REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः

SABDARTHACINTĀMANIH

प्रथम खण्ड

भाग - ब

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jaipur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jaipur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Coimbatore - 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI

First Published 1860
Reprint 1992

Printed at
Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl Complex,
Phase-II, Phone 533736, 533762
Delhi 110035

राजनि ॥ मयूरे ॥ अग्नौ ॥ मनसि ॥ शरीरे ॥ काले ॥ धने ॥ शब्दे ॥ प्रकाशे ॥ न । सुखे ॥ शिरसि ॥ जले ॥ कायति । कायतिवा । कैशब्दे । कचड्डौसौ २ अन्येभ्योपीतिडः ॥ ककारे ॥

कंवलः । पु । कम्बलार्थेषु ॥

कंसः । पुं । उग्रसेनसुतेऽसुरविशेषे । श्रीकृष्णमातुले ॥ पु । न । तैजसद्रव्ये । स्वर्णरजतादिनिर्मिते पात्रमात्रे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातुविशेषे । कांस्ये । काँसा काँसी इतिभाषा ॥ आढकपरिमाणे माने ॥ मद्यादिपानपात्रे । पानभाजने ॥ कम्यते । कमुकान्तौ । वृहवदिहनिकमीतिस ॥

कंसकम् । न । नयनौषधे । पुष्पकासीसे । हीराकसीप्रभेदे ॥

कंसकारः । पुं । कसेरा इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वैश्यायांब्राह्मणाज्जातोअम्बष्ठो गान्धिको वणिक् । कांसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्सम्बभूवतु. ॥ इतिवृहद्धर्मपुराणम् ॥ अपिच । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकारस. । ततोबभूवु पुत्रास्नवैते शिल्पकारिणः । मालाकार. कर्मकारःशङ्खकार कुविन्दक. । कुम्भकार. कांसकार. षडेतेशिल्पिनोनरा ॥ इतिब्रह्मवैवर्तपुराणम् ॥

कंसजित् । पु । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥ कंसं जयति । जिजये । क्विप् । तुक् ॥

कंसवती । स्त्री । कंसस्य भगिन्याम् ॥

कसहा । पुं । देवकीसुते ॥ कंसं हन्ति । हन्० । क्विप्चेति क्विप् ॥

कसा । स्त्री । कंसवत्याम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कंसाराति. । पु । } श्रीकृष्णे ॥ कंसस्य
कंसारि. । पु । } अराति. अरिर्वा ॥

कंसास्थि । न । कांस्यधातौ ॥

कंसीयम् । त्रि । कंसायहिते ॥ छः ॥

कंसोद्भवा । स्त्री । सुगन्धिमृत्तिकाविशेषे । आढक्याम् । काच्याम् । सौराष्ट्राम् ॥

ककन्द' । पु । कनके । स्वर्णे ॥

ककुञ्जलः । पु । स्त्री । चातकखगे ॥

ककुत्स्थ । पु । सूर्यवंशजे राजविशेषे । शशादतनये । इक्ष्वाकोः पौत्रे ॥ ककुदिवृषांसे तिष्ठति । स्था० । कः ॥

ककुत् । स्त्री । वृषाङ्गविशेषे ॥ श्वेतच्छत्रादौ राजचिह्ने ॥ वरे ॥ शैलशृङ्गे ॥ कं सुखं कौति । कुशब्दे । क्विप् । तुक् । पृषोदरादित्वात्द' ॥

ककुद' । पुं । न । प्रधाने । वरे । श्रेष्ठे ॥ राजचिह्ने । श्वेतच्छत्रादौ ॥ वृषाङ्गे । वृषांसस्थस्थूलमांसपिण्डे ॥ प

र्वताग्रभागे ॥ कं सुखं कौति । कु० । क्विप् । तुक । पृषोदरादि ॥

ककुद्मान् । पु । वृषे । बलीवर्द्दे ॥ ऋषभौषधौ ॥ पर्वते ॥ ककुदस्ति अस्य । मतुप् । यवादित्वान्न वत्वम् ॥

ककुद्मती । स्त्री । कट्याम् । पीठ्या इति भाषा ॥ ककुदुपस्कन्धः । स इव मांसपिण्ड' ककुत् । सोऽतिशयितो ऽस्याम् । मतुप । यवादित्वान्न व ॥

ककुप् । स्त्री । प्रवेण्याम् ॥ दिशि ॥ शोभायाम् ॥ चम्पकस्रजि ॥ रागिणीविशेषे ॥ अस्या लक्षणं यथा । पीतं वसाना वसनं सुकेशी वने रुदन्ती पिकनाददूना । विलोकयन्ती ककुभोऽतिभीता मूर्त्तिः प्रदिष्टा ककुभस्तथेयमिति सङ्गीतदामोदरः ॥ कं कते । ककतेर्ल्ये । बाहुलकात्कुभ प्रत्ययः ॥ यद्वा । कं वातं स्कुभ्नाति विस्तारयति । स्कुभइति सौत्रः । क्विप् । पृषोदरादित्वात् सलोपः ॥

ककुभः । पुं । रागविशेषे ॥ वीणाङ्गे । प्रसेवके । वीणादण्डाधःस्थितं अब्दगाम्भीर्याय दारुमयं भाण्डं यच्चर्मणाच्छाद्यते तस्मिन् ॥ अर्जुनपादपे ॥ ककुभः शीतलो भग्नक्षतक्षयविषास्रजित् । मेदोमेहव्रणान्हन्ति तुवरः कफपित्तहृत् ॥ ककुभो दिशः सन्त्यस्य बहुविस्तरत्वात । अर्शआद्यच् ॥ पर्वतान्तरे ॥ कञ्च कुत्सं ककू । तेभाति । भा० । अन्तर्भावितण्यर्थः । आतोनुपेतिकः ॥

ककुभा । स्त्री । दिशि ॥ केन आदित्येन जलेन वा कुत्सितानि भानि नक्षत्राण्यस्येति टाबन्तोपीति कश्चित् । तन्न । अधिकरणबहुव्रीहिप्रसङ्गात ॥ केन कुत्सिता भाति । भादीप्तौ । सुपीतिकः । भिदादि ङ्वा ॥ रागिणी विशेषे ॥

ककुभादनी । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

ककुभः । पुं । खगान्तरे ॥

कक्कोल । पुं । न । स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्यविशेषे । कोलके । कांकला इतिगौडभाषा । कांकोली इति फलकपूर इति गन्धुला इतिच प्रसिद्ध ॥ कक्कोलं लघु तीक्ष्णोष्णं तिक्तं हृद्यं रुचिप्रदम् । आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयान्ध्यहृत् ॥ ककते । कक० । सम्पदादित्वात् क्विप् । कोलति । कुलसंस्त्याने । ज्वलादित्वाण्ण । ककच तत् कोलञ्च ॥

कक्कोलकम् । न । कोषफले । कक्कोले । स्थूलमरिचे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कक्खट' । त्रि । कठिने ॥ कक्खति ।

कक्खहसने । शकादिभ्योटन् ॥

कक्खटपत्रकः । पु । पाठ इतिगौड प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पट्टे । राजनिघण्टुः ॥

कक्खटी । स्त्री । वर्णलेखायाम् । कठिन्याम् । खट्याम् । सेलखडी इति भाषा ॥

कक्ष. । पु । बाहुमूले । काख इतिभाषा ॥ वीरुधि । लतायाम् ॥ तृणे ॥ शुष्कतृणे ॥ शुष्कवने ॥ पापे ॥ कच्छे ॥ अरण्ये ॥ पार्श्वे ॥ कषति । कष्यते वा । कषहिंसायाम् । वृतवदिहनिकमिकषिभ्य. सः ॥

कक्षरुहा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥

कक्षशायः । पु । कुक्कुरे ॥

कक्षा । स्त्री । अन्तरीयवस्त्रस्य पश्चिमे अञ्चले । अधोंशुकस्य पृष्ठतो निविष्टाञ्चले ॥ स्पर्द्धास्पदे ॥ इभरज्ज्वाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ काञ्च्याम् ॥ राजद्वारप्रकोष्ठे ॥ गेहप्रकोष्ठके ॥ भित्तौ ॥ साम्ये ॥ रथभागे ॥ उष्ट्रिकायाम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । बाहुपार्श्वांशकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षामित्यभिनिर्दिशेदिति ॥ कषन्ति कष्यतेवा । कष० । वृत्तिसेकृतेटाप् ॥

कक्षापटः । पु । कौपीने ॥ इतिहला युध ॥

कक्षावेक्षक । पु । शुद्धान्तपाले ॥ उद्यानपाले ॥ रङ्गाजीवे ॥ कवौ ॥ षिङ्गे ॥ द्वाःस्थे ॥ कक्षायाः अवेक्षकः ॥

कक्षीवान् । पुं । स्फोटायने ऋषिविशेषे ॥ कक्ष्या अस्ति अस्य । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनात् कक्ष्यायाः सम्प्रसारणम् ॥ कक्ष्यावान् अन्यत्र ॥

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥

कक्ष्यम् । न । एकगिकापात्रे । कांटे की कटोरी इति भाषा ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कक्ष्या । स्त्री । बृहतिकायाम् ॥ हर्म्यादिप्रकोष्ठे । राजगृहादेर्वेष्टनावच्छिन्ने देशे । राजगृहादीनां प्राकारकोष्ठके ॥ सप्तकक्ष्या अतिक्रम्येति यथा ॥ सादृश्ये ॥ कक्षरज्जौ ॥ काञ्च्याम् । मेखलादामनि ॥ यथा । परिधानाद्बहिः कक्ष्या निबद्धा ह्यासुरीमतेति ॥ मध्येभबन्धने । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ यथा । हेमकक्ष्यागजा इति ॥ उद्योगे ॥ यथा । परार्थबद्धकक्ष्याणां तादृशा मुद्भव. कुतः ॥ कक्षेभवा । शरीरावयवाद्यत ॥

कङ्कः । पुं । छद्मद्विजे ॥ काँक् इतिगौडभाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । लोह

पृष्ठे । कँकइडा इति भाषा॥ यमे ॥ युधिष्ठिरन्वये । अजातशत्रौ ॥ कंस भ्रातरि । उग्रसेनसुते ॥ महाराज चूते ॥ कङ्कते । ककिगतौ । अच ॥

कङ्कट. । पु । कवचे । सन्नाहे ॥ कङ्कते । ककिलौल्ये । शकादिभ्योऽटन् ॥ यद्वा । कं सुखं कटति । कटि० । मू०क ॥

कङ्कटक. । पु । सन्नाहे । तनुत्रे । वर्मणि ॥ स्वार्थेकन् ॥

कङ्कणम् । न । करभूषणे । कडा इति भाषा ॥ हस्तसूत्रे । कङ्गणा इति भाषा ॥ मण्डने ॥ गुर्वक्षरे ऽ ॥ कंशुभंकणति । कणशब्दे । अच् । कङ्कते वा । ककिलौल्ये । बहुलमन्यत्रापीति अनुदात्तेतश्चहलादेरितिवा युच् । पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् ॥ शेखरे ॥

कङ्कणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । किङ्किण्याम् । कन्याभरणविशेषे ॥ कंगणीति भाषाप्रसिद्धे स्त्रीणांहस्ताभरणे ॥ कङ्कणम् । ककिगतौ । घञ् । कङ्के गतौ क्वणति । क्वण शब्दे । अच । गौरादित्वान् ङीष् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । कं सुखं कणति । कण० । पृषात्वम् ॥

कङ्कणीका । स्त्री । प्रतिसरायाम् । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ कँगणीति प्रसिद्धे स्त्रीणांकरभूषणे ॥ चकङ्कणयतेः । कणशब्दे । अस्माद्यङ्लुगन्तात् पृङ्किण कङ्कणचेति ईकन् । धातो कङ्कणादेशश्च ॥

कङ्कतम् । न । प्रसाधन्याम् । कङ्घी इति भाषा ॥ कङ्कते । ककि० । बाहुलकात् अतच् ॥

कङ्कतिका । स्त्री । कङ्कते । प्रसाधन्याम् ॥ कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकादतच । गौरादित्वान ङीष् । स्वार्थेकन । केश इति शब्द ॥ यद्वा । कस्य शिरसोङ्कः । शकन्ध्वादिः । कङ्कं प्यतति । क्वुन ॥ बलाप्रभेदे । नागबलायाम् ॥

कङ्कती । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ॥

कङ्कशोट । पुं । काँकिया इतिगौड भाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । जल-व्यधे ॥

कङ्कत्रोटि । पुं । कङ्कशोटमत्स्ये ॥ कङ्क इव त्रोटिर्यस्य ॥

कङ्कपत्रः । पुं । शरविशेषे ॥ कङ्कस्य पत्राण्येव पत्राणि यस्य॥

कङ्कमाला । स्त्री । करतालीवाद्ये ॥

कङ्कमुखः । पुं । न । सन्दंशे । सँडसी सड़ाँसीतिच भाषा ॥

कङ्करः । त्रि । कुत्सिते ॥ न । तक्रे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कङ्करोल । पु । निकोचकवृक्षे । अङ्कोठे । टेरा इतिभाषा ॥ काँकरोल इति गौडभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् ॥

कङ्कपत्त्रु । पु । पृश्निपर्ण्याम् ॥

कङ्का । स्त्री । उत्पलगन्धिके । कृष्णताम्रे । गोशीर्षचन्दने ॥ उग्रसेनस्य कन्यायाम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कङ्काल । पुं । शरीरास्थि । त्वङ्मांसरहिते शरीरारम्भकेऽस्थिपञ्जरे । करङ्के । अस्थिपञ्जरे ॥ कमुखं शिरो वा कालयति । कलक्षेपे । चुरादि । अच् ॥ यद्वा । कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकात् कालन ॥

कङ्कालमाली । पु । रुद्रे । विरूपाक्षे ॥ कङ्कालमाला अस्ति अस्य । ब्रीह्यादित्वादिनि ॥

कङ्कुः । स्त्री । कांगुनी इतिख्यातेकङ्गुधान्ये । न । कंसासुरभ्रातरि ।

कङ्कुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कालकुष्ठे । रङ्गदायके ॥ यथा । हिमवत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैकं नलिकाख्यं स्याद्दन्यद्रेणुकसंज्ञितम् ॥ पीतप्रभं गुरुस्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् । श्यामपीतं लघु त्यक्तसत्त्वं नेष्टं हि रेणुकम् ॥ कङ्कुष्ठं रेचनं तिक्तं कटूष्णं वर्णकारकम् । कृमिशोथोदराध्मानगुल्मानाहकफापहमिति ॥

कङ्केरु । पु । काकविशेषे । दारुकाल भुजि ॥

कङ्केलिः । पु । अशोकद्रुमे ॥

कङ्केल्ल । पुं । वास्तूके ॥

कङ्केल्लि । पुं । अशोकवृक्षे । वकुले ॥

कङ्गम् । न । भोगे ॥ पापभोगे ॥

कङ्गु । स्त्री । काँगनीतिप्रसिद्धे धान्यविशेषे । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियां कङ्गुप्रियङ्गू द्वे कृष्णरक्तसितास्तथा ॥ पीता चतुर्विधा कङ्गूस्तासां पीतावरा स्मृता ॥ कङ्गुस्तु भग्नसन्धानवातकृद्बृंहणी गुरुः । रूक्षश्लेष्महरातीव वाजिनां गुणकृद्भृशम् ॥ कम् अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गयति वा मृगय्वादित्वात् कु । शकन्ध्वादिः ॥

कङ्गुनी । स्त्री । कांगनी इतिभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । पीततण्डुले ॥ चीनके । अत्यन्तसुकुमारे ॥

कङ्गुनीपत्त्रा । स्त्री । तृणविशेषे । पण्याख्यायाम् ॥

कङ्गू । स्त्री । धान्यभेदे । प्रियङ्गौ ॥

कचः । पुं । केशे ॥ बृहस्पतेः पुत्रे ॥ बन्धे ॥ शुष्कव्रणे ॥ कच्यते । कचबन्धने । पुंसीतिघ ॥ कचत्यात्मानं वा । पचाद्यच् ॥ मेघे इतिशब्दमाला ॥

कचङ्गनम् । न । करशून्यहट्टे । निर्मुंटे । पैंठ इतिभाषा ॥

कचङ्गल । पुं । पाथोधौ । समुद्रे ॥

कचपम् । न । तृणे ॥ पत्रे ॥ शाकपत्रे ॥ कचते । कचबन्धने । उषिकुटिद लिकखिखजिभ्य कपन् ॥

कचपक्ष । पुं । केशसमूहे ॥ पाशः पक्ष श्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥

कचपाश । पुं । केशसमूहे ॥

कचरिपुफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

कचहस्त । पुं । केशसमूहे ॥

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

कचाकुः । त्रि । दुराधर्षे ॥ दुश्शीले ॥ पुं । भुजङ्गमे ॥

कचाग्रम् । न । वाचाग्रे । ग्रसरेखष्ट के ॥

कचाचितः । त्रि । विकीर्णकेशे ॥

कँचाटुरः । पुं । दात्यूहे । शितिकण्ठे ॥

कचामोदम् । न । वाला इतिप्रसिद्धे बालके ॥

कचुः । स्त्री । कच्च्याम् । अरवीं कचा लू इतिचभाषा ॥

कचेलम् । न । पत्रीनिबन्धने ॥

कचूटम् । न । जलपिप्पल्याम् ॥

कच्चरः । त्रि । मलिने ॥ कुत्सितंचर तीति । पचाद्यच् । रथवदयोश्चेतिच कारात् कोःकत्तत्पुरुषइतियोग-विभागाद्वा को कत् ॥ न । तक्रे ॥

कच्चित् । अ । कामप्रवेदने ॥ साभिलाषप्रश्ने । इष्टपरिप्रश्ने ॥ हर्षे ॥ मङ्गले ॥ कद्दिति कुशब्दादेश । कत् चित् अनयोः समाहारद्वन्द्वः ॥

कच्छ । पुं । अनूपे । जलप्रायदेशे ॥ नदीपर्वतादिजलाशयसमीपे । तटे ॥ तुन्नद्रुमे ॥ नौकाङ्गे ॥ कांछ इतिभाषाप्रसिद्धे परिधानाञ्चले । क च्छायाम् ॥ अत्रस्मृति । वामे पृष्ठे त था नाभौ कक्षत्रय मुदाहृतम् । एभिः कक्षैः परीधत्ते योविप्रः स शुचिः स्मृ त इति ॥ परिधानाद्बहि कक्षा-निबद्धाह्यासुरीभवेत् । इतिवामन वचः ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ य. था । गणेश्वरात् पूर्वभागे समुद्रादु-त्तरे शिवे । कच्छदेशः समाख्यात सम्मे श्रीशक्ति सङ्गमे इति ॥ कच्छ ति कच्छदीप्तौ । बाहुलकात्छः ॥ य द्वा । केन कु्याति । उत्कृदिरदीप्ति देवनयोः । अन्येभ्योपीति ड । कं जं छ्यति परिच्छिनत्ति । छोछेदने । आतोनुपसर्गेकः ॥ त्रि । जलप्रान्ते ॥ परिधानाञ्चले कच्छो । जलप्राये त्रि लिङ्गकइत्यमरः ॥

कच्छकः । पुं । तुन्नके । तूणी इति प्र सिद्धे वृक्षे ॥

कच्छटिका । स्त्री । कच्छायाम् । कछोटो इतिभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कच्छप । पु । पञ्चनखे जलजन्तुविशेषे । कमठे । कूर्मे । कच्छुवा इति भाषा ॥ अस्यमांसप्रकारो गुणाश्च । तप्ततोये परिक्षिप्त सम्यक् स्विन्नञ्च कच्छपम् । तन्मांस खर्पराज्ज्ञाह्य खण्डित स्वल्पखण्डकैः ॥ पाचितं सार्षपे तैले हिङ्गुसैन्धवसंयुते । वेसवारसमायुक्तं दाडिमेन सहाम्लिते ॥ कच्छपो बलदो वातपित्तनुत् पुंस्त्वकारक इति ॥ पुनश्च । कच्छपो बलकृच्छीघ्रवातजिच्छुक्रकारकः । स्निग्धो घ्नः प्रीणन सद्यो विपाके कटुकस्मृतइति ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ मल्लस्यबन्धविशेषे ॥ मद्यस्ययन्त्रविशेषे ॥ कच्छेन पिबति । पा० । सुपीतियोगविभागात्क ॥

कच्छपिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । ग्रथिता पञ्च वा षड्वा दारुणा. कच्छपोन्नता । कफानिलाभ्या पिडका ज्ञेया. कच्छपिकाबुधैरिति ॥ प्रमेहोपेक्षयाजातदशपिडकान्तर्गतपिडकाविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्ञेया कच्छपिका बुधैरिति ॥

कच्छपी । स्त्री । वाणीवीणायाम् ॥ क्षुद्रलो । कमठ्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । कच्छपिकायाम् ॥ कच्छ कच्छे वा पिबति । कच्छेन पातिवा । सुपीतिकः । गापोष्टकतु न पिबते सुराशीध्वोरितिवचनात् । गतिकारकेतिसुबुत्पत्ते. प्राक्समास । जातेरिति ङीष् ॥

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ कच्छे रोहति । रुह० । इगुपधेतिक. ॥

कच्छा । स्त्री । वाराह्याम् । गृष्टिभेषजे ॥ चीरिकायाम् । झिल्ली मर्जोरा इतिभाषा । झिंझीपोका इतिगौडभाषा ॥ परिधानापराञ्चले । काछ इतिभाषा ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

कच्छाटिका । स्त्री । कच्छटिकायाम् ॥

कच्छु. । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूक्ष्माबह्व्यः पिडकाः स्रावबत्य पामेत्युक्ता कण्डुमत्य सदाहा । सैवस्फोटैः स्तीव्रदाहैरुपेता ज्ञेया पाण्यो. कच्छुरुग्रास्फिचोश्चेति ॥

कच्छुघ्नी । स्त्री । पटोले ॥ हपुषाप्रभेदे ॥

कच्छुर. । पु । पुंश्चले ॥ त्रि । पामने । पामासहिते ॥ कच्छू रस्ति अस्य । कच्छ्वा ह्रस्वश्चेतिर. ॥

कच्छुरा । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥ शठ्याम् । गन्धपत्र्याम् ॥ दुरालभायाम् ॥

॥ यथासे॥पुष्पवल्याम्॥कच्छूं राति । राढाने। आत इतिक। पृषोदरा दित्वात् ह्रस्वः॥

कच्छू। स्त्री। खाज इतिप्रसिद्धेपामरोगे॥ कषति। कषहिंसायाम्। कषेश्छश्चेत्यू॥

कच्छूमती। स्त्री। शूकशिंब्याम्॥ त्रि। कच्छूयुक्ते॥

कच्छोटिका। स्त्री। कच्छे। परिधानाञ्चले। कछोटी इतिभाषा॥

कच्वी। स्त्री। अरवीं घुंआ इतिप्रसिद्धे शाकविशेषे। वितण्डायाम्॥

कजम्। न। कमले॥ केजातम्। जनी। डः॥

कज्जलम्। न। काजल इति प्रसिद्धे अञ्जने। लोचके॥ पुं। मेघे॥

कज्जलध्वजः। पुं। दीपे॥ कज्जलं ध्वजं यस्य॥

कज्जलरोचकः। पुं। न। ज्योत्स्नाटचे। दीपदण्डे। दीवट इति भाषा॥

कज्जला। स्त्री। मत्स्यविशेषे। कज्जल्याम्॥

कज्जली। स्त्री। मत्स्यविशेषे॥ मिश्रितरसगन्धके॥ यथा। शुद्धं सूतं तथा गन्धं खल्वे तावद्विमर्द्दयेत्। सूतं न दृश्यते यावत् किन्तु कज्जलवद्भवेत्॥ यथा कज्जलिका ख्याता इंयत्यी वी

यवर्त्तिनी। नानानुपानयोगेन सर्वव्याधिविनाशिनीति॥

कञ्चटम्। न। जलतण्डुलीये। लाङ्गल्याम्। काँचडादाम इतिगौड प्रसिद्धे जलजशाकविशेषे॥ पानीयतण्डुलीयो यस्तु कञ्चट मुदाहृतम्। कञ्चट तिक्तकं रक्तपित्तानिलहरं लघु॥ चंवराई शाकस्य विशेषे॥ इति भावप्रकाश.॥

कञ्चडः। पु। कञ्चटप्रभेदे। चक्रमर्दे। अम्बुपे॥

कञ्चारः। पुं। सूर्य्ये॥

कञ्चिका। स्त्री। वंशशाखायाम्। कुञ्चिकायाम्। कमची इतिभाषा॥ क्षुद्रस्फोटे॥

कञ्चुकः। पुं। वारवाणे। भटादेश्चोलकाकृतिसन्नाहे॥ लोहवर्मणि॥ कञ्चते। कचिदीप्ति बन्धनयोः। वाहुलकादुकन्॥ कवचे॥ निर्म्मोके। अहिनिर्ल्वयिन्याम्। सर्पत्वचि। काँचली इतिभाषा॥ चोलके। कूर्पासे। अङ्गिकायाम्। अङ्गिया काँचुली चोली इतिभाषा॥ वस्त्रे॥ वस्त्रोपकण्ठीताङ्गस्थितवस्त्रे॥

कञ्चुकालुः। पुं। सर्पे॥

कञ्चुकी। पुं। अन्तःपुराध्यक्षे। सौविदल्ले। स्थापत्ये। राज्ञांस्त्र्यगारेष

क्षीरत्याधिकृते ॥ पिङ्गे ॥ अहौ । सर्पे ॥ जोङ्गकद्रुमे ॥ यवे ॥ चणके ॥ आवद्धकवचे ॥ कञ्चुकस्योत्कोऽस्त्यस्य । अतइनिः ॥ नस्यात् कर्मणि कञ्चुकीति स्मृतिः ॥

कञ्चुकी । स्त्री । ओषधिप्रभेदे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कञ्चुलिका । स्त्री । कञ्चुके । स्त्रीणामङ्गरक्षिणाम् ॥

कञ्ज. । पु । केशे ॥ विरिञ्चौ । चतुरानने ॥ न । पीयूषे ॥ पद्मे ॥ कम् जले जातम् । जनी० । डः ॥

कञ्जकः । पुं । मयना इति प्रसिद्धेपक्षिविशेषे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कञ्जज । पु । ब्रह्मणि । विश्वसृजि ॥

कञ्जन. । पुं । कन्दर्पे । कामे ॥ मयना इति प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जयोनि. । पु । शास्त्रके ॥ कञ्जस्य पद्मस्य योनिरुत्पत्तिस्थानम् ॥

कञ्जलः । पुं । मयनाइ प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जारः । पुं । जठरे ॥ सूर्ये ॥ विरिञ्चौ ॥ वारणे ॥ मुनौ ॥ कञ्जति । कञ्जिःसौत्रः । कञ्जिमजिभ्यांचिदिच्यारन् ।

कञ्जिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकाख्ये । वभ्मनेटी इतिभाषा ॥

कटः । पु । श्रोणौ ॥ कटिपार्श्व ॥ किलिञ्जे । वीरणनडादिमये तृणासते । चटाई मांदरी, इतिभाषा ॥ अतिशये ॥ समये ॥ गजगण्डे ॥ तृणे ॥ शवे ॥ शवरथे ॥ ओषधौ ॥ श्मशाने ॥ त्रि । क्रियाकारे । कटति कथ्यतेवा कटे वर्षावरणयोः । पचाद्यच् । पुसीतिघ. ॥

कटंवरा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटुकीतिख्यातायाम् ॥ कटवृणोति । वृञ्व० । संज्ञायां भृतृ इति खच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

कटकः । पु । न । अद्रेर्नितम्बे । मेखलाख्ये पर्वतमध्यभागे ॥ वलये । बाहुभूषणे ॥ दन्तिनांदन्तमण्डले ॥ चक्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ राजधान्याम् ॥ नगर्याम् ॥ सेनायाम् ॥ कटति कथ्यते वा कटे० । कृञ्ग्रिलिसंज्ञयोः । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुञिति वुन् वा ॥ सानौ ॥

कटकी । पु । नगे । पर्वते ॥ सेनाध्यक्षे ॥ कटकोऽस्यास्ति । इनि. ॥

कटकोल. । पुं । पतद्ग्रहे । निष्ठीवनपात्रे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कटकृत् । त्रि । तृणासनकर्त्तरि ॥

कटखादकः । पु । काचकलशे ॥ काके ॥ जम्बुके ॥ त्रि । खादके । भक्षके ॥

कटङ्कटः । पु । अग्नौ ॥

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

कटप्रूः । पुं । महादेवे ॥ विद्याधरे ॥ अक्षदेवने ॥ कामरूपिणि ॥ राक्षसे ॥ कीटे ॥ कटं प्रवते तच्छील । प्रुङ्गतौ । क्विब्वचिप्रच्छीति किपदीर्घौ ॥

कटप्रोथः । पुं । स्फिचि । कट्याम् ॥

कटभङ्गः । पुं । सस्यानां हस्तच्छेदे ॥ नृपात्यये । राजविनाशे ॥

कटभी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ वृक्षभेदे । स्वादुपुष्पे । कटभीतु प्रमेहार्शोनाडीव्रणविषक्रिमीन् । हन्त्युष्णा कफकुष्ठघ्नी कटुरुष्णा च कीर्त्तिता ॥ तत्फलं तद्गुणं ज्ञेयं विशेषात् कफशुक्रकृत् । श्वेताश्वेद्गुणसंयुक्ता ॥ कटवल्लाति । अन्येभ्योपीति डः । गौरादि ॥ कौँटाशिरीष इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ अपराजितायाम् ॥

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् ॥

कटम्बः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ बाणे ॥ कटति । कटे० । कृकदिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कटम्भरः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥

कटम्भरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ रोहिण्याम् । कट्की इति भाषा ॥ हस्तिन्याम् । हथिनी इति भाषा ॥ कलम्बिकायाम् ॥ गोलायाम् ॥ वर्षाभ्वि ॥ मूर्वायाम् ॥ कटं बिभर्त्ति । डुभृञ् धा० । संज्ञायांभृतॄवृजिधारिसहितपिदम इति खच् । मुम् ॥

कटव्रणः । पुं । भीमसेने ॥

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठीलतायाम् । नाटा इतिगौडभाषा ॥

कटाक्षः । पुं । अपाङ्गदृष्टौ ॥ कटौ अतिशयितौ अक्षिणी यत्र । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥ कटं गण्डं गच्छति वा । अक्षू व्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ भ्रूक्षेपु तिर्यङ्निपाताकुपाङ्गदृष्टिः कटाक्षः ॥

कटायनम् । न । वीरणे ॥

कटारः । पुं । नागरे । कामिनि ॥

कटाहः । पुं । कूर्मकर्परे । कमठपृष्ठे ॥ द्वीपप्रभेदे ॥ तैलादिपाकपात्रे ॥ जायमानविषाणाग्रमहिषीशावके । महिषीशिशौ ॥ खर्परे ॥ नरके ॥

कटि । स्त्री । श्रोण्याम् ॥ कट्यते । कटे आवरणे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

कटित्रम् । न । रसनायाम् । काञ्च्याम् । कर्धनी कौंधनी तघडी इति भाषा ॥ कटिवस्त्रे ॥ कटिवर्मणि ॥

कटी । पु । इभे । गजे ॥ त्रि । कटवति ॥
कटिप्रोथ' । पु । स्फिचि । चूतड इति भाषाप्रसिद्धे कटिदेशस्थमांसपिण्डे ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्य्यासौ । पुसीति घ । कट्याः प्रोथो मांसपिण्डः ॥
कटिरोहक' । पु । हस्तिपश्चाद्भागारोहके ॥
कटिल्लक' । पुं । कारवेल्ले ॥ कटति । कटे° । वाहुलकादिल्ल । स्वार्थेकन् ॥
कटिशीर्षक. । पु । कटिदेशे ॥
कटिशूल । पु । कटिदेशस्थे शूलरोगे ॥ अस्यौषधं यथा । रजनीकदलीचारलेप सिध्मविनाशन । कुष्ठस्य भागमेकन्तु पथ्याभागद्वयं तथा ॥ उष्णोदकेन सम्पीत्वाकटिशूलविनाशनमिति ॥
कटिशृङ्खला । स्त्री । चितिकायाम् । कटिधार्य्यक्षुद्रघण्टिकायाम् ॥
कटिसूत्रम् । न । चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे कट्यलङ्कारविशेषे ॥
कटी । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ श्रोणिदेशे ॥ कट्यते । कटे° । सर्वधातुभ्यइन् । कृदिकारादिति कटाच्छ्रोणिवच नइति गौरादिषुपाठाद्वा ङीष् ॥
कटीतल । पुं । न्युब्जखड्गे । बाँका खाँडा इति भाषा । खुखुंडी इति खुखुडो इतिचनेपालभाषा ॥

कटीर । पुं । जघने ॥ कन्दरे ॥ न । कटौ ॥ कटति कट्यते वा कटीगतौ कटे° वा । कृशॄपॄकटिपटिशौटिभ्य-ईरन् ॥
कटीरक । पु । नितम्बे ॥ कटीरएव । स्वार्थेक. ॥
कटु । पुं । रसविशेषे । चर्परा इति भाषा । झाल इति गौड भाषा ॥ कटू रूक्ष. स्तन्यमेद श्लेष्मकण्डूविषापह' । वातपित्तकृदाग्नेय' शोषी पाचनरोचकृत् ॥ चम्पकवृक्षे ॥-चीनकर्पूरे ॥ पटोले ॥ कट्वीलतायाम् ॥ स्त्री । कटुकायाम् । कटुरोहिण्याम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ राजिकायाम् ॥ न । अकार्य्ये ॥ दूषणे ॥ त्रि । कटुरसयुक्ते ॥ सुगन्धौ ॥ तीक्ष्णे ॥ मत्सरे ॥ अप्रिये ॥ कटत्यावृणोति तीक्ष्णतया मुखम् । कटे° । कटिवटिभ्यांचेत्यु' । वस्तुतस्तु शृस्वृस्निहित्रपीत्यच चकाराद् । कटिवटिभ्यामिति सूत्रस्योज्ज्वलदत्तादिष्वदर्शनात् । स्त्रिया वोतोगुणादिति ङीषि कट्वी कटु र्वा ॥ कटति । सू° उर्वा ॥
कटुकः । पुं । पटोले ॥ सुगन्धितृणे ॥ अर्कवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राजसर्षपे ॥ न । व्योषे । त्रिकटुनि ॥ स्वार्थेकः ॥

कटुकन्द । पु । शिग्रुवृक्षे ॥ आर्द्रके । शृङ्गवेरे॥ लशुने ॥ कटु. कन्दोऽस्य॥

कटुकफलम् । न । कक्कोले ॥

कटुकस्नेह । पु ।सर्षपे ॥

कटुका । स्त्री । क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥ कटुरोहिण्याम् । कटम्भरायाम् । कुटुकी इतिभाषा ॥ कटुका कटुका पाके तिक्ता रूक्षा हिमा लघु । भेदिनी दीपनी हृद्या कफपित्तज्वरापहा प्रमेहश्वासकासास्रदाहकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥ ताम्बूल्याम् ॥ राजिकायाम् ॥ तिक्तालाबुके ॥

कटुकी । स्त्री । कटुकायाम् । मत्स्यपित्ताम् । शतपर्वायाम् ॥ कुटकी इति भाषा ॥

कटुकीट. । पुं । मशके ॥

कटुक्वाण. । पुं । टिट्टिभे ॥

कटुग्रन्थि । न । पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥

कटुचातुर्जातकम् । न । एलात्वकपत्रकमरिचात्मकचतुष्के ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुच्छद. । पुं । तगरवृक्षे । टगर इति गौडभाषा ॥

कटुतिक्तक । पुं । भूनिम्बे ॥ शणवृक्षे ॥

कटुतिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

कटुतिन्दुकः । पुं । कुपीलौ । कुचला

इतिभाषा ॥

कटुतुण्डी । स्त्री । लताप्रभेदे । तिक्ततुण्ड्याम् । कटुतराइ इति गौड भाषा ॥

कटुतुम्बी । स्त्री । इक्ष्वाकौ । तिक्तालाबाम् ॥ कटुतुम्बी हिमा हृद्या पित्तकासविषापहा । तिक्ता कटु विपाके च वातपित्तज्वरान्तकृत् ॥ कटुश्चासौ तुम्बी च ॥

कटुत्रयम् । न । त्रिकटुनि ॥ कटूनां त्रयम् ॥

कटुदला । स्त्री । कर्कट्याम् । ककडी इतिभाषा ॥

कटुनिष्पाव. । पु । नद्रीनिष्पावधान्ये ॥

कटुपत्र । पुं । पर्पटे ॥ सितार्जके ॥

कटुपत्रिका । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कटुफल. । पु । पटोले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुफला । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कटुभङ्गः । पुं । }
कटुभद्रम् । न । } शुण्ठ्याम् ॥

कटुमञ्जरिका । स्त्री । अपामार्गे ॥

कटुमोदम् । न । जवादिनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

कटुरव । पुं । मण्डूके ॥

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुकायाम् । अशोकरोहिण्याम् ॥ कायस्थायां स्वर्णा

ह्या ॥ कटुश्वासौ रोहिणीच ॥

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्या-म् ॥

कटुबीजा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कटुशृङ्गालम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

कटुस्नेह । पु । सर्षपे ॥ गौरसर्षपे ॥

कटूत्कटम् । न । आर्द्रके ॥

कटूत्कटकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥

कटोरम् । न । कटोरा इति प्रसिद्धे पात्रे ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे ५ प्रकाशे । स्वल्पघटे सयुतकाचकूप्यां दत्वामुख लोहपलोहकूचे । निष्कासितो धूमरसस्तु तस्य सौगन्धिके काचकटोरकेच इत्यादि ॥ जैमिन्याश्वमेधिके पर्वणि ९ ऽध्यायेपिच । रत्नाद्य देवकीदत्त पात्रे काञ्चननिर्मिते । कटोरायां चतु'षष्टि. प.त्रस्तोभय त. स्थिता इति ॥कटति । कटे० । ओलच् । रलयोरैक्यम् ॥

कटोरकम् । न । कटोरा इतिप्रसिद्ध पात्रभेदे ॥ स्वार्थेक

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कटोलः । पु । कटुरसे ॥ चण्डाले ॥ कटति । कटे० । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ॥

कटोलकः । पु । कटोलार्थे ॥ स्वार्थे क ॥

कटोलवीणा । स्त्री । केन्दुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे यन्त्रे । चण्डालवल्लक्याम् ॥ कटोलस्य चण्डालस्य वीणा ॥

कट्टार । पु । कटिशस्त्रे । कटार इतिभाषा ॥

कट्फल । पु । कायफल इति प्रसिद्धे वृक्षे । श्रीपर्णिकायाम् । कुमुदिकायाम् ॥ कट्फलस्तुवरस्तिक्त कटुर्वातकफज्वरान् । हन्ति श्वासप्रमेहार्शः कासकण्ठामयारुची. ॥ कटति । कटे० । क्विप । कट्फलमस्य ॥

कट्फला । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ वृहत्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ देवदाल्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ स्वगेर्ल्यारी ॥

कड्ङ्ग । पु । सूर्यवंशजे दिलीपन्यपतौ ॥ श्योनाकद्रुमे । सोनापाठा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ कटूनि अङ्गान्यस्य ॥

कड्वरम् । न । दधिसरे ॥ व्यञ्जने ॥ तक्रे ॥ दध्न ससारकस्याच तक्रं कड्वरमुच्यते ॥ कटति । कटे० । छित्वरछत्वर धीवर पीवरमीवरची वरती वरनीवरगह्वरकड्वरसंयद्वराइतिष्वरजन्त साधु ॥

कड्वी । स्त्री । कटुकायाम् ॥ लताविशेषे । कटुकवल्ल्याम् । काष्ठवल्लिकायाम् ॥ सुकाष्ठायाम् ॥ वोतोगुणवच-

नादिति ङीष् ॥

कठ. । पु । मुनिविशेषे ॥ कठशाखाध्ययनकर्त्तरि ॥ कठशाखाभिन्ने ॥ ऋचांप्रभेदे ॥ स्वरे ॥ यजुश्शाखाविशेषे ॥ कठेन प्रोक्तमधीते । वैशम्पायनान्तेवासित्वात् जातस्यणिने' कठचरकाल्लुगिति लुक् ॥

कठमर्द' । पुं । शिवे ॥

कठर' । पुं । कठिने ॥

कठा । स्त्री । करिण्याम् ।

कठाकु । पुं । पक्षिणि ॥ कठति । कठ कृच्छ्रजीवने । कठिकुषिभ्यां काकुः ॥

कठाक्षक । पुं । दात्यूहखगे ॥

कठिञ्जर: । पुं । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ कृष्णबर्बरायाम् ॥ कठिनं जरयति । जृष् वयोहानौ । ण्यन्त. । कर्मण्यण् । पृषोदरादि ॥

कठिन' । त्रि । क्रूरे । निष्ठुरे । कठोरे ॥ स्तब्धे ॥ न । स्थाल्याम् ॥ वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु यवान्यजाजीचिकटुभूनिम्बादिद्रव्येषु ॥ कठति । कठ० । बहुलमन्यत्रापीति इनच् ॥

कठिनपृष्ठक. । पुं । कमठे । कूर्मे ॥

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् ॥

काठनिका । स्त्री । कठिन्याम् ॥

कठिनी । स्त्री । वर्णलेखिकायाम् । पाकशुक्लायाम् खैलखडी इतिभाषा ॥ गुप्तिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी संसम्भ्रमाद्यस्य । तेनाम्बायदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी नाम ॥

कठिल्ल । पु । कारवेल्ले ॥ कठति । कठशोके । बाहुलकादिल्ल ॥

कठिल्लक । पु । कारवेल्ले ॥ तुलस्याम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

कठी । स्त्री । कठेन प्रोक्तमधीयानायाम् ब्राह्मण्याम् ॥ शाखाध्येतृवाचित्वेन जातित्वात् ङीष ॥

कठेर. । पुं । कृच्छ्रजीविनि । दरिद्रे ॥ कठति । कठ० । पतिकठिकुठीभ्य एरक ॥

कठेह. । पु । चामरवाते । मन्थरे ॥

कठोर । त्रि । कठिने ॥ कठति । कठ० । कठिचकिभ्यामोरन् ॥ पूर्णे ॥ कठोरताराधिपलाञ्छनच्छवि । इतिमाघः

कड. । पु । मूर्खे ॥ कडति । कडमदे । पचाद्यच् ॥

कडकम् । न । सामुद्रे । त्रिकूटे । करकच इति गौडभाषाप्रसिद्धे सामुद्रलवणे ॥

कडङ्कर । पुं । माषमुद्गादिकाण्डे । बुसे ॥ कडङ्करोति । कृ० । कडङ्करदक्षिणा दिति निपातनात् खच् ॥

कडङ्करीय । त्रि । } कडङ्करार्हे गवि ॥
कडङ्कर्य्य । त्रि । }

कडङ्कर मर्हति । कडङ्करदक्षिणा च्छश्चेति छ. यत् च॥

कडङ्गः । पुं । सुराविशेषे ॥

कडङ्गर' । पु । बुसे ॥ गृणाति गिरति वा । गृशब्दे निगरणे वा । अच् । कडस्य गर । कडङ्गरेतिनिर्देशान्मुम्॥ यद्वा । कडति । कड०। क्विप्। कड्च तत् अङ्गञ्च । कडङ्गं राति । रा०। क. ॥

कडचम् । न । पात्रविशेषे ॥

कडम्ब: । पु । शाकनाडिकायाम् । कलम्बे । डाँठ डंठल् इतिच भाषा ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ कडति । कड० । कृकदिकडीत्यम्बच् । केन लम्बते वा लवि०। अच् । डलयोरैक्यम् ॥ अग्रभागे ॥

कडम्बकः । पुं । कलम्बे ॥ स्वार्थेकन्॥

कडम्बी । स्त्री। कलम्बीशाके ॥

कडार: ।पु । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति॥ कडारस्तृणवह्निवदित्यन्ये इतिभरत.॥ दासे॥ गडति। गड सेचने । गडे' कडचेत्यारन् ॥

कण: । पु । अतिसूच्मे। लेशे॥ धान्यांशे । चूर्णतण्डुले ॥ सूच्मस्तण्डुलावयव' कणइति व्याख्यातार. ॥ वनजीरके ॥ कणति । कण निमीलने । पचाद्यच् ॥

कणगुग्गुलु. । पु । गुग्गुलुप्रभेदे ।वंशपीते । स्वर्णकणे । गन्धराजे ॥

कणजीर. । पु । श्वेतजीरके ॥

कणजीरकम् । न । क्षुद्रजीरके । सूच्मगन्धिनि ॥

कणभ. । पु । कीटविशेषे ॥

कणभचक । पु । भारिटखगे । श्यामचटके । शैशिरे ॥

कणलाभ. । पु । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥

कणा । स्त्री । जीरके ॥ कुम्भीरमक्षिकायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ श्वेतजीरके ॥ अल्पे ॥ टाप् ॥

कणाटीन. । पु ।
कणाटीर. । पु ।
कणाटीरक । पु । } खञ्जनपक्षिणि ॥

कणाद । पु । वैशेषिकदर्शनकर्त्तरि मुनिविशेषे । काश्यपे ॥

कणिकः । पुं । कणायाम् ॥ शत्रौ ॥ नीराजनाविधौ ॥ सूजीइतिभाषाप्रसिद्धे शुष्कगोधूमचूर्णे ॥

कणिका । स्त्री । अत्यल्पसूच्मवस्तुनि ॥ अग्निमन्थे । अरणीतिख्याते ॥ कणति । कणगतौ । पचाद्यच् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वम् ॥यद्वा । कणति । कणशब्दे । क्वुन् ॥ कणा. सन्त्यस्यवा । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कणितम् । न। पीडितानां शब्दे । आ

संनादे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कणिशम् । न । शस्यमञ्जर्याम् । धान्यादिशीर्षे ॥ कणाय कणा' सन्त्यस्य । लोमादित्वाच्छः ॥ यद्वा । कणिनं स्वावयवं शयति । शोतनूकरणे । क्वात इति क ॥

कणी । स्त्री । चयकराठलतायाम् ॥ कणिकायाम् ॥ न । अल्पे ॥

कणीचि' । स्त्री । कणीच्यर्थेषु ॥ कणति । कणगतौ । सकणिभ्यामीचिः ॥

कणीची । स्त्री । पुष्पितलतायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ कणाची इति किरांची इतिच प्रसिद्धे शकटे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

कणे । अ । अभिलाषातिशये । तस-मीपातिरूपकेऽाय निपात ॥

कणेर' । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥

कणेरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कणेरु । स्त्री । कर्णिकारे ॥ करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

कण्टक' । पुं । न । सूच्यग्रे ॥ क्षुद्रशत्रौ ॥ मत्स्यादिकीकसे । नैयायिकादिदोषोक्तौ ॥ रोमाञ्चे ॥ द्रुमाङ्गे । कांटा इति भाषा ॥ केन्द्रे । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा ॥ लग्नात्सुहृत्कर्मणि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्चापि चेटोपनाम्ने विशेषस इति ॥ मेदिनी ॥

कण्टकद्रुम । पु । शाल्मलिवृक्षे ॥ इति राजनिघण्ट' ॥

कण्टकप्रावृता । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमार्याम् ॥

कण्टकफल । पु । क्षुरे । गोक्षुरे ॥

कण्टकहारी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ कण्टकानां श्रेणी यस्याम् ॥

कण्टकागारः । पुं । सरटजन्तौ ॥

कण्टकाढ्य' । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि । कण्टकयुक्ते ॥

कण्टकारिका । स्त्री । निदिग्धिकायाम् । वृहत्याम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकान् इयर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् । कण्टकारिका फले ॥ कण्टकारिकायाः फलम् । हरीतक्यादिष्वप्रत्येति विकारावयवप्रत्ययस्य लुप । हरीतक्यादिषु लिङ्गमेव प्रकृतिवच्च सङ्ख्या ॥

कण्टकारी । स्त्री । व्याघ्याम् । कण्टकारिकायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकारी कण्टकिनी सरा स्वादुस्च मुक्तरा । चक्षुष्या चलशोथघ्नी ग्राहिणी स्वरदाहनुत् ॥ दोषघ्न यज्वरीच्छ्वीग्रहण्यतिसारजित ॥

पिकथके रूपाधिरूढ़ाख्य इतिचिन्ता
मणिः ॥ कथयति । कथवाक्यप्रब
न्धे । बहुलमन्यत्रापीति वुन् ॥

कथङ्कथिक । त्रि । प्रश्नकर्त्तरि ।
प्रष्टरि ॥

कथङ्कथिकता । स्त्री । पृच्छायाम् ॥ इति
हेमचन्द्रः ॥

कथङ्कारम् । अ । केनप्रकारेण कृत्वेत्य
र्थे । कथमित्यर्थे ॥ अनर्थकादेव क
रोतेः कथम्पूर्वाण्णमुल् ॥

कथञ्चन । अ । केनाप्युपायेनेत्यर्थे ॥

कथञ्चित् । अ । अतिप्रयत्नेनेत्यर्थे ॥

कथनम् । न । कथायाम् । कहना इति
भाषा ॥ इतिहलायुधः ॥

कथम् । अ । हर्षे ॥ गर्हायाम् ॥ प्रका
रार्थे ॥ सम्भ्रमे ॥ प्रश्ने ॥ सम्भावना
याम् ॥ केनप्रकारेण । किमर्थमेति
थमु ॥

कथमपि । अ । यत्नगौरवे ॥ बाढमि-
त्यर्थे ॥ कथमादितथाप्यसंयत्नगौ
रव भेदयोः ॥

कथम्भूत । त्रि । किम्प्रकारे ॥ कं प्रका
रं किंवा प्रकार मापन्नः । द्वितीया
श्रितादिषियमुः ॥

कथा । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् ॥ प्रब
न्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्राज्ञाः कथां
विदुः । परम्पराश्रया या स्यात् सा म
ताख्यायिका क्वचिदिति कोषाश्चला
चार्यः ॥ पक्षप्रतिपक्षोपन्यासेन-
विचारणायाम् ॥ नैयायिकमतेहि
नानावक्तृकपूर्वपक्षसिद्धान्तवान् वा-
क्यसन्दर्भः कथा । तद्भेदास्त्रय । वा
दो जल्पो वितण्डाचेति ॥ कथा का
दम्बर्यादिस्वरूपा सैवगद्यपद्यमयी
चम्पूरितिग्रन्थान्तरे ॥ कथयति । क
थवाक्यप्रबन्धे । चितिपूजिकथिकुम्
बिचर्चेश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कथाप्रसङ्गः । त्रि । वातूले ॥ वार्त्तायाम्
। गोष्ठीवचने ॥ विषवैद्ये ॥

कथाप्राणः । त्रि । कथके । कथोपजी
विनि । नाटकवक्तरि ॥ कथायां प्रा
णा यस्य ॥

कथितः । त्रि । उक्ते । कहा इतिभाषा
॥ कथ० । क्तः ॥

कदः । पुं । मेघे ॥ कं जलं ददाति । दु
दाञ् । कः ॥

कदकः । पुं । उल्लोचे । विताने ॥

कदध्वा । पुं । कापथे । निन्द्यमार्गे ॥
कुत्सितो ऽध्वा । कुगतीतिसमासः
। कोः कत् तत्पुरुषेऽचीति कदा
देशः ॥

कदनम् । न । मर्द्दे । युद्धे ॥ पापे ॥
बाधायाम् ॥ मारणे ॥

कदन्नम् । न । कुत्सितान्ने ॥

कदम्बः । पु । नीपे । प्रियके ॥ कदम्बो मधुर शीत. कषायो लवणो गुरु । सरो विष्टम्भकृद्रूक्ष कफस्तन्यानिल प्रद ॥ अन्तसाञ्ज । नीपो महाकदम्ब स्याद्धाराकदम्बइत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसरश्च हस्तपुष्प कदम्बकः व्यस्यभेदः । तथारत्नेऽपि । हारिद्र स्तुरजीवल । धूलीकदम्बको धाराकदम्ब षट्पदप्रिय ॥ हस्तपुष्प केशराख्यः प्रावृषेण्य कदम्बक । नीपोमहा कदम्बोऽपि तथा बहुफ लोमतः ।हस्यमरठी कार्या भरत॥ सर्षपे ॥ देवताडकतृणे ॥ न । निकुरम्बे । सङ्घे । समूहे ॥ कदति । कद वैक्लव्योधातु । कुकदिकडि कटिभ्योम्बच् ॥

कदम्बक. । पु । हरिद्रौ ॥ कदम्बार्थेषु ॥ स्वार्थेकन ॥ यद्वा । कदति कन्दयतिवा । कदहिंसायाम् । कदिक्रा- ह्वाने रोदने च । कुकदीत्यम्बच् । अभिव्यक्तात्मनुम् । स्वार्थेक. ॥ न । निकुरम्बे । समूहे ॥

कदम्बगोलकन्याय. । पुं । कदम्बगोलकस्य सर्वावयवेषु युगपदेव पुष्पाणामुत्पत्तिरूपे दृष्टान्तविशेषे ॥

कदम्बपुष्पा । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इतिभाषा ॥

कदम्बपुष्पी । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । मुण्डीयाम् ॥

कदम्बी । स्त्री देवदाल्याम् ॥

कदर । पु । सोमवल्के श्वेतखादिरे ॥ कदरो विशदो वर्ण्यो मुखरोगकफास्रजित ॥ क्रकचे । करपत्रे । करवत करौत आरा इतिच भाषा ॥ कडाजामुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे व्याधिभेदे ॥ तल्लक्षणम् । शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादिभि. । ग्रन्थि कोलवदुत्सन्नो जायते कदरस्तु सइति ॥ अङ्कुशे ॥ इत्यादि । दृविदारणे । पचाद्यच । कस्यजलस्य दर ॥

कदर्थित. । त्रि । विडम्बिते । दूषिते ॥ कुत्सितोऽर्थ. कदर्थ । कोः कत् । कदर्थः कृतः कदर्थितः ॥

कदर्य्य । त्रि । क्षुद्रे । कृपणे । सतिविभवे अदातरि ॥ यथा । आत्मानं धर्मकृत्यञ्च पुत्रदारांश्च पीडयन् । यो लोभात् सञ्चिनोत्यर्थान् स कदर्य्य इतिस्मृत. ॥ कुत्सितो ऽर्थः स्वामी ॥ कुगतीतिसमास. । कोः कत तत्पुरुषे ॥

कदल । पुं । रम्भावृक्षे ॥ पृश्नीपर्ण्याम् ॥ कन्दते कन्द्यते वा । कदिक्रा- ह्वानेरोदनेच । वृषादित्वात् कलच ॥

कदलक: । पुं । कदलार्थे ॥स्वार्थेक:॥

कदला । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ डिम्बिकायाम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ अजादेराकृतिगणत्वाट्टाप् ॥

कदली । स्त्री । वारणबुसायाम् । रम्भायाम् ॥ यथा । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्या भेदा. कदल्या बहवोपि सन्ति। उक्तागुणास्ते प्वधिकाभवन्ति निर्दोषता स्याल्लघुताचतेषाम् ॥ गुणान् पथ्य मोचाफले ॥ पताकायाम् ॥ करिवैजयन्त्याम् ॥ मृगविशेषे ॥ के दलति । दलविशरणे । अच् । ङीष् ॥ कन्दते कन्द्यते वा कदिश्रा° । इ षादित्वात साधु । गौरादि' ॥

कदलीकन्द. । पुं । रम्भामूले । केराकन्द केलाकन्द इतिच भाषा॥ शीतल: कदलीकन्दो बल्य केश्यो म्लपित्तजित् । वह्निकृद्दाहहारीच मधुरो रुचिकारक' ॥ कन्द' कदल्या दलितो नितान्तं संस्वेदितो विद्रुघतेन रादु. । उद्धूलित. सैन्धवरेणुनाथ मरीचसम्पर्कितएवरुच्य ॥

कदलीकुसुमम् । न । रम्भापुष्पे॥ कदल्या कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरंगुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षयप्रणुत् ॥

कदलीदण्ड. । पु । थोड इति गौडभाषाप्रसिद्धेमोचामध्यस्थदण्डे॥ कृत्त' स्विन्न. सलिलविधृत कृत्ततन्तु प्रभिन्न. कम्बुभृष्ट्याजलविरहित. चारजम्बीरपुष्टा.। मध्ये मध्ये तनुशकलितेनार्द्रकेणातिपूर्ण. स्वादुस्तूर्णं भवतिसुतरांगर्भदण्ड कदल्या ॥ योनिदोषहरोदण्ड कदल्यो,सृक्दरंजयेत् । रक्तपित्तहर. शीत सुरुच्योग्निप्रवर्द्धन ॥

कदा । अ । कस्मिन् काले । कब इति भाषा॥ सर्वैकान्यकियत्तद: काले-दा ॥

कदाकार । त्रि । कुत्सितावयवे ॥ कुत्सित आकारोऽस्य । को कदादेश' ॥

कदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुत्सितनामनि॥ कुत्सिता आख्या यस्य। को' कत् तत्पुरुषेचीतिकदादेश: ॥

कदाचन । अ । कस्मिन्काले । किसी समयमे इतिभाषा ॥

कदाचार.। त्रि । कुव्यवहारे ॥ कुत्सित आचारोयस्य। को कत्आदेश ॥

कदाचित् । अ । आतु । कस्मिँश्चित्काले प्रस्तावे॥कदाचिच्च अनयो समाहार' ॥

कदुष्णम् । न । कोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्णे इतिपक्षेकदादेश ॥ त्रि । तद्वति ॥

कद्रथ । पु । कुत्सितरथे ॥

कद्रु । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । तद्वति । स्वर्णपिङ्गे । कन्दति । कदि आह्वाने । मृगव्यादित्वात् साधु ॥

कद्रुपुत्र । पु । नागे ॥ कद्र्वाः पुत्रः ॥

कद्रू । स्त्री । नागमातरि ॥ सञ्ज्ञायामि त्यूङ् ॥

कवद । त्रि । गर्ह्यवादिनि । दुर्वाचि ॥ कुत्सितंवदति । वदेः पचाद्यच् । र थवदयोश्चेति कोः कत् । कुत्सित स्य वदोवा ॥

कनकम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ पु । किंशुकवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ धत्तूरे ॥ काञ्चनालवृक्षे ॥ कालीये । कृष्णचन्दने ॥ चम्पकवृक्षे ॥ कासमर्दवृक्षे ॥ कणगुग्गुलवृक्षे ॥ ... । कनति । कनीदीप्तौ । कृञादिभ्योवुन् ॥ लाक्षाद्रुमे ॥

कनकक्षार । पुं । टङ्कणे । सुहागा इति भाषा ॥

कनकदण्ड । पु । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ कनकस्यदण्डोऽस्मिन् ॥

कनकदण्डकम् । न । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कनकपल । पु । सुवर्णादिपरिमाणक षोडशमापके । पलपरिमाणे । कुड विस्ते ॥ इतिशारावली ॥

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

कनकरस । पु । हरिताले ॥

कनकलोद्भव । पु । राले ॥

कनकाचल । पु । सुमेरुपर्वते ॥ इत्यनवि शेषे ॥ कनकमय अचल ॥

कनकाध्यक्ष । पु । भौरिके । सुवर्णाधि कृते ॥ कनकस्य अध्यक्षः ॥

कनकारक । पु । कोविदारवृक्षे ॥

कनकालुका । स्त्री । भृङ्गारे । सौवर्ण कलशे ॥ कनकस्य आलुः । संज्ञा- यां कन ॥

कनकाह्वम् । न । नागकेशरपुष्पे ॥

कनकाह्वय । पु । धत्तूरे ॥ कनकमा ह्वयोऽस्य । भुक्तोऽस्मिन् कनकवर्णपु ष्पोदर्शनात् ॥ नागकेशरे ॥

कनखल । पुं । उशादेश्या स्थाने तीर्थविशेषे ॥ उशाकनखलेरमृते लिपु राणम् ॥

कनन । त्रि । काणे । एकदृष्टि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कनिका । स्त्री । समितायाम् ॥

कनिष्ठ । त्रि । अतियूनि ॥ अल्पयसे ॥

सुश्रुते तु । कण्टकारी सरा तिक्ता कटुका दीपनी लघु । रूक्षोष्णा पाचनी कासश्वासज्वरकफानिलान् ॥ निहन्ति पीनसपार्श्वपीडाकृमिहृदामयान् । तयो फलं कटुरसं पाके च कटुकं भवेत् ॥ शुक्रस्य रेचनं भेदि तिक्तं पित्ताग्निकृल्लघु । हन्यात् कफमरुत्कण्डूकासमेदकृमिज्वरान् ॥ कण्टकारीकृत क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहा ॥ तद्वत् प्रोक्ता सिता चुद्राविशेषाङ्गर्भकारिणी ॥ प्र श्नमत्याम् ॥ कण्टकान् इयर्त्ति । ऋ गतौ । कर्मण्यण् । ङीप ॥

कण्टकारीफलम् । न । कण्टकार्या फले ॥ कण्टकारीफलं तिक्तं कटुकं दीपनं लघु । रूक्षोष्णं श्वासकासघ्नं ज्वरानिलकफापहम् ॥ शाकप्रकारस्तु । तोयाम्लस्विन्नबृहतीफलं मार्दकं च दण्डाहतं चिरविपाचितमाज्यकेन । चूर्णेन सैन्धवभवेन विमिश्रितं च वह्निं प्रबोधयति कासनिवारणाहीति ॥

कण्टकालुकः । पु । यवासे । यासे ॥

कण्टकाशनः । पु । उष्ट्रे । कण्टकानि अशनं यस्य ॥

कण्टकाष्ठीलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कुलिशे ॥

कण्टकितः । त्रि । पुलकिते ॥

कण्टकी । पु । मत्स्ये ॥ खदिरवृक्षे ॥ विकङ्कते । मदनवृक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ वंशे ॥ बदरवृक्षे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्मिन् । इनि' ॥

कण्टकिनी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥ शोणाभिण्ट्याम् ॥ मधुखर्जूर्याम् ॥

कण्टकिफलः । पुं । कटहल इति प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पनसे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्य । अत इनिठनौ इतीनि' । कण्टकि फलमस्य ॥ समष्ठिलावृक्षे ॥

कण्टकिल' । पुं । बेडुवाँश इति गौड भाषाप्रसिद्धे वंशविशेषे ॥

कण्टकिलता । स्त्री । त्रपुष्याम् । खीरा इति भाषा । कण्टकिनी चासौ लता च ॥

कण्टकी । स्त्री । वार्त्ताकीविशेषे । कांटीलाबैंगन् इति भाषा ॥

कण्टकुरण्टः । पु । झिण्ट्याम् ॥

कण्टतनुः । स्त्री । बृहत्याम् ॥

कण्टदला । स्त्री । केतक्याम् ॥

कण्टपत्रः । पु । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टपत्रफला । स्त्री । ब्रह्मदण्ड्याम् ॥

कण्टपादः । पु । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टफलः । पु । क्षुद्रगोक्षुरे ॥ पनसे ॥ धुस्तूरे ॥ लताकरञ्जे ॥

कण्टफला । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥

कराग्न । पु । वावले । वव्वूलइति भाषा ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कराटवल्ली । स्त्री । श्रावल्लीहच ॥

कराटहच । पु । तेज फलहचे ॥

कराटाफल । पु । कराटकिफले । कटह ल इति भाषा ॥ विशेषात पनस म र्जो गुल्मिरोमन्दवह्निभि ॥

कराटार्गला । स्त्री । नीलभिरण्याम् ॥

कराटालु । पु । वंशे ॥ वृहत्याम् ॥ वा र्त्ताक्याम् ॥ वर्बूरे ॥

कराटाह्वयम् । न । पद्मकन्दे ॥

कराटी । पु । कलाये ॥ अपामार्गे ॥ खदिरे ॥ गोक्षुरे ॥

कराठ: । पुं । मदनद्रुमे ॥ होमकुण्डा द्बहिरङ्गुलिपरिमितेस्थाने ॥ यथा । खातादाद्योऽङ्गुल. कराठ सर्वकुण्डेष्व यंविधिरिति ॥ त्रि । गले । ग्रीवाग्र भागे ॥ अत्रविशुद्धनामषोडशदल पद्म मस्ति ॥ सन्निधाने । निकटे ॥ ध्वनौ ॥ कराति । कराशब्दे कराो ठ. ॥ यद्वा । कराठते । कठिशोके । अच् ॥

कराठकूणिका । स्त्री । वीणायाम् ॥

कराठतालिका । स्त्री । अश्वग्रीवावेष्ट कराज्जुप्रभृतौ ॥ इति शब्दमाला ॥

कराठनीडक. । पु । चिल्लपक्षिणि । चौ ल इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कराठनीलक । पु । उल्कायाम् । मसा ल इतिभाषा ॥ इतिशब्दमाला ॥

कराठपाशक । पु । हस्तिकराठवेष्टन रज्जौ ॥

कराठभूषा । स्त्री । ग्रैवेयके । कराठा भ पसकरी इतिचभाषा ॥ भूष्यतेऽनया । भूष अलङ्कार । गुरोश्चहल । क राठस्यभूषा ॥

कराठमणि । पु । ग्रैवेयकमण्डौ । काक ले ॥ कराठस्य मणि. ॥

कराठशुद्धि । स्त्री । गलस्य कफाद्यलिप्त त्वे ॥

कराठसूत्रम् । न । स्तनालिङ्गने ॥ यथा । यत कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघात निविडोपगूढ्या । परिश्रमार्थ शनकै र्विदग्धास्तत्कराठसूत्र प्रवदन्तिसन्त इति ॥

कराठाग्नि । पु । पक्षिणि ॥ कराठे अग्नि रस्य ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कराठाल. । पु । शूरणे ॥ युद्धे ॥ गोणा प्रभेदे । खुर्जी इतिभाषा ॥ आमे लके ॥ नौकायां.खनित्रे ॥

कराठाला । स्त्री । जालगोणिकायाम् ॥

कराठिका । स्त्री । कराठाभरणे । एकल डीकराठी इति भाषा ॥ इतिहेम- चन्द्र: ॥

कराठी । स्त्री । गले ॥ अश्वकराठवेष्टनर

त्वचर्म्मादौ ॥

कण्ठीरवः । पुं । सिंहे ॥ मत्तमातङ्गे ॥ पारावते ॥

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकवृक्षे ॥

कण्ठेकालः । पुं । महादेवे ॥ कण्ठेकालोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कण्ठ्य । त्रि । कण्ठभवे शब्दादौ ॥ कण्ठहिते ॥ उभयत्र शरीरावयवत्वात् यत् ॥

कण्डनम् । न । निस्तुषीकृतौ । उदूखलादिना तण्डुलादेर्निर्मलीकरणे । कुटना इतिभाषा ॥

कण्डनी । स्त्री । उलूखले ॥ मुषले ॥

कण्डरा । स्त्री । महास्नायौ । महानाड्याम् ॥

कण्डिका । स्त्री । वेदैकदेशे ॥

कण्डु । स्त्री । कण्डूयायाम् । गात्रविघर्षणे ॥ कण्डते । कडिमदे । मृगय्वादित्वात् कुप्रत्यय ॥

कण्डुर । पुं । कारवेल्ललतायाम् ॥ कुन्दरतृणे ॥

कण्डुरा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । शूकशिंब्याम् ॥ अस्यास्त्र पर्य्याम् ॥ कण्डूराति । रादाने । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कण्डू । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे रोगे । खर्ज्जाम् । कण्डूयायाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

कण्डूकरी । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥

कण्डूघ्न । पुं । आरग्वधे ॥ गौरसर्षपे ॥

कण्डूति । स्त्री । कण्डाम् । खाज इति भाषा ॥ कण्डूयते. क्तिच् ॥

कण्डूयनम् । न । कण्डाम् ॥

कण्डूयमान. । त्रि । कण्डूयितरि । कषमाणे ॥

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । खर्ज्जाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ्० । कण्ड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् ॥

कण्डूयिता । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूरा । स्त्री । प्रावृषायण्याम् । मर्कव्याम् ॥ कण्डूं राति । रा० । आत इति कः ॥

कण्डूलः । पुं । शूरणे ॥ त्रि । कण्डूयुक्ते ॥

कण्डोल । पुं । उष्ट्रे ॥ गोणीप्रभेदे ॥ पिटे । वंशादिनिर्मिते धान्यादिस्थापनभाण्डे ॥ कण्डते । कडिमदे । बाहुलकादोलच् ॥ यद्वा । कडिगडीतिसूत्रे कण्डे. पाठादोल च ॥

कण्डोलकः । पुं । कण्डोले ॥

कण्डोलवीणा । स्त्री । कोंदृका इति

कन्या

॥ नेत्रगण्डयोर्ल० । नेत्रे यस्याः केक रे पिङ्गलेवा स्यादु ग्रीवा प्यावको लेव गाच । कूपौयस्या गण्डयोस्मि स्मितेषु निस्पन्दिग्ध बन्धकीं तांविद न्ति ॥ १९ ॥ अन्यदप्याह । प्रविल म्बिनिदेयर ललाटे श्वशुरं हन्त्युद रे स्फिजौ पतिञ्च । अतिलोमश- याश्चितोत्तरौष्ठी नशुभाभर्तुरती वयाचदीर्घा ॥ २० ॥ स्तनकर्णदन्त ला० । स्तनौ सरोमौ मलिनोल्वणौ चक्षौ यदन्तौ विषमौ चकर्णौ । स्थू लाः कराला विषमाश्चदन्ताः क्लेशा य चौर्यायच कृष्णमांसा ॥ २१ ॥ ह स्तक० । क्रव्यादरूपैर्वृककाककङ्क- सरीसृपैरुक समानचिह्नैः । शु- ष्कैः सिरालैर्विषमैश्चहस्तैर्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥ अ न्यदप्याह । यातूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन रूक्षाग्रकेशीकलहप्रियासा । प्रा यो विरूपासु भवन्तिदोषायत्रा कृ तिस्तत्रगुणावसन्ति ॥ २३ ॥ अधुना शरीरस्यचविभागमाह । पादौसगु ल्फौ प्रथमं प्रदिष्टं जङ्घे द्वितीयं तु सजानुचक्रे । मेढ्रोरुमुष्कञ्चततस्तृ तीयं नाभिंकटिंचैवचतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥ उदरंकथयन्तिपञ्चमं हृदयंच षष्ठमथस्तनान्वितम् । अथसप्तममा-

कन्याट

सजत्रुणी कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥ नवमंनयनेचसभ्रुणी सल लाट दशममशिरस्तथा । अशुभेष्वशु भंदशाफल चरणाद्येषु शुभेषु शोभ नम् ॥ २६ ॥ इतिवाराह्या कन्याल्क्ष या नामाध्याय । ६७ ॥ * ॥ इतकु मार्याम् । सदायाम् ॥ स्थूलैलाया म् ॥ वाराणोकन्ये ॥ वन्ध्याकर्कोट क्याम् ॥ वप्रराग्रौ ॥ अत्रकालीन चन्द्राश्रितेतराशिफलम् । युवति गे शशिनि मनदाननम्रवककोकिल विलासकुतूहलै. । विमलधीश्च यु- तोजननोत्सवे सुविधिनाविधिना सहितः पुमान् ॥ कन्याकामोऽङ्गनो मर्त्यो नानाशास्त्रविशारदः । सौ- भाग्यगुणसम्पन्नः सुन्दरः सुरतप्रि य' ॥ चतुरचर गाह्नतिभेदे । अगौ चेत् कन्या । भास्वत्कन्या नैकाधन्या । यस्या' कूले कृष्णोऽखेलत ॥ कन ति । कनटीले । अघ्न्यादि' । क न्यायाः कनी नचेत्तिनिर्दे शाद्यसि- प्रथम इतिनच्छीप ॥ दन्त्यिणार्थवस मीपेदुर्गादेव्याम् ॥

कन्याकुब्जः । पु । कान्यकुब्जदेशे ॥ इ तिहेमचन्द्रः ॥

कन्याटः । पुं । वाससद्मनि ॥ इतित्रिका ण्डशेषः ॥

कन्याधिप । पुं । बुधग्रहे ॥

कन्यापति । पुं । जामातरि ॥

कन्यापाल । पु । कनैत इतिहिमगिरिप्रसिद्धे शूद्रजातिविशेषे । पालवशिजि ॥

कन्याराम । पुं । बुद्धभेदे ॥

कन्युषम् । न । हस्तपुच्छे । हथेली का आँगोछा इति भाषा ॥

कप । पुं । वंशगो ॥

कपट । पुं । न । व्याजे । दम्भे । छद्मनि ॥ के मूर्द्धनि पटइव आच्छादक ॥ यद्वा । पटति । पट० । अच् । कस्य इत्यणोऽपि पटोर्थापक ॥

कपटधारी । त्रि । छलाढ्ये ॥

कपटिक । त्रि । कपटविशिष्टे । कपटिनि ॥ अस्त्यर्थे ठन् ॥

कपटी । त्रि । अयथार्थव्यवहारवति । दम्भविशिष्टे ॥ कपटोऽस्ति अस्यास्मिन्वा । इनि ॥

कपटिनी । स्त्री । गौडभाषया चीडा नामनि गन्धद्रव्ये ॥

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कपर्द्द । पु । शिवस्यजटाजूटे ॥ वराटके ॥ पर्वपूरणे । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् । रालोप । केन सुखेन जलेन वा परं पूर्त्तिं ददाति । सुपीति योगविभागात्कः ॥ कस्य जलस्य परा पूरणेन दापयतीति वा । दैप्शोधने । आत इति क ॥

कपर्दिका । स्त्री । वराटिकायाम् ॥

कपर्द्दक । पु । हरजटाजूटे ॥ चराचरे । वराटके ॥ अस्या प्रभेदा । सुवर्णवर्णा सिंही १ । धूम्रवर्णा व्याघ्री २ । पीतपृष्ठासितोदरा मृगी ३ । श्वेतवर्णा हंसी ४ । नातिदीर्घिका विद्धका ५ ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

कपर्द्दी । पु । शिवे । ईशे ॥ कपर्द्दोजटाजूटोऽस्यास्ति । इनि ॥

कपाटम् । त्रि । अररे । कवाटे । किंवाड इतिभाषा ॥ क वातम् शिरोवा पाटयति प्रविशते । पटगतौ । कर्मण्यण् ॥ अर्द्धर्चादि ॥

कपाटिका । स्त्री । क्षुद्रकपाटे । किवाँडी इतिभाषा ॥ कपाट्येव । स्वार्थे क । टाप् ॥

कपाटी । स्त्री । कपाटे ॥ अयामान ङीप् ॥

कपाल । पु । न । शिरोस्थिनि । कर्परे ॥ घटादेशकले । खपरा इति भाषा ॥ व्रजे । समूहे ॥ यतीनां सञ्चयकर्परादिभिक्षापात्रे ॥ यथा । कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणमिति ॥ कुष्ठरोगविशेषे ॥ अस्य

लक्षणं यथा । कृष्णारुणकपालाभं यद्रूक्षं परुषं तनु । कपालं तोदबहुलं तत् कुष्ठं विषमं स्मृतमिति ॥ कं पालयति । कर्म्मण्यण् ॥ यद्वा । कम्प्यते । कपि चलने । तमिविशिविडिम्णिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य कालन् । कपीति निर्द्देशान्नलोपः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वात् वा ॥

कपालनालिका । स्त्री । तर्क्वाम् । तकौं । तकुआ इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कपालभृत् । पु । शिवे ॥ कपालं मस्त कपालं च बिभर्त्ति । डुभृञ् । क्विप् ॥

कपालमाली । पुं । भूतेशे । शिवे ॥ कपालानां माला विद्यते ऽस्य । व्री॰ इनिः ॥

कपालिका । स्त्री । भग्नमृन्मयभाजनशकले ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कपालेष्विव दीर्य्यत्सु दन्तानां सैव शर्क्करा । कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनीति माधवः ॥

कपाली । पु । महादेवे । नृकपालशालिनि ॥ कपालोऽस्ति अस्य । अतइनिः ॥ स्वनामख्याते जाति वि॰ ॥ सतु ब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात इति पराशरपद्धतिः ॥

कपालिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

कपि । पु । सिह्लके ॥ शाखामृगे । वानरे ॥ एकैकस्योपकाराय प्राणान् दास्यामि ते कपे । इति हनूमन्तं प्रति श्रीरामवाक्यम् ॥ मधुसूदने ॥ रक्तचन्दने ॥ कम्पते । कपि चलने । कुण्डिकम्प्योर्नलोपश्चेति इप्रत्ययः ॥ वराहे ॥ कादुदकात् भूमिं पाति रक्षतीति कपिर्वराहः । पातेर्डुलकात् किप्रत्ययः ॥

कपिकच्छु । स्त्री । मर्क्कट्याम् । शूकशिम्ब्याम् । कौंच किवाँच इति भाषा ॥ कपिकच्छु र्भृशं वृष्या मधुरा वृंहणी गुरुः । तिक्ता वातहरी बल्या कफपित्तास्रनाशिनी ॥ तद्बीजं वातशमनं स्मृतं वाजीकरं परम् ॥ कपीनां कच्छुः कण्डूहेतुत्वात् ॥

कपिकच्छुफलम् । न । शूकशिम्ब्याः फले ॥ कोमलं रोमसहितं स्विन्नमाज्ये विपाचितम् । सोपस्करं सशाकीके सिन्धुजेन समन्वितम् ॥ कपिकच्छुफलं वृष्यं मधुरं वृंहणं गुरु । स्निग्धं शीतानिलहरं दुष्टव्याधिनाशनम् ॥

कपिकच्छुफलोपमा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

तदन्यजे । अनुजे । पश्चाज्जाते ॥ अनयोषा मतिशयेन युवा अल्पो या । अजादीगुणवचनादेवे तीष्ठन । युवाल्पयो कनन्यतरस्यामिति कनादेश ॥

कनिष्ठकम् । न । मूकतृणे ॥

कनिष्ठा । स्त्री । दुर्बलाङ्गुलौ ॥ पश्चाज्जातायाम् । अनुजायाम् ॥ कनिष्ठस्य भार्यायाम् ॥ कनिष्ठस्य स्त्री । पुयोगलक्षणा ङीषं बाधित्वा अजादित्वा ट्टाप् ॥ नायिकाभेदे ॥

कनी । स्त्री । दुहितरि । कन्यायाम् ॥

कनीनिका । स्त्री । अक्षितारके ॥ कनिष्ठाङ्गुलौ ॥ कनति । कनीदीप्तौ । वाहुलका दीन । स्वार्थेकन । टाप् । इत्वम् ॥

कनीयान । त्रि । कनिष्ठार्थे ॥ अयमनयोरतिशयेन युवा अल्पोवा । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनौ ।अजादीगुणवचनादेवेति ईयसुन । युवाल्पयोर्कनन्यतरस्यामिति कनादेश ।

कनीयसम् । न । ताम्रे ॥

कन्तु । त्रि । सुखविशिष्टे । सुखिनि ॥ क सुखम् अस्ति अस्य ॥ क शम्भ्यां वभयुस्तितुतयस इति तु ॥ कामदेवे ॥ कुसूले ॥ कामयते । कमु कान्तौ । अर्जिदृशिकम्यमीतिकु प्रत्य

योधातोस्तुगागमश्च ॥ कमिमनीतितुर्वा ॥ हृदये ॥

कन्था । स्त्री । मन्मथभित्तौ । काँथ इतिभाषा ॥ प्रावरणान्तरे । स्यूतजीर्णपटनिर्मिताच्छादनवस्त्रे । कथरी गुदडी इतिचभाषा॥ यथा । भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्था शीतनिवारणी । अचला केशवे भक्ति र्विभवैःकिम्प्रयोजनमिति ॥ कम्यते । कमु० । वाहुलकात् थन । टाप ॥

कन्थारी । स्त्री । कन्थरी दुर्द्धर्षाती क्ष्णकण्टका तीक्ष्णगन्धा दुष्प्रवेशा इत्यादिपर्यायवति वृक्षे ॥

कन्द । पु । न । सूरणे ॥ ग्राम्य कन्दक्षुदोषघ्न ॥ सस्यमूले ॥ सलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । गृञ्जने ॥ पु । मेघे ॥ योनिरोगविशेषे । तस्य निदानलक्षणे यथा । दिवास्वापादतिक्रोधा द्व्यायामा दतिमैथुनात । क्षताच्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्या कुपिता यदा । पूयशोणितसङ्काश लकुचाकृतिसन्निभम् । उत्पद्यते यदा योनौ नाम्ना कन्दस्तु योनिज. इति ॥सचतुर्विध । लक्षणभेदात । यथा । रूक्षविवर्ण स्फुटित वातिकं तं विनिर्दिशेत् । दाहरागज्वरयुतं विद्यात पित्तात्मकन्दकम् ॥ नीलपुष्पप्र

तीकार्थ कण्डूमन्तं कफात्मकम् स वैलिङ्गसमायुक्तं सन्निपातात्मकं विदु ॥ सन्निपातात्मकोऽसाध्य शेषा. कृच्छ्रप्रसाधना इति ॥ कुन्दति कन्दयति कन्द्यते वा। कदि आह्वाने रोदनेच। अच् घञ्वा ॥

कन्दगुडूची। स्त्री। गुडूचीविशेषे। कन्दामृतायाम्। पिण्डालुनि। सुषमी इति काश्यादिदेशप्रसिद्धे कन्दे॥

कन्दटम्। न। शुक्लोत्पले। कोंमी-इति भाषा॥

कन्दफला। स्त्री। शुद्रकारवेल्ल्याम्॥

कन्दमूलम्। न। मूलके॥

कन्दर.। पु। अङ्कुशे॥ पु। स्त्री। गुहायाम्॥ न। आर्द्रके। शृङ्गबेरे॥ केन जलेन दीर्यते। दृविदारणे। खदेरप॥

कन्दरा। स्त्री। दर्याम्। कृत्रिमाकृत्रिमे गहाकारे गिरिविवरे॥ कन्दरा इाप्॥

कन्दराकर'। पुं। शिलोच्चये। पर्वते॥ कन्दराणामाकरः॥

कन्दराल.। पुं। गर्दभाण्डवृक्षे॥ कन्दरांलाति। ला आदाने। आत इति क.॥ प्लक्षद्रुमे॥ कपीतके। आक्षोटवृक्षे॥ कन्दरा भवति। अलभूषणा दौ। कर्मण्यण्॥ कन्दराऽस्यास्तिया॥ सिध्मादित्वाल्लच्॥

कन्दरालक। पु। कन्दराले॥

कन्दरी। स्त्री। गुहायाम्॥

कन्दरोद्भवा। स्त्री। क्षुद्रपाषाणभेदिनि वृक्ष॥

कन्दर्प्प। पु। कामदेवे॥ पुरुषोत्पथार्थाय कामाना मध्ये काम.सच भगवतो विभूति॥ कमित्यव्ययं कुत्सायाम्। कुत्सितो दर्पोऽस्य अस्माद्वा॥ यद्वा॥ कं सुखं तत्र तेन वा दृप्यति। दृपहर्षमोहनयो। पचाद्यच्॥ अथवा। कं ब्रह्माणमपि दर्पितवान् वा। पृषोदरादि॥ ध्रुवकप्रभेदे॥ यथा। यषो विंशतिवर्णाङ्घ्रिर्भुव. कन्दर्पसंज्ञक:। वीरे वा करुणे वा स्यात् खण्डताले विधीयते इति सङ्गीतदामोदर॥

कन्दर्पकूप'। पु। भगे। योनौ॥

कन्दर्पजीव। पु। कामवृद्धिनामक्षुपे॥

कन्दर्पमुषल। पु। मेढ्रे। शिश्ने॥ इतित्रिकाण्डशेष॥

कन्दर्पशृङ्खल। पु। शृङ्गारबन्धविशेषे॥ तल्लक्षणम्। नारी पादद्वयं स्थाप्य कान्तस्योरुद्वयोपरि। कटिञ्चैव चालयेदाशुबन्धः कन्दर्पशृङ्खल इति॥

कन्दलम्। न। कलापे॥ उपरागे॥ नवाङ्कुरे॥ कलध्वनौ॥ अपवादे॥ पुं।

कनके ॥ युद्धे ॥ कपाले ॥ भूमिकन्दस्या पुष्पे ॥

कन्दलता । स्त्री । मालाकन्दे ॥

कन्दली । स्त्री । मृगविशेषे ॥ गुल्मप्रभेदे ॥ पताकायाम् ॥ पद्मबीजे ॥ कन्देऽस्यमूले लीयते । लीङ् श्लेषणे । अन्येष्वपीतिड ॥ यद्वा । कन्दते । कदि० । वृषा०कलच् । गौ०ङीष् ॥ भूमिकन्दल्याम् ॥

कन्दलीकुसुमम् । न । शिलीन्ध्रे ॥

कन्दवर्द्धनः । पुं । शूरणे ॥

कन्दवल्ली । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

कन्दवहुला । स्त्री । त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दशूरणः । पुं । ओले । सूरणे ॥

कन्दसंभ्रम् । न । योन्यर्शसि । योनिरक्तरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानादि कन्दे द्रष्टव्यम् ॥

कन्दसारम् । न । नन्दनवने ॥

कन्दाढ्य । पुं । धरणीकन्दे ॥

कन्दार्ह । पु । शूरणे ॥

कन्दालु । पु । कासालौ ॥ धरणीकन्दे ॥ त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दी । पुं । शूरणे ॥

कन्दिरी । स्त्री । लज्जालुवृक्षे ॥

कन्दुः । पुं । स्त्री । कड़ाही इति भाषाप्रसिद्धे भर्ज्जनपात्रे । स्वेदन्याम् ॥ स्कन्दति । स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । स्कन्दे सलोपश्चेत्यु. ॥

कन्दुक । पु । गेन्दुके । गेंद इति भाषा ॥ कन्द्यते । कदि० । बाहुलकादु. । कं सुखं ददाति दयते यति यच्छति वा मित० डु । स्वार्थे कन् ॥ कं शिरो दुनोति द्रवति वा । टुदु उपतापे दुगतौ वा । प्राग्वत् ॥

कन्दुपक्कम् । न । जलोपसेकं विना केवलपात्रे यदग्निनापक्कं भृष्टतण्डुलादि तस्मिन् ॥ यथा । कन्दुपक्कानि तैलेन पायसं दधिसक्तवः । द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपीति तिथ्यादितत्त्वे कूर्मपुराणम् ॥

कन्दोटः । पु । शुक्लोत्पले ॥ न । नीलोत्पले ॥

कन्दोतः । पुं । कुमुदे । त्रिसन्ध्ये ॥

कन्ध । पु । मेघे । वारिदे ॥

कन्धरः । पु । वारिवाहे ॥ भारिपवृक्षे ॥ कम्जलस्य धरः ॥

कन्धरा । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ कं शिरो धारयति । संज्ञाया भृतृवृजीति खच । खचिह्रस्व. ॥ यद्वा । धरति । धृञ० । पचाद्यच् । कं शिरसोधरा ॥

कन्धि । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ पु । समुद्रे ॥

कन्नम् ॥ न । पातके ॥ मूर्च्छायाम् ॥

कन्यका । स्त्री । दशवर्षीयाकुमार्या

कपिकन्दुकम् । न । शिरोस्थिनि ॥

कपिका । स्त्री । नीलसिन्दुवारवृक्षे ॥

कपिकेतनः । पुं । अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥ कपि. केतन चिह्नमस्य ॥

कपिकोलि. । पु । कोलिविशेषे ॥

कपिचूडा । स्त्री । आम्रातकवृक्षे ॥

कपिचूत. । पुं । आम्रातके । आम्डा इतिभाषा ॥

कपिज. । पुं । तुरुष्के । सिल्हके । शिलारस इति गौडभाषा । नागौरी गूद इति भाषा ॥

कपिजाङ्घिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ॥

कपिञ्जल. । पुं । तित्तिरौ ॥ कपिञ्जल इतिप्राज्ञैः कथितो गौरतित्तिर ॥ कपिञ्जल इतिख्यातो लोके कपिश तित्तिर इतिच ॥ चातकखगे ॥ ते जलोपक्षिणि ॥

कपितैलम् । न । तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये । सिल्हके । नागौरीगूदइतिभाषा॥

कपित्थ । पु । कैथ इति प्रसिद्धेवृक्षे । कुचफले ॥ कपित्थोथदधित्थस्तु ग्राही फलसुगन्धक. । अक्षस्यन्दोदधिफल श्चिरपाकी कपिप्रियः ॥ कपित्थमामं सङ्ग्राहि कषायंलघु लेखनम् । पक्वं गुरु तृषाहिक्काशमनंवातपित्तजित् ॥ स्वाद्वम्लं तुवर कण्ठशोधनं ग्राहि दुर्जरम् ॥ अपिच ॥ कपित्थमाम कण्ठघ्नं विषघ्नं ग्राहि वातलम् । मधुराम्लकषायत्वात् सौगन्ध्याच्च रुचिप्रदम् ॥ कपयस्तिष्ठन्त्यत्र । कपिरिवतिष्ठतिवा । सुपिस्थ इतिक. । पृ० ॥

कपित्थत्वक । पुं । एलवालुके ॥

कपित्थपर्णी । स्त्री । कपित्थानीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । विरजायाम् । चित्रपर्ण्याम् ॥

कपित्थास्य । पु । वानरविशेषे । गोलाङ्गूले । दधिशोणे । नगाटने ॥

कपिध्वज । पुं । हनुमता महावीरेण ध्वजरूपतयाऽनुग्रहीते अर्जुने ॥ कपिर्हनूमान् ध्वजे अस्य ॥

कपिनामा । पु । सिल्हके ॥ कपिर्नामास्य ॥

कपिपिप्पली । स्त्री । रक्तापामार्गे । वशिरे ॥ हृद्यावर्त्तवृक्षे ॥

कपिप्रभा । स्त्री । कपिकच्छाम् ॥

कपिप्रभु । पु । रघुनाथे । श्रीरामे ॥ कपीनां सुग्रीवादीनां प्रभु. ॥ कपिराजे ॥

कपिप्रियः । पुं । आम्रातके ॥ कपित्थे ॥ कपीनां प्रियः ॥

कपिप्रिया । स्त्री । चिञ्चायाम् । तिन्तिडीकायाम् ॥ कपीनां प्रिया ॥

कपिरथ. । पु । श्रीरामे ॥ अर्जुने ॥

श्यामे। कृष्णपीतमिश्रितवर्णे॥ त्रि। तद्वर्णयुक्ते॥ कपिर्वर्णविशेषोऽस्यास्ति। लोमादित्वात् श॥ विरक्तसन्ध्याकपिशमित्यत्र कपिशं ताम्रमिति मल्लिनाथ.॥

कपिशा। स्त्री। माधव्याम्। माधुरीसुरायाम्॥ नदीविशेषे॥ टाप्॥

कपिशाञ्जन। पु। शिवे॥

कपिशापुत्र.। पु। पिशाचे॥

कपिशी। स्त्री। माधव्याख्यमदिरायाम्॥

कपिशीका। स्त्री। मदिरायाम्॥ इति त्रिकाण्डशेष.॥

कपिशीर्षम्। न। कपशीर्षे। प्राकाराग्रे॥

कपिशीर्षकम्। न। हिङ्गुले॥ खोडकशीर्षके। प्राकाराग्रे।

कपिष्ठल.। पुं। ऋषिविशेषे॥ कपिष्ठलोगोत्र इतिनिपातनात् षत्वम्॥

कपीज्य। पु। क्षीरिकावृक्षे॥

कपीतः। पु। श्वेतकुङ्कावृक्षे॥

कपीतन.। पु। गर्दभाण्डे॥ शिरीषवृक्षे॥ आम्रातके॥ अश्वत्थे॥ पूगवृक्षे॥ मालूरवृक्षे। बिल्वे॥ तनोति। तनुविस्तारे। पचाद्यच्। कपीनाम् कपेर्वर्णस्य वा तन.। अन्येषामपीतिदीर्घ.॥ यद्वा। या. लक्ष्म्या. तनः ईतनः। कपीनाकूपे वा ईतनः॥

कपीन्द्र। पु। हनूमति॥ सुग्रीवे॥ राघवे॥ वराहमूर्त्तौ॥ कपिश्चासाविन्द्रश्च। कपीनामिन्द्रो वा॥

कपीश। पु। हनुमति॥ कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम्॥ कपीनामीश॥

कपीष्ट.। पुं। राजादनवृक्षे॥ कपित्थे॥

कपूय। त्रि। कुत्सिते॥ कुत्सितं पूयते। पूयी विसरणे। पचाद्यच्। पृषोदरादि.॥

कपूयचरण.। त्रि। दुष्कृतिनि। कुत्सितकर्मणि॥ कपूयं निन्दितं चरणं कर्मास्य॥

कपोत। पु। पारावते। कलरवे॥ कपोतको गुरुः स्निग्धो रक्तपित्तानिलापहः। सङ्ग्राही शुक्रलः शीतः सुस्वादूरुचिकारक.॥ घुघुर्ती इति प्रसिद्धे चित्रकण्ठविहङ्गमे। धूसरे। धूम्रलोचने॥ कस्य वायोः पोत इव। कोवायु पोतो नौरिवास्य वा॥ यद्वा। कवते। कवृवर्णे। कबेरोतच्। पश्च॥ पश्चिमाचे॥

कपोतकम्। न। सौवीराञ्जने॥

कपोतचरणा। स्त्री। नलीनामगन्धवस्तुनि॥

कपोतपालिका। स्त्री। स्तम्भाग्रप्रसारिते दारुविशेषे॥ सौधादिप्रान्तेकाष्ठ

ादिति पचेङीष ॥

कफप्रकृतिक । त्रि । कफस्वभावे ॥ त ल्लक्षणं यथा। गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्ग स्निग्धकेशो महाबलः। स्वप्नेजलाश्र यालोकी श्लेष्मप्रकृतिकोनर इति ॥

कफवर्द्धन.। पु। पिण्डीतगरवृक्षे॥ त्रि। श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफात । पु । कफनाशके ॥ कफमत्ति । अद० । क्विप् ॥

कफान्तक । पु। बर्बुरवृक्षे ॥ इतिराज निर्घण्ट ॥

कफारि । पुं। शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पु । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्ले ष्मले । श्लेष्मणे । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफो ऽस्यास्ति । वर्न्होपतापेतीनि ॥

कफेलू.। पु । श्लेष्मातके ॥ कफंलाति । लाआदाने । कृन्दूहन्भूजम्बूकफेलू कर्कन्धूदिधिषूरिति कुग्रन्थयो नि पातनादेत्वम् ॥

कफोणि । पु । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । कोहणी इति भाषा॥ कं सुखं स्फो रयति । स्फुरस्फुरणे सञ्चलनेच । सुस्त्न्तः। अचड़ः॥ पृ० । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरतिवा। फण० । स्फुर० । इन् । पृ० ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे॥

कफोतक्षेत्र.। पु । कफस्य वमनायोप स्थितौ ॥

कबन्ध । पु । उदरे॥ धूमकेतौ ॥ रा हौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उ दके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरशू- न्यकलेवरे ॥ कबन्धोऽस्त्रीक्रियायुक्त मपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्या णा सहस्रेषुहतेषु हतमूर्द्धसु । त दावेशात्कबन्ध स्यादेकोऽमूर्द्धाक्रि यान्वित॥अपिच। नागानामयुतं तु रङ्गनियुतं सार्द्धं रथानाशत पत्तीनां दशकोटयोनिपतिता एक कबन्धो रणे । तादृक्कोटिकबन्धनर्त्तनविधौ खेलप्लवत्खेशिरस्तेषाङ्कोटिनिपात नेरघुपते कोदण्डघण्टारवः।इति प्राचीना ॥ कं सुखं बध्नाति। बन्धब न्धने। कर्मण्यण॥कंबध्यतेछिद्यतेऽ स्मात्। घञ्॥ केन वायुना बध्यतेवा। कोवायुरेवबन्ध आश्रयोयस्यवा॥

कबन्धी । पु । ऋषिविशेषे ॥

कबित्थ । पु । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः ति ष्ठन्त्यत्र ष्ठा० । सुपिस्थ इतिकः। पृ०॥

कबिल । पुं । कपिलवर्णे ॥ त्रि । कपि लवर्णे ॥

कभम् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्त के॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम्॥

कमलच्छद । पु । मन्नदले । पन्नपचे॥

कमलज । पुं । अजयोनौ । धातरि॥ कमले जात. । जनी । ड ॥

कमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ कमलालयस्थाया देव्याम्॥ वरस्त्रियाम्॥कालकट्टादिपत्तने कमलानींबू इतिख्याते फलविशेषे। यथा । रम्भाफलं तिन्तिडीक कमलानागरङ्गकम् । कलान्येतानि भोज्यानि पथ्योऽन्यानि विवर्जयेदिति तत्त्वसारे पुरश्चरणप्रकरणम् ॥ काम्यते । कमु० । वृषा ०कलच् ॥ कमलम् अस्ति अस्याः । अर्शआद्यच्वा ॥ छन्दोविशेषे । यथा । दिगुणनगणसङ्गित:सगण इह विहित. । फणिपतिमतिविमला क्षितिप्रभवतिकमलेति ॥ सर्वेयान्तगैता कमला यथा । वसुभि.प्रमिता. सगणा विहिता पुनरेकमितो भि हितो गुरुरन्ते । यदिसत्वयो विलसन्मतयो ऽभिधयाकमलेतितदा कलयन्ते। विदधत्यनघारमणीयतया रसनापरिखेलितयाकुतुकान्ते । यशवन्तनरेशविशोभिशोधिकशोभितसाविदधातुमुदन्ते इति ॥

कमलालय । पु । सिद्धस्थानविशेषे ॥ यथा । कमलालयेमहास्थानेकमलाख्योमहेश्वर । कमलानमहेशानी सकलार्थप्रदायिनीत्यागमोक्ति ॥

कमलालया। स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ कमलमालयोयस्या ॥

कमलासन । पु । धातरि॥ कमलमासनमस्य ॥ न । आसनविशेषे ॥

कमलासनस्थ । पु । पृथिवीपद्ममध्ये मेरुकर्णिकासनस्थे भगवन्नाभिकमलासनस्थे विधातरि ॥

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् ॥ पद्मखण्डे । पद्माकरे ॥ कमलानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनि: ॥

कमलोत्तरम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कमलादुत्तरम् ॥

कमा । स्त्री । शोभायाम् ॥ इतिहारा-निर्घण्ट' ॥

कमिता । त्रि । कामुके ॥ कमेर्णिङ्भावे तृच् ॥

कम्प. । पु । गात्रादिचलने । वेपथौ । वेपने ॥ कम्पनम् । कपिकिम्पिचलने । भावे घञ् ॥

कम्पन । पु । शिशिरत्तौ ॥

कम्पनम् । त्रि । कम्प्रे । लोले । चञ्चले ॥ न । कम्पे ॥ कम्पनशील. । कपि० चलनशब्दार्थादितियुच् ॥

कम्पलक्ष्मा । पु वायौ ॥

कम्पाक । पु । वायौ ॥

कम्पितम् । न । कम्पने । वेपने । कम्पे

॥ त्रि । कम्पयुक्ते ॥ कम्प्यतेऽस्म । क
पि० । क्त ॥

कम्पिल्ल । पु । कम्पिल्लके । रक्ताङ्गे । कंबीला कामला इति च भाषा प्रसिद्धे द्रव्ये ॥ देशविशेषे ॥

कम्पिल्लक । पुं । कम्पिल्ले ॥

कम्र । त्रि । कम्पयुक्ते । अतिचञ्चले ॥ कम्पनशील । नमिकम्पीति र' ॥

कम्बर । पु । चित्रवर्णे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥

कम्बल: । पुं । नागराजे ॥ सास्नायाम् ॥ प्रावारे ॥ कृमौ ॥ वैकक्ष्ये ॥ स्वनामख्याते मेषादिलोमरचिते वस्त्रासनादौ । रल्लके ॥ मृगविशेषे ॥ न । जले । सलिले ॥ कम्यते । कमु० । कमेर्बुक्चेतिकल: ॥ कं कुत्सितं शिरोऽम्बु वा बलते । बलसंवरणे सञ्चरणे च । अच् ॥ कम्बति कम्ब्यते वा । कम्ब गतौ । वृषादित्वात् कलच् ॥

कम्बली । पुं । वृषे ॥ त्रि । कम्बलवति ॥ कम्बलोऽस्त्यस्य । इनि. ॥

कम्बलिवाह्यकम् । न । गन्त्र्याम् ॥ वृषवाह्ये शकटे ॥ कम्बला: सास्ना । सास्त्येषाम् । इनि: । कम्बलिभिर्वृषै वाह्यते । वह० ण्यत् । स्वार्थे कन् ॥

कम्बलीया । स्त्री । ऊर्णायाम् ॥ कम्बलाय हिता । असमासाश्रयत । तस्मै हितमिति छ' ॥

कम्बल्यम् । न । ऊर्णापलशते ॥ कम्बलाच्च संज्ञायामिति प्राक्क्रीतीयेष्वर्थेषु यत ॥

कम्बि: । स्त्री । खजाकायाम् । दर्व्याम् ॥ वंशांशे ॥ कम्यते । कमु० । बाहुलकात् विन ॥

कम्बु: । पु । न । शङ्खे ॥ पु । शम्बूके ॥ वलये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ कर्चूरे ॥ ग्रीवायाम् ॥ नलके । पोवा इति भाषा ॥ काम्यते । कमु० । जम्ब्वादयश्चेतिनिपातित' ॥ कम्बति । कम्ब गतौ । मृगय्वादिर्वा ॥

कम्बुक: । पु । कम्बुशब्दार्थे ॥

कम्बुकण्ठी । स्त्री । कम्बुग्रीवायाम् ॥

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतित्रिरेखाढ्य ग्रीवायाम् ॥ कम्बु शङ्ख इव ग्रीवा तिस्रो रेखा यस्या ॥

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बू: । पुं । वलये ॥ शङ्खे ॥ त्रि । परद्रव्यापहारिणि ॥ कम्बूरम्बूजम्बू कम्बूरित्युज्ज्वलदत्तोक्तपाठात् साधु: ॥

कम्बोज: । पु । हस्तिविशेषे ॥ शङ्खविशेषे ॥ देशविशेषे ॥ सयया । पञ्चन

दृष्टमुारभ्यमन्त्राहदिशापूर्वत'। क
म्बोजदेशो देवेशि वाजिराशिपरा
यणः ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कम्बातायी । पु । शङ्कचिल्ले ॥

कम्भारी । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ कंजल
विभर्त्ति । डुभृञ्० । कर्मण्यण ।
ङीप् ॥

कम्भु । न । उशीरे ॥ इतिराजनि-
र्घण्ट' ॥

कम्रः । त्रि । कामुके । मैथुनेच्छाविशि
ष्टे ॥ कमनीये ॥ कामयते । कमु०
। नमिकम्पीतिरः ॥

करः । पुं । वर्षोपले ॥ रश्मौ ॥ पाणौ
॥ प्रत्याये । भागधेये । कर्षकादि द्वा
रा प्रत्येकस्थावरजङ्गमादादेयेरा
जग्राह्यभागे ॥ शुण्डायाम् ॥ हस्त
नक्षत्रे ॥ चतुष्कलेशेषगुरौ ॥ऽ
संज्ञायाम् ॥ कीर्य्यते । कृविक्षेपे ।
ऋदोरप् ॥ करोति वा । अच् ॥
कर्मोपपदेसति कर्त्तृवाचकोयंशब्दः
। यथा । आनन्दकर' ॥

करकः । पु । करकवृक्षे ॥ पक्षिविशेषे
॥ दाडिमवृक्षे ॥ करे ॥ लट्वायाम् ॥
पलाशवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ वकु
लवृक्षे ॥ करीरवृक्षे ॥ नारिकेला
स्थनि । माला इतिगौड भाषा ।
नरेलीकपाली इतिचभाषा ॥ पुं ।
न । करङ्के ॥ कमण्डलौ ॥ पुं । स्त्री ।
वर्षोपले ॥ कृणोति । कृञ् हिंसा
याम् । करोति दोषाभावं वा । कृ
आदिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥

करकङ्कणन्याय । पु । कङ्कणशब्देनैव
करभूषणविशेषबोधसम्भवेऽपि क
रशब्दपूर्वक कङ्कणशब्द. करसलग्न
कङ्कणबोधार्थकइत्यर्थपरे दृष्टान्ते॥

करकच । पु । योगविशेषे ॥ यथा ।
शनिभार्गवजीवचक्रजसोमार्कवा
सरे । षष्ठ्यादितिथय सप्तक्रमात्
करकचा स्मृता इति ॥

करकच्छपिका । स्त्री । कूर्ममुद्रायाम् ॥

करकण्टक. । पुं । नखे ॥

करका । स्त्री । वर्षोपले । मेघोपले ।
ओलाइतिभाषा ॥ कृणोतेर्वुन्नन्ता
ट्टापि क्षिपकादित्वात् प्रत्ययस्थादि
तीत्त्वंन ॥

करकाजलम् । न । दिव्यपानीयप्रभेदे
॥ दिव्यवाय्वग्निसयोगात्सहता'खा
त्पतन्तिया । पाषाणखण्डवच्चाप
स्ता कारक्योऽमृतोपमा ॥ करका
जजलरूक्षंविशदगुरुचस्थिरम् । दा
रुण शीतलंसान्द्रपित्तहृत कफवायु
कृत॥

करकाम्भा. । पु । नारिकेलवृक्षे ॥

करग्रह. । पु । विवाहे ॥ करग्रहणे ॥

करञ्जी । स्त्री । उदकीर्य्यां । महाकरञ्जे ॥ करञ्जी स्तम्भिनी तिक्ता तुवरा कटुपाकिनी । वीर्य्योष्णा वमिवातार्शःक्रिमिकुष्ठप्रमेहजित ॥

करट. । पुं । गजगण्डे ॥ कुसुम्भवृक्षे ॥ निन्द्यजीवने ॥ एकादशाहादिश्राद्धे ॥ दुर्दुरूटे ॥ वायसे ॥ वाद्यविशेषे ॥ करोति शकुनम् । शकादिभ्यो ऽटन्॥ केति रटतिवा । रटशब्दे । पचाद्यच् ॥

करटकः । पुं । करटार्थे ॥ स्वार्थेकन् ॥

करटा । स्त्री । दुःखदोह्यायाङ्गवि ॥ अजाश्वतष्टाविति भदन्त तत्वष्टाप ॥

करटी । पुं । हस्तिनि ॥

करटिनी । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

करटुः । पु । कर्करेटौ । करकटियाइतिगौडभाषाप्रसिद्धपक्षिवि० ॥

करणम् । न । हेतौ । साधकतमे । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ यद्व्यापारानन्तर मव्यवधानेन फलोत्पत्तिस्तस्मिन्नित्यर्थं । तेनदात्रेण धान्यं लुनातीत्यत्रहस्तादे करणत्वेपि दात्रस्यैव करणत्वम् । तथाचोक्तम् । कारकाव्यवधानेपि क्रियानिष्पत्तिकारणम् । यद्विवक्षितं तेषुकरणत्व प्रकीर्त्तितमिति ॥ साधने ॥ कर्मणि ॥ तिथ्यर्द्धपरिमितेषु ववाद्येकादशसु ॥ यथा । ववाख्य बालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टयः सप्त । अगदुरथेति चराणि तिथिखण्डात्मकानि करणानि ॥ अथचराण्युत्तरशकलायामासस्यचतुर्दशीतस्या । शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि ॥ सितादे.करणंस्थेकोयाततिथ्यर्द्धसंख्यय. । सप्तभक्तोवशेषेणमितस्याद्भवतोगतम् ॥ चराणि विष्टिं करणान्यृते चसा भवन्ति सौम्याखिलकर्मसिद्धये । तथैवधीराश्चपितृकर्मणे विष्टिर्विघातादिविधौवराभवेदिति ॥ क्षत्रलेपे ॥ नृत्यप्रभेदे ॥ नृत्यविषयकाष्टोत्तरशतकरणविशेषेषु ॥ यथा । करणानान्तुसर्वेषा सामान्य लक्षणन्त्विदम् । प्रायोवामकरोवक्ष स्थितोन्य पुरतोनुगः ॥ पादाभ्यामूरूकरणंस्याय तदिहाष्टोत्तरंशतम् । निकुञ्चितंपार्श्वक्रान्तमतिक्रान्तंविवर्त्तकम् ॥ विद्युद्भ्रान्तं गजक्रीडं क्रान्तञ्च गरुडप्लुतमित्यादिसङ्गीतदामोदर ॥ गीतप्रभेदे ॥ क्रियाप्रभेदे ॥ व्रतबन्धे ॥ कायस्थसंहतौ ॥ कृतादौ ॥ क्षेत्रे ॥ गात्रे । काये ॥ संवेशने ॥ कायस्थे ॥ इन्द्रिये ॥ वर्णानांस्पष्टतादौ ॥ योगिनामासनादौ ॥ न्याय

करण

रणादिक्रियाणां सकर्मकत्वात् कि कर्म कतिविधञ्चेत्यत आह ॥ कार्य ञ्चतस्य दशधा हार्य न्धार्य प्रकाश्यञ्च । तस्य त्रयोदशविधस्य करणस्य दशधाकार्यम् । आहार्यम् धार्यम् प्रकाश्यञ्च । आहार्य व्याप्यम् कर्मेन्द्रियाणां वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दा ज्ञानेन्द्रियाणा शब्दस्पर्शरूपरसगन्धमया यथास्वं व्याप्याः । ते च दिव्यादिव्यतया दशधा । एवंधार्यमपि अन्त करणत्रयस्य प्राणादि लक्षणया वृत्त्या शरीरम् तच्च पार्थिवादि पाञ्च भौतिकम् शब्दादीना पञ्चाना समूह. पृथिवीति । तेच दिव्यादिव्यतया दशधेति धार्यमपि दशधा । एवं बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाश्य दशधेति शब्दादीनांपञ्चानां दिव्यादिव्यभेदात् । करणानाङ् कार्यम् ॥

करणत्राणम् । न । मस्तके ॥

करणव्यापार. । पु । करणानां व्यापारे ॥ कारकविशेषः करणम् । नच व्यापारावेशविना कारकत्वमिति व्यापारमाह । तदाहरण धारण प्रकाशकरम् । तत्रकर्मेन्द्रियाणि वागादीनि आहरन्ति स्वस्वविषय यथा स्वमुपाददते स्वव्यापारेण व्याप्नुवन्तीतियावत् । बुद्ध्यहङ्कारमनासितु स्वहत्त्या प्राणादि लक्षणया धारयन्ति । बुद्धीन्द्रियाणितु प्रकाशयन्ति ॥

करणाधिप । पु । जीवे । हृषीकेशे ॥ श्रोत्रादिचतुर्दशेन्द्रियाणामधिपा यथा । श्रोत्रस्य दिक । त्वचोवात । चक्षुष सूर्य । रसनाया प्रचेता । घ्राणस्याश्विनौ ॥ वाचो वह्नि । हस्तस्य इन्द्र । पादस्य विष्णु । पायो मित्र । उपस्थस्य प्रजापति. ॥ मन सश्चन्द्र. । बुद्धेस्तुर्मुख. । अहङ्कारस्य शङ्करः । चित्तस्याच्युत इति ॥

करणाधिपाधिप. । पु । जीवस्येश्वरे ॥ करणाधिपस्य अधिप ॥

करणी । स्त्री । वैश्या च्छूद्रायामुत्पन्नायाम् ॥ ख्युडन्तात् ङीप् ॥

करणीय । त्रि । कर्त्तव्ये । कार्ये ॥ कृ ञोऽनीयर् ॥

करण्ड: । पु । मधुकोषे ॥ असौ । खड्गे ॥ कारण्डवे खगे ॥ दलाढके ॥ वंशादिरचिते भाण्डविशेषे । करंडी करण्डी इतिचभाषा प्रसिद्धे पुष्पादिधारणार्थे भाण्डे ॥ समुद्गे । सम्पुटे ॥ करोति । डुकृञ० । अण्डन्कृसृभृदृभ्यण्डन् ॥

करण्डा । स्त्री । कालखण्डे । यकृति ॥

मृषेय' ॥

करभः । पु । मणिबन्धा द्दाकनिष्ठं करस्य बहिर्भागे ॥ करिशावके ॥ उष्ट्रपुंसे । ओलाइतिभाषा ॥ उष्ट्रे ॥ नखनाम गन्धद्रव्ये ॥ कृणाति किरत्यनेन की र्यतेवा । कृविक्षेपे कृञ्हिंसायांवा । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करे भातिवा । भादीप्तौ । सुतिकः ॥

करभकाण्डिका । स्त्री । उष्ट्रकाण्डीद्रव्ये ॥

करभञ्जिका । स्त्री । उदकीर्ये । करञ्ज्याम् ॥

करभप्रिया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभवल्लभ. । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ पीलुवृक्षे ॥

करभाद्गनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभी । पुं । हस्तिनि ॥

करभी । स्त्री । उष्ट्रयोषायाम् । मान्याम् ॥

करभीर. । पु । सिंहे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

करभूषणम् । न । कङ्कणे ॥ करंभूषयति । करो भूष्यतेऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ हस्ताभरणमात्रे ॥

करभोरू. । स्त्री । उत्तमस्त्रीविशेषणे ॥ करभइव ऊरूयस्याःसा । ऊरूत्तरपदादौपम्येइत्यूङ् ॥

करमट्ट. । पुं । गुवाकवृक्षे । तत्सुपारे ॥

करमरी । पुं । बंदुआइतिप्रसिद्धे । वन्दिनि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करमर्द्द. । पु । करमर्द्दके । करौंदाइतिभाषा ॥ करंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्मण्यण् ॥ अथदीर्घफलाभ्यान्तु करमर्द्दद्वयं मतम् । करमर्द्दद्वयं त्वाम्लं गुरुतृषाहरम् ॥ उष्णं रुचिकरं प्रोक्तं पित्तरक्तकफप्रदम् । तत्पक्वं मधुरं रुच्यं लघु पित्तसमीरजित् ॥

करमर्द्दक. । पु । कृष्णपाकफले । करौंदाइतिभाषा । सुषेणे । अविग्ने ॥ करमर्द्दएव । स्वार्थेकन् ॥

करमर्द्दिका । स्त्री । वनकरमर्द्दके ॥ करमर्दोलघुफला सा ज्ञेया करमर्द्दिका ॥

करमर्द्दी । पुं । करञ्जवृक्षे ॥

करमर्द्दी । स्त्री । करमर्द्दकवृक्षे ॥

करमालः । पुं । खतमाले । धूमे ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥

करमाला । स्त्री । करपर्वरूपमालायाम् ॥

करमुक्तम् । न । बरछीभाला इतिभाषाप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥

करम्ब । त्रि । आमिश्रे । मिश्रिते ॥ करोति । डुकृञ्° । कृकादिकदम्बवच्च ॥

करहाट । पुं । पद्मादिमूले । शिफा कन्दे ॥ मदनद्रुमे ॥ महापिण्डीत रौ ॥ देशविशेषे ॥ करहाटयति । घटद्दोसौ । ग्यन्त । कर्मण्यण ॥
करहाटकः । पु । मदनपादपे । मयन फल इति भाषा ॥ स्वार्थेकन् ॥ न । हस्तसम्बन्धिस्वर्णे ॥
कराट. । त्रि । विकटे । भयानके ॥
करामर्द. । पुं । करमर्दे ॥
कराम्बुकः । पु । अविघ्ने । सुषेणे ॥
कराम्लकः । पु । करमर्दे ॥
करायिका । स्त्री । कूटपूर्य्याम् । करां की इति गुजराती इतिच भाषा ॥
करारोटः । पुं । अङ्गुरीयके ॥
कराल. । पुं । गर्जनतैल इति गौड-भाषाप्रसिद्धे सर्जरसयुक्ततैले । भूनतैले ॥ भल्लाततैले ॥ राक्षसविशेषे ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । शनैः शनैः प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रित. । करालान् विकृतान् दन्तान् करालोन स सिध्यति ॥ न । कृष्णकुठेरके । श्यामतुलसी इतिभाषा ॥ वेसवारभेदे ॥ यथा । तप्तस्नेहे प चेत् पूर्वं वेसवारकसंज्ञकम् । पाकप्रापितवोरम्यं कराल इदके मतमिति ॥ त्रि । दन्तुरे ॥ तुङ्गे । उग्रे ॥ विकृते । भीषणे ॥ करेण लाति । ला० । आतश्चोपसर्गे इति सुपोति योगविभागाद्वा क. ॥ यद्वा । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥
करालक. । पु । करालार्थे ॥
करालत्रिपुटा । स्त्री । काञ्चिकायाम् । लङ्काधान्ये ॥
कराला । स्त्री । शारिवायाम् ॥
करालास्य । त्रि । दन्तुरवदने ॥ कराल दन्तुरमास्यं यस्य ॥
करालिक । पु । वृक्षे ॥ इति हेमचन्द्र ॥
करालित. । त्रि । भीषिते । पीडिते ॥
करालो । स्त्री । वह्नेः सप्तजिह्वान्तर्गतजिह्वाविशेषे ॥ देवीविशेषे ॥ व ह्वादिभ्यश्चेति पाक्षिको ङीष ॥
करास्फोटः । पु । आस्फोटिते । वक्षस्यस्य बाह्वोर्द्वितीयहस्तेनताडने ॥
करिक । पुं । अरिमेदवृक्षे । विट्खदिरे ॥
करिकणावल्ली । स्त्री । चविकावृक्षे ॥
करिका । स्त्री । नखव्रणे ॥ करिका नखरेखिकेति वैजयन्ती ॥
करिकुसुम्भः । पुं । नागकेशरचूर्णके ॥
करिगर्ज्जितम् । न । बृंहिते । हस्तिगर्जने ॥
करिणी । स्त्री । देवताभेदे ॥ धेनुकायाम् । हस्तिन्याम् ॥ इन्नन्तान्नान्तलक्षणो ङीप् ॥

करिदारकः । पु । सिंहे ॥

करी । पु । हस्तिनि ॥ करः शुण्डा अस्ति अस्य । इनि ॥ लक्ष्मीकामो युद्धादन्यत्र करिवधं न कुर्यात् इयं हि श्रीर्यत्करिणः इतिवाग्भट. ॥

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ॥

करिपत्रम् । न । तालीशपत्रे ॥

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । चविकाफले ॥ करीवपिप्पली इत्यप्युक्तात् ॥

करिपोत । पु । करिशावके ॥

करिबन्ध. । पु । प्रारब्धे । गजबन्धन स्तम्भे ॥ इतिहारावली ॥

करिमाचल । पु । सिंहे ॥

करिमुखः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ करिणोमुख मिवमुख मस्य ॥

करिरतम् । न । रतबन्धान्तरे ॥ भूगत स्तनभुजास्यमस्तका मुन्नतं स्वयम धोमुखीं स्त्रियम् । क्रामति स्वकर कृष्टमेहने वल्लभे करिरतं तदुच्यते ॥ करिपदमिति पाठान्तरम् ॥

करिशावकः । पु । कलभे । हस्तिशिशौ ॥ करिणः शावक ॥

करिष्ठः । त्रि । अतिशयेन कर्त्तरि ॥ अतिशायने इष्ठन् । तुरिष्ठेमेयस्सु ॥

करिस्कन्धः । पुं । करीणां समूहे ॥ नरकरितुरगाणांस्कन्धत् ॥ शब्दार्णवे ॥

करीर. । पु । घटे ॥ ककरे । ग्रन्थिले । करील इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ करीर कटुकस्तिक्त स्वेद्युष्णोभेदन. स्मृत । दुर्नामकफवातामगरशोथव्रण प्रणुत् ॥ पु । न । वंशाङ्कुरे ॥ कृणाति किरति कीर्यते वा । इतिसायाम् इतिश्चेपेवा । कृगॄशॄपॄकुटीति ईरन् ॥ करिणमीरयति वा । ईर० । कर्मण्यण ॥

करीरफलम् । न । कारीरे । टींटइति ख्याते ॥

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले ॥ चीरिकायाम् । झिल्ल्याम् । झींगुर इतिभाषा । बनझींगर गौंदरा इति ख्याते कीटे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

करीरिका । स्त्री । } दन्तिनान्दन्तमूले ॥
करीरी । स्त्री । } चीरिकायाम् ॥

करीषः । पुं । न । शुष्कगोमये । छगणे । छाँणा करसी इतिभाषा ॥ कीर्यते । इतिशेषे । इतृभ्यामीषन् ॥

करीषङ्कषा । स्त्री । वात्यायाम् ॥ करीष कृषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषइतिखच् । मुमागमः ॥

करीषाग्निः । पुं । छागणे । गोमयाग्नौ ॥

करुणः । पुं । करुणा-करौंदू इतिभाषाप्र

सिद्धे हत्त्वविशेषे ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गततृतीये रसे ॥ इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेत् ॥ बुद्धभेदे ॥ सर्वभूताभयदातरि परमहंसपरिव्राजके ॥ त्रि । दीने ॥ सदये । दुःखितेषु दया करुणा तद्वति ॥ अर्श आद्यच ॥ करोति मनः । डुकृञ् । कृवृदारिभ्य उनन् ॥

करुणमल्ली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

करुणविप्रलम्भ । पु । पूर्वरागादिचतुर्भेदविप्रलम्भशृङ्गारमध्ये विप्रलम्भविशेषे ॥

करुणा । स्त्री । कृपायाम् । दयायाम् । परदुःखहानीच्छायाम् ॥ दुःखितेषु कथन्नु नामैषा दुःखनिवृत्तिः स्यादिति कृपामेव भावयेन्नोपेक्षा न वाधर्मम् ॥ करणम् । कृवृदारिभ्य उनन् । टाप् ॥

करुणापर । त्रि । दयालौ । सुरते ॥

करुणामय । त्रि । कृपाप्राचुर्यवति ॥

करुणी । स्त्री । ग्रीष्मपुष्प्याम् । रक्तपुष्प्याम् । ककरखिरुणी इति कोकणभाषा ॥

करूष । पुं । देशविशेषे ॥

करेटः । पुं । नखे ॥

करेटव्या । स्त्री । धनच्छूमच्चिपि ॥

करेटु । पुं । स्त्री । कर्करेटौ । करकटियाइति गौडभाषाप्रसिद्धे विहगे ॥ के जले वायौ वा रेटति । रेटृ भाषणे । म्र° कु ॥

करेणु । पु । इभे । मतङ्गजे । गजे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । हस्तिन्याम् ॥ करोति । कृञ्भ्यामेणुः ॥ केरेणुरस्येति वा ॥

करेणुभू । पुं । पालकाप्यमुनौ ॥

करेणुसुत । पु । मुनिविशेषे ॥ इभशावके । कलभे ॥ करेणोः सुत ॥

करेन्दुक । पु । भूतृणे ॥

करेवर । पु । तुरुष्के । सिह्लके ॥

करोटः । पु । न । शिरोस्थनि ॥ कं वायुं रोटते । रुट° । अच ॥

करोटि । स्त्री । शिरोस्थि ॥ कं वायुं रोटते । रुटदीप्तौ प्रतिघाते च । केन रुध्यते वा । इन् ॥ रोटयति वा । रुटिश्चुरादिः । अच इः ॥

करोटिका । स्त्री । शिरोस्थि । कपाले ॥ करोटिरेव । स्वार्थे कन् ॥

करोटी । स्त्री । करोटौ ॥ ङीष ॥

कर्क । पु । कर्केतने ॥ वह्नौ ॥ शुक्लाश्वे ॥ दर्पणे ॥ घटे ॥ चतुर्थराशौ ॥ कर्कटवृक्षे ॥ कुलीरे ॥ करोति कृणोति क्रियते वा । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः ॥

कर्कचिभिंटी । स्त्री । चिभिंटायाम् ।

कर्कटीभेदे ॥

कर्कट । पु । वृक्षविशेषे । क्षुद्रामलक सञ्ज्ञे । कर्कफले ॥ पक्षिवि० । कर्करेटौ ॥ जलजन्तुविशेषे । कुलीरे । काँकडा इतिभाषा ॥ मेषादिराश्यन्तर्गतचतुर्थराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । श्रुतकलामलनिर्मलवृत्तय. सुकुसुमगन्धजलाशयकेलय । किल नरास्तु कुलीरगते विधौ वसुमत सुमतोऽर्थिनश्चय ॥ कर्किलग्ने समुत्पन्नो भोगी सर्वजनप्रिय । मिष्टान्नपानभोगी च जायते स्वजनप्रिय. ॥ वालुङ्क्याम् ॥ शाल्मलीफले ॥ स्त्रीयाकरणे ॥ कृणाति । कृहिं० । अन्येष्वपीतिविच् । कटति । कटे० । पचाद्यच् । कर्चासौकटश्च । अनुरादित्वात्रेफ. ॥ कर्केइति सौत्रोधातुः । शकादिभ्योटन्वा ॥ कर्कं श्वेतवर्णं टलति । टलगतौ । डो वा ॥

कर्कटक. । पुं । इक्षुविशेषे ॥ कुलीरे ॥ कर्कटएव । स्वार्थे कन् ॥

कर्कटशृङ्गिका । स्त्री ।
कर्कटशृङ्गी । स्त्री । } अजशृङ्ग्याम् ॥ महाघोषायाम् । कुलीरशृङ्ग्याम् । काँकडासींगी इतिप्रसिद्धायाम् ॥

कर्कटाख्या । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटाधिप । पु । चन्द्रे ॥

कर्कटाह्व । पु । बिल्ववृक्षे ॥

कर्कटाह्वा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटि । स्त्री । वालुङ्क्याम् । इर्वारौ ॥ शाल्मलीफले ॥ कर्कं कटति । कटे० । सर्वधातुभ्यइन् । शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥

कर्कटिनी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कर्कटी । स्त्री । इर्वारौ । वालुङ्क्याम् । ककडी इतिभाषा ॥ कर्कटी शीतला रूक्षा ग्राहिणी मधुरा गुरुः । रुच्या पित्तहरा सामा पक्वा मन्दाग्निपित्तकृत ॥ अस्या पाकप्रकारस्तु । त्यक्तबीजशिता प्रौढा गुलिकाकारखण्डिता । तलिता सुष्ठु ते तसे कर्कटीवासशेशिता ॥ विपाकुस्वयं हृतदुग्धसार्द्धं विभाविर्तवलमर्केराभ्याम् । कृतैवमासभ्यकटुष्या मेतत् प्रतिश्यायरोषममातनोति ॥ शाल्मलीफले ॥ देवदालीलतायाम् ॥ कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥ घोटिकावृक्षे ॥ कर्कं कटति । कटे० । इन् । पक्षेङीष् । शकन्ध्वादिः ॥

कर्कटु । पु । करेटुपक्षिणि ॥

कर्कन्धू । पुं । स्त्री । कोलिपादपे । बदरीवृक्षे ॥ बदरीफले । बेर इतिभाषा । कर्कन्धु क्षुद्रबदरं कपिसम्

पूर्व्वसूरिभिः । अम्लं स्यात् क्षुद्रबदरं कषायं मधुरं मनाक् ॥ स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम् । शुष्कं भेद्यग्निकृत् सर्व्वं लघु तृष्णाक्लमास्रजित् ॥ दैत्यान्तरे ॥ कर्कं दधाति । डुधाञ् ० । अन्दूदृन्भूजम्बिति निपातितः कू प्रत्ययान्तः । कर्कं दधाति वा । निपातनान्नुम् ॥

कर्क्करः । पुं । दर्पणे । मुकुरे ॥ न । चूर्णाञ्जनकक्षुद्रपाषाणखण्डे । चूर्णखण्डे । कङ्कर काँकर इति च भाषा ॥ भङ्गुरे ॥ त्रि । कठिने । दृढे ॥ कर्कनम् । कर्कहासे । घञ् । कर्कं राति । रा० । आतोऽनुपेति कः ॥

कर्क्कराङ्गः । पुं । काककण्ठविहङ्गमे । खञ्जने ॥

कर्क्कराटुः । पुं । कटाक्षे ॥ इति कश्चित् जटाधरः ॥

कर्क्कराटुकः । पुं । कर्क्करेटुपक्षिणि ॥

कर्क्करान्धुकः । पुं । अन्धकूपे ॥

कर्क्करालः । पुं । चूर्णकुन्तले ॥

कर्क्करिका । स्त्री । घर्षे । नेत्रवस्त्र्याम् ॥

कर्क्करी । स्त्री । गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । झारी इति भाषा ॥ कठिनायाम् ॥ कन्दोर्द्धतपक्वनिष्कासनसाधने । झाँझरा इति च भाषा ॥ गौरादित्वात् ङीष् ।

कर्क्करीका । स्त्री । गलन्तिकायाम् । कर्कर्याम् ॥ फर्फरीकादित्वात् साधु ॥

कर्क्करेटम् । न । अर्द्धचन्द्रे । अङ्गुलितोरणे । गलेहस्ताधाने ॥

कर्क्करेटुः । पुं । करेटौ । करकटिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे खगे ॥ कर्कैतिरेटति । रेटृ भाषणे । मृगय्वादि ॥

कर्क्कशः । पुं । काम्पिल्लवृक्षे ॥ कासमर्द्दे ॥ इक्षौ ॥ खड्गे ॥ त्रि । साहसिके ॥ क्रूरे ॥ दृढे ॥ अमसृणे । खरस्पर्शे । दुःस्पर्शे ॥ निर्द्दये ॥ कृणोति । कृञ् हिंसायाम् । अन्येभ्योऽपीति विच् । कशति । कश शब्दे । पचाद्यच् । कर् चासौ कशश्च ॥ यद्वा । करे कशति । कशः पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थो वा ॥ शकन्ध्वादिः । कर्कान्मत्वर्थे लोमादित्वात् शो वा ॥

कर्क्कशच्छदः । पुं । शाखोटवृक्षे ॥ पटोले ॥

कर्क्कशच्छदा । स्त्री । कोशातक्याम् । तोरञ्जी इति भाषा ॥ दग्धरुहायाम् ॥

कर्क्कशदलः । पुं । पटोले ॥

कर्क्कशदला । स्त्री । दग्धारुहे ॥

कर्क्कशवाक्यम् । न । निष्ठुरवचने । परुषवाचि ॥

कर्क्कोटकी । स्त्री । पीतघोषायाम् । महाजाल्याम् । खखसा इति ख्याते फले ॥ कर्कोटकीफलं कुष्ठहल्लासारुचिनाशनम् । श्वासकासज्वरान् हन्ति कटुपाकञ्च दीपनम् ॥ ईषद्भिन्नमरिचै परिपूर्णगर्भं तैलेन रन्धितसुसैन्धवपातयोगम् । वाह्लीकयुक्तपयसा विहिताभिषेकं कर्कोटकीफलमिदं रुचिकृत्तकग्रम् ॥

कर्क्कोटिका । स्त्री । ककोडा इतिभाषाप्रसिद्धे । कर्कोटके । कूष्माण्ड्याम् ॥

कर्क्कोटी । स्त्री । कर्कोटिकायाम् ॥

कर्च्चरिका । स्त्री । कचोरीतिश्रुते पिष्टकप्रभेदे ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥

कर्च्चरी । स्त्री । कचरीतिश्रुतेफले ॥ चीराम्लकृतसंस्कारा शुष्का लेहविपाचिता । अरोचकादिरोगाणां कर्चरी कण्ठकर्त्तरी ॥ कर्चरी रुचिकृद्बल्या सुस्वादुरतिलेखनी । उष्णा पित्तकरी प्रोक्ता कफ कृत सारिका स्मृता ॥

कर्च्चूर । पु । कचूर इतिभाषा प्रसिद्धे गन्धसारे । द्राविडे ॥ कर्चूरो दीपनो रुच्य. कटुक स्तिक्त एवच । सुगन्धि कटुपाक. स्यात् कुष्ठार्शो व्रणकासनुत् ॥ उष्णो लघुर्हरेच्छ्वासगुल्मवातकफ क्रिमीन् ॥ शब्दाम् ॥ न । स्वर्णे ॥ कर्जति । कर्जव्यथने । खर्जूरादित्वादूर । प्र० ॥

कर्च्चूरक । पुं । द्राविडके । कचूर इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

कर्ण । पुं । पृथायाज्येष्ठसुते । वसुषेणे । चम्पापतौ ॥ सुवर्णालिहृत्ते ॥ श्रवणेन्द्रिये । श्रोत्रे ॥ गुरुयुगले ऽऽ ॥ अरित्रे ॥ कीर्यते शब्दग्रहणाय क्षिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दो ऽस्मिन् किरतिशरीरे सुख वा । क्वचित्पे । क्वृकृसीतिनन् । वाहुलकात्गुण ॥ यद्वा । कर्णयति । कर्णभेदने । अदन्त । अच ॥ यद्वा । करोति शब्दतानम् । डुकृञ् । क्वृदृत्यादिना नन् ॥

कर्णकण्डु । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानं यथा । मारुत कफसंयुक्त कर्णकण्डुं करोतिचेति ॥

कर्णकीटी । स्त्री । कर्णजलौकायाम् । शतपद्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णक्ष्वेड. । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ वायु पित्तादिभिर्युक्तो वेणुघोषसमं स्वनम् । करोतिकर्णयो. क्ष्वेडकर्णक्ष्वेड. सउच्यते ॥ इति माधव ॥

कर्णगूथम् । न । कर्णमले ॥ कर्णखगूथम् ॥

कर्णगूथक. । पु । कर्णरोगविशेषे ॥ पित्तोष्मशोषित श्लेष्मा जायते कर्णगूथकइत्यस्य निदानम् ॥

कर्णचाप । पु । कान्तपृष्ठाख्येधनुषि ॥ कर्णस्य राधेयस्य चाप ॥

कर्णजलौका । पु । शतपद्याम् । गोजर कानखजूरा इतिभाषा ॥

कर्णजलौका । स्त्री । शतपद्याम् । चित्राङ्ग्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णजाहम् । न । कर्णस्यमूले ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिना जाहच प्र० ॥

कर्णजित् । पु । अर्जुने । गुडाकेशे ॥ कर्णं जयति । जि० । सत्सूद्विषे त्यादिनाक्विप् । तुक् ॥

कर्णदर्पण. । पुं । ताडङ्कनामनि कर्णभूषणे । कानलटका इतिभाषा ॥

कर्णदुन्दुभि. । स्त्री । शतपद्याम् ॥

कर्णधार' । पु । नाविके । काण्डारि इतिगौडभाषा । मल्लाह माँझी इति भाषा ॥ कर्णमरित्रम् धरति । धृञ्० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपाली । स्त्री । कर्णभूषणे । कान बाला बाली इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णपालिप्रदेशयोः ॥

कर्णपिशाची । स्त्री । देवीविशेषे ॥

कर्णपूः । स्त्री । कर्णपुरे । चम्पायाम् ॥

कर्णपुरम् । न । चम्पानगर्याम् । मालिन्याम् ॥

कर्णपुष्प । पु । मोरटलतायाम् ॥

कर्णपूर. । पु । शिरीषवृक्षे ॥ नीलोत्पले ॥ अवतंसे । कर्णभरणे ॥ अशोकवृक्षे ॥ कर्णम्पूरयति । पूरि० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपूरक. । पुं । कदम्बवृक्षे ॥ न । शिरीष ॥ नालोत्पले ॥ वतंसे ॥

कर्णप्रतिनाह । पु । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । सकर्णगूथो द्रवता यदा गतो विलायितो घ्राणमुखम्प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकार शिरसोऽर्द्धभेद कृदिति ॥

कर्णफल. । पु । कार्णिक माच इति गौड प्रसिद्ध मत्स्यविशेषे ॥

कर्णभूषणम् । न । कर्णाभरणे ॥

कर्णमलम् । न । कर्णगूथे ॥

कर्णमुकुर । पुं । ताटङ्कनाम्नि कर्णभूषणे ॥

कर्णमोटिका । स्त्री । } चामुण्डादेव्याम् ॥
कर्णमोटी । स्त्री । }

कर्णरोगः । पुं । श्रोत्रव्याधौ ॥

कर्णलतिका । स्त्री । पाल्याम् । कानकापना इति भाषा इतिहेमचन्द्रः ॥

कर्णवंशः । पुं । मञ्चे ॥ इतिशब्दार्णवः ॥

कर्णवर्जितः । पुं । सर्पे ॥ त्रि । बधिरे ॥

कर्णवेधः । पुं । कर्णघटकदोषनिवारणार्थं कर्णयोर्वेधने ॥ सोदरभ्रात्रूणां संस्काराणाञ्च पौर्वापर्यक्रमः । कर्णवेधस्याऽसंस्काररूपत्वात न तथा नियम । यथा । यदापत्यद्वयतिष्ठेत् सम्भवोप्यपरस्यच । कर्णघटकं विजानीयाच्छितं तत त्रयस्यच ॥ इत्याशङ्क्य तयो र्मध्ये शुद्धिर्यस्याथ वत्सरे । कर्णवेधोहितस्तस्य नात्रज्येष्ठविचारणा ॥ षट्कर्णोत्पत्तिमाशङ्क्य भानो शुद्धासमेपिच । कर्णवेध्यो न दोषः स्यादन्यथा मरणम्भवेत् ॥ इतिमाण्डव्य. ॥

कर्णवेधनी । स्त्री । हस्तिकर्णवेधनास्त्रे । कर्णारायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेष. ॥

कर्णवेष्ट. । पु । कर्णवेष्टकम् । न । कर्णवेष्टनम् । न ।	कुण्डले ॥ कर्णस्य वेष्टनम् ॥

कर्णशष्कुली । स्त्री । वेष्टने । कर्णगोलके ॥ कर्णमध्यवर्त्त्यौकाशे ॥

कर्णशूल. । पु । कर्णरोगविशेषे ॥

कर्णसंस्राव. । पु । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिरूपाणि यथा । शिरोभिघातादथवा निमज्जतोजले प्रपाकादथवापि विद्रधेः । स्रवेद्धिपूयं श्रवणोऽनिलार्द्दितःसकर्ण संस्राव इति प्रकीर्त्तित इतिमाधवः ॥

कर्णस्फोटा । स्त्री । कानफाटा इतिगौड भाषा प्रसिद्धे लताविशेषे । कृष्णतण्डुलायाम् ॥

कर्णाट. । पु । देशविशेषे ॥ यथा । रामनाथ समारभ्य श्रीरङ्गान्तं विलेश्वरि । कर्णाटदेशो देवेशि साम्राज्यभोगदायक ॥ इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् ॥

कर्णाटी । स्त्री । रागिणीविशेषे । मालवरागस्य नार्याम् ॥ हंसपदीवृक्षे ॥

कर्णानुज. । पुं । युधिष्ठिरे नृपे । अज्ञातशत्रौ । कर्णस्य अनुज ॥

कर्णान्दु । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानतडक्का इति भाषा ॥ उत्तप्तचित्तिकायाम् । कानकडा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे कर्णाभरणविशेषे ॥

कर्णान्दू । स्त्री । कर्णपाल्याम् ॥

कर्णाभरणकः । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥

कर्णारा । स्त्री । नाल्याम् । कर्णवेधन्याम् ॥

कर्णारि । पु । अर्जुनपाण्डवे ॥ नदीसर्जवृक्षे ॥

कर्णास्फाल. । पु । करिणः कर्णचालने । [illegible]यायाम् ॥

कर्णि. । पु । कर्णाकारफलके वाणे ॥

कर्णिक । त्रि । कर्णिले ॥ विस्तृतौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिषु स्वाङ्गाद्विवृद्धावितिठक ॥

कर्णिका । स्त्री । करिहस्ताग्रे । पुष्करे ॥ करमध्याङ्गुलौ ॥ समुकादिच्छटोग्रे । बोटा इति गौड भाषा ॥ पद्म वराटे । बीजकोषे ॥ कर्णाभरण विशेषे । तालपत्रे । ढेढी इति भा ॥ लेखन्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ अग्नि मन्थवृक्षे ॥ अजशृङ्गीवृक्षे ॥ कर्णस्या अङ्कुर कर्णभवो अङ्कुरो वा । कर्णललाटादितिकन् ॥

कर्णिकाचल । पु । } सुमेरुपर्वते ॥
कर्णिकाद्रिः । पुं । }

कर्णिकार । पुं । आरग्वधविशेषे । प्रग्रहे । कृतमालके । सोंदाल [illegible] इति भाषा ॥ कर्णिकार कटुस्तिक्त स्तुवर. शोधनो लघु. । रञ्जन सुखद. शोथश्लेष्मास्रव्रणकुष्ठजित् ॥ द्रुमोत्पले । कणियार इति गौडभाषा ॥ कर्णिकामियर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

कर्णिकारक. । पुं । द्रुमोत्पले ॥ कृतमाले । सुवर्णके ॥ स्वार्थे क ॥

कर्णिकी । पुं । हस्तिनि ॥ न । अम्बुजे ॥ कर्णिका अस्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

कर्णी । पुं । वर्षपर्वतसमकाण्डगतपर्व तविशेषे ॥ आरग्वधे ॥ कर्णिके ॥ विस्तृतौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिभ्यश्चेति चकारादिनि ॥

कर्णिल । पु । कर्णिनि । कर्णिके ॥ विस्तृतौ कर्णौ यस्य । तुन्दादित्वात् पक्षे इलच् ॥

कर्णीरथ । पु । स्कन्धवाह्ययाने । प्रवहणे । स्वर्गरिया [illegible] डोला मीनस पालकी तानयान इत्यादि भाषा प्रसिद्ध ॥ कर्णसाध्या अथवा क्रिया उपचारात् कर्ण । कर्णोऽस्यास्ति । इति । कर्णीचासौ रथश्च । शब्दभाषेणरथो नवसन्तोरथ ॥ यद्वा । सामीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धोलक्ष्यते । सोऽस्त्यस्य वाहकत्वेन । इति । कर्णी चासौ रथश्च । अन्येषामपीतिदीर्घ. ॥

कर्णीवान् । पु । आरग्वधे ॥

कर्णीसुत. । पुं । कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कर्णेजप । त्रि । सूचके । पिशुने । दुर्जने । खले ॥ कर्णे जपति । जप० । सप्तम्यां जपेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कर्णेन्दु । पुं । उत्तरपिपासिकायाम् । अर्द्धचन्द्राकृतिकर्णाभरणे ॥ कर्णमात्याम् ॥

कर्ण्यम् । त्रि । कर्णहिते ॥ कर्णयोर्हित

म् । शरीरावयवाद्यत ॥

कर्त्तनम् । न । छेदने ॥ नारीणां सूत्र निर्म्मितौ । कातना इतिभाषा ॥ कृ ती० । ल्युट् ॥

कर्त्तरी । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ पत्रीसूत स्वर्णादि कर्त्तनोपाये । कातकाती इतिभाषा ॥ नापितोपकरणविशेषे । कैंची इतिभाषा ॥ योगविशेषे ॥ यथा । क्रूरमध्यगतश्चन्द्रो लग्नंवा क्रूरमध्यगम् । कर्त्तरी नामयोगोय कृन्यानिधनकारक इति ॥ अपिच । लग्नात् पापाद्दृजुवक्रव्ययार्थस्थौ य दातदा । कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदेति ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । वाहुलकादर । यद्वा । कर्त्तनम् । घञ् । कर्त्तं राति । रादाने । आतोनुपेतिक. । गौरादित्वान्ङीष ॥

कर्त्तव्यम् । त्रि । करणीये । करणयो ग्ये । कार्य्ये ॥ यस्मिन क्रियमाणे न दोष स्तत्कर्त्तव्यम् ॥ तव्यप्रत्यय ॥

कर्त्ता । पुं । परमेष्ठिनि ॥ ज्वगनिवन्धने दाक्षे । कीर्यते विक्षिप्यते इतस्तत श्चाल्यते कायो येन । कृ विक्षेपे । तृ च ॥ त्रि । स्वतन्त्र. कर्त्तेतिनिरूपि तेषटकारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अ

भक्तिर्भवति । तस्यलक्षणम् । क्रियानुकूलकृतिमत्त्वं कर्तृत्वम् ॥ य. करोतिस ॥ कृत्याश्रयः कर्त्तेति तार्किका ॥ चेतनान्तर व्यापारा व्यवधानेन धात्वर्थनिष्पादकश्चेतन. कर्त्ता । कर्मकरणादिकारकचक्रप्रयोक्तावा । इति प्रायश्चित्तविवेक. ॥ कृतिमति ॥ उत्पादके ॥ कारणानुकूलव्यापारवति । अनुष्ठातरि ॥ धातूपात्तव्यापाराश्रये ॥ क्रियायांस्वातन्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे ॥ सतुपञ्चविध. । यथा । क्रियामुख्यो भवेत् कर्त्ता हेतुकर्त्ता प्रयोजक । अनुमन्ता ग्रहीता च कर्त्तापञ्चविधः स्मृतइति ॥ स त्रिविधोपिभवति । यथा । त्रिधैव ज्ञायते कर्त्ता विशेषेण प्रतिक्रियाम् । योग्यत्वमप्रतिषिद्धत्वविशेषणपदान्वयै. ॥ अस्यार्थः ॥ क्रियांप्रति प्रकारत्रयेण कर्त्ता विज्ञायते तस्य विवरणम् । स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यत्र यो ग्यत्वेन लब्धविद्यत्रैवर्णिक. । १ । अक्षरं दद्यात् दीक्षितो न ददातीत्यत्र प्रतिषिद्धत्वेन दीक्षितेतर८८ । २ । स्वर्गकामोयजेतेत्यत्र विशेषणपदान्वयेन स्वर्गकाम कर्त्ता ज्ञायते । ३ ॥ अहङ्करोमीत्याद्यभिमानवति ॥ ज्ञानशक्तिप्रधानपञ्चीकृतपञ्चम

ह्यभूतकार्यो ऽहङ्कारोऽस्य कर्त्तृत्वं तु द्विर्विज्ञानमित्यादिपर्यायशब्दवाच्यत्वादात्माध्यासेनात्मनि कर्त्तृत्वादिधर्माध्यारोपहेतुः अनात्मा भौतिको मायाकल्पितश्च सः ॥ क्रियाश्रये । इतरकारकाप्रयोज्यत्वे सति सकलकारकाणां प्रयोक्तरि क्रियाया-निर्वर्त्तके चिदचिद्ग्रन्थिरूपे चलकामनायति पुरुषे ॥ स च सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधउक्तो भगवता । तत्र सात्त्विको यथा । मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसि-द्ध्योर्निर्विकारः कर्त्ता सात्त्विक उच्यते इति ॥ राजसो यथा । रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परि-कीर्त्तितः इति ॥ तामसो यथा । अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः । विषादी दीर्घसूत्री च कर्त्ता तामस उच्यते इति ॥ अन्तः करणोपहिते चिदाभासे ॥ करणोपहित-स्य कर्त्तृत्वात् ॥ करोति । कृञ्० । तृच् तृन् वा ॥

कर्त्तृका । स्त्री । क्षुद्रखड्गे ॥

कर्त्तृत्वम् । न । कर्त्तृधर्मे ॥ भावेकर्मणिवा त्वः ॥

कर्त्त्री । स्त्री । कारिकायाम् ॥ करोति । कृञ्० । ण्वुल्तृचाविति तृच् । ऋन्नेभ्यो ङीप् ॥ छुरिकायाम् ॥

कर्द । पुं । कर्दमे ॥ कर्दति । कर्द कु-त्सिते शब्दे । पचाद्यच् ॥

कर्द्दट. । पुं । करहाटे ॥ पङ्के ॥ पङ्कारे ॥

कर्द्दनम् । न । कुक्षिशब्दे ॥

कर्द्दम । पुं । ब्रह्मणश्छायाया मुत्पन्ने प्रजापतिविशेषे । कपिलमुनेर्जनके । पापे ॥ पङ्के । कीच काद इति भाषा ॥ न । मांसे ॥ कर्दति । कर्द० । कलिकर्दोरमः ॥ त्रि । कर्दमवति ॥ अर्श० अच् ॥

कर्द्दमक. । पुं । शालिविशेषे ॥

कर्द्दमाटकः । पुं । विष्ठादिनिक्षेपस्थाने । यथाह द०भा० ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्द्दमी । स्त्री । मुद्गरे । मोगरा इति भाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ इतिवैद्यकम् ॥

कर्पट. । पुं । न । चक्कले । जीर्णवस्त्रे । चक्ता इति भाषा ॥ प्रस्वेदादिमार्जनार्थं हस्तस्थवस्त्रखण्डे । इन्द्रियं येन पूयते तत्रक्कंठे । यत्तास कर्पटयुक्तो तत्तुल्येवक्षेपितर्जैते इति स्वामी । मुकुटस्तु मलिनत्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डेषु वर्त्तते इत्याह ॥ किरति कृत्यादिषा । क्षिपति हिंसायां वा । करोति वा । क्विप् । करं चासौ पटश्च ॥ यथा । कर्पटपटाः मर्मांश्चादि ॥

पर्वतविशेषे ॥

कर्पटधारी । त्रि । मलिनजीर्णवस्त्रधारिणि भिक्षुके ॥

कर्पटिकः । त्रि । कर्पटान्विते । कर्पटधारिणि ॥

कर्पटी । त्रि । कर्पटान्विते ॥ अ० इनि ॥

कर्पर. । पुं । मूर्द्धास्थिनि । कपाले । खोपरी इति भाषा ॥ शस्त्रविशेषे ॥ कटाहे ॥ कल्पते । कृपूसामर्थ्ये । बाहुलकादरो लत्वाभावश्च ॥

कर्पराशः । पु । स्वल्पकपालखण्डे ॥

कर्परालः । पुं । अखोटे । कन्दराले ॥ कर्परम् अलति । अलभू० । कर्मण्यण् ॥

कर्परिकातुत्थम् । न । तुत्थविशेषे । कर्पर्याम् ॥ गुडूचीयोगआञ्जने ॥

कर्परी । स्त्री । दार्विकायाम् । काथोद्भवतुत्थे । दारुहरिद्रायाः काथस्य तुत्थे । आवर्त्तननिष्पन्ने कृत्रिमरसाञ्जने । कल्पते । कृपू० । बाहुलकादरट् लत्वाभावश्च । टित्वान्ङीप् ॥

कर्परीतुत्थकम् । न । रसके । खपरिया थोथा इति ख्याते ॥ कर्परीतुत्थकं तुत्थादन्यत् तद्रसकं स्मृतम् । ये गुणास्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृताः ॥

कर्पासः । पुं । न । तूलिकायाम् । वस्त्रयोनौ ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृञः पास' ॥

कर्पासफलम् । न । कार्पासे । विनौला इतिभाषा ॥ कर्पासफलमिष्युक्तं कषायं मधुरं गुरु । वातश्लेष्महरं रुच्यं विशेषेणास्थिवर्जितम् ॥

कर्पासी । स्त्री । कार्पास्याम् । कपासकावृक्ष इति भाषा ॥ कर्पासात् जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

कर्पूर' । पुं । न । घनसारे । चन्द्रसंज्ञे । सिताभ्रे । कपूर इति भाषा ॥ कर्पूरः शीतलो वृष्यश्चक्षुष्यस्लेखनो लघुः । सुरभिर्मधुरस्तिक्तः कफपित्तविषापहः ॥ दाहतृष्णास्यवैरस्यमेदोदौर्गन्ध्यनाशनः ॥ कर्पूरो द्विविध प्रोक्तः पक्वापक्वप्रभेदतः । पक्वात् कर्पूरत प्राहु रपक्वं गुणवत्तरम् ॥ अपिच । कर्पूरो नूतनस्तिक्त' स्निग्धश्चोष्णास्रदाहद' । चिरस्थो दाहशोषघ्न' सधौत' शुभकृत् परः ॥ पोतासभीमसेनाद्यो ऽस्य भेदा भ्वसन्ति । ते च भीमसेने द्रष्टव्याः ॥ किरति कृणाति वा । करति करोति वा । क्षिपे हिंसायां वा । कृञ्० डुकृञ्० वा । क्विप् । पूर्यते पूरी० । इगुपधेतिकः । कर् चासौ पूरश्च ॥ यद्वा । कल्पते । कृपू० । ख० ऊरः । बाहुलकाल्लत्वा भा-

नेन वा ॥

कर्पूरक । पु । कर्पूरे ॥ कर्चूरके । कर्चूरके ॥

कर्पूरतिलका । स्त्री । जमाया सखी भेदे । जयायाम् ॥

कर्पूरतैलम् । न । कर्पूरस्नेहे । श्वेततैले ॥

कर्पूरनालिका । स्त्री । कपूरनारीति ख्याते पक्वान्नविशेषे ॥ यथा । घृताक्तया समितया कृत्वा लम्बपुटंततः । लवङ्गोषणकर्पूरयुतया सितयान्वितम् ॥ पचेद्दाज्येन सिद्धेयं सेया कर्पूरनालिका । संयावसदृशीज्ञेया गुणैः कर्पूरनालिका ॥

कर्पूरमणि. । पुं । पाषाणप्रभेदे । कर्पूराश्मनि ॥ कर्पूरमणिनामायं गुरुया वातादिदोषनुत ॥

कर्पूररस । पु । रसकर्पूरे ॥

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । कपूरहलदीति ख्यातायाम् । सर्वकण्डूविनाशिन्याम् ॥

कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । कपूरचीनियेति ख्याते ॥

कर्फर' । पुं । दर्पणे ॥ इतिजटाधरः॥

कर्बर' । पुं । व्याघ्रे ॥ रक्षसि ॥ कृष्याति । ड्वर्णचिं° ।ड्वाभृगुड्डकुभ्यः पातिभ्यः च्वरच् ॥

कर्व्वरी । स्त्री । शिवायाम् ॥ पिशाच्याम् कोष ॥

कर्व्वुदार । पुं । कोविदारे ॥ नीलझिण्टाम् ॥ श्वेतकाञ्चने ॥

कर्बुदारक. । पु । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

कर्बुर । पु । पापे ॥ राक्षसे ॥ नानावर्णे । चित्रे । किर्मीरे ॥ नर्द्दामिधान्ये ॥ न । जले ॥ काञ्चने ॥ धुस्तूर वृक्षे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ कर्बति । कर्बचिं° । कर्बच्युनेन वा । कर्बगतौ वा । खोष्ठोपध. । मद्गुराद्यश्चेति उरच ॥ कर्बुरावर्बेन वा । बवयोरभेदादन्तस्थ मध्योपि॥

कर्बुरफल । पुं । साकुरुण्डवृक्षे ॥

कर्बुरा । स्त्री । कृष्णवृन्तायाम् । पारुल इति गौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ बर्बरायाम् । बाबुइतुलसी इति गौड भाषा ॥ उरजम्बा इम ॥

कर्बुरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कर्बूर. । पुं । शट्याम् ॥ द्राविडके । कचोरकाङी इतिभाषा ॥ राक्षसे ॥ न । स्वर्णे ॥ हरिताले ॥ त्रि । चित्रिते ॥ कर्बति । कर्बगतौ । खर्जादिभ्याइरः ॥

कर्बूरकः । पुं । कचूरामे ॥ स्वार्थेकः ॥

कर्म्मकरः । पुं । कीनाशे । यमे ॥ त्रि ।

भृत्ये ॥ वेतनाजीविनि । भरण्यभुजि । मूल्येन कर्मकुर्वति । कमेरा इति भाषा ॥ कर्म करोति । कृञ्० । कर्मणिभृताविति टः ॥

कर्म्मकरी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ बिम्बिकालतायाम् ॥ मूल्येन कर्मकुर्वन्त्याम् । दास्याम् ॥ टित्वान्ङीप्॥

कर्म्मकर्त्ता । पु । कर्मात्मककर्त्तरि ॥ यथा । क्रियमाणन्तुयत् कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्त्तुं कर्मकर्त्तेति तद्विदुरिति॥ त्रि । कर्मणः कर्त्तरि ॥

कर्म्मकाण्ड । पु । यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिरूपेण चित्तशोधके कर्मप्रतिपादके वेदभागे ॥ संसारफलके ज्योतिष्टोमादिकर्मकाण्डे ॥ कर्मणांसमूहः । दूर्वादिभ्यः काण्ड' ॥

कर्म्मकार. । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे । लौहकारे । लुहार इतिभाषा ॥ गोपाल्लात्तन्त्रवाय्यां वै कर्मकारोद्भभूत् सुत. । ब्रह्मवैवर्त्तेतु शूद्रायां विश्वकर्मणोजातइत्युक्तम् ॥ वृषे ॥ त्रि । भृतिंविना भारवहनादिकर्म्मकारके । बेगारी इतिभाषा ॥ कर्म करोति । कर्मण्यण् ॥

कर्म्मकीलक: । पु । रजके ॥ इतित्रिका

ण्डशेष ॥

कर्म्मक्षम । पुं । अलङ्कर्मीणे । कर्मकरणसमर्थे ॥ कर्मसु क्षम । सप्तमीतियोगविभागात् समास ॥

कर्म्मक्षेत्रम् । न । भारतवर्षे ॥

कर्म्मचोदना । स्त्री । कर्मविषयायां प्रेरणायाम् ॥ कर्म क्रिया पुरुषव्यापाररूपा ऽ र्थभावना तद्विषयाचोदना प्रेरणा विधिरूपा शाब्दीभावनेत्यर्थ ॥

कर्म्मज. । पु । कलियुगे ॥ स्वर्गादौ ॥ अदृष्टे ॥ वटद्रुमे ॥ त्रि । कर्मसम्भवे । कायिकवाचिकमानसकर्मोद्भवे ॥ कर्मणोजात. । जनी० । पञ्चम्यामजाताविति ड. ॥

कर्म्मजगुण. । पु । क्रियाजन्यगुण ॥ स च संयोग. । विभाग. । वेगः । इति भाषापरिच्छेद. ॥

कर्म्मठ । त्रि । कर्मशूरे । प्रयत्नेन मारब्धं कर्मसमापयति य. सतयोच्यते॥ कर्मकुशले ॥ कर्मणि घठते । कर्मणिघटोऽठच् ॥

कर्म्मण्य. । त्रि । कर्मयोग्ये ॥ कर्मणि प्रवीणे ॥ कर्मणि साधु. । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मण्यभुक् । त्रि । भरण्यभुजि । कर्मकारे । वेतनोपजीविनि ॥ कर्मण्यं वेतनं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप्॥

कर्मण्या । स्त्री । वेतने । मूल्ये ॥ कर्म्मणा सम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ कर्मणि साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मदेव । पु । यज्ञेन स्वर्गं प्राप्ते ॥ यथा । ज्योतिष्टोमादिना स्वर्गम्प्राप्ता स्तु कर्मदेवता इति॥ अदित्याहु । अस्मिन् कल्पेऽश्वमेधादिकर्म कृत्वा महत् पदम् । अवाप्याजानदेवैर्या पूज्यास्ता.कर्मदेवता इति ॥

कर्म्मधारय । पुं । समानाधिकरणे तत् पुरुषे ॥

कर्म्म । न । क्रियायाम् । देहेन्द्रियादिव्यापारे ॥ संयोगवियोगयोरसमवायिकारणजातीयकर्मेति कथिता क्रिया । उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्चकर्म्माणि भवन्ति । नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तप्रतिषिद्धभेदात्तदपिपञ्चविधं भवति । तच्चत्वारिधर्म्याणि अन्त्यमधर्म्यमितिनिश्चयः ॥ निष्फलं कर्म च कुर्यात् सन्दिग्धफलमेव च । न कर्म कुर्यान्मतिमान् सदा वैरानुबन्धि च ॥ सञ्चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् कर्मत्रिविधं भवति ॥ कायिकवाचिकमानसिकभेदात् पुनस्तत् त्रिविधं भवति ॥ विधिप्रतिषेधलक्षणं शास्त्रप्रसिद्धं कर्म । तत्र नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तभेदात् त्रिविधम्भवति ॥ यागदानहोमात्मके वेदविहिते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञित । भूतानां भवनधर्म्मिणां सर्वेषां स्थावरजङ्गमानां भावमुत्पत्तिम् उद्भवं वृद्धिं च करोति यो विसर्गस्त्यागः स च शास्त्रविहितो यागदानहोमात्मकः स एव कर्म संज्ञित ॥ सात्त्विकादिभेदात् पुनस्तत्त्रिविधम् । तत्र सात्त्विकं यथा । नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म यत तत सात्त्विकमुच्यते ॥ राजसं यथा । यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ तामसं यथा । अनुबन्धं क्षयं हिंसा मनपेक्ष्य च पौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म यत तत् तामसमुच्यते ॥ तत्तद्वर्णाश्रमाभिमानविशिष्टेऽपि कारणीभूते । शास्त्रविहितक्रियाकलापे नित्यनैमित्तिककाम्यात्मके ॥ शुक्लं कृष्णं शुक्लकृष्णमेतित्रिविधभेदभिन्ने ॥ तत्त्रिविधं जनयत्फलति । तदाहु र्विश्वक्पाचार्याः । शुभैराप्नोति देवत्वं निषिद्धैर्नारकीं गतिम् । उभाभ्यां पुण्यपापाभ्यां मानुष्यं लभतेऽवश ।

इति ॥ क्रियतेतत्तत्फलार्थिभिरिति कर्म्म । तस्यचानादित्वम् आद्यकोटे रनुपलभ्यमानत्वात् । यत शरीरवत कर्म्मकारणम् तच्चशरीर कर्म्मारब्धम् । तान्यपिशरीरान्तरेण कृतानि । तच्चकर्म्मजमिति सोयं तृतीय पाश. ॥ जन्मनिमित्ते अदृष्ट विशेषे ॥ उक्तमन्नवार्त्ति काकारै. । नकर्म्मकारणं मुक्ते र्नोमिस्तापसभेयजम् । कर्म्मभ्योजन्म नियतं जन्म येभ्निर्दैति' कृत । इति ॥ वासना कर्म्म विद्याच त्रयं जन्मप्रयोजकम् । उक्तं तच प्रधानत्त्व कर्म्मणा, श्रूयते पुन. ॥ उत्तमाधमदेहाख्यं वैषम्यं कर्म्मणा भवेत । देहे विद्यावासना भ्यां भवेद्भोगस्य कैाशलम् ॥ कर्म्म साध्वेव कर्त्तव्यमिच्छताभ्युदयञ्चिरम् । पापन्तु सर्वदाहेयं दुःखेभ्यस्तु सताभृशम् ॥ पूर्वकाण्डपरा इत्यं कर्म्मप्राधान्यमूचिरे । अथवेदान्त शास्त्रज्ञाः प्राहुः कामप्रधानताम् ॥ पुमानादैा काममय एवभूत्वाथ कर्म्म कृत । यतोयं कर्म्मणोहेतुः कामो तोस्य प्रधानता ॥ अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेहकस्य चित् । यद्य द्धि कुरुते जन्तु स्तत्तत्कामस्यचेष्टितम् ॥ यत्रादिरूपं निष्यं कर्मद्विधा

। सस्कारक विविदि पाजनन ञ्च । त च विहितत्त्वमात्रबज्ञा क्रियमाण सस्कारकम् । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाण विविदिषा जनकम् । यत्क रोषीत्यादि भगवद्वचना दितिविवेक. ॥ षटकारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अनद्वितीया विभक्तिर्भवति । उक्ते कर्म्मणि प्रथमाभवति । धातूपात्तव्यापारजन्यफलाश्रय कर्म्मेतित्तल्लक्षणम् । यत क्रियते फलार्थिभि स्तत कर्म्मेति प्रसिद्धम् । करोतेर्निखिलक्रियावाचकत्वात कर्त्तु र्व्यापारैर्यत् साध्यते तदित्यर्थ । अतएव क्रियाख्याप्यं कर्म्मेति क्रमदीश्वर । तच्चतुर्विधम् । निर्वर्त्त्यम् १ यथा घटं करोति पुत्रं प्रसूते ॥ विकार्य्यम् २ तच्चद्विविधम् । प्रकृतेरुच्छेदकम् प्रकृतेर्गुणान्तराधायकञ्च । आद्यंयथा काष्ठं भस्म करोति । अन्त्य यथा । सुवर्णं कुण्डलं करोति । तथाचोक्तमर्तृहरिणा । यदसज्जायते पूर्व जन्मना यत् प्रकाशते । तन्निर्वर्त्त्य विकार्य्यञ्चकर्म्मद्वेधा व्यवस्थितम् ॥ प्रकृत्युच्छेदसम्भूतं विकार्य्यं काष्ठभस्मवत् । अन्यद्गुणान्तरोत्पत्त्या सुवर्णादिविकारवत् ॥ प्राप्यम् ३ यथा ग्रामङ्गच्छति चन्द्रम् पश्यती

त्यादि ॥ अनीप्सितञ्च ४ यथा पा
पं त्यजती त्यादि ॥ त्यक्ताद्गमभ
वने ॥ ज्ञानसाधनविशेषे ॥ यथाहु
। कषायपक्तैःकर्माणि ज्ञानन्तपरमा
गति कषाये कर्मभि पक्वे ततो ज्ञा
नम्प्रवर्त्तते इति ॥ क्रियते फलार्थि
भि । डुकृञ् । कृञः भावे कर्म
णि च सर्वधातुभ्योमनिन् इतिमनि
न ॥ अर्द्धर्चादि ॥ आरभेतैव कर्मा
णि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्मा
ण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥

कर्म्मन्दी । पु । भिक्षौ । परिव्राजि ॥
कर्मन्देन प्रोक्तम् भिक्षुसूत्र मधीते
। कर्मन्दकृशाश्वादिनि ॥

कर्म्मफलम् । न । कर्मरङ्गफले ॥ कर्म
विपाके ॥ संसारे ॥ सर्वकर्म्मणाम्
फलं व्याकृतंसंसार एवेति भाष्यो
क्ते ॥ कर्मणः फलम् ।

कर्म्मफलप्रेप्सु । त्रि । कर्मफलार्थिनि ॥

कर्म्मफलासक्त । त्रि । कर्मणि फलेच
आसक्तः कर्तृत्वाभिमानो भोगाभि
लाषश्च यस्य तस्मिन ॥

कर्म्मभूः । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते ॥ कृष्टभूमौ
। कर्म्मोक्ते ॥

कर्म्मभूमि । स्त्री । आर्य्यावर्त्त । पु
ण्यभूमौ ॥ अत्रकालिकयायुक्ता दू
रेऽत्र इति निर्भयाः । सर्वभक्ष्या नम

र्य्यन्त कर्मभूमिमचेतस ॥ कर्मणो
भूमि ॥ भारतवर्षे ॥ यथा । तत्रापि
भारतं श्रेष्ठं जम्बुद्वीपे महामुने । य
तोहि कर्मभूरेषा अतोऽन्या भोगभूम
य इति विष्णुपुराणम् ॥

कर्म्ममीमांसा । स्त्री । पूर्वमीमांसाया
म् । कर्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे जैमि
निप्रणीते ॥

कर्म्ममूलम् । न । कुशे । दर्भे ॥ कर्म
णो हेतौ ॥ कर्मणो मूलम् ॥

कर्म्मयुगम् । न । कालियुगे ॥ इतित्रि
काण्डशेषः ॥

कर्म्मयोगः । पु । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रिय-
माणे फलाभिसन्धिरहिते तत्तद्वर्णा
श्रमोचिते वेदविहिते कर्मकलापे
मन्त्वाना ज्ञानसाधन भूते ॥ चित्त-
शुद्धिजनके वैदिके कर्मणि ॥

कर्म्मरङ्गः । पुं । न । कमरख इति प्रसि
द्धे फलवृक्षे । पीतफले । कर्मारे ।
न्युके ॥ कर्मरङ्गं हिमं ग्राहिस्वाद्वम्लं
कफ वातकृत ॥

कर्म्मारी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

कर्म्मवज्रः । पुं । शूद्रे ॥ इतिमहाभा
रतम् ॥

कर्म्मवाटी । स्त्री । तिथौ ॥

कर्म्मविपाकः । पुं । कर्मजन्यफलस्य परि
पाके ॥ शातातपभृगुभरतोक्ते पाप

रोगप्रायश्चित्ताख्ये विवरणग्रन्थे ॥

कर्म्मव्यतिहार । पु । क्रियाविनिमये ॥ परस्परकरणे ॥

कर्म्मशील । त्रि । कार्म्मे । कर्मकृति ॥ कर्मशीलमस्य ॥

कर्म्मशूर । त्रि । कर्मठे । प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापके ॥ फलपर्यन्तकर्मकर्त्तरि ॥ कर्मणिशूर । सप्तमीसमासः ॥

कर्म्मशेष । त्रि । उत्पादविकार्याप्यसंस्कार्येषु पुरोडाशसोममन्त्रव्रीह्यादिषु ॥

कर्म्मसङ्ग । पु । कर्मसुदृष्टादृष्टार्थेषु अहमिदङ्करोमि एतत् फलम्भोक्ष्ये इत्यभिनिवेशविशेषे ॥

कर्म्मसङ्गी । त्रि । श्रुतिस्मृतिविहितप्रतिषिद्धकर्मफलाधिकारिणि । कर्त्तृत्वाभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्मण्यभिनिविष्टे ॥

कर्म्मसङ्ग्रह । पु । कर्मसङ्गृह्यते समवैत्यचेति व्युत्पत्त्या कर्माश्रये ॥ कर्म्म ग्र पुण्यापापरूपस्य अर्थभावनाया. सङ्ग्रहे सङ्क्षेपे ॥

कर्म्मसचिवः । पु । कर्मोपयुक्तसचिवे । धीसचिवातिरिक्ते मन्त्रिविशेषे ॥ कर्मणि सचिव सहाय ॥

कर्म्मसन्न्यासिक । पु । यतौ । सन्न्यासिनि ॥

कर्म्मसन्न्यासी । पु । यतौ ॥ द्विविध कर्मसन्न्यास. फलसाधनभेदत । फलाय ज्ञानिनस्त्यागो जिज्ञासोर्ज्ञानसिद्धये ॥ फलवत् कर्मणोपित्याज्यत्वे कर्मण्येवाधिकारस्ते इत्यादिस्मृतिविरोध इत्याशङ्क्य तस्याविरक्तविषयत्वानमैवमित्याह । अविशुद्धधिय कर्मण्यधिकारो विशुद्धधी । सत्त्वां विविदिषोत्पत्तौ तदर्थं कर्म सन्त्यजेत ॥ तदर्थंशुद्ध्यर्थम् ॥ कर्मणा सन्न्यास कर्मसन्न्यास । सोऽस्यास्ति । इनि ॥ कर्मणा वध्यतेजन्तुर्विद्ययाचविमुच्यते । तस्मात् कर्म न कुर्वन्ति यतय पारदर्शिन ॥

कर्म्मसाक्षी । पु । सूर्ये ॥ सूर्यादिनवसु ॥ सूर्य सोमो यम कालो महाभूतानि पञ्चच । एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिण ॥ कर्म णा. साक्षी ॥

कर्म्मसिद्धि । स्त्री । इष्टानिष्टलक्षणायां फलप्राप्तौ ॥

कर्म्माध्यक्ष । त्रि । क्रियासाक्षिणि ॥

कर्म्मान्त । पु । कर्मभुवि । कृष्टभूमौ ॥ इक्षुधान्यादिसङ्ग्रहस्थाने ॥ शुचीनाकरकर्मान्ते इत्युक्ते ॥ कर्मावसाने ॥ कर्मान्ते दासभृत्याश्चेत्यु

ते ॥

कर्मार । पु । कर्मकारे । लौहकारे । लुहार इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ वंशे । त्वचिसारे । बाँस इतिप्रसिद्धे वृक्षे ॥ कर्मरङ्गे । कमरख इतिभाषा ॥

कर्मार्ह । पु । पुरुषे ॥ त्रि । क्रियायोग्ये ॥

कर्माशौच. । पु । अनहङ्कारे ॥

कर्मी । पु । दक्षिणासहितज्योतिष्टोमादिकर्मानुष्ठायिनि । यजमाने । देवानामन्ने ॥ केवलकर्मभिः चन्द्रमण्डलाधिकारी परतन्त्रो देवानामन्नभूत इति श्रौतीप्रसिद्धिः ॥ त्रि । कर्मविशिष्टे ॥ कर्मास्ति अस्य । ब्री० इनि. ॥

कर्मिष्ठ । त्रि । क्रियावति ॥

कर्मीरक । पुं । अक्षोटे ॥

कर्मेन्द्रियम् । न । कर्मसाधकेइन्द्रिये । पाय्वादिपञ्चके व्यस्ते समस्ते च ॥ पायूपस्थम् पाणिपादौ वाक्चैवेन्द्रियसङ्ग्रहः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापास्तु सत्क्रियाः ॥ वागादीनीन्द्रियाण्याकाशादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्य. पृथक्पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि भवन्ति । यथोक्तं भागवते । तेषां रजोंशैर्जातानि क्रमात् कर्मेन्द्रियाणि च । पञ्चकमिति ॥ कर्मसाधकमिन्द्रियङ्कर्मेन्द्रियम् ॥ कर्मेन्द्रियदेवता अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतय । कर्मेन्द्रियाणां वागादीनां क्रमेणाग्न्यादयो देवता भवन्ति ॥ कर्मेन्द्रियाणां विषयास्तु वचनादानगमनविसर्गानन्दाः क्रमेण वागादीनां विषयाः ॥

कर्व. । पु । कामदेवे ॥ भ्वा० ॥ कर्वति । कर्व हिंसायाम् । किरतिवा । कृविक्षेपे । कृगृशृदृभ्यो वः ॥

कर्वट. । पु । न । शतग्राममध्ये मनोरमस्थाने ॥ ग्रामशतस्य जना. क्रयविक्रयादिना सेवादिना वा येनग्रामेण जीवन्ति तस्मिन् ॥ इति केचित् ॥ चतु समग्रामे ॥ चतु. सभेट स्थाने ॥ चतु शतग्रामसङ्कटस्थाने ॥ न । नगरे । पुरे ॥

कर्वुर. । पुं । राक्षसे ॥ पापे ॥ भेषजविशेषे ॥ व्याघ्रे ॥ कृणाति । कृञ्० । कृगृदृवनिभ्य करच् ॥

कर्वुरी । पु । उमायाम् । शिवायाम् ॥ शिवपत्न्याम् ॥

कर्व्य । पु । कर्चूरे । कचूर इतिभाषा ॥ इति राजनिघण्टुः ॥

कर्ष. । पुं । न । अक्षे । माषादौ उन्माने । अशीतिरक्तिकासु ॥ भिषजां व्यवहारेतु कर्ष. स्यात् तोलकद्वयम् । सुवर्णे । विञ्जापदके ॥ राज

निर्घण्टकमते कर्ष स्यादृक्षमाषक: ॥पु । कर्षण ॥ विभीतक वृक्षे ॥ कर्षति । कृषविलेखने । पचाद्यच । भावे घञ्वा ॥

कर्षक. । त्रि । क्षेत्राजीवे । कृषीवले ॥ आकर्षणकर्त्तरि ॥पु । अयस्कान्ते॥ कर्षति । कृष० । ण्वुल ॥

कर्षणम् । न । वैश्यवृत्तिविशेषे । कृषिकर्मणि । लाङ्गलादिनाभूमिखनने । खेती इतिभाषा ॥ आकर्षणे ॥ शोषणे ॥ पीडने ॥ कृषेर्ल्युट ॥

कर्षणी । स्त्री । क्षीरिणीवृक्षे ॥

कर्षफल ।पु। विभीतकवृक्षे। कलिद्रुमे ॥ कर्षम् फलमस्य ॥

कर्षफला । स्त्री । आमलक्याम् ॥

कर्षार्द्धम् । न । तोलकपरिमाणे ॥

कर्षिणी । स्त्री । कविकायाम् । अश्वमुखबन्धनरज्जुस्थितलोहे ॥ क्षीरिकावृक्षे ॥

कर्षित. । त्रि । पीडिते ॥ यथा । अधमैकर्षिस्त्व दृक्तिकर्षितइति ॥

कर्षू ।पु। करीषाग्नौ ॥ तुषाग्नौ ॥वार्त्तायाम् ।,जीविकायाम् ॥ कृषिविशेषे ॥ स्त्री । कुल्यायाम् ॥ कुल्ये। कीकसे ॥ नदीमात्रे ॥ इष्टिखाते । चतुरङ्गुलखातविशेषे ।कर्षणम् कृष्यते कर्षति वा कृषवि० । कृषिच मितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊ ॥

कर्हि । अ । कदा ॥ कस्मिन काले । अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥

कर्हिचित । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्याञ्चिदप्यवस्थायाम् । जातु ॥ कर्हिच चित चेति विग्रह ॥

कल ।पु। मधुरध्वनौ । अव्यक्त मधुरध्वाने ॥ सालवृक्षे ॥न । शुक्रे । रेतसि ॥ त्रि । अजीर्णे ॥ कडति माद्यति अनेन। कडमदे। हलश्चेति घञ । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव । डलयोरेकत्वम् ॥

कलक ।पु। शकुलमत्स्ये ॥

कलकण्ठ ।पु। कलध्वाने ॥ हंसे ॥ पारावते ॥ पिके ॥ कल कण्ठोऽस्य।

कलकल. ।पु। कोलाहले। बहुभिकृते उच्चै शब्दे ॥ यथा । विशालाभ्या माभ्यां कि मिह नयनाभ्या खलु फलं न याभ्यामालीढा परमरमणीया तव तनु ।अयहि न्यक्कारो जननिमनुजस्य श्रवणयोर्ययोर्नान्तर्यात स्तव लहरिलीलाकलकल इति-जगन्नाथत्रिशूली ॥ सर्जनिर्यासे । कलशब्दे । कलनम् । घञ । सज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव । कलादपि केल. ॥

कलघोष ।पु। कोकिले ॥ कलो घो

घो यस्य ॥

कलङ्क । पु । अङ्के । चिह्ने ॥ अपवादे ॥ कालायसमले । लोहकिट्टे ॥ कम् ब्रह्मार्थं लङ्कयति हीनतां गमयति प्रापयति वा । लकिगतौ । कर्मण्यण् । यद्वा । कलति । कलशब्दसंख्यानयोः । क्विप् । कल् चासा वङ्कश्च ॥

कलङ्कलेखा । स्त्री । मालिन्यरेखायाम् ॥

कलङ्कष । पु । सिंहे ॥

कलङ्कषा । स्त्री । करताल्याम् ॥

कलङ्की । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ सचिह्ने ॥ लोहमलविशिष्टे ॥ मत्वर्थीय इनि. ॥

कलङ्कुर । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कलञ्ज । पु । सविषास्त्रेण हतयो मृगपक्षिणो ॥ ताम्रकूटे । तामाकू सुरती इति भाषा ॥ यथा । विष्णुसिद्धान्तसारावल्यां वैद्यके । अथ धूमपत्रीधूमपानगुणाः । कलञ्जसंवेष्टनधूमपानात् स्याद्दन्तशुद्धिर्मुखरोगहानिः । कफश्रमामज्वरहानिकृच्च गान्धर्वविद्याप्रवणैकसेव्यम् ॥ संख्याविशेषे । यथा । सप्ताक्षी प्रोच्यते गुञ्जा सातिस्रो रूपकं भवेत । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनामना सता इतियुक्तिकल्पतरु ॥

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वाञ्छिन्याम् । लम्पिकायाम् ॥

कलत्रम् । न । श्रोणौ ॥ भार्य्यायाम् ॥ नृपादीनां दुर्गस्थाने ॥ गडति गद्यते वा । गडसेचने । गडरादेश्च क इति अत्रन । डलयोरैक्यम ॥ कलयते वा । केड माम्नने । क ॥ कडति कड्यते वा । कडआसने । बाहुलका दत्रन् ॥

कलधूतम् । न । रूप्ये ॥ इतिराजनिघण्टु ॥

कलधौतम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ रजते । रूप्ये ॥ पु । कलध्वनौ ॥ कलोऽमलो धौतोऽस्य ॥

कलध्वनि । पु । पारावते ॥ पिके । । कोकिले ॥ मयूर ॥ गम्भीरशब्दे ॥ कलोध्वनिर्यस्य । कर्मधारयो वा ॥

कलध्वान । पु । पारावते ॥ परभृते ॥ बर्हिणि ॥ कलोध्वानो ऽस्य ॥

कलन । पु । वेतसवृक्षे ॥ न । चिह्ने । लक्ष्मणि ॥ दोषे ॥ जङ्कने ॥ ग्रसने ॥ यथा । कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकाशितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्याकालिका परेति ॥ एकमासिकगर्भे ॥ गर्भे मिश्रिते शुक्रशोणिते । तत्तु एकरात्रे

त्र भवतीति श्रीभागवतम् ॥ सङ्ख्याने। गणने ॥

कलना। स्त्री। वशतायाम् ॥ गणनायाम् ॥

कलन्दर। पुं। सङ्कीर्णजातिविशेषे। सतु लेटात् तीवरकन्यायां जातः। इति ब्रह्मवैवर्त्त पुराणम् ॥

कलन्दिका। स्त्री। सर्वविद्यायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कलन्धुः। स्त्री। पत्रशाकविशेषे। कुवकालुकायाम्। घोलिकायाम् ॥

कलभः। पु। पञ्चवर्षपर्यन्ते करिशावके ॥ इतिसुभूतिः ॥ त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इतिवैजयन्ती ॥ धस्तूरवृक्षे ॥ कलयति। कल विक्षेपे गतौ सङ्ख्याने वा। कलते वा। कलशब्दसङ्ख्यानयोः। दृशृभृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच्। कलेभाषते वा। भाष व्यक्तायां वाचि। अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलभवल्लभः। पु। पीलुवृक्षे ॥

कलभी। स्त्री। चञ्चुवृक्षे ॥

कलभैरव। त्रि। मधुरभीषणे ॥

कलमः। पु। लेखन्याम्। वर्णतूल्याम् ॥ शालिधान्यप्रभेदे ॥ चैरे। पाटश्चरे ॥ कलते। कल श०। कलिकर्योरमः ॥

कलमोत्तमः। पुं। गन्धशालौ ॥

कलम्ब । पुं। नालिकाशाके ॥ पृषत्के। शरे ॥ कल्यते। कल विक्षेपे। डलयोरेकत्वात् कृकदिकडिकटिभ्योम्बजिष्यन्वच ॥ कदम्बे। श्रीपादपे ॥ कडम्बे। शाकनाड्यामर्म् ॥ कडति। कड मदे। अम्बच ॥ केन जलेनतेषां। लविजवलंसते। प्रचावच ॥

कलम्बकः। पुं। कलम्बार्थे ॥ धाराकदम्बे ॥

कलम्बिका। स्त्री। कलम्बीशाके। नाली इतिभाषा ॥ ग्रीवापश्चान्नाड्याम्। मन्यायाम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कलम्बी। स्त्री। जलजलताशाकविशेषे। कलम्बिकायाम्। कलमीशाक इतिगौडभाषा। करेमु इतिभाषा ॥ कडति। कड मदे। कृकदीत्यम्बच्। डलयोरेकत्वम् ॥ केन जले लम्बते वा। लवि०। अच्। गौरादित्वानङीष्। कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी ॥

कलम्बुः। पु। कलम्बिकायाम् ॥

कलम्बुटम्। न। नवनीते। हैयङ्गवीने ॥ इतिहारावली ॥

कलम्बूः। स्त्री। कलंब्याम्। करेबू इति प्रसिद्धेशाके ॥

कलरव। पु। कपोते। पारावते ॥ कोकिले ॥ कलध्वनौ ॥ त्रि। कल

ध्वनिविशिष्टे ॥ कलो रवोऽस्य ॥

कलल । पुं । न । गर्भवेष्टनचर्म्मणि । जरायौ ॥ कल्लते । शुक्रशोणितस ङ्क्रान्ते ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने । वृषादिभ्यश्चिदितिकल ॥

कललज । पुं । राले । सालनिर्य्यासे ॥

कललजोद्भव । पु । सालवृक्षे ॥

कलविङ्क । पु । चटके ॥ कलिङ्ककनृ के । इन्द्रयवे ॥ कल वङ्कते । वकि गतौ । अण् । पृषो° ॥

कलश । पुं । न । घटे । कूटे । कल सा इतिभाषा ॥ कलं शवति । शु गतौ । अन्येभ्योपीतिड ॥

कलशि । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठव नीति भाषा । चाकुलिया इतिगौ ड़भाषा ॥ गर्गर्याम् । मन्थपात्रे ॥ क लं श्यति । श्येतनूकर्णे । इन् । बा हु । लकाद्याकारलोपः । कलशिं सुद तिगुर्व्वीं वल्लवा लोडयन्तीतिमाघ ॥

कलशी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥ जाति लक्षणोङीष् ॥

कलसः । पुं । द्रोणपरिमाणे ॥ त्रि । घटे ॥ यथा । कलां कलां गृहीत्वा तु देवानां विश्वकर्म्मणा । निर्म्मितो ऽयं सवै यस्मात् कलसस्तेन कथ्यत इति श्रीमत्यानिर्व्वाणतन्त्रम् ॥ अपि च । सागरे मथ्यमाने तु पीयूषा र्थे सुरासुरे । पीयषधारणार्थाय निर्म्मितो विश्वकर्म्मणा ॥ कला क लास्तु देवानामसिता स्ता पृथक् पृथक् । यत कृतास्तु कलसा स्तत स्ते परिकीर्त्तिता इत्यादि कालि कापुराणे ८७ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ केन जलेन लसति । लसश्लेषणक्री डनयो । पचाद्यच ॥

कलसि । स्त्री । } पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्ग
कलसी । स्त्री । } र्याम् ॥

कलसीसुतः । पु । अगस्त्यमुनौ ॥

कलसोदधि । पुं । समुद्रे ॥ कलस इव उदधि मन्थानाधारत्वात् ॥ इतिम हाभारतम् ॥

कलह. । पुं । वाक्कलहे ॥ भण्डने ॥ पुं । न । युद्धे । समरे । लड़ाई इतिभा षा ॥ पुं । राढे ॥ कलस्य मधुरध्व नेर्हननम् । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलहंस । पुं । कादम्बे । बालिहाँस इतिगौड़भाषाप्रसिद्ध हंसविशेषे । कलनादे ॥ राजहंसे ॥ नृपोत्तमे ॥ परात्मनि ॥ भयोदशाक्षराऽति प्रभेदे ॥ सजसाः सगौ चकथित क लहंसः । इति छ° । यमुनाविहार कुतुके कलहंसो व्रजकामिनीकम लिनीकृतकेलि । जनचित्तहारिक लकण्ठनिनाद प्रमुद तनोतुतवच

कला

न्दतनूज. ॥ अस्य सिंहनादसंज्ञाप्य स्ति ॥ कलोमधुरवाक् हंसः ॥

कलहनाशन. । पुं । पूतिकरञ्जे ॥

कलहप्रिय । पु । नारदे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायाम् ॥

कलहान्तरिता । स्त्री । नायिकाभेदे ॥ अस्यालक्षणं यथा । पतिमवमन्य पश्चात् परितप्ता । यथा । कोपात् कान्तं पराणुद्य पश्चात् तापसमन्विता । कलहान्तरिताप्रोक्ता नायिका नयशालिभिरिति ॥

कला । स्त्री । मूलधनवृद्धौ । सूद इतिभाषा ॥ शिल्पादौ ॥ अंशमात्रे ॥ चन्द्रस्यषोडशांशे ॥ कालमाने । त्रिंशत् काष्ठात्मकेकाले ॥ स्त्रीरजसि नौकायाम् ॥ कपटे । छद्मनि ॥ विभूतौ ॥ शक्तौ ॥ कलनायाम् ॥ मरीचिपत्न्याम् । कर्दमात्मजायाम् ॥ राशेस्त्रिंशद्भागोंशस्तस्य षष्टिभाग कलेतिज्योतिर्विद ।यथा।विकलानां कलाषष्ट्या तत्षष्ट्याभाग उच्यते । तत्त्रिंशता भवेद्राशि र्भगणो द्वादशैवते । इति ॥ अथशैवतन्त्रोक्ताः चतुः षष्ठिकला लिख्यन्ते ॥ गीतम् १ । वाद्यम् २ । नृत्यम् ३ । नाट्यम् ४ । आलेख्यम् ५ । विशेषकच्छेद्यम् ६ । तण्डुलकुसुमवलिविकारा ७ । पुष्पास्तरणम् ८ । दशनवसनाङ्गरागा.९ । मणिभूमिकाकर्म १० । शयनरचनम् ११ । उदकवाद्यम् १२ । उदकघात १३ । चित्राश्चयोगा १४ । माल्यग्रथनविकल्पा. १५ । शेखरापीडयोजनम् १६ । नेपथ्ययोगा १७ । कर्णपत्रभङ्गाः १८ । गन्धयुक्ति १९ । भूषणयोजनम् २० । इन्द्रजालम् २१ । कौचुमारयोगा. २२ । हस्तलाघवम् २३ । चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रिया २४ । पानकरसरागासवयोजनम् २५ । सूचीवापकर्माणि २६ । सूत्रक्रीडा २७ । प्रहेलिका २८ । प्रतिमाला २९ । दुर्वचकयोगा. ३० । पुस्तकवाचनम् ३१ । नाटिकाख्यायिकादर्शनम् ३२ । काव्यसमस्यापूरणम् ३३ । पट्टिकावेत्रवाणविकल्पा ३४ । तर्कुकर्माणि ३५ । तक्षणम् ३६ । वास्तुविद्या ३७ । रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ । धातुवाद ३९ । मणिरागज्ञानम् ४० । आकरज्ञानम् ४१ । वृक्षायुर्वेदयोगा. ४२ । मेषकुक्कुटलावक युद्धविधि ४३ । शुकसारिकाप्रलापनम् ४४ । उत्सादनम् ४५ । केशमार्ज्जनकौशलम् ४६ । अ

चर्मुष्टिकाकथनम् ४७ । म्लेच्छित कविकल्पा. ४८ । देशभाषाज्ञानम् ४९ । पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञान म् ५० । अत्र निमित्तज्ञान मिति पृथक् केचित् पठन्ति ॥ यन्त्रमातृ का ५१ । धारणमातृका ५२ । स म्पाठ्यम् ५३ । मानसीकाव्यक्रिया ५४ । क्रिया विकल्पा ५५ । छलि तकयोगा. ५६ । अभिधानकोषच्छ न्दोज्ञानम् ५७ । वस्त्रगोपनानि. ५८ । द्यूतविशेष. ५९ । आकर्षक्री डा ६० । बालकक्रीडनकानि ६१ । वैनायिकीनां विद्यानांज्ञानम् ६२ । वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६३ । वैतालिकीनां विद्यानां ज्ञान म् ६४ ॥ इतिश्रीभागवतटीकायां श्रीधरस्वामिन ॥ क्वचित पुस्तके सूचीवापकर्मसूत्रक्रीडेत्येकं पद म् । तदुत्तरं वीणाडमरुकवाद्यानि । वैतालिकीनामित्यत्र वैयासिकी नामितिच पाठो दृश्यते ॥ कलति कलयति कलते वा । कलशब्दस ङ्ख्यानयेः । पचाद्यच ॥ कल्यते वा । पुंसीतिघ. ॥ यद्वा कंखाति । आ तोनुपे तिकः ॥

कलाकूलम् । न । विषे ॥ इति राज निर्घण्ट. ॥

कलाकेलि. । पुं । कामदेवे ॥ कलासु केलिर्यस्य ॥

कलाङ्कुर. । पु । सारसे पक्षिणि ॥ कंसा सुरे । मूलदेवे ॥

कलाचिका । स्त्री ।
कलची । स्त्री । } प्रकोष्ठे । कफो णेरधोमणिबन्धपर्यन्ते । कलाई इति भाषे तिकश्चित् ॥ इति हेमचन्द्र हारावल्यौ ॥

कलाजाजी । स्त्री । कृष्णजीरे । कार व्याम् । कलौंजी मंगरैला इतिच ख्यातद्रव्ये ॥

कलादः । पुं । स्वर्णकारे ॥ कलामाद त्ते । सुदाज्° । मू° कः ॥

कलादक: । पुं । स्वर्णकारे ॥

कलानिधि: । पुं । चन्द्रे ॥ कला निधी यन्ते ऽत्र । डुधाञ्° । कर्मण्यधिकर णे चेति कि. ॥

कलानुनादी । पुं । रोलम्बे । भ्रमरे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कलान्तरम् । न । वृद्धौ । लाभे । सूद इतिभाषा ॥

कलाप: । पु । संहतौ । समूहे ॥ मयू रपिच्छे । बर्हे ॥ काञ्च्याम् ॥ भूष णसामान्ये ॥ तूणे ॥ चन्द्रे ॥ विद ग्धे ॥ कातन्त्रव्याकरणे ॥ ग्रामवि शेषे ॥ यथा ॥ देवापि र्योगमास्था

य कलापग्राममाश्रित' । सोमवंशे कलौनष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति ॥ कलामाप्नोति । आप्नृ° । कर्मण्यण् ॥ कलाआप्यतेऽनेन वा । हलश्चे ति घञ् ॥

कलापक' । पु । हस्तिकण्ठबन्धे ॥ कला पार्थे ॥ स्वार्थेक' ॥ न । ऋणविशे षे ॥ यस्मिन् काले मयूरा कलापि नो भवन्ति तदुपचारात् कलापी कलापिनि देयमृणम् । कलाप्यन्त्र स्ययववुसादुन् ॥

कलापी । पु । प्लक्षवृक्षे ॥ वर्हिणि । मयूरे ॥ कोकिले ॥ कलापोऽस्या स्ति । इनि ॥

कलापिनी । स्त्री । रात्रौ ॥ नागरमु स्तायाम् ॥

कलापूर्ण । पु । चन्द्रमसि ॥ कलाभि' पूर्ण ॥

कलाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

कलामक । पुं । व्रीहिविशेषे । कलम धान्ये ॥

कलाम्बिका । स्त्री । अर्थानाम्प्रयोगे । ऋणदाने ॥ इतिचिकाण्डशेष ॥

कलायः । पु । सतीनके । हरेणौ । म टर इतिभाषा ॥ कलायस्त्रिकट' प्रो क्त । कलायोमधुर स्वादु पाकेरू चश्चशीतल ।कषायो वातलो ग्रा ही कफपित्तहरो लघु ॥ कलमय ते । अय° । कर्मण्यण् ॥

कलायनः । पुं । नर्त्तकभावे ॥

कलायशाकम् । न । केराउ शाक इति ख्याते ॥ कलायशाकं भेदि स्याल्लघु तिक्त त्रिदोषजित् ॥

कलाया स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

कलालाप । पुं । भ्रमरे । चञ्चरीके ॥

कलावान । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ त्रि । कलाविशिष्टे ॥

कलावती । स्त्री । तुम्बुरोर्गन्धर्वविशेष स्यवीणायाम् ॥ श्रीराधामातरि । वृषभानुपत्न्याम् ॥ अप्सरोविशेषे ॥ आगमोक्तदीक्षाविशेषे ॥

कलाविक । पु । कुक्कुटे ॥

कलाविकल । पु । चटके ॥

कलाहक. । पु । वाद्यविशेषे । काहला याम् ॥

कलि' । पु । शूरे ॥ आजौयुधि ॥ कल हे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ अन्त्ययुगे । तिष्ये । कलियुगे ॥ यत्र कान्तागिरो वेदा यत्र धर्मार्थसाधनम् । यत्र स्वप्र तिभामात्र तस्मै श्रीकलयेनमइति कलिविडम्बनम् ॥ अन्नवर्ज्यानाञ्च । । देवरेणसुतोत्पत्ति र्वानप्रस्थाश्रम ग्रह । दत्ताक्षताया कन्याया पुन र्दानं परस्यच ॥ समुद्रयानस्वीकार.

चुद्रा शिश्नोदरम्भरा:॥ कलौनरा
जन् जगतापरं गुरुं त्रिलोकनाथा
नतपादपङ्कजम् । प्रायेणमर्त्त्या भ
गवन्तमच्युत यच्यन्ति पाषण्डविभि
न्नचेतस' ॥ * ॥ कलिकृतदोषवि
नाशोपायो यथा ॥ यन्नामधेयंम्रि
यमाण आतुर पतनस्खलन्वा विव
शोगृणन् पुमान् । विमुक्तकर्मार्ग
ल उत्तमाङ्गतिं प्राप्नोति यच्यन्तिन
तं कलौजना' ॥ पुंसांकलिकृतान्
दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्वा
न्हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषो
त्तमः ॥ श्रुत'सङ्कीर्त्तितो ध्यात पू
जितश्चादृतोऽपिवा । नृणांधुनो
ति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुताऽशु
भम् ॥ यथा हेम्निस्थितो वह्निर्दुर्व
र्णंहन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो
विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ विद्या
तप प्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषे
कव्रतदानजप्यै. । नात्यन्तशुद्धिंल
भतेन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्य
नन्ते ॥ तस्मात् सर्वात्मनाराजन् हृ
दिस्थं कुरुकेशवम् । म्रियमाणोह्य
वहित स्ततो यासि परांगतिम् ॥
कलेर्दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोमह-
न्गुणः । कीर्त्तनादेवकृष्णस्य मु
क्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥ कृते यद्ध्याय

तोविष्णु त्रेतायां यजतोमखै । द्वाप
रे परिचर्यायां कलौतद्धरिकीर्त्तना
त् ॥ * ॥ तद्युगशेषधर्मा ॥ सौरा
ष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमाल
वा. । व्रात्याद्विजाभविष्यन्ति शूद्र
प्राया जनाधिपा. ॥ सिन्धोस्तटं च
न्द्रभागां कान्तीं काश्मीरमण्डलम्
। भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छा
श्चाब्रह्मवर्चस' ॥ तुल्यकालाइमेरा
जन्म्लेच्छ प्रायाश्च भूभृत । एतेऽध
र्म्मान्तपरा. फल्गुदास्तीव्रमन्यव -
॥ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधना
हृता । उदितास्तमितप्रायाअल्प
सत्त्वाऽल्पकायुष ॥ असंस्कृता' क्रि
याहीनारजसातमसावृता. । प्रजा
स्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छाराजन्यरू
पिण ॥ जनतन्नाथास्तेपदा स्तच्छी
लाचारवादिन । अन्योन्यतोराज
भिश्चक्षयंयास्यन्ति पीडिता ॥ तत
श्चानुदिन धर्म. सत्यशौचंक्षमाद
या । कालेन बलिना राजन नङ
क्ष्यत्यायुर्बलं स्मृति. ॥ वित्तमेवक
लौनृणां जन्माचारगुणोदय । धर्म
न्याय व्यवस्थायां कारणं बलमेवहि
॥ दाम्पत्ये भिरुचिर्हेतुर्मायैव व्या
वहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हिरति
र्विप्रत्वे सूत्रमेवहि ॥ लिङ्गमेवा

असंख्यातावन्योन्यापत्तिकारणम्।
अहंत्वान्यायदौर्बल्य पाण्डित्यंचा
पलमच ॥ अनाढ्यतैवासाधुत्वे सा
धुत्वेदम्भएवहि । स्वीकार एवचोद्वा
हे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ दूरेवार्य
यनतीर्थं लावण्ये केशधारणम् । उ
दरम्भरता स्वार्थे सत्यत्वे धार्ष्ट्यमे
वहि ॥ दाक्ष्ये कुटुम्बभरणं यशोर्थे
धर्मसेवनम् । एवम्प्रजाभिर्दुष्टाभि
राकीर्णे क्षितिमण्डले ॥ ब्रह्मविट्क्ष
त्रशूद्राणांयो बली भविता नृप । प्र
जाहिलुब्धैराजन्यैर्निघृणैर्दस्युधर्मि-
भि ॥ आच्छिन्नदारद्रविणायास्यन्ति
गिरिकाननम् । शाकमूलामिषक्षौ
द्रफलपुष्पाष्टिभोजना ॥ अनावृ
ष्ट्याविनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडि-
ता: । शीतवातातपप्रावृड्हिमैर
न्योन्यत.प्रजा: ॥ क्षुत्तृड्भ्यांव्या
धिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते चचिन्तया ।
त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायु कलौ
नृणाम् ॥ क्षीयमाणेषुदेहेषुदेहि
नां कलिदोषत. । वर्णाश्रमवतां
धर्मे नष्टेवेदपथे नृणाम् ॥ पाषण्ड
प्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषुराजसु । चौ
र्यानृतवृथाहिंसानाना वृत्तिषुवैनृ
षु ॥ शूद्रप्रायेषुवर्णेषु छागप्रायासु
धेनुषु । गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौन

कलि

प्रायेषुबन्धुषु ॥ अनुप्रायास्वोषधी
षु शमीप्रायेषुस्थाणुषु । विद्यु
त्प्रायेषुमेघेषु शून्यप्रायेषुसद्मसु ।
इत्थं कलौ गतप्राये जनेषुखरधर्मिषु
। धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवत-
रिष्यति ॥ इतिश्रीभागवतम् ॥
* ॥ अथ विशेषस्तु श्रीमिहा-
निर्वाणतन्त्रे। तत्रश्रीमदाद्याप्रश्न.
। आयाते पापिनिकलौ सर्वधर्मवि
लोपिनि । दुराचारे दुष्प्रपञ्चे दुष्ट
कर्मप्रवर्तके ॥ न वेदा प्रभवस्तत्र
स्मृतीनां स्मरणं कुत. । नानेतिहा
सयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शिनाम् ॥ ब
हुनानाम्पुराणानां विनाशोभविता
विभो । तदालोकाभविष्यन्ति धर्मक
र्मबहिर्मुखा ॥ उच्छृङ्खलामदोन्म
त्ता पापकर्मरता सदा । कामुका
लोलुपा क्रूरा निष्ठुरादुर्मुखा श
ठा. ॥ स्वल्पायुर्मन्दमतयोरोगशो
कसमाकुला । निश्रीका निर्बला
नीचा नीचाचारपरायणा. ॥ नीच
संसर्गनिरता परवित्तापहारका ।
परनिन्दापरद्रोहपरीवादपरा ख
ला: ॥ परस्त्रीहरणे पापशङ्काभय
विवर्जिता. । निर्धनामलिनादीना
दरिद्राश्चिररोगिण. ॥ विप्रा: शूद्र
समाचारा. सन्ध्यावन्दनवर्जिता. ।

अयाज्ययाजका लुब्धा दुर्वृत्ता' पाप
कारिण' ॥ असत्यभाषिणो मूर्खा
दाम्भिका दुष्प्रपञ्चका' । कन्याविक्र
यिणो ब्रात्या स्तपोव्रतपराङ्मुखा
॥लोकप्रतारणार्थाय जपपूजापराय
णा । पाषण्डा' पण्डितम्मन्या
श्रद्धाभक्तिविवर्जिता ॥ कदाहारा
कदाचारा भृतका शूद्रसेवका । शू
द्रान्नभोजिन' क्रूरा वृषली रतिका-
मुका: ॥ दास्यन्ति धनलोभेन स्वदा
रान्नीचजातिषु । ब्राह्मण्यचिह्नमे
तावत केवल सूत्रधारणम् ॥ नैव
पानादिनियमो भक्ष्याभक्ष्यविवेच
नम् । धर्मशास्त्रेसदानिन्दा साधुद्रो
हो निरन्तरम्॥ सत्कथालापमात्रञ्च
न तेषामनसि क्वचित् । त्वयाकृता
नि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे॥नि
गमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकरा
णिच।देवीनां यत्र देवानांमन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् ॥ कथितावहवोन्यासा
सृष्टिस्थित्यादिलक्षणा' । वद्धपद्मास
नादीनि गदितान्यपि भूरिश ॥ पशु
वीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदा
। शवासनं चितारोहो मुण्डसाध
नमेवच ॥ लतासाधनकर्माणित्वयो
क्तानिसहस्रश' । पशुभावदिव्यभा
वौस्वयमेवनिवारितौ ॥ कलौ न प

शुभावोस्ति दिव्यभाव कुतोभवेत्
। पत्र पुष्प फल तोय स्वयमेवाहरेत
पशु ॥ न शूद्रदर्शन कुर्यान्मनसान
स्त्रिय स्मरेत । दिव्यश्चदेवताप्राय:
शुद्धान्त करण' सदा ॥ द्वन्द्वातीतो
वीतराग सर्वभूतसम. क्षमी । क
लिकल्मषयुक्तानासवदाऽस्थिरचे
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानाम्भाव
शुद्धि कथम्भवेत् ॥ वीरसाधनकर्मा
णि पञ्चतत्त्वोदितानिच । मद्य मास
तथामत्स्यमुद्रामैथुनमेवच । एता
नि पञ्चतत्त्वानि त्वयाप्रोक्तानि शङ्क
र ॥ कलिजा मानवा लुब्धा शिश्नो
दरपरायणा' । लोभात् तत्र पतिष्य
न्ति न करिष्यन्ति साधनम्॥ इन्द्रिया
णा सुखार्थाय पीत्वाचबहुलम्मधु ।
भविष्यन्ति मदोन्मत्ता हिताहितवि
वर्जिता. ॥ परस्त्रीधर्षका.केचिद् द
स्यवो बहवो भुवि । न करिष्यन्ति ते
मत्ता पापयोनिविचारणम् ॥ अ
तिपानादिदोषेण रोगिणो बहव
क्षितौ । शक्तिहीना बुद्धिहीना भूत्वा
चविकलेन्द्रिया ॥ ह्रदेगर्त्तेप्रान्तरे
च प्रासादात पर्वतादपि। पतिष्यन्ति
मरिष्यन्ति मनुजामदविह्वला ॥
केचिद्विवादयिष्यन्ति गुरुभि स्वज
नैरपि।केचिन्मौनामृतप्राया अपरेव

हुजल्पका ॥ अकार्यकारिणः क्रूराधर्ममार्गविलोपकाः ॥ हिताय यानि कर्माणि कथितानि त्वया प्रभो । मन्येतानि समस्तानि विपरीतानि मानवैः ॥ केचिद्योगं करिष्यन्ति न्यासजातानि केचन । स्तोत्रपाठं यन्त्रलिपिं पुरश्चर्यां जगत्पते ॥ युगधर्मप्रभावेण स्वभावेन कलौ नराः । भविष्यन्त्यतिदुर्वृत्ताः सर्वथा पापकारिणः ॥ तेषामुपायं दीनेश कृपया कथय प्रभो । आयुरारोग्यवर्चस्यं बलवीर्यविवर्द्धनम् ॥ विद्याबुद्धिप्रदं नृणामप्रयत्नशुभंकरम् । येन लोका भविष्यन्ति महाबलपराक्रमाः ॥ शुद्धचित्ताः परहिता मातापित्रोः प्रियङ्कराः । स्वदारनिष्ठाः पुरुषाः परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ॥ देवतागुरुभक्ताश्च पुत्रस्वजनपोषकाः । ब्रह्मज्ञा ब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः ॥ सिद्ध्यर्थं लोकयात्रायाः कथयस्व हिताय यत् । कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यं वर्णाश्रमविभेदतः । विना त्वां सर्वलोकानां कस्त्राता भुवनत्रये ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे प्रथमोल्लासे जीवनिस्तारोपायप्रश्नः ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा शङ्करो लोकशङ्करः । कथयामास तत्त्वेन महाकारुण्यवारिधिः ॥ श्रीसदाशिव उवाच ॥ साधु पृष्टं महाभागे जगतामहितकारिणि । एतादृशः शुभः प्रश्नो न केनापि कृतः पुरा ॥ धन्यासि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्मनाम् । यदुक्तं त्वया भद्रे सत्यं सत्यं यथार्थतः ॥ सर्वज्ञासि त्रिकालज्ञा धर्मज्ञा परमेश्वरि । भूतं भवद्भविष्यच्च धर्मं युक्तं त्वया प्रिये ॥ यथातथ्यं यथान्यायं यथायोग्यं न संशयः । कलिकल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि ॥ मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः श्रौतकर्मणा । न संहिताद्यैः स्मृतिभिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं मयोच्यते । विना ह्यागममार्गेण कलौ नास्ति गतिः प्रिये ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयैवोक्तं पुरा शिवे । आगमोक्तविधानेन कलौ देवान्यजेत् सुधीः ॥ कलावागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते । न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न संशयः ॥ सर्वैर्वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः संहितादिभिः । प्रतिपाद्योऽस्मि नान्योऽस्ति प्रभुर्जगति मां विना ॥ मामनिच्छते सर्वे मत्परं लोकपावनम् । मन्मार्गविमुखा लोकाः पाषण्डा ब्रह्मघातिनः । अतो मन्मतमुत्सृज्य यत्कर्म समाचरेत् । निष्फलं तद्भवेद्देवि कर्त्तापि नारकी-

भवेत्। मूढो मन्मतमुत्सृज्ययोन्य न्मतमुपाश्रयेत । ब्रह्महापितृहा स्त्रीघ्न सभवेन्नात्रसंशय ॥ कलौ तन्त्रोदितामन्त्रा सिद्धा स्तूर्णफल प्रदा। शस्ता कर्म्मसुसर्वेषु जपय ज्ञक्रियादिषु ॥ निर्वीर्या' श्रौतजा तीयाविषहीनोरगाइव । सत्या दौ सफला आसन कलौतेमृतका इव ॥ पञ्चालिका यथाभित्तौ सर्वे न्द्रियसमन्विता. । अमूरशक्ता का र्येषुतथान्ये मन्त्रराशय' ॥ अन्यम न्त्रै कृतङ्कर्मवन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा । नतत्रफलसिद्धि स्याच्छ्रमएवहिके वलम् ॥ कलावन्योदितैर्मार्गै सिद्धि मिच्छतियोनर । तृषितोजाह्नवी तीरेकूपंखनतिदुर्मतिः ॥ मदुक्तादु दितं धर्मंहित्वान्यद्धर्ममीहते । अ मृतं स्वगृहेत्यक्ता चीरमार्कंसवा ञ्छति ॥ नान्य पन्था मुक्तिहेतुरि हामुत्रसुखाप्तये । यथा तन्त्रोदितो मार्गोमोक्षायच सुखायच ॥ तन्त्रा णिबहुधोक्तानिनानाख्यानान्विता निच । सिद्धानां साधकानाञ्च विधानानिचभूरिशः ॥ अधिकारिवि भेदेनपशुवाहुल्यतः प्रिये । कुला चारोदितंधर्मंगुप्त्यर्थंकथितक्वचित ॥ जीवप्रवृत्तिकारीणिकानिचित्क

थितान्यपि। देवानानाविधाः प्रोक्ता देव्योपिबहुधा प्रिये ॥ भैरवाश्चैव बेतालावटुका नायिकागणा' । शा क्ता शैवावैष्णवाश्चसौरागाणपता द्य.॥ नानामन्त्राश्चयन्त्राणि सिद्धोपा यान्यनेकश । भूरिप्रयाससाध्यानि यथोक्त फलदानिच ॥ यथायथाकृ ताः प्रश्ना येनयेन यदायदा। तदात स्योपकारायतथैवोक्तमयाप्रिये ॥ सर्वलोकोपकारायसर्वप्राणिहिताय च । युगधर्मानुसारेणयाथातथ्येन पार्वति ॥ त्वयायादृक्कृत प्रश्नोन केनापिपुराकृत' । तवस्नेहेनवक्ष्या मिसारात्सारपरात् परम् ॥ वेदा नामागमानाञ्च तन्त्राणाञ्च विशेष त । सारमुद्धृत्यदेवेशितवाग्रेकथ्य तेमया ॥ यथानरेषुतन्त्रज्ञाः सरि ताजाह्नवीयथा । यथाहन्त्रिदिवेशा नामागमानामिदंतथा ॥ किंवेदै. किंपुराणैश्चकिंशास्त्रैर्बहुभि' शिवे । विज्ञा तेऽस्मिन्महा तन्त्रेसर्वसिद्धीश्व रोभवेत ॥ यतोजगन्मङ्गलायत्वया हंविनियो जित । अतस्तेकथयि ष्यामियद्विश्वहितकृद्भवेत ॥ कृते विश्वहितेदेवि विश्वेश. परमेश्वर' । प्रीतोभवतिविश्वात्मायतोविश्वंत दाश्रितम् ॥ सएकएव सद्रूपः सत्यो

ऽद्वैत परात्पर । स्वप्रकाश सदा पूर्ण सच्चिदानन्दलक्षण ॥ निर्विकारो निराधारो निर्विशेषो निराकुल । गुणातीत सर्वसाक्षी सर्वात्मा सर्वदृग्विभु ॥ गूढ सर्वेषु भूतेषु सर्वव्यापी सनातन । सर्वेन्द्रियगुणाभास सर्वेन्द्रियविवर्जित ॥ लोकातीतो लोकहेतु रवाङ्मनसगोचरः । स वेत्ति विश्वं सर्वज्ञस्तं न जानाति कश्चन ॥ तदधीनं जगत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् । तदालम्बनतस्तिष्ठेदवितर्क्यमिदं जगत् ॥ तत्सत्यतामुपाश्रित्य सद्वद्भाति पृथक् पृथक् । तेनैव हेतुभूतेन वयं जाता महेश्वरि ॥ कारणं सर्वभूतानां स एकः परमेश्वरः । लोकेषु सृष्टिकरणात् स्रष्टा ब्रह्मेति गीयते ॥ विष्णु पालयितादेवि संहर्त्ताहं तदिच्छया । इन्द्रादयो लोकपालाः सर्वे तद्वशवर्त्तिन ॥ स्वे स्वेऽधिकारे निरता स्ते शासति तदाज्ञया । त्वं परा प्रकृतिस्तस्य पूज्यासि भुवनत्रये ॥ तेनान्तर्यामिरूपेण तत्तद्विषययोजिता । स्वस्वकर्म प्रकुर्वन्ति न स्वतन्त्राः कदाचन ॥ यद्भयाद्वाति वातोऽपि सूर्यस्तपति यद्भयात् । वर्षन्ति तोयदा काले पुष्प्यन्ति तरवो वने ॥ कालङ्कालयते काले मृत्योर्मृत्युर्भियो भयम् । वेदान्तवेद्यो भगवान् यत्तच्छब्दोपलक्षित ॥ सर्वे देवाश्च देव्यश्च तन्मया सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं तन्मयं सकलं जगत ॥ तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं प्रीणिते प्रीणितं जगत । तदाराधनतो देवि सर्वेषां प्रीणनं भवेत्॥ तरोर्मूलाभिषेकेण यथा तद्भुजपल्लवा । तृप्यन्ति तदनुष्ठानात्तथा सर्वेऽमरादय ॥ यथा तवार्चनाद्ध्यानात् पूजनाज्जपनादपि ये । भवन्ति तुष्टा सुन्दर्यस्तथा जानीहि सुव्रते ॥ यथा गच्छन्ति सरितो ऽवशेनापि सरित्पतिम् । तथाचोदीनि कर्माणि तदुद्दिश्यानि पार्वति ॥ योयो यान्यान्य देवान्भक्त्या यद्दाति ये । तत्तद्दाति सोऽध्यक्षस्ते स्ते देवगणैः शिवे ॥ बहुनात्र किमुक्तेन तथ्यमेकं वदामि ते प्रिये - । ध्येय पूज्यः सुखाराध्यस्तं विना नास्ति मुक्तये ॥ नायासो नोपवासश्च कायक्लेशो न विद्यते । नैवाचारादि नियमो नोपचाराश्च भूरिशः ॥ न दिक्कालविचारोऽस्ति न मुद्रान्यास संहति । यत्साधने कुलेशानि तमविना कोऽन्यमाश्रयेत ॥ * ॥ इति श्री महानिर्वाण तन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या

सदाशिवसंवादेजीव निस्तारोपाय प्रश्नोत्तरेपरब्रह्मोपासनोपक्रमोना मद्वितीयोल्लास ॥ २ ॥ * ॥ तृतीयोल्लासे ब्रह्मोपदेशकथनम् ॥ कलौ पापयुगे घोरे तपोहीनेति दुस्तरे । निस्तारबीजमेतावद्ब्रह्ममन्त्रस्यसाधनम् ॥ साधनानिवहूक्तानि नाना तन्त्रागमादिषु । कलौदुर्बलजीवा नामसाध्यानिमहेश्वरि ॥ अल्पायुषः स्वल्पसत्त्वा अन्नाधीनासव प्रिये । लु ब्धाधनार्जनेव्यग्रा सदाचञ्चलमानसा ॥ समाधावस्थिरधियोयोगक्लेशासहिष्णव । तेषाहिताय मोक्षायब्रह्ममार्गोयमीरित ॥ कलौनास्त्येव नास्त्येव सत्त्यसत्त्यमयोच्यते । ब्रह्मदीक्षाविनादेवि कैवल्याययसुखायचेति ॥ * ॥ श्रुत्वासम्य क परब्रह्मोपासन परमेश्वरी । परमानन्दसम्पन्नाशङ्करं दरिप्रच्छति ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथितं यत्त्वयानाथब्रह्मोपासनमुत्तमम् सर्वलोकप्रियकरं साक्षाद्ब्रह्मपदप्रदम् ॥ तेजोबुद्धिबलैश्वर्यदायकसुखसाधनम् । इमास्त्रिजगदीशानतवबाक्यामृतप्लुता ॥ यदुक्तकरुणासिन्धोयथा ब्रह्मनिषेवणात् । गच्छन्ति ब्रह्मसायुज्यतथैवममसाधनात ॥ एगदेदितुमिच्छामि मदीयसाधनं परम् । ब्रह्मसायुज्यजननयत्त्वयाकथितम्प्रभो ॥ विधानकीदृशतस्यस।प नकेनवर्त्मना । मन्त्र कोवाचविद्धितोध्यनपूजादिकञ्चकिम् ॥ सविशेषसावशेषमामूलादक्तु मर्हसि । ममप्रीतिकरदेवलोकाना हितकारकम् ॥ कोह्यन्यस्त्वामृतेशम्भोभव व्याधिभिषग्गुरु ॥ इतिदेव्यावच श्रुत्वादेवदेवोमहेश्वर । उवाच परयाप्रीत्या पार्वती पार्वतीपति ॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ शृणुदेवि महाभागेतवाराधनकारणम् । तव्साधनतो येन ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ त्वपराप्रकृति साक्षाद्ब्रह्मण परमात्मन । त्वत्तोजातजगत्सर्व त्वजगज्जननीशिवे ॥ महदाद्यणु पर्यन्त यदेतत सचराचरम् । त्वयैवोत्पादित भद्रेत्वदधीनमिद जगत ॥ त्वमाद्या सर्वविद्याना मस्माकमपि जन्मभ । त्वजानासिजगत्सर्व नत्वाजानातिकश्चन ॥ त्वकाली तारिणी दुर्गा षोडशी भुवनेश्वरी । धूमावतीत्वबगला भैरवी छिन्नमस्तका ॥ त्व मन्नपूर्णा वाग्देवीत्व देवि कमलालया । सर्वशक्तिस्वरूपात्वस र्वदेवमयीतनू ॥ त्वमेवसूक्ष्मास्थूल।व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी । नि

राकारापि साकारा कलवावेदितुम र्हति॥ उपासकानां कार्यार्थश्रेयसे जगतामपि । दानवानां विनाशाय धत्सेनानाविधास्तनूः ॥ चतुर्भुजा त्वंद्विभुजाषड्भुजाष्टभुजातथा । त्वमेवविश्वरक्षार्थं नानाशस्त्रास्त्रधारिणी ॥ तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रादिसाधनम् । कथितसर्वतन्त्रेषु भावाश्चकथितास्त्रय ॥ पशुभावः कलौनास्ति दिव्यभावोपिदुर्लभ । वीरसाधनकर्म्माणिप्रत्यक्षाणि कलौयुगे ॥ कुलाचारं विनादेवि कलौसिद्धिर्नजायते । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसाधयेत् कुलसाधनम् ॥ कुलाचारेणदेवेशि ब्रह्मज्ञानं प्रजायते । ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्योजीवन्मुक्तोन संशयः ॥ ज्ञानेनमेध्यमखिलममेध्यंज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्नेमेध्यामेध्यं नविद्यते ॥ योजानातिपरंब्रह्म सर्वव्यापिसनातनम् । किमस्त्यमेध्यं तस्याग्रेसर्वं ब्रह्मेति जानतः ॥ त्वसर्वरूपिणीदेविसर्वेषां जननीपरा । तुष्टायांत्वयिदेवेशि सर्वेषांतोषणम्भवेत् ॥ सृष्टेरादौत्वमेकासीत् तमोरूपमगोचरम् । त्वत्तोजातं जगत्सर्वम्परब्रह्मसिसृक्षया ॥ महत्तत्त्वादिभूतान्तंत्वयासृष्टमिदंजगत् । निमित्तमात्रंतद्ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ॥ सद्रूपंसर्वतोव्यापिसवमावृत्यतिष्ठति । सदैकरूपचिन्मात्रंनिर्लिप्तसर्ववस्तुषु ॥ नकरोति नचाश्नाति न गच्छति नतिष्ठति । सत्य ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोचरम् ॥ तस्येच्छामात्रमालम्ब्यत्वं महायोगिनीपरा । करोषि पासि हंस्य न्ते जगदेतच्चराचरम् ॥ तवरूपंमहाकालोजगत्संहारकारकः । महासंहारसमयेकालः सर्वंग्रसिष्यति ॥ कलनात्सर्वभूतानांमहाकालः प्रकीर्तितः । महाकालस्य कलनात्त्वमाद्याकालिकापरा ॥ कालसंग्रसनात् कालीसर्वेषामादिरूपिणी । कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीतिगीयते ॥ पुनः स्वरूपमासाद्यतमोरूपंनिराकृति । वाचातीतं मनोगम्यंत्वमेकैवावशिष्यसे ॥ साकारापि निराकारा मायया बहुरूपिणी । त्वंसर्वादिरनादिस्त्वंकर्त्रीहर्त्रीचपालिका ॥ अतस्तेकथितंभद्रे ब्रह्ममन्त्रेणदीक्षितः । यत्फलंसमवाप्नोतितत्फलंतवसाधनात् ॥ नानाचारेणभावेन देशकालाधिकारिणाम् । विभेदात्कथितं भद्रेकुलचिह्नसाधनम् ॥ येयथाधिकृतामर्त्यास्तेतत्फलभागिनः । भ

विष्यन्ति तरिष्यन्ति मानुषा गतकि
ल्बिषा ॥ बहुजन्मार्जितै पुण्यै कु
लाचारेमतिर्भवेत । कुलाचारेणपू
तात्मासाक्षाच्छिबमयोभवेत् ॥ यत्रा
स्तिभोगबाहुल्य तत्रयोगस्यकाकथा
। योगेपिभोगविरह कौलस्तूभयम
श्नुते ॥ एकश्चेत्कुलतत्वज्ञ पूजितो
येनसुव्रते । सर्वदेवाश्चदेव्यश्चपूजि
तानात्रसंशय ॥ पृथिवीहेमसंपूर्णा-
दत्त्वायत्फलमाप्नुयात । तस्मात्को
टिगुणपुण्यंलभते कौलिकार्चनात
॥श्वपचोपिकुलज्ञानी ब्राह्मणादति
रिच्यते । कुलाचारविहीनस्तुब्राह्म
णः श्वपचाधमः ॥ कौलधर्मात् परो
धर्मोनास्तिज्ञानेतुमामके । यस्या
नुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानीनरोभवेत्
॥सत्यंब्रवीमि ते देवि हृदिकृत्वाव
धारय । सर्वधर्मोत्तमात् कौलातप
रोधर्मोनविद्यते ॥ अयन्तुपरमोमा
र्गोगुप्तोस्तिपशुसङ्कटे ।व्यक्तोभविष्य
त्यचिरात संप्राप्ते प्रबलेकलौ ॥ क
लिकालेप्रवृद्धेतु सत्यंसत्यं मयोच्य
ते । नस्थास्यन्तिविनाकौलानपशवो
मानवाभुवि ॥ यदातुवैदिकीदीक्षा
दीक्षापौराणिकीतथा । नस्थास्य-
तिवरारोहे तदैवप्रबल कलि ॥ य
दातुपुण्यपापानांपरीक्षावेदसम्भवा
। नस्थास्यतिशिवे ज्ञान्तेतदैवप्रबल
कलि ॥ क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना य
दासुरतरङ्गिणी । भविष्यति कुले
शानितदैवप्रबल कलि ॥ यदातु-
म्लेच्छजातीया राजानोधनलोलुपा
। भविष्यन्ति महाप्राज्ञे तदैवप्रबल
कलि ॥ यदास्त्रियोतिदुर्दान्ता
कर्कशा कलहेरता । गर्हिष्यन्ति
स्वभर्त्तारतदैवप्रबल कलि ॥ य
दातुमानवा भूमौ स्त्रीजिता काम
किङ्करा । द्रुह्यन्तिगुरुमित्रादीन्
तदैव० ॥ यदाक्षोणीस्वल्पफलातो
यदास्तोकवर्षिणः । असम्यकफलि
नोवृक्षास्तदैव० ॥ भ्रातरः स्वज
नामात्यायदाधनकणेच्छया । मि
थः सम्प्रहरिष्यन्तितदैव० ॥ प्रक
टेमद्यमांसादौ निन्दादण्डविवर्जिते
। गूढपानंचरिष्यन्तितदैव० ॥ स
त्यत्रेताद्वापरेषु यथामद्यादिसेवन
म् । कलावपि तथाकुर्यात कुलधर्मा
नुसारत ॥ येकुर्वन्तिकुलाचारंसत्य
पूताजितेन्द्रिया. । व्यक्ताचारा दया
शीलानछिलानबाधते कलि ॥ गुरु
शुश्रूषणेयुक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे
। अनुरक्ताःस्वदारेषु नहि० ॥ सत्य
व्रताःसत्यनिष्ठाः सत्यधर्मपरायणाः
। कुलसाधनसत्याये नहि० ॥ कुलमा

गेणार्तस्त्वा निरोधितानिच योगिने। येद्वषु सत्यवचसे नहि०॥ हिंसा मात्सर्यरहिता दम्भद्वेषविवर्जिता। कुलधर्मेषु निष्ठा येनहि०॥ कौलिकैः सह संसर्गं वसति कुलसाधुषु। कुर्वन्ति कौलसेवायै नहि०॥ नानावेषधरा कौला कुलाचारेषु निश्चला। सेवन्ते त्वा कुलाचारैर्नहि०॥ जीवसेकादिसंस्कारा, पितृश्राद्धादिका क्रिया। येकुर्वन्तिकुलाचारैर्नहि० ॥ आनंदानं सपत्नीर्थव्रतं तर्पणमेवच। येकुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि० ॥ कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेवच। नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्यानहि०॥ कौटिल्यान्तहीनानां स्वच्छानामकुलमार्गिणाम्। परोपकारनिरतिना साधर्मा किङ्कर कलि.॥ कलेर्दोषसमूहस्य महानेकोगुणः प्रिये। सत्यप्रतिज्ञकौलानामेयः सङ्कल्पमानत ॥ अपरेतुयुगे देविपुण्यं पापञ्चमानसम्। नृणामामीत कलौ पुण्य केवल मनुदुष्कृतम् ॥ कुलाचारै विहीनाये सततासत्यभाषिण। परद्रोहपरायेचतेनरा कलिकिङ्करा.॥ कुलवर्त्मस्वभक्ताये परयोषित्सु कामुका। द्वेष्टार'कुलनिष्ठानां तेज्ञेया कलिकिङ्करा ॥

युगाचारप्रसङ्गेन कले प्राबल्य- लक्षणम्। सङ्क्षेपात् कथितम्भद्रे प्रीतयेतव पार्वति ॥ प्रकटेचकलौ देविसर्वे धर्माःसुदुर्बला। स्थास्यत्येक सत्यमात्रतस्मात सत्यमयोभवेत ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्ययत्कर्म कुरुतेनर। तदेवसकल कर्मसत्यजानीहिसुव्रते ॥ नहि सत्यात् परोधर्मो न पापम नृतात्परम्। तस्मात् सर्वात्मनामर्त्य सत्यमेकंसमाश्रयेत ॥ सत्यहीनावृथा पूजा सत्यहीनोवृथा जप। सत्यहीनं तपोव्यर्थमूषरेवपन यथा ॥ सत्यरूपम्परम्ब्रह्म सत्य हि परमन्तप। सत्यमूला क्रिया सर्वा' सत्यात् परतरंनहि ॥ अतएवमया प्रोक्तं कुकाले प्रबले कलौ। कुलाचारोपि सत्येनकर्त्तव्योव्यक्तभावत ॥ गोपनाद्धीयते सत्यं नगुप्तिरनृतंविना। तस्मातप्रकाशत' कुर्यात्कौलिक कुलसाधनम् ॥ कुलधर्मस्य गुप्त्यर्थं नासृत स्याज्जुगुप्सितम्। यदुक्त कुलतन्त्रेषु नयत्न प्रबलेकलौ ॥ कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायांपादहीनक। द्विपादोद्वापरे देवि पादमात्रंकलौ युगे ॥ तथापिसत्य वलवत्तपः ख-ञ्ज दयापिच। सत्यपादेकलौपि

धर्मलोपः प्रजायते ॥ तस्मात्सत्य समाश्रित्य सर्वकर्माणिसाधयेत ॥ कुलाचार विनायच नास्त्युपाय कुलेश्वरि । तत्रान्यतमवेशश्चेत् कुतो निःश्रेयसंभवेत ॥ सर्वथा सत्यपूतात्मामन्मुखेरितवर्त्मना । सर्वकर्म नरः कुर्यात् स्वस्ववर्णाश्रमोदितम् ॥ दीक्षापूजाजपंहोमपुरश्चरणतर्पणम् । व्रतोद्वाहौ पुंसवनंसीमन्तोन्नयनं तथा॥ जातकर्म तथा नाम चूडाकरणमेवच । मृतक्रियां पितृश्राद्धं कुर्यादागमसम्मतम् ॥ तीर्थश्राद्धंवृषोत्सर्गंशारदोत्सवमेवच । यात्रागृह प्रवेशञ्च नववस्त्रादिधारणम् ॥ वापीकूपतडागानां संस्कारं तिथिकर्म्मच । गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च देवानां स्थापनन्तथा । दिवाकृत्यं निशाकृत्य पर्वकृत्यन्तथैवच । ऋतुमासवर्षकृत्य नित्य नैमित्तकन्तथा॥ कर्त्तव्यंयद्‌कर्त्तव्यत्याज्यग्राह्यञ्चयद्भवेत् । मयोक्तेनविधानेन तत्सर्वंसाधयेन्नर ॥ नकुर्याद्यदि मोहेनदुर्मत्या ऽश्रद्धयापिवा । विनष्ट सर्वकर्म्मांसौविष्ठायासभवेत्कृमिः ॥ यदिमन्मतमुत्सृज्यमहेशि प्रबलेकलौ । यद्यायत् क्रियते कर्म विपरीतायतद्भवेत् ॥ मन्मतासम्मतादीक्षा साधकप्राणघातिनी । पूजापिविफलादेवि हुतम्भस्मार्पणयथा ॥ देवता कुपितातस्य विघ्नस्तस्यपदेपदे ॥ कलिकाले प्रवृत्तेत् न्यागमश्चागममम्बिके । येऽन्यमार्गे क्रियाकुर्यात समहापातकी भवेत ॥ व्रतोद्वाहौ प्रकुर्वाणोयो न्यमार्गेणमानव । सयातिनरक घोरयावच्चन्द्रदिवाकरौ । व्रतेब्रह्मवधप्रोक्तोब्राह्मणोमाणवको भवेत् । केवलं शूद्रवाहोऽसौ।चण्डालादधमोपिस ॥ उद्वाहितापियानारीजानीयात्तातुगर्हिता । उद्धोढापि भवेत पापीससर्गात्कुलनायिके ॥ वेश्यागमनज पाप तस्यपुंसोदिनेदिने । तद्धस्तादन्नतोयादिनैवगृह्णन्तिदेवता ॥ पितरोपिनचाश्नन्तियतस्तन्मलपूयवत् । तयोरपत्यकानीन सर्वधर्मबहिष्कृत ॥ दैवेपित्र्येकुलाचारेनाधिकारोस्यजायते ॥ अशाम्भवेनमार्गेण देवतास्थापनचरेत्- । नसान्निध्य भवेत्तत्रदेवताया कथञ्चन । इहामुत्रफलनाऽस्तिकायक्लेशोधनक्षय ॥ आगमोक्तविधिहित्वाय श्राद्धंकुरुतेनर ॥ श्राद्धंतद्विफलंसोपिपितृभिर्निरकव्रतेत् ॥ तत्तोयंशोणितसमं पिण्डोमलमयो

भवेत् । तस्मात्सर्वं प्रयत्नेनशाङ्करंमतमाश्रयेत ॥ बहुनात्रकिमुक्तेन सत्यं सत्यंमयोच्यते । अशाम्भवक्रतंकर्मसर्वदेविनिरर्थकम् ॥ यस्तु तावत परोधर्मं पूर्वधर्मोऽपिनश्यति । शाम्भवाचारकोनस्य नरकान्नैवनिष्कृति ॥ मदुद्दीरितमार्गेणनिस्त्यनर्मित्तकर्मणाम् । साधनंयन्महेशानि तदेवतवसाधनम् ॥ विशेषाराधनंतवमन्त्रयन्त्रादिसंयुतम् । भेषजकलिरोगाणां श्रुतानीदतोमम॥ ॥ * ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्म्मनिर्णयसारेश्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्रश्ने मराप्रकृतिसाधनोपक्रमोनामचतुर्थोल्लास. ॥ ४ ॥ * ॥ यावद्गङ्गापुजास्ति यावद्गदाधरालले । यावद्धरमयोघोषस्तावन्नो विशतेकलि ॥ हरेर्नामैवनामैवनामैवममजीवनम् । कलौनास्त्येवनास्त्येवनास्त्येवगतिरन्यथा ॥ एकाये । द्यूतक्रीडासाधनीभूताक्षस्य यस्मिन् भागेएकोङ्कस्तस्मिन्॥ कलनम् । कलशब्दादौ । इन्॥ कलयतिकस्य तेवा । कलगतौसंख्यानेच । अदन्तः । अच इः ॥

कलि. । स्त्री । कोरके । कलिकाया म् ॥ कलते । कलशब्दसख्यानयो । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कलिक । पु । कोचवक इतिशोडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रौञ्चे ॥

कलिका । स्त्री । अविकसितपुष्पे । कोरके ॥ वीणामूले ॥ पदसन्ततियुक्तरचनाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । कलानामभवेत्तालनियता पदसन्ततिः । कलाभिः कलिकाप्रोक्ता तद्वदा पट समोरिताः इत्यादिरूपेणोत्वा सिकृतगोविन्दविरुदावलोभाष्येऽवलोकनीयम् ॥ कलयति । कलगतौसंख्यानेच । चुरादि । अच् । स्वार्थेकन ॥

कलिकापूर्वम् । न । अङ्गप्रधानान्यतरबहुकर्मसाध्यस्वर्गादिफलजनकापूर्वोत्पत्तौतत्तत् प्रत्येककर्मजन्येच दृष्टे ॥ इतिस्मृतिः ॥

कलिकार. । पुं । धूम्याटपक्षिणि ॥ पीतमस्तकपक्षिणि ॥ पूतिकरञ्जे ॥ कलिंकरोति । कृञ्० । कर्मण्यण् ॥

कलिकारकः । पुं । नारदे ॥ पूतिकरञ्जे । लङ्काकरञ्जे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कलिकारी । स्त्री । उपविषप्रभेदे । लाङ्गल्याम् । गर्भपातन्याम् । अग्निमुख्याम् । विषलाङ्गलोया इतिगौडभाषा ॥

कलिङ्ग. । पु । पूतिकरञ्जे ॥ धूम्याटे॥ कुटजवृत्ते ॥ शिरीषवृत्ते ॥ प्लक्षवृ त्ते ॥ कलिङ्गा । देशविशेषे ॥ यथा । जगन्नाथात् पूर्वभागेकृष्णातीरान्तर्गंशिवे । कलिङ्गदेश' सम्प्रोक्तोवाममार्गे परायणः इति ॥ कलिङ्गा क्षत्रिया. तेषांनिवासोजनपद' कलिङ्गा । निवासेऽणोजनपदे लुप्। लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ न । कैटजफले । इन्द्रयवे ॥ कलिङ्गक्कृति । अन्तर्भावितण्यर्थोऽयमेडे । पृ०॥ख वडिशेतिमुकुट.। कलिगायतीति स्वामी । केमूर्ध्निलिङ्गंचूडाऽस्येति वा ॥

कलिङ्गक । पु। कलिङ्गार्थे॥ इन्द्रयवे॥

कलिङ्गा। स्त्री। नितम्बिन्याम् । योषिति ॥ त्रिवृतायाम्॥ इन्द्रयवे ॥

कलिञ्ज. । पु । कटे । चटाई सफ इतिभाषा ॥

कलित । त्रि । विदिते ॥ आप्ते ॥ भेदिते ॥ गणिते ॥ उक्ते ॥ वद्धे ॥ धृते ॥ यथा । करकलितकपाल: कुण्डलीदण्ड पाणिरिति भैरवध्यानम् ॥ सङ्क्रान्ते ॥ यथा। कदाकालेमात कथयकलिताखलकरसमिति ॥ विचारिते ॥

कलिदोषघ्न. । पु । कुलधर्मे ॥ कलिमलापहे परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा । कलावघाति दोषाढ्ये विषयासक्तमानस । कृष्णातुसकलंपापगोविन्दस्मरणाच्छुचि ॥ अतिपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिष मच्युतम् । भूयस्तपस्वीभवति पङ्क्तिपावनपावन ॥ आद्येनापिनमस्कार. प्रयुक्तश्चक्रपाणये । ससारस्थूलवन्धानामुद्वेजनकरोहिस ॥ इत्यादिपुराणवचनम्॥ कलेर्दोषा. विहिताऽकरणप्रतिषिद्धानुष्ठानलक्षणा. तान्स्मरणमात्रेणहन्तिनाशयतीतिव्युत्पत्ति.॥

कलिद्रुम. । पुं । विभीतके । बहेडा इतिभाषा ॥

कलिन्द । पु । अद्रिविशेषे ॥ सूर्ये॥ विभीतकद्रुमे ॥

कलिन्दकन्या । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिन्दजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दाज्जाता । जनी° ड. । टाप्॥

कलिन्दनन्दिनी । स्त्री । कालिन्द्याम्॥

कलिन्दशैलजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिप्रिय: । पु । नारदमुनौ ॥ वानरे ॥ कले. प्रिय. । कलि.प्रियोयस्यवा॥

कलिमलापह । पु । संसारदु.खोपशमने ॥

कलिमारक. । पु । पूतिकरञ्जे । कण्टकवतिकरञ्जे ॥ कलिमारयति ॥

कलिमारूयः । पु । पूतिकरञ्जे ॥

कलियुगम् । न । कलौ । अन्त्ययुगे ॥ अस्योत्पत्त्यादिर्यथा । माघीपूर्णिमायां शुक्रवारे कलियुगोत्पत्तिः । अत्रावतारः कल्किः । युगधर्मैकपादम् । पापत्रिपादम् । गङ्गातीर्थम् । शाखाद्योनिरग्निः । अन्नगता प्राणाः । सार्द्धत्रिहस्तपरिमितोमनुष्यदेहः । अष्टाधिकशतवर्षं परमायुः । भोजनपानस्य नियमो नास्ति इत्यस्य धर्म्मः ॥ अस्याब्दाः ४३२००० ॥ अत्र षट् शककर्त्तारः । यथा । युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नृपाधिपा वैविजयाभिनन्दनः । इमेनु नागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात् षट् शककारकाः कलाविति ॥ धर्मः सङ्कुचितरूपो विरहितसत्त्व अदूरगततो काधर्महेतादिजातैः लुभितानारोवृथा मानवानन्दस्य माहात्म्यम् ॥ अत्र निस्ताराय आगमोक्तं ब्रह्मोपासनमेव सदाशिवेनोक्तम् ॥

कलियुगालय । पु । विभीतके ॥

कलिलम् । त्रि । गहने ॥ मिश्रे ॥ कलते कल्यते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सलिकलीतीयच् ॥

कलिवृक्षः । पुं । विभीतके ॥

कलिहारी । स्त्री । लाङ्गल्याम् ॥ कलिहारीसरा कुष्ठशोफार्शोव्रणशूलजित् । सक्षारा श्लेष्मजित्तिक्ता कटुकातुवरापि च ॥ तीक्ष्णोष्णा कृमिहृल्लघ्वी पित्तला गर्भपातनी ॥

कली । स्त्री । कलिकायाम् ॥

कलुषः । पु । स्त्री । महिषे ॥ न । पापे ॥ त्रि । आविले ॥ लुषति । लुष हिंसायाम् । इगुपधेतिकः । कस्य जलस्य लुषो घातकः ॥ कलयति । वशी करोति वा । कलसङ्ख्याने । पुनः हिकलिभ्य उषच् ॥

कलेवरम् । न । शरीरे ॥ कले शुक्रे मधुराव्यक्तध्वनौ वा वरं श्रेष्ठम् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कल्कोपजीवी । त्रि । वार्धुषी ॥

कल्कः । पु । न । घृततैलादिशेषे ॥ दम्भे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ विष्ठायाम् ॥ किट्टे ॥ तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥ घृतेन तैलेन वा त्रिफलादिद्रव्यसमन्विते नसाध्ये पिष्टौषधविशेषे ॥ घृततैलादिपाके देयौषधद्रव्ये । तत्तु पञ्चकषायान्तर्गतदृषदादिपेषितम् । यथा । द्रव्यमार्द्रंशिलापिष्टं शुष्कं वा जलमिश्रितम् । तदेववृद्धैरिभिः पूर्वैः कल्कश्याभिधीयते इति ॥ अस्य पूर्णमीरियं यामसेकं तिष्ठति ॥ श्राद्धे ॥ पापे । यथा । समोनकल्कोऽध्ययनम

कल्कद्रव्यादि॥ न। कश्मनि॥ वि। पापाशये। पापात्मनि॥ कल्यते। कल०। कृदाधारार्चिकलिभ्य क इति क॥

कल्कनम्। न। दम्भे॥ शाठ्ये॥ कथने॥ कलहे॥

कल्कफल। पु। दाडिमवृक्षे॥

कल्कि। पु। विष्णोर्भविष्यति दशमाव तारे। विष्णुयशः पुत्रे॥ सलुकलिशे षे पापात्मनां विनाशाय सम्भलग्रामे भविष्यति। यथा। सम्भलग्राममुख्य स्य ब्राह्मणस्य महात्मन। भवनेविष्णु यशसः कल्कि. प्रादुर्भविष्यति॥ तस्य कर्मयथा। अश्वमाशुगमारुह्य देवद त्तं जगतपति.। असिनाऽसाधुदम नमष्टैश्वर्यगुणान्वित.॥ विचरन्नाशु ना चौण्या हयेनाप्रतिमद्युति.। नृ पलिङ्गच्छदोदस्यून कोटिशोनिह निष्यति॥ इतिश्रीभागवतम्॥ वि शेष कल्किपुराणादिषु द्रष्टव्य॥

कल्की। पु। कल्कावतारे॥ यथा। मत्स्यः कूर्मोवराहश्चनरसिंहोथवा मन.। रामोरामश्चरामश्चबुद्ध क ल्कीचतेदशेति॥

कल्प। पु। शास्त्रे। यागक्रियायामुप देशके वेदाङ्गविशेषे। यज्ञविद्या- याम्। बौधायनादिकर्मपद्धतिग्रन्थे। सूत्रग्रन्थ॥ अनुष्ठेयक्रमः कल्प॥ विधौ॥ कल्पतेऽनेनवा। कृपूसाम- र्थ्ये। अच। घञ्वा॥ प्रलये। संव र्त्ते॥ कल्पते समर्थो भवति। पुंसी तिघ॥ ब्रह्मणोदिने॥ ब्रह्मणोदि नमेक: कल्प। ब्रह्मणोरात्रिश्चा पर. कल्प॥ कल्पयति स्थिति प्रक्ष यञ्च। कृपू०। ण्यन्तात पचाद्यच॥ क्रमसन्दर्भेतु। चिरस्कल्पैर्ब्रह्मण एकोमासो भवति। तेषा क्रमतो ना मानि। यथा। श्वेतवाराह १ नी ललोहित २ वामदेव ३ गाथान्त र ४ रौरव ५ प्राण. ६ बृहत्कल्प ७ कन्दर्प ८ सद्य ९ ईशान १० ध्यान ११ सारस्वत १२ उदान १३ गरुड १४ कौर्म १५ अयब्रह्म ण: पौर्णमासो। नारसिंह. १६ स माधि: १७ आग्नेय १८ विष्णुज १९ सौर. २० सोमकल्प २१ भाव न २२ सुप्तमाली २३ वैकुण्ठ २४ आर्चिष २५ वल्मीकल्प २६ वै राज. २७ गौरीकल्प २८ माहेश्व र २९ पितृकल्प ३० अयम्ब्रह्मणो मावास्या। इति क्रमसन्दर्भ प्रभास खण्डम॥ एताह्शैर्द्वादशमासैर्ब्रह्म ण सवत्सरोभवति। एववर्षशतम्ब्र ह्मणआयु.। तत्र पञ्चाशद्वर्षा व्यती

ता । एकपञ्चाशद्दाराम्भे मधुनाम्बे
तवाराह कल्प. । इति महाभारत-
म् ॥ विकल्पे ॥ कल्पवृक्षे ॥ न्याय्ये ॥ ए
षोऽत्र कल्प उचित इत्यर्थः ॥ व्याक
रणस्य प्रत्ययविशेषे । स च सुबन्त
तिङन्तपदाभ्यामीषदूनार्थे भवति
। तत्तद्वाच्यलिङ्ग । यथा ईषदूनो वि
द्वान् विद्वत्कल्प । ईषदूनं पचति
पचतिकल्पम् ॥ त्रि । उत्तरपदस्थ
स्वसदृशे ॥ यथा पितृकल्प. ॥ कल्प
यति मनोरथम् । अच् ॥ । कल्पन
म् । घञ् ॥
कल्पकः । पु । नापिते ॥ कचूरे ॥ क
ल्पकारके ॥ कल्पते । क्लृपू० । ण्वुल् ॥
कल्पक्षय. । पु । प्रलये ॥
कल्पतरु. । पुं । कल्पवृक्षे ॥ कल्पस्य स
ङ्कल्पितार्थस्य तरु. । जन्यजनकभावे
ऽत्र षष्ठी ॥
कल्पनम् । न । क्लृप्तौ ॥ छेदे । कर्त्तने
॥ कल्पते । नन्द्यादिल्यु ॥
कल्पना । स्त्री । करिसज्जनायाम् । ना
यकस्यारोहणार्थं पल्याणाद्यारोप
णेन करिण सज्जीकरणे ॥ अनुमि
तौ ॥ रचनायाम् ॥ यथा प्रबन्धक
ल्पनाकथा ॥ सम्पादनायाम् ॥ कल्प
नम् । क्लृपू० । णिच्. । ण्यासश्रन्थे
तियुच् । टाप् ॥

कल्पनाकाल. । त्रि । विद्युदादावचि
रे कल्पनाकालभाविनिमनस्यन्तर्भे
संमाने ॥
कल्पनी । स्त्री । कर्त्तरीम् । कैंची इति
भाषा ॥ इति हेमचन्द्र ॥
कल्पपादप. । पुं । देवतरौ ॥ कल्पस्य
सङ्कल्पितार्थस्य पादप ॥ अस्य दान
विधिर्दानसागरे द्रष्टव्य. ॥
कल्पपाल । पु । शौण्डिके ॥
कल्पलतादानम् । न । महादानवि-
शेषे ॥
कल्पवृक्ष. । पुं । सुरद्रुमे ॥ कल्प. सङ्क
ल्पितोऽर्थ तस्य वृक्ष. । जन्यजनक-
भावेऽत्र षष्ठी ॥
कल्पान्तः । पुं । प्रलये ॥ कल्पस्य ब्राह्म
दिनस्य अन्तोऽवधि. ॥
कल्पित. । पु । सज्जितगजे ॥ त्रि । र
चिते ॥ अर्पिते ॥ आरोपिते ॥ क
ल्पितमिखिल विश्वमिति वेदान्तवि
षय.। ब्रह्मणि जगत. कल्पितत्व
म् आत्मनि चाहङ्कारादे. कल्पितत्वं
तत्त्वविदां सुस्पष्टम् ॥ कल्पितस्य चा
धिष्ठानादनतिरेक. ॥ यथोक्तं सङ्क्षेप
क्षितायाम् । अधिष्ठानावशेषो हि ना
श कल्पितवस्तुन इति ॥
कल्प्य. । त्रि । कल्पितुं योग्ये ॥
कल्मषः । पु । नरकविशेषे ॥ न । पा

पे ॥ हस्तिपुच्छे ॥ त्रि । मलिने ॥ शुभकर्म स्यति समासिं करोति । षो न्तकर्मणि । आतोनुपेतिक । पृ० ॥ लक्षणत्वे ॥

कल्माष । पु । राक्षसे ॥ चित्रवर्णे ॥ कृष्णवर्णे ॥ कृष्णपाण्डुरवर्णे । ग न्धशालौ ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ क लयति । कल० । क्विप् । कल् । मा षयति । अभिभवति वर्णान् माष. । मषहिंसायाम् । अन्यर्थाश्चेति चु रादौ पाठा ण्णिच् । कल्चासौमा ष श्चेति कल्माष ॥

कल्माषकण्ठ. । पु । शिवे ॥ इतिहा रावली ॥

कल्माषपाद. । पु । सौदासन्टपे ॥

कल्माषी । स्त्री । शबलायाम् ॥ अन्य तो ङीषिति ङीष् ॥

कल्यम् । न । मत्यूषे । प्रभाते ॥ मधुनि ॥ लग्ने ॥ त्रि । वाकश्रुतिवर्जिते ॥ उपा यवचने ॥ सज्जे ॥ नीरोगे ॥ दक्षे ॥ कल्याणवचने ॥ कलयति चेष्टाम् । अघ्न्यादयश्चेतिकल्येयक् ॥ यद्वा । कल्यते । कलगतौ सङ्ख्यानेच । चुरादिरदन्त । अचोयत ॥ कलासु साधुर्वा । तत्र साधुरितियत् ॥

कल्यजग्धि । स्त्री । प्रातराशे । प्रात र्भोजने । कलेउ कलेवा इतिभाषा ॥

कल्यपाल. । पु । } शौण्डिके ॥
कल्यपालक. । पु । }

कल्यवर्त्त । पुं । प्रातराशे ॥ इतित्रिका ण्डशेषः ॥

कल्या । स्त्री । मद्ये ॥ हरीतक्याम् ॥ टाप् ॥ शुभात्मिकायां वाचि ॥

कल्याणम् । न । अच्चयस्वर्गे ॥ मङ्गले । शिवे । भद्रे । शुभे ॥ हेम्नि ॥ त्रि । शुभयुक्ते ॥ कल्येप्रात. काले अणय ते । अण शब्दे । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ स्त्री । वह्वादिभ्यश्चेति ङीषि क ल्याणी ॥

कल्याणकृत । त्रि । शास्त्रविहितकारि णि ॥ कल्याणं करोति । डुकृञ् । क्विप । तुक ॥

कल्याणगुणम् । न । श्रद्धावैराग्यादौ ॥

कल्याणघृतम् । न । औषधविशेषे ॥

कल्याणतम. । त्रि । अतिशोभने ॥

कल्याणबुद्धिः । त्रि । सुधियि ॥

कल्याणयोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । गुरौकेन्द्रेत्रिकोणेवारवृत्ती भेचकर्मणि । कल्याणयोगेभूपस्य यातु कल्याणकृद्भवेदिति ॥ पुनश्च । त्रिकोणगे शुभेखेटे सबले वादिती यगे । कल्याणसंज्ञोयोगोयंयायिना मङ्गलप्रदइति ॥

कल्याणबीज । पु । मसूरे ॥ इतिरा

जनिर्घरट ॥

कल्याणिका । स्त्री । मनःशिलायाम् ॥

कल्याणी । त्रि । कल्याणविशिष्टे ॥

कल्याणिनी । स्त्री । बलायाम् ॥

कल्याणी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ गवि ॥ मङ्गलमूर्त्याम् ॥ वङ्गादिम्भप्रचे लितजीप् ॥

कल्यापाल. । पु । शौण्डिके ॥ इतित्रि काण्डशेष' ॥

कल्लः । त्रि । बधिरे । अवणेन्द्रियहीने । बहरा इतिभाषा ॥ इतित्रिकाण्ड शेष' ॥

कल्लवम् । न । स्वरभेदे ॥ वाधिर्य्ये ॥

कल्लोलः । पुं । हर्षे ॥ उल्लोले । महात रङ्गे । बड़ीलहर इति भाषा । बड ढेउ इतिगौडभाषा ॥ त्रि । वैरिणि । सपत्ने ॥ कंजलम् तस्यलोल' उन्माद: । यापदान्तस्येत्यनुस्वारस्यलकार' ॥ कल्लन्तेऽनेन नय । कल्लअव्यक्तशब्दे । वाहुलकादोलच्वा ॥

कवक. । पुं । कवले । ग्रासे ॥ न । छत्रा के ॥ शैमानि कवकानि चेतिमनु ॥

कवचः । पुं । गर्दभाण्डे । नन्दिवृक्षे ॥ प टहवाद्ये ॥ पुं । न । तनुत्राणे । व- र्म्मणि । सन्नाहे ॥ मन्त्रविशेषे । सौ रादिवर्मवदङ्गादिसंरक्षणार्थ देवता मन्त्रविग्रहे ॥ तत्तुपूजायांपाद्य-

म् भूर्जेविलिख्यकण्ठादौ धार्यञ्च ॥ कंवातवच्चति । वञ्चुगतौ । अन्तर्भा वितण्यर्थोवा । मु० अ ॥ कौति । कुशब्दे । कतन्यञ्चीत्यादिना कौने रचप्रत्ययेके ॥

कवचपत्रम् । न । भूर्जपत्रे ॥

कवटी । स्त्री । कपाटे ॥

कवयि' । स्त्री । कवयाम् ॥

कवयी । स्त्री । कथीनाच इतिगौडभा षाप्रसिद्धे मत्स्ये । कवई इतिभाषा । कवचपृष्ठ्याम् ॥ कवयीमधुरा स्निग्धाकषायावह्निकारिणी । किञ्चि त्पित्तकरीवातश्लेष्मघ्नीबलवर्द्धिनी ॥

कवर' । पुं । पाठके ॥ पुं । न । लवणे ॥ अम्ले ॥ केशपाशे ॥ त्रि । मिश्रिते । सम्पृक्ते ॥ कौति कूजति वा । कुशब्दे । बोरदन ॥ कवरंलव णेऽम्लेस्त्रीपुम्भौतुकेशवान्तरे। कर्बुरे मायांनारणः पापयोर्भेघवान्तरे ॥ इतिमेदिनी ॥ कवर कर्बुरः सारङ्ग तिष्कलायुधः ॥

कवरकी । स्त्री । वन्द्याम् ॥ इतिहारा वली ।

कवरा । स्त्री । बर्बरायाम् । खरपुष्पा याम् । बावुई इतिभाषा ॥ अजाद्य तष्टाप् ॥

कवरी । स्त्री । केशविन्यासे । केशवेशे

॥ पृथ्वग्राम् । कारव्याम् ॥ कबरी केशाना सन्निवेशविशेषः सा इव ॥ शाकभेदे ॥ वृणोति । वृञ् वरणे । अच् । गौरादि० । कस्यशिरसोवरी ॥ यद्वा । कूयते । कुशब्दे । कोरारन् । जानपदेति ङीष् ॥ कशिरो वृणोति आच्छादयति कं कूष्णवर्णं वृणोति वा । पूर्ववदच् ङीषौ ॥ तु कन्याम् । वर्बरायाम् ॥

कवर्ग । पुं । कादिपञ्चसु ॥

कवर्गीय । पुं । कवर्गभवेवर्णे ॥ भवार्थे वर्गान्ताश्चेति छः ॥

कवलः । पुं । ग्रासे ॥ चिलिचिमे । वेलेमाच इतिगौड़भाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ केन वलते । वल० । अच् ॥

कवलितः । त्रि । भुक्ते ॥ ग्रासे ॥

कवसः । पु । उरश्छदे । कवचे ॥ कौति । कु० । क्नतन्यनीत्यादिना कौतेरसः ॥

कवाटम् । न । कपाटे ॥ कवातम् वटति । वटवेष्टने । कर्मण्यण् ॥ कुङ् शब्दे । क्वदेरप् । कव शब्दसङ्गतिवा । अटगतौ । पचाद्यच् । कवञ्चोष्ण इत्यत्रयोगविभागात को' कवादेशो वा ॥

कवाटवक्रम् । न । कवाटवेट्ट इति गौड़भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । वक्राग्रे । कपोतवक्रे ॥

कवाटी । स्त्री । क्षुद्रकपाट्याम् ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

कवारम् । न । पद्मे ॥ इतित्रिकाण्डशेष' ॥

कवि । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ सूरौ । भास्करे ॥ काव्यकर्त्तरि ॥ सर्वपर्यायाः' कवय' ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । क्रान्तदर्शिनि । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि सर्वज्ञे । सर्वद्रष्टरि ॥ सूक्ष्मार्थविवेकिनि । मेधाविनि । पण्डिते ॥ स्त्री । खलीने ॥ कौति । कु० । अच इः ॥

कविकम् । न । खलीने ॥ इति हलायुध' ॥

कविका । स्त्री । खलीने । कडि आली इति खगाम इतिचख्याते ॥ केविकापुष्पे ॥ कवयीमत्स्ये ॥ यथा । कविका मधुरा स्निग्धा कषाया रुचिकारिणी । किञ्चित् पित्तकरी वातशमनी बलवर्द्धनी ॥ कवते कौति वा । कुङ् शब्दे । कुशब्देवा । अच इ' । कवि' । स्वार्थे कन् । कुआदिभ्यो वुन् वा । टाप् ॥

कविज्येष्ठ' । पु । वाल्मीकिमुनौ ॥

कविता । स्त्री । कवित्वे । काव्ये ॥ कवेः कर्मभावोवा । तल् ॥ कविता वनिता चापि स्वयाताम्सुखदायिनी ॥

कशेरु । पुं । न । पृष्ठकीकसे । पृष्ठास्थिनि ॥ जलोद्भवे मूलविशेषे ॥ कशेरु द्विविधंतत्तु महद्राजकशेरुकम् । मुस्ताकृति लघु स्याच्चत्त्चिवोट मितिस्मृतम् ॥ कशेरुकद्वयं शीत मधुरं तुवरं गुरु । पित्तशोणितदाह घ्नं नयनामयनाशनम् ॥ ग्राहि शुक्रा निलश्लेष्मरुचिस्तन्यकरम्परम् ॥ पु । भारतवर्षान्तःपातिद्वीपविशेषे ॥ कं शृणाति । शृहिंसायाम् । बाहुलका दुप्रत्यये प्रकृतेरेरुडादेश' ॥ श वाजाती ॥

कशेरुकम् । न । तृणकन्दे । कशेरुणि ॥

कशेरुका । स्त्री । पृष्ठास्थि । पृष्ठवंशे ॥ कंवायुंशृणाति । शृ० । केनशीर्यते वा । केश्रएरकचास्ये स्यू: । संज्ञायां कन् । केशवृतिह्रस्व ॥ यद्वा । कश्यते कशतिवा । कशशब्दे । बाहुल कादेरु । स्वार्थेकन ॥

कशेरू । स्त्री । तृणकन्दे ॥ पृष्ठकीकसे ॥ शवजाती ॥ कंशृणाति । शृ० । केश्रएरुश्चास्येत्यू ॥

कश्चन । अ । कश्चिद ॥

कश्चित् । अ । कश्चन । अविषये । को इ इतिभाषा ॥ अर्थान्तरभूते ॥

कश्मलम् । न । मूर्च्छने ॥ पापे ॥ मोहे ॥ त्रि । मलिने ॥ कशनम् । क शगतौ । कुटिकशिकौतिभ्य प्रत्यय स्यमुडिति कल ॥

कश्मीर' । पु । काश्मीराख्येदेशे ॥

कश्मीरजम् । न । कुङ्कुमे ॥' कश्मीरे जायते । सप्तम्याजनेर्ड: ॥

कश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जनमास्य ॥

कश्यम् । न । अश्वमध्ये ॥ मद्ये ॥ कश्यतेऽनेनवा । कश० । बाहुलका द्य ॥ त्रि । कशार्हे ॥ कशाचमयष्टि' । तद्यात उपचारात कशा । ताम र्हति । दण्डादित्वात यत् ॥

कश्यप । पु । मुनिविशेषे । कलागर्भ जे मरीचिमुनेरौरसे पुत्रे ॥ यथा । ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत मरीचिरि तिविश्रुत । कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् कश्यपानात् स कश्यप ॥ इतिमा र्कण्डेयपुराणे विश्वकर्मकृतसूर्यस्त वाध्याय ॥ कश्य मद्यंपिबति पाति वा । पा० सुपीति क ॥ मीनभेदे ॥ मृगान्तरे ॥

कश्यपनन्दन । पु । गरुडे ॥ इतिहला युध ॥ कश्यपस्यनन्दन ॥

कष । पु । पाषाणविशेषे । निकषे । सुवर्णपरीक्षणपाषाणे । कसौटी इ तिभाषा ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणय न्त्रे ॥ कषति । कषहिंसायाम् । प

षायश्च ॥

कषण । पु । अपक्वे । अर्भकादौ ॥ न । घर्षणे । कषे ॥ कण्डूयने ॥

कषमाण । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कषाकु । पु । अग्नौ ॥ सूर्ये ॥

कषाय । पु । श्योनाकवृक्षे । रागे ॥ अन्तःकरणदोषे । कामक्रोधादिमले ॥ कार्यविक्षेपाभावेपि चित्तवृत्ते रागादिवासनया स्तब्धीभावाद्ब्रह्मस्वरूपानवलम्बने ॥ रक्तपीतवर्णयोगे ॥ धवदृक्षे ॥ त्रि । सुवरसवति ॥ सुरभौ ॥ लोहिते ॥ रक्तपीतमिश्रित वर्णे ॥ पु । न । क्वाथे । निर्यासे । क्वाथरसे ॥ यथा त्रिफलाकषाय । सपञ्चविधो यथा । स्वरसश्च तथा कल्कः क्वाथश्च हिमफाण्टकौ । ज्ञेयाः कषायाः पञ्चैते लघवः स्युर्यथोत्तरम् ॥ अङ्गरागे ॥ विलेपने ॥ कसैला इतिप्रसिद्धे रसविशेषे । पृथिव्यनिल गुणबाहुल्यात्तस्योत्पत्तिरित्याह भिषक्‌दासः । तुवरे ॥ कषायोरोपणोग्राही स्तम्भनः शोधनोहिमः । कफास्रपित्तनो जिह्वाजाड्यकरो लघुः ॥ कषतिकण्ठम् । कष० । वा बुलकादयः ॥

कषायकृत् । पु । रक्तलोध्रे ॥

कषायजलम् । न । संस्कारोपयोगिनि पञ्चक्षीरद्रुमक्वथिततोये । प्लक्षाश्वत्थोदुम्बरशिरीषवटसम्भवे कषायजलैरित्युक्ते ॥

कषाययावनाल । पु । तुवरयावनाल धान्ये ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

कषाया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

कषायी । पुं । सखुआ० इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ लकुचवृक्षे ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ विषयेषु सरागे ॥

कषि । त्रि । हिंसके । हिंस्रे ॥ कषति कष्यते वा । कष० । खनिकषीत्या दिना इः ॥

कषीका । स्त्री । पक्षिजातौ ॥ कषति । कष० । कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ खनित्रे ॥ कषत्यनया । पूर्ववदीकन् ॥

कष्टम् । न । पीडामात्रे । कृच्छ्रे । व्यायाम् ॥ त्रि । गहने ॥ पीडायुक्ते ॥ जुगुप्सिते ॥ दोषविशेषे ॥ कष्टतदर्थावगमो दुरायत्तो भवेदिति सत्ययाम् ॥ कषतिस्म कष्यतेस्म वा । कष० । क्त । कृच्छ्रगहनयोः कषइतिनेट् ॥

कष्टकारक । पुं । संसारे ॥ त्रि । पीडाकरे ॥ कष्टस्य कारकः ॥

कष्टस्थानम् । न । पीडाकुलस्थाने । दुःखजनक स्थाने ॥ कष्टस्य स्थानम् ॥

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकवृक्षे ॥ त्रि

। कासमर्द्दे ॥

कसेरु । पु । कशेरौ । गुण्डकन्दे । सुकन्दे । शूकरेष्टे ॥

कसेरुक । पु । } कशेरुणि ॥
कसेरुका । स्त्री । }

कस्तीरम् । न । रङ्गे । पिच्चटे । वङ्गे ॥

कस्तुरिका । स्त्री । } मृगमदे । कस्तू
कस्तूरिका । स्त्री । } र्य्याम् ॥

कस्तूरी । स्त्री । मृगमदे । मृगनाभौ । गन्धकेलिकायाम् । वेधमुख्याया म् ॥ कस्तूरिका कटु स्तिक्ता क्षारोष्णा शुक्रला गुरु । कफवातविषच्छर्द्दिशी तदौर्गन्ध्यशोषहृत् ॥ साचत्रिवि- धा । कामरूपोद्भवा कृष्णा नैपाली नीलवर्णयुक् । काश्मीरीकपिलच्छा या कस्तूरी त्रिविधामता ॥ कामरू पोद्भवाश्रेष्ठा नैपालीमध्यमा भवे त् । काश्मीरदेशसम्भूता कस्तूरीद्य धमास्मृता ॥ कसति गन्धोऽस्या । कसगतौ । ख० ऊर. । पृषोदरा दिः ॥

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगमदवासा याम् ॥

कल्हारम् । न । श्वेतोत्पले । सौग न्धिके ॥ कस्य जलस्यहारइव । के ह्लादते वा । ह्लादी० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कह्व । पुं । वकपक्षिणि ॥ क इतिशब्दे न के जले वा । ह्वयति । ह्वेञ्स्प र्द्धायां शब्देच । मू० । क' ॥

कांसीयम् । न । कांस्ये ॥ इतिराजनि र्घण्ट ॥

कांस्यम् । न । वाद्यविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ मानभेदे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातौ । ताम्रार्द्धे । सौराष्ट्रके । वह्निलोहके ॥ ताम्रं त्रपुज माख्यातं कांस्य घोषञ्च कंसकम् । उपधातुर्भवेत् कांस्यंद्वयो स्तरणिरङ्गयो. ॥ कांस्यस्यतु गुणा ज्ञे या स्वयोनिसदृशाजनै । संयोग अप्रभावेण तस्यान्येपिगुणा. स्मृता ॥ कांस्य कषायं तिक्तोष्णा लेखनं विशद सरम् । गुरु नेत्रहितं रूक्षं कफपित्त हर परम् ॥ *॥ अथशोधनम् । पत्त्री कृत्य पचाग्नि कांस्यस्याग्नौ मता पयेत । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले त क्रेच काञ्जिके ॥ गोमूत्रेच कुलत्थानां कषायेच त्रिधात्रिधा । एवं कांस्यस्यरी तेश्चविशुद्धि सम्प्रजायते ॥ * ॥ मारणविधिस्तु । अर्कक्षीरेणसम्पि ष्टोगन्धक स्तेनलेपयेत । समेन कां स्यपत्राणिशुद्धान्यम्लद्रवै र्मुहु. ॥ त तोमूषापुटे धृत्वापचे द्गजपुटेनच । एवपुटद्वयात् कांस्य रीतिश्चम्रियतेध्रु वम् ॥ इतिभावप्रकाश ॥ कंसोयस्य

विकार: कंसीयपरशव्ययोरितियञ् । छस्यचलुक ॥

कांस्यकम् ।न । कांस्यशब्दार्थे ॥

कांस्यकार । पु कंसकारे । कसेरा इति ख्याते जातिविशेषे । शौल्विके । ताम्रकुट्टके ॥ कांस्य करोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥

कांस्यनील । पु । अञ्जनविशेषे । मृ पालुत्थे । हेमतारे ॥

काक । पु । आत्मघोषे । वायसे । करटे ॥ पीठसर्पिणि । पङ्गौ ॥ शूर्पावशेषे । शिरोऽवक्षालने ॥ परिमाणविशेषे ॥ द्वीपविशेषे ॥ अतिधृष्टे ॥ तिलके ॥ न । सुरतबन्धे ॥ काकानां संहतौ ॥ काकानांसमूह । तस्यसमूह इत्यण् ॥ कायति । कैशब्दे । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥

काककङ्गु । पुं । चीनके । चीणा इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

काककला । स्त्री । काकजङ्घाख्ये ॥

काककुष्ठम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

काकघ्नी । स्त्री । मञ्जकरञ्जे ॥

काकचिञ्चा । स्त्री ।
काकचिञ्चि । स्त्री ।
काकचिञ्ची । स्त्री । } गुञ्जायाम् ॥ काकवर्णा चिञ्चा । गौरादि ॥

काकच्छद । पु ।
काकच्छर्दि । पु । } खञ्जनपक्षिणि ॥

काकजङ्घा । स्त्री । स्वनामाख्याते वृक्षविशेष । काकनासिकायाम् । नदीकान्तौषधौ ॥ काकजङ्घा हिमा तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । निहन्ति ज्वरपित्तास्रज्वरकण्डुविषक्रिमीन् ॥ काकस्यजङ्घायाम् ॥

काकजम्बु । स्त्री । भूमिजम्बाम् ॥

काकजम्बू । स्त्री । काकफलायाम् । काकनीलायाम् ॥

काकणम् । न । कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । यत्काकणन्तिकावर्णं म पाकं तीव्रवेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैवसिध्यतीति ॥

काकणन्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

काकतालीयम् । न । अवितर्कितसम्भवे ॥ याहच्छिकन्याये ॥ समासाच्चतद्विषयादितिछः । अस्मादेवज्ञापका द्वार्थेसमासः । सच्चसुपेतिवा । चाविवार्थे । काकागमनमिव तालपतनमिव । काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । इत्तिविषये काकतालशब्दौ काकतालसमवेतक्रिया वाचिनौ । तत्रकाकागमनं देवदत्तागमनस्योपमानम् । तालपतनं दस्यूपनिपातस्य । तालेनतु य काक

स्यवध.स देवदत्तस्य दस्युना वधस्योप नोनम्। इति वधादि काकतालीया दि शब्दवाच्य.सम्पद्यते॥ काकता लसमागमसदृश श्चोरसमागम इ ति समासार्थः। तत्प्रयुक्त काकम रणसदृशस्तु मत्वयार्थ ॥

काकतिक्ता। स्त्री। काकचिञ्चायाम्॥

काकतिन्दुक। पु। काकेन्दौ। काकपी लुके। माकडाकेन्दु माकडागाव् काकतेदु इतिच गौडभाषा॥ का- कानाम् काकवर्णो वा तिन्दुकः॥

काकतुण्ड। पु। कालागुरुणि॥

काकतुण्डफला। स्त्री। काकनासाया म्॥

काकतुण्डिका। स्त्री। काकचिञ्चाया म्।

काकतुण्डी। स्त्री। राजरीत्याम्। राजपीतल इति भाषा॥ कौआठो डी इनि भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। काकादन्याम्॥

काकध्वज। पु। बाडवाग्नौ॥

काकध्वजा। स्त्री। धूमावत्याम्॥

काकनामा। पु। वकवृक्षे॥ इति रत्न माला॥

काकनास.। पु। विकण्टकवृक्षे॥

काकनासा। स्त्री। काकजङ्घावृक्षे॥ काकस्यनासेव फलमस्या। काक नासा कषायोष्णा कटुका रस पाक यो.। कफघ्नी वामनी तिक्ता शोथा र्शश्वित्रकुष्ठनुत्॥

काकनासिका। स्त्री। काकजङ्घायाम्। कौआठोंठी लिख्यातौषधौ॥ रक्तत्रि वृति॥

काकपक्ष। पु। शिखण्डके। मस्तकपा र्श्वद्वये केशरचनाविशेषे। पट्टे इति भषा॥ यथा। बालानान्तु शिखा प्रोक्ता-काकपक्ष.शिखण्डक. इतिह लायुध.। काकस्य पक्षइति॥

काकपद। पु। रतिबन्धविशेषे॥ यथा। पादौ द्वौ स्कन्धयुग्मस्थौ चिन्ह्वालिङ्ग भगेलघु। कामयेत् कामुकीं कामी बन्ध'काकपदोमत इति॥

काकपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्॥

काकपीलु। पुं। काकतिन्दुके। कुच ला इति भाषा॥ श्वेतगुञ्जायाम्॥ काकतुण्ड्याम्॥ काकैःपील्यते। पीलप्रतिष्टम्भे। वाहुलकादु॥

काकपीलुक। पु। काकपीलौ॥ का कानाम् पीलुरिव। इवेप्रतिकृता विति कन्॥

काकपुच्छ। पुं। पिके॥

काकपुष्ट। पु। कोकिले॥ काकेन पुष्ट॥

काकपुष्पम्। न। ग्रन्थिपर्णे॥

काकप्राणः । पु । निम्ववृक्षे ॥ इतिरा-
जनिर्घण्ट. ॥

काकबलिः । पु । काकसम्प्रदान कान्ना
दौ ॥

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकभीरु' । पु । पेचके ॥

काकमद्गुः । पुं । दात्यूहे ॥

काकमर्द. । पुं । महाकालबतायाम् ॥

काकमर्दक. । पु । किम्पाके ॥

काकमाचिका । स्त्री । वायस्याम् ॥

काकमाची । स्त्री । वायस्याम् । बहु
फलायाम् । सर्वतिक्तायाम् । मको
य इतिभाषा ॥ काकमाची त्रिदो-
षघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरशुक्रदा । तिक्ता
रसायनी शोथकुष्ठार्शोज्वरमेहजि
त् । कटु नेत्रहिता हिक्काछर्दिहृद्रोग
-नाशिनी ॥ काकमाचिजनित मृदु
शाकं वेसवारमिलितेनसुवासम् ।
तप्ततैलतलनेन सुपाक कैरवाप्य भ
क्तितं सुखवासम् ॥ काकान् सम्यते
। सम्प्रिआरयोच्छ्रायपूजनेषु । क
र्मण्यण् । आगमशासनस्यानित्य
त्वान्नुम् ॥

काकमाता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगा
नी इतिगौडभाषा ॥ ईषत् कम्
ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः । काकेन

ईषज्जलेन मुद गच्छति । गमश्चेति
ड. ॥ यद्वा । काका मुद्गा हर्षं प्रा
प्ता यस्याम् ॥

काकयव । पु । आगडा इतिगौडभाषा-
प्रसिद्धे तण्डुलशून्यधान्ये ॥ इतिम
हाभारतम् ॥

काकरिपु । पु । उलूके ॥

काकरुहा । स्त्री । वन्दायाम् ॥

काकरूक । पुं । स्त्रीजिते ॥ उलूके ॥
दम्भे ॥ त्रि । नग्ने ॥ भीरुके ॥ निर्ध
ने ॥

काकलम् । न । कण्ठमणौ ॥ पु । ग्रीवा
काके ॥

काकलक । पु । कण्ठमणौ । ग्रीवाया
मुन्नतप्रदेशे ॥

काकलि' । स्त्री । काकल्याम् ॥

काकली । स्त्री । सूक्ष्ममधुरास्फुटध्व
नौ ॥ ईषत्कलः काकली । ईषद
र्थेचेतिकोः कादेशः । गौरादित्वा
न्ङीप् ॥

काकलीद्राक्षा । स्त्री । निर्बीजायाम् ।
रसाधिकायाम् । सूक्ष्मायाम् । कि
समिस् इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घ
ण्ट ॥

काकलीरव । पुं । कोकिले ॥

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ॥ कर्म

ष्यनुपादेयत्वेन वैराग्यास्पदे ॥

काकशीर्ष । पु । वकवृक्षे ॥

काकस्फूर्ज्ज । पु । काकतिन्दुके ॥

काका । स्त्री । काकनासायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ काकजङ्घायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ टाप ॥

काकाक्षिगोलकन्याय । पु । एकमेव चक्षुर्गोलक मुभयचक्षु सम्बन्धिस दुभयचक्षु कार्यकारकमित्यर्थनिष्ठे. दृष्टान्ते ॥

काकाङ्गी । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥ काकस्येवाङ्ग नासारूपं फलमस्या । जातेरिति गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

काकाण्ड । पु । महानिम्बे ॥ काकतिन्दुके ॥

काकाण्डा । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकाण्डी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकादनी । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ वृक्षविशेषे । हिंस्रायाम् । गृध्रनख्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकायुः । पुं । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकार' । त्रि । जलस्याविशि ॥ कजलम् आकिरति । कृ० । आङ पूर्व. । कर्मण्यण ॥

काकारि । पु । पेचके ।

काकाल: । पु । द्रोणकाके ॥ काका इतिरवं लाति । ला० । क ।

काकिणी । स्त्री । पणस्य तुर्यांशे । वराटकानां दशकद्वये॥ काठा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे मानदण्डस्यतुरीयेंशे ॥ इतिहेमचन्द्र ॥ कृष्णलायाम् । रक्तिकायाम् ॥ एकवराट्याम् । एककौडी इतिभाषा ॥ उन्मानांशे ॥ उद्मानचतुर्थभागे ॥ ककनम् । ककलौल्ये । घञ । काकमणति । अण्प्रत्ये । अण् । पृ० ॥

काकिनी । स्त्री । पणपादे । पञ्चगण्डके ॥ मानपादे ॥ वराटके॥ उद्मानतुर्यांशे ॥ ककनम् । कक० । घञ । काकमनिति । अनप्राणने । अण् । पृ० ॥

काकी । स्त्री । वायस्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

काकु । स्त्री । शोकभीत्यादिभि. कामक्रोधादिभिर्वाध्वनेर्विकारे ॥ जिह्वायाम् ॥ कक्यते । ककलौल्योपतापयो ॥ बाहुलकादुण ॥

काकुत्स्थ । पु । सूर्यवंशजे पुरञ्जयाख्ये राजनि ॥ पुरा किल पुरञ्जयो नाम साक्षाद्भगवतोविष्णोरंशावतार:

कश्चिदैक्ष्वाको राजा देवैः सह सम-यबन्धेन देवासुरयुद्धे महोक्षरूपधारिणो महेन्द्रस्य ककुदिस्थित्वा पिनाकिलीलया निखिलमसुरकुलं निहत्य ककुत्स्थसंज्ञां लेभे इति पौराणिकी कथाऽत्रानुसन्धेया ॥ यथाहरघुवंशे कालिदासः। महेन्द्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्तपिनाकिलीलः। चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्डस्थली: प्रोषितपत्रलेखा इति ॥ श्रीरामचन्द्रे ॥ ककुत्स्थस्य गोत्रापत्यम्.॥ शिवादिभ्योऽ

काकुदम्। न। तालुनि। जिह्वेन्द्रियाधिष्ठाने। तालुआ इतिभाषा॥ काकुर्जिह्वा सा उद्यते ऽस्मिन्। अनेकार्थत्वाद्वद्धि वत्सोपमर्दनवर्त्तते। घञर्थे कः॥ पृषोदरादित्वादेकस्योकारस्य लोप.। प्रकर्षमुवत परक्रुपवा। नुदेर्वाऽधिकरणे कः॥ पृषोदरादित्वा लुलोपः॥ ईषत् कवते वा। कुङ् शब्दे। अब्दादित्वात् साधु ॥ यद्वा। निश्चेष्ट ककुदग्निरः। ककुदे भवम्। अण्॥

काकुत्तम्। न। विकृतशब्दे॥ काकुत्स्थ सङ्गतम् ॥

काकेक्षुः। पुं। खगमके। इक्षुगन्धाख्येक्षौ। खागड़ा इतिगौड़भाषा॥ काशे॥

काकेन्दु.। पु। काकतिन्दुके। कटतिन्दुके। कुचला इतिभाषा॥ काकानां काकवर्णो वा तिन्दुः। पृ० ॥

काकेष्ट.। पु। निम्बवृक्षे॥

काकोचिक। पु। काउची इतिगौड़भाषाप्रसिद्धमत्स्यविशेषे। काकोच्याम्॥

काकोची। स्त्री। काकोचिके मत्स्ये॥

काकोदर। पु। सर्पे। चक्षुश्रवसि॥ काकस्येव उदरमस्य॥ यद्वा। ईषत् अकति। अक०। ईषदर्थे चेति कोः कादेशः। काकमीषत्कुटिलगतिमत उदरमस्य॥

काकोडुम्बर.। पु। मलपूवाम्। अघनेफलायाम्। काकडुमुर इतिगौड़भाषा। फेगड़ा फेगुला इतिपर्वतीय भाषा॥

काकोडुम्बरिका। स्त्री। काकोडुम्बरे। कठुम्बरी काष्ठोडुम्बर इतिख्याते॥ काकप्रिया उदुम्बरी। संज्ञायां कन्॥

काकोल.। पु। कुलाले॥ द्रोणकाके॥ काकयति। कक लौल्ये। स्वार्थेऽयन्तः। वाहुलकादोलच्॥ सर्पे॥ शूकरविशेषे॥ काकोली नामस्थातौ षधिविशेषे॥ न। नरकविशेषे॥ पुं। न। कृष्णवर्णस्थावरविषविशेषे॥

काकोलमुग्रतेज स्यात् कृष्णच्छविम च्छाविषम् ॥ ईषत् कोलति । कुल संस्थाने । अच् । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः ॥

काकोली । स्त्री । अष्टवर्गीयौषधिविशेषे । वायसोल्याम् । स्वादुमांस्याम् ॥ जायते क्षीरकाकोली महामेदोद्भवस्थले । यत्रस्यात् क्षीरकाकोली काकोलीतत्रजायते ॥ पीवरी सदृश कन्द सक्षीरः प्रियगन्धवान् । साप्रोक्ता क्षीरकाकोली काकोली लिङ्गमुच्यते ॥ यथास्यात् क्षीरकाकोली काकोल्यपितथाभवेत् । एषाकिञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदोयमुभयोरपि ॥ काकोलीयुगलं शीतं शुक्लमधुरं गुरु । हंत्यवातदाहास्त्रपित्तशोषज्वरापहम् ॥ काकानक्षोलयति । ओलडिउत्क्षेपणे । अन्येभ्योपीतिड. । गवाक्ष्यादि. ॥ अस्याः स्थाने अश्वगन्धामूलम् ॥

काकोलूकिका । स्त्री । काकोलूकयोर्वैरभावे ॥

काक्ष । पुं । कटाक्षे ॥ कुत्सितोऽक्षः कुत्सितोक्षोस्य वा । कापथ्यक्षयोरिति कादेशः ॥

काक्षसेनि. । पु । अभिप्रतारिनामनि नृपविशेषे ॥ काक्षसेनस्या पत्यम् । अतइञ ॥

काक्षी । स्त्री । तुवरिकायाम् । अरहड इति भाषा ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ कक्षेभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

काक्षीव. । पु ।
काक्षीवक. । पुं । } शोभाञ्जनवृक्षे॥

काग । पु । काके ॥ इति जटाधरः ॥

कागद । पु । न । कागजइत्याख्यो भाषाप्रसिद्धे शयपत्रे ॥ यथोक्तं मन्त्रकल्पद्रुमोक्त हनुमत्कवचे । भूर्जेवा वसने रक्ते क्षौमेवा तालपत्रके । कागदेवाष्टगन्धेन पञ्चगन्धेनवा पुन ॥ त्रिगन्धेनाथवैकेन विलिख्य धारयेन्नर इति ॥

काङ्क्षा । स्त्री । इच्छायाम् ॥ काङ्क्षइच्छायाम् । गुरोश्चहलः । टाप् ॥

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिमञ्चन्द्रिका ॥

काच । पुं । शिक्ये । छींका इतिभाषा ॥ मणौ ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । अस्मिन्नपितमोभूतेनाति रूढेमहागदे । चंद्रादित्यौ सनक्षत्रावन्त रीक्षेचविद्युतः ॥ निर्मलानि च तेजांसिभ्राजिष्णूनीव पश्यति । सएवलिङ्गनाशस्तुनीलिका काचसंज्ञित इति ॥ क्षारे । मृत्तिकाविशे

षे । काँच इतिभाषा ॥ न । सिक्थ के । सीसा मैण मोम इतिच भाषा ॥ काचलवणे ॥ कचते कच्यते ऽनेनास्र वा । कचबन्धने दीप्तौच । घञ् । नकादेरितिकुत्त्वंन ॥ णिज न्तात् पचाद्यच्वा ॥ कचते । अच् । प्रत्ययेन वा ॥

काचकः । पु । काचशब्दार्थे ॥

काचकूपी । स्त्री । सीसी इति ख्याते काचपात्रे ॥

काचकोषः । पु । लालटेनाख्ये आधार कविशेषे ॥

काचनम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ इतित्रि काण्डशेष ॥

काचनकम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ लेखो निबध्यते येन तत्र काचनकाभिधे सिद्धारावली ॥

काचनकी । पुं । तान्त्रिके । लेखे । त्रि पौ इतिजटाधर. ॥

काचनी । स्त्री । लिखितस्य निबन्धने । तान्त्रिके ॥

काचभाजनम् । न । काचपात्रे । शि क्षायां ॥ काचस्यभाजनम् ॥

काचमलम् । न । काचलवणे ॥

काचलवणम् । न । काचलूणा इति प्र सिद्धे लवणविशेषे । नीले । काचे । शौणलवणे ॥

काचसम्भवम् । न । काच लवणे ॥

काचसौवर्चलम् । न । काचलवणे ॥

काचस्थाली । स्त्री । पारुलगाछ इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षे । पाटलायाम् । फलेरुहायाम् ॥ काचपात्र ॥ काचस्य चारस्य स्थाली पात्रम् ॥

काचाक्ष । पु । कपर्दकाक्षे । दृढके ॥

काजिघ । पु । काञ्चने । शातकुम्भे ॥ छिमडा इति गौडभाषा प्रसिद्धे के मण्डे ॥ मूषिके ॥

काचित । न । काचन । कापिच्छौड़ च्यर्थे ॥

काचित । त्रि । शिक्यारोपिते पदार्थे । शिक्यिते ॥ काचेधृतम् । प्राग्दिप दिकाट्ठास्त्यर्थे इति णिच । क्त ॥

काचिम । पु । देवकुलोद्भववृक्षे । भ रतौ इतित्रिकाण्डशेष ॥

काच्छ । त्रि । कच्छदेशोद्भवे ॥ कच्छे षु भव. । अण ॥

काञ्चन । पु । कचनार इति प्रसिद्धे रक्तश्वेतभेदेन द्विविधे वृक्षविशेषे । तत्राद्यस्य पर्यायाः । रक्तपुष्पः । कोविदार. । युग्मपत्र । कुण्डलः ॥ द्वितीयस्य । काञ्चनार । कर्बुदार । पाकारिरिति ॥ चम्पके ॥ नागकेशरे ॥ उदुम्बरे ॥ धुस्तूरे ॥ न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ किञ्जल्के । जलजेशरे

॥ धने ॥ नागकेशरपुष्पे ॥ काञ्चति । काचिदीप्तौ । नन्द्यादिल्युः ॥

काञ्चनकः । पुं । शालेर्जातिविशेषे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ न । हरिताले ॥

काञ्चनकदली । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपाकेला इति गौडभाषा ॥

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्याम् ॥

काञ्चनक्षीरी । स्त्री । क्षीरिणीलतायाम् ॥

काञ्चनगिरिः । पु । सुमेरुपर्वते ॥

काञ्चनपुष्पकम् । न । आढुल्यवृक्षे । हलराख्ये । सुपुष्पे ॥

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ॥

काञ्चनारः । पु । कोविदारे । युगपत्रके ॥ काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । कृमिकुष्ठगुदभ्रंसगण्डमालाव्रणापहः ॥ कोविदारोपि तद्वत्स्यात् तस्य पुष्पं लघु स्मृतम् । रूक्षं संग्राहि पित्तास्रप्रदरक्षयकासजित् ॥

काञ्चनालः । पुं । कोविदारे ॥

काञ्चनाह्वयः । पु । चाम्पेये । नागकेशरे ॥ काञ्चनस्याह्वया आह्वयो यस्य ॥

काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥ काञ्च्यतेऽनया । काचिदीप्त्यादौ । करणेति ल्युट् । टिड्ढेति ङीप् ॥

काञ्चनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

काञ्चिः । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ काञ्चते । काचिदीप्तिबन्धनयोः ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥

काञ्चिकम् । न । काञ्जिके । आरनाले ॥ इन्नन्तात् संज्ञायां कन् ॥

काञ्ची । स्त्री । सप्तपुर्यन्तर्गतपुरीविशेषे ॥ यथा । शिवकाञ्ची विष्णुकाञ्ची काञ्चीयुग्मं प्रसम्मतम् । एतास्तु पृथिवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन ॥ एताः सप्तपुर्यः ॥ काञ्ची शिवत्रिशूलस्था काञ्ची हरिहरात्मिका । वामदक्षिणहस्ताभ्यां दधार द्विजपुङ्गवाः इति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥ चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्त्रीकट्याभरणे । मेखलायाम् । तत् पर्यायाः । सप्तकी । रसना । सारसनमिति ॥ केचित्तु एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः ॥ इति भेदं पठन्ति । इयत्तभेदात् पर्यायता ॥ गुञ्जायाम् ॥ कृदिकारादिति पाक्षिको ङीष् ॥

काञ्चीपदम् । न । जघने ॥ इति हलायुधकोषः ॥

काञ्जिकम् । न । आरनाले । अवन्तिसोमे । धान्याम्ले । काँजी इति भा

ता ॥

काञ्जी । स्त्री । महाद्रोणावृक्षे ॥

काठ । पुं । पाषाणे । अश्मनि ॥

काठकम् । न । कठानान्धर्मे आम्नाये समूहे । चरणेभ्योधर्मवदिति गोत्र चरणाद्वुञ् ॥

काठिन्यम् । न । कठिनतायाम् ॥ यथा । वाच्यतां समयोतीत स्पष्टमग्रे भविष्यति । इतिपाठयतांग्रन्थे काठिन्यंकुत्रवर्त्तते इतिकश्चिविडम्बनम् ॥

काठिन्यफल । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

काण' । पु । काके । वायसे ॥ त्रि । एकचक्षुषि । काणा इति भाषा ॥ योगविशेषे । यथा । रवौज्येष्ठा सोमेऽभिजित भौमे पूर्वाभाद्रपदा बुधेऽश्विनी भरणीच गुरावार्द्रा शुक्रे मघा शनौचित्राचेत् काणयोगोभवति ॥ कणनिमीलने । अस्मात घञ ॥

काणूक । पुं । करटे । वायसे ॥ कणति । कण° । सूकणिभ्यामूकोकणादिश्च ऊकण् ॥

काण्ड. । पुं । न । स्तम्बे । तृणादिगुच्छे ॥ नालकाण्डे । मुढा इतिभाषा ॥ वाणे । अर्थे ॥ अवसरे । प्रस्तावे । प्रकरणे । कुत्सिते ॥ वृक्षविशेषे । प्रकोष्ठे ॥ नाडीदण्डे । नाले ॥ वर्गे । परिच्छेदे ॥ वृन्दे । समूहे ॥ रहसि । निर्जनस्थाने ॥ षोडशहस्तप्रमाणे दण्डे ॥ श्लाघायाम् ॥ पापीयसि ॥ कनति । कनीदीप्तौ । अमन्ताड्डः । काद्भ्यश्च'कित । अनुनासिकस्येतिदीर्घ. ॥ कणति कण्यते वा । कणशब्दे । ड । बाहुलकाद्दीर्घ. ॥ न । सन्धिविच्छिन्नैकखण्डास्थिनि॥

काण्डकटुक' । पुं । कारवेल्ले ॥

काण्डकाण्डक । पुं । काशतृणे ॥

काण्डकीलक' । पु । लोध्रे ॥

काण्डगुण्ड । पु । दीर्घकाण्डे । कशेरुतृणे ॥ गुण्डनामतृणे ॥

काण्डगोचर । पु । नाराचे । लौहमयेवाणे ॥

काण्डतिक्त । पु । भूनिम्बे । चिरायता इतिभाषा ॥

काण्डनील' । पुं । लोध्रे ॥

काण्डपट । पुं । तिरस्करिण्याम् ॥ दृष्ट्याद्योलम्बिनि वायुसञ्चारार्थे पटविशेषे । चिक सिर्की इतिचभाषा ॥ कनात इतिच ॥

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

काण्डपुष्पम् । न । दौना इति भाषा प्रसिद्धे क्षुद्रसुगन्धिपुष्पविशेषे ॥

काण्डपृष्ठ. । पुं । वैश्यापतौ ॥ सुतान्तरे ॥ स्वकुलं पृष्ठत कृत्वा यो वैश

रत्नुसंत्रजेत् । तेनदुश्चरितेनासौ । काण्डपृष्ठ इतिस्मृत ॥ न । कर्म्मधनुर्षि ॥ काण्डानि शस्त्राणि पृष्ठे यस्य । ॥ त्रि । शस्त्राजीवे ॥

काण्डरुहा । स्त्री । कटुक्याम् ॥

काण्डर्षि । पु । वेदकाण्डविशेषाध्यापके जैमिन्यादौमुनिविशेषे ॥ इति त्रिकाण्डशेष. ॥

काण्डवान् । त्रि । काण्डीरे । बाणधारके । तीरन्दाज इतीतरभाषा ॥ काण्डोबाणो ऽस्यास्ति । मतुप ॥

काण्डवारिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा । महागजघटाटोपसंयुगे नरवाजिनाम् । काण्डवाद् वारते यस्मात् तेनसा काण्डवारिणीति देवीपुराणे देवीनिरुक्ति नामा ४५ ऽध्यायः ॥

काण्डसन्धि. । पुं । ग्रन्थौ ॥

काण्डस्पृष्ठ । पुं । काण्डपृष्ठे । शस्त्राजीवे ॥ स्पृष्टं गृहीतं काण्डं शस्त्रंयेन । वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः ॥

काण्डहीनम् । न । भद्रमुस्तके ॥

काण्डका । स्त्री । बल्लायाम् । कराणत्रिपुटायाम् ॥ बाकुलीनामकर्ब्भाम् ॥

काण्डीरः । त्रि । काण्डवति ॥ काण्डो बाणोऽस्यास्ति । काण्डाण्डादीरन्नी रचौ ॥ पुं । अपामार्गे ॥ काण्डवेल इति गौडभाषा प्रसिद्धे लताप्रभेदे । कारवल्ल्याम् ॥

काण्डीरा । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥
काण्डीरी । स्त्री । }

काण्डेक्षु । पुं । कोकिलाक्षे । तालमखाना इतिभाषा ॥ काशतृणे ॥ काण्डेक्षुरिव ॥

काण्डोल । पुं । पिटे । कण्डोले ॥ स्वार्थिकः प्रत्ययः ॥

काण्व । पु । यजुर्वेदीयशाखाविशेषे ॥ कण्वस्य गोत्रापत्यम् । काण्व्य. । गर्गादियञ् ॥ काण्व्यस्य छात्रः । कण्वादिभ्योगोत्रइत्यण् । कण्वोदेवताऽस्यवा ॥

कातरः । त्रि । अधीरे । व्यसनाकुले । रोगादिनाऽऽकुलमनसि ॥ भीते ॥ विवशे ॥ ईषत्तरति । पचाद्यच् । ईषदर्थेचेति कोः कादेश ॥ पुं । कातलामाछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कातराक्षी । स्त्री । चकितनेत्रायाम् । मृगलोचनायाम् ॥

कातर्य्यम् । न । अधीरतायाम् । केवलायांभीतौ ॥ यथा । कातर्य्यं केवला नीति शौर्य्यं श्वापदचेष्टितम् । अतः सिद्धिंसमेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष

ष सः ॥ भावेष्यञ् ॥

कातल । पु । मत्स्यविशेषे । कातला इतिभाषा ॥ कातलोमधुरस्त्रोष्णो गुरुपाकीत्रिदोषकृत् ॥

कातृणम् । न । रोहिषतृणे ॥

कात्य । पु । कात्यायनमुनौ ॥ कतस्यापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

कात्यायन । पु । धर्मशास्त्रकर्त्तृमुनिविशेषे ॥ व्याकरणवार्त्तिककारे । वररुचौ ॥ कात्यस्यापत्यम् । फ ॥

कात्यायनी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ काषायवस्त्राढ्ढ्यवृद्धविधवायाम् ॥ कात्यायन्यर्द्धवृद्धायाकाषायवसनाऽधवेत्युक्ते ॥ कतस्यअपत्यम् । ग° यञ् । सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्य इतिष्फ । षित्वान्ङीष् ॥

काथञ्चित्क । त्रि । कथञ्चिदर्थे ॥ विनयादित्वातस्वार्थेठक् ॥

काथिक । पु । कथाशंसाधौ ॥ कथादिभ्यष्ठक् ॥

कादम्बः । पु । वालिहाँस इतिगौड प्रसिद्धे कलहंसपक्षिणि । नीलहंसोयमितिरघुव्याख्यानेमल्लिनाथ ॥ शरे । इषौ ॥ कदति । कदिःसौत्रः । ऋदेर्णित् पक्षिणीत्यम्बच् ॥ कदम्बेसमुद्भवः । अण् ॥

कादम्बकः । पु । वाणे । सायके ॥

कादम्बर । पु । दध्यग्रे । दधिसरे ॥ न । कदम्बपुष्पोद्भवे मद्ये ॥ कादम्बं कदम्बजातरसंराति । रा° । आत इतिक. ॥ मल्लिनाथस्तु दधकिरभितस्तटावितिमाघ श्लोकव्याख्यावसरे कादम्बइक्षुः । कादम्ब. कलहंसेक्ष्वोरितिविश्व. । कादम्बं राति रलयोरभेदाल्लाति प्रकृतित्वेनादत्ते इतिकादम्बरमैक्षवम् । पानसङ्गात्माधूर्कं खार्जूरन्तालमैक्षवम् इति स्मरणात् । आत इतिक. इत्याह ॥

कादम्बरी । स्त्री । कोकिलायाम् ॥ भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ शारिकापक्षिणि ॥ मदिरायाम् । हलिप्रियायाम् ॥ कुत्सितमम्बरम् । कुगतीतिसमास । कोःकत्तत्पुरुषेचि । कदम्बरंनीलाम्बरमस्यास्ति । अर्° अच् । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । कदम्बेजातोरसःकादम्ब. । तत्रजातइत्यण । कादम्बंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कादम्बर्य्य । पु । कदम्बद्रुमे ॥

कादम्बा । स्त्री । मुण्डीतिख्यातायाङ्कदम्बपुष्पाम् ॥

कादम्बिनी । स्त्री । मेघमालायाम् ॥ कादम्बाः कलहंसाः मलाकावन्मेघ

॥ गृहविशेषे ॥ काम्यतेस्म । कमु कान्तौ । क्त. । वस्यविभाषेतिनेट् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ ॥ कनति स्म वा । कनीदीप्तिकान्तिगतिषु । गत्यर्थेति क्त ।

कान्तपक्षी । पुं । मयूरे ॥

कान्तपुष्प । पु । कोविदारवृक्षे ॥

कान्तलक. । पु । नन्दीवृक्षे । ओँद इति गौडभाषा प्रसिद्धे । तुन्ने ॥ काम्यते । कमु॰। मतिबुद्धि पूजार्थे भ्यश्चेतिक्तः । लकति । लकआस्वादने । अच् । कान्तश्चासौलकश्च ॥

कान्तलोह. । पु । न । अयस्कान्ते । कान्तीसार इति प्रसिद्धे लोहे ॥ अस्य परीक्षा । यत्पात्रे नप्रसरतिजले तैलबिन्दु प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धंत्यजतिच निर्जतिक्तता निम्बकल्क । तप्तदुग्ध भवति शिखराकारकं नैतिभूमि श्लक्ष्णाङ्गःस्यात सजलचणक कान्तलोहंतदुक्तमिति ॥ अस्यगुणाः । गुल्मोदरार्शः शूलाममामवातभगन्दरम् । कामलाशोथकुष्ठानि क्षय कान्तमयोहरेत् ॥ प्लीहानमम्लपित्तञ्चयकृच्चापिशिरोरुजम् । सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलोहंनसंशय' ॥ बलवीर्य्यवपुःपुष्टिंकुरुते ऽग्निंविवर्द्धये दिति ॥

कान्ता । स्त्री । नार्य्याम् ॥ स्त्रीविशेषे । सर्वाङ्गसुन्दर्याम् ॥ भोगेवीर्य्यधनं पूर्वमन कुटिलभाषणे. । कान्ता हरति सर्वस्वं कः स्नेनस्ताहृशोऽपर ॥ प्रियङ्गुवृक्षे । फलिन्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ वृहदेलायाम् ॥ काम्यतेस्म । कमु॰ । सिद्ध । भावेक्त । टाप् ॥

कान्ताङ्घ्रिदोहद. । पु । कान्ताचरणदोहदे । अशोकवृक्षे ॥

कान्तायसम् । न । अयस्कान्ते ॥

कान्तार । पुं । कोविदारवृक्षे ॥ इक्षुविशेषे । कतारा इतिभाषा ॥ कान्तारेष्वर्गुंवृष्ट्य क्षेमलोवृंक्षवाःसर ॥ न । उपसर्गादौ ॥ कानने ॥ अजविशेषे ॥ पु । न । महारण्ये ॥ दुर्गमवर्त्मनि ॥ विले ॥ कान्ताकारायस्य ॥ यद्वा । कस्य जलस्य सुखस्य वा । अन्त' । कान्तं मनोज्ञम् ऋच्छति इयर्त्ति वा । कर्मण्यण ॥

कान्तारक । पु । काजलि आखु इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षु विशेषे ॥ कान्तरसमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण ॥ स्वार्थे कन् वुल्वा ॥

कान्तारी । स्त्री । कान्तारके ॥

कान्ति. स्त्री । शोभायाम् । दीप्तौ ॥ अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ स्त्रीणांशृङ्गार

अम्ल्यम्लतिक्तलवणानि कटूनि वाक्ति य चारशाकवहुलानिचभोजना- नि। इकशुक्रशीर्यरहितः स करोत्य मेकव्याजान् जरन्निव युवाप्यवलाम वाप्येति ॥

कान्दवम् । न । मिठाई पकवान इ ति प्रसिद्धेभक्ष्ये ॥ कान्दै संस्कृत म् । संस्कृतम्भक्ष्याइत्यण् ॥

कान्दविक. । त्रि । आपूपिके । पूपविक्र यकर्त्तरि । भक्ष्यकारे ॥ कान्दवंपण्य मस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ।

कान्दिग्भूत.- त्रि । कान्दिशीके ॥

कान्दिशीक: । त्रि । भयद्रुते । भीत्या पलायिते । कान्दिशंयामीत्याह । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्या नमितिठक् । पृ० ॥

कान्यकुब्जम् । न । पुरविशेषे । गाधि पुरे । कुशस्थले । महोदये । कनौ ज इति भाषा ॥

कान्यजा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कापटिक:। त्रि । शठे ॥ पुं । छात्रे ॥ परमर्मज्ञे । प्रश्नवर्गेषु प्रथमे ॥ त त्र परमर्मज्ञ प्रगल्भच्छात्र कापटव्य वहारित्वात् कापटिक । तंरत्यर्थ मानाभ्या मुपगृह्यरहसि रा जाब्रूयात् यद्यदुष्टं पश्यसि तत्तत् दानीमेव मयि वक्तव्यमिति ॥ कपटे नचरति । ठक् ॥

कापथ्यम् । न । कपटभावे ॥

कापथम् । न । उशीरे ॥ पुं । व्यध्वे । निन्द्यवर्त्मनि ॥ कुत्सितः पथः । कुगतीतिसमास. । ईषदर्थेचेति को' कादेशः । कुमार्गोपीषन्मार्गो भवति । इत्यमदन्तपथशब्देन समा सेन पुंस्त्वंनिर्वाह्य पथिन् शब्देन स मासे कापथ्यचयोरितिकादेशे पथः सङ्ख्याव्ययादेरितिक्लीवत्वं भवति॥

कापाल: । पुं । कालियाकडा इतिगौ- डभाषा प्रसिद्धकर्कटायाम् ॥ न । अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिककुष्ठे । म नुष्यकपालम् ॥

कापालिक: । पुं । कपालि इतिगौड भाषाप्रसिद्धेवर्णसङ्करजातौ । अन्त्य जविशेषोयम् ॥ सिद्धान्ताचारिविशे षे ॥ यथा । अथतीर्थकराग्रणी.प्रस- स्थे कापालिकजालकविजेतुमितिश ङ्करविजय: ॥ अस्यस्वरूपं यथा । न रास्थिमालाकृतभूरिभूषण. श्म- शानवासी न्वकपालभोजन. । प श्यामि योगांजनशुद्धदर्शनो जग न्मियोभिन्नमभिन्नमीश्वरादिति ॥ अस्यधर्मोयथा । मस्तिष्कान्त्रवसाभि घारितमहामांसाहुती र्जुह्वताव न्हौ ब्रह्मकपाल कल्पितसुरापाने

मन्थचेष्टितम् ॥ वाह्याादिभेदात् कामस्त्रिविध । वाह्योगूढचर्वणादि १ अन्तरोमनोराज्यरूप. २ वासनामात्ररूपस्तृतीय ३ ॥ इन्द्रियाधिष्ठाने ॥ अस्त्रे काम्यमानत्वाच्छब्दादिविषयेषु ॥ विषयभोगे ॥ स्त्रीपुसयो परस्परव्यतिकराभिलाषेच्छ्व-स्थ्यन्तनिरूढ. कामशब्द ॥ स्त्रीसङ्गे ॥ अस्मात् सङ्कल्पादिर्दमेस्यादिच्छेवंरूपे ॥ अप्राप्तोपिविषयः प्रासिकारणाभावेपिप्राप्यतामित्याकारेचित्तवृत्तिविशेषे ॥ रतिमात्रहेतु काम ॥ शास्त्रानुमतजायापुत्रवित्तादिविषयोऽभिलाष ॥ मोहनस्तम्भनाकर्षणवशीकरणमारणोच्चाटनादि ॥ दिव्यमानुषभेदात् द्विविध काम ॥ कर्मफले ॥ कामयितव्ये ॥ रिरंसायाम् ॥ रतै ॥ त्रयोदशाङ्के ॥ कामस्तु लक्ष्मणोह्रदयाज्जात । यथा । हृदि कामोभ्रुवो.क्रोधोलोभश्चाधरदच्छदादिति श्रीभागवतम् ॥ महाराजचूते ॥ कामदेवे । स्मरे ॥ अस्यस्थानानि यथा । पादाङ्गुष्ठे प्रतिपदि द्वितीयायाञ्चगुल्फके । ऊरुदेशे तृतीयाया चतुर्थ्यां भगदेशत ॥ नाभिस्थानेचपञ्चम्यां षष्ठ्यान्तुकुचमण्डले । सप्तम्यांहृदयेचैव चाष्टम्यां कण्ठदेशत. ॥ नवम्यांकण्ठदेशेचदशम्यांचोष्ठदेशतः । एकादश्यागण्डदेशे द्वादश्यांनयनेतथा ॥ श्रवणेचत्रयोदश्यां चतुर्दश्यांललाटके । पौर्णमास्यांशिखायाञ्च ज्ञातव्यञ्च इतिक्रमात ॥ दक्षपुसाखियावामे शुक्ले कृष्णेविपर्यय. ॥ यत्रस्थाने वसेत कामस्तत्रैव नखचुम्बनम् । मन्त्रेणानेनकर्त्तव्यंज्ञातव्य रतिकोविदै ॥ काम्यतेऽनेन । कमु० । पुसिसंज्ञायामिति घ. । यद्वा । कामयते । पचाद्यच् ॥ कमनम् । कमेर्घञ्वा ॥

कामकला । स्त्री । रतै । कामदेवपत्न्याम् ॥ मुखंबिन्दुवत्कृत्वेति ध्यानोक्तशक्तिप्रभेदे ॥ चन्द्रस्य या षोडशकलास्ता एव कामस्य कला ॥

कामकामी त्रि । अन्ते । काम्यान् विषयान कामयितु शीले ॥

कामकार । पु । कामतःप्रवृत्तौ । स्वेच्छायाम् ॥ कामकरोति । कृञ० । कर्म्मण्यण् ॥

कामकारत. । अ । स्वेच्छामात्रेणेत्यर्थे ॥

कामकूट । पु । वेश्याप्रिये ॥ वेश्यायाविभ्रमे ॥

कामकृत् । त्रि । कामकारके ॥ कामान्करोति । डुकृञ० । क्विप् ॥

कामकेलि'। पुं। सुरते ॥ त्रि। विट्रे॥

कामक्रोधपरायण:। त्रि। कामक्रोधाभ्यां सदायगिृह्यीते ॥ कामक्रोधौ परमयन माश्रयोयस्य ॥

कामखञ्जदला। स्त्री। स्वर्णकेतक्याम्॥

कामगामी। त्रि। कामङ्गामिनि ॥

कामगिरि'। पु। भारतवर्षस्यपर्वतविशेषे ॥ सतुकामरूपदेशे वर्त्तते ॥

कामगुण:। पु। रागे ॥ विषये ॥ आभोगे ॥

कामङ्गामी। त्रि। कामचरे। अनुकामीने ॥ कामंयथेच्छं गमनशील'। कामसिच्यव्ययम्। सुपीतिणिनि'॥

कामचार.। पुं। कामाचारे ॥ स्वतन्त्रतायाम् ॥

कामचारी। त्रि। कामुके ॥ स्वच्छन्दे। स्वेच्छाचारिणि ॥ कलविङ्के ॥ पु। गरुडे ॥

कामचारिपुरम्। न। देवपुरविशेषे॥

कामजान'। पुं। कोकिले। पिके ॥

कामताल:। पुं। कोकिले। वनप्रिये॥

कामतिथि:। स्त्री। त्रयोदश्याम्॥

कामद:। त्रि। कामिके। अभीष्टदे॥ न। दक्षिणस्यां दिशिविद्यमाने वन विशेषे ॥कामान्ददाति। दुदाञ्०। आल इति क.॥

कामदा। स्त्री। कामधेनौ। टाप्॥

कामदुघा। स्त्री। कामधेनौ ॥ कामान् दुग्धे दोग्धिवा। दुह कप्घश्चेतिदुहे.कप् प्रत्ययोघश्चान्तादेश ॥

कामधर'। पु। कामरूपस्यमत्स्यध्वजपर्वतस्थे सरोवरे ॥

कामधुक्। स्त्री। समुद्रमथनोद्भवायावसिष्ठमुने कामधेनौ ॥ धेनूनामस्मि भगवतो विभूति। कामान् दोग्धि। दुह० क्विप ॥ त्रि। काम्यप्रदे ॥ यथा। एक:शब्द.सुज्ञात' सुप्रयुक्त.स्वर्गेलोकेकामधुग भवतीतिश्रुति.॥

कामदूति। पुं। कामदूतिकायाम्॥

कामदूतिका। स्त्री। नागदन्त्याम्॥ पाटलायाम्॥

कामदूती। स्त्री। पाटलावृक्षे ॥ कामदूतिकायें ॥

कामधेनु'। स्त्री। कामदुघि। स्वर्गवि ॥ वशिष्ठधेनौ ॥

कामध्वसी। पुं। शिवे ॥ कामं ध्वंसयति। ध्वंसु० सुपीतिणिनि.॥

कामन.। त्रि। कामुके॥ अनुदात्तादेश्चेतिणिङन्तात्कामेर्युच्॥

कामना। स्त्री। इच्छायाम्॥ टाप्॥

कामन्धमी। पुं। कांस्यकारे ॥

कामपत्नी। स्त्री। रतौ ॥ कामस्यपत्नी ॥

कामपरीत । त्रि । कामातुरतया वि
परीतबुद्धौ ॥

कामपाल । पु । बलदेवे ॥ कामान्
पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

कामप्रदः । पु । भगवति । वासुदेवे ॥
कामानां पुरुषार्थानांप्रदः ॥ रतिब
न्धविशेषे । यथा । द्वौ पादौ स्कन्धस
मौ चिप्त्वालिङ्गभगे तथा । काम
येत् कामुक. प्रोच्यावन्ध कामप्रदो
हिस. इति ॥

कामप्रवेदनम् । न । स्वाभिप्रायाविष्क
रणे ॥

कामफल. । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥

कामभाक् । त्रि । कामार्हे ॥

कामम् । अ । अनुमतौ ॥ प्रकामे ॥
पर्य्याप्ते ॥ असूयायाम् ॥ अनुगमने
॥ अकामानुमतौ । स्वच्छन्दार्थे ।
आदावनिच्छायां पश्चादङ्गीकारे ॥
काम्यते । कर्मणिडन्तादम् ॥

काममहः । पु । चैत्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥

कामयमान । त्रि । उशति । वाञ्छति ॥

कामयान । चि । अर्थिनि ॥ कामुके ॥

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥

कामयिता । त्रि । कामुके ॥ कामयते
। कमु० । णिजन्तात् तृन् ॥

कामरूप. । पु । काँवरू इतिप्रसिद्धे दे
शे । प्रागज्योतिषे ॥ कालेश्वरं श्वे
तगिरिं त्रैपुर नीलपर्वतम् । काम
रूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि
॥ तत्र कामगिरौ योनिपीठे का
माख्या देव्यस्ति । यथा । योनिपी
ठं कामगिरौ कामाख्या तत्र देवते
त्युपक्रम्य सर्वत्र विरला चात्र काम
रूपे गृहे गृहे इतितन्त्रचूडाम
णौ पीठमाला ॥ त्रि । मनोज्ञरूपे
॥ स्वेच्छारूपे ॥

कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धावृक्षे ॥

कामरूपी । पुं । विद्याधरे ॥ आहकज
न्तौ ॥ त्रि । मनोज्ञरूपिणि ॥ स्वे
च्छारूपिणि ॥ सर्वं मार्गु विचेतव्य
हरिभि कामरूपिभिरितिरामायण
म् ॥ कामतोरूपाण्यस्य । इनि ॥

कामरेखा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

कामल । पु । वसन्तकाले ॥ मरुभूमौ
॥ त्रि । कामुके ॥ पु । स्त्री । रोग
विशेषे ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्तिलच
णानियथा । पाण्डुरोगीच योऽत्य
र्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पित्त
मसृङ्मांसदग्ध्वारोगाय कल्पते ॥
। हारिद्रनेत्र स भृशहारिद्रत्वङ्
नखाननः । रक्तपीतशकृन्मूत्रोभे
कवर्णोहतेन्द्रियः ॥ दाहाविपाकदौ
र्वल्यसदनारुचिकर्षितः । कामला
बहुपित्तैषाकोष्ठशाखाश्रयामता ॥

अस्यौषधंयथा । कथचित्कामलतावा सातिक्ताभूनिम्बनिम्बजं । क्वाथ. चौद्रयुतोहन्यात् पाण्डुरोगसकाम लमिति । कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रास्यात् कुम्भकामला ॥ तस्या रिष्टलक्षणम् । छर्द्यरोचकहृल्लास ज्वरक्लमनिपीडित । नश्यति श्वास कासार्त्तो विड्भेदी कुम्भकामली ॥ कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशंशूनश्चमा नव. । सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिविण्मूत्रो यश्चताम्यति ॥ दाहारुचितृष्णाना हतन्द्रामोहसमन्वित । नष्टाग्निसं ज्ञ.क्षिप्रंहि कामलावान् विपद्यते इति ॥ मरीचतिलपुष्पाभ्यामञ्जन कामलापहमिति गारुडे १८७ अ ध्याय. ॥

कामलता । स्त्री । शिश्ने ॥ इतिहेम चन्द्र ॥

कामला । स्त्री । कामले रोगे ॥

कामलायन: । पुं । उपकोसलाख्यमु नौ ॥ कमलस्यापत्यम् । नडादित्वा त फक् ॥

कामलिका । स्त्री । कङ्गुधान्ये ॥

कामवती । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कामवल्लभ: । पुं । आम्रे ॥

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

कामवृक्ष: । पुं । वन्दाके ॥

कामवृद्धि । पुं । कामज इतिकर्णाट देशप्रसिद्धे क्षुपविशेषे । मदनायुधे । कन्दर्पजीवे ॥

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलायाम् ॥

कामशर. । पुं । आम्रे ॥

कामसख. । पुं । वसन्तकाले ॥

कामसुत । पु । अनिरुद्धे ॥

कामसूत्रम् । न । वात्स्यायनादिकाम तन्त्रप्रतिपादकशास्त्रे ॥

कामहैतुकम् । न । कामातिरिक्तका रणशून्ये ॥

कामाख्या । स्त्री । कामरूपदेशे देवी स्थाने ॥ सतीदेहेनावतीर्णाया म हादेव्या यत्रयोनिमण्डलं पतितम् कालिकापुराणेच महानद्यामंतत् त्रिपुरभैरव्या: स्थानम् । यथोक्तंदे वीगीतायाम् । श्रीमत्त्रिपुरभैर व्या कामाख्यायोनिमण्डलम् । भू मण्डलेक्षेत्ररत्नंमहामायाधिवासित म् ॥ नात: परतरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले । प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला ॥ तत्रत्यादेवता: सर्वा पर्वतात्मकतां गता: । पर्वतेषु वसन्त्येव महत्योदेवताअपि ॥ तत्र त्यापृथिवीसर्वादेवीरूपास्मृताबुधै: । नात. परतरंस्थानं कामाख्यायो निमण्डलादिति ॥ कामकारयं

यथा। श्रीभगवानुवाच। कामार्थ मागता यस्मात मया सार्द्धं महागिरौ। कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकूटे रहोगता॥ कामदा कामिनी कामा कान्ता कामाङ्गदायिनी॥ कामाङ्गनाशिनी यस्मातकामाख्या तेनचोच्यतइति कालिकापुराणम्॥

कामाङ्कुश। पु। नखे॥ शिश्ने॥ व्या अमखदृदययुक्ते वा कानाम्भूषणे॥

कामाङ्ग। पु। आम्रवृक्षे॥

कामातुर। त्रि। कामार्त्ते॥

कामात्मज। पु। अनिरुद्धे॥

कामात्मता। स्त्री। फलाभिलाषशीलत्वे॥ कामात्मनो भाव। तल्॥

कामात्मा। पु। कामस्वभावे। कामाकुलचित्ते॥ काम्यमान विषयाकुलचित्तत्वेन काममये॥ कामेफलतृष्णाया आत्मा यस्य स॥

कामाधिष्ठानम्। न। इन्द्रियमनोबुद्धिषु॥ इन्द्रियाणि मनोबुद्धि रस्याधिष्ठान मुच्यते॥

कामानशनम्। न। अनाशके। तपसि॥ तपोनानशनात् परम्। कामाजामनशनम्। रागद्वेषरहितैरिन्द्रियैर्विषयाणां सेवनं यदृच्छालाभसन्तुष्टत्वमितियावत्॥

कामान्ध। पुं। कोकिले॥ त्रि। कामेनविवेकहीने॥

कामान्धा। स्त्री। कस्तूर्याम्॥

कामायुध। पुं। महाराजाम्रवृक्षे॥ न। कामदेवास्त्रे॥

कामायुः। पुं। गरुडे॥

कामारिः। पुं। शिवमाधिकघातौ॥ श्री सदाशिवे। महादेवे॥

कामार्त्तः। त्रि। कामपीडिते। कामातुरे॥

कामाशु। पुं। रक्तकाञ्चनवृक्षे॥

कामावशायिता। स्त्री। शिवस्याणिमाद्यष्टधैश्वर्यान्तर्गते ऐश्वर्यविशेषे। सत्यसङ्कल्पतायाम्॥ कामान् अशेते। शीङ्णिनि। कामावशायिनो भाव। तल प्रत्ययः॥

कामावसायिता। स्त्री। कामावशायितायाम्॥ कामान् अवस्यति तिष्ठती त्यर्थे स्यतेर्णिनिः। भावेतल्॥

कामावसायित्वम्। न। अष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे। सत्यसङ्कल्पतायाम्॥ यथाऽस्यसङ्कल्पो भवति भूतेषु तथैवभूतानि भवन्ति। अन्येषां निश्चयानिश्चेतव्यमनुविधीयन्ते योगिनस्तु निश्चेतव्या पदार्था निश्चयमिति। कामान् स्वेच्छया अवसाययितुं निश्चेतुं शीलमस्य। स्यतेर्णिनिः

। भावे त्व ॥

कामाङ्ग । पुं । राजाम्रे

कालि । पुं । कामुके ॥ स्त्री । रथ्याम्॥

कामिक. । पु । कारण्डवेखगे ॥ न । काम्ये । काम्यमानभोगमोक्षप्रयो जने विधिपूर्वके कर्मणि ॥ त्रि । का मदे । अभीष्टफलप्रदे ॥

कामित. । त्रि । इच्छिते । वाञ्छिते ॥ कामः सञ्जातोऽस्य । ता॰ इतच् ॥

कामी । पु । परमात्मनि ॥ पूर्णकामत्वा त् कामोऽस्यास्ति । इनि. ॥ कामुके ॥ चक्रवाके ॥ पारावते ॥ चटके ॥ संसारिणि ॥ चन्द्रे ॥ ऋषभौषधौ ॥ सारसखगे ॥ अवश्यङ्कामयते । कमुकान्तौ । आवश्यकेति ग्रह्यादि त्वात्णिनिः ॥

कामिनी । स्त्री । अतिशयकामयुक्ता यांनार्याम् । सवर्णासवर्णयो रताया म् ॥ भीरुस्त्रियाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥ वन्दायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ म दिरायाम् ॥ अवश्यं काम्यते । क र्मणि पूर्ववण्णिनि. ॥ भूयान् कामो ऽस्याः । अतइनिठनौ ॥

कामिनीपुष्प. । पु । तृणविशेषे । न । आर्त्तवे ॥ कामिन्याः पुष्पम् ॥

कामिनीश. । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ॥ विदग्धनायके ॥

कामिभव. । पु । स्मरोत्सवे ॥

कामीन. । पुं । रामपूगे । सुरेवटे ॥ त्रि । कामानुरूपिणि ॥

कामुक. । पु । अशोकपादपे ॥ अति मुक्तके । माधवीलतायाम् ॥ चटके ॥ त्रि । कमने । कामयितरि । का मिनि । स्त्रीमुखासक्ते ॥ कामयते तच्छील. । लषपतपदेत्यादिनाउ केकञ् प्रत्यय. ॥

कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलता याम् ॥

कामुका । स्त्री । इच्छावत्याम् । धना दीच्छायुक्तायाम् ॥ कामयते तच्छी ला । उकञन्तात्टाप् ॥

कामुकी । स्त्री । मैथुनेच्छायुक्तायाम् । वृषस्यन्त्याम् ॥ जानपदकुण्डगो- णेत्यादिनाङीष् ॥

कामेषु. । पु । फलकामे । सकामे ॥ काममात्मनिच्छतीति तथा ॥

कामेश्वरी । स्त्री । कामाख्यापञ्चमू र्त्यन्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥

कामोदकम् । न । स्नेहादेशेनत्वेच्छ यादत्तोदके ॥

कामोदा । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

काम्पिल्य. । पुं । गुण्डारोचनिकायाम् । कबीला इति भाषा ॥ उत्तरदेश विशेषे ॥ कम्पिलाया अदूरभव. ।

सङ्खाशादिस्त्वात् ग्रय. ॥

काम्पिल्ल । पुं । काम्पिल्यार्थे ॥ काम्पिल्ल कफपित्तास्रकृमिगुल्मोदरव्रणान । हन्तिरेची कटुप्णश्च मेहानाहविषाश्मजित् ॥

काम्पिल्लक. पु । } काम्पिल्यार्थे ॥
काम्पिल्लका । स्त्री । } उत्तरजनपदविशेषे ॥

काम्पील. । पु । } काम्पिल्यार्थे ॥
काम्पीलक. । पुं । }

काम्बल: । पु । कम्बलावृतरथे ॥ कम्बलेन परिवृतो रथ. । परिवृतो रथ इत्यण् ॥

काम्बविक. । पु । शङ्खवलयादिकर्त्तरि । शाङ्खिके । शङ्खकारे ॥ कम्बुशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । शाम्बतिक इतिनिर्देशात् कादेशोऽनित्य. ॥ कम्बोर्विकारो ऽस्यास्तीतिठन्वा ॥

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

काम्बोज: । पु । कम्बोजदेशजे ऽश्वे ॥ सोमवल्के ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ कम्बोजदेशोद्भवे प्रथमत चत्रिये पश्चाद्धि हितक्रियालोपादिना शूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये । सतु यवनतुल्यो म्लेच्छ जातिविशेष. । अस्य सगरराजेन सर्वं शिरोमुण्डनकृतम् । यथा । अर्द्धं शकानां शिरसोमुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानांशिर सर्वं काम्बोजानां तथैवचेति ह० ॥ पु । न । श्वेतखदिरे । पपरियाखैर इतिभाषा ॥ कम्बोजेषु देशेषुभव । तत्रभवइत्यर्थे । कच्छाद्यण् । कम्बोजो ऽभिजनो ऽस्यवा । सिन्ध्वाद्यण् ॥

काम्बोजी । स्त्री । माषपर्ण्याम् । श्वयपुच्छ्याम् ॥ दुष्खदिरे ॥ गुञ्जायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ कम्बोजेषुभवा । अण् । ङीप् ॥

काम्यम् । न । अन्न करणशुद्धावनुपयोगिनि कर्मविशेषे । फलकामनया चोदिते ॥ यथा । यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्य यज्ञदानजपादिकम् । क्रियते कायिक यच्च तत्काम्यं परिकीर्त्तितमिति ॥ त्रि । कमनीये । सुन्दरे ॥ कामनाविषयेस्वर्गादौ ॥ कामेस्तियत्र । अन्यत्रापीति यत् ॥ यद्वा । काम्यते । कमु० । अचोयत् ॥

काम्यकर्म्म । न । स्वर्गादीष्टसाधने ज्योतिष्टोमादौ । फलोद्देशेनविधीयमाने कर्मणि ॥ काम्यञ्च तत्कर्म चेतिविग्रह. ॥

काम्यदानम् । न । प्रवारणे ॥ फलकामनयादाने ॥ यथा । अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते । दानतत्काम्यमाख्यात ऋषिभिर्धर्मचिन्तकैरि

ति गरुडपुराणम् ॥ काम्येनेच्छया कामस्य सुहृदादीष्टस्य वरस्त्रीरूपस्य स्यादे र्वादानम् ॥

काम्यफलम् । न । आर्थिक्यांशुद्धौ ॥ प्राधान्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्य कर्मणः । आर्थिकीशुद्धिः काम्यकर्म णः प्राधान्येन फलम् ॥

काय । पु । कदैवते । ब्राह्मतीर्थे ॥ मूर्त्तौ । देहे ॥ सङ्घे ॥ लक्ष्ये ॥ स्व भावे ॥ मूलधने ॥ प्राजापत्यविवा हे । सचनौ धर्मं चरतामिति निय मनकृत्वा कन्यादाने ॥ न । मनु ष्यतीर्थे । प्रजापतितीर्थे ॥ तत्तु स्वल्पाङ्गुल्योर्मूलेकनिष्ठानामिकयो रधोभागे प्रसिद्धम् । कायमङ्गुलिमू ल इति वचनात् ॥ प्रजापतिर्देव ताऽस्य । कस्येदिन्त्यण् इत्त्यादेशश्च । यस्येतिलोपात् परत्वादादिवृद्धि ॥ चीयते ऽन्नादिभि. चीयते ऽस्मिन्न स्थ्यादिकमिति वा । चिञ् चयने । निवासचितीत्यादिनाघञ् ।

कायचिकित्सा । स्त्री । वैद्यविद्याङ्गवि शेषे ॥ यथाह सुश्रुत । कायचि कित्सानाम सर्वाङ्गसंसृतानां व्याधी नां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मा दापस्मारकुष्ठमेहादीनां मुपशम नार्थमिति ॥

कायवलनम् । न । कवचे । तनुत्रे ॥ इति हारावली ॥

कायमानम् । न । तृणकुट्याम् ॥ शरी रपरिमाणे ॥

कायस्थ । पु । परमात्मनि ॥ नरेषुधू र्त्ते कृपाहीने नरजाति विशेषे । अ क्षरजीविके । कूटकृति । पञ्जीक रे । कायथ इति भाषा ॥ यथोक्तम ग्नौ वैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे ८५ ऽध्याये । विश्वेकलिपिकर्त्ताच अवज्ञात् धं नं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातु र्मांसमभक्षितम् । तत्रमास्तिकृपा तस्यदन्ताभावोहि केवलमिति ॥ वह्निपुराणेपि । चाटचारचौरे भ्यो वधबन्धभयादिभिः पीड्यमानाः प्रजारक्षेत् कायस्थेभ्योविशेषतइति॥ काये तिष्ठति । स्था । सुपिस्थ इति क. ।

कायस्था । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ आम लक्याम् ॥ कायस्थित्यनया । घ अर्थेकः ॥ एलाद्वये ॥ तुलस्याम् ॥ कायस्थभार्यायाम् ॥

कायिक. । त्रि । शारीरिके । कायनि ष्पन्ने ॥

कायिका । स्त्री । } गवादिबलीवर्दा
कायिकावृद्धि । स्त्री । } दिकर्मयुतायांवृ

द्धौ ॥ यथा । दोह्यवाह्यकर्मयुता का

यिकासमुद्राहृतेतिव्यासः ॥ मूलध नाऽविरोधिन्या प्रत्यब्ददेयपणात दर्व्वादिरूपायांद्वौ ॥ यथा। काया विरोधिनीशश्वत्पणार्द्धाभ्यातुकायि केति नारदः ॥ हलायुधस्तु पणार्द्धा या इत्यत्र पणपाद्येतिपठित्वा पण स्यमूलधनस्य यावद्वयस्थान तावत् शश्वतवर्षसहस्त्रमपि उत्तमर्णेन या वाह्यते प्राप्यते सा कायिकेति व्याख्या तवान्। तत्राद्या भोगलाभान्तर्गता अपरात्र तद्भिन्ना। इतिमिश्राः ॥

कार. । पुं । वधे ॥ निश्चये ॥ बलौ ॥ यत्ने ॥ यतौ ॥ तुषारशैले । हिमा द्रौ ॥ क्रियायाम् ॥ यथा। स्वाहा कारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसा म्। हन्तकारोमनुष्याणां स्वधाका रःस्वधाभुजामिति ॥ करणम् कार' ॥ कर्मोपपदेकर्त्तृवाचक। यथा। क र्मकार, स्वर्णकार इत्यादि ॥ वि क्षिप्ते धान्यादिराशौ ॥ यथा। द्वौ कारौ ॥ करएव। प्रज्ञादण ॥ ह्न विक्षेपे। परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यइ तिकर्मणि घञ। सर्वेभ्यइतिपञ्च मीनिर्देशात् प्रकृत्याश्रयएव करदो रवितिप्राप्तोऽप् बाध्यते नत्वर्थाश्र या स्त्रीप्रत्यया ॥

कारक. । त्रि । कर्त्तरि । क्रियाजनके ॥ भाष्ये करोति क्रियांनिर्वर्त्तयती तिव्युत्पत्तिदर्शनात्। ण्वुल ॥ न। क्रियोपाधिके ॥ साक्षात् क्रियानि मित्ते। कर्मोद्यन्यतमे। तानितु। कर्त्ता कर्म्मचकरणञ्च सम्प्रदान त थैवच। अपादानाधिकरणेइत्याहु: कारकाणिषट् ॥ कर्त्ता १ यथा पु रुषे शिवोदृष्ट। कर्म २ यथा रा मं प्रणमति। करणं ३ यथा नेत्रे. शिवोदृष्ट.। सम्प्रदानम् ४ यथा ह रि. सद्भ्यःसुखं दद्यात। अपादानम् ५ यथा विभीषणा पदाङ्गृष्ट.। अधि करणम् ६ यथा रेमे शरदि गोवि न्द ॥ सर्वत्रसर्वकारकशक्तिसम्भवः। उक्तञ्च। अनेकशक्तियुक्तस्य विश्व स्यानेककर्मणः। सर्वदासर्वथाभावा त् क्वचित् किञ्चिद्विवक्ष्यतइति। य था। सर्वप्रयत्नेनच भूमिपालास्त स्मिन् प्रजासुयुधिसर्वएवेत्यत्रकर्मणो धिकरणविवक्षायांसप्तमीति ॥ कर कोङ्गवजले ॥

कारकदीपकम्। न। अलङ्कारविशेषे। यथा। क्रमिकैकगतानाल्गुम्फ कारकदीपकम्। गच्छत्यागच्छ तिपुन. पान्थः पश्यति पृच्छति ॥ यथावा। निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चल ति कचभरान् शोषयत्यन्तरास्ते दी

व्यस्यवैर्नैवाय गदितुमवसरो भूय
आयाति याहि । इत्युक्ते प्रभुणा
मसकृद्दधिकृतैर्वारितान् द्वारि दी
नान् पश्यास्मानब्धिकन्ये सरसि बहुव
चामर्त्तरेक्षैर्याक्षैः ॥ आद्योदाहरणे
श्रुतस्य पान्यस्य कर्त्तृकारकस्य गमना
दिष्वन्वयः ॥ द्वितीये त्वश्यादृतस्य
प्रभोः कर्त्तृकारकस्य निन्दादिष्वन्वयः ।
इत्येकस्यानेकवाक्यान्वयेन दीपक
त्वाच्छायापत्त्या कारकदीपकम् ॥
कारकुक्षीयः । पु । साल्वदेशे ॥ तद्दे
शीयजने बहुवचनान्तः ॥
कारणम् । न । करणे ॥ साधने ॥ वधे
॥ इन्द्रिये ॥ देहे ॥ कर्मणि ॥ का
यस्थे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ गीतप्रभेदे ॥
अध्यर्थे । बीजभावे ॥ ईश्वरे । अ
भिन्ननिमित्तोपादाने ॥ वेदान्ति
नोऽनुमतादीश्वरस्याभिन्ननिमित्तोपा
दानकारणतां श्रुत्वा पातञ्जलीयः-
सक्रोधमाह । भोः पाप कथमीश्वर
मेवविकारिणं कृत्वा विनाशधर्मि
णमुपपादयसि । अस्यायम्भावः वेदा
न्तीहि भगवतः सकलकार्योपादान
त्वं मन्यते तत्रच्छदेव विकारि तया
सङ्गच्छते । यथाहि मृत् स्वयं विकुर्वा
णा घटशरावाद्युपादानं भवति तथा
स्वयं विकुर्वन्नीश्वरो जगदुपादानमि

त्यभ्युपगन्तव्यम् । तथाच भगवतो
मदद्रवविकारित्वाद्विनाशित्वं सिद्ध्य
तीति ॥ साङ्ख्यस्त्वाह ननु प्रकृते
र्विश्वोत्पत्ति पुरुषस्तूदासीन इति
। एतच्छ्रुत्वा वेदान्ती सखेदमाह ।
दुर्बुद्धीयो भो यतदपि न जानीत य
त् सर्वंप्रमेयजात घटादिवत कार्य
मिति प्रधानोपादानकारणमप्येव
मायमेवेति अतएवविकारश्च प्रा मु
ग्धवधूविकल्पविलसितमिव । तथाहि
। ब्रह्म ज्योतिः कथं मनुदितानन्त
नित्यमकार्यं विश्वोत्पत्तौ व्रजति वि
कृतिं निष्कल निर्मलञ्च । यन्नवी
नोत्पन्नदवदथा मन्दुवाताविलोर्मी-
प्रादुर्भावे भवति नभसः कीदृशो वा
विकार इति ॥ हेतौ । बीजे । येन विना
यन्न भवति तस्मिन ॥ तच्च निमित्तो
पादानभेदाद्द्विविधम् । कारणत्व
माह । अन्यथा सिद्धिशून्यस्य सतनि
यतपूर्ववर्त्तित्वम् । तच्च समवाय्य
समवायिनिमित्तभेदात त्रिविधम् ।
परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारण
त्वमिति भाषापरिच्छेदः ॥ अणुपरिमा
णस्य नकस्यापि कारणमिति सिद्धान्त
मुक्तावली ॥ कार्यते ऽनेन । णिजन्ता
त् करणे ल्युट् ॥
कारणकारणम् । न । प्रकृतेरधिष्ठानभू

ते प्रसूयि ॥

कारणगुणोद्भवगुण । पु॰ कारणगुण पूर्वकगुणे ॥ तद्यथा । रूपम् १ रसः २ गन्ध ३ अपाकजस्पर्श ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेग. ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कार १२ । इति भाषा परिच्छेद ॥

कारणता । स्त्री । } हेतुत्वे । पश्य
कारणत्वम् । न । }
कारणे कारणत्वम् ॥ सततत्त्वादि रूपायां सर्वविकाराधिष्ठानतायाम् ॥

कारणमाला । स्त्री । अलङ्कारविशेषे । यथोत्तरञ्चेत पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता । तदाकारणमालास्यात् ॥ उत्तरमुत्तर प्रति यथोत्तरम् । उदाहरणम् । जितेन्द्रियत्व विनयस्य कारण गुणप्रकर्षो विनया दवाप्यते । गुणप्रकर्षेण जनो ऽनुरज्यते जनानुरागप्रभवाहिसम्पद ॥ अपिच । गुम्फ कारणमालास्यार्द्धथा प्राक्तनकारणे. । नयेन श्री श्रियास्त्याग स्त्यागेन विपुल यश ॥ उत्तरोत्तरकारणभूतपूर्वपूर्वै पूर्वपूर्व कारणभूतोत्तरोत्तरैर्वा वस्तुभि.कृतो गुम्फः कारणमाला । आद्योदाहृता द्वितीया यथा । भवन्तिनर-

का पापात पापद्दारिद्र्य सम्भवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भव ॥

कारणशरीरम् । न । सत्वप्रधानेऽज्ञाने । आनन्दमयकोषे । सुषुप्तौ ॥ अनाद्यविद्यानिर्वचनीय शरीरद्वय कारणमात्रं सत्वरूपाऽज्ञानं यद् स्तितत्कारणशरीरमित्याहु. ॥

कारणा । स्त्री । यातनायाम् । गाढवेदनायाम् ॥ नरकदजा यमयातनेति केचित ॥ णिजन्तात् कृञोयुच्‌इत्यस्येतियुच् । टाप् ॥

कारणिक । त्रि । परीक्षके ॥ करणे-श्चरति । चरतीतिठक ॥

कारणोत्तरम् । न । प्रत्यवस्कन्दने ॥ सत्यत्वेनाङ्गीकृत्य ततप्रतिकूल रूपकारणंब्रूयात तदा तदुत्तरकारणोत्तरम् । तत् त्रिविधम् । बलवत् १ तुल्यबलम् २ दुर्बलम् ३ । आद्य यथा । मयाऋत्त शतङ्ग गृहीतमितिसत्यम् किन्तु तत परिशोधितम् । द्वितीय यथा । मदीये यम्भूमि क्रमागतत्वादिति वाक्युक्ते प्रतिवादिनोपि तथोत्तरम् । तृतीय यथा । ममेयम्भूमिः क्रमागतत्वात इतिवाक्युक्ते ममेयम्भूमिः दशवर्षोपभुज्यमानत्वात इति प्रत्युत

रम ॥

कारण्डवः । पुं । खडहांस इति गौडेषु प्रसिद्धे हंसविशेषे ॥ समन्तादुड इति रमेशः । ईषत् रण्ड । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । कारण्डं वाति । वा० । आतोऽनुपेति कः ॥

कारण्डव्यूहः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कारन्धमी । पुं । कांस्यकारे । शौल्विके । धातुवादरते ॥

कारमिहिका । स्त्री । कर्पूरे ॥

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ ईषत् रम्भा । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥

कारवः । पुं । काके ॥ का इति रवो ऽस्यसः ॥

कारवल्ली । स्त्री । कारवेल्ले ॥ काण्डीरे ॥

कारवी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । मधुरायाम् ॥ बड़जटा इति गौड़भाषा प्रसिद्धे दीप्ये । मयूरशिखायाम् ॥ सुषव्याम् । कालजीरी इति भाषा ॥ त्वक्पत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ क्षुद्रकारवेल्याम् ॥ केनजलेन रौति । कन्दे । पचाद्यच् कारवस्य मयूरस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥ कारं वाति वा । आगतिगन्धनयोः । आतोऽनुपेति कः । गौरादित्वात् ङीष् ॥ यद्वा । कारवम् । हर्षि० । बहुलः । सं० क्विप् ।

कारमवति । अव रक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कारवेल्लः । पुं । करेला इति प्रसिद्धे शाके । कठिल्लके । सुषव्याम् ॥ कारवेल्लं हिमं भेदि लघु तिक्तमवातलम् । ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेहकृमीन् हरेत् ॥ कारमेल्लति वेल्ल चलने । कर्मण्यण् ॥

कारवेल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ स्वार्थे कः ॥

कारवेल्ली । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ले ॥ तद्गुणा कारवेल्लीस्या विशेषाद्दीपनी लघुः । तद्वत् कारवेल्लगुणा ॥ कारवेल्ली फलतकेऽस्विद्दितं विद्रुमर्दितम् । भर्जितं नवनीतेन सैन्धवेन समन्वितम् ॥ पिष्ठिततनुवनीतकारवेल्लीकठोरं पुनकितमिवतैस्स्याधितं गामठेन । रचितमरिचचूर्णं सैन्धवेनातिपूर्णं सुचिररसमायं लोलतामातनोति ॥ कारवेल्ली फलं भेदि लघु तिक्तं प्रशीतलम् । पित्तास्रकामलापाण्डुकफमेह- कृमीन् जयेत् ॥

कारस्करः । पुं । किम्पाकद्रुमे । विषतिन्दौ ॥ कारङ्करोति । डुकृञ्० । कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः । कारस्करो वृक्ष इति निपातनात् सुट् ॥

कारस्कराटिका । स्त्री । कर्णजलौका याम् ॥
कारा । स्त्री । वन्धनालये । कारागारे ॥ दूत्याम् ॥ प्रसेवके । वीणाध का छभाण्डे ॥ सुवर्णकारिकायाम् ॥ व न्धने ॥ पीडायाम् ॥ कीर्यते । कृवि° । भि° अङ् । ऋदृशोऽङीतिगुणे दीर्घत्वनिपात्यते ॥
कारागारम् । न । वन्धनशालायाम् ॥ कारैव आगारम् । काराये वन्धाय वा आगारम् ॥
कारागुप्तः । त्रि । वन्धनागारस्थे ॥ कारायां गुप्त ॥
कारापथ. । पु । देशविशेषे । लक्ष्म णात्मजयो रङ्गदचन्द्रकेत्वोर्विषये ॥
कारावरः । पु । पारशवाद्वैदेह्यामुत्पन्ने । चर्मकारे ॥ कारावरोनिषादात्तु चर्मकार प्रसूयते ॥
कारावेश्म । न । वन्धनालये । वधाङ्क के ॥ कारैव काराये वावेश्म ॥
कारि । स्त्री । क्रियायाम् ॥ त्रि । शिल्पि नि ॥ करोति । डुकृञ्° । कृञउदी चांकारुष्विति इञ् ॥
कारिका । स्त्री । नटयोषिति ॥ कृतौ ॥ स्वल्पाक्षरद्व्यावह्वर्थसूचिका- र्थाभिविताराम् । विवरणश्लोके ॥ शि ल्पे ॥ यातनायाम् ॥ नापिताद्दिकम णि ॥ करणम् । धात्वर्थनिर्देशे करो ते ण्वुल् । शिल्पादृशि' ॥ यद्वा । क रोति । ण्वुल । प्रत्ययस्थादितीत्व म् ॥
कारित. । त्रि । कुर्वन प्रेरित. कारित इत्युच्यते । कराया इतिभाषा ॥
कारिता । स्त्री । कारिकायाम् । कारि ताऽऽवृद्धौ । अधिकवृद्ध इतिभाषा ॥ यथा । ऋणिकेनतुयावृद्धिरधिका सम्प्रकीर्त्तिता । आपत्कालकृतानि त्यं दातव्यासा तुकारिता ॥ इति कात्यायन. ॥
कारी । स्त्री । कारिकायाम् । कटुपत्रि कायाम् ॥ कटुकारी आकर्षकारी त्येषाद्विधा ॥
कारीरम् । न । भस्मनि ॥ करीरस्या वयवे । काण्डे ॥ टीट इतिप्रसिद्धे क रीरफले । तत्पुष्पे ॥ फलंकरीरस्य हि वीजवर्जितं संस्कारितं सोदक भाजनेषु । सुचिक्कणोष्णदिनं सुस न्धितं सन्धानरीत्यासुधियाविपाचि तम् ॥ कारीरकटुकन्नाहि फलमु ष्णंरुचिप्रदम् । कफपित्तकरज्वाकि ञ्चित्कषायंवातहद्धरम् ॥ अथकुसु मथाकस्तु । कारीरकुसुमंसुधर्म निष्कितंसक्षारितैः सयुतं ससाहेन विपाचितंसलवणं हिङ्ग्वाज्यतैलेन

न्दितोहस्तानांशतपञ्चकेनतुद्धश्चा पानिषूस्तावता। कालेनाटकमाख्यापरिवृतश्चक्रावतारोहरेः पाया तस्यन्दनगेचरया भवसन' श्रीकार्त्तवीर्योन्वप इति ॥ जैनराजचक्रवर्त्तिविशेषे। सुभूमे ॥ कृतवीर्यस्यापत्यम्। अण् ॥

कार्त्तस्वरम्। न। स्वर्णे। हेमनि॥ कृतस्वरे आकारविशेषे भवम्।"अ ण॥ कृता. पठिता. स्वरायेन तस्यैवा इदम्। शेषद्रष्टव्यम्॥ धुस्तूरे॥

कार्त्तान्तिक। पु। दैवज्ञे। मौहूर्त्तिके। ज्योतिर्विदि॥ कृतान्तंवेत्ति। क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक॥

कार्त्तिक। पु। स्कन्दे। कार्त्तिकेये॥ ऊर्ज्जे। शरद्दतोर्द्वितीयेमासे। वाहुले॥ अत्रजातस्यफलम्। दच क्रये विक्रयये धनाढ्य स्याद्वावदूको ऽखिलकोशलश्च। य कार्त्तिके कार्त्तिकरूपधारी जातो भवेद्युद्धविशारदश्चेति॥ वर्षविशेषे। सचकृत्तिकारोहिण्योरेकतरस्मिन् दृहस्पतेरस्तोदयेकतरसम्बन्धे भवतीति मलमासतत्त्वम्॥ कार्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन्। विभाषा फाल्गुनीति पाक्षिकोण॥

कार्त्तिकिक। पु। कार्त्तिकमासे॥ कार्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन्। विभाषा-फाल्गुनी श्रवणा कार्त्तिकी चैत्रीभ्यः। इतिठक्॥

कार्त्तिकी। स्त्री। कार्त्तिकपौर्णमास्याम्॥ कृत्तिकया युक्ता पौर्णमासी। नक्षत्रेण युक्तः कालः इत्यण्। ततोङीप्॥

कार्त्तिकेय। पुं। कुमारे। महासेने॥ कृत्तिकानामपत्यम्। तत्पोषितत्वात। स्त्रीभ्योढक॥ अस्यध्यानं यथा। कार्त्तिकेयं महाभागं मयूरोपरि संस्थितम्। तप्तकाञ्चनवर्णाभं शक्तिहस्तंवरप्रदम्॥ द्विभुजं शत्रुहन्तारं नानालङ्कार भूषितम्। प्रसन्नवदनं देवं सर्वसेनासमावृतमिति॥

कार्त्तिकेयप्रसू। स्त्री। दुर्गायाम्॥

कार्त्तिकेयवनम्। न। शरवणे॥

कार्त्तिकोत्सव। पुं। कौमुद्याम्। कार्त्तिक्यापूर्णिमायाम्॥ दीपोत्सवतिथौ॥

कार्त्स्न्यम्। न। साकल्ये॥ कृत्स्नस्यभाव। ष्यञ्॥

कार्प्पट। पुं। जतुनि। लाक्षायाम्॥ कार्य्यिणि। कार्यार्थिनि। उमेदवार इतिवाणी इति पारस्यभाषा॥ इतिहेमचन्द्र॥ वस्त्रे॥ स्वा॰ अण्॥

तार्किकमते प्रागभावप्रतियोगिनि घटपटादिरूपे विकारे ॥ कार्यंप्रति कारणंत्रिविधम्। समवायिकारणम् १ यथा घटकार्यंप्रतिकपालम्। असमवायिकारणम् २ यथा घटकार्यंप्रतिकपालसंयोगादि। निमित्तकारणम् ३ यथा घटंप्रतिदण्डचक्रादीति॥ कार्य्याणां नियोगविकल्पसमुच्चया भवन्ति। अनेनैवोपायेन साध्यमेतन्नियोग। अनेनवाऽनेनवेतिविकल्प। अनेनचेतिसमुच्चयः॥ विवादे॥ यथा। यस्मात्कार्यंसमारम्भश्चिरात्तेन विनिश्चित। तस्मात्लभते कालमभियुक्तस्वकालभाक्॥ इति कात्यायन॥ अपूर्वे॥ यथा। विधिप्रत्ययस्य कार्यंशक्तिरिति मीमांसका॥ त्रि। सम्पादनीये। कर्त्तव्ये॥ क्रियते इति। डुकृञ्०। विभाषा कृवृषोरितिक्यवभावे ऋहलोर्ण्यत्। इति॥

कार्य्यकुशल. । त्रि। कर्मक्षमे। कर्मठे॥

कार्य्यता। स्त्री। कार्यत्वसङ्गतौ॥ भावे तल॥

कार्य्यत्वम्। न। कार्यतासङ्गतौ॥ अभूत्वाभाविन्ये॥ भावे त्व॥

कार्य्यपुट। पुं। क्षपणे॥ उन्मत्ते॥ अनर्थकरे॥

कार्य्यप्रद्वेष। पुं। आलस्ये॥

कार्य्या। स्त्री। कारीवृक्षे॥

कार्य्यार्थी। त्रि। यस्य निर्दिश्यते कार्यं तस्मिन॥ कर्मार्थिनि॥

कार्शानव। त्रि। आग्नेये॥ कृशानोरिदम्। अण॥

कार्श्मरी। स्त्री। काश्मरीवृक्षे। गम्भार्याम्॥

कार्श्यः। पु। कार्श्ये। सालवृक्षे॥ कर्चूरे॥ शठ्यां॥ न। कृशत्वे॥ कृशस्य भाव.। वर्णदृढादिभ्य ष्यञ्चेति ष्यञ्॥

का.र्ष.। पु। कर्षके॥ कृषि भौवादिकस्य। ज्वलादिभ्योण॥

कार्षक। पु। कर्षके॥ कर्षति। कृष०। कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति क्वुन॥

कार्षापण। पुं। न। कार्षिके। रजतरूप्ये॥ षोडशपणे॥ ताम्रिकेपणे॥ कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिक कार्षिक पण। इतिमनूक्तं॥ कर्षस्यायम्। तस्येदमित्यण्। आपणनम्। पण०। नित्यपण. परिमाणे इत्यप। गोचरसञ्चरेतिघो वा कार्षस्य कार्षेण वा आपण॥

कार्षिः। स्त्री। कृषिकृत्तौ॥ कृषति। कृष०। कृषेर्वृद्धिश्छन्दसीति इञ्॥

कार्षिकः। पुं। कार्षापणे। रूप्यकाने

भूतभविष्यद्वर्त्तमानात्मक'कालइति वैयाकरणा ॥ कालोऽस्मि भगवद्वि भूतिः । काल कलयतामहम् । कलयतां सङ्ख्यान कुर्वतांमध्ये ॥ क्रियामात्रमुपहितः सर्वस्य संहर्त्तापरमेश्वर, कालः ॥ अहमेवाक्षय कालः । अक्षयकालाभिमान्यऽक्षय परमेश्वराख्य.काल. ॥ कलनात् सर्वभूतानां ब्रह्मादीनानिमेषत । कालश्च शब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्दअद्वयः ॥ कलयत्यायु' । कलसङ्ख्याने । पचाद्यजन्तात् प्रज्ञाद्यण् ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने शब्देच । कर्मणिघञ् ॥ कालयति सर्वमिति वा । कलप्रेरणे । ण्यन्तातपचाद्यच ॥ यद्वा । काल्यते । कालउपदेशे । घञ् ॥ यस्माऽद'प्रथमं रूप मरूपस्सतथानिशा । सन्ध्याच परमेशस्य तस्मै कालात्मनेनमः ॥

कालक' । पु । जटुले । जतुके । पिप्लौ । देहस्थचिह्न विशेषे । लसन इति भाषा ॥ अलगर्द्दे ॥ न । कालशाके ॥ यकृति ॥ अनित्ये वर्णो रक्तोचार्थे कालाश्च तिकन् ॥ कालक पट कालिकाशाटी कालकम्मुखम् ॥ कालयति । कलक्षेपे ॥ ण्वु० । वुञ् ॥

कालकटङ्कटः । पु । शिवे ॥

कालकण्ठ । पु । शिवे ॥ पीतसारे ॥ मयूरे ॥ खञ्जने ॥ कलविङ्के ॥ दात्यूहे ॥ कालःकृष्णवर्णः कण्ठो यस्य सः ॥ काले प्रावृषिकण्ठो ध्वनिरस्यवा ॥

कालकण्ठक । पु । दात्यूहपक्षिणि ॥ कालकण्ठे ॥ कालःकण्ठोऽस्य । कप् ॥ स्वा० कन्वा ॥

कालकन्दक. । पु । जलसर्पे ॥

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ॥ कालस्यकन्या ॥

कालकर्णिका । स्त्री । अलक्ष्म्याम् ॥ कालस्यकर्णिका ॥

कालका । स्त्री । कालकेयनाम्नोऽसुरगणस्यजनन्याम् ॥

कालकाल । पु । सदाशिवे । देवदेवे ॥

कालकीलः । पु ।
कालकीलक' । पु ॥ } कोलाहले ॥

कालकुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कङ्कुष्ठे । विरङ्गे ॥

कालकूटम् । न । विषे ॥ बोले ॥ पु । न । स्थावरेतीव्रविषविशेषे ॥ देवासुररणेदेवैर्हतस्यपृथुमालिन. । दैत्यस्यरुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभः ॥ निर्यासःकालकूटोऽस्यमुनिभिः परिकीर्त्तितः । सोऽहिक्षेत्रे शृङ्गवेरे कोङ्कणे मलये भवेत् ॥ कालसर्पि

कूटयति । कूटपरिदाहे । युः । कर्म यय ॥ कालस्यकर्मणो मग्धोवाकू टोराशिरिवेति वा ॥

कालकृत् । पुं । सूर्ये ॥ कालकरोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक ॥

कालकृत. । पु । सूर्ये ॥ त्रि । कालजाते ॥ यथा । सर्वंकुकालकृतमन्ये कालेोहि बलवत्तर. । इतिपु ॥

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् ॥

कालखञ्जनम् । न । यकृति ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

कालखञ्ज. । पुं । महानरकविशेषे ॥

कालखण्डम् । न । दक्षिणकुक्षिस्थेमांसखण्डे । यकृति ॥ कालञ्चततत्खण्डञ्च ।

कालग्रन्थिः । पुं । वत्सरे ॥

कालघण्टः । पु । योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठींशीतांशुवारे परिहर दशमीं सप्तमीम्भार्गवेपि अष्टम्यादित्यपूर्व्वा बुधदिननवमीं सौरिवारेदशम्याम् । एकादश्याञ्चभौमं दशशतकिरणेव र्जयेद्वादशीञ्च सर्वारम्भं न कुर्याज्जनयतिविपदं कालघण्टोहियोग इति ॥

कालच्छत. । पुं । काककालुम्बे इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कासमर्दे । कसौंदी इतिभाषा ॥

कालचक्रम् । न । कालस्वरूपे चक्रे ॥ यथा । कालोद्विविधे ऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीषुभेदत । सागरकोटिकोटीनाविंशत्यास समाप्यते ॥ अवसर्पिण्यांषडरा उत्सर्पिण्यांतएवविपरीता । एवंद्वादशभिररैर्विवर्त्तते कालचक्रमिदम् ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥ मत्त्रम्बक्रमे ॥

कालचिन्तक. । पुं । ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥

कालज्ञ. । पुं । कुक्कुटे ॥ त्रि । अस्याय ज्ञःइतिविदुषि ॥ यद्वेदभिर्य्यस्तन्वेन यावत्कालविपर्ययं । तमेवचागते काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना ॥ कालं जानाति । ज्ञा० । क० ॥

कालञ्जरः । पुं । योगिचक्रस्यमेलके ॥ भैरवे । शिवे ॥ पर्वतविशेषे ॥ देशविशेषे ॥ काव्या स्थाने सिद्धपीठे ॥

कालञ्जरा । स्त्री ।
कालञ्जरी । स्त्री । } चण्ड्याम् ॥

कालताल । पु । तमालवृक्षे ॥

कालतिन्दुक । पुं । काकेन्दौ । कुपीलुके ॥

कालदण्ड. । पुं । योगविशेषे ॥ कालदण्डे ॥

कालधर्म्म. । पुं । मृत्यौ ॥ समयस्वभावे ॥ कालस्य धर्मे ॥

कालनियोगः । पुं । दैवाज्ञायाम् ॥ कालस्य नियोगः । कालकृतोवा नियोग ॥

कालनिर्य्यासः । पुं । गुग्गुलौ ॥

कालनेमि. । पु । राक्षसविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुपुत्रे । दैत्यविशेषे ॥

कालनेमी । पुं । कालनेमौ ॥

कालनेमिनिहा । पुं । श्रीपतौ । विष्णौ ॥ कालनेमिंनिजघानेति ॥

कालनेमिरिपु. । पु । } विष्णौ ॥
कालनेमिहा । पुं । }
कालनेम्यरि । पुं । }

कालपर्णं. । पुं । तगरवृक्षे ॥

कालपालकम् । न । कङ्कुष्ठमृदि ॥

कालपाश । पुं । याचायावर्जनीयविशेषे ॥ उत्तरादिषु पूर्वान्तदिक्षु सूर्यादित क्रमात् । काल स्तत्सम्मुखे पाशो निशायान्तु विपर्यय ॥ सम्मुखस्थौ कालपाशौ यात्रायाञ्चविवर्जयेत ॥

कालपीलुक । पु । कुपीलौ ॥

कालपुच्छ. । पु । मृगविशेषे ॥ गुणो रे यासम. कालपुच्छो मुनिभि रीरित ॥

कालपुरुष । पु । यमसहाये ॥ ज्योतिश्शास्त्रे ॥ यथा । किन्त्वस्य कालपुरुषाख्यमहार्णवस्य गच्छेत् कदाचि दृश्यपिमनसापि पारम् । इति ॥ नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं जन्मकर्म्मादिलग्नादृष्टराशिकल्पिते ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे पुरुषाकारे ॥

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ न । कोदण्डमात्रे । धनुर्मात्रे ॥ कर्णचापे । कर्णस्य पृथातनयस्य धन्वनि ॥ कालो यम इव पृष्ठ मस्य । कालवर्णं वा पृष्ठ मस्य ॥

कालपेषी । स्त्री । श्यामलतायाम् ॥

कालप्रभातम् । न । शरहतौ ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

कालमान. । पु । कृष्णार्ज्जके । कृष्णतुलस्याम् ॥ राजनिर्घण्टे कालम[illegible] इति पाठः ॥

कालमुष्क । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके ॥

कालमेघः । पु । श्यामलेसघनेघने ॥

कालमेशिका । स्त्री । कालमेष्याम् ॥ काले मिश्यते । मिशशब्दे । कर्मणिघञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थे कन् ॥

कालमेषी । स्त्री । कालमेषिकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ चिरति ॥ सोमराज्याम् ॥ कालंवर्णं मिषति । मिष स्पर्द्धायाम् । कर्मण्यण् । गौरा

दित्यान ङीष॥

कालयुक्त । पु । वत्सर ॥ यथा । गोमश्व्योविनश्यन्तियेचान्यनटनर्त्तका । वासवोवर्षते देविग्रस्तश्च नजायते ॥ तिलसर्षपमाषादिकार्पासानां महार्घता । गोमहिष्य सुवर्णादि कांस्यताम्रादिशेषत ॥ तत्त्वं देविविक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चय: । तेन धान्येन लोकोयं निस्तरिष्यति दुर्दिनम् ॥ पार्थिवाश्चापका दीना: कालयुक्ते प्रपीडित:. ॥ इति ॥

कालरात्रि. । स्त्री । सर्वभूतापहारिण्यां मृत्युदेव्याम् ॥ सर्वमारकशक्तिरूपिका तस्य रात्रिर्नाशिका । प्रलयेकालस्यापिनाशात् ॥ कालरात्रिर्यमभगिनीतिभावप्रकाश. ॥ कल्पान्तरात्रौ ॥ भीमरथ्याम् ॥ निशाविशेषे । दीपावल्याम् ॥ दीपावलीतुयाप्रोक्ता कालरात्रिश्च सामतेत्यागम वचनात् ॥ दुर्गाया. शक्तिविशेषे ॥ दैनन्दिनप्रलये ऽपीतिकश्चित् ॥ काल: संहारोमरणं तदुपलक्षिता रात्रि: ॥

कालरुद्र: । पु । कालाग्निरुद्रे ॥

काललवणम् । न । विड्लवणे ॥

कालसीसम् । न । तिखा इति गौडभाषाप्रसिद्ध कृष्णायसे । वक्मे । तीक्ष्णे ॥

कालवित् । पु । ज्योतिर्विदि ॥ ज्योतिर्विद्धि काल. परमार्थ इत्याह । तन्न । कालेऽक्ये मुहूर्त्तादिव्यवहारायोगात । तस्मानाव्येपि न स्वातन्त्र्यम् । अन्यविषयत्वेन प्रतीते.। उदयकालइत्यादिनाक्रियाधर्मत्वेन प्रतीते. स्फुटत्वात् । नचक्रियाधर्मत्वं कालेपितदुत्पत्तिदर्शनात् । अन्यआकाशानवच्छिन्नत्वेनक्रियानिष्पत्त्यापातात् ॥ त्रि । अवसरज्ञे ॥

कालविभक्ति । स्त्री । मासर्त्त्वयनादौ ॥

कालवृन्त. । पु । कुलत्थवृक्षे ॥

कालवृन्ती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

कालवेला । स्त्री । क्रियानर्हकालविशेषे ॥ यथा । पञ्चद्विसप्तत्रिगजेन्दुवेदद्विगदस्तिनस्थापिदिवा ऽर्धरात्रौ । पटतूर्यरामाद्रिशराग्निचन्द्रभागास्तुव्यादिषुकालवेला इति ॥ कालस्यनेत्रतस्यामार्द्धरूपा वेला ॥ इतिदीपिका ॥

कालशाकम् । न । नाडिकम् शाकशाकम् कालकमितिपर्यायप्रसिद्धे शाकविशेषे । नरिका नटचा इतिगौडभाषा ॥ कालशाकंसरं रुच्यं वातकृत्कफशोफहृत् । बल्यवन्दिकारं मेध्यं रक्तपित्तहरं हिमम् ॥

कालशालि. । पुं । कृष्णशाली ॥

कालशेयम् । न । गोरसे । घोले ॥ कलश्याम् मन्थनपात्रे भवम् । इति कुक्षिकलशिवस्त्यस्त्येर्ढञ् ॥

कालसरोध । पुं । चिरकालावस्थाने ॥

कालसर्प्प । पु । कृष्णसर्पे । महाविषे ॥

कालसार । पु । कृष्णसारे मृगे ॥ न । पीतचन्दने । कालानुसार्य्ये । कालिया इतिगौडभाषा ॥

कालसूत्रम् । न । अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमयेतससमदेशे उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमाने नरके ॥ कुलालचक्रसूत्रच्छेदनरूपेन रके ॥

कालसेयम् । न । घोले ॥

कालस्कन्ध । पु । तमालवृक्षे ॥ तिन्दुकवृक्षे ॥ जीवकद्रुमे ॥ दुष्खदिरे ॥ उदुम्बरे ॥ काल स्कन्धो यस्य ॥

कालहानि । स्त्री । विलम्बे ॥

कालहीन । पुं । लोध्रे ॥

काला । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ कालयति । कलविक्षेपणे । णयन्त । पचाद्यच ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ कल्यते । कलक्षेपे । कर्मणि घञ् ॥ कृष्णजीरके ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ कालियाकडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ कालोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥ गौर्य्याम् ॥ वर्णस्याविवक्षाया जानपदेतिन ङीष ॥

कालाक्षरिक । त्रि । शिक्षिताक्षरे ॥

कालाख्या । स्त्री । नवविधासु तुष्टिषु तृतीयायाम् ॥ यथा । प्रवृज्यापिन सद्योनिर्वाणदेति सैवकालपरिपाकमपेक्ष्यसिद्धिरेविधास्यति अलमुत्तलतयेत्युपदेशे यातुष्टि साकालाख्या ओघ उच्यते ॥

कालागुरु । न । कृष्णागुरुणि ॥ कालवनत् अगुरुच ॥ अयंप्राग्ज्योतिषे भवतीतिप्रसिद्धि ॥

कालाग्निरुद्र । पुं । संहारकारिरुद्रे ॥

कालाग्नि । । पञ्चमुखे रुद्राक्षे ॥

कालाङ्ग । पु । काद्रवेयप्रभेदे ॥

कालाङ्गम् । न । कालपुरुषस्याङ्गे ॥ यथा मेष शिरोवृषोवक्त्रं मिथुनंबाहुयुग्मकम् । कर्कटोहृदयञ्चैवसिंहस्तूदरमेवच ॥ कन्याकटिस्तुलावस्तिर्वृश्चिकोगुह्यमेवच । धनुरूरूमृगोजानूकुम्भोजङ्घेप्रकीर्त्तिते ॥ मीन पादद्वयञ्चैव कालाङ्गानि यथाक्रमम् ॥ इतिकालनरस्याङ्गेसदसद्ग्रहयोगत । पुंसामपितदङ्गेषु शुभाशुभ फलंवदेदिति ॥

कालाञ्जनी । स्त्री । नीलाञ्जन्याम् । रेचन्याम् ॥

कालातीतः । पुं । कालात्ययापदिष्टे ॥ कालातिक्रमणे ॥ कालस्यअतीतम् ॥ चि । अतीतकाले ॥

कालात्ययापदिष्ट । पु । कालातीते । बाधितहेतौ । कालस्यसाधनकालस्य अत्यये अभावे अपदिष्टः प्रयुक्तोहेतु एतेनयस्यहेतोः साध्याभाव प्रमाणान्तरेण सिद्धः सकालात्ययापदिष्ट । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वात । अत्रानुष्णत्वसाध्यतदभावउष्णत्वम् ततस्पर्शेन प्रत्यक्षेणगृह्यते इति ।

कालानल । पुं । प्रलयाग्नौ ॥

कालानुनादी । पु । भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कालानुसारिवा । स्त्री । तगरपादिके । तगरमूल इति भाषा ॥ शीतल्याम् । शिउलीझाप इतिगौडभाषा ॥

कालानुसारकम् । न । तगरे ॥ पीतचन्दने ॥

कालानुसारि । पुं । शैलेये । शैलजनामगन्धद्रव्ये ।

कालानुसार्य्य । पु । न । शैलेये ॥ कालीयके । गौडभाषया कालियानाम पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृक्षे ॥ तगरे ॥ कालेनअनुस्रियते । स्र गतौ । कर्म्मणिण्यत ।

कालानुसार्य्यकम् । न । शैलेये ॥

कालान्तरविष । पु । मूषिकादौ ॥

कालाप । पु । सर्पभोगे ॥ राक्षसे ॥ चि । कलापव्याकरणज्ञे ॥

कालापकम् । न । कलापिना छात्राणाम् समूहे ॥

कालायसम् । न । लौहे ॥ कालञ्चतत् अयश्च । अनोश्माय सरसाञ्जातिसंज्ञयोरितिटच् ॥

कालायीनम् । न । कलायानाम्क्षेत्रे ॥ कलायानाम् भवनंक्षेत्रम् । धान्यानाम्भवनेक्षेत्रेखञ् ॥

कालाशुद्धि । स्त्री । शुभकर्म्मानर्हसमये ॥ सायथा । शुक्रास्तिचारहस्तत्वशाल्यत्वेगुरुशुक्रयो. । गुरौसकरसिहस्थे क्षयमासधिमासयो ॥ क्षयोदशदिनेपक्षेगुर्व्वादित्येतथैवच । ग्रहणाद्वर्विपियेत्याने कालाशुद्धिरुदाहृतेति ॥

कालिक. । पुं । क्रौञ्चविहगे ॥ न । कालीये । कृष्णचन्दने ॥ न । वैरे ॥ प्रकृष्टोदीर्घ कालोस्य । प्रकृष्टेठञ् ॥ चि । कालसम्बन्धिनि ॥ सामयिके ॥ कालेननिर्वृत्त । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्य इतिठञ् ॥ कालेभरोवा । कालाट्ठञ् ॥

कालिका । स्त्री । गौर्याम् ॥ चण्डिका भेदे ॥ काश्मर्ये ॥ वृश्चिकपत्रवृक्षे ॥ क्रमदेयवस्तु मूल्ये ॥ धूसर्याम् ॥ नवमेघे ॥ पटोलशाखायाम् ॥ रोमाल्याम् ॥ मांस्याम् ॥ काक्याम् ॥ शिवायाम् ॥ मेघावल्लौ ॥ स्वर्णादिदोषे ॥ सुरायाम् ॥ चीरकीटे ॥ कोल्याम् ॥ श्यामाख्यविहगे ॥ प्रतिमासीयवृद्धौ ॥ यथा । प्रतिमासंस्त्रवतिया वृद्धिः साकालिकामतेतिनारद ॥ कुज्झटिकायाम् ॥ हिमाचलभवायां त्रिशिरायां हरीतक्याम् । सागन्धयोगकरणे प्रशस्ताभवति ॥ कालोवर्णः समयश्चास्त्यस्या । अत इनिठनाविति ठन् ॥ स्वा० कन्वा । केण इति ह्रस्व ॥

कालिकापुराणम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

कालिकाव्रतम् । न । अमावास्यायां स्त्रीकर्त्तव्येभविष्यपुराणोक्तव्रतविशेषे॥

कालिङ्ग । पु । भूमिककर्कारौ ॥ हस्तिनि । द्विपे ॥ सर्पे ॥ लोहविशेषे ॥ अस्यलक्षण यथा । कालिङ्गोलिङ्गवान् य स्यात घन'स्वच्छाङ्गकोमत इति ॥ कलिङ्गनाराजनि ॥ द्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण ॥ न । कर्लौदातरबूज इतिख्यातेफलविशेषे । सुवर्तुले । कालिन्दके ॥ गुणा यथा । कालिङ्गं ग्राहिदृक्पित्तशुक्रहृ च्छीतल गुरु । पक्वन्तु सोष्ण सक्षारं पित्तलं कफवातजिति ॥ कालिङ्गाः पुं भूम्नि । नीवृति ॥ कलिङ्गदेशमारभ्यपश्चाष्टयोजनशिवे । दक्षिणस्यांमहेशानिकालिङ्गा परिकीर्त्तिता ॥

कालिङ्गिका । स्त्री । त्रिवृति ॥

कालिङ्गी । स्त्री । राजकर्कव्याम्

कालिदास । पु । विक्रमादित्यसभाया नवरत्नमध्यगणिते प्रसिद्धकविविशेषे । मेधारुद्रे ॥ काल्या दासः । ङ्यापो संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्व ॥

कालिनी । स्त्री । आर्द्रानक्षत्रे ॥ इति हेमचन्द्र. ॥

कालिन्दम् । न । } कर्लौदा इतिप्रसिद्धे फलविशेषे । कालिङ्गे ॥
कालिन्दकम् । न । }

कालिन्दी । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ रक्तत्रिवृति ॥

कालिन्दीभेदन । पु । कालन्दीकर्षणे । बलदेवे ॥ कालिन्द्या. भेदन' ॥

कालिन्दीसू । स्त्री । सूर्यपत्न्याम् । यमुनामातरि ॥

कालिन्दीसोदरः । पु । यमे ॥ कालि

स्या सोदर. ॥

कालिमा । पु । कार्ष्ण्ये ॥

कालिय । पु । कृष्णसर्पविशेषे ॥

काली । स्त्री । शान्तनुराजपत्न्याम् । सत्यवत्याम् ॥ कालिकायाम् ॥ अग्निकामन्नाटाग्निष्कान्तायां देव्याम् । क्षीरकीटे ॥ मातृभेदे । उमायाम् । काल सङ्कसनात् कालीत्याम म. ॥ कालकारस्याया देव्याम् ॥ मव्यमेघौघे ॥ परिवादे ॥ कालाञ्जन्याम् ॥ तुवर्याम् ॥ त्रिवृति ॥ रात्रौ ॥ वृश्चिकाल्याम् । विछाटी इति गौड भाषा ॥ वह्निजिह्वाविशेषे ॥ कालोवर्णोऽस्त्यस्या । कालाञ्जनप इक्कुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलेत्यादिना ङीष् ॥

कालीकः । पुं । क्रौञ्चे ॥

कालीची । स्त्री । यमस्य विचारभूमौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कालीतनयः । पुं । महिषे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कालीयम् । न । कृष्णचन्दने । हरिचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥ पुं । सर्पविशेषे ॥

कालीयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ न । गौडभाषया कालिया इति प्रसिद्धे पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे । जायके । कालानुसार्ये ॥ कृष्णचन्दने ॥ कालीयकं रक्तगुणं विशेषाद्व्यङ्गनाशनम् ॥ कालस्य वर्णस्यायम् । वृद्धाच्छः । स्वार्थे कन् ॥

कालीयकचोदः । कुङ्कुमे ॥

कालुष्यम् । न । कालिम्ने ॥

कालेय. । पु । दैत्यभेदे ॥ न । कालखण्डे । यकृति ॥ गौडभाषया कालियानामपीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शाखी कालीयेऽर्थे अग्निकलिभ्यां ढक् वक्तव्य इति ढक् ॥

कालेयक. । पु । दारुहरिद्रायाम् ॥ कुक्कुरे ॥ न । कालीयके । पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे ॥ कलेरयम् । सर्वत्राग्निकलिभ्यां ढक् । स्वा० कन् ॥

काल्पः । पुं । कचीहलदी इति प्रसिद्धे द्राविडके । कर्चूरे ॥

काल्पक । पुं । वेधमुख्ये । कर्चूरके । काल्पे ॥ कल्पेविधौभवः । तत्रभवइत्यणन्तात् कन् ॥

काल्पनिक । त्रि । आरोपिते । कल्पिते । कल्पनाभवे ॥ कल्पनाया आगत । ठक् ॥

काल्पिक । त्रि । कल्पोवेदाङ्गम् तदुक्त विधौ ॥

काल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ कलयति चेष्टाम् । अघन्यादयश्चेति कलेर्यक् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ क्लीबे

॥ त्रि। प्राप्तकाले॥ कालःप्राप्तोऽस्य। कालाद्यत्॥

काल्यक'। पु। कर्चूरे। द्राविडके॥ काले साधु'। तत्रसाधुरितियत्। स्वा० कन॥

काल्यमान। त्रि। विचाल्यमाने॥

काल्या। स्त्री। उपसर्यायाम्। गर्भग्रहणप्राप्तकालायाङ्गवि॥ काल'प्राप्तोऽस्य'। तदस्यप्राप्तमिति वर्त्तमाने कालाद् यत्॥

कावचिकम्। न। तनुत्रिणाङ्गणे॥ कवचिनांसमूहः। ठञ्कवचिनश्च॥

कावाद:। पु। वाकूचके॥ ईषद्वाद ईषदर्थेचेतिको कादेश.॥

कावारम्। न। शैवले॥ आसमन्तात् वार्यते आच्छाद्यतेऽनेन। हलश्चु रादे: पुसीतिघ.। यद्वाआवारयति व्रियते वा। हल०। अच। घञ्वा। कस्यजलस्य आवारम्॥

कावारी। स्त्री। दण्डादिच्छत्रके। अमलक्याम्। वारित्रायम्॥ छनाइति भाषा॥

कावृक। पु। कुक्कुटे॥ चक्रवाके॥ पीतमुण्डखगे॥

कावेरम्। न। कुङ्कुमे॥

कावेरी। स्त्री। वेश्यायाम्॥ हरिद्रायाम्॥ सरिद्विशेषे॥ कस्य जलस्य वेर शरीरम्। तस्येयम्। तस्यदृमिच्छया। ङीप॥ ईषद्वेरमस्या वा॥

काव्यः। पु। शुक्रे। दैत्यगुरौ॥ न। ग्रन्थे। कविकृतौ॥ अदोषौ सगुणौ सालङ्कारौशब्दार्थौ काव्यमितिवामन,॥ तत्त्रिविधं यथा। सव्यङ्ग्यमुत्तम काव्य मव्यङ्ग्यमधमं स्मृतम्। किञ्चिद्व्यङ्ग्यसमायुक्तं मध्यम परिकीर्त्तितमितिकाव्य चन्द्रिका॥ कवेरपत्यम्। कुर्वादिभ्योण्य.॥ कवेरिदं कर्मभावो वा। ब्रा०। ष्यञ्॥ कुधातो.र्ण्योरावश्यके इति ण्यद्वा॥

काव्यचौर। पु। चन्द्ररेखा॥

काव्यलिङ्गम्। न। अर्थालङ्कारप्रभेदे॥ अस्यलक्षणं यथा। हेतोर्वाक्य पदार्थत्वे काव्यलिङ्गमुदाहृतमिति॥ काव्यलिङ्ग हेतोर्वाक्यपदार्थतेतिच॥ यथा। वपु प्रादुर्भावा दनुमित मिद जन्मनि पुरा पुरारे न प्राय. क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान्। नमन्मुक्त सम्प्रत्यऽह मतनु रग्रेप्यनति भाग् महेश क्षन्तव्य त दिदमपराधद्वयमपि॥ अनेक पदार्थता यथा। प्रण यिसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत्। वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्र मुपक्षिपतः प

तत् शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष
भुजः ॥ एकपदार्थता यथा । भवतो
वृजनभङ्गमस्तु भवतो बद्धावमाधो
मुखं वा सोपानपरम्परां गिरिस
ताकान्तावयाकृतिम् । मयाराध
गतोधितेन विभुना युष्मत्पयोसु
कालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि
महामोहे निधीयामहे ॥ एषु च
पराधद्वये पूर्वापरजन्मनोर्गमनम्
भुजपाते मध्योपक्षेपो महामोहे-
सुखालोकोच्छेदित्वञ्च यथाक्रम-
मुत्कर्षोहेतु' ॥

काव्या । स्त्री । पूतनायाम् ॥ शुद्दो ॥

काव्यार्थापत्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारप्र
भेदे ॥ कैमुत्येनार्थसंसिद्धिः काव्या
र्थापत्तिरिष्यते । स जित त्वन्मुखे
नेन्दुः का वार्ता सरसीरुहाम् ॥
अत्र त्वन्मुखेन पद्मानि येन जिता
नि इति विवक्षितम् । तथाच सो-
पिचेन्नजित स्तेन पद्मानि जितानी
ति किमु वक्तव्यमितिदृष्टा पूपिका
न्यायेन पद्मजयरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः
काव्यार्थापत्तिः ॥ तान्त्रिकार्थापत्ति
व्यावर्तनाय काव्यविशेषणम् । यथा
वा । अधरोयमधीराक्ष्याबन्धुजीव
प्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हर
तीति किमद्भुतम् ॥ स्वकीयहृदयं
भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृ
दयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपान
योः ॥

काशः । पुं । रोगविशेषे ॥ श्रुते ॥ पु ।
काष्ठकण्डूयने ॥ काँस इति प्रसिद्धे
तृणविशेषे । इक्षुगन्धायाम् ॥ काशः
स्यान्मधुरस्तिक्तः स्वादुपाकोहिम-
सरः । मूत्रकृच्छ्राश्मदाहास्रक्षयपि
त्तजरोगजित् ॥ न । काशपुष्पे ॥
काशते । काशृ दीप्तौ । पचाद्यच् ॥

काशक । पु । काशे । काँस इतिभा
षा ॥

काशशाल्मलि । स्त्री । कूटशाल्मलिवृक्षे ॥

काशिः । स्त्री । देशविशेषे । काश्य
म् ॥ काशते । काशृ० । सर्वधातुभ्य
इन् ॥

काशिका । स्त्री । काश्याम् । प्रकाश्य
माने ॥ प्रकाशिकायाम् ॥ काश्येव ।
। स्वार्थे कन ॥ काशिकायाम् । का
श्यादिभ्यष्ठञ्ञिठ. । इकारउच्चारणार्थः ॥

काशिकाप्रिय । पुं । दिवोदासे । धन्व
न्तरौ ॥

काशिकी । स्त्री । काश्याञ्जातायाम् ॥
काश्यांजाता तत्रभवा तत आगता
दिर्वा । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठाविति ठ
ञ् । ङीप् ॥

काशिराजः । पुं । नृपतिविशेषे । धन्व

न्तरौ । सुधोद्भवे ॥ काश्या राजा । राजाह. सखिभ्यष्टच् ॥

काशी । स्त्री । वाराणस्याम् । तप स्थ ल्याम् । अविमुक्ते । आनन्दवने ॥ मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्र कदाचन । विमुक्तं न शिवाभ्यां यद् विमुक्तं ततोविदु ॥ न यदाभूमिवलय न यदापां समुद्भव. । तदा विहर्तुं मीशेन क्षेत्र मेत द्विनिर्मितम् ॥ इत्यगस्त्यम्प्रतिस्कन्दवचनम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका । पुरीद्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिका ॥ एतास्तु पृथवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन । पुरीद्वारावतीविष्णो पाञ्चजन्यो परिस्थिता ॥ एताश्च मुक्तिदा सर्वा एकत्रगणिता.सुरै । यानि यानिच क्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिषट॥प्राणिना मिह मोक्षार्थं मत्राकारुणिक. शिव. । तारोपदेशं कुरुते इत्याहु शास्त्रकोविदा । यथोक्तव्रह्यामले । काशीपुरीपरिसरे सुरसिन्धुतीरे कर्णे जपत्यनुदिनकिल देहभाजाम् । मोक्षार्थमेव दयया शशिखण्डमौलि श्रीशक्तिबीजमनघ सुरसंघसेव्यमिति ॥ तत्र वैष्णवेभ्योराममन्त्रस्तशैवेभ्य:पञ्चाक्षरस्य बृहज्जाबालोक्तया शाक्तेभ्य शक्तिवीजश्रभुवनेश्वरीमन्त्रस्य यतिभ्य प्रणवस्येतिव्यवस्था ॥ सदा कृतयुगञ्चास्तु सदा चास्तू त्तरायणम् । सदा महोदयश्चास्तु काश्यां निवसता सताम् ॥ लोलार्ककेशवौ कोटी गङ्गा ज्या नगरधनु । कलि लक्ष्य शरो धर्म्म शिवो धन्वी पुनातु माम् ॥ अथवा सर्वक्षेत्राणि काश्या सन्ति नगोत्तम । तत्र नित्यं वसेत नित्यं देवी भक्तिपरायणा. ॥ तानि स्थानानि सम्पश्यन् जपन् देवीं निरन्तरम् । ध्याय स्तच्चरणाम्भोजं मुक्तोभवति बन्धनादितिदेवीगीता देवीभागवते ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच । गौरादित्वान् ङीष् ॥

काशीनाथ. । पु । विश्वेश्वरे । शिवे ॥

काशीराज । पु । शिवे ॥ धन्वन्तरौ ॥ काश्या राजा । टच ॥

काशीशम् । न । धातुकाशीशे । हीराकसीति प्र० उपधातुविशेषे ॥ तद्द्विविधम् । हरिद्वर्णं लोहितञ्च धातुकाशीशंमिष्यते । शुक्लवर्णं तथाकृष्णम्पुष्पकाशीशमुच्यते ॥

काशूकार । पु । गुवाके ॥

काश्मरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीतिमनिन् । व

नोरचेति क्लीबे ॥

काश्मर्य्य । पु । काश्मरीवृक्षे । गम्भारीम् ॥ काश्मरीशब्दोऽप्यत्र । अन्येप्योपीतिपम् ॥

काश्मीरम् । न । पुष्करमूले ॥ कुङ्कुमे ॥ टङ्के ॥ पुंभूम्नि । देशविशेषे । शारदाभिक्षियषु ॥ संप्रदायविशेषे ॥ यथा । शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकम् । तावत्काश्मीरदेशः स्यात्पञ्चाशद्योजनात्मकः ॥ काश्मीरेषुभवम् । तत्रभवइत्यर्थे कच्छादिभ्य श्चेत्यण् ॥ स्वार्थेऽप्यण् ॥

काश्मीरजम् । न । कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ कुङ्कुमे ॥ पुष्करमूले ॥ काश्मीरे जायते । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

काश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ काश्मीरे जन्मास्य ॥

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायाम् । महौषधे ॥

काश्मीरा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ पृथिव्याम् ॥

काश्मीरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ गुणा यथा । काश्मीरीतुवरातिक्तावीर्योष्णामधुरागुरुः । दीपनी पाचनी मेध्याभेदिनीभ्रमशोषजित् ॥ दोषतृष्णामशूलार्शोविषदाहज्वरापहा । तत्फलंबृंहणंवृष्यंगुरुकेश्यंरसायनम् । वातपित्ततृषारक्तक्षयमूत्रविबन्धकृत् ॥ स्वादुपाकेहिमंस्निग्धंतुवराम्लंविशुद्धिकृत् । हन्याद्दाहतृषावातरक्तपित्तक्षतक्षयानिति ॥

काश्य । पु । काशिराजे ॥ न । मद्ये ॥

काश्यप । पु । मुनिविशेषे ॥ कणादमुनौ ॥ मृगविशेषे० ॥ मीनवि० ॥ गोत्रवि० ॥ ततप्रवरान्तर्गतमुनिवि० ॥ कश्यपस्यात्मजः भावे ॥ कश्यपस्यगोत्रापत्यम् । बिदाद्यञ् ॥ न । मांसे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

काश्यपि । पुं । अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ गरुडे ॥ कश्यपस्यापत्यम् । बा० इञ् ॥

काश्यपी । स्त्री । पृथिव्याम् । भूमौ ॥ कश्यपस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ अग्निकायाम् ॥

काश्यपेय. । पुं । सूर्य्ये ॥

काश्मरी । स्त्री । काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अश्नोत्यश्नोपीतिवन्निप् । वनोरचेतिङीप्रौ ॥

काष. । पुं । कषणे ॥ कषणपाषाणे ॥ कष्यतेऽनेन । कष० । घञ् ॥

काषायम् । त्रि । कषायेणरक्तेवस्त्रादौ ॥ तेनरक्तंरागादित्यण् ॥

काषायी । त्रि । कषायरक्तमस्त्यस्यति ॥

काष्ठम् । न । दारुणि । इन्धने ॥ अग्निज्वालनार्थेकाष्ठे ॥ यथा । सता

रमति शुष्कं यत मुष्टिमध्येसमेष्य ति। तत् काष्ठङ्काष्ठमित्याहु खदि रादिसमुद्भवम् ॥ काशते । काशृ॰ । हनिकुषीत्यादिना क्थन । ग्रस्येति षत्वम् । तितुत्रेतिनेट ॥
काष्ठकम् । न । अगुरुणि ॥
काष्ठकदली । स्त्री । वनकदल्याम् । शि लारम्भायाम् । काठकेला इतिभाषा ॥
काष्ठकीटः । पु । घुणे ॥
काष्ठकुट्ट । पु । शतच्छदखगे । खुटक बढ़ैया इति भाषा ॥
काष्ठकुद्दालः । पुं । अभ्याम् । नौकादेर्मलापनयनार्थंकाष्ठघटितकुद्दाले ॥ कमुद्दालयति । दलविदारणे । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादि । काष्ठस्य कुद्दालः ॥
काष्ठजम्बू । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥
काष्ठातट् । पु । वर्णसङ्करजातिविशेषे । रथकारे । बढ़ैकौ । बढ़ इति भाषा ॥ काष्ठं तक्षति । तक्षूतनूकरणे क्विप । काष्ठतक्षौ । काष्ठतडभ्यामि त्यादिरूपाणि ॥
काष्ठतक्षक । पुं । रथकारे । तक्षणि ॥ काष्ठंतक्षति । तक्षू॰ । ण्वुल् ॥
काष्ठतन्तु । पु । कोषकारे । काष्ठकृमौ ॥
काष्ठदारु । पु । देवकाष्ठे ॥
काष्ठद्रु । पुं । पलाशवृक्षे ॥

काष्ठधात्रीफलम् । न । आमलके ॥
काष्ठपाटला । स्त्री । सितपाटलिकायाम् ॥
काष्ठमठी । स्त्री । चितायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥
काष्ठमल्ल । पु । शवयाने । अर्थी इति भाषा ॥
काष्ठमौनम् । न । इङ्गितेनापस्वाभिप्रायाऽप्रकाशने ॥
काष्ठलेखक । पु । घुण ॥
काष्ठलोही । पु । काष्ठलोहयुक्तलगुडे । बालदौ ॥
काष्ठवल्लिका । स्त्री । कटुकायाम् ॥
काष्ठशारिवा । स्त्री । शारिवायाम् । अनन्तमूल इतिगौडभाषा ॥
काष्ठा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ स्थितौ । स्थानमात्रे ॥ दिशि । आशायाम् ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ मर्यादायाम् । सीमनि ॥ निष्ठायाम् ॥ पर्यवसानभूमौ ॥ अष्टादशनिमेषात्मके काले ॥ दशक्षणपरिमितेकाले ॥ काशते । काशृ॰ । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्य' क्थन् । ग्रस्येतिषत्वम् । टाप् ॥
काष्ठाम्बुवाहिनी । स्त्री । द्रोण्याम् । काष्ठादिकृतच्छिन्नाग्रनौकाकृतिजलसेचन्याम् ॥ पुन' पुनरम्बु वहति । व

नसार । अन्येषामपीति दीर्घे । आङ प्रश्लेषोवा ॥ कासमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् वा ॥

कासारम् । न । कसार इतिख्याते प क्वान्नविशेषे ॥ तत् प्रकारो यथा । घृतेतप्ते विनि क्षिप्य कनिक्का माच येन्मनाक । ततस्तत्रविनि क्षिप्य ख ण्डभागसम पचेत् ॥ ततश्चावतार्यत त पात्रे क्षिप्त्वा सम्यक् सुचिक्कणे । च तुरस्त्रीकृतंह्येतत् भवेत् कासार सञ्ज्ञकम् ॥ कासारं रुचिदंश्रेष्ठनाति ह्यनपिच्छिलम् । हृच्छ्वासकफपित्त घ्नं विबन्धारुचिकारकम् ॥ प्रक्षिप्य माषशृङ्गाटकगोधूमा पृथक पृथक । शालूकाद्यञ्चकर्त्तव्य कासार खण्डस र्पिषा ॥

कासारि । पु । कासमर्दे ॥ आलुके ॥

कासालु । पु । कोकणदेशप्रसिद्ध आ लुविशेषे । कासकन्दे ॥

कासीसम् । न । हीराकसी इतिगौड भाषा प्रसिद्धे उपधातु विशेषे । भस्म वन्मृत्तिकाख्याकासीसमितिपरीचि ते धातुकासीसे । खेचरे । धातुशेख रे ॥ कासीस धातुकासीस पांशुका सीसमित्यपि । तदेवकिञ्चित्पीत त्तुपुष्पकासीसमुच्यते ॥ कासीस म म्ल मुष्णञ्च तिक्तञ्च तुवर तथा ।

वातश्लेष्महर केश्य नेत्र्य कण्डूविषप्र णुत । मत्र कृच्छ्राश्मरीश्वित्र नाशनम रिकीर्त्तितम् ॥

काहू । स्त्री । विकलवाचि ॥ शक्त्यस्त्रे ॥ वुद्धौ ॥ रुजि ॥ कसति । कसग तौ । शितकसिपद्यर्त्तेरित्यू ॥

काहूतरी । स्त्री । शक्त्याख्ये आयुधे ॥ ह्रस्वाकाहू ॥ काहूगोणीभ्यांष्टरच । ङीष् ॥

काहका । स्त्री । काहलावाद्ये ॥

काहल । पु । कुक्कुटे ॥ शब्दमात्रे ॥ ढ हडुक्कायाम् । महानादे ॥ बिडाले ॥ न । अव्यक्तवाक्ये ॥ त्रि । शुष्के ॥ भृशे ॥ खले ॥

काहला । स्त्री । वाद्यभाण्डविशेषे । काहली इति हिमगिरौप्रसिद्धा या ध्वनिनाशायाम् ॥ अप्सरसांप्रभे दे ॥

काहलापुष्प । पु । धुस्तूरे ॥ काहले वपुष्पमस्य ॥

काहली । स्त्री । तरुण्याम् । दिक्कर्य्याम् ॥

काहारक । पु । कहार इति प्रसिद्धे शिविकावाहकजातिविशेषे ॥ यथा । तथा गारुडिका वीरा. क्षुरकर्मोप जीविका. । व्याधा काहारका पुष्टाः कृष्णा संवाहयन्ति ये इति जैमिनि भारते आश्वमेधिके पर्वणि १० अध्या

य ॥

किंवदन्ति । स्त्री । जनश्रुतौ ॥ कोपि वाद । किम्पूर्वोद्वदे भुवेऽभिच । दाहुलकाद्वदेरपि । ततोऽङीषवि कल्प ॥

किंवदन्ती । स्त्री । जनश्रुत्याम् । स न्ये ऽसत्येवा लोकवादे ॥ कोपिवा द । किम्पूर्वोवदे तृभूर्वसीति बाहुलकाज्ञ भाच् । भोन्त' । गौ० ङीष् ॥

किंवा । अ । विकल्पे । अथवा ॥

किंशारु । पुं । सस्यशूके । धान्याग्रभागे ॥ वाणे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ किञ्चित कु त्सितं वा । शृणाति । शृहिंसायाम् । किञ्जरयोः श्रिण इतिञुण् ॥

किंशुक । पुं । पलाश वृक्षे ॥ नन्दीवृक्षे ॥ किञ्चित शुकइव । शुकतुण्डाभपु ष्पत्त त ॥

किंशुलुक । पुं । पलाशवृक्षविशेषे ॥

किंसखा । पुं । कुत्सिते सखा । दुर्मौ न्त्रिणि ॥ कुत्सित न सखा । किम. क्षेपइ सम.स.न्तप्र.तिषेध' ॥

किकि । पुं । किकिदिवे । चाषे ॥ ना रिकेले ॥

किकिदिव । पुं । } चाषखगे ॥
किकिदिवि. । पुं । }

किकिदीव. । पुं । चाषविहगे ॥ नीलक ण्ठे ॥

किकिदीवि । पु । सोनाचडा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे स्वर्णचातके । चाष पतत्रिणि ॥ बाहुलकाद्ध्रस्वदीर्घ योर्विनिमय ॥

किकीदिव । पु । किकिदिवौ ॥ कि किदीविकिकीदिवावितिद्विरूपको षादकारान्तोपि ॥

किकीदिवि । पु । चाषे ॥ किकीति दिव्यति वासते । दिवुक्रीडादौ । कु विधूप्विच्छ्विस्यवि किकीदिविरि तिसाधु ॥

किकीदीव' । पुं । }
किकीदीवि । पु । } चाषपक्षिणि ॥

किखि । पुं । वानरे । कपौ ॥ स्त्री । फे रौ । लघुशृगाले । लोमडी इति भाषा ॥

किङ्कर । त्रि । दासे । सेवके ॥ विप्रस्यकि ङ्करोभूपोवैश्योभूपस्यभूमिप । सर्वे षाकिङ्करा' शूद्रा ब्राह्मणस्यविशेष त' ॥ किञ्चित् कुत्सितंवाकरोति । दिवाविभेत्यवकियत्तद्धुञ्चित्यच ॥

किङ्करा । स्त्री । दास्याम् ॥ अजन्नाट टाप ॥

किङ्करी । स्त्री । दास्याम् ॥ किङ्करस्य ॥ स्त्री । पुंयोगाद्दाख्यायामितिङी ष् ॥

किङ्किणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । घाघर इति गौडभाषा प्रसिद्धे क ट्याभरण विशेषे । करधनी कौंधनी इति भाषा ॥ किङ्कित किणङ् करोति । किणशब्दात् तत् करोतीति णयन्तात् अच । गौ० ङीष् ॥ विकङ्कतद्रुमे ॥

किङ्किणीका । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ चङ्कणने । कणशब्दे । अस्मात् यङलुगन्तात् चङ्किण किङ्किणचेत् ईजन । धातो किङ्कणादेशश्च ॥

किङ्कि । पु । कोकिले । भ्रमरे ॥ हये ॥ कामदेवे ॥ न । गजकुम्भे ॥

किङ्किरा । स्त्री । क्षतजे । रुधिरे ॥

किङ्किरात । पु । अशोकद्रुमे ॥ कामदेवे ॥ रक्ताम्लाने ॥ शुके ॥ पिके ॥ पुष्पविशेषे ॥ हेमगौरे । पीताम्लाने ॥ अस्य गुणा । किङ्किरातो हिमस्तिक्त कषायश्च हरेदसौ । कफपित्तपिपासास्रदाहशोषवमिकृमीनिति ॥

किङ्किराल । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥

किङ्किरी । पु । विकङ्कते । स्रुवावृक्षे । बुइंचि इतिगौडभाषा ॥

किञ्च । अ । आरम्भे ॥ साकल्ये ॥ सम्भावनायाम् ॥ किम् च चेति विग्रह ॥

किञ्चन । अ । अकात्स्न्यें । असाकल्ये । कल्पे ॥

किञ्चन । पु । हस्तिकर्णपलाशे ॥

किञ्चित । अ । स्वल्पे । ईषत् । मनाक् ॥ इदन्तयानिर्देष्टुमशक्ये ॥ किञ्चिच्च अनयो. समाहार ॥

किञ्चिलिक । पुं । } किञ्चुलके ॥
किञ्चुलिका । स्त्री । }

किञ्चुलुक । पु । केचुआख्ये कीटविशेषे । गण्डूपदे ॥ किञ्चित्चुलुम्पति । कास्यनेकाज्भ्यश्चा चुलुम्पादयश्चेति वार्त्तिकनिर्दिष्टश्चुलुम्पधातु. । अन्येभ्योपीति ड । टेरिति उकार लकारपकारयोर्लोप । तत. स्वार्थे कन् ॥

किञ्जम् । न । } किञ्जल्के ॥
किञ्जल । पु । }

किञ्जल्क । पु । केसरे । पुष्परेणौ ॥ किञ्जल्क शीतलो रूक्ष कषायो ग्राहकोपिस: । कफपित्ततृषादाहरक्तार्शोविषशोथजित् ॥ पद्मकिञ्जल्का इतिशेष. ॥ किञ्चित्जलति । जलअपवारणे । बाहुलकात्क ॥ न । नागकेशरपुष्पे ॥ पद्माभ्यन्तरस्थे केशाकारे कण्टकवेष्टने केसर इतिख्याते । पीतपरागे ॥

किञ्जल्कविभेद । पु । केसरापगमे ॥

म्भावितानाम् । इति प्राचीना' ॥

किन्तुघ्न । पु । ववाद्येकादशकरणान्तर्गतशेषकरणे ॥ तत्रजातस्यफलम् । शिवामित्रे नैवकिञ्चिद्विशेषो धर्माधर्मे तुल्यता मानवस्य । लोके वादे सर्वदाप्रीतियुक्तः किन्तुघ्नाख्येयस्यनूनं जनि स्यादितिकोष्ठीप्रदीप ॥

किल्की । पुं । } घोटके । अश्वे ॥ ना
किर्थी । पु । } मावेतौ ॥

किन्नर' । पु । किम्पुरुषे । मयौ । अश्वमुखदेवयोनिनरविग्रहे देवगायने ॥ किञ्चिन्नर अश्वमुखत्वात । कुत्सितोवा नर किन्नर. । किंक्षेप इति समास । कुत्साच कस्यचिन्नरमुखाश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखनरशरीरत्वात् ॥ अर्हदुपासकविशेषे इति हेमचन्द्र ॥

किन्नरेश. । पु । वैश्रवणे । कुबेरे ॥ किन्नराणामीश ॥

किन्नरेश्वर । पु । कुबेरे । नरवाहने ॥

किन्नु । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ स्थाने ॥

किम् । अ । कुत्सायाम् । गर्हणे ॥ वितर्के ॥ निषेधे । प्रश्ने । प्रकारे । कूयते कायनता । कुशब्दे । बाहुलका ट डिम् । कायतेर्डिमिर्वा ॥ ईषदर्थे ॥ अतिशये ॥

क' । चि । क्षेपे ॥ वितर्के ॥ निन्दायाम् ॥ परिप्रश्ने ॥ कानम् काययिता । कै शब्दे । कायतेर्डिमि. ॥ स्त्री । का । न । किम् ॥

किमिच्छक । पुं । मार्कण्डेयपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

किमु । अ । सम्भावनायाम् ॥ विमर्शे ॥ किम् च उच ॥

किमुत । अ । किमुतार्थे ॥

किमुत । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ विकल्पे अतिशये ॥ किञ्च तदुत च । समाहारोवा ॥

किमूत । अ । वितर्के ॥ किम् च ऊतच अनयो समाहार ॥

किम्पच । त्रि । किम्पचाने ॥ किम्पचति । पचाद्यच । किंक्षेप इतिसमास ॥

किम्पचान. । त्रि । कृपणे ॥ किञ्चित् पचति । औणादिकआनजितिस्वामी ॥ किम्पचति । ताच्छील्येति चानश्चानत्वा । अनित्यमागमशासनमितिनमुक । किंक्षेपइतिसमास ॥

किम्पाक' । पु । माकाल इतिगौडभाषाप्रसिद्धमहाकाललतायाम् ॥ तत्फले ॥ त्रि । अज्ञे ॥ मालूयासिन्ने ॥

किम्पुरुष । पु । किन्नरे ॥ किञ्चित् कुत्सितो वा पुरुष । किंक्षेपइतिसमा

स । कुत्सा च किन्नर प्रदेशलोक नीया । लोकभेदे । जम्बूद्वीपस्थ वर्षखण्डे हिमाचलहेमकूटयो मध्यवर्त्तिनि वर्ष ॥

किम्पुरुषार्थता । स्त्री । कुत्सितपुरुषार्थत्व ॥ प्रपञ्चस्य पुरुषार्थत्वेन सत्यत्वप्रतिपादने भवति कथमभावात् कुत्सितत्वम् ॥

किम्पुरुषेश. । पुं । } कुबेरे ॥ किम्पुरुषाणामीश ईश्वरो वा ॥
किम्पुरुषेश्वर. । पुं । }

किम्पूरुष । पुं । किन्नरे ॥ न । वर्षभेदे ॥

किम्प्रभु । पुं । कुत्सितप्रभौ । प्राप्तजनाहिताचरणकारिणि ॥ कुत्सित प्रभु । क्षेपार्थे समास ॥

किम्मरा । स्त्री । नर्मीनामगन्धद्रव्ये ॥

कियत् । त्रि । किम्परिमाणविशिष्टे ॥ किम्परिमाणमस्य । किमिदंभ्यो वो घः इति वतुप् । वकारस्य घः । इदं किमोरीश्की । यस्येति लोपः ॥ कास ङ्ख्या परिमाणं वा । किम. स ङ्ख्यापरिमाणे डति चेति वतुप् च. । वस्य घः ॥ स्त्री । कियती ॥ न । कियत् ॥

कियद्दूतिका स्त्री । उत्साहे । उद्योगे ॥

कियाह. । पु । रक्तवर्णाश्वे ॥ इति हैम चन्द्र ॥

किर । पु । वराहे । शूकरे ॥ किरति । कृविक्षेपे । इगुपधज्ञाप्रीकिर. क. ॥

किरक । पु । लेखके ॥ वाराहशूकरे ॥

किरण. । पु । सूर्य्ये ॥ अर्केन्दुदीधितौ ॥ कीर्य्यते । कृविक्षेपे । कृपृवृजिमन्दिनिधाञ्भ्यः क्युरिति क्यु. ॥

किरणमाली । पु । सूर्य्ये ॥ किरणानां माला सा अस्ति अस्य । व्री० इनि ॥

किराटिका । स्त्री । किराती इति ख्याते सारिकाखगे ॥

किरातः । पु । अरण्यचरे म्लेच्छजातिभेदे । किरातदेशोद्भवे पूर्वं क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद् ब्राह्मणादर्शनेन च शूद्रतामापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥ देशविशेषे ॥ तमक्षत्रकर्मसमारम्भ रामपञ्चाशत्यां शिवे । किरातदेशो देशोऽयं विन्ध्यशैले ऽवतिष्ठति ॥ घोटकरक्षके ॥ अल्पतनौ ॥ भूनिम्बे ॥ यथा । किरातः सारको रूक्ष. शीतलस्तिक्तकोलघुः । सन्निपातज्वरश्वासकफपित्तास्रदाहनुत् ॥ कासशोथतृषा.कुष्ठज्वरव्रणकृमिप्रणुदिति ॥ किरति । कृवि० । इगुपधेति कः । अतति । अतसा० । अच् । किरश्चासावतश्च ॥

किरातक । पु । भूनिम्बे ॥ किरातको

ऽन्योनैपाल सोऽइंतिकोऽण्वरात्मक. ॥ किरातएव । स्वार्थेक. ॥

किराततिक्त । पु । चिरायता इतिप्रसिद्ध वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति जन्मस्थान मस्य । अर्शआद्यच । किरातस्यायैति क्तश्च ॥

किराताशी । पु । गरुडे ॥

किराति । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इतिजटाधर ॥

किरातिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारिण्याम् ॥

किरि । पु । भूदारे । शूकरे ॥ किरति । कृविक्षेपे । कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इप्रत्यय ॥ इकृकृ‍ष्यादिभ्य इति भावे इग्वा ॥

किरिटि । न । तिन्ताळफले ॥

किरीट । पु । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्यतेऽनेनवा । कृ० । कृतृकृ भ्यः. कीटन । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पु । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

किरीटमाली । पु । अर्जुने ॥

किर्म्मी । स्त्री । पलाशे ॥ शालायाम् ॥ हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लोहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्म्मीर. । पु । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षसविशेषे ॥ कर्बुरे ॥ त्रि । कर्बुरवर्णवति ॥ कीर्यते । कृवि० । वाहुलकात कृशृपृकटिपटिशौटिभ्यईरन्निति ईरन मुडागमश्च ॥

किर्म्मीरजित् । पु । भीमसेने ॥

किर्म्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्म्मीरभित । पु । भीमसेने ॥ किर्म्मीरम् भिनत्ति । भिदिर० । क्विप ॥

किर्म्मीरसूदन । पु । भीमसेने ॥ किर्म्मीर सूदयति सूदितवान वा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वात ल्यु ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुशयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्धाप्राप्यद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्करणे ॥ किलति । किलश्वैत्ये । इगुपधेत्किः ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणाविलासविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षवशात शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमाभिलापाना सङ्करकरणरूपे भावे । शृङ्गारभावजायाक्रियायाम् ॥ तल्लक्षण यथा । हर्षोद्रुदितगीतादिव्यामिश्रंकिलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रुह

र्षभीत्यादेः सङ्कर किलकिञ्चित मितिच ॥ अपिच । गर्वाभिलाषरुदितस्मितासूयाभयक्रुधाम् । सङ्करीकरणम् स्यादुच्यते किलकिञ्चितमित्यलङ्कारकौस्तुभ ॥

किलकिला । स्त्री । हर्षध्वने । सिंहनादे ॥ वानरगणशब्दानुकरणे ॥

किलाटः । पुं । क्षीरविकृतौ ॥ नष्टदुग्धस्य पक्वस्य पिण्डः प्रोक्तः किलाटक. ॥ दधिकूर्चिकातक्रकूर्चिकयोः पिण्डे ॥

किलाटी । पु । वंशे । बाँस इति भाषा ॥ इतिहारावली ॥

किलाटी । स्त्री । क्षीरविकृतौ । कूर्चिकायाम् ॥

किलासम् । न । सेहुवाँ इति ख्याते सिध्मरोगे । श्वेतकुष्ठे ॥ किलति । किल श्वैत्यक्रीडनयोः । इगुपधेति क । अस्यति । असुक्षे॰ । अच् । किलञ्च तदसञ्च ॥ यद्वा । केवलम् । भि॰ अण् । किलमस्यति । अण् । किलेनश्वैत्येन असति वा । अस दीप्तौ । अच् ॥

किलासघ्न. । पु । काँकरोल इतिगौड भाषा प्रसिद्धे क्षुपविशेषे । कर्कोटके । शिखपर्णे । सुगन्धके ॥

किलासी । त्रि । सिध्मले । किलासरोगवति ॥ किलासमस्यास्ति । इन्द्रोपतापेति इनि प्रत्यय ॥

किखि । न । कण्ठकूजिते ॥

किखिकिला । स्त्री । सिंहनादे ॥ जितमावयद्भ्यां प्रतिज्ञा पूरणीकृत. । वीरवर्गकितासिंहनाद किखिकिलातके तिविश्व. ॥

किखिकिखितम् । न । शौर्येण गर्जिते ॥

किखिम. । पुं । किंकिमके । कटे ॥ किल्यतेनेन । किल॰ । इगुपधादिति इन् । वैनवीरणादेः किलेर्वातः । अमो॰ । वल्मल्यामजाता वितिच । पृ॰ । कृञ्मदाश्वयि ॥

किखिमक. । पु । वीरणादिकटे ॥ किखिमात् स्वार्थे । कन् ॥

किखिमम् । न । देवदारुणि ॥ इतिराजनिर्घण्ट शब्दरत्नावलीच ॥ कुकिखिमम् किखिमम् । भीमसेनो भीम इतिवत् ॥

किल्बिषम् । न । अपराधे ॥ पापे ॥ रोगे ॥ धर्माधर्मफलभूते अनिष्टे संसारे ॥ पापञ्च पुण्यञ्चापि निष्फलत्वेन किल्बिषत्वमेव । चौष्ठ्रमध्यमदः ॥ कोलनम् । किल्बतेवा । किलश्वैत्ये । किलेर्टुक्षेतिटिषच् प्रत्यय. ॥

किल्वी । पुं । घोटके ॥ किक्लीतिपाठा

त्सरम् ॥

किशल: । पु । न । पल्लवे ॥

किशलय । पुं । न । पल्लवे ॥ किञ्चित् शलति । शलचलने । वा० कयन् । पृ० ॥

किशोर । पु । अश्वशिशौ ॥ तैलपर्ण्यौषधौ ॥ सूर्ये ॥ तरुणावस्थे । दशवर्षोर्द्ध मापञ्चदशवर्षके ॥ यथा । किञ्चित्कूर. किशोर.स्यात्ततो हि दशमात् परम् । शूरत्वं दृश्यते किञ्चिद्गुरुत्वं दिने दिने इति ॥ त्रि । कैशोरावस्थायुक्ते ॥ कशति । कशशब्दे किञ्चित् शवति वा शुगतौ शवगतौ वा किञ्चित् शृणाति वा । शृहिंसायाम् । किशोरादयश्चेति साधु ॥

किशोरी । स्त्री । किशोरावस्थायुक्तायाम् ॥ तरुण्याम् ॥ किशोरात् वयसि प्रथम इति ङीप ॥

किष्कन्द । पु । ओड्रदेशस्थशैलविशेषे । स्त्री । तत्रस्थगुहायाम् ॥

किष्किन्धा । स्त्री । गन्धमादनगुहायाम् ॥ पुरीविशेषे ॥ सापूर्वं वालिवानरस्य राजधान्यासीत् । श्रीरामो वालिनं हत्वा तां सुग्रीवायदत्तवान् ॥ किष्किन्धाति । डुधाञ् । आत इति क । पारस्करादित्वात् पूर्वस्य किमो मलोप सुट् षत्वञ्च नि

पात्यते ॥

किष्कन्धाधिप । पु । वालिवानरे ॥

किष्कु । पु । स्त्री । वितस्तौ । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ प्रकोष्ठे । कफोणोरघोमणिबन्धपर्यन्ते ॥ करे । हस्ते ॥ चतुर्विंशत्यङ्गुलेमाने ॥ त्रि । कुत्सिते ॥ कायतेऽनेन । कैशब्दे । मृगय्वादित्वात् कु । पारस्करादित्वात् साधु ॥

किष्कुपर्व । पु । दृक्षौ ॥ वंशे ॥ पोटगले ॥

किसरम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

किसरिक: । त्रि । वणिग्विशेषे । किसरवणिजि ॥ किसरपण्यमस्य । किसरादिभ्य ष्ठन । षित्वात् ङीष् । किसरिकी ॥

किसलय । पु । न । पल्लवे । नवीनपत्रे ॥ नवपत्रादियुक्तशाखाग्रपर्वणि नवपत्रस्तवके ॥ किञ्चित्सलति । षलगतौ । वा० कयन् । पृ० ॥

की । अ । कुत्सायाम् ॥

कीकट । पु । अश्वे । घोटके ॥ कीकटा । गयाप्रदेशे ॥ यथा । चरणाद्रि समारभ्य गृध्रकूटान्तक शिवे । तावत्कीकटदेश.स्यात् तदन्तर्मागधोभवेत ॥ पश्यमगधम् । विहारनाम्ना प्रसिद्धे देशे इति केचित् ॥ त्रि । कृपणे ॥ निर्धने । निःस्वे ॥

कीकश । पु । चण्डाले ॥ की इति कशति कशप्रशब्दे ॥ पचाद्यच् ॥

कीकस. । पु । कृमिजातौ ॥ न । अस्थिनि ॥ त्रि । कर्कशे ॥ कीतिकसति कसगतौ ॥ पचाद्यच् ।

कीकसास्यः । पु । पक्षिविशे ॥ इतिहारावली ॥

कीचक. । पु । दैत्यविशेषे ॥ राक्षसविशेषे ॥ द्रुमभेदे ॥ नले ॥ केकयनृपात्मजे । विराटराजश्याले ॥ विपुलाकारा वगर्भे वेणुजातौ ॥ अनिलयोगात् शब्दायमानवंशे ॥ कीचति शब्दायते । चीकमर्दने । वु० । चीकयते रा क्षसविपर्ययश्चेति वुन् ॥ यद्वा । कीचकस्य शब्दं चकति । चकतृप्यादि । अच् ॥ कीचेच्च्यकमं कागतिवा । । मू० कः । अन्येष्वपीति डोवा ॥

कीचकजित् । पु । भीमसेने ॥ कीचकमजैषीत् । जी० । क्विप् । तुक् ।

कीचकभित् । पु । वृकोदरे । भीमसेने ॥ कीचकम भिनत्ति । भिदिर० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

कीट । पु । कृमिभेदः किञ्चित्स्थूलेचतुरश्रमाणे ॥ कीटति । कीट० । अच् ॥

कीटक । पुं । कृमिजातौ ॥ मागधजातौ ॥ त्रि । निष्ठुरे ॥ स्वा० क. चन्द्रा ॥

कीटघ्न । पु । गन्धके ॥ कीटहन्ति । हन् ० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

कीटजा । स्त्री । अतुनि । लाक्षायाम् ॥ कीटेभ्योजाता । जनी० । ड ॥

कीटपादिका । स्त्री । हंसपदीदृक्षे ॥

कीटमणि । पुं । खद्योते ॥ कीटेषुमणिरिव ॥

कीटमाता । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमारी । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमेघ । पुं । मगधिका इतिप्रसिद्धे कीटे । अयंनदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति ॥

कीटसंज्ञक । पुं । राशिविशेषस्य संज्ञायाम् । मकरात्पाद्धं कर्कटमीन वृश्चिकाश्च कीटाख्याः ॥

कीटेर । पुं । तपकुलीयशाके ॥

कीदृक्ष । त्रि ।
कीदृश । त्रि । } किमाकारे ॥

कीनाशः । पुं । यमे । कृतान्ते ॥ यथा । किंकीनाश पाशधर गर्जसि मामुपगम्यकरालभर मर्जसि । हरिचरणं शरणं नहि पश्यसि यत्नाभक्तरता र्दापगच्छसीति ॥ वानरविशेषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ क्षुद्रे ॥ पशुघातिनि ॥ कीच्यव्ययक् क्षुत्सायाम् । की क्लिष्टं नाशयति । पचाद्यच् ॥ यद्वा । क्लिश्नाति क्लिश्यतेवा । क्लिशूविबाधने क्लि

शवधेर्वा । क्तिशेरीच्चोपधायाः कन् लोपश्चलोनाम् चेतिकन् उपधाया ईत्वम् ललोपोनामागमश्च ॥

कीर । पु । शुके । मेधाविनि । फलाशने ॥ कीराः । पुभूम्नि । काश्मीरदेशे ॥ न । मांसे ॥ कीति ईरयति । ईर० । णिजन्त । अच् ॥

कीरकः । पु । वृक्षविशेषे ॥ चपलके ॥ प्रापणे ॥ शुकशावके ॥

कीरवर्णकम् । न । स्थौणेयकनामनि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कीरेष्ट । पु । अक्षोट वृक्षे ॥ आम्रद्रुमे ॥ जलमधूकवृक्षे ॥ कीराणामिष्ट ॥

कीर्ण । त्रि । उप्ते ॥ आच्छन्ने ॥ विक्षिप्ते ॥ हते । हिंसिते ॥ कीर्यतेस्म । कृ० । क्तः । नत्वणत्वे ॥

कीर्तनम् । न । उक्तौ । कथने ॥ काव्यायास्तुयुचमपीच्छन्तीति जातियूतीत्यत्रप्रसादकारः ॥

कीर्तना । स्त्री । यशसि ॥

कीर्तयन् । त्रि । कथयति ॥ कृतेर्लट. शत्रादेश ॥

कीर्त्ति । स्त्री । प्रसादे ॥ विस्तारे ॥ कर्दमे ॥ शब्दे ॥ दीप्तौ ॥ मातृकाविशेषे ॥ यशसि । समज्ञायाम् ॥ धार्मिकत्वनिमित्तायां प्रशस्तत्वेन नानादिग्देशीयलोकज्ञानविषयताख्यायां ख्यातौ ॥ परोक्षख्यातौ । मृतस्यख्यातौ ॥ यस्य कीर्त्तिर्हता लोके धिक् तस्यैव कुजीवितम् । दानादिप्रभवा कीर्त्तिः शौर्यादिप्रभवं यशः ॥ कीर्त्तिं स्वर्गफलामाहुरासंसारं विपश्चितः । अकीर्त्तिन्तु निरालोकनरकोद्देशदूतिकाम् ॥ तस्मात्कीर्त्तिमुपादद्यादकीर्त्तिञ्च-व्यपोहयेत ॥ सुकर्मपत्नी संसिद्धा कीर्त्तिर्धन्यैश्चपूजिता । ययाविना जगत्सर्वंयशोहीनंमृतंयथा ॥ कीर्त्यते । कृतसंशब्दने । ऊतियूतीतिनिपातनात् साधु । कीर्त्तनम् । कीर्त्ति. वीप्र । कृपिभिरक्षीत्यादिनेनि ॥

कीर्त्तितः । त्रि । कथिते ॥

कीर्त्तिभाक् । पु । द्रोणाचार्ये ॥ त्रि । कीर्त्तियुक्ते ॥

कीर्त्तिमान् । पु । वसुदेवस्य ज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कीर्त्तिसंयुक्ते ॥

कीर्त्तिशेष. । पु । मरणे ॥ यशसोऽवशेषो ॥

कीलः । पु । स्त्री । अग्निशिखायाम् । ज्वालायाम् ॥ शङ्कौ ॥ शस्त्रे ॥ कफोणौ ॥ कफोणिकाघाते ॥ स्तम्भे ॥ लेशे ॥ कीलति बध्नाति । कील बन्धने । इगुपधेतिक ॥ कील्यते

अज्ञानेन वा । कर्मणिघञ् पुसीति घोषा ॥

कीलक । पु । शिवके । गर्वास्तम्भे । यस्मिन्बद्धागौर्दुह्यते तस्मिन् । खूटा इति भाषा ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ॥ कीलमन्त्रार्थे ॥ वत्सरविशेषे । यथा । आयव्ययेसर्वसस्यानि सुभिक्षं निरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्राजा कीलकेच शुभं वदेदिति ॥ कीलयते । कील० । च सम्पद्येति घञ् । स्वा० कन ॥

कीलसस्पर्श. । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्ध वृक्षविशेषे ॥

कीला । स्त्री । पु । कीले ॥ स्त्री । रतसौ । रतौ प्रतिघसिविशेषे ॥ यथा ब्रवात्स्यायन. । कीला उरसि कर्त्तरी शिरसि विद्धाकपोलयोरिति ॥ कीलति । कील० । इगुपधेतिक । टाप् ॥

कीलालम् । न । बधिरे ॥ जले ॥ अमृते ॥ मधुनि ॥ कीलां वह्निज्वाला मलति वारयति । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥ कीलालेः कीलां लाति वा । कीलेन प्रतिबन्धेन अल्यते वार्य्यते । अल० । घञ् । कीलम् प्रतिबन्धम् अलति वा । कर्मण्यण् ॥ पुं । पशौ ॥ कीलबन्धनम् अलंयोग्यम स्येति ॥

कीलालधिः । पु । समुद्रे ॥ कीलालानि धीयन्तेऽस्मिन । डुधाञ्० । अधिकरणेकि ॥

कीलालप । पु । राक्षसे ॥ कीलालं पिबति । पा० । आतोनुपसर्ग इति क. ॥

कीलित. । त्रि । बद्धे ॥ निखातकीले ॥ कीलयतेस्म । कील० । क्त ॥

कीश । पुं । कपौ । वानरे ॥ सूर्य्ये ॥ पक्षिणि ॥ त्रि । दिगम्बरे । नग्ने ॥ की इति शब्दमीष्टे । ईश० । मू० क । यथा । कस्यवायोरपत्यम् । अन्तरङ्गः । किः हनूमान् ईशो यस्य स.॥

कीशपर्ण । पु । अपामार्गे ॥

कीशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥ कशिरोमतुल्यानि लोमशानि पर्णान्यस्या. । पाककर्णेतिङीष् ॥

कीशफलम् । न । कक्कोले । गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कु । अ । पापे ॥ कुत्सायाम् ॥ ईषदर्थे ॥ निवारणे ॥ कवते । कूयते वा । कुङ् शब्दे । मित. कुः ॥

कुः । स्त्री । अवनायाम् । धरायाम् । भूमौ ॥ प्रश्नमाह १ ॥ कवते । कुङ्० । मित०कु. ॥

कुकः । त्रि । समर्थे ॥ कोकते आदत्ते

। कुक॰ । इगुपधेतिक ॥

कुकभम् । न । मद्ये ॥ इति शब्दच न्द्रिका ॥

कुकर । त्रि । रोगकुञ्चितकरे । कुणौ ॥

कुकील । पु । पर्वते । शिलोच्चये ॥

कुक्कुट । पु । स्वस्तिके । सितावरे । सु निषण्णशाके ॥

कुक्कुद । पु । कूकुदे । सत्कृत्यकन्या दातरि ॥

कुकुन्दर । पु । कुक्कुरद्रुमे ॥ न । कूप के । नितम्बस्थकूपकद्वये । स्त्रिया पृष्ठवंशादधोगर्त्ते ॥ कुमभूमि दर यति । दृभये । पचन्त । कर्मण्यण । शिलोपस्थानिवत्त्वान्नवृद्धि । त त्पुरुषेकृतीति वात्कालकादलुक । कुत्सित कुन्दरम् ईषत्कुन्दरमथे तिवा ॥ यद्वा । स्कुन्द्यते कामिना । स्कुदि आप्रवणे । मद्गुरादयश्चेति साधु ॥

कुकुभा । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

कुकुर । पु । यदुवंशीयान्धकराजस्य तनये ॥ कुकुरे ॥ न । ग्रन्थिपर्णीवृ क्षे ॥ कोकते । कुकआदाने । को कतेर्वाकुगित्युरच ॥

कुकुरा । पुभूम्नि । देशविशेषे । यदुषु । दाशार्हेषु । सात्त्वतेषु ॥ नित्यंब हुवचनान्त ॥

कुकूटी । पु । शाल्मलीपादपे ॥

कुकूल । पु । तुषानले ॥ शिरीषा द पिमृद्वङ्गी केय मायतलोचना । अ य क च कुकूलाग्निकर्कशो मदना नल ॥ न । शङ्कुभि सङ्कीर्णबिले ॥ तनुत्रे । दशने ॥ कोभूमे कूलम् । कुत्सितवाकूलम् ॥ यद्वा । कवते । कुङ्शब्दे । पिञ्जादित्वादूलच् । धा तो कुगागम ॥

कुकोलम् । न । कोलिवृक्षे ॥

कुक्कुट । पु । कालपत्रे । ताम्रचूडे । च रणायुधे । कुकुडा इतिभाषा ॥ अ स्यमांसगुणायथा । कुक्कुटो वृहण स्निग्धो वीर्योष्णो ऽनिलहृद्गुरु । च क्षुष्य शुक्रकफकृ द्वल्यो रूक्ष कषा यकइति ॥ कुक्कुटलक्षणयथा । कु क्कुटस्वृजुतनूरुहाङ्गुलि स्ताम्रवक्त्रन खचूलिक सित । रौति सुस्वर मु षात्यये च यो वृद्धिद स नृपराष्ट्र वाजिनाम् ॥ यवग्रीवो यो वा वदर सदृशो वा पि विहगो बृहन्मूर्द्धा व र्णै भवति बहुभिर्यश्चरुचिर । स श स्त सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च ज यकृन्न शस्तो योऽन्यो कृशतरर व खञ्जचरण ॥ इति वाराहीसं हिता ॥ निषादपुत्रे ॥ शूद्रपुत्रे ॥ तृ णोल्कायाम् ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥ व

क्रिकणे । स्फुलिङ्गे ॥ वनकुक्कुटे ॥ यथा । सुरासमण्डपानाय भोजने चरणायुधा । तित्तिराविष्किरा' पथ्या कुक्कुटाविषमज्वरे इत्यत्रिवेश. ॥ अत्र चरणायुधोयःस्कुक्कुट । कुक्कुटोवनकुक्कुटइतिव्याख्यानात् ॥ कोकनम् । कुकभ्वा० । सं० किप् । कुटति । कुटका० । इगुपधेतिक । कुकाकुट । कर्म्मकरणयोरितिसमास ॥ कुत्सित. कुट को पृथिव्या. कुटो वा । पृ० ॥

कुक्कुटमण्डप ।पु। काश्यामसिद्धे मुक्तिमण्डपे ॥

कुक्कुटक. । पु । कुक्कुटार्थे ॥ शूद्राज्जातोनिषाद्यान्तुसवैकुक्कुटक.स्मृत' । इतिमनु. ॥

कुक्कुटमस्तकम् । न । चव्ये । चे.इ इति गौडभाष ॥

कुक्कुटव्रतम् । न । सन्तानार्थंस्त्रीकर्त्तव्ये व्रतविशेषे । यथिलादसमीव्रते ॥ भाद्रेमासि सिते पक्षे सप्तम्यां नियमेनया । सास्या शिवं लेखयित्वा मण्डलेचसहाम्बिकम् । पूजयेत्र सद्दातस्या: दुष्प्रापंनैव विद्यते ॥

कुक्कुटशिख: । पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥

कुक्कुटाभः । पु । } कुक्कुटतुल्यवर्णे सर्पविशेषे ॥
कुक्कुटाहि: । पुं । }

कुक्कुटि । स्त्री । दम्भचर्यायाम् ॥

कुक्कुटी । स्त्री । अन्नतचर्यायाम् ॥ छ्येछ्राम् । छिपकली इति भाषा ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ कुक्कुटयोषिति ॥ अस्याल० कुक्कुटी च सक्तुधात्वमाषिणीस्निग्धमूर्त्तिं रुचिरानन्नेचया । सा ददातिरुचिरं मनोभिवितां श्रीयशोविजयवीर्यसम्पद ॥जातेरस्त्री विषयादिति ङीष ॥

कुक्कुटीव्रतम् । न । भाद्रशुक्लसप्तम्यां कर्त्तव्ये नियमविशेषे । ललिता सप्तम्याम् ॥

कुक्कुभ ।पु । पानकुका इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ वनकुक्कुटे ॥ कुशिब्दव्यक्तं शब्दं कौति । बाहुलकात्भक् ॥ कुकुभवंभाषते वा । भाषष्य० । अन्येभ्योपीतिड: ॥

कुक्कुर. । पुं । कूकर इतिभाषाप्रसिद्धे कौलेयके । सारमेये ॥ कोकते । कुकभ्वादाने । क्विप् . कुरति । कुरशब्दे । इगुपधेतिक: । कुक्चासौ कुरश्च ॥ न । ग्रन्थिपर्णे । कुकुरौंदा इति ख्यातौषधौ ॥ कुक्कुरोस्त्यस्ति । कुक्कुरग्रव्दसत्वद्वे बालकिक: । अर्शआद्यच् । यथा । कौकते । कुक० । कौकतेर्वाकुगिस्पुरच् । कुगागमश्च ॥

कुक्कुरद्रु' । पुं । मदच्छदे । सप्तामले

। कुक्कुरवन्दा कुकुरोंदा इतिचभाषा ॥ कुक्कुरद्रु कटु स्निग्धो ज्वररक्तकफापह । तन्मूलमार्द्रं निक्षिप्त वदने मुखशोषहृत् ॥

कुक्कुरी । स्त्री । शुन्याम् । सारमेय्याम् । कूकरी कुत्ती इतिचभाषा ॥ आतेरिति ङीष ॥

कुक्कुवाच् । पु । सारङ्गमृगे ॥

कुक्ष । पु । कुक्षो । जठरे ॥ गर्भे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति स कित् ॥

कुक्षि । पु । उदरे ॥ कुष्यते निष्काष्यते मलो ऽस्मात् । कुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्य क्सि ॥ केतुमालवर्षस्थ देशविशेषे । समुद्रमध्यप्रदेशे ॥ कुक्षिपार्श्वोदरकटीपृष्ठरुक् पर्वभेदन मित्यचकुक्षिशब्द उदरस्य वामदक्षिणभागद्वयवाचीतिभावप्रकाश । कूख इतिभाषा ॥

कुक्षिम्भरि । त्रि । आत्मम्भरौ । स्वोदरमात्रपूरके ॥ कुक्षिविभर्त्ति इति विग्रहे कुक्षेर्मुमागमो भृञदन्प्रत्ययश्चनिपातसिद्ध ॥

कुक्षिरन्ध्र । पु । नले ॥

कुङ्कुमम् । न । कुमकुम् केसर इति चनाम्ना विख्यातेगन्धद्रव्ये । काश्मीरजन्मनि ॥ काश्मीरदेशजे क्षेत्रे कुङ्कुमं यद्भवेद्धितत । सूक्ष्मकेशर मारक्तं पद्मगन्धितदुत्तमम् ॥ वाह्लीकदेशसजात कुङ्कुमंपाण्डुरं भवेत । केतकीगन्धयुक्तं त न्मध्यम सूक्ष्मकेशरम् ॥ कुङ्कुमं पारसीके यन्मधुगन्धितदीरितम् । ईषत्पाण्डुरवर्णंतदधम स्थूलकेशरम् ॥ कुङ्कुम कटुकंस्निग्धं शिरोरुग्व्रणजन्तुजित । तिक्तं वमिहर वर्ण्यं व्यङ्गदोषत्रयापहम् ॥ कुमकुम् इतिशब्दोक्ति वा चकत्वेनास्य। अर्शआद्यच् ॥ यद्वा कुक्यते । कुक० । वा॰ उमकुमप्रत्यय । आच्छीत्यत्र नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

कुङ्कुमाद्रि । पु । पर्वतविशेषे ॥

कुङ्गनी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कुच । पु । स्तने ॥ कुचति। कुचसङ्कोचे । इगुपधेतिक ॥

कुचन्दिका । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥

कुचण्डी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

कुचन्दनम । न । रक्तचन्दने ॥ बकम् इति भाषाप्रसिद्धे पत्राङ्गे ॥ द्रुमविशेषे ॥ निर्गन्धत्त्व त कुत्सित चन्दनम् । कोचन्दनमिव वा । कुत्सितान्यन्यचन्दनान्यस्माद्वा ॥

कुचफल । पु । दाडिमद्रुमे ॥

कचर । त्रि । कवादे । परदोषकथन

क्ते ॥ कच कोचिते । कुच्यतिस्म । कुच कौटिल्ये । क्त । बाहुलकात स आर्धधातुकत्वाद्वा नलोपाभावः ॥

कुञ्ज । पु । न । हस्तिहनौ ॥ हस्तिदन्ते ॥ निकुञ्जे । समन्ताल्लतादिभिराच्छादिते स्थानविशेषे ॥ कौजायते । कावजनि वा । अनीप्रा० । सम्व्यांजनेऽ० । पृ० ॥

कुञ्जर । पु । अनेकपे । हस्तिनि ॥ अतिशयित कुञ्जोऽस्त्यस्य । रम करोलमुखकुञ्जेभ्य उपसङ्ख्यानमिति र ॥ देशविशेषे ॥ केशे ॥ उत्तरपदस्थितस्य श्रेष्ठार्थे ॥ पञ्चमात्रस्यप्रथमे । ऽऽ प्रभेदे ॥

कुञ्जरक्षारमूलम् । न । मूलके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कुञ्जरच्छाया । स्त्री । गजच्छायायाम् ॥ यथा । योगो मघात्रयोदश्यां कुञ्जरच्छायसंज्ञक । भवेन्मघायां संस्थे च शशिन्यर्के करस्थिते इति॥

कुञ्जरपर्य्याय । पुं । पञ्चमात्रस्यप्रथम । ऽऽपर्य्याये ॥

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कुञ्जरा । स्त्री । धातकीद्रुमे ॥ पाटलायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जराराति । पुं । शरभे ॥ सिंहे ॥ कुञ्जरस्य अराति. ॥

कुञ्जरालुकम् । न । हस्त्यालुनि ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुञ्जराशन । पु । अश्वत्थे । पिप्पले ॥ कुञ्जरेणाश्यते । अशभोजने । कर्मणिल्युट ॥

कुञ्जरी । स्त्री । करेणौ । हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जलम् । न । काञ्जिके ॥ कुत्सितं जलम् । पृषोदरादिः ॥

कुञ्जवल्लरी । स्त्री । निकुञ्जिकाम्ल वृक्षे ॥

कुञ्जिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ निकुञ्जिकाम्लवृक्षे । कुञ्जवल्लर्याम् ॥

कुट: । पुं । कोटे । गढ इति भाषा ॥ शिलाकुट्टे । पत्थर फोडनेका हथौडा इतिभाषा॥ पर्वते ॥ वृक्षे । अनोकहे॥ टवर्गगद्यमोपध इति प्रामाणिका ॥ पु । न । कलशे। घटे ॥ पुं । स्त्री । गृहे । वेश्मनि ॥ कुटति । कुटिली भवति । कुट कौटिल्ये । इगुपधेतिक ॥

कुटकम् । न । फाले ॥ कुटति । कुट० । क्वुन् ॥

कुटकाचल । पु । पर्वतविशेषे ॥

कुटङ्क: । पुं । गृहाच्छादने । छप्पर छान इतिच भाषा ॥

कुटच: । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कुटज । पु । कौरिया कौरय्या इतिम

सिद्दे वृक्षविशेषे । गिरिमल्लिकायाम् । वत्सके ॥ अस्यफलमिन्द्रयव ॥ कुटज कटुको रूक्षो दीपन स्तुवरो हिम । अर्शोतीसारपित्तास्र कफतृष्णामकुष्ठनुत ॥ कजस्त्वमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कुटे शृङ्गे जायते स । सप्तम्यांजनेर्डः । पृषोदरादि ॥

कुटजबीजम् । न । इन्द्रयवे॥

कुटजा । स्त्री । कवर्गंसच्छन्दसि ॥ स जसा भवेदिवसगौकुटजाख्यमिति लक्षणात ॥

कुटन्नट । पु । श्योनाकवृक्षे । शोणके ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके । मोथा इति भाषा ॥ कुटम् वक्रीभवन् नटति । नटस्यन्दने पचाद्यच् ॥

कुटप: । पुं । मुनौ ॥ निष्कुटे । गृहस मीपोपवने ॥ कुडवपरिमाणे मान भाण्डे ॥ न । कमले ॥ कुटति । कु ट० । उषिकुटिदलीत्यादिना कुटे कपुन् प्रत्ययः ॥

कुटर । पुं । न । कुठरे । मन्थानदण्ड बन्धनस्तम्भे ॥ वा० कुटे. करन ॥

कुटल । पु । अंशुकगृहे । छोंटासम्तम्बूटी इतिभाषा ॥ कुटति । कु- ट० । कुटः किलच्प्रत्यय ॥

कुटला । स्त्री । त्रिवृतायाम् ॥

कुटलम् । न । पटले । छान छप्पर इतिभाषा ॥ इतिशब्दावली ॥

कुटहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥

कुटि । पुं । महीरुहे ॥ शरीरे ॥ स्त्री । स्वल्पगृहे ॥ शालायाम् ॥ कुटति । कुट० । इगुपधात किदिति इन्प्रत्यय ॥ यथा । छागमूत्रपक्कुटिभिद्गिच्छिदिभ्यश्चेति इ सर्वजित् ॥

कुटिचर. । पुं । वारिशूकरे । सूंस इति भाषा ॥

कुटिलम् । त्रि । कुटिले ॥ कुटति । कुट०। इषिवचिकुचिकुटिभ्य. किलच् ॥

कुटिल । त्रि । अवृजौ । वराले ॥ भङ्गुरे ॥ न । तगरपुष्पे ॥ कुटिलकोटिस्थ भाति । वा० । आतोनुपेतिक ॥ कुटति वा । कुट० । भिषिकादित्वात्कुकादा इलच ॥

कुटिलक । पुं । नागविशेषे ॥

कुटिलग' । पुं । सर्पे ॥

कुटिलगा । स्त्री । नद्याम् ॥

कुटिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ राधिकासखीविशेषे ॥ तगरपादाम् ॥ स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये ॥

कुटिलिका । स्त्री । व्याधानाकृतिविशेषे ॥ कर्मारोपकरणभूते लौहे ॥ व काग्रालौहयष्टिर्या प्रोक्ताकुटिलिका त्रिसेन्ध्यतः ॥

कुटी । स्त्री । कुम्भदास्याम् । कुटनी

इतिभाषा ॥ सुरानामगन्धद्रव्ये ॥ चि त्रगुच्छे ॥ स्वल्पनिलये ॥ कृदिकारा दक्तिनइतिङीष ॥

कुटीचक । पु । पुत्राबादे । पुत्रान्नजीविनि विरक्ते ॥

कुटीचर । पु । } यतिविशेषे ॥ कुट्या
कुटीचरक । पु । } चरति । अच ॥ स्वार्थे क ॥

कुटीर । पुं । क्षुद्रगृहे । झौंपडी झूंपडी कुटिया इतिचभाषा ॥ ह्रस्वाकुटी । कुटीशमीशुण्डाभ्योर ॥ न । केवले ॥ रते ॥ इतिहेमचन्द्र ॥ कुटति । कुट० । वा०ईरन् ॥

कुटुङ्गक । पु । वृक्षलतागह्वने ॥ छ ति सि ॥

कुटुम्ब । पु । न । पोष्यवर्गे ॥ बान्धवे ॥ सन्ततो ॥ द्वितीयगृहे ॥

कुटुम्बव्यापृत । त्रि । अभ्यागारिके । उपाधो । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे ॥ कुटुम्बे कुटुम्बपोषणे व्याप्रियतेस्म । पृङ व्यायामे । अकर्मकत्वात क र्त्तरिक्त ॥

कुटुम्बहारक । पु । याचायोगविशेषे ॥ सप्तमे चन्द्रमा लग्नात् सप्तमे नीचखेचर । कुटुम्बहारको योगो यातु प्रियतमां हरेत ॥

कुटुम्बी । पु । गृहमेधिनि । गृहस्थे । गार्हस्थ्याश्रमविशिष्टे ॥ त्रि । कृप के ॥ कुटुम्बविशिष्टे ॥ कुटुम्ब पोष्यवर्गोस्त्यस्य । अतइनि ॥

कुटुम्बिनी । स्त्री । पतिपुत्रदुहित्रादि युताया प्रतिष्ठिताया स्त्रियाम् । पु रन्ध्राम् ॥ इन्नन्तान्ङीप् ॥ कुटु म्बानांसमूहे ॥ खलादिभ्यइनिर्वक्त व्यइतिइनि ॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे । पय स्यायाम् । बकशल्यायाम् ॥

कुटुम्बैाकः । न । कुटुम्बवासस्थाने ॥

कुट्टक । पुं । गणकाना अङ्कविशेषे ॥

कुट्टनम् । न । छेदने । कूटना इतिभा षा ॥

कुट्टनी । स्त्री । नार्यासहान्यपतिसंयो गकारिण्याम् । शम्भल्याम् । कुटनी इतिभाषा ॥ कुट्टयति । कुट्टच्छेदन भर्त्सनयो । ल्युट । ङीप ॥

कुट्टाक । त्रि । कुट्टनशीले ॥ कुट्टयति । तच्छील । कुट्ट० । जल्पभिक्षकुट्ट लुण्टवृङ.षाकन इतिषाकन्प्रत्य य ॥ स्त्री । कुट्टाकी ॥

कुट्टार: । पुं । पर्वते ॥ न । केवले ॥ रते ॥ कुट्टारंकेवलेरते इतिमेदिनी ॥

कुट्टितमांसम् । न । मांसव्यञ्जनभेदे ॥ मांसमस्थायु सङ्कृष्य सूक्ष्म कृत्वा, सुकुट्टितम् । वेसवारसुगन्धाढ्य स्वेदि त म्पाचितम्भवेत् ॥ कुट्टित पाचि

न मांसं सुस्वादु लघु दीपनम्। तथापि जाङ्गलं श्रेष्ठं आङ्गलेष्वपिपक्षिणाम् ॥

कुट्टिम । पु । न । स्वल्पगृहे । कुटीरे ॥ गर्भागारे ॥ मणिभूमौ । रत्नखनौ ॥ सुधाघटितभूतले ॥ बद्धभूमौ । नींव इति कुरसी इति च भाषा ॥ दाडिमद्रुमे ॥

कुट्टमितम् । न । भावभेदे । स्त्रीणां दृग्धाराङ्ग्र रचेष्टान्तर्गतचेष्टाविशेषे । स्त्रीणां स्वाभाविकदृगाद्यङ्गारान्तर्गते विलासभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा। केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि सम्भ्रमात । प्राहुः कुट्टमितनामशिरःकरविधूननम् ॥ अपि च । केशाधरादिग्रहणे मोदमानेऽपि मानसे। दुःखितेव बहिः कुप्येद्यत्कुट्टमितं हितद्दिति ॥ स्त्रीणामेष स्वभावो यदिष्टमप्यनिष्टतया निवारयन्त्य एव सुरतसुखमुपभुञ्जते इति॥ अपि च । दुःखोपचारः सौख्योद्दर्पोत कुट्टमितं मतम् ॥ सुरतेषु गाढपरिपीडने केशस्तनादिग्रहणेच सर्वोत सुखेपि दुःखाविष्क्रिया दुःखेपिसुखाविष्क्रियाकुट्टमितम् । कुट्टनम् । कुट्ट॰ घञ् । कुट्टेन निर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमपवक्तव्य इतीमप् । ततो

यद्गमाद्वाभेदः । मारकादित्वादितजथा ॥

कुट्टहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥ इति हलायुधः ॥

कुट्टीर । पु । क्षुद्रपर्वते ॥ इतिशब्दार्णवः ॥

कुड्मल । पुं । मुकुले । विकासोन्मुखमीषत्कलिकायाम् ॥ न । नरकान्तरे ॥ यत्ररज्जुभिः पीडनम् ॥ कुटति । कुट कौटिल्ये । वृषादित्वात कलच् तस्य मुटच ॥ यद्वा । कुम्यते कुटतिवा । कुट॰ । कुटिकुषिभ्यां क्मलच ॥

कुठः । पु । द्रुमे । शाले ॥ कुठति । कुठ॰ । पचाद्यच् ॥

कुठर । पु । दध्यविष्कम्भे । मन्थानाकर्षरज्जुभिर्युक्ते स्तम्भे ॥ कुठति कुठ गतिप्रतिघाते । बाहुलकात करन॥

कुठाकु । पु खुटकुबढैया इति भाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे ॥

कुठाटङ्क । पु । स्त्री । कुठारे ॥

कुठारः । पु । द्रुमे ॥

कुठार । पु । स्त्री । सुधितौ । परशौ । कुल्हाडा इति भाषा । फर्सा इति च ॥

कुठारी । स्त्री । कुठारे । कुल्हाडी इति भाषा ॥ जातित्वात् ङीष् ॥

कुठार । पुं । वृक्षे ॥ कीशे । वानरे ॥ शस्त्राकारे ॥

कुठि । पु । क्ष्माभृति ॥ महीरुहे ॥

कुठिक । पु । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

कुठेर । पु । वह्नौ ॥ तुलस्याम् ॥ अर्ज्जके । वाबुइ इति बर्बरी इतिच प्रसिद्धे पर्णासे ॥ कुठति । शुठप्रतिघाते कुठिच । पतिकठिकुठीष्येरक् । आगमशासनस्या नित्यत्वान्नुम् ॥

कुठेरक. । पु॰। पर्णासे । तुलस्याम्॥ श्वेततुलस्याम् । बबुइ तुलसी इति गौडभाषा ॥ कृष्णार्जके ॥ नन्दीवृक्षे ॥

कुठेरज । पु । श्वेततुलस्याम् । कुठेरके । बर्बरायाम् ॥

कुठेरु. । पु । चामरवाते । चौंरकीपवन इतिभाषा । मन्थरौ ॥

कुडव । पु । धान्यमानभेदे । मुष्टिचतुष्टये ॥ प्रस्थचतुर्थांशे ॥ वैद्यकमतेद्विप्रसृतपरिमाणे । दाक्षिणात्योक्ते । अञ्जलौ ॥ कुपव्यते कुपडतेवा । कुडिदाहे । वा॰कव प्र॰। आगमस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

कुडि । पु । देहे । शरीरे ॥ कुडते । कुडि॰ । कुविलुकंप्योर्नलोपश्चेति इ. कित ॥

कुडिश' । पु । कुडचि माच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कुडुहुञ्ची । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥

कुड्मल: । पुं । कुट्मले ॥ न । नरकविशेषे ॥ कुष्यते । कुटतिवा । कुटच्छेदने कौटिल्येवा । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् । प्र॰ । कुडति । कुडवाल्ये । बाहुलकात् कुडेरपिक्मलन्वा ॥

कुड्यम् । न । भित्तौ । भींत कन्ध इतिभाषा ॥ विलेपने ॥ कुड्यासाधु । तत्रसाधुरितियत् । प्र॰ ॥ कुड्यतेवा । कुडुकार्कश्ये । ण्यत् ॥ कौतेरघन्यादित्वात् यकप्रत्ययेऽडुगागम इत्युज्ज्वलदत्तादय' ॥ कौतूहले ॥

कुड्यकम् । न । कुड्यार्थे ॥

कुड्यच्छेदी । पु ।सन्धिचौरे ॥ छेदनंछेद । कुड्यस्यछेद । सोस्यास्तीइनि ॥

कुड्यच्छेद्यम् । न । खानिके । भींतकागढा इतिभाषा ॥

कुड्यमत्सी । स्त्री । } गृहगोधिकायाम् । छिपकली ॥
कुड्यमत्स्य । पु । }

कुणक' । पु । बालके ॥

कुणञ्ज । पु । } अरण्यवास्तूके । वनबथुवा खरबथुवा इतिचभाषा ॥
कुणञ्जर । पु । }

कुणञ्जा । स्त्री । कुणञ्जे ॥

कुणप । पु । न । त्यक्तप्राणे । शवे ॥ व

रक्ता इतिप्रसिद्धे वस्त्रविशेषे ॥ पूतिगन्धे ॥ त्रि । पूतिगन्धौ ॥ कायति । कायशब्दे । कशे सम्प्रसारणमुत्वञ्चेति कपन ॥
कुणपी । स्त्री । पिट्सारिकायाम् ॥
कुणाल । पुं । देशविशेषे ॥ कणति । कण० । पीयुकणिभ्यांकालन् । बाहु लकात् सम्प्रसारणम् ॥
कुणि । पु । तूणी इतिख्याते तुन्नवृक्षे । तूंद इतिगौडभाषा ॥ त्रि । कुकरे ॥ कुणति कुण्यते वा । कुणशब्दोपकरणयोः । इगुपधात्किदितीन् ॥
कुणिन्दः । पु । शब्दे ॥ कुणति । कुण० कुणिपुल्योः किन्दच् ॥
कुण्ठकः । त्रि । स्थूले । मोटा इतिभाषा ॥
कुण्ठ । त्रि । क्रियासुमन्दे । अकर्मण्ये ॥ कुण्ठोमन्दःक्रियासुच ॥ मूर्खे ॥ कुण्ठति । कुठि प्रतिघाते नलोपश्च । पचाद्यच् ॥
कुण्ठक । त्रि । कुण्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥
कुण्ठा । स्त्री । गतिप्रतिहतौ ॥ कुण्ठनम् । कुठिप्रतीघाते । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । टाप् ॥
कुण्ठितः । त्रि । कुण्ठीकृते । सङ्कुचिते ॥
कुण्ठीकृतः । त्रि । विकुण्ठिते ॥

कुण्ड । पु । अमृतेभर्त्तरिजारजे । आ रात्पतिमत्नीसुते ॥ कुण्ड्यतेकुत्सनेन । कुडिदाहे । घञ् ॥ न । भाजनभेदे ॥ देवजलाशये ॥ चौवच्चा इतिप्रसिद्धेजलाधारविशेषे ॥ होमीयाग्न्याश्रये ॥ न । स्त्री । पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कुण्डयति । कुडिरक्षणे । कु० । अच् । कुणति वा । कु ण० । कादिभ्यः कित्कितिच ॥
कुण्डकीट । पु । पतितब्राह्मणीपुत्रे । जारतोब्राह्मणीपुत्रे ॥ दासीकामुके ॥ चार्वाकवचनाभिज्ञपुरुषे ॥ चार्वाके ॥ मतिविशारदे ॥
कुण्डगोलकम् । न । काञ्जिके ॥
कुण्डजः । पु । कुण्डे । भृगाशाद्यादिस्थाने ॥ इति हेमचन्द्र ॥
कुण्डपाय्य । पु । क्रतौ ॥ कुण्डेन पीयते ऽस्मिन सोम इति । क्रतौकुण्ड पाय्यसञ्चाय्याविति पिबतेरधिकरणे यत प्रत्ययो युगागमश्चनिपात्यते ॥
कुण्डलम् । न । स्वनामख्यातकर्णभूषणे । कर्णवेष्टने ॥ पाशे ॥ वलये ॥ गुणवरे ॥ कुण्डते कुण्ड्यतेवा । कुडिदाहे कुडिरक्षायांवा । वृषादित्वात् कलच ॥ कुण्डं कुण्डवाकारं कान्ति वा । आतोनुपेतिकः ॥ सिध्मादित्वाल्लजवा ॥

कुण्डलिका । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र । रोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ॥ प्रभवति विमलं तत्र पदस्थिति सुललितयमकम् अष्टपदी सा भवति विमलकविकौशलगमकम् । अष्टपदी सा भवति सुखितपण्डितमण्डलिका कुण्डलिनायकभणितविबुधकर्णे कुण्डलिकेति ॥ जलेबी इतिप्रसिद्धे पक्वान्ने ॥

कुण्डली । पु । फणिनि । सर्पे ॥ वरुणे ॥ मयूरे ॥ चित्रमृगे । चित्तल इति भाषा ॥ त्रि । कुण्डलयुक्ते ॥ कुण्डलम् कुण्डलाकारो वा सोऽस्यास्ति । अत इनिः ॥

कुण्डलिनायकः । पु । पिङ्गलसर्पे ॥

कुण्डलिनी । स्त्री । मूलाधारनिवासिन्याम् कुलकुण्डलिनीशक्तौ ॥ जरण्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ कुण्डलानांसमूहे ॥ खलादिभ्यादिनि ॥ जलेबीतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ तस्या पाकप्रकारो यथा । नूतनं घट मानीय तस्यान्त कुशलोजन । प्रस्थार्द्धपरिमाणेन दध्नाऽम्लेन प्रलेपयेत ॥ द्विप्रस्थांसमितां तत्र दध्यम्लप्रस्थसम्मितम् । घृतमर्द्धशरावञ्च घोलयित्वा घटे क्षिपेत ॥ आतपे स्थापयेत्तावद्यावद्याति तदम्लताम् । ततस्तत् प्रक्षिपेत पात्रे सच्छिद्रे भाजनञ्च तत् ॥ परिभ्राम्य परिभ्राम्य ततस्तप्ते घृते क्षिपेत । पुन पुनस्तदावृत्त्या विदध्यान्मण्डलाकृतिम् ॥ तां सुपक्वां घृतान्नीत्वा सितापाके तनुद्रवे । कर्पूरादिसुगन्धे च स्नपयित्वोद्धरेत्तत ॥ एषाकुण्डलिनी नाम्ना पुष्टिकान्तिबलप्रदा । धातुवृद्धिकरी वृष्या रुच्या चेन्द्रियतर्पणीति ॥ कुण्डलिनो ङीप् ॥

कुण्डली । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ काञ्चनद्रुमे ॥ कपिकच्छाम् ॥ सर्पिणीवृक्षे ॥ जलेबीति प्रसिद्धे मिष्टान्नविशेषे । कुण्डलिन्याम् ॥ इतिपाकराजेश्वर ॥ कुलकुण्डलिन्याशक्तौ ॥

कुण्डाशी । त्रि । कुण्डस्यसङ्करविशेषस्यान्नभोजिनि ॥ अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलकः । यस्तयोरन्नमश्नाति स कुण्डाशीति कथ्यते ॥ इति देवलः ॥ कुटना इति प्रसिद्धे भगभक्षके ॥ महाभारते ८।नधर्मे तथा दर्शनात ॥

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ ॥ पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कूंड कूडा इतिच प्रसिद्धे पात्रविशेषे ॥ स्वा° क ॥

कुण्डिन । पु । ऋषिविशेषे ॥ न । वि

दर्भनगरे ॥ यथा । अथ भीमसुता वलोकनैः सफलं कर्त्तुमहः स देव स । क्षितिमण्डलमण्डनायितं नगरं कुण्डिनमण्डजौययावितिपूर्व नैषधे २ सर्गे ॥ कुण्डते । कुण्डदाहे । वहुलमन्यत्रापीति इनच प्र० ॥

कुण्डी । स्त्री । अमत्रविशेष । कमण्डलौ ॥ कुण्डी कम्बुकपालानि मधुपूर्णानि विभ्रत । किं न पश्यति लोको य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ जानपदकुण्डेत्यादिना अमत्रे ङीष् ॥ भर्त्तर्यमृतेजारजातायाम् ॥ अमत्रमुख्यजातित्वात् जातिलक्षणो ङीष् ॥ कुण्डति वा । कुणमन्त्रोपकरणयो. । अमन्ताडुः ॥

कुण्डीर । पु । मनुष्ये ॥ त्रि । बलवति ॥ इति धरणी ॥

कुतनु । पु । कुवेरे ॥ त्रि । कुत्सित शरीरे ॥

कुतप । पुं । सूर्ये ॥ वैश्वानरे ॥ द्विजन्मनि ॥ अतिथौ ॥ गवि ॥ भागिनेये ॥ पुं । न । दौहित्रे ॥ वाद्ये ॥ छागलकम्बले, नेपालकम्बले । खारुचा इति पर्वतीय भाषा ॥ कुशतृणे ॥ दिनस्याष्टमांशे । अह्नोऽष्टमे मुहूर्त्ते । विभक्तपञ्चदशमाने दिनौयप्रहरशेषदण्डावधितृतीयप्रहरप्र-

यमदण्डपर्यन्ते काले । अथवैकोद्दिष्टश्राद्धाग्रकाल. । यथा । आरभ्य कुतपे श्राद्ध कुर्यादारौहिणंबुध. । विधिज्ञो विधि मास्थाय रौहिणन्तु न लङ्घयेदिति ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्कर. । स कालः कुतपो ज्ञेय. पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ अपिच । अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्त्तोय सकाल. कुतप स्मृत इतिमत्स्यपुराणम् ॥ * ॥ पारिभाषिककुतपास्तु । मध्याह्न खड्गपात्रञ्च तथा नेपालकम्बल. । रौप्यदर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टम. स्मृत ॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिण. । अष्टावेतेयत स्तस्मात् कुतपा इतिविश्रुता ॥ इतिमिताक्षराया माचाराध्यायः ॥ कुत्सितं तपति । तप० । संज्ञायाभृत्वृजीति खच् । अनव्ययत्वेति न मुम् । यद्वा । कुम्भुवं तपति । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न मुम् ॥

कुतस् । अ । प्रश्ने ॥ पञ्चम्यर्थे । कस्मादर्थे ॥ निन्दे ॥ कस्मात् किमस्तसिल । कुतिहो: ॥

कुतुकम् । न । कौतुके । फलनिरपेक्षतया चिकीर्षिते ॥ कुतं चर्म नि

र्मितस्नेहपात्र कायति । कै० । आ-
तोनुपेतिक. । उपपदसमास. । इ
कोह्रस्वोड गोगाखवस्येतिह्रस्व. ॥ य
द्वा । कुत्वाम्भवम् । अध्या०ठक् । इ
सुसुगितिक । केण इति ह्रस्वः । सं
ज्ञापूर्वकत्वात् पत्तेवृद्ध्यभाव' ॥

कुतुप । पु । चर्ममये ऽल्पे स्नेहपात्रे ।
कुप्पी इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुतूः ।
कुत्वाडुपच् ॥

कुतुम्बुरु । न । कुत्सिततिन्दुकीफले ॥

कुतू । स्त्री । चर्मनिर्मिते स्नेहपात्रे ।
कुप्पा इतिभाषा ॥ कुत्सित तन्यते
। तनु० । वा० कू 'टिलोपश्च ॥ कौ
ति वा । कुशब्दे । वा० कूत्तुकच ।
कुत्वाडुपजितिनिर्देशाद्वा ॥

कुतूणक । पु । कतुया इति गौडभा
षाप्रसिद्धे वालानां नेत्ररोगे ॥ तस्य
ल० । यथा । कुतूणक' चीरदोषा
च्छिशूना मेव वर्त्मनि । जायते तेन
तन्नेत्र कण्डूरञ्च स्रवेन् मुहुः ॥
शिशु' कुर्याल्ललाटाक्षि कूटना
साव घर्षणम् । शक्तोनार्कप्र
भा द्रष्टु न वर्त्मोन्मीलनक्षम
इति ॥

कुतूहलम् । न । अपूर्ववस्तुदिदृक्षाद्य
तिशये चेष्टाविशेषे । कौतुके । कौ
तूहले ॥ कुतूहलं रम्यदृष्टौ चाप

ल्यं परिकीर्त्तितम् ॥ फलनिरपेक्ष
चिकीर्षिते ॥ त्रि । प्रशस्ते ॥ अद्भुते
॥ कुतूहलति । हलविलेखने । मू०
क ॥ यद्वा । हलति । पचाद्यच्
कुत्वा हलम् ॥

कुतूहली । त्रि । विनोदार्थिनि ॥

कुतृणम् । न । कुम्भिकायाम् । वारिप
र्ण्याम् । जलपर्णी काई इतिच भाषा
। पाना इति गौडभाषा ॥

कुत्र । अ । देशप्रश्ने ॥ कस्मिन् । सप्त
म्यास्त्रल ॥

कुत्रचित । अ । कुत्र । किसीठिकाने
इति भाषा ॥

कुत्सनम् । न । निन्दने ॥ कुत्स० । ल्युट् ॥

कुत्सला । स्त्री । नीलीवृत्ते ॥

कुत्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ कुत्सन
म् । कुत्स अवक्षेपणे । गुरोश्चहलइति
स्त्रियामः । टाप् ॥

कुत्सितम् । न । कुष्ठनामौषधे ॥ त्रि ।
निन्दिते । निकृष्टे । प्रतिकृष्टे । रेफे
॥ कुत्सा सञ्जातास्य । ता० इतच ॥

कुथ' । पु । वर्हिषि । दर्भे ॥ पु । स्त्री ।
आस्तरणकम्बले । गजपृष्ठस्थितचि
त्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णौ । हा
थीकीझूल इति भाषा ॥ कुष्णाति
। कुन्थसश्लेषणे । अच् । दृहमेति
निर्देशात् क्वचिदकित्यपि नलोपः ।

यथा। कुन्यस्यशोभा। कुर्थिर्हिंसा संक्लेशनयोः। आगमशास्त्रस्यानित्यत्वात् नुम्न। इगुपधेतिकपि अत्वा। ॥ कुथ्यति वा। कुथपूतीभावे। इगुपधेतिक ॥ कुथा कन्था समास्ता ता कुथ स्या त्वारिकम्बलम्। कुथ कुथः कुथः कीटः प्राप्त आर्यो द्विज कुथरथ्यास्तरकम्बल ॥

कुथा। स्त्री। आस्तरणे ॥ टाप ॥

कुथोदरी। स्त्री। कल्किपुराणप्रसिद्धा यां कुम्भकर्णपौत्र्यां निकुम्भदुहितरि ॥ साकल्किनाहतेति पुराणे प्रसिद्धिः ॥

कुदृष्टिः। स्त्री। वेदबाह्यतार्किकमाथाम् ॥ यावेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः। इतिमनुः ॥

कुद्दालः। पुं। कोविदारे। काञ्चनारे॥ भूमिदारणास्त्रे। कुदाल इति भाषा ॥ कुम् भूमि मुद्दालयति। दलविदारणे। कर्मण्यण्। अकञ्चादि ॥

कुद्रङ्कः। पु। गृहविशेषे। मञ्चोपरिमण्डपे। उद्घाटे। पिठरे ॥ इति विकाण्डशेषः ॥

कुद्रङ्ग। पु। पिठरे। कुद्रङ्के ॥

कुद्रवः। पु। कोद्रवे ॥

कुद्रवनः। पु। कोद्रवे ॥

कुधान्यम्। न। क्षुद्रधान्ये ॥

कुधी। त्रि। विपरीतबुद्धिमति ॥

कुध्रः। पु। पर्वते ॥ कुधरति। धृञ्। मूलविभुजादित्वात्क ॥

कुनखः। पु। क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लं० यथा। नखमांस मधिष्ठाय वातः पित्तञ्च देहिनाम्। करोति दाहपाकौ च व्याधिश्चिप्य मादिशेत॥ तदेवाव्यतरैर्दोषैः पकप कुनखं वदेदिति ॥ त्रि। कुत्सितनखयुक्ते॥

कुनखी। त्रि। कुनखरोगयुक्ते ॥ सहुचितनखे ॥

कुनटः। पु। श्योनाकभेदे ॥ कुत्सितनटे ॥

कुनटी। स्त्री। नैपाल्याम्। मनशिलायाम ॥ धन्याके ॥ कौनटति। नटअवस्यन्दने। अच्। गौरादित्वात् ङीष॥ कुत्सिता नटी इव वा ॥

कुनणी। पु। वकहणे ॥

कुनाभिः। पुं। निधौ ॥ वातमण्डल्याम्। बवूला ववण्डर इति च भाषा ॥

कुनाशकः। पु। दुरालभायाम्। यवासे ॥ कुनाशयति। णश०। ण्यन्त। अच्। स्वा० कन् ॥

कुन्तः। पु। गवेधुकायाम् ॥ प्रासायुधे। भल्ले। भाला इति भाषा ॥ प्रायोऽस्त्यपेयमश्चो इति स्वामी ॥ कुशरीरमुनत्ति। उन्दी०। बाहुलका

न्त । शकन्ध्वादि ॥

कुन्तलः । पु । केशे । चिकुरे । वाले ॥ ह्रीवेरे ॥ चषके ॥ जवे ॥ हले ॥ कुन्तं कुन्ताग्राकारं लाति । ला० । आतोनुपेतिक ॥ कुन्तला । पुभू म्नि । जनपदविशेषे ॥ यथा । कामगिरि समारभ्य द्वारकान्तं महेश्वरि । श्रीकुन्तलाभिधो देशो वर्णित शक्तिसङ्गमे इति ॥

कुन्तलवर्द्धन. । पु । भृङ्गराजे । भंगरा इति भाषा ॥

कुन्तलिका । स्त्री । दध्यादिच्छेदन्यान् । पालिकायाम् । दहीकाटनेकी छुरी वाकठोरी इतिभाषा ॥

कुन्तलोशीरम् । न । वालके । वाला इति भाषा ॥

कुन्ति. । स्त्री । युधिष्ठिरादिपाण्डवानां मातरि ॥ वा० कमेर्भिच् । प्रत्यया दिलोपे कुमुन्दादेश ॥ देशविशेषे॥

कुन्ती । स्त्री । युधिष्ठिरादीनां जनन्याम् । शूरसेनसुतायाम् । पृथायाम् ॥ गुग्गुलुवृक्षे ॥ शल्लक्याम् ॥ इतो मनुष्यजातेरिति ङीष् ॥

कुन्तीपुत्र । पुं । युधिष्ठिरादिषु ॥ कुन्तीच शूरसेनराजस्य कन्या पृथानाम्न्याख्याता । तत्पिता तां कुन्तिभोजराजायदत्तवान् । अत. कुन्तीति विश्रुता । साच मृगीभूतस्य मुने शापान्मैथुनरहितस्य स्वामिन आज्ञया धर्मात युधिष्ठिर पवनाद्भीम मिन्द्रात दर्जुन मश्विनीकुमाराभ्यान कुलसहदेवौ जनयामास ॥ साच कन्यावस्थाया मादित्यात् कर्णञ्च जनयामास । अत । कर्णोपि कुन्त्या पुत्र. ॥

कुन्थु । पु । वौद्धविशेषे ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

कुन्द । पु । अच्युते । मुकुन्दे ॥ सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दन. । मारीचाय ददौ प्रीत कश्यपाय वसुन्धरामितिहरिवंशोक्ते ॥ कुंधरां कश्यपायददाति । डुदाञ्० । आतोऽनुपसम इतिकः । पृषोदरादित्वान्नुमागम. । कुंद इति गौड भाषाप्रसिद्धे भ्रमियन्त्रे । चक्रभ्रमौ ॥ कुवेरस्य निधिविशेषे ॥ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ करवीरवृक्षे ॥ पालङ्क्यशाके ॥ पु । न । पुष्पविशेषे । माघ्ये ॥ कुन्द शीत लघु श्लेष्मशिरोरुग्विषपित्तहृत् ॥ कुम्भुं दायति द्यति वा । दैप् शोधने दो अवखण्डने वा । आत इतिक । तत्पुरुषे इतिद्वितीयायाअलुक् ॥ य-

रा । कुम् भूमिम् उनत्ति । उन्दी० । कर्मण्यण् । ग० ॥ यद्वा । कौति । कुशब्दे । मन्द्रादित्वात् कौतेर्मुनितिद्रन ॥

कुन्दक । पु । कुन्दुरुके ॥

कुन्दम: । पु । मार्जारे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कुम्बर । पु । कुम्बरा इति कश्चिद्देशख्याते दूर्वाविशेषे दीर्घपर्णे । स्वर शब्दे ॥ कुम्बरंराति । रा० । आतोनुपसर्गे इतिक. ॥

कुम्बिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । पद्मिन्याम् ॥

कुन्दु । पुं । मूषिके ॥ स्त्री । कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥

कुन्दुरु । पु । स्त्री । स्वनामख्यातेसुगन्धिद्रव्ये । यस्य निर्यासे कुन्दुरुखोटि इतिगौडजनाख्याति । पालङ्कायायाम् । सौराष्ट्रे । बहुगन्धे ॥ कुन्दुरुर्मधुर तिक्त स्तीक्ष्ण स्त्वच्यः कटु र्हरेत् । ज्वरस्वेदग्रहालक्ष्मीमुखरोगकफानिलान् ॥ कुम्भूमि मुनत्ति उदयति वा । अण्वादयश्चेति साधु ॥ पालङ्क्यायामपीतिकश्चित् ॥

कुन्दुरुक । पुं । कुन्दुरुनाम्नि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कुन्दुरुकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ कुन्दुरिवप्रतिकृति. । इवेप्रतिकृताविति कन् । गौरादित्वात ङीष् ॥

कुपथ: । पु । कदध्वनि । कापथे ॥

कुपाणि । त्रि । कुकरे । वक्रहस्त । टुण्डा इ तभाषा ॥

कुपित । त्रि । रुषिते । रुष्टे ॥

कुपिनी । पु । कैवर्ते । जालिया मछुवा इतिभाषा ॥

कुपिनी । स्त्री । मालुइ इतिगौडभाषामसिद्धायां मत्स्यसद्मधान्याम् ॥

कुपिन्द: । पु । तन्तुवाये ॥ कुप्यति । कुप० । कुपेर्वाबन्धेतिकिन्दच ॥

कुपीलु । पु । कारस्कर वृक्षे । काकेन्दो । कुचला इतिभाषा ॥ कुपीलु शीतल स्तिक्तो वातलो मदकृ ल्लघुः । पर व्यथाहरो ग्राही कफपित्तास्रनाशन' ॥

कुपुरुष । पु । कुत्सितनरे ॥ कुत्सित.पुरुष. । कुगतीति समास ॥

कुपूय । त्रि । कुत्सिते । जात्याचारादिनिन्दिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् ॥

कुप्यम् । न । स्वर्णरूप्याभ्या मन्यस्मिन् तैजसे ताम्रादिधातौ ॥ अष्टधातुमध्येहस्ता इतिख्याते धातौ ॥ गुप्यते । गुपूरक्षणे । राजसूयसूर्यम्मृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्ट पच्याऽव्यथ्या इतिक्यप

क्तोनिपातित कुप्यशब्द । तद्गुपे
रादे कत्वञ्चसञ्ज्ञायाम् ॥

कुप्यशाला । स्त्री । स्वर्णरजतभिन्नतैज
सपात्रादिनिर्माणगृहे । सन्धान्या
म् । ठठेरहट्टा इतिभाषा ॥

कुप्रिय । त्रि । जघन्ये ॥

कुप्लव । पु । तृणादिनिर्मिते कुत्सि
ते। उडुपादौ ॥

कुबेर. । पुं । धनदे । यक्षराजि ॥ न
क्षीवृक्षे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥
त्रि । कुदेहे ॥ मन्दे ॥ कुत्सित वेर
शरीर मस्य कुत्सितत्वात् । यथाहु
। कुत्सायां क्विति शब्दोय शरीरं वेर
मुच्यते । कुबेर. कुशरीरत्वान्नाम्ना
तेनैवसोङ्कित ॥ इतिवायु पुराणम्
॥ यद्वा । कुम्बति धनम् । कुबिआ
च्छादने । कुम्बेर्नलोपश्चेत्येरक् ।
ओषध्यमध्य ॥

कुबेरक । पु । नन्दिवृक्षे ॥ कुबेरे ॥
स्वार्थेक ॥

कुबेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ लता
करञ्जे । सितपाटलिकावृक्षे ॥ कुबे
रस्येवाक्षियस्या । अक्ष्णोदर्शनादि
त्यच् । गौरादित्वान ङीष् ॥

कुबेराचल । पु । }
कुबेराद्रि' । पु । } कैलासपर्वते ॥

कुब्ज. । पु । खड्गे ॥ अपामार्गे ॥ त्रि । ग
डुले । कुबडा इतिभाषा ॥ अस्यलक्ष
ण । यथा । हृदय यदि वा पृष्ठ मुन्न
त क्रमश सरुक । क्रुद्धो वायु र्यदा
कुर्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत् । इति
॥ कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० ॥

कुब्जक । पु । पुष्पविशेषे । भद्रपुष्पे ॥
महासहे । कण्टकाढ्ये । कुब्ज कूजा
कूजे इतिचभाषाप्रसिद्धे सेवतीप्रभे
दे । यथा । चम्पकात् पुष्पशतका
दशोकपुष्प मुत्तमम् । अशोकात
पुष्पसाहस्रात् सेवतीपुष्प मुत्तमम्
। सेवतीपुष्पसाहस्रात कुब्जक पु
ष्पमुत्तममितिनारसिंह पुराणम् ॥
अस्यगुणा यथा ॥ कुब्जक. सुरभि'
स्वादु' कषायानुरस. सर. । त्रिदोष
शमनो वृष्य. शीतहृल्लाघवसमृतश्च
ति ॥ कौ उब्जति । उब्जआर्जवे ।
अच् । यद्वा । कुरीषत् उब्जमार्जव
मस्य । श० । स्वार्थेक ॥

कुब्जकण्टक' । पु । श्वेतखदिरे ॥

कुब्रम् । न । वने ॥ कुम्बति । कुबिआ
च्छादने । कुब्जेरन्द्रेतिरन ॥

कुभृद्रेखिक. । पु । सप्तशलाकचक्रे ॥

कुमनीष । त्रि । कुत्सितबुद्धिमति ॥
कुत्सिता मनीषाऽस्य ॥

कुमार । पु । शुके ॥ कार्त्तिकेये । स्क
न्दे ॥ नाट्योक्तायुवराजे ॥ अश्ववार

के ॥ पञ्चवर्षीयबालके ॥ वरुणद्रुमे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ सिन्धुनदे ॥ न । जात्यशाल्वने । उत्तमस्वर्णे ॥ कुमारयति क्रीडति । कुमारक्रीडायाम् । पचाद्यच् ॥ कुत्सितोमारोऽस्येतिवा ॥ कौमारयति दुष्टान् । अच ॥ सदाबालत्वाद्वाकुमारः ॥ यद्वा । कामयते । कमु० । कमेः कि दुत्वोपधायाश्चारन प्रत्यय. ॥

कुमारक. । पुं । वरुणवृक्षे ॥ कुमारशिरःतरुणत्वात् ॥ कुमारयति । पचाद्यच् । कुमारइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ बालके ॥ जात कु पृथिवीं मह्यां मारयेत् तत् कुमारकः ॥

कुमारपालः । पुं । शालिवाहननृपे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याःपरिचर्यायाम् । बालतन्त्रे ॥

कुमारयु. । पु । युवराजे ॥

कुमारव । त्रि । कुमार वति ॥ कुमारोऽस्यास्य । अन्येभ्योपिदृश्यते इति व. ॥

कुमारवाही । पु । मयूरे ॥

कुमारसू । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कुमारंसूते । सूङ० । क्विप ॥

कुमारहा । त्रि । बालघातिनि ॥

कुमारिकः । त्रि । कुमारीमति ॥ कुमार्यस्यास्य । ठी०ठक ॥

कुमारिका । स्त्री । कुमार्यर्थे ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ भारतवर्षस्यनवखण्डविशेषे । भरतखण्डे ॥ यथा । वर्षव्यवस्थितिरिहैव कुमारिकाख्ये शेषेषु चान्त्यजजनानिवसन्ति सर्वेइति ॥ स्थूलैलायाम् ॥

कुमारिणी । स्त्री । अपत्याम् ॥ कुत्सितान दैत्यान्मारयति तच्छीला ॥

कुमारी । स्त्री । शेवतगयायाम् । पार्वत्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ नदीप्रभेदे । शुक्तिमत् पादोद्भवायाम् इति ॥ सहायाम् । घृतकुमार्याम् ॥ यथा । कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी । मधुरा बृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥ गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत् । ग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयानिति ॥ अपराजितायाम् ॥ जम्बुद्वीपविभागे ॥ रामतरुण्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ मोहिनीपुष्पे ॥ तरणीपुष्पे ॥ श्यामापक्षिणि ॥ कन्यायाम् ॥ द्वादशवर्षीयायांकन्यायाम् ॥ यथा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च कन्यका । सम्प्रसेद्वादशेवर्षेकुमारीत्यभिधीयते । इत्युक्तोभेदः ।

कुमुद | कुमुदा

कन्याकुमारीष्वमरे तूपचाराद् भेद ॥ आगमेतु कुमारीपूजने अजातपुष्पाचेत तदाषोडशवर्षपर्यन्त वयस्कापि कुमारीत्युच्यते। तस्या वयोभेदेन नामभेदा'। यथा। एकवर्षा भवेत सन्ध्या द्विवर्षाच सरस्वती। त्रिवर्षातु त्रिधामूर्त्ति श्चतुर्वर्षातुकालिका ॥ सुभगा पञ्चवर्षा च षड्वर्षाचउमाभवेत्। सप्तभिर्मालिनी साक्षात् अष्टवर्षाच कुब्जिका ॥ नवभि कालसङ्कर्षा दशभि श्चापराजिता। एकादशेतु रुद्राणी द्वादशाब्देतुभैरवी ॥ त्रयोदशेमहालक्ष्मी द्विसप्तापीठनायिका ॥ क्षेत्रज्ञापञ्चदशभि षोडशेचान्नदामता ॥ एवङ्क्रमेण सम्पूज्या यावत पुष्पन्नजायते। पुष्पितापिचसम्पूज्या तत्पुष्पादानकर्मणीति ॥ कुमारयति। कुमारक्रीडायाम्। अच्। गौरादि ॥ यद्वा। कामयते। कमु०। कमेःकिदुच्चोपधायाश्चारन। वयसिप्रथम इतिङीप् ॥ काम्यतेवा ॥ कुत्सितोमारोऽस्यस्यावा ॥

कुमालकः। पु। सौवीरदेशे ॥

कुमुत। न। कैरवे। कुमुदे ॥ रक्तोत्पले ॥ त्रि। कृपणे ॥ अप्रीते ॥

कुमुदम्। न। कुमुदि। कैरवे। कलारे। इन्दुकमले। कोइ इतिभाषा ॥ कुमुद पिच्छिल स्निग्ध मधुरह्लादि शीतलम् ॥ रूप्ये ॥ रक्तपद्मे ॥ पु। नैर्ऋतकोणस्थदिग्गजे ॥ रक्तोत्पलतुल्यवर्णत्वात ॥ नागविशेषे। तच्चकश्यपञ्चमेपुत्रे ॥ यस्य वाला बहुश्यामा दीर्घलाङ्गलमाश्रिता। ताम्रा पीता शितश्चैव प्रकीर्णाघोरकर्मण इतिगामायणस्तिह्वे वानरविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ सितोत्पले ॥ कर्पूरे ॥ कौमोदते। मुदहर्षे। इगुपधेतिक ॥ पर्वतविशेषे ॥ भुवकविशेषे ॥

कुमुदखण्डम्। न। कुमुदानासमूहे ॥ कमलादिभ्य खण्ड ॥

कुमुदबान्धव। पु। चन्द्रे। शशिनि ॥ कुमुदानां बान्धव ॥ कर्पूरे ॥

कुमुदवती। स्त्री। कुमुदन्याम् ॥

कुमुदवीजम्। न। कुमुदतीवीजे।

कुमुदा। स्त्री। कुम्भिकायाम्। वारिपर्ण्याम्। कार इति भाषा। पाना इति गौडभाषा ॥ गम्भारीवृक्षे ॥ शालपर्णीत्वचे ॥ धातकीवृक्षे ॥ कटफले ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

कुमुदाभिख्यम्। न। रूप्ये ॥ कुमुदमिव अभिख्या शोभायस्य ॥

कुमुदावास। पु। कुमुदप्रायदेशे ॥ कु

स्वकुम्भ इति धान्यदृशम्य कुम्भेभ्य इत्यत्राह कुम्लूकभट्ट ॥ अन्यच्च । द्शद्रोणोभवेत खारी कुम्भस्तु द्रोण विंशतिरिति प्रायश्चित्ततत्त्वेकात्त्या यनवाक्यम् ॥ वैद्यक परिभाषयातु द्रोणद्वयपरिमाणे । ६४ सेर इति भाषा ॥ कलशे । घटे । अस्य परिमाण । यथा । षटत्रिंशदङ्गुलायामं षोडशाङ्गुलमुच्चकै । चतुरङ्गुलक कण्ठं मुख तस्य षडङ्गुलम् ॥ पञ्चाङ्गुलिमित मूलविधानं घटनिर्मिताविति ॥ कलावतीदीचोक्तमान यथा । पञ्चाशदङ्गुलव्याम उतसेध षोडशाङ्गुल । कलसानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ॥ षट्त्रिंशदङ्गुलकुम्भ विस्तारोन्नतिशालिनम् । षोडशं द्वादशं वा पि ततोन्यूनं न कारयेदिति ॥ न । गुग्गुलौ ॥ चित्रृति ॥ कुम्भूर्मिं कुलसितं वा उम्भति । उम्भपूरणे । कर्मण्यस् । पचाद्यच्चा । शकंध्वादि ॥

कुम्भक । पु । दक्षिणहस्तेन नासापुटद्वयंधृत्वा प्राणायामाङ्गे वायुस्तम्भने । पूरकेण पूरितस्यवायो रन्तरेव निरोधे ॥ कुम्भको निश्चलश्वास इति याज्ञवल्क्यः ॥ सद्वृत्तिनैश्चल्ये ॥ आत्मानुसन्धानदार्ढ्ये ॥ त्यागसङ्कल्पयो स्थित्वा निरोध कुम्भक स्मृत रोषयन्ति तदभ्यासा द्युक्ति मेस्योनि वारिता ॥

कुम्भकर्ण । पु । रावणानुजे ॥

कुम्भकार । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मोरसजाते जातिविशेषे । कुलाले । लक्रिणि ॥ कुम्भ करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण । उपपदसमास ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥

कुम्भकारिका । स्त्री । कुलत्थायाम् ॥

कुम्भकारी । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ मनशिलायाम् ॥ कुलत्थाञ्जने ॥ कुम्भकारस्य योषिति ॥ अशान्तात् टिट्ढेति ङीप् ॥

कुम्भतुम्बी । स्त्री । अलाबुभेदे । गोरक्षतुम्ब्याम् । गोरखतुंबी गोलतूंबी इतिभाषा ॥

कुम्भदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

कुम्भयोनि । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ वशिष्ठमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कुम्भोयोनिरस्य ॥ द्रोण पुष्प्याम् ॥

कुम्भला । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इति भाषा ॥

कुम्भबीजक । पु । रीठाकरञ्जे ॥

कुम्भशाला । स्त्री । कुम्भनिर्माणादिगृहे । पाकपुट्याम् ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुम्भसन्धिः । पुं । आरवे । हस्तिकुम्भ

दयमध्यस्थाने ॥

कुम्भसम्भव । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ कुम्भात् कलशात् सम्भवः उत्पत्तिर्यस्य सः ॥

कुम्भा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ नागकुम्भीतिप्रसिद्धे भेषजे । नागदन्त्याम् ॥

कुम्भाण्ड । पु । बाणासुरस्य मन्त्रिविशेषे ॥ कुष्माण्डे ॥

कुम्भाण्डी । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुम्भाधिपः । पु । शनिग्रहे ॥

कुम्भालाबु । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

कुम्भिका । स्त्री । पाना इति गौड भाषा प्रसिद्धे जलजतृणविशेषे । काश्यादिदेशेषु कुम्भीति ख्याते पानी प्रसूतके । वारिपर्य्याम् ॥ वारिपर्णी तु जलपर्णी कुम्भिकेति प्रकीर्त्तिता ॥ पाटलावृक्षे ॥ द्रोणपुष्प्याम् ॥ नेत्ररोगविº ॥ यथा । वर्त्मान्ते पिडका ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च । कुम्भीकावीजसदृशाः कुम्भिकाः सन्निपातजाः इतिमाधवः ॥ कुम्भीरस्यस्त्री । अलङ्कनिठनाविलिठम् ॥

कुम्भी । पु । हस्तिनि ॥ कुम्भीरे ॥ गुग्गुलौ ॥

कुम्भीबीजम् । न । जयपाले ॥

कुम्भपाकी । स्त्री । कट्फले ॥

कुम्भिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

कुम्भिल । पु । चौर ॥ श्यालमत्स्ये ॥ श्लोकार्थचौरे ॥ श्याले ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

कुम्भी । स्त्री । उखायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ वारिपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥ कुम्भीपुष्प इति कोकणदेश प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । रोमालुविटपिनि ॥ वृश्चिकायाम् ॥ गर्गर्याम् ॥ कुम्भीव कुम्भो रसाधारत्वात् ॥

कुम्भीक । पु । देवसभे । पुन्नागवृक्षे ॥ कुम्भिकायाम् ॥ नपुंसकभेदे ॥ तस्यलक्षणं यथा । स्वे गुदे ऽब्रह्मचर्याद्यः स्त्रीषु पुंवत् प्रवर्त्तते । स कुम्भीकइति ज्ञेयो गुदयोनिस्तु स स्मृत इति ॥

कुम्भीका । स्त्री । कच्छदेश दाडिमाकारफलायां लतायाम् ॥

कुम्भीधान्यः । पु । } वर्षनिर्वाहार्थं च
कुम्भीधान्यकः । पु । }
स धान्यादिधने गृहस्थब्राह्मणे ॥

कुम्भीनस । पुं । क्रूरसर्पे ॥

कुम्भीनसी । स्त्री । लवणासुरमातरि । रावणभगिन्याम् ॥

कुम्भीपाक । पु । नरकविशेषे । रुग्मतापने ॥ य इह पशून् पक्षिणोवा प्राणतो रन्धयति स परत्र यमानुचरा स्तप्ततैले यत्रो पाञ्चयन्तिसकु-

श्वपाकइति श्रीभागवतम् ॥

कुम्भीर । पु । कुम्भीर इति नाँका इतिच भाषा प्रसिद्धे मारके जलजन्तुवि० । नक्रे । गिलग्राहे ॥ कुम्भिन हस्तिन मीरयति । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥

कुम्भीरमक्षिका । स्त्री । कुमीरापोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे मक्षिकाविशेषे । कणायाम् ॥ इतिहारावली ॥

कुम्भीबीजम् । पु । जयपाले ॥

कुम्भोलु । न । गुग्गुलौ ॥

कुम्भोलूखलकम् । न । गुग्गुलौ ॥ कुम्भोलूखलकाकाराद्वृक्षकोशान्निर्यातम् ॥

कुरका । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

कुरङ्कर. । पु ।
कुरङ्कुर. । पु । } सारसपक्षिणि । पुष्कराह्वे ॥

कुरङ्ग । पु । हरिणविशेषे ॥ कुरङ्ग ईषत्ताम्र. स्याद्धरिणाकृतिको महान् ॥ कुरङ्गोहरणो वल्य शीतल पित्तहृ गुरु । मधुरो वातहृद्ग्राही किञ्चित् कफकरो मत इति । हरिणस्य गुणैस्तुल्य कुरङ्ग कथितोबुधैरितिचभावप्रकाश ॥ मृगे । वातायौ ॥ कौ रङ्गति । रगि० अच ॥ कौरङ्गो यस्य वा । अर्शआद्यच ॥ यद्वा । किरति । इगुपध० । विडादिभ्य. किदित्य

कुच प्र० । वाहुलकात उत्वम् । कुरशब्देवाऽस्तु ॥

कुरङ्गनयना । स्त्री । मृगनयनायांनायाम् । कुरङ्गाक्ष्याम् ॥

कुरङ्गनाभि. । पु । कस्तूर्याम् ॥

कुरङ्गम । पुं । एणे । ऋष्ये ॥ हरिणविशेषेयम् ॥

कुरङ्गाक्षी । स्त्री । एणीनयनायाम् ॥

कुरङ्गिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

कुरङ्गी । स्त्री । कुरङ्गयोषायाम् । मृग्याम् ॥

कुरचिल्ल । पुं । कर्कटे ॥

कुरट । पु । चर्मकारे ॥

कुरण्ट । पु ।
कुरण्टक । पुं । } पीतायां झिण्ट्याम् । पीताम्लाने ॥ कुर्यते । कुरशब्दे । वाहुलकात् अण्टः । स्वार्थे कन् ॥

कुरण्ड । पुं । मुष्कवृद्धिरोगे । अण्डवृद्धेने ॥ साककरण्डके ॥

कुरण्डक. । पु । त्रिसन्ध्यादेव्याःस्थाने ॥

कुरर । पुं । उत्क्रोशखगे ॥ कवते । कुङ्शब्दे । कुव'करन् ॥

कुरराङ्घ्रि. । पु । देवसर्षपे । रक्तमूलके । तृणमदले ॥

कुररी । स्त्री । मेष्याम् ॥ कुररस्त्रियाम् ॥

कुररीकता । स्त्री । छन्दोविशेषे ॥ कुर

रीदता नजभजैर्लगयुक। यथा। अ नतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिर स्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोनुकृतिम्। विरलविकीर्णवज्रशकलासकला मिह विदधाति धौतकलधौतमहीति॥

कुररः। पु। उत्क्रोशे। कुररे॥ पूर्णा कुन्तले॥ इतिधरणी॥

कुरव'। पु। पीतझिण्ट्याम्॥ कुरवके। रक्तझिण्ट्याम्॥ सितमन्दारे॥ कुत्सितशब्दे॥ त्रि। कुत्सितशब्दयुक्ते॥

कुरवक.। पु। रक्ताम्लाने। रक्तसहायाम्। रक्तझिण्ट्याम्॥ पीतझिण्ट्याम्॥ त्रि। कुत्सितरवे॥ कुत्सितः ईषद्वा अलीना मधुपानकरन्वरवात् रवोऽत्र। बहुव्रीहिस्वार्थका देशः॥

कुरसः। पु। मद्यभेदे॥ कुत्सितरसे॥ त्रि। कुत्सितरसयुक्ते॥ कुत्सितो रसोऽत्र॥

कुरसा। स्त्री। गोजिह्वालतायाम्॥

कुराह.। पु। कुलाहे। ईषत्पाण्डौ कृष्णजङ्घे घोटके॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कुरी। स्त्री। तृणधान्यभेदे॥

कुरीर'। पु। कम्बले॥ न। मैथुने॥ क्रियते। कृ-कृञ्०। कृञउच्चेति ईरन्। प्रत्ययः। उदन्तादेशश्च॥

कुरु। पु। आग्नीध्रराजपुत्रे। प्रियव्रतस्य पौत्रे॥ चन्द्रवंशीयराजविशेषे। सम्वरणराजभार्यायां सूर्यकन्यायां तपत्यां जाते॥ ओदने। भक्ते॥ श्रीकण्ठजाङ्गले॥ कटम्कारिकायाम्॥ कर्त्तरि॥ करोति। कृ-कृञ्०। कृञोरुच्चेतिकुः॥ जम्बूद्वीपस्थनववर्षान्तर्गते वर्षविशेषे॥ कुरवः घत्रिया.। तेषां निवासो जनपद कुरव। निवासे ऽणो जनपदे लुप्। लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने॥ पु भू। भौमविशेषे॥ हस्तिनापुरमारभ्य कुरुक्षेत्रस्य दक्षिणे। पञ्चालपूर्वभागेतु कुरुदेश प्रकीर्त्तित॥

कुरुकन्दकम्। न। मूलके॥

कुरुक्षेत्रम्। न। देवयजने। देशविशेषे। धर्मक्षेत्रे। कुरुपाण्डवानां युद्धभूमौ॥ तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रामह्रदानाञ्च मचक्रुकस्य च। एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तर वेदिरुच्यते॥ ययाणामपिलोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते। अद्वैतस्तु कुरुक्षेत्रमद्वैतस्तु पृथूदकम्॥ कुत्सितं रौतीति कुरु पापंकर्म तस्य क्षेपणात् गमनकारणत्वात् क्षेत्रम्॥ यद्वा। कु: पृथिवी तस्यां रौतिशब्दं करोति य' प्राणस्तस्यनिवासभूतम्॥ स्थाणु

प्रियादेश्या.स्थानमेतत ॥

कुरुक्षेत्रीयोगः । पु । एकस्मिन सावन दिने तिथित्रयनक्षत्रत्रययोगत्रया- णां स्पर्शे ॥ कुरुक्षेत्रे मरणयोगे ॥ ॥ यथा । पञ्चग्रहयुते मृत्यौ लग्न- संस्थे वृहस्पतौ । सौम्यक्षेत्रगते ल ग्ने कुरुक्षेत्रे मृतिर्भवेदितिजातका मृतसङ्ग्रहेयोगाध्याय. ॥

कुरुट. । पु । सितावरशाके ॥

कुरुण्ट । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ पीता म्लाने ॥

कुरुण्टकः । पुं । पीतपुष्पाम्लाने ॥ पी तझिण्ट्याम् । सहचर्याम् ॥ कुरुटति रुटिस्तेयकरणे । ण्वुल् कुन्वा । कु तसित' कौवा कुरुटकः । कुगतीति समास ॥

कुरुण्टी । स्त्री । दारुपुत्तलिकायाम् ॥

कुरुपतिः । पु । युधिष्ठिरे ॥

कुरुम्बम् । न । कुलपालके । कमला नेवू इति गौडभाषाप्रसिद्धे । नारङ्ग विशेषे ॥

कुरुम्बा । स्त्री ।
कुरुम्बिका । स्त्री । } द्रोणपुष्प्याम् ॥

कुरुम्भिका । स्त्री । सैंहलीवृक्षे ॥

कुरुराट् । न । दुर्योधने ॥

कुरुराज' । पु । दुर्योधने ॥ कुरूणां दे शविशेषाणां राजा । टच् ॥

कुरुलः । पु । भालस्थितचूर्णकुन्तले । भ्र मरके । भ्रमरालके ॥

कुरुवक' । पु । शोणाम्लाने । रक्ताम्लाने । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ ईषद्रौति । रुशब्दे । संज्ञायांकुन् । उवङ् ॥

कुरुवर्ष । पु । कुरुसंज्ञके वर्षे ॥

कुरुविन्द । पुं । मेघनामनि । मुस्ता याम् ॥ कुल्माषे ॥ व्रीहिभेदे ॥ मुकुरे ॥ हिङ्गुले ॥ न । पद्मरागम णौ । माणक इति भाषा ॥ काचल वणे ॥ कुरून् विन्दति । विद्लृलाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारि वे द्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चेति श ॥

कुरुविल्ल' । पु । पद्मरागमणौ ॥

कुरुविस्त । पुं । स्वर्णपले । ४ तोला सोना इतिभाषा ॥ कुरुषु विस्तः ॥

कुरुवृद्ध । पु । भीष्मपिता महे ॥ कुरु षु कुरुवंशजेषु वृद्ध ॥

कुरूद्वहः । पु । युधिष्ठिरे ॥

कुरूप्यम् । न । रङ्गे ॥

कुर्क्षज' । पुं । कुलञ्जनवृक्षे । गन्धमूले ॥

कुर्प्पर. । पु । कफोणौ ॥ जानुनि ॥ कुरति । कुरशब्दे । क्विप ॥ कोरण म् । संपदादिर्वा । पिपर्त्ति । पृ° अच् । कुर्चासौपरश्च ॥ कुरा शब्देन प रो वा ॥

कुर्प्पास. । पुं । अर्द्धचोलके ॥

कुर्प्पासक' । पु । कञ्चुलिकायाम् । आँगी काँचुली चोली इतिचभाषा ॥

कुर्व्वत् । त्रि । कर्मकारे । भृत्ये॥ करोति । डुकृञ्० । शतृ ॥ तनादिकृञम्यउ. । असउत्सार्वधातुके । यम् ॥

कुर्व्वाण' । त्रि । भृत्ये ॥ कारके ॥ कुर्वते।डुकृञ्० ।शानच् ॥

कुलम् । न । जनपदे ॥ मध्यमहलवहेनयावती भूमि र्वाह्यते तावत्यां भूमौ ॥ इमौ कुलन्तु भुञ्जीतेतिमनु' ॥ गोत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ यथा । विप्रकुलम् ॥ आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्ति स्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ भवने ॥ तनौ । देहे ॥ सव इति भाषा प्रसिद्धेषु जीवादिषु यथा । जीव' प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्य भिधीयतेइति॥ पु । कुलिके। शिल्पिकुलप्रधाने ॥को लति । कुलसंस्थानेबन्धुषुच । इगुपधेतिक. ॥ यद्वा । कूयते । कुङ् शब्दे। वा० लक् ॥ कुम् भूमिं लातिवा । कौलीयते वा । लीङ् श्लेषणे । अन्येष्वपीतिड. ॥

कुलक । पु । वल्मीके ॥ काकतिन्दुके ॥ कुलश्रेष्ठे ॥ मरुवकवृक्षे ॥ हरितसर्पे ॥ न । पटोले ॥ पद्यादिसम्बन्धो कसमूहे ॥ त्रि । शिल्पिकुलप्रधाने । कुलश्रेष्ठिनि ॥ कुलस्य गृहस्य प्रतिकृतिरिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा कोलति । कुलसंस्थाने । इगुपधेतिकः । स्वा र्थे कन् कुन् वा ॥

कुलकर्कटी । स्त्री । वीणाकर्कट्याम् ॥

कुलकुण्डलिनी । स्त्री ।
कुलकुण्डली । स्त्री । } मूलाधारपद्मस्थितशिवशक्तिविशेषे ॥

कुलकः । पुं । करताल्याम् । तालमर्दले ॥ इतिहारावली ॥

कुलचया । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कुलजः । पु । कुलीने । सत्कुलप्रसूते ॥ कुले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कुलजा । स्त्री । कुलपालिकायाम् ॥ टाप्ताष्टाप् ॥

कुलञ्ज. । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥

कुलञ्जनः । पु । स्वनामाख्याते कुलञ्जे । गन्धमूले ॥ कुलञ्जनस्य स्वरकृत् कृष्णकफमुखशोधनः । अर्क इतिशेषः ॥

कुलटा । स्त्री । असत्याम् । पुंश्चल्या

म् । वन्धक्याम् ॥ अभिचारार्थं कुलानि अटति । अट० । पचाद्यच् । शर्कन्ध्वादिः ॥ भिक्षुक्याम् । सत्याम् ॥ भिक्षार्थं कुलानि अटति । पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥

कुलतिथिः । पु । स्त्री । चतुर्थ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीषु ॥ यथा । द्वितीया दशमी षष्ठी कुलाकुल मुदाहृतम् । विषमास्त्वाऽकुला सर्वाश्शेषाश्चतिथयःकुलाः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलत्थः । पुं । स्वनामाख्याते ऽन्नविशेषे । ताम्रबीजे । कुलथ कुलथी इति च भाषा ॥ कुलत्थ कटुकः पाके कषाय' पित्तरक्तकृत् । लघुर्विदाही वीर्योष्णःकासश्वासकफानिलान् ॥ हन्ति हिक्काश्मरीशुक्रदृग्गानाहान् स पीनसान् । स्वेदसङ्ग्राहको मेद'कफज्वरकृमीन् हरेत् ॥

कुलत्था । स्त्री । कुलत्थिकायाम् । दृकप्रसादायाम् । वनकुलत्थे ॥ अस्यागुणा यथा । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । अर्शःशूलनाशित्वम् । विबन्धाध्मानशमनत्वम् । चक्षुर्हितत्वम् । व्रणरोपणत्वञ्चेति ॥ कुलत्थाञ्जने ॥

कुलत्थाञ्जनम् । न । कुलत्थिकायाम् । प्रलापहायाम् ॥

कुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे । चक्षुष्यायाम् । खापरिया इति भाषा ॥ वनकुलत्थे ॥ कुलत्थप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा । कुलेतिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिक । स्वार्थे कन् । पृ० ॥

कुलधर्मः । पु । असाधारणकुलोचितधर्मे । स्वजातीयधर्मे । कुलाचारे ॥ यथा । उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणांजनार्दन । नरकेनियतं वासोभवतीत्यनुशुश्रुमेति भगवद्गीता ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गतदिव्यधर्मे । यथा । कुलधर्मात् परो धर्मो नास्ति ज्ञाने ऽत्र मामके । यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरोभवेदिति ॥ कुलस्य धर्म ॥

कुलधारक । पुं । औरसात्मजे । पुत्रे ॥ कुलस्यवंशस्यधारक ॥

कुलनक्षत्रम् । न । भरणीरोहिणीपुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठाश्रवणोत्तरभाद्रपत्सु ॥ यथा । वारुणार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतम् । कुलानि समधिष्ण्यानि शेषाणि चाकुलानिचेतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलनाथ. । पु । कुलपतौ ॥

कुलनाशः । पुं । उष्ट्रे ॥ कुलध्वंसे ॥

स्वकारगयथा। कूर्मोपविभागे १५ ऽध्याये। अन्वतात पारदार्याश्च तथा ऽभक्ष्यस्य भक्षणात्। अश्रौतध र्माचरणात क्षिप्रनश्यतिवैकुलम्॥ अश्रोत्रियेवेददानात् वृषलेषुतथैव च। विहिताचारहीनेषु क्षिप्रनश्यतिवैकुलमिति॥ तदभावस्य कारणम्। यावच्च वेदधर्मास्यु यावत्सा च्छङ्करार्चनम्। यावत्सात्कुचिकृष्यच तावत्ताभेनश्यतीति॥

कुलपति।पु।मुनिविशेषे॥यथा। मुनीनां दशसाहस्त्रं यो अन्नदानादि पोषणात्। अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृत। इतिपुराणोक्तलक्षणलक्षिते॥गणमुखे। जमादार हौलदार इत्यादि यवनभाषा प्रसिद्धे॥यथा। शिविकावाहानां कुलपति॥कुलस्यपति॥

कुलपच।पु।दमनकवृक्षे॥

कुलपर्वतः।पु।महेन्द्रादिसप्तशैलेषु॥ यथा। महेन्द्रो मलय। सह्य शुक्तिमा नृक्षपर्वतः। विन्ध्यश्चपारिपात्र श्चसप्तात्र कुलपर्वता इति। अत्र भारतेवर्षे। इतविष्णुपुराणम्॥

कुलपालकम्।न।कुष्मे।कमला नेवु इति गौड भाषा प्रसिद्धे नार ङ्गविशेषे॥त्रि।वशप्रतिपालके॥

कुलपालि।स्त्री।कुलवत्याम्॥

कुलपालिका।स्त्री।कुलस्त्रियाम्। साध्व्याम्।अभिचारवारणेन कृत कुलरक्षायाम्॥यथा। एकत्र कौ सुमनभङ्गशङ्का विदग्धता भङ्गभय परत्र। इत्याकुलानां कुलपालिकानां मसागते रेव गतास्त्रिया मेति॥ अपिच। सुखयसितरां न रचति परिचयलेशं गयाङ्गने व श्री। कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापीति॥ कुलम् पालयति। पाकरणबे। कर्मण्यण्। स्वा० कन्॥

कुलम्भरः।पु।कुलम्भले। सन्धिचौरे॥

कुलवान्।त्रि।कुलिनि॥ कुलमस्यास्य। यवादित्वात् पक्षे मतुप्॥

कुलवर्णा।स्त्री।रक्तत्रिवृति॥

कुलवारः।पु।भौमशुक्रयो॥यथा। रवि श्चन्द्रो गुरु सौरि श्चत्वारस्या कुला इमे। भौमशुक्रौ कुलाख्यौच बुधवार कुलाकुल॥इति तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलविप्र।पु।कुलपुरोहिते॥

कुलश्रेष्ठी।त्रि।शिल्पिकुलप्रधाने। कुलिके॥कुलश्रेष्ठत्वमस्त्यस्य। इनि॥

कुलसप्तक'। पु। तिथिवारनक्षत्र विशेषे॥ यथा। अर्काष्टेन्द्र वेदतिथिषु। कुजशुक्रयो। पूर्वाश्वोज्यमघेन्दुकर्णादि त्यनदीशेन्द्रचित्रासु॥

कु-लसत्तम'। त्रि। कुलश्रेष्ठिनि॥

कुलसम्भव। पु। वीज्ये॥ कुलेसम्भवति। अच्॥ कुलेसम्भवोऽस्य वा॥ यद्वा। सम्भवत्यस्मात्। ऋदोरप्। कुलस्य सम्भव.॥

कुलसौरभम्। न। मरुवकवृक्षे॥

कुलस्त्री। स्त्री। कुलपालिकायाम्। नान्यगामिन्यां कुलरक्षिकायाम्॥ कुलस्य पालिका स्त्री। शा॰॥

कुलहण्डकः। पु। आवर्त्ते। आवर्त्ते॥

कुलाकुलतिथि। पु स्त्री। द्वितीयाषष्ठी दशमीषु॥ यथा। द्वितीयादशमीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतमिति तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलाकुलनक्षत्रम्। न। आर्द्रामूलाऽभिजिच्छतभिषासु॥ यथा। वारुणार्द्राभिजिन्मूल कुलाकुल मुदाहृतमिति॥

कुलाकुलवार। पु। बुधवारे॥ यथा। भौमशुक्रौकुलाख्यौ हिबुधवार. कुलाकुल इति॥

कुलाकुलसप्तक.। त्रि। तिथिवारनक्षत्रविशेषे॥ यथा। द्वितीयाषष्ठीदशमीषु॥ बुधे॥ मूलाशतभिषार्द्राभिजितसु॥

कुलाचल.। पु। कुलपर्वते॥

कुलाचार.। पु। कुलधर्म्मे॥ धर्मकामार्थमोक्षप्रदे आगमोक्ताचारविशेषे॥ यथा। जीव प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच। क्षित्यप्तेजोवायवश्चकुलमित्यभिधीयते॥ ब्रह्मबुद्ध्यानिर्विकल्पमेतेष्वाचरणञ्च यत्। कुलाचार' सएवाद्येधर्मकामार्थमोक्षद इति॥ त्रि। कुला वा रविशिष्टे॥ कुलेआचारः॥ कुलाचारोऽस्ति अस्य। अर॰ अच्॥

कुलाचार्य्य। पु। कुलाचाराभिज्ञे॥

कुलाट। पु। क्षुद्रमत्स्यप्रभेदे॥

कुलाद्रि.। पु। कुलाचले। कुलपर्वते॥

कुलाधारक। पु। पुत्रे॥ कुलस्य आसमन्तात धारक॥

कुलाय। पु। यज्ञविशेषे॥ स्थानमात्रे॥ नीडे। पक्षिनिलये। घोंसला कोल इति भाषा॥ न। शरीरे॥ कुल पक्षिसङ्घातो ऽयते ऽत्र। अयगतौ। हलश्चेतिघञ्॥ यद्वा। कौ लायेगति रस्मात्॥

कुलायस्थ'। पुं। पक्षिणि॥ कुलाये तिष्ठति ष्ठा॰। सुपिस्थ इतिक॥

कुलायिका। स्त्री। पक्षिशालायाम्॥

कुलाल: । पुं । कुक्कुभेखगे ॥ घूकपक्षिणि ॥ कुम्हार इति भाषा प्रसिद्धे कुम्भकारे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मालाकारात् कर्मकार्यान्तु कुम्भकारोऽभ्यजायत इति प० सं० ॥ पट्टिकारात्तैलिकायां कुम्भकारोऽभवत् । इति प० प० ॥ कुभूमिं लालयति । लल विलासे । कर्मण्यण् । डलयोरैक्यम् । कुलमालयति वा । आतोऽनुपेति कः । कुलमलति वा । अच् । अण् ॥ कुलं लुनाति वा । लूञ् छेदने । ड ॥ कोलति वा । कुल संस्थाने । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य कालन् । इति कालन प्रत्ययः ॥

कुलाली । स्त्री । नीलोपलभेदे । अञ्जनाञ्जने । चक्षुष्यायाम् । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे ॥ अरण्यकुलित्थिकायाम् ॥ कुलालभार्यायाम् ॥ कुलमलति । अल० अण् । ङीप् ॥

कुलाह: । पु । ईषत् पीतवर्णे कृष्णजानौ घोटके ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुलाहक । पु । कृकलासे ॥ गङ्गाकुले खाड़ा इति गौड़भाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

कुलाहल । पु । कोकसीमा इति गौड़भाषाप्रसिद्धे क्षुद्रवृक्षविशेषे । भूकदम्बे ॥

कुलि । पुं । हस्ते । भुजाद्दले ॥ स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कुलिक । पु । अष्टमहानागान्तर्गतनागविशेषे ॥ काल्याकड़ा इति गौड़प्रसिद्धे द्रुमविशेषे ॥ वेलाविशेषे ॥ यथा । अर्कार्कं द्विग्वसुरसाब्ध्यश्विन्य कुलिकार्कवेः । रात्रौ निरेकाशिष्यंशा शनैः आन्योपि निन्दितः इति ॥ त्रि । कुलश्रेष्ठे । कुलसत्तमे । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कुलमधीनत्वेनास्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन ॥

कुलिङ्ग । पु । फिङ्गा इति गौड़भाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । धूम्याटे । फिङ्गके ॥ भृङ्गराजसमगमनचारिणि भान्यजीविनि खगे । चटके । गौरय्या चिड़ी इतिभाषा ॥ कुलिङ्ग मांसल स्निग्ध स्वादु शुक्रकफप्रदं । सन्निपातहरो वेश्म चटकस्त्वति शुक्र ल ॥ त्रि । कुलिङ्गधारिणि ॥ कुत्सितं लिङ्गमस्य ॥

कुलिङ्गक । पुं । कलविङ्के । चटके ॥

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । मेठारी इति गौड़भाषाप्रसिद्धे मेठिकावृक्षे ॥

कुलिङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुली । त्रि । कुलवति ॥ कुलमस्त्यस्य । व्रीह्यादित्वात् पक्षे इनि ॥

कुलिर । पुं । कुलीरे । कर्कटे ॥

कुलिशः । पु । न । दम्भोलौ । वज्रे ॥ कुलौ पर्वतेशेते अन्येभ्योपीतिडः ॥ कुलिनः पर्वतान श्यति वा । शोत० । आतोनुपेतिकः ॥ कुत्सितम् ईष द्वा लिशति । लिशअल्पीभावे । दु गुपधेतिकः ॥ अस्थिसंहारवृक्षे ॥ पु । मत्स्यविशेषे । कण्टकाष्ठोले ॥

कुलिशद्रुमः । पु । स्नुहीवृक्षे । थूहर इतिभाषा ॥

कुलिशनायकः । पु । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रीपादद्वय माकृष्य विमु मुच्चितलिङ्गकः । योनिञ्च पीडये त् कामी बन्ध कुलिशनायकइति ॥

कुलिशपाणि । पु । इन्द्रे ॥

कुलिशाङ्कुशा । स्त्री । बौद्धानांविद्यादेवीविशेषे ॥

कुलिशासन । पु । शाक्यमुनौ ॥

कुली । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ पतन्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ गौ० ङीष ॥

कुलीन । पु । आजानेये । श्रेष्ठहये ॥ त्रि । कुलाचारस्थिते । कौले ॥ वीरे ॥ कुलोद्भवे । महाकुले । आर्ये ॥ कुलस्यापत्यम् । कुलात्ख ॥ उत्कर्षविशेषविशिष्टवंशजकुलीनइति गौडा ॥ सचवङ्गजकुलाचार्यग्रन्थे कुलदीपिकायामाधुनिककुलीनत्वे न घर्षितो द्रष्टव्यः ॥

कुलीनकः । पु । वनमुद्गे ॥

कुलीनसम् । न । जले ॥ इतिहेम ॥

कुलीर । पु । काँकडा इतिप्रसिद्धे जलचरे । कर्कटे ॥ कर्कटराशौ ॥ कोलति । कुलसं० । गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥ कोलीयते । लीङ्श्लेषणे । बा० रक ॥ यद्वा । कुलमश्मादि । अतइनि । समीरयति । कर्मण्यण् । जनकभक्षकत्वात् ॥ अयमंशी । सं० क्विप् । कुत्सितालो । तां राति वा ॥ कुटीरशब्दस्य कपिलकादित्वाल्लत्वेपि कुलीरः ॥

कुलीरविषाणी । स्त्री । शृङ्ग्याम् ॥

कुलीरशृङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुलीरात । पु । कर्कटशिशौ । स्तेगवौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुलुकम् । न । जिह्वामले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुलुकगुञ्जा । स्त्री । उल्कायाम् ॥

कुलेश । पु । सदाशिवे ॥ कुलपतौ ॥

कुलेशानी । स्त्री । उमायाम् । पार्वत्याम् ॥

कुलेश्वर । पु । सदाशिवे ॥ कुलस्य धर्मविशेषस्य ईश्वरः ॥ गोत्रपतौ ॥

कुलेश्वरी । स्त्री । पार्वत्याम् । शिवायाम् ॥ कुलस्य ईश्वरी ॥

कुलोत्कट । पु । कुलीनाश्वे ॥
कुलोद्गत । त्रि । कुलाङ्कुशनियमिते ॥
कुलोद्भव । त्रि । कुलीने ॥ कुलेउद्भवोयस्य ॥
कुल्फ । पु । रोगे ॥ शरीरावयवे । गुल्फ ॥ कलते । कलशब्दसख्यानयो । कलिगलिभ्यामफगस्योश्च ॥
कुल्मलम् । न । पापे ॥ कुप्यति । कुप्यतिघर्ष । कुटिकुषिभ्यांक्मलन कुषेर्लश्च ॥
कुल्माष । पु । यावके ॥ अर्द्धस्विन्नधान्ये । घुघुनी कोशारी इतिभाषा ॥ अर्द्धस्विन्ना स्तु गोधूमा अन्येपि चणकादय । कुल्माष इतिकथ्यन्ते शब्दशास्त्रेषुपण्डिते ॥ कुल्माषा गुरवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चस ॥ कणभेदे ॥ चरणोशो पारिपारिवे के ॥ कीटदष्ट्रम ये ॥ कुत्सितमाषे ॥ मूकमून्येरनादौ । न । काञ्जिके ॥ कुलंमस्यति । मसीपरिणामे । कर्मण्यण् । पृ० ॥ यद्वा । कोलति । कुल० । क्विप कुल अर्द्धस्विन्नोमाषोयस्मिन ॥ कुल बन्धुर्माषोयस्यवा ॥
कुल्माषाभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ कुल्माषैर्यवादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयतेस्म । षुञ्. क्त । षत्वम् ॥
कुल्मासः । पुं । कुल्माषार्थेषु ॥

कुल्यम् । न । अस्थि । कीकसे ॥ अष्टद्रोणयाम् ॥ शूर्पे ॥ आमिषे ॥ मान्ये ॥ त्रि । कुलजे । कुलोद्भवे ॥ कुलहिते ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यामितियत् ॥ कुलेभवम् साधुवा । दिगादिभ्योयत् तत्र साधुरिति वा ॥ यद्वा । कोलति कुल्यते वा । कुलस० । अघ्न्यादयश्च ॥
कुल्या । स्त्री । सारिण्याम् ॥ कूल नहर इतिभाषाप्रसिद्धायां पयप्रवाहस्याम् । सारणौ ॥ कुल्याऽल्याकृत्रिमासरित् । जीवन्तिकौषधौ ॥ कुलस्त्रियाम् ॥ अष्टद्रोणमितेमाने ॥ कुले प्राप्तिरवं कुटुम्बदाम्पत्ये वा साधु । तत्रसाधुरितियत् ॥
कुवम् । न । उत्पले । जलजपुष्पमात्रे ॥ कौवलते । वलसंवरणे । अन्येभ्योपीतिड ॥ यद्वा । कुवते । कुङ्शब्दे कुटादि । पचाद्यच् ॥
कुवकालुका । स्त्री । घोलीशाके ॥
कुवङ्गम् न । सीसके ॥
कुवज्रकम् । न । वैक्रान्तमणौ ॥
कुवलम् । न । उत्पले ॥ मुक्ताफले ॥ बदरीफले ॥ त्रि. सबलजाले ॥ कौवलते । वल० । पचाद्यच् ॥ कुवल्या फलम् । अणलुकौ । लुक्ताद्धितलुकीतिङीपोलुक ॥

कुवलयम् । न । उत्पले । चन्द्रविकाशिनि । कुमोदिनी कोंभी इतिभाषा ॥ श्वेत कुवलयम्प्रोक्त कुमुदञ् कैरवन्तथा ॥ नीलोत्पले ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥ यथा । कुवलयदलनीलबर्ब्बरीस्निग्धकेशमिति ॥ कमलकुमुदादिसामान्ये जलज पुष्पे ॥ कोर्वलयमिव शोभाकरत्वात् ॥ भूमण्डले । भूमिवलये ॥

कुवलयापीड । पु । कंसस्य हस्तिरूपे दैत्यविशेषे ॥

कुवलयिनी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

कुवलाश्वः । पु । धुन्धुमारनृपे ॥

कुवली । स्त्री । कोलिवृक्षे ॥ कौवलति । वल प्राणने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥

कुवलेशय । पु । विष्णौ ॥ कुभूमिं वलते सवृणोतीतिकुवलं नोयम् । वल सवरणे । पचाद्यच । कुवले जले शेते । शीङो ऽधिकरणेशेतेरित्यच । शयवासेत्त्यलुक ॥

कुवाद । पु । कुत्सितवादे ॥ त्रि । कुचरे । परदोषकथनशीले ॥ कुत्सितो वादो ऽस्य । अर० अच ॥

कुवित । अ । भूयर्थे ॥ प्रशंसायाम् ॥

कुविन्द । पु । शूद्रागर्भे विश्वकर्म्मणोजाते । तन्तुवाये ॥ कुम्भुवंविन्दति कुत्सितंवाविन्दति । विदृल्लाभे । गवादिषुविन्दे संज्ञायामिति श ॥ यद्वा । कुप्यति कुपक्रोधे । कुपेर्वावचेति किन्दच ॥

कुवृत्तिकृत । पु । काँटाकरञ्ज इतिगौडभाषाप्रसिद्ध करञ्जभेदे । पूतिके ॥ त्रि । कुवृत्तिकर्त्तरि ॥

कुवेणि । स्त्री । मत्स्याधान्याम् ॥

कुवेणी । स्त्री । ग्वालइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यस्थापनपात्रे । मत्स्याधान्याम् ॥ कुत्सितंवेणन्ते मत्स्याअस्याम् । वेणृगतौ । हलश्चेति घञ् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कुवेलम् । न । कुवलये ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

कुश । पु । रामसुते ॥ कुशोन्मृष्टकुश । वाल्मीकिना कुशै वन्मृष्टो गर्भक्लेदो ऽस्य ॥ योक्त्रे ॥ घृतसमुद्रेणावृतेद्वीपविशेषे ॥ कुशोभूत काञ्चन कौशस्वयम्भुवियियच्चति । अयमेवास्यकुशसञ्ज्ञायां कारणम् ॥ न । जले ॥ पु । न । कुश इतिभाषा प्रसिद्धतृणे । दर्भे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वर्हिष्मतीनामपुरी सर्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्ग विधुन्वतः ॥ कुशकाशा स्त एवासन शश्वद्धरितवर्च्चसः ।

कुशस

ऋषयो यै . पराभाव्य शशमान य
त्र मोजिरे ॥ इतिश्रीविष्णुभागवत
म् ॥ अस्यगुणा यथा । ह्रस्वदीर्घपत्र
भेदात् कुशस्तु द्विविधो मतः । दर्भ
द्वय त्रिदोषघ्न मधुरतुवरं हिमम् ।
मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रद
रास्रजिदिति ॥ अथ कुशधारणवि
धिस्तत्रतिनिधिश्च । पूजाकाले सर्व
दैवकुशहस्तोभवेच्छुचिः । सर्वान्या
रजतधार्यंस्वर्णं धार्यंसनामया ॥ कु
शकार्यकरं यस्मान्नतुवन्या कुशा
कुशा । कुशेन रहितापूजा विफला
कथिता मया ॥ नान्यस्य रजतंस्व
र्णं धार्यं हि निजमङ्गले । इतिवरदा
तन्त्रे १ पटल ॥ मस्पृशेत् तिलदर्भौं
श्च सधवातु कथञ्चनेति आह्निक सव
स्वम् ॥ त्रि । पापिष्ठे ॥ मत्ते ॥ कौ
शेते तिष्ठति । अन्येभ्योपीतिड ॥
कुश्यतिवा । कुशश्लेषणे । इगुपधेति
क ॥ कुपार्यंश्यति वा । शोतनू
स्रुपीति योगविभागात् क
कुशध्वज । पु । राजोजनकस्यानुजे ॥
कुशप. । पु । पानपात्रे ॥
कुशपुष्पम् । न । ग्रन्थिपर्णे । गाँठिया
वा इतिभाषा ॥
कुशलम् । न । कल्याणे । क्षेमे ॥ पुण्ये
। सुकृते ॥ पर्यासौ ॥ त्रि । शि

कुशा

क्षिते ॥ नहि कुशलो द्यूता काययाप
यति ॥ मोघे ॥ कुत्सितम् अशुभ
रूपमलते ऽनेन । अलभूषणे । प
चाद्यच् ॥ कुशान् लाति वा । लादा
ने । आतइति क ॥ यद्वा । कौ पृथि
व्या शलति । शलचलने । अच् । शि
अर्थे ज्ञपणा वा । कौशकति चालय
ति राजकार्याणि ॥ यद्वा । कुशामेष
इर्थयो । पापात् शलति बुद्धिवैभ
वात् ॥ यद्वा । कुशयति । कुशसंश्लेष
णे । सौत्रोधातुर्वा । इषा॰ कल ॥
मत्वर्थे सिध्मादित्वात् लच्वा ॥
कुशलप्रश्न । पुं । क्षेमल्याम् । कुशल
जिज्ञासायाम् ॥ कुशलस्यप्रश्न ॥
कुशलवौ । पु । द्विवचनान्तः । एकयो
क्त्या रामपुत्रयो. ॥
कुशलानुशिष्ट. । त्रि । निपुणाचार्यशि
क्षिते ॥ कुशलेन अनुशिष्ट ॥
कुशली । त्रि । कुशलयुक्ते ॥ इनिः ॥
कुशली । स्त्री । अश्मन्तकवृक्षे ॥ कुश
लिकायाम् ॥
कुशस्थलम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥
कुशस्थली । स्त्री । द्वारकायाम् ॥
कुशा । स्त्री । रज्ज्वाम् । वल्गायाम् ॥
मधुकर्कव्याम् ॥ छन्दोगाःस्तोत्रीयाग
णनार्थं नौदुम्बरान् शङ्कून् कुशा
इति व्यवहरन्ति ॥

कुशाकर । पु । वह्नौ ॥

कुशाग्रीय । त्रि । कुशाग्रसदृशे ॥ कुशाग्रमिव । कुशाग्राच्छः ॥

कुशाग्रीयमति । त्रि । तीक्ष्णबुद्धौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । सूक्ष्मदर्शिनि ॥ स्त्री । सूक्ष्मायाबुद्धौ ॥ कुशाग्रीयामतिर्यस्य ॥ कर्मधारयोऽन्यत्र ॥

कुशाग्रीया । स्त्री । तीक्ष्णायां बुद्धौ ॥

कुशारणि । पु । दुर्वासोमुनौ ॥

कुशाल्मलि । पु । रोहितकवृक्षे ॥

कुशावती । स्त्री । रामात्मजस्य कुशस्य राजधान्याम् ॥ अस्त्यर्थे मतुप ॥

कुशिंशपा । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥

कुशिक । पु । मुनिविशेषे । जमदग्नेः पितरि ॥ फाले ॥ सर्जवृक्षे ॥ विभीतकवृ० ॥ अश्वकर्णवृ० ॥ तैलशेषे ॥ त्रि । केकरे ॥ विश्वामित्रस्य पितरि ॥

कुशित । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुशी । पु । वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशी । स्त्री । फाले । लोहविकारे ॥ कुशशब्दादयो विकारेर्थे जानपदेतिङीष

कुशीदम् । न । रक्तचन्दने ॥ वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्यै धनप्रयोगे ॥

कुशीलव. । पु । वाल्मीकौ । प्राचेतसे ॥ कीर्त्तिसञ्चारकनटे । चारणे ॥ याचके ॥ कुत्सित शीलमस्यस्य । कुगतीतिसमास. । अन्यत्रापिदृश्य तेइतिवः ॥ कुशीलं वाति वा । वागत्यादौ । कः ॥ नर्त्तनकर्त्तौ ॥

कुशीलवौ । पु । एकयोक्त्यारामात्मजयो. ॥

कुशीवश: । पुं वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशूल: । पु । तुषाग्नौ ॥ अन्नकोष्ठके । इष्टकादिनिर्मिते धान्यस्थापनार्हस्थाने । ब्रीह्यगारे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कुशूलधान्यक । पु । ब्राह्मणविशेषे । नित्यनैमित्तिकधर्मकृत्यपोष्यवर्गसहितस्य गृहिणो यावता धान्यादिधनेन वर्षत्रय समधिकवा निर्वाहो भवति ता वद्धने विप्रे ॥ कुशूलं कुशूलपरिमित धान्य यस्यस ॥

कुशेशय: । पु । कर्णिकारवृक्षे ॥ न । पद्मे ॥ सारसपक्षिणि ॥ कुशेजलेशेते । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेत्यादिनाऽलुक ॥

कुशेशयकर । पु । रवौ ॥ त्रि । अन्य च ॥ कुशेशयकरे यस्य ॥

कुषाकु । पु । वानरे ॥ वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ त्रि । परोत्तापिनि ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कठि कुषिभ्याङ्काकु ॥

कुषित. । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुषीदम् । न । कुसीदे ॥

कुष्ठ । पु । न । पुष्करभेषजे । कूठ

इति गौ०भाषा ॥ पारिभद्रे ॥ कुष्ठमुष्णञ्च कटुस्वादु शुक्रलं तिक्तकं लघु । हन्ति वातास्रवीसर्पकासकुष्ठमरुत्कफान् ॥ कोढ इति प्रसिद्धे पापरोगे । श्वित्रे ॥ म्रियते यदि कुष्ठेन पुनर्जातस्य तद्भवेत् । नातो निन्द्यतरो रोगो यथा कुष्ठं प्रकीर्त्तितम् ॥ विषभेदे ॥ कुष्णाति रोगम् । कुष० । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥

कुष्ठकेतु । पु । भूम्याहुल्ये । मार्कण्डिकायाम् । भुञ्जिखसखसा इति भाषा ॥

कुष्ठगन्धि । न । एलवालुके ॥

कुष्ठगन्धिनी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कुष्ठघ्न । पु । हिलावत्याम् ॥

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बाकुच्याम् ॥

कुष्ठनाशन । पु । वाराहीकन्दे ॥ गौरसर्षपे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । बाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कुष्ठलम् । न । कुत्सितस्थले ॥

कुष्ठसूदनः । पु । आरग्वधे ॥

कुष्ठहन्ता । पुं । हस्तिकन्दे ॥

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । बाकुच्याम् ॥

कुष्ठहृत् । पु । खदिरे ॥

कुष्ठारिः । पु । विट्खदिरे ॥ पटोले ॥ आदित्यपत्रे ॥ खदिरे ॥ गन्धके ॥

कुष्ठित । त्रि । कुष्ठरोगवति ॥ कुष्ठं सञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

कुष्ठी । त्रि । कुष्ठरोगयुक्ते ॥ बन्धोपतापेति इनि ॥

कुष्मलम् । न । छेदने ॥ छादने ॥ विकसिते ॥ कुष्णाति । कुष० । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् ॥

कुष्माण्ड । पु । कुम्हड़ा इति प्रसिद्धे फलशाके । कर्कारौ ॥ कुष्माण्डं बृंहणं वृष्यं गुरु पित्तास्रवातनुत् । बालं पित्तापहं शीतं मध्यमं कफकारकम् ॥ वृद्धं नातिहिमं स्वादु सक्षारं दीपनं लघु । वस्तिशुद्धिकरं चेतोरोगहृत् सर्वदोषजित् ॥ अस्य प्रकाराः । यथा । घृते सम्यग्विनिःक्षिप्य खण्डान् कुष्माण्डसम्भवान् । वार्त्ताकविधिना कुर्यात् प्रलेहतलनादिकम् ॥ सुस्वादुसुन्दरम् ॥ यथा । वेसवारान्वितं वा घृतेतलनपूर्वकम् । कुष्माण्डकफलं सिद्धं विदुः स्वादुसुन्दरम् ॥ गुटिका । घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् क्षीरमरिचैरिमान् सुगुटिका विदुः ॥ * ॥ खण्डकुष्माण्डकम् । चतुरस्रायतान् स्थूलान् स्विन्नान् क्षीरेण चोदितान् । सुपाच्यान् ख

ख्लसर्पिर्भ्यां मरिचैलादिवासितान् ॥ * ॥ भर्जितान्लकुष्माण्डम् । कुष्माण्डखण्डानि ससैन्धवानि तनूनि सम्मर्दितपिण्डलानि । जम्बीरनीराश्रितशृङ्गवेरै भवन्ति यक्षे रपितो मणाय ॥ * ॥ क्षोभिका । कुष्माण्डसम्भवा खण्डा सुस्विन्ना म्वणकान्विता । वेशवारयुतेतैले तलये द्वाप्रलेपयेत् ॥ * ॥ राजिकाकूरी । खण्डं कनिष्ठिकाकारं कौष्माण्डं स्वेदपिण्डितम् । राजिकादधिसिक्तुत्ये मिश्रित काल्लुरीयकम् ॥ एव बहुविधा कार्या कौष्माण्डाश्विविच यथाः । प्रलेपतलनस्वादुचारसन्धानराजिकाः ॥ इवत् पित्तलत्वात् उष्मा अण्डेषु वीजेषु यस्य । पृ° ॥ शिवस्यगणदेवताविशेषे ॥ भृणविशेषे ॥

कुष्माण्डक । पु । कुष्माण्डे ॥

कुष्माण्डी । स्त्री । उमायाम् । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कारौ ॥ यागक्रियाविशेषे ॥

कुसित । पु । जनपदे ॥ कुसति । कुससंश्लेषणे । कुसेरुमोमेदेता इति इत प्रत्यय ॥

कुसितायी । स्त्री । } कुसिदाय्याम् ।
कुसिदायी । स्त्री । } वृद्धिजीविपत्न्याम् ॥ कुसितस्य कुसिदस्य वा स्त्री पुंयोगे इत्यादि कुसितकुसिदानामुदात्तइति प्रकृतेरैकारादेशो ङीप्च प्रत्ययः ॥

कुसिम्बी । स्त्री । शिम्ब्याम् ॥

कुसीदम् । न । अर्थप्रयोगे । वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्याजीवने । सूदकी जीविका इति भाषा ॥ पुनर्देयत्वेन स्वीकृत्य गृहीते धनविशेषे ॥ ॥ यथा । स्थानलाभनिमित्तं यद्दानग्रहणं मिष्यते । तत् कुसीदमिति प्रोक्तं तेनवृद्धि कुसीदिनाम् ॥ इतिनारद । अस्यार्थ । स्थानं मूलधनावस्थानम् । लाभोवृद्धि । दानग्रहणपदे कर्मणिल्युटा साध्ये तेन मूलधनाऽवस्थानेसत्येव योलाभ स्तदर्थंयद्दानं धनिकेन दीयमानं मूलधनम् अधमर्णेनच ग्रहणं तथास्वीकृत्यगृह्यमाणं यत् तद्धनमिति ॥ कलामूल्ये तु अवश्यापाकरणीयत्वरूपगुणयोगाद् गौण प्रयोग । अतएव वाणिज्यार्थमयुक्तस्य मभृणत्वम् इति मिश्रा ॥ अपिच । कुतसितात् सीदतश्चैव निर्विशङ्कै प्रगृह्यते । चतुर्गुणं वाष्टगुणं कुसीदाख्य मत स्वत । इति वृहस्पति । अस्यार्थ । कुत्सितात् सीदतश्चाधमर्णात् सकलधन यत

गृह्यते निर्विघ्नकृे इत्समर्थो चतुर्गुण बेतिवाकारोऽनास्थायाम् तेनद्वैगु ण्यादिलाभ इति ॥ कुसीदे विशे षो गारुडे २१५ अध्याये उक्त यथा। कुसीदकृषिवाणिज्य प्रकुर्वीता स्वयंकृतम्। आपत्काले स्वयं कुर्वं न नैनसा युज्यते द्विज ॥ वक्ष्वेत्र चैनोपाया ऋषिभि परिकीर्त्तिता । सर्वेषा मपि चैवेषां कुसीद मधि कं विदु ॥ अनावृष्ट्याराजभयान् मूसिकाद्यैरुपद्रवे । कृष्यादिके भवे द्बाधा साकुसीदे न विद्यते ॥ शुक्ल पक्षे यथा कृष्णे रजन्यादिवसेपि वा। उष्णेवर्षेतिशीते वा वर्द्धनं न निवर्त्तते ॥ देशान्तरगतानां या वृद्धिर्ना नारण्योपजीविनाम्। कुसीदसर्वत सम्यक् संस्थितस्यैवजायते ॥ बाल्य साभ. पितॄन देवान् ब्राह्मणांश्चैव पूजयेत्। तेतुष्टास्तस्य तद्दोष शम यन्ति न संशय ॥ वणिक्कुसीदोद ग्रासुवर्णं ग काञ्चनादिकम् । कु सीदलो ऽन्नपानानि यानशय्यास नानिच ॥ पशुभ्योविंशतिंदत्त्वा प शुस्वर्णादिकंप्रसन् । पादेनायस्यपा रक्यंकुर्यात् सञ्चयं मात्मवान ॥ अ र्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिका न्वितम्। पादञ्च प्राप्यमानस्य मूल भूत विवर्द्धयेत ॥ विद्याशिल्पं भृति सेवा गोरक्ष्यंविपणि. कृषि. । वृत्ति र्भैक्ष्यं कुसीदञ्च दशजीवनहेतव इति ॥ त्रि। कुसीदिके ॥ कुस्यते । कुससंश्लेषणे । कुसेरुम्भोमेदेताद- तीद. । इत्युणादिसूत्रीयोऽयस्यादि दीर्घादिश्चतन्त्रगोपाल । इत्या कप्यमीतिहृष्ट्व ग्रन्थ एवेतिहलिका वृहरदत्तादिग्रन्थो पद्ममनिर्णीत म् ॥

कुसीदिक । त्रि। वार्द्धुषिके। वृद्ध्याजी वे॥ कुसीदं वृद्धिस्तदर्थं द्रव्य कुसीद म्। तत प्रयच्छति। कुसोदृदश- कादश्रात इन् इचावितिष्ठन् ॥ स्त्रि यां। पिष्कान् डीपि कुसीदिकी ॥ कुसुमम् । न । स्त्रीरजसि ॥ नेत्ररोग विशेषे ॥ फले ॥ पुष्पे ॥ मात्रामाचे पञ्चमासिकस्य। ऽ॥ षष्ठप्रभेदे ॥ कु स्यति कुस० । कुसेरुम्भोमेदेता इ त्युम. ॥ अत्रकुसुमशताध्यायो यथा। फलकुसुमसम्पद्वृद्धिं वनस्पि तीनां विलोक्य विज्ञेयम् । सुलभ त्व द्रव्याणां निष्पत्ति. सस्यानाम् ॥ केनकस्यवृद्धिर्भवतीत्याह । शाले न कलमशालीरक्ता शोकेनरक्तशा लिस्तु ॥ पाण्डूक. क्षीरिकया नीला शोकेनसूकरक. ॥ न्यग्रोधेनयव

क स्तिन्दुकवृक्षाच्चषष्टिको भवति । अश्वत्थेन च्चेया निष्पत्ति' सर्वशस्या नाम् ॥ जम्बूभिस्तिलमाषा' शिरी षवृक्षाच्चकङ्गु निष्पत्ति । गोधूमा श्चमधूकै यैववृद्धि' ससपर्णेन ॥ अ तिमुक्तककुन्दाभ्यां कर्पासं सर्षपान् वदे द्ऽसनै' । वदरीभिश्चकुलत्थाँ श्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ अतसी वेतसपुष्पै. पलाशकुसुमैश्चकोद्रवा श्चेया । तिलकेनशङ्खमौक्तिकरज तान्यऽथचेङ्गुदेन शरा ॥ करिणश्च हस्तिकर्णैराटेश्या वाजिनोश्वकर्णेन । गावश्चपाटलाभि कदलीभिरजा विकंभवन्ति ॥ चम्पककुसुमै कनक विद्रुमसम्पच्चवन्धुजीवेन । कुरुवक वृक्षावज्रवैदूर्यंनन्दिकावर्त्तैं ॥ वि- द्याच्च सिन्दुवारेण मौक्तिककाव्का. कुसुमेन । रक्तोत्पलेनराजा मन्त्री नीलोत्पलेनोक्त' ॥ श्रेष्ठीसुवर्णपुष्पा त् पद्मैर्विप्रा पुरोहिता कुमुदै । सौगन्धिकेनवलपतिरर्केण हिरण्य परिवृद्धि ॥ आम्रै क्षेम भल्लातकैर्भ यं पीलुभिस्तथारोग्यम् । खदिरश मीभ्यादुर्भिक्ष मर्जुनै. शोभनावृ ष्टि. ॥ पिचुमन्दनागकुसुमै सुभिक्ष मथमारुत कपित्थेन । निचुलेनावृ ष्टिभयं व्याधिभयं भवति कुटजकुसु

मेन ॥ दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षु र्वह्निश्चकोविदारेण । श्यामालता भिर्वृद्धा वन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ अथैताभिर्वृष्टि लक्षणमाह । यस्मि नकाले स्निग्धनिच्छिद्रपत्रा संदृ श्यन्ते वृक्षगुल्मालताश्च । तस्मिन् वृष्टि शोभना सम्प्रदिष्टारूक्षच्छिद्रै रल्पमंभ प्रदिष्टम् ॥ इतिवाराह्या २७ अध्याय. ॥

कुसुमकार्मुकः । पु । कामदेवे ॥

कुसुमपुरम् । । पटना इति प्रसिद्धपुरे । पाटलिपुत्रे ॥

कुसुममध्यम् । न । चालितागाछइति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भ व्यहृचे ॥

कुसुमशरः । पु । कामदेवे ॥

कुसुमाकरः । पु । वसन्तर्त्तौ ॥

कुसुमाढ्य । त्रि । पुष्पयुक्ते ॥ नेत्रव- ति ॥

कुसुमागम. । पु । वसन्ते ॥

कुसुमाञ्जनम् । न । पुष्पाकाररी तिमलसम्भवेञ्जने । पौष्पके । री तिपुष्पे ॥

कुसुमाञ्जलि । पु । पुष्पाञ्जलौ ॥ उद यनाचार्यकृतेग्रन्थविशेषे ॥

कुसुमात्मकम् । न । कुङ्कुमे । घुसृ णे ॥

नक्षत्रचासमौनादौ ॥ सर्पविष वासिष्याश्चर्यास्मये ॥ कुहवि०चु० अदन्तः । ययासअस्योयुच ॥

कुहनिका । स्त्री । कुहनायाम् ॥

कुहरः । पु । नागविशेषे ॥ न । गह्वरे ॥ शुषिरे । छिद्रे ॥ कर्णे ॥ कण्ठे ॥ कण्ठशब्दे ॥ समीपे ॥ कुहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच ॥ यद्वा । कुहवि स्मापने । इगुपधज्ञात्क: । कुहं रा ति । रा० । आतइतिक. ॥

कुहरितम् । न । पिकालापे ॥ रतध्वनौ ॥ रटिते ॥ चि । कृतच्छिद्रे ॥

कुहलिः । पु । पूगपुष्पिकायाम् । पान इतिभाषा ॥

कुहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् ॥ कटुक्याम् ॥

कुहुः । स्त्री । कुह्वाम् ॥ कुहयति । कुहविस्मापने । म०कुः ॥

कुहूः । स्त्री । नष्टेन्दुकलायाममायाम् । उदयेऽमायोगात्नष्टचन्द्रकलाऽमा कुहूपदवाच्या ॥ अङ्गिरादुहितरि ॥ कुहयति । कुहवि० ॥ कृतिगृध्योः कूरिति कूप्रत्ययो वा कुहकादित्वापि ॥

कुहूकण्ठः । पुं । } कोकिले । पिके ॥
कुहूमुखः । पु । } कोयल इतिभाषा ॥
कुहूरवः । पु । }

कुहूलम् । न । सशल्यावीरन्ध्रे ॥

कुहेडिका । स्त्री । } कुज्झटिकायाम् ॥
कुहेडी । स्त्री । }

कुहेलिका । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । धूमिकायाम् । नभोरेणौ ॥

कुह्वान । पु । कुत्सितशब्दे ॥

कू । स्त्री । पिशाच्याम् ॥

कूकुदः । त्रि । सत्कृत्यालङ्कृतकन्याप्रदातरि ॥ सत्कृत्यालङ्कृताङ्कन्यां यो ददाति स कूकुदः ॥ कोकति । कुकआदाने । इगुपधेतिकः । पृ०॥ यद्वा । कवर्नं कू. । कूङ्शब्दे । तु० । सं० । कुब शब्दस्य कु. भू: कौर्त्ति भूमिरितियावत् । कूकुदद्दाति । आतोनुपेति सुपीति योगविभागा दा क. ॥

कूचः । पु । कुचे । स्तने ॥ कवते । कुङ० । कुवस्टद्दीर्घश्च ॥

कूचिका । स्त्री । } तूलिकायाम् । चित्रलेखनिकायाम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥
कूची । स्त्री । }

कूजनम् । न । कुन्यने ॥

कूजितम् । न । रुते । पक्षिध्वनौ ॥

कूटः । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ पु । स्त्री । गृहे ॥ पु । न । निश्चले ॥ राशौ । धान्यादिपुञ्जे ॥ अयोघने ॥ लोहमुद्गरे ॥ दम्भे ॥ मायायाम् । विपरीतदर्शने । यथार्थवस्त्वाच्छादनेना S

ऽयथार्थवस्तुप्रकाशने ॥ अद्रिशृङ्गे॥ तुच्छे ॥ सीरावयवे । फालाधारे ॥ यन्त्रे । मृगबन्धनविं° ॥ अनृत ॥ भग्नशृङ्गखण्डे ॥ पूर्द्वारि । कूटयते। कूटआप्रदाने । चुरादिः॥ कूटयति वा । कूटदाहे । भ्वा ॥ कूट्यतेवा । घञ ॥

कूटक । पु । गन्धकुव्याम् । सुरामाम गन्धद्रव्ये ॥ कवर्याम् । पर्वत विशेष ॥ न । फाले ॥ कूटयति । कूटच्छेदने । चुरादि । ण्वा° कन् ॥

कूटकारक । पु । साक्षिवादे मृषावादस्य कर्त्तरि ॥

कूटकार्षापण । पु । मिथ्याभूतरौप्यादि मुद्रायाम् । कृत्रिमरौप्यादौ ॥

कूटकृत् । पुं । शिवे ॥ कायस्थे ॥ त्रि । कितवे ॥

कूटज । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कूटपालक । पु । पित्तज्वरे ॥ कुलालस्य पवने ॥

कूटपूरी । स्त्री । करायिकायाम् ॥

कूटपूर्व । पु । हस्तिनखदोषजेज्वरे ॥ मायिनि ॥

कूटबन्धम् । न । उन्माथे । आमिषन्यस्तामृग पक्षिबन्धनार्थंछलपातितयन्त्रे । फन्दापाँद् इतिआल इतिच भाषा ॥ कूटस्वरूपं यन्त्रम ।

कूटशाल्मलि । पु । शाल्मलि विशेषे । कृष्णशाल्मल्याम् । रोचने ॥ कूट शाल्मलिकल्लिका कटुका कफवातनुत् । भेदनी प्लीहजठरयकृद्गुल्मविषापहा ॥ भतानाश्च विबन्धास्रमेद शूलकफापहा ॥ कूटशाल्मलिस्तु ॥

कूटसङ्क्रान्ति । स्त्री । अर्द्धरात्रातीते सूर्यसंराश्यन्तरगमने ॥ यथा । अर्द्धरात्रेव्यतीतेतु यदासङ्क्रमतेरविः । सा ज्ञेया कूटसङ्क्रान्ति र्मुनिभिः परि कीर्त्तिता इति॥

कूटसाक्षी । त्रि । मिथ्यासाक्षिणि । साक्ष्ये मिथ्याभिधायिनि ॥

कूटस्थ । त्रि । कालमभिव्याप्यस्थिते । एकरूपतयाकालव्यापिनि । यथैकेनैव स्वभावेननिरवधिकालस्य व्यापके आकाशादौ ॥ अज्ञानतत्कार्याधिष्ठाने ॥ विषयसन्निधावपि विकार शून्ये ॥ अधिष्ठानतयादेहद्वयावच्छिन्नचेतन कूटवन्निर्विकारेणास्थित कूटस्थउच्यते ॥ न । प्रकृति । परिणामरहिते ॥ कूटोनिश्चलस्तिष्ठति । यद्वा । कूटमयोघनस्तद्वत्तिष्ठति । संसर्गिणामपिस्वयमनष्ट इत्यर्थ. ॥ ष्ठा० ॥ सुपिस्थ इति कः ॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥

कूटागारम् । न । चन्द्रशालिकाया म् । वडभ्याम् ॥ रूपागारे ॥ स्त्री यां क्रीडागृहे ॥

कूटायुधम् । न । वहि: काष्ठादिमये ऽ न्तर्गुप्तनिशितशस्त्रे ॥ अधर्मप्रधान प्राणिभि कूतव्यवहाराणि तानिव द्गुप्रकाणि सन्ति ॥

कूटार्थभाषिता । स्त्री । प्रबन्धकल्पना- याम् । कथायाम् । रूपकथा इति गौडभाषा ॥ प्रहेलिकायाम् ॥

कूणि । त्रि । रोगादिनाकुञ्चितकरे । कुकरे ॥

कूणिका । स्त्री । शृङ्गे ॥ कलिकायाम् । वीणामुलस्थवशशलाकायाम् ॥

कूणित । त्रि । मुद्रिते । सङ्कुचिते ॥

कूदर. । पु । जातिविशेषे ॥ यथा ब्रा ह्मण्या क्षत्रियवीर्येण क्षतौ प्रथमवा सरे । कुत्सिते चोदरे जात कूदर स्तेनकीर्त्तित ॥ तद्गोत्रं विप्रतस्य पतितो ब्रूतदोषत. । सद्य कोटक ससर्गाद्धर्मो जगतीतले ॥ इति ब्र ह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कूप. । पु । स्वनाम्नाख्याते जलाधारे । उदपाने ॥ अस्यलक्षणम् । यथा । भू मौ खातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो म ण्डलाकृति । बद्धोऽबद्ध. स कूप स्या त् तद्भस. कौपमुच्यते ॥ गर्त्ते ॥ गु णवृक्षे ॥ मृन्माने ॥ कूपके । कुप्पा इ भाषा ॥ कुवन्तिमण्डूका अस्मिन् कु शब्दे । कुपुभ्याञ्चेतिपोदीर्घश्च ॥ कु त्सिता ईषद्वा आपोऽत्र । कुकुपृ रित्य । ऊदनोरित्यनदीर्घनिर्दे शादन्यत्राप्यूदितिवा ॥

कूपक । पु । गुणवृक्षे । नौमध्यस्थर ज्जुबन्धनकाष्ठे । गुणधरा मास्तूल इ तिभाषा ॥ कुप्पा इतिभाषा प्रसिद्धे तैलादिपात्रे ॥ कुकुन्दरे ॥ उदपाने ॥ नद्यादौ स्रोतोऽवधकारिणित रुशिलादौ ॥ विदारके । शुष्कनद्या दौ वार्यर्थं कृतगर्त्ते ॥ कुत्सित' कूप । कुत्सिते इतिक । कूपस्य प्रतिकृ तिरितिवा । इवे प्रतिकृताविति क न ॥ कूपे कायतिवा । कै० । सुपी ति क ॥

कूपखानक । पु । कूपस्य खननक र्त्तरि ॥

कूपत । अ । प्रश्ने ॥ प्रशसायाम् ॥

कूपाङ्क । पु । } रोमाञ्चे ॥
कूपाङ्ग । पु । }

कूपार. । पु । अकूपारे ॥

कूपिका । स्त्री । अम्भोगतोपले । जल मध्यस्थितपर्वतादौ ॥

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे ॥

कूमम् । न । सरोवरे ॥

कूर । पु । न । अन्ने । भक्ते ॥

कूर्च्च । पु । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ कत्थने ॥ श्मश्रुणि ॥ कैतवे । दम्भे ॥ मयूरपुच्छमुष्टौ । मुट्ठा इति भाषा ॥ कुशमुष्ट्याम् ॥ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे ॥ पु । शीर्षे ॥ आसनविशेषे ॥ न । मलापकर्षणाद्यर्थ मुशीरादिनिर्मिते मुष्टिमाने ॥ तथाच नरसिंहपुराणम् । ततः समर्पयेत् कूर्चमुशीरादिविनिर्मितम् । मलापकर्षणाद्यर्थं श्रीमन्मूर्त्त्यङ्गसन्धितः इति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि । उशीरकूर्चकं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । दत्त्वा गोवालजं कूर्चं सर्वांस्तापान् व्यपोहति ॥ दत्त्वा चामरजं कूर्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमा मिति हरिभक्तिविलासस्य ६ विलासे ४८ श्लोक ॥ कूरति । कुर्य्यते वा । कुर शब्दे । बा० चट् प्रत्ययः ॥

कूर्चशिरः । न । अङ्घ्रिस्कन्धे । गुडमुडा इति गौड भाषा ॥

कूर्चशीर्षः । पु । अष्टवर्गमध्यपठिते जीवकौषधौ । मधुरके ॥ नारिकेरे ॥ कूर्चं श्मश्रुतत्शीर्षमस्य ॥

कूर्चशीर्षकः । पुं । जीवके ॥ नारिकेरे ॥

कूर्चशेखरः । पुं । नारिकेरे ॥

कूर्चिका । स्त्री । कोरकविकृतौ । चीरसा इति गौडभाषा ॥ साद्विधा । यथा । दध्नासह च यत पक्वं चीरं सा दधिकूर्चिका । तक्रेण पक्वं यत चीरं सा भवेत्तक्रकूर्चिका ॥ सूचिकायाम् ॥ तूलिकायाम् । आलेख्यकूर्चिकायाम् । तुली इति गौडभाषा ॥ कुञ्चले ॥ कुञ्चिकायाम् । कपाटोद्घाटने ॥ द्रव्यमार्जनसाधने । तृणगुच्छे ॥ कूर्चति । कूर्चविकारं आदैराकृतिगणत्वादोध. । संज्ञायांण्वुल् ॥ कूर्च. श्मश्रुवादिरस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कूर्द्दनम् । न । क्रीडायाम् । खेलायाम् ॥ कुर्द्द क्रीडायाम् । ल्युट । वोरुपधायादीर्घ इक ॥

कूर्द्दनी । स्त्री । चैत्रावल्याम् । मधूत्सवे ॥

कूर्प्पम् । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ इति हेम० ॥

कूर्प्परः । पु । कुर्परे ॥

कूर्प्पासः । पु । अर्द्धचोलके ॥ कुर्परः कफोणिर्जानुवास्यते ऽच । कूर्परे आस्ते वा । अस्तुचेपणे आसउपवेशने वा । घञ । पृ० ॥

कूर्प्पासकः । पुं । चोले । स्त्रीणामाप्रपदीनकञ्चुके । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कूर्म्मः । पु । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवायु विशेषे ॥ उन्मीलने स्मृतः कूर्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः इत्यु

त्ते ॥ कछुवा इति प्रसिद्धे जलजन्तु विशेषे । कच्छपे । पञ्चगुप्ते । कमठे ॥ अस्य लक्षणं यथा । स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्र कलशसदृशमूर्त्तिं श्चारुवंशस्य कूर्म । अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्र सकलनृपमहत्त्व मन्दिरस्य करोति ॥ अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा विन्दुविचित्रो ऽव्यङ्गशरीर । सर्पशिरो वा स्थूलगलो य सोपि नृपाणाराष्ट्रविवृद्ध्यै ॥ वैदूर्यत्विट् स्थूलकण्ठ स्त्रिकोणो गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्त । क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौवा कार्ये कूर्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैरिति ॥ वम. पृष्ठास्थि । मणि' कूपाधोभाग ॥ विष्णोरवतारवि० । सत्ययुगे समुद्रमन्थनकाले मन्दराचलधारणार्थे कच्छपरूपे भगवदवतारे ॥ यथा ॥ विलोक्य विघ्नेशविधि तदेश्वरो दुरन्तवीर्यो ऽवितथाभिसन्धि' । कृत्वा वपु काच्छपमद्भुतमन्तःप्रविश्य तोय गिरिमुज्जहार ॥ सुरासुरेन्द्रै र्भुजवीर्यवेपित परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठतः । विभ्रत्तदा वर्त्तनमादि कच्छपोमेने ऽङ्गकण्डूयनमप्रमेय इति ॥ कु कुत्सित ऊर्मि र्भुविवा ऊर्मिर्वेगो ऽस्य । अचाप्यन्यनवेत्य

त्राजितियोगविभागादच् समासान्त. ॥ मुद्राविशेषे ॥

कूर्मचक्रम् । न ॥ ज्योतिषप्रसिद्धे कूपिकर्मोक्ते कच्छपाकारचक्रे ॥ तस्याकारो यथा । प्राङ्मुखोभगवान देव कूर्मरूपी व्यवस्थित । आक्रम्य भारत वर्षं नवभेद यथाक्रमम् ॥ * ॥ तत्रनक्षत्रन्यासक्रम । मध्यप्राग ग्नियाम्यादिकृत्तिकादित्रयचयै । क्रूरवेधयुतैस्तैस्तु पीड्यन्ते तन्निवासिन. ॥ * ॥ तत्रवेधो यथा । पूर्वापरे भवेद्वेधो वेधश्चोत्तरदक्षिणे । ईशानैराक्षसेवेधो वेधश्चाग्नेयमारुते । ताराचयान्वित तत्र सौरिंबलेन चिन्तयेत् ॥ * ॥ तत्रवेधादिजन्यदोषा । अतिवृष्टिरनावृष्टि. शलभामूषिका खगा । स्वचक्रं परचक्रञ्च सप्तैते सम्भवन्तिच ॥ * ॥ एवं देशगृहग्रामक्षेत्रनामर्क्षतो वदेत । तथाच यन्त्रनक्षत्रेदि व्यपार्थिवनाभसा ॥ दृश्यन्तेसुमहोत्पाता' स्वादिशत्तत्रपीडयेत् । सौरिर्बलाधिकोदुष्ट स्वल्पवीर्य' शुभावह. ॥ एकदापीडयेच्च नभानुज कूर्मपञ्चके । तत्रस्थानेमहाविघ्नोजायते नात्रसशय ॥ दुष्टस्थाने गते चन्द्रेकर्त्तव्यशान्तिपौष्टिकम् ॥ * ॥ तत्क्रमध्यस्थादेशा. ।

मध्येसारस्वता मत्स्या शूरसेना
समाथुरा । पञ्चालसाल्वमाण्डव्य
कुरुक्षेत्रगजाह्वया ॥ मरुनैमिषवि
न्ध्याद्रिपाञ्चघोषा सयामुन । का
न्ययोध्याप्रयागश्चगया वैदेहकादय.
॥ * ॥ तत्रपूर्वस्यदेशा । प्राच्या मा
गधशोणौच वारेन्द्रा गौडराढका.
। वर्द्धमानतमोलिप्तप्राग्ज्योतिषोद
याद्रय. ॥ * ॥ तत्राग्निकोणस्थदेशा
। आग्नेय्या मङ्गवङ्गोपवङ्गत्रैपुरको
शला । कलिङ्गोड्रान्ध्रकिष्किन्ध्यावि
दर्भशबरादय ॥ * ॥ तत्रदक्षिणस्य
देशा. । दक्षिणे ऽवन्तिमाहेन्द्रमल
या ऋष्यमूकका । चित्रकूटमहार
ण्यकाञ्ची सिंहलकोङ्कणा ॥ कावे
रीताम्रपर्णीचलङ्कात्रिकूटकादय ॥
* ॥ तत्रनैर्ऋत कोणस्थदेशा । नै
र्ऋते द्रविडानर्त्तमहाराष्ट्राश्चरैव-
ता । यवन पह्लव सिन्धु पारसी
कादयोमता: ॥ * ॥ तत्रपश्चिमस्थ
देशा. । पश्चिमे हैहयाल्लादिम्लेच्छ
बाह्लीककादय ॥ * ॥ तत्रवायुकोण
स्थदेशा. । वायव्ये गुर्जराटश्चनाट
जालन्धरादय ॥ * ॥ तत्रोत्तरस्थदे
शा. । उत्तरे चीननेपालकुणकैके
यमन्द्रा । गान्धारहिमवत काम्ब
गन्धमादनमालवा: ॥ कैलासमद्र

काश्मीरम्लेच्छदेशा खसादय ॥ *
॥ तत्रैशानकोणस्थदेशा । ऐशाने
स्वर्ण भौमश्च गङ्गाद्वारश्चटङ्कण । वा
ह्लीकतक्षपुरककिरातादरदादय
॥ इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ * ॥ जपय
ज्ञकर्मादौ कमठाकारचक्रे ॥ कूर्म्म
चक्रमविज्ञाय कुर्याज्जपयज्ञकम्
। तस्ययज्ञफलं नास्तिसर्वानर्थाय क
ल्पते ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कूर्म्मपुराणम् । न । कौर्म्मे । सप्तदश
सहस्रश्लोकात्मके महापुराणे ॥ य
था । सप्तदशसहस्रम्पुराणं कूर्म्म
भाषितमिति ॥

कूर्म्मपृष्ठ' । पु । अस्थानकूर्च ॥ कमठ
पृष्ठदेशे ॥ न । शरावे ॥

कूर्म्मपृष्ठकम् । न । शरावे । सकोरा
इति भाषा ॥

कूर्म्मराज । पु । कच्छपराजे । अकू
पारे । आदिकच्छपेविष्णोरवतारे ॥
यथा । पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम
धारयैनां त्वं कूर्मराज तदिदं द्वित
य दधीथा । दिक्कुञ्जरा. कुरुत त
त् त्रितये दिधीर्षां आर्य. करोतु
हरकार्मुक माततज्यमिति महान
टकम् ॥

कूलम् । न । रोधसि । तीरे । तटे ।
नद्याजलसमीपस्थाने ॥ स्तूपे सै

न्यपृष्ठे ॥ तडागे ॥ कूलयति । कूल आवरणे । पचाद्यच् ॥

कूलक । पु । कृमिशैले ॥ पु । न । स्तूपे ॥ तीरे ॥

कूलङ्कष । पु । समुद्रे ॥ कूलङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकष. इतिखच् । अरुर्द्विषदिति मुमागम. ॥

कूलङ्कषा । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलभू । स्त्री । तीरभूमौ ॥

कूलवती । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलहण्डक । पु । जलावर्त्ते ॥ कूलभङ्गे ॥

कूलेचर । पु । लुलायादिपशुषु ॥ यथा । लुलायगण्डवाराहचमरीवारणादय । एते कूलेचरा प्रोक्ता यत कूलेचरन्त्यपाम् ॥ कूलेचरा मरुत्पित्तहरा वृष्या बलावहा । मधुरा शीतला स्निग्धा मूत्रला श्लेष्मवर्द्धनाइति ॥

कूबर । पु । कुब्जके । कूंजा इतिभाषाप्रसिद्धे मुष्णे ॥ पु । न । युगन्धरे । यत्ररथस्ययुगकाष्ठमासज्यते तत्र ॥ त्रि । रम्ये । चारौ ॥ कवते । कूङ् शब्दे । कुटादि । वा०वरच् ॥

कूवरी । पु । रथे ॥ कूवरोयुगन्धर सोस्यास्ति । इनि: ।

कूवरी । स्त्री । कम्बलाच्छादितरथे ॥ इतिहलायुध ॥

कूष्माण्ड । पु । कर्कारौ ॥ गणदेवताविशेषे ॥ दाक्षिमन्विरयाधिपतौ ॥

कूष्माण्डक' । पु । कुष्माण्डे ॥

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कुम्हडौरीइतिख्याते वटीविशेषे ॥ कूष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधै ॥ पूर्वोक्तवटिका माषवटी ॥

कूष्माण्डी । स्त्री । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कार्वाम् ॥ कूष्माण्डी तु भृश लघ्वी कर्कारु रपिकीर्त्तिता ॥

कूहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । कुहासा इतिभाषा ॥

कृक । पु । गले ॥ इति हेमचन्द्र. ॥

कृकण. । पु । कयार इति भाषाप्रसिद्धे क्रकरपक्षिणि ॥ कीटविशेषे ॥ कृ इति कणति । कणशब्दे अच् ॥ कृकेणाकणठेन अणति वा । अणशब्दे । अच् । ष०॥

कृकर । पुं । शिवे ॥ देहानिलविशेषे । क्षुत्करेव.यौ ॥ कृकरस्तु क्षुते चैव अथाकुसुमसन्निभ ॥ करवीरवृक्षे ॥ चक्षे ॥

कृकल. । पु । क्षुत्करे देहस्थे वायुविशेषे ॥

कृकला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कृकलास. । पु । सरटे । क्रकचपादि ।

प्रतिरूपे। हुताश्रये॥ कृकशिरोग्रीवा काण्ठञ्च वासयति। वसन्निवास्ये। अ०। कर्मण्यण्॥

कृकवाकु। पु। कुक्कुटे॥ मयूरे॥ सरटे॥ कृकेन गलेन वक्ति। वचपरिभाषणे। कृकेवचः कश्चेतिञुण्॥

कृकवाकुध्वजः। पु। कार्त्तिकेये। स्कन्दे॥ कृकवाकुर्ध्वजोऽस्य॥

कृकाटिका। स्त्री। घाटायाम्। ग्रीवायामुन्नतभागे॥ ग्रीवापश्चाद्भागे॥ कृकङ् काण्ठम् अटति। अटगतौ। इन्। स्वा० कन्॥

कृच्छ्रम्। न। आभीले। कष्टे। दुःखतत्कारणयोः॥ अंहसि। पापे॥ सान्तपनादिव्रते॥ मूत्रकृच्छ्ररोगे॥ त्रि। तद्वति॥ स्मृतौ व्रतेपुंस्त्यपि॥ कृन्तति मनेनवा। कृतीछेदने। कृतेश्छ्रकूचेतिरक् प्रत्ययः छश्चान्त्यस्यादेशः॥

कृच्छ्रसान्तपनम्। न। व्रतविशेषे॥ यथा गोमूत्र गोमय क्षीरं दधि सर्पि कुशोदकम्। एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रसान्तपनं स्मृतमिति॥ गोमूत्रादीन्येकीकृत्य एकस्मिन् दिने भक्षयेत् तद्दिनेनान्यत् किञ्चिदद्यात्। अपरदिने चोपवास इत्यर्थः॥ सम्यक् तपनञ्च। प्रज्ञाद्यण् यद्वा। सन्तप ति। ल्यु। तस्येदम् कर्म। अण्। कृच्छ्रञ्चतत्सान्तपनञ्च॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः। पु। व्रतविशेषे॥ यथा सर्वाणि। अत्रभक्षस्तृतीय कृच्छ्रातिकृच्छ्रोयावत् सकृदादीत। यावदेकवारमुदकं हस्तेन ग्रहीतुं शक्नोति तावन्नवसु दिवसेषु भक्षयित्वा त्र्यहमुपवास कृच्छ्रातिकृच्छ्रः॥ सुमन्तुर्यथा। द्वादशरात्रनिराहार स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः। एतत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रद्वय द्वादशाहसाध्यमशक्तविषयम्॥ ब्रह्मपुराणम्। चरेत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रञ्च पिबेत्तोयञ्च शीतलम्। एकविंशति रात्रन्तु कालेष्वेतेषु संयत॥ कालेषु प्रात सायमध्याह्नेष्वित्यर्थः। इति प्रायश्चित्तविवेक॥

कृच्छ्रारि। पु। विश्वामित्रऋषौ॥

कृच्छ्रार्द्धः। पु। दिनषट्कसाध्यव्रतविशेषे॥ यथापस्तम्ब। सायम्प्रातस्तथैवैकदिनद्वयमयाचितम्। दिनद्वयञ्चनाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धः सोभिधीयते॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः॥

कृणुः। पु। चित्रकरजातौ। चितेरा इतिभाषा॥ इति त्रिकाण्डशेष॥

कृतम्। न। सत्ययुगे॥ यथा। दिव्यै र्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितमिति। मनुश्च। चत्वार्याहु सहस्राणि

वर्षाणान्तु कृत युगम् । तस्य तावच्छ ती सन्ध्यासन्ध्यांशस्तथाविध ॥ स न्ध्यासन्ध्यांशयो रन्तं यं कालोमुनि सत्तम । युगाख्य सतु विज्ञेय कृतत्रे तादिसंज्ञक इति ॥ पर्याप्ते । अलम र्थे ॥ फले ॥ त्रि । विहिते ॥ हिंसिते ॥ अकारि । डुकृञ्० । क्त ॥ निष्पा दिते ॥ पुं । कृताये ॥

कृतकम् । न । विड्लवणे ॥ त्रि । कृ त्रिमे ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । वृ णात्तिवा । कृतीवेष्टने । वा० कुन् ॥

कृतकर्म्मा । त्रि । निपुणे । प्रवीणे । शि क्षिते ॥ पुण्यवति ॥ कृतङ्कर्म तत्त द्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्त मन्त करण शोधक येन ॥

कृतकृत्य । त्रि । कृतार्थे । निष्पन्नक र्मणि । सम्पन्नकार्ये ॥ धन्ये ॥ विदुषि ॥ कृतं कृत्यवर्णाश्रमोचितमन्त कर णशोधक कर्त्तव्य येन नपुन' कृत्या न्तर यस्यास्ति स । कृतकृत्य स्तु सन्य स्य स्वात्ममात्ररति र्भवेत ॥ स्वयान याद्विमुक्तं ॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृ तकृत्यस्य योगिन. । नैवाऽस्ति कि ञ्चित्कर्त्तव्यमस्तिचेन्नस तत्त्ववित् ॥ अकृत कृत्योहिमृत्योर्बिभेति । य थाहु. ॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्वान् मृ त्योरुद्विजतेजन इति ॥

कृतकोकिल । पुं । काश्यपमुनौ ॥ उपव र्षमुनौ ॥ इतिचिकाण्डशेष ॥

कृतक्रिय । त्रि । कृतकार्ये ॥

कृतक्षण. । त्रि । लब्धावकाशे ॥

कृतघ्न: । त्रि । कृतघ्नतरि । कृतोपकार स्यापकारे प्रवर्त्तमाने ॥ कृतमुपका र मपकाराचरणेन यो विनाशयति सकृतघ्नइत्यर्थः । सचानेकविध प्रो क्त' पुराणे स्कन्दसंज्ञके । यथा ॥ भ- र्त्तृपिण्डापहर्त्ताच पितृपिण्डापहा- रक । यस्माद् गृहीत्वा विद्याञ्च द क्षिणां न प्रयच्छति ॥ पुमान् स्त्रियञ्च योवेत्ति यस्तान्घातयेन्नर. । कृतस्य दोषंवदति सकामान् नकरोतिय: ॥ नस्मरेत्तु कृत यस्तु, आत्मनान् य स्त, दूषयेत् । सर्वांस्तानृषिभि: सा र्द्धं कृतघ्नानब्रवीन्मनु रिति ॥ तस्य प्रायश्चित्तमपिनास्ति । यथा । ब्रह्मघ्ने चसुरापेच चौरेच गुरुतल्पगे । नि ष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्तिनि ष्कृतिरिति ॥

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कोषातकीलता- याम् ॥

कृतज्ञ । पु । हरौ ॥ कृतं कार्यंजगद्रूप म् । जानातीतिज्ञ. आत्मा । कृतंचा सौज्ञश्चेतितथा । यद्वा । कृतजगत् क: आत्मायस्य । प्राणिनांपुण्यपाप

कृतवेध । पु । } श्वेतघोषा इति गौ
कृतवेधक । पु । } ड भाषा प्रसिद्धायां कोषातक्याम् ॥
कृतवेधना । स्त्री । राजकोषातक्याम् ॥
कृतश्रम. । त्रि । सङ्घोद्यमे । सङ्घोत्साहे ॥ श्रान्ते ॥ कृत. श्रमोयेन ॥
कृतसापत्निका । स्त्री । अधिविन्नायाम् । अध्यूढायाम् । अनेकभार्यस्य प्रथमोढायाम् ॥ सपत्न्याः भावः । ष्यञ् ङीषृश्चलोपाः । स्वार्थे कन् । ह्रस्व. । कृता सापत्निका यस्या ॥
कृतस्वर. । पु । आकरविशेषे । वल्मीकरे ॥
कृतहस्त' । त्रि । सुशिक्षितशरमोक्षे । कृतपुङ्खे ॥ कृतो ऽभ्यस्तोहस्तोयस्य ॥
कृताकृतम् । न । कार्यकारणयो ॥ कृतञ्च अकृतञ्च अनयो समाहार ॥ घटिताघटिते ॥ कृतञ्च तदकृतञ्च । तेनलञ् विशिष्टे नानञितिसमासः ॥ पु । परमेश्वरे ॥ कृत कार्यात्मकः अकृत' कारणात्मकः । कृत आत्मकृतश्च पूर्ववत् समास. ॥
कृतागम. । पु । विष्णौ ॥ कृत आगमः श्रुतिस्मृत्यादिलक्षणो येन सः ॥
कृताञ्जलि । पुं । लज्जालोषधौ ॥ त्रि । सम्पुटीकृतकर ॥ कृत-अञ्जलिर्येन ॥
कृतात्मा । त्रि । कृतकृत्ये ॥ शिक्षितान्त करणे ॥ योगिनि ॥
कृतात्यय. । पु । कर्मनाशे ॥ कृतस्य अत्यय ॥
कृतान्त । पु । यमे ॥ सिद्धान्ते ॥ दैवे ॥ अकुशलकर्मणि । अशेभकर्मणि ॥ कृतः अन्तोविनाशोयेन ॥ कृत अन्त' निश्चयोयेन यस्य वा । वेदान्तशास्त्रे ॥ कृतञ् कार्यां तस्यान्तःपरिसमाप्तिर्यस्मात्प्रलयात ॥ शनौ ॥
कृतान्तजनक. । पु । सूर्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
कृतान्ता । स्त्री । रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥
कृतान्नम् । न । लड्डुकादौ ॥ कृतञ्चतत् अन्नञ्च ॥
कृताय । पु । द्यूतक्रीडासाधनीभूताऽऽचपञ्चिहस्य चतुरङ्कभागे ॥
कृतार्थ. । त्रि । कृतप्रयोजने । कृतकार्ये ॥ कृत' अर्थ प्रयोजनं येन ॥
कृतार्थता । स्त्री । साफल्ये ॥ भद्रेकद ॥
कृताल्लय. । पुं । भेके । मण्डूके ॥ त्रि । कृतवासे ॥ कृत आलयोयेन ॥
कृतावक्रान. । त्रि । कृतकर्मणि ॥ कृत अवक्रान्तं कुकर्मयेन ॥
कृतावसथितक । त्रि । गृहादिकृत

पृष्ठमानुजक्रादिवन्ध्ये ॥

कृताक्ष । त्रि । प्रियिक्षिताक्षे ॥

कृति । स्त्री । करणे ॥ पुरुषप्रयत्ने ॥ हिंसायाम् ॥ विशत्यक्षरायावृत्तौ ॥ क्रियायाम् ॥ कृतिरिन्द्रियसंयम मित्यैकाग्रताकरणमिति छान्दोग्य भाष्यम् ॥ करणम् । डुकृञ्० । स्त्रियां क्तिन् । क्रियतेनया वा ॥

कृतकर' । पुं । रावणे । दशवदने ॥ इ तिशब्दमाला ॥

कृती । त्रि । पण्डिते । बुधे ॥ योग्ये । अभिज्ञे ॥ पुण्यवति ॥ साधौ ॥ कृ तार्थे ॥ कृतङ् कर्म प्रशस्तमस्याऽ स्ति । अतइनि. । कृतमनेन वा । इष्टादिभ्यादिनिः ॥

कृत्तः । त्रि । छिन्ने । वेष्टिते ॥ कृन्त्य तेस्म । कृतीछेदने क्तः ॥

कृत्ति' । स्त्री । कृष्णसारादिचर्मणि ॥ त्वचि ॥ भूर्जे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ कृन्त्यते । कृती । स्त्रियां क्तिन् ॥

कृत्तिका । स्त्री । तृतीयनक्षत्रे । बहुला याम् ॥ तत्रजातस्य फलम् । क्षुधा धिकः सत्यधनै र्विहीनो ह्यटनो त्पन्नमति. कृतघ्न' । कठोरवाक् पा पिसकर्मकृत् स्यात् चेत् कृत्तिका यां मनुज प्रसूतइति ॥ कृन्तति । कृती० । कृतिभिदिलतिभ्य. किदि ति तिकन् ॥

कृत्तिकाभव । पु । चन्द्रमसि ॥ कृत्ति काया भवोऽस्य ॥

कृत्तिकासुत । पु । स्कन्दे ॥ स्कन्दे । का र्त्तिकेये ॥ कृत्तिकायाः सुत ॥

कृत्तिवासः । पु । शिवे ॥ इति द्विरू० ॥

कृत्तिवासा. । पु । शिवे ॥ कृत्तिश्चर्म वा सोऽस्य ॥

कृत्नु' । त्रि । कारौ । शिल्पिनि ॥ क र्त्तरि ॥ करोति कृणोति वा । डुकृ ञ् कृञ् हिंसायां वा । कृहनिभ्यां क्त्नु ॥

कृत्यम् । न । कर्त्तव्ये । कार्ये । प्रयो जने ॥ पुं । तव्यादिप्रत्ययेषु ॥ यथा । कृत्या. षट् ते समाख्याताः क्यपुण्य तौभावकर्मणो. । तव्यानीयावनण्यद् यत् केलिम. कर्मकर्त्तरि इति सुप· प्रसन्नताकारिका ॥ कर्त्तरि कर्मणि चार्थे विहिताः कृत्या वाच्यलिङ्गा भवन्ति ॥ त्रि । विहिते ॥ कार्ये ॥ क्रि यते । डुकृञ्० । विभाषाकृवृषोरि तिक्यप् ॥ कृत्यते वा । कृतीछेदने । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥ धनादिभिर्भेदे भ्रंशे ॥ क्रुद्धलुब्धभी तावमानिताः परेकृत्या इति नी तिः ॥

कृत्यवित् । त्रि । कार्यज्ञे ॥ विधिज्ञे ॥

कृत्या । स्त्री । क्रियायाम् ॥ यथा । कां कृत्या मकार्षीः ॥ अभिचारदैवते ॥ यज्ञदेवताविशे० ॥ ॥ अभिचारक्रियायाम् ॥ करणम् । कृञ् शच्चेतिचात्क्यप् । तुक् । टाप् ॥ कृत्यते वा । कृती० ऋदुपधादितिक्यप् ॥

कृत्रिम । पु । सिल्हके । तुरुष्कनाम्नि गन्धद्रव्ये ॥ द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशे० ॥ यथा । सदृशन्तु प्रकुर्याद्यं गुणदोषविचक्षणम् । पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं सविज्ञेयश्चकृत्रिम इतिमनुः ॥ न । विड्लवणे ॥ काचलवणे ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ रसाञ्जने ॥ त्रि । कृतिसम्भवे । रचिते ॥ डुकृञ्० । भावे क्तित्रि । कृत्या क्रियया निर्वृत्तम् । त्रेर्मम्नित्यम् इति मप् ॥

कृत्रिमक. । पु । तुरुष्कनामनि गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कृत्रिमधूप. । पु । } द्रवधूपे ।
कृत्रिमधूपक । पु । } नाना सुगन्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपे ॥ कृत्रिमश्चासौधूपश्च ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृत्रिमपुत्रक । पुं । कृत्रिमेपुत्रे ॥ त्रि । पुत्तलिकायाम् । गुडिया इति भाषा ॥

कृत्रिममित्र. । पु । रचितवन्धौ ॥

कृत्वा । अ । विधायेत्यर्थे ॥

कृत्सम् । न । उदके । जले ॥ सम्मुदाये ॥ पु । पापे ॥ कृन्तति कृणत्ति वा । कृतीछेदने वेष्टने वा । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्य किदितिस ॥

कृत्स्नम् । न । जले ॥ सर्वस्मिन् ॥ कुक्षौ ॥ त्रि । पूर्णे । समग्रे । सोपकरणे । सफले ॥ कृन्त्यते । कृती० । कृत्यधूभ्यांक्स्न ॥

कृत्स्नधर्म्म । पु । निष्कामकर्मानुष्ठाने ॥

कृत्स्नवित् । त्रि । परिपूर्णात्मविदि ॥

कृदर । पु । कुसूले । अन्नकोष्ठे । धान्यादिगृहे । गञ्ज गोला इतिचभाषा ॥ कुर्वन्ति तस्मिन् । डुकृञ्० । कृदरादयश्चेतिसाधु ॥ ॥

कृन्तत्रम् । न । लाङ्गले ॥ कृन्तति । कृती० । कृतेर्नुम्चेतिकत्रप्रत्यय ॥ कृन्तत्रण्कर्त्तनीयमिति वेदभाष्यम् ॥

कृन्तनम् । न । छेदने ॥ यथा । कृन्तनं नखकेशानां छेदनञ्च वनस्पतेः । श्रावाशौचे न कर्त्तव्यं पाठनं पठनं तथा ॥ इति नारद ॥

कृप । पु । द्रोणाचार्यस्य श्यालके । अश्वत्थाममातुले । कृपाचार्य्ये ॥ व्यासे ॥

कृपणः । पु । कृमौ ॥ त्रि । मन्दे । क्षुद्रे । किम्पचाने ॥ कुत्सिते ॥ महाव्यसनप्राप्ते । दीने ॥ यथा । महाव्यसनप्राप्तो दीनः कृपण उच्यते । कुलेप्यकृपणो राम सम्भूतः सर्वकामदे ॥ इति

रामाश्रयम् ॥ अत्यन्तदीने । फल कैतो । सकामे ॥ योऽस्यास्त्वाम पि वित्तचर्तिं नच मते सकृपणः स दिघस्त्वादृखिलोऽ नात्मवित् अपा सपुरुषार्थतया कृपणोभवति ॥ क ल्पते अर्थदातुम् । कृपू सामर्थ्ये। बाहुलकात् क्युन् । अतएवनल त्वम् ॥

कृपा । स्त्री । दयायाम् । अनुकम्पायाम् । प्रत्युपकारनिरपेक्षतया दीनजना भुजिघृक्षायाम् ॥ अमैते इतिव्याको कतिभित्तेस्त्रेहविशेषे ॥ कपयाम् । कपकृपायाम् । कपेः सम्प्रसारणञ्चे तिभिदादिपाठादङ् । टाप् ॥

कृपाणः । पु । खड्गे ॥ कृपाणधारागम नाद् आग्रकर्मावलम्बनात् । भुज कृपारथा सून मशफलं कुलवर्त्तनम् ॥ कृपामुदति । मुदसंरखे । अन्येभ्यो पीतिड. । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

कृपाणकः । पु । खड्गे । निस्त्रिंशे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृपाणिका । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ स्वा० कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कृपाणी । स्त्री । कर्त्तर्याम् ॥ छुरिका याम् ॥ असिपत्रायाम् ॥ कृपाणमया ति । अयाज्ञञ्चे । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृपाद्वैतः । पु । वृक्षभेदे ॥

कृपालु । त्रि । कृपायुक्ते । दयालौ ॥ कृपांलाति । लाआदाने । मित०डु ॥

कृपावान् । त्रि । कृपालौ ॥ कृपा अस्ति अस्यास्मिन् वा मतुप् ॥

कृपी । स्त्री । द्रोणाचार्यस्यपत्न्याम् ॥

कृपीटम् । न । उदरे ॥ तोये ॥ कल्प ते । कृपू० । तन्कृपिभ्य कीटन् । विपिने ॥ इन्धने ॥

कृपीटपालः । पु । केनिपाते ॥ समुद्रे ॥

कृपीटयोनि । पु । वह्नौ ॥ कृपीटस्य जलस्य योनि धूमजन्याम्भोधाना म् । अग्नेरापइतिश्रुतेश्च ॥ कृपीटं ज लं योनि रुत्पत्तिस्थानं मस्येतिवा । अद्भ्यो ग्नि र्ब्रह्मत क्षत्रमिति मनु स्मृतेः ॥

कृपीपतिः । पु । द्रोणाचार्ये ॥

कृपीपुत्रः । पु । }
कृपीसुतः । पु । } अश्वत्थाम्नि ॥

कृमि । पुं । कीटादिक्षुद्रजन्तौ । लीलाबु गौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ उदरजातकीटरोगे ॥ तदौषध यथा । बदरीकारवीमूलगुडाढ्येन समन्वितम् । अम्लिमासाधितं ज गुध्वा कृमीन् सर्वान् हरेच्छिवेति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ क्रामति । क्रमुपा० । क्रमितमि प्रतिस्तम्भाम तश्चेतिइनि.सम्प्रसारणञ्च । क्रमेः

सम्प्रसारणमित्यत सम्प्रसारणानुवृत्ते ॥

कृमिकण्टकम् । न । चित्राङ्गे॥ विडङ्गे ॥ उदुम्बरे ॥ चित्रायाम् ॥

कृमिकोशोत्थम् । त्रि । कौशेये । रेशिम कपडा इतिभाषा ॥

कृमिघ्न । पु । पलाण्डौ ॥ कोलकन्दे॥ पारिभद्रे ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ कृमीन् हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृके चेतिटक् । अत्पूर्वस्येतिनियमान्नणत्वम् ॥

कृमिघ्ना । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

कृमिघ्नी । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् ॥ विडङ्गे ॥

कृमिजम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । कृमिजाते । कृमिभिर्जन्यते । जनी० । अन्येभ्योपीतिड ॥

कृमिजग्धम् । न । अगुरुणि । जोङ्गके ॥

कृमिजा । स्त्री । लाक्षायाम्॥

कृमिदन्तक. । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ कृष्णच्छिद्र स्चल. स्रावी ससंरम्भो महारुज. । अनिमित्तरुजोवातात् सज्ञेय कृमिदन्तक. ॥

कृमिफल । पु । उदुम्बरे ॥ कृमय:फलेऽस्य ॥

कृमिरिपु. । पु । विडङ्गे ॥ कृमीणां-रिपु' ॥

कृमिला । स्त्री । अनेकप्रसवाम् । बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥ त्रि । कृमियुक्ते ॥ कृमीन् लाति । ला० । क. ॥

कृमिवृक्ष । पु । कोषाम्रे ॥ ।

कृमिशङ्ख । पु । न । कृमिजलजे । जीवशङ्खे ॥

कृमिशत्रु । पु । विडङ्गे ॥

कृमिशुक्ति । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

कृमिशैल । पु । } वल्मीके । वाँबी

कृमिशैलक । पु । } इति भाषा ॥

कृमीलक: । पु । वनमुद्गे ॥

कृवि । पु । तन्तुवायद्रव्ये । वापयन्त्रे । तांत इतिभाषा ॥ करोति क्रियते ऽनेनवा । डुकृञ्० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीर्दिविरितिसाधु ॥

कृश । त्रि । अल्पे । सूक्ष्मे ॥ कृश्यते स्म । कृशतनूकरणे । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेतिसाधु: ॥ कृशधने ॥

कृशर. । पु । कृसरे ॥ कृशराति । रा दाने । आतइतिक ॥

कृशरा । स्त्री । कृसरायाम् ॥ टाप् ॥

कृशशाख । पु । पर्पटे ॥

कृशाङ्ग: । त्रि । सूक्ष्माङ्गविशिष्टे ॥

कृशाङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ तन्वङ्ग्याम् ॥ कृशान्यङ्गान्यस्या ॥

कृशानु । पु । पावके । अनले ॥ चित्रकवृक्षे ॥ कृश्यति तनू करोति । कृशतनूकरणे । चइतन्यञ्जीतिकृशे

रानुक् ॥

कृशानुरेता । पु । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतो ऽस्य । देव्या सोढु मशक्यत्वाद्रेतो प्रक्षिप्त रेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभू कुमार ॥

कृशाश्वी । पु । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्त नटसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनि ॥

कृश्मिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषक । पु । फाले ॥ वृषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामितिकुन् ॥

कृषि । स्त्री । वैश्यवृत्तिवि० । अन्वते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषि ॥ कर्षणम् । कृष० । इक् कृष्यादिभ्य । इगुपधात् किदितीन् वा ॥

कृषिक । पु । फाले ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष० । वृस्विकृषो. कि कन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले ॥ टाप् ॥

कृषिजीवी । पु । कृषिवृत्तौ । स्वयङ्कृतया ऽस्वयङ्कृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवलः । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषि रस्यास्ति । रजः कृष्या सुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घ ॥

कृष्कर. । पु । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेष

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत् क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्त ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्य । त्रि । धान्ये ॥ शालिषु ॥ कृष्टे स्वय मेव पच्यन्ते इत्यर्थे राजसूयसूर्य मृषोद्यरुच्यकुप्य कृष्टपच्या व्यथ्या इति क्यबन्तो निपातित. ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्यः । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि ण्यत् ॥

कृष्टि । पु । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष० । क्तिच ॥ था० लिर्वा । सपापूर्वकत्वात्लगुण. ।

कृष्ण । पु । भगवतो ऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुःखःकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितु मशक्यानपि कृषतिनिवारयति तेषा मेवसर्वथा प्राप्तु मशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेवकृष्णस्य सिद्धान्ति सर्वसिद्धय. । स्मृते

सकलकल्याणभाजनं यन्न जायते। पु रुषं तमजं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम्। स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घातपञ्जरम्। शतधा भेदमाप्नोति गिरिर्वज्रहतो यथेति कृष्णस्मरणमाहात्म्यम्॥ अस्य जन्मसमय उक्तो ख माणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे। उच्चस्था. शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्न दृषो लाभगो जीवः सिंहतुलालिषु क्रमवशात् पूषोशनोराहवः। नैशीथ. समयोऽष्टमी बुधदिनं ब्रह्मर्क्षमत्र क्षणो श्रीकृष्णाभिधमम्बुजेक्षणमभूदाविः परंब्रह्मतदिति॥ जनं जनेन जनिता जनं पाति जनेन यः। जनं जनेन हरति तं कृष्णं भजसाम्प्रतम्॥ परब्रह्मणि॥ यथा। कृषि र्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः। तयोरैक्यं परंब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते॥ पाराशर्ये। वेदव्यासे॥ अर्जुनपाण्डवे॥ वायसे। काके॥ कोकिले॥ करमर्दके॥ वर्णविशेषे। नीले। श्यामे। मेचके॥ न। मरिचे॥ लोहे॥ नीलाञ्जने॥ कालागुरुणि॥ अशुभकर्मणि॥ त्रि। मेचकवर्णवति॥ कर्षतिमनः। कृष०। कृषेर्वर्णेइतिनक्॥ यद्वा। कर्षत्यरीन्। वाहुलकात्वर्णे विनापि नक्॥ कृष्णोवर्णोऽस्यास्ति वा कृष्णः। नगन्तात गुणवचनेभ्यो मतुपोलुगिति लुक्॥

कृष्णकन्दम्। न। कैरवे। निशाह्वे॥ इति त्रिकाण्डशेष॥ कृष्णः कन्दोऽस्य॥

कृष्णकर्म्मा। त्रि। दुराचारे। पापाचारयुक्ते॥ कृष्णङ्कर्मास्य॥ कृष्णापितकर्मणि॥

कृष्णकलि। स्त्री। गुलालफूल इति प्रसिद्धे कृष्णकेलौ इति गौडाः॥

कृष्णकाय। पु। महिषे॥ त्रि। श्यामतनौ॥ कृष्णः कायोऽस्य॥

कृष्णकाष्ठम्। न। कालागुरुणि॥

कृष्णकोहल। पु। द्यूतकृति। अक्षदेविनि॥ कृष्णोऽशुभ कोहलोऽस्य॥

कृष्णगन्धा। स्त्री। शोभाञ्जने॥

कृष्णगर्भ। पु। कट्फले॥

कृष्णचञ्चुक। पुं। चणके॥

कृष्णचतुर्द्दशी। स्त्री। कृष्णपक्षीयचतुर्दश्याम्। भूते॥ कृष्णचासौचतुर्द्दशीच॥

कृष्णचन्दनम्। न। हरिचन्दने। पीतचन्दने॥ कृष्णञ्चचन्दनम्॥

कृष्णचर। त्रि। कृष्णस्यभूतपूर्वंगवादौ भूतपूर्वेचरट्॥

कृष्णचूडा। स्त्री। स्वनामाख्यगौडेषुप्रसिद्धे पुष्पवृक्षे। गुलतुरा इतियव

नेषु प्रसिद्धे ॥

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णचूर्णम् । न । लौहमले ॥

कृष्णजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

कृष्णजीरक । पु । सुपथ्याम । कारव्याम् । कालाजीरा इति भाषा ॥ कृष्णश्चासौ जीरकश्च ॥

कृष्णतण्डुला । स्त्री । कर्णस्फोटायां लतायाम् ॥

कृष्णतामम् । न । गोशीर्षचन्दने ॥

कृष्णतारः । पु । हरिणे ॥

कृष्णत्रिवृता । स्त्री । त्रिवृताभेदे । पालिन्द्याम् । श्यामायाम् । कालतेउडी इति गौडभाषा ॥ कृष्णा चासौ त्रिवृता च ॥

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीवृक्षे ॥

कृष्णदेह । पु । भ्रमरे ॥ त्रि । कृष्णवर्णशरीरे ॥ कृष्णो देहोऽस्य ॥

कृष्णद्वैपायन. । पु । वेदव्यासे ॥ यथा। कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् । को ह्यन्यः पुण्डरीकाक्षा न्महाभारत कृद्भवेदिति विष्णुपुराणम् ॥ द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य स । द्वीपायनएव । प्रज्ञाद्यण् । द्वीपंयमुनाद्वीप मित्यर्थः ॥ कृष्णः कृष्णवर्णत्वात् कृष्णश्चासौ द्वैपायनश्च ॥

कृष्णधत्तूरक । पु । कालाधतूरा इति भाषाप्रसिद्धे कृष्णपुष्पे । विषारातौ । कृरधूर्त्ते । शिवे । सिद्धे ॥ सितनीलकृष्णलोहितपीतप्रसवास्सन्ति - धत्तूरा. । सामान्यगुणोपेता स्तेषुगुणाढ्यस्तु कृष्णकुसुम' स्यादितिराजनिर्घण्ट ॥

कृष्णपक्ष. । पु । सितेतरपक्षे । असितपक्षे ॥ स तु प्रतिपदाद्यमावास्यान्तपञ्चदशदिनात्मक । यथा । तत्र पक्षौ बुभौ मासे शुक्लकृष्णौ क्रमेणहि । चन्द्रवृद्धिकरः शुक्ल. कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मक ॥ पक्षद्वयास्तु तिथयः क्रमात् पञ्चदशस्मृताः । दर्शान्ता. कृष्णपक्षेता पूर्णिमान्तास्तुशुक्लके ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

कृष्णपर्णी । स्त्री । कालतुलस्याम् ॥

कृष्णपाक' । पु । करमर्द्दके ॥ कृष्णःपाकोऽस्य ॥

कृष्णपाकफलः । पु । करमर्द्दे ॥ कृष्णपाकफलमस्य ॥

कृष्णपिङ्गला । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥

कृष्णपिण्डीतक. । पु । कृष्णपिण्डीरवृक्षे । वराहे ॥

कृष्णपिण्डीर. । पु । कृष्णपिण्डीतके ॥

कृष्णपिपीली । स्त्री । कृष्णवर्णायाम्पिपीलिकायाम् । दृष्टकटायाम् । स्थू

खायाम् ॥

कृष्णपुच्छ. । पु । लोमड़ी इतिभाषा प्रसिद्धे वन्यजन्तुविशेषे । किखैा ॥

कृष्णपुष्प । पु । कृष्णधत्तूरके ॥

कृष्णपुष्पी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

कृष्णफल । पु । करमर्दके ॥ कृष्णानि फलान्यस्य ॥

कृष्णफलपाक. । पुं । करमर्दके । करौंदा इतिभाषा ॥

कृष्णफला । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ कृष्णानिफलान्यस्या. ॥ कोलशिम्ब्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप ॥

कृष्णभूकुष्माण्ड ।पु । विदार्याम् ॥

कृष्णभूम । त्रि । कृष्णवर्णमृत्तिकायुक्ते देशे ॥ कृष्णोदगित्यच् ॥

कृष्णभूमिजा । स्त्री । गोमूत्रिकातृणे ॥

कृष्णभेदा । स्त्री । कटुकायाम् ॥ कृष्णो वर्णेन भेद श्छेदोऽस्या. ॥

कृष्णभेदी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ कृष्णं मलम्भिनत्ति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृष्णमल्ली । पु । पवनव्याधौ । उद्धवे ॥

कृष्णमल्ली । स्त्री । कृष्णमल्लिकायाम् । वनवर्वरे । वर्वर्याम् । काली तुलसी इतिभाषा ॥

कृष्णमृग । पु । काला मृग इतिप्रसिद्धे मृगे । वासन्ते । सुराष्ट्रजे ॥

कृष्णमूखी । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

कृष्णमृत्तिक । पु । कृष्णभूमे ॥

कृष्णमृत् । स्त्री । काली मिट्टी इतिप्रसिद्ध कृष्णवर्णाया मृदि । कृष्णभूमौ ॥ कृष्णमृत् मलदाहास्रप्रदरश्लेष्मपित्तनुत् ॥

कृष्णरुहा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णरूप्य । त्रि । कृष्णचरे ॥

कृष्णलम् । न । रक्तिकायाम् । रत्ती घुघुची चिरमुठी इतिभाषा ॥ त्रिभिर्यवैस्त्रिभिरेतैर्माने ॥ सर्षपा: षट् यवो मध्य स्त्रियवन्त्वेककृष्णलम् ॥

कृष्णलक. । पु । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णलवणम् । न । सौवर्चललवणे । कालानूण इति भाष ॥ कालवणे ॥

कृष्णला । स्त्री । रक्तिकायाम । गुञ्जायाम् ॥ कृष्णं वर्णं लाति । लादाने । आतोनुपेतिक' ॥ यद्वा । कृष्णो वर्णोऽस्त्यस्या' । सि० लच् ॥

कृष्णलोहम् । न । अयस्कान्ते ॥

कृष्णलोहित । पु । धूम्रवर्णे । कृष्णारक्तमिश्रवर्णे ॥ त्रि । धूम्रवर्णवति ॥ कृष्णमिश्रोलोहित, । शा० ॥

कृष्णवक्त्र: । पु । वानरे ॥ इति हलायुध ॥ त्रि । श्याममुखे ॥

कृष्णवर्ण । पु । शूद्र ॥ विधुन्तुदे । कृष्णोवर्णोऽस्य ॥

कृष्णवर्त्मा । पु । अग्नौ । आश्रयाशे ॥ कृष्णाधूमो वर्त्मास्य ॥ दुराचारे ॥ विधुन्तुदे ॥ चित्रकदृक्षे ॥

कृष्णवर्वरक । पु । वर्वरदृक्षे ॥

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णवल्ली । स्त्री । कृष्णार्जके ॥ सारिवा विशेषे ॥

कृष्णवानर । पु । कपौ । गोलाङ्गूले ॥

कृष्णवीज । पु । रक्तशिग्रौ ॥ न । कालिङ्गे । कलौंदा इति भाषा प्रसिद्धे फले ॥

कृष्णवृन्ता । स्त्री । पाटलादृक्षे ॥ माषपर्ण्याम् ॥ कृष्णं वृन्तमस्याः ॥

कृष्णवृन्तिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ कृष्णवृन्तायाम् ॥

कृष्णवेणा । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

कृष्णशार । पु । कालसारमृगे । कृष्णसारे ॥ कृष्णश्चासौ शारश्चेति अवयवस्य वर्णो वर्णेनेतिसमास ॥

कृष्णशालि । पु । कालधान इति गौडभाषा प्रसिद्धे धान्य विशेषे । श्यामशालौ ॥ कृष्णशालिस्त्रिदोषघ्नो मधुरः पुष्टिकृन्मतः । पुष्टिवीर्यवर्द्धनस्य वर्णकान्तिबलप्रदः इत्यस्यगुणाः ॥

कृष्णशिंबिका । स्त्री । काकाण्ड्याम् ॥ कृष्णवर्णा शिम्बिका ॥

कृष्णशिग्रुः । पुं । शोभाञ्जने ॥

कृष्णशृङ्ग । पु । महिषे । कुसापे ॥

कृष्णसख । पु । अर्जुनदृक्षे ॥ अर्ज्जुने ॥ कृष्णस्य सखा । टच् ॥

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कृष्णसर्षप । पु । राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

कृष्णसार । पु । कृष्णाम् ॥ मृगविशेषे । कालसारे ॥ कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावत ॥ खदिरे ॥ कृष्णामसार, शबल । इतायेतिवेर्णविभागात् समास. ॥

कृष्णसारथि । पु । पार्थे । धनञ्जये ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कृष्णसारा । स्त्री । शिंशपादृक्षे ॥ कृष्णः सारोऽस्या. ॥

कृष्णस्कन्ध । पु । कालस्कन्धे । तमालदृक्षे ॥

कृष्णा । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥ नीलीदृक्षे ॥ कणायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ गम्भार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ राजसर्षपे ॥ पर्प्यामम् ॥ काकोल्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ निर्ऋते. पुर्य्याम् ॥ कृष्णा दैत्यपतेर्मन्त्योर्धामवद् दैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालभ्रितानवरभूषणा ॥ धू

मादिगतौ । ज्ञानहीनत्वेन तमोमयत्वात् दक्षिणमार्गत्वेन तन्त्रप्रसिद्धे पितृयाणमार्गे ॥ कृष्णवर्णायाञ्च त्रि । अनुदात्तत्वाभावान्नङीष् ॥ कृष्णवर्णोऽस्यस्या । अर्शआद्यच् ॥

कृष्णागुरु । न । । अगुरुणि । कालागुरुणि । कृष्णकाष्ठे । धूपार्हे ॥ कृष्णागुरुणाधिकतत्तु लोहत्र हारिमञ्जति ॥ अगुरुप्रभव. स्नेह कृष्णागुरुसम. स्मृत ॥

कृष्णाचल । पु । रैवताद्रौ ॥ कृष्णस्याचलस्य ॥

कृष्णाजिनम् । न । कृष्णसारचर्मणि ॥

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृक्षे ॥

कृष्णानदी । स्त्री । कृष्णसमुद्भवायाम् । कृष्णगङ्गायाम् ॥ स्वच्छमज्जाजलंच पावनदीपनंमतम् ॥

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम् ॥

कृष्णामिषम् । न । कृष्णलोहे ॥इ० हे० ॥

कृष्णायसम् । न । कृष्णवर्णलोहे । काललोहे ॥

कृष्णार्चि. । पु । अग्नौ ॥

कृष्णार्जक. । पु । कालीतुलसी इति भाषा प्रसिद्धे । गरघ्ने । वनबर्बरे ॥

कृष्णालु । पु । नीलालौ ॥

कृष्णावास । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥ कृष्णस्य आवासोऽस्मिन् ॥

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । राइ इति भाषा ॥ कृष्णेव । सञ्ज्ञायाकन् ॥

कृष्णेक्षु । न । काजली ईख इति प्रसिद्धे कोकिलाक्षे । श्यामेक्षौ ॥

कृष्णेतर । पु । शुक्लपक्षे ॥

कृष्णोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कृष्या । स्त्री । कर्षणार्हायाम् ॥

कृसर. । पु । तुल्यतिलान्ने ॥ तिलतण्डुलसम्पक्क. कृसर सोऽभिधीयते ॥ क्रियते । डुकृञ् । कृधूमदिभ्य कित् इतिसर । बा० नपत्वम् ॥

कृसरा । स्त्री । खिचरीति लोकप्रसिद्धे द्विदलमिश्रितौदने ॥ तण्डुला दालिसम्मिश्रालवणार्द्रकहिङ्गुभि. । संयुक्ता सलिले सिद्धा कृसराकथितावुधै ॥ कृसराशुक्लबल्यागुरु. पित्तकफप्रदा । दुर्जरापुष्टिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥

कृप्त । त्रि । रचिते । कृतकल्पने ॥ नियते ॥

कृप्तकीला । स्त्री । पट्टोलिकायाम् ॥ । व्यवस्थापत्रे ॥ इति चिकापत्रशेष ॥

कृप्तधूप । पु । सिह्लके ॥

कृप्तिक. । त्रि । क्रीते ॥ इतिशब्दायुधः ॥

केकयः । पु । सूर्यवंशीयराजविशेषे ॥

कावख इति ख्याते देशविशेषे ॥

केकयी । स्त्री । भरतमातरि । दशरथ राजपत्न्याम् ॥ केकयस्य दुहिता । सङ्कोचेमानाभावा ज्जन्यजनकभावोपि पुयोग इति पुयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

केकर । त्रि । वलिरे । ऐञ्चातानाइति भाषा प्रसिद्धे निम्नोन्नताक्षिपुरुषे । टेरके ॥ केमूर्ध्निकरः ग्रीवमस्य । कृत्तोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति टः ॥ हलदन्तादित्यलुक् ॥

केका । स्त्री । मयूरस्ववाण्याम् ॥ केमूर्ध्निकायते । कैशब्दे । अन्येभ्योपीतिड. । हलदन्तात सप्तम्याः संज्ञायामित्यलुक् ॥

केकावल. । पुं । मयूरे ॥

केकिकः । पु । केकावलि । मयूरे ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेति ठन् ॥

केकी । पु । मयूरे ॥ केक ऽस्यस्य । व्रीह्यादिभ्यश्चेति पक्षे इनि ॥

केचन । अ । केचिदित्यर्थे ॥

केचित् । अ । केचनेत्यर्थे ॥

केचुकम् । न । शाकविशेषे । नाडीचे । विश्वरोचने ॥

केचिका । स्त्री । पटकुट्याम् । तंबूटी इतिभाषा ॥

केतः । पु । अभिनवमन्दिरे ॥ केतनम् । कित० । घञ् ॥

केतक । पु । केवडा इतिख्याते केतकीदृक्षे ॥ केतक सूचिकापुष्पो जम्बुक क्रकचच्छद । सुवर्णकेतकीत्वन्यालघुपुष्पासुगन्धिनी ॥ केतक. कटुक स्वादुर्लघु स्तिक्त' कफापह. ॥ न । केतक्या पुष्पे ॥ केतक्या' पुष्पम् केतकम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणोलुक् । नादि इविः । लुक् तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥

केतकी । स्त्री । टणद्रुमान्तरे । स्वची पुष्पे । धूलिपुष्पिकायाम् ॥ केतयति । कितनिवासादैा । क्वुन् । वुल्वा । गैाराद्त्वात् ङीष् ॥

केतनम् । न । सदने । गृहे ॥ निमन्त्रणे ॥ केता । ध्वजे । चिह्ने ॥ कृत्ये ॥ केयते मायते ऽनेन । कित० । भावकर्मकरणाधिकरणेषुल्युट् ॥ स्थाने ॥

केतित । त्रि । निमन्त्रिते ॥ केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्येष्वतन्द्रित. । कर्थञ्चिदप्यतिक्रामन्नपाम शूकरतां ब्रजेत् ॥

केतु' । पु । वह्नि । द्युतैा ॥ पताकायाम् ॥ लक्षणि । चिह्ने ॥ रिपैा ॥ नवमग्रहे । राहो शरीरे । शिखिनि ॥ सद्योत्पातरूप. ॥ यथा । ना

केतु

किरणाश्च पञ्चविंशति रश्मिखा ।
प्रागपरदिशो दृश्यान्तपति विरोधा
वहा रविजा ॥ अग्निपुत्रा स्तावन्त
दृश्याह । शुकदहनमन्धुजीवकला
लाक्षतलेोपमा हुताशसुता । आ
ग्नेय्यां दृश्यन्ते तावन्त स्तेपि शि
खिभयदा ॥ मृत्युसुता स्तावन्त आ
ह वक्राशिरा मृत्युसुता रूक्षा. कृ
ष्णाश्च तेपि तावन्त । दृश्यन्ते याम्या
या जनमरकावेदिन स्तेच ॥ भूमि
पुत्रा द्वाविंशतिरेवाह । दर्पणवृत्ता
कारा विशिखा किरणान्विताधरा
तनया । चन्द्रदा द्वाविंशति रैशा
न्या मकुतैलनिभा ॥ चन्द्रसुता स्त्र
य । शशिकिरणरजतहिमकुमुद
कुन्दकुसुमोपम. सुता शशिन ।
उत्तरते. दृश्यन्ते चय सुभिक्षावहा
शिखिन ॥ ब्रह्मदण्डस्य स० ॥
ब्रह्मसुत एक एव त्रिशिखो वर्ण्यैः
स्त्रिभि युगान्तकर । अनियतदिक्
सम्भवो विज्ञेयो ब्रह्मदण्डाख्य ॥
एकाधिकं शत कथित मन्यानि नव
शतान्यकोनानि कथनीयानी त्याह
। शत मभिहित मेकाधिक मेकेन
विरचिता न्यस्मात् । कथयिष्ये
केतूनां शतानि नवचाष्टो स्य
हेः ॥ शुक्रपुत्रा श्चतुरशीतिसङ्-

केतु

ख्या स्तानाह । सौम्यैशान्यो रुदय
शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्याख्या ।
विपुलसिततारका स्ते स्निग्धाश्च भ
यन्तितीव्रफला ॥ षष्टि शनैश्चर
पुत्रा । स्निग्धा प्रभासमेता द्विशि
खाः षष्टि शनैश्चराङ्गरुहा । अति
कष्टफला दृश्या सर्वैवैतेकनकसं
ज्ञा ॥ गुरुपुत्रा पञ्चषष्टि । विक
चा नाम गुरुसुता सितैकतारा ।
शिखापरित्यक्ता. । षष्टि पञ्चभिर
धिका स्निग्धा याम्याश्रिता. पापा ॥
एकपञ्चाश बुधपुत्रा. । नातिव्यक्ता
रूक्षा दीर्घा शुक्ला यथेष्टदिक्प्र
भवा: । बुधजा स्तस्करसंज्ञा पापफ
ला स्त्वेकपञ्चाशत् ॥ भौमपुत्रा. ष
ष्टि । क्षतजानलाऽनुरूपा स्त्रिचूल
तारा. कुजात्मजा षष्टि. । नाम्ना च
कौङ्कुमा स्ते सौम्याशासंस्थिता पा
पा ॥ त्रयस्त्रिंशद्राहुपुत्रा. । त्रिंशत्
त्र्यधिका राहोस्ते तामसकीलकाख्या
तिख्याता । रविशशिगा दृश्यन्ते
तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ कर्णचा
राख्यं तामसकीलकसंज्ञा राहुसुताः
केतवइत्यादिनेत्यर्थ: । विंशत्यधि
कं शत मग्निपुत्राणाम् । विंशत्य
धिक मान्य त्कृत मग्ने र्विश्वरूपस
ञ्ज्ञानाम् । तीव्रानलभयदानां ज्वा-

केतुः

सामासाभिरा कुलतनूनाम् ॥ सप्त सप्तति र्वायुपुत्रा । श्यामाववणा वितारा श्वामरूपा विकीर्णदीधितय । अरुणास्था स्ते वायो सप्त च सप्तति पापदा परुषा ॥ प्रजापति सुतान् ब्रह्मा पुत्रांश्चाह । तारापुञ्जनिकाशा गणका नाम प्रजापते र्ह्टे । द्वे च शते चतुरधिके चतुरस्रा ब्रह्मसन्ताना ॥ द्वात्रिंशद्वरुणपुत्रा नाह । कङ्का नाम वरुणजा द्वात्रिंशद् वंशगुल्मसंस्थाना । शशिवत प्रभासमेता स्तीव्रफला केतव प्रोक्ता ॥ षण्णवति कालपुत्रा । षण्णवति कालपुत्रा कवन्धसञ्ज्ञा कवन्धसंस्थाना । पुण्ड्रा भयप्रदा स्युर्विरूपतारा स्तु ते शिखिनः ॥ नव विदिक्पुत्रा, सर्वेषां च सञ्ज्ञा मन्येषाञ्च विशेषं वक्ष्यामीत्याह । शुक्लविपुलैकतारा नव विदिशां केतव समुत्पन्ना । एवं केतुसहस्रं विशेष मेषा मतो वक्ष्ये ॥ तत्र ये दृश्यन्ते तेषां लक्षणं वक्तुकाम सन्नादावेव वसाकेते र्लक्षणमाह । उदगायतो महान् स्निग्धमूर्तिरपरोद यो वसाकेतुः । सद्य करोति मरकं सुभिक्षमप्युत्तमं कुरुते ॥ अस्थिकेतो, र्लक्षणस्य ल० । तत्तुल्यो ऽस्थिकेतुः सतु रूक्षः क्षुद्भयावह प्रोक्त । स्निग्ध स्तादृक् प्राच्यां शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ कपालकेतो र्ल० । दृश्यो ऽमावास्यायां कपालकेतु स धूम्ररश्मिशिखः । प्राक् नभसो ऽर्द्धविचारी क्षुन्मरकावृष्टिरोगकर ॥ रौद्रकेतोर्ल० । प्राग् वैश्वानरमार्गे शूलाग्र श्या वरूक्षताम्राचिं । नभस स्त्रिभागगामी रौद्र इति कपालतुल्यफल ॥ चलकेतोर्ल० । अपरस्यां चलकेतु, शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया । गच्छेद्यथायथोदक् तथातथा दैर्घ्य मायाति ॥ सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवमभिजित मेव च प्रतिनिवृत्त । नभसो ऽर्द्धं भाग मित्वा याम्येनास्तं समुपयाति ॥ हन्यात् प्रयागकूलाद् यावदवन्तीं च पुष्करारण्यम् । उदगपि च देविका मपि भूयिष्ठ मध्यदेशाख्यम् ॥ अन्या नपि च स देशान् क्वचित् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षे । दश मासान् फलपाको ऽस्यकैश्चिदष्टादश प्रोक्त ॥ श्वेतकेतो र्ल० १. प्रा गर्द्धरात्रदृश्यो याम्याग्र, श्वेतकेतु रन्यश्च । कङ्कति युगाकृति रपरे युगपत्तौ सप्तदिनदृश्यौ ॥ स्निग्धौ सुभिक्षशिवदौ तथाधिकं दृश्यते कुनामा य

केतु:

दृश वर्षाण्युपतापं जनयति मस्तप्र
कोपकृतम् ॥ श्वेतस्य लक्षणम्। श्वे
त इति जटाकारो कृष्ण. श्यावो वि
यत्त्रिभागगत. । विनिवर्त्तते ऽपस
व्यं शिखा नयेष प्रजा. कुरुते ॥ रश्मि
केतो र्ल० । आधूम्रया ऽ ति शिखया
दर्शन मायाति कृत्तिकासंस्थ.। श्चेय
स रश्मिकेतु' श्वेतसमानं फलं धत्ते
॥ ध्रुवकेतोर्ल०। ध्रुवकेतु रनियति
गतिप्रमाणवर्णाकृति र्भवति विष्वक्
। दिव्यान्तरीक्षभौमो भव त्ययंस्नि
ग्ध इष्टफल ॥ सेनाङ्गेषु नृपाणां गृ
हतरुशैलेषु चापि देशानाम्। गृहि
णा मुपस्करेषु च विना शिनां दर्शन
याति ॥ कुमुदकेतो र्ल० । कुमुद
इति कुमुदकान्ति र्वारुण्यां प्राक्शि
खो निशा मेकाम् । दृष्ट' सुभिक्ष
मतुलं दश शिख वर्षाणि स करोति
॥ मणिकेतो र्ल० । सकृदेकयामदृ
श्यः सुसूक्ष्मतारो पश्चिमा मणिकेतु ।
ऋज्वी शिखाऽस्य शुक्ला स्तनोद्गता
क्षीरधारेव ॥ उदयन्नेव सुभिक्ष च
तुरो मसान् करो त्यसौ सार्द्धान् ।
प्रादुर्भावं प्राय: करोति च क्षुद्र ज
न्तूनाम् ॥ जलकेतो र्लंक्षणम्।
जलकेतु रपि च पश्चात स्निग्ध। शिख
या परेणचो न्नतया। नव मासान् स

केतु.

सुभिक्ष करोत शान्तिञ्च लोकस्य॥
भवकेतोर्ल० । भवकेतु रेकरात्रं दृ
श्य प्राक् सूक्ष्मतारक: स्निग्ध' । ह
रिश्चाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणा वर्त्तया
शिखया ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् द-
र्शन मायाति निर्दिशेन्मासान्। ताव
त्सुख सुभिक्षं कृष: प्राणान्तिकान्
रोगान् ॥ पद्मकेतो र्ल० । अपरेण
पद्मकेतु र्मृणालगौरो भवे न्निशा
मेकाम्। सप्त करोति सुभिक्षं वर्षा
ण्यतिहर्षं युक्तानि ॥ आवर्त्तकेतो
र्ल० । आवर्त्त इति निशार्द्धे सव्य
शिखो ऽ रुणनिभो ऽपरे स्निग्ध.।
यावत्क्षणान स दृश्य स्ताव न्मासा
न सुभिक्षकर ॥ संवर्त्तकेतो र्ल०।
पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्त्तो नाम
धूम्रताम्रशिख । आक्रम्य वियतस्त्र्य
श शूलाग्रावस्थिता रौद्र: ॥ यावत
एव मुहूर्त्तान् दृश्यो वर्षाणि हन्ति
तावन्ति। भूपान् शस्त्रनिपातै रुद-
यर्क्षञ्चापि पीडयति ॥ अथशुभान्
केतून् वर्जयित्वा ऽ शुभानां नक्षत्र
शं वा धूपनाद् दुष्टफलं वक्ष्यामीत्या
ह। ये शस्ता स्तान् हित्वा केतुभिरा
धूपिते ऽथवा स्पृष्टे। नक्षत्रे भवति व
धो येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ अश्वि
न्या मश्मकपं भरण्यां किरातपा

थिवं हन्यात् । वङ्गुलासु कलिङ्ग मं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ औ शीनर मपि सौम्ये जलजाजीवाधि पतथार्द्रासु । आदित्ये ऽश्मकनाथ पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ असिकेशं भौजङ्गे पित्र्ये ऽङ्गं पाण्ड्यनाथ मपि भाग्ये । औज्जयनिक मार्यम्णे सा वित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ चित्रासु कुरुक्षेत्राधिपस्य मरणं समादिशे त्तज्ज्ञ ॥ काश्मीरककाम्बोजौ न्त्र पती प्राभञ्जने न स्त ॥ इक्ष्वाकुर लकनाथ श्च हन्यते यदि भवे द्वि शाखासु । मैत्रे पुण्ड्राधिपति ज्येष्ठा सु च सार्वभौम वध ॥ मूले न्ध्रमद्र कपती जल दैवे काशिपो मरणमे ति । यौधेयकार्जुनायनशिविचै द्यान् वैश्वदेवे च ॥ हन्यात् कैकय नाथं पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम् । नैमिषनृपं किरातं श्रवणादिषु षट्स्विमान् क्रमश ॥ केतो र्वि शेष माह । उल्काभिताडितशिख' शिखी शिव शिवतरो ऽभिदृष्टो य । अशुभ स एव चोलातङ्गणासित हूणचीनानाम् ॥ विशेषान्तरमाह । नमायत, शिखिशिखाभिस्तहतो य तोवा नृपंच यत् स्पृशति तत्वधि तांश्च देशान् । दिव्यप्रभावनिहता न स यथागतस्मान् भुङ्क्ते गतो न रपति' परभोगिभोगान् ॥ इतिवा राहीसंहितायां केतुचारनामाध्या य एकादश ॥ चाय्यते ऽनेनवा । चायृपूजादौ । चाय. किरितितुः ॥

केतुग्रहम् । न । मीनराशौ ॥

केतुग्रहवल्लभम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

केतुभ. । पु । मेघे ॥

केतुमालम् । न । जम्बुद्वीपस्य नवख ण्डान्तर्गते खण्डविशेषे ॥ सुकेतनं केतुमाल प्रतीच्यां गन्धमादनात् ॥

केतुरत्नम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

केदर. । पु । वृक्षविशेषे ॥ त्रि । टेरके ॥

केदार । पु । अद्रिविशेषे ॥ वदर्या' स मीपेक्षेत्रविशेषे ॥ यथा । केदारा ख्ये महाक्षेत्रेदेवी सामार्गदायनी तिदेवीगीता ॥ शिवे ॥ भूमिप्रभे दे ॥ आलवाले ॥ खेत इति प्रसिद्धे क्षेत्रे । क्यार इति भाषा ॥ केदा र वारि मधुरं विपाकें गुरु दोषल म् । तद्वेव बहुमुक्तन्तु विशेषाद्दोषदं भवेत् ॥ के जले शिरसिवा दारोऽ स्य । अलुगन्तादित्यलुक ॥ केन ज लेन दीर्यते वा । दृविदारणे । क र्मणि घञ् । केदाराद्यञ्चेतिनिर्देशा देत्वम् ॥

केदारकटुका । स्त्री । कटुकायाम् ॥

ध्वौ माखिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये त् स्थापन कामी वन्ध. केयूरसंज्ञक इति ॥ अपिच । स्त्रीणां जङ्घा स्तराविष्टो गाढमाखिङ्ग्य सुन्दरीम्। कामये द्विपुलकामी वन्ध. केयूरसंज्ञक इति ॥

केरल । पु । मल्लेवार इति प्रसिद्धे देशवि० ॥ यथा । उग्रा केरलपर्याया इतिहेमचन्द्र. ॥ सुब्रह्मण्यं समारभ्य यावद्देवो जनार्दन. । तावत् केरलदेश स्यात् तन्मध्ये सिद्धकेरल ॥ रामेश्वरात् ब्बङ्कटेशा इसकेरल नामक । अनन्तशेष मारभ्य यावत् स्या इच्छयंपरे ॥ तावत् सर्वमना मा तु केरल परिकीर्त्तितइति॥ वेदयागानधिकारिश्मश्रुधारिम्लेच्छवि० । पुरैते क्षत्रिया आसन् सगरेणै षां धर्मोनाश्रित वेशान्यत्वं च कृतम् । यथा । नि. स्वाध्यायवषट्कारा. कृता स्तेन महात्मना । शका यवन काम्बोजा पारदा पह्लवा स्तथा ॥ कोलिसर्पा माहिषका दर्वा श्चोला सकेरला । सर्वे ते क्षत्रिया स्तात-धर्म स्तेषां निराकृत. ॥ इतिहरिवंश ॥ सम्प्रदाय विशेषे ॥ ग्रन्थग्रन्थविशेषे ॥

केरली । स्त्री । ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

होरायाम् ॥

केलक । पु । खड्गधारादिनर्त्तके । प्लवके ॥

केलास: । पु । स्फटिके ॥

केलि. । पु । स्त्री । परीहासे । द्रवे । क्रीडायाम् ॥ केलनम् । किलक्रीडायाम् । केलृचलनेवा । इन् ॥ स्त्री । पृथिव्याम् ॥

केलिक: । पु । अशोकवृक्षे ॥

केलिकला । स्त्री । सरस्वत्यावीणायाम् ॥

केलिकाल. । पुं । क्रीडासमये ॥

केलिकिल. । पु । कूष्माण्डकसंज्ञकेशिवस्यानुचरे ॥ नाट्ये नायकवयस्ये । विदूषके । वैहासिके ॥

केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम् । रतौ ॥

केलिकिलावती । स्त्री । स्मरभार्यायाम् ॥

केलिकीर्ण' । पु । उष्ट्रे ॥

केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम् । श्यालिकायाम् । साली इति भाषा ॥

केलिकोष' । पु । नटे ॥

केलिनागर । पु । बहुभोगिनि । भोगवति ॥

केलिमुख' । पु । परीहासे ॥

केलिवृक्ष: । पु । केलिकदम्ब इतिगौ

इभाषाप्रसिद्धे कदम्बविशेषे ॥

केलिशुषिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

केलिसचिव । पु । क्रीडाविषयकमन्त्रिणि । नर्मदे । नर्मसचिवे ॥

केवर्त्त । पुं । कैवर्त्तजातौ ॥ इतिद्विरू० ॥

केवल । पु । कुहने ॥ न । ज्ञानभेदे ॥ शुद्धे ॥ निर्णीते ॥ त्रि । अद्वितीये । एकस्मिन् । असहाये ॥ कृत्स्ने ॥ केवते । केवसेवने । इषा० कल ॥ केशिरसि वलयति वा । वलप्राणने । पचाद्यच् ॥

केवलज्ञानी । पुं । भूतार्हद्विशेषे ॥

केवलद्रव्यम् । न । मरिचे ॥

केवलव्यतिरेकि । न । व्यतिरेकमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । पृथिवी इतरेभ्योभिद्यते गन्धवत्त्वात् यदितरेभ्यो न भिद्यते न तद् गन्धवत् यथा जलम् नचेयं तथा तस्मात् तथेति । अत्र यद्गन्धवत् तदितरभिन्न मित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथिवीमात्रस्य पक्षत्वात् ॥

केवला । स्त्री । एकस्याम् ॥ कृत्स्नायाम् ॥ केवलात् टाप् ॥

केवलान्वयि । न । अन्वयमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । घटः इमिधेयः प्रमेयत्वात् पटवत् इत्यत्र प्रमेयत्वाभिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्ति र्नास्ति सर्वस्याप्यभिधेयत्वात् प्रमेयत्वाच्च ॥

केवली । पु । जैनविशेषे ॥

केवली । स्त्री । ज्ञानविशेषे ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ केवलमा मकेति संज्ञाछन्दसो ङीप् ॥

केविका । स्त्री । केवेर इतिकोकणभाषाप्रसिद्धे पुष्पविशेषे । भृङ्गारौ । महागन्धायाम् ॥

केश । पु । वरुणे ॥ ह्रीबेरे ॥ दैत्यवि० ॥ विष्णौ ॥ चिकुरे । कुन्तले । वासे ॥ मज्जजातोपधातुविशेषोयम् ॥ केशसमूहार्थवाचका शब्दाः यथा । पाशः स्तु हस्तः परः पाशोरचनाभारउच्चयः । हस्त पक्ष कलापस्य केशभूयस्त्ववाचका इतिहेमचन्द्र. ॥ क्लिश्यते । क्लिश वन्धे क्लिशु उपतापे वा । क्लिश्नातिवा । क्लिशूविबाधायाम् । क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ केशेते । शीङ्० । अन्येभ्योपीतिड । हलदन्तात्सप्तम्यासंज्ञायाम् ॥ कस्यशिरस. ईशोवा ॥

केशकः । पु । केशेषु प्रसिते ॥ स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते इतिकन् ॥

केशकलापः । पु । केशपाशे । केशसमूहे ॥

केशकारः । पुं । कारिया कुशियार इतिभाषा प्रसिद्धे इक्षुप्रभेदे ॥ केशकारे ।

गुरु शीतो रक्तपित्तत्रयापहः ॥

केशकीट । पु । यूकायाम् ॥

केशगर्भ । पु । } कबर्य्याम् ॥
केशगर्भक । पु । }

केशघ्नम् । न । इन्द्रलुप्तके ॥

केशट । पु । हरौ । विष्णौ ॥ अजे । छागे ॥ उत्कटे ॥ भ्रातरि ॥ शोष याख्ये मदनस्य वाणे ॥ शोणकवृक्षे ॥

केशधृत् । पु । भूतकेशे ॥

केशनाम । न । वाले । ह्रीवेरे । वाला इतिभाषा ॥

केशपक्ष । पु । कचौघे । केशकलापे ॥

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥

केशपाश । पु । केशपक्षे ॥ पाशः पक्ष श्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे ॥

केशपाशी । स्त्री । शिखायाम् । शिरोमध्यस्थचूडायाम् ॥ केशानांपाश । गौरादिः ॥

केशभू । पु । शिरसि ॥

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशमार्जकम् । न । कङ्कतिकायाम् । कङ्घा कङ्घी इतिचभाषा ॥

केशमार्जनम् । न । कङ्कतिकायाम् ॥

केशमुष्टि । पु । विषमुष्टिवृक्षे ॥ महानिम्बे ॥

केशर । पु । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ तुरङ्गस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ ब कुलवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ सुरागन्धे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ पु । न । किञ्जल्के ॥ के जले शीर्यते । शॄहिंसायाम् । ऋदोरप् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

केशरञ्जन । पु । भृङ्गराजवृक्षे ॥

केशराज । पु । नागमारे । भृङ्गराजे । भंगरा इतिभाषा ॥

केशराम्ल । पु । मातुलुङ्गकवृक्षे ॥

केशरी । पु । सिंहे ॥ तुरगे ॥ केशराः स्कन्धवालाः सन्त्यस्य । इनि ॥ बीजपूरकवृक्षे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥

केशवक्षा । स्त्री । भद्रदन्तिकावृक्षे ॥

केशरुमा । स्त्री । वन्दाकवृक्षे ॥

केशवः । पु । पुन्नागवृक्षे ॥ वासुदेवे । विष्णौ ॥ केशौ ब्रह्मरुद्रौ सर्वेश्वरावपि अनुकम्प्यतया वात्येव गच्छतीति व्युत्पत्ति माश्रित्य निरतिशयैश्वर्यप्रतिपादनात् सर्वेश्वरे ॥ कश्च ईशश्च केशौ पुनशौ प्रशस्तोऽस्य । केशाद्व इति व । केशौवातिवा । वा गतौ । आतइतिक । शम्भो पितामहो ब्रह्मपिता शक्ताशधीश्वर इति प्रमोक्तं ॥ यद्वा । केशिनं हिंसाविशेषं वाति गच्छति मारयति वा ते गमनार्थादन्येभ्योपिदृश्यते

इति ड' । पृषोदरादित्वात् इकार स्याकार । यस्मात् त्वयैष दुष्टात्मा हत. केशी जनार्दन । तस्मात् केशवनाम्ना त्वं लोकेख्यातो भविष्यसीति हरिव शोक्ते ॥ यद्वा । केश सञ्ज्ञिता । सूर्यादि सङ्क्रान्ता अंशव तद्वत्तया केशव । अंशवो ये प्रकाशन्ते ममते केशसञ्ज्ञिता । सर्वज्ञा. केशवं तस्मात् प्राहु र्मां द्विजसत्तमा. ॥ इतिभारतम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्या. शक्तय केशसञ्ज्ञिता तद्वत्तया वा । तव' केशिन इति श्रुते' ॥ कश्च अश्च ईशश्च केशा ब्रह्मविष्णुरुद्रा. ते अस्य वश्यतया सन्तीति केशव. । केशशब्दा न्मत्वर्थीय केशाद्वोन्यतरस्यामिति वप्रत्यय' ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वष्टि इच्छति सर्गादिकार्यायेति । वशकान्तौ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडप्रत्यय ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति गच्छति नियामकत्वेनेति केशव । वागतिगन्धनयो. । आतो ऽनुपसर्गेइति क. ॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशोहं सर्वदेहिनाम् । आवां तवांशसम्भूतौ तस्मात् केशवनामवान् ॥ इति ह° वं ॥ त्रि । प्रशस्तकेशवति ॥ प्रशस्ता: केशा: सन्त्यस्य । प्रशंसायाम् केशाद्वोन्यतरस्यामितिव ॥

केशवान् । त्रि । केशिके ॥ केशा सन्त्यस्य । मतुप् ॥

केशवर्द्धिनी । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केशवायुध । पु । आम्रवृक्षे ॥ न । विष्णोरस्त्रे ॥

केशवालय । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥ विष्णोर्मन्दिरे ॥ केशवस्य आलय ॥

केशवावास । पु । अश्वत्थद्रुमे ॥

केशवेश । पु । कवर्याम् ॥ केशानांवेश मार्जनाबन्धनादिनाकृतशोभाविशेष ॥

केशहन्तृफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशहन्त्री । स्त्री । सक्तुफलायाम् । शमीवृक्षे ॥

केशहस्त । पु । केशसमूहे ॥

केशाकेशि । अ । केशेषु केशेषु गृहीत्वा प्रवृत्ते युद्धे ॥ तत्रतेनेदमिति सरूपे इति कर्मव्यतिहारे बहुव्रीहि: । अन्येषामपिदृश्यते इति पूर्वपदान्तस्यदीर्घः । इच्कर्मव्यतिहारे इति इच्समासान्त । तिष्ठद्गुप्रभृतिषु इच्प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभावत्व मव्ययत्व च ॥

केशान्त: । पु । गृह्योक्ते संस्कारविशेषे ॥ ब्राह्मणादीनां षोडशादिवर्षेषु कर्तव्ये गोदानाख्यसंस्कारे ॥ [illegible]

मनु । केशान्त षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्यद्व्यधिकेततः इति ॥

केशाबहा । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

केशार्हा । स्त्री । महानील्याम् ॥

केशिक । त्रि । प्रशस्तकेशविशिष्टे । केशिनि ॥ प्रशस्ता केशा सन्त्यस्य । केशाद्वोन्यतरस्यामितिपक्षे ठन् ।

केशिका । स्त्री । शतावर्याम् ॥

केशी । पु । विष्णौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ सिंहे ॥ त्रि । केशिके ॥ ठनोऽभाव पक्षे इनि ॥

केशिनिसूदन । पु । श्रीकृष्णे ॥

केशिनी । स्त्री । सांख्याहुली इति ख्यातायाचोरपुष्प्याम् ॥ रावणस्यमातरि ॥ जटामांस्याम् ॥ प्रशस्तकेशवत्याम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

केशिसूदन । पु । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं सूदितवान् सूदयति वा सूदक्षरणे । नं० ल्यु ॥

केशिहा । पु । केशवे । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं हन्ति हतवान्वा । हन्० क्विप् ॥

केशी । स्त्री । नील्याम् ॥ भूतकेश्याम् ॥ अजलोमा वृक्षे ॥

केशोच्चय । पु । केशपाशे ॥

केश्यम् । न । कृष्णागुरुणि ॥ भृङ्गराजे ॥

केसर । पु । सिंहस्कन्धजटायाम् । सिंहच्छटायाम् ॥ तुरगस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागतरौ ॥ वकुलवृक्षे ॥ नागकेसरद्रुमे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ नागकेसरपुष्पे ॥ कासीसे ॥ स्वर्णे ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ रभसस्तु हिङ्गुनि द्वयोरित्याह ॥ केजले सरति । सृगतौ । पचाद्यच् । हलदन्तादित्यलुक । प्रशस्ता केसरा अस्य । अर्श आद्यच्वा ॥

केसरवरम् । न । कुङ्कुमे ॥

केसराम्ल । पु । बीजपूरे ॥

केसरिका । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केसरी । पु । तुरगे ॥ सिंहे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ बीजपूरे ॥ वानराणां यूथपते विशेषे । हनूमत पितरि ॥ केसरा' स्कन्धबाला. सन्त्यस्य । अतइनिः ॥

केसरिसुत' । पुं । हनूमति ॥ इतिहेमचन्द्र' ॥

कैकय. । पु । दैत्यविशेषे । ब्रह्मपुत्रात्कामरूपा ब्धभागे तु कैकयः ॥

कैकेय. । पु । अश्वपतिन्दृपे ॥ केकयस्याऽपत्यम् । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरिय इति इयादेश. । वृद्धिः ॥

कैकेयी । स्त्री । भरतमातरि ॥ केक

यस्यापत्यं स्त्री । जनपदशब्दादित्य पञ्प्रत्ययः । अतश्चेति तद्राजस्याकारस्य लुक् तुन । नप्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्य इति प्रतिषेधात् । पूर्ववत्या देरित्यादेशः । अदन्तत्वात् ङीप् ॥

कैङ्कर्य्यम् । न । किङ्करत्वे । दासत्वे ॥

कैटज । पु । कुटजवृक्षे ॥

कैटभः । पु । दैत्यविशेषे ॥

कैटभजित् । पु । विष्णौ ॥ कैटभ असुरविशेष मजैषीत् । जिजये । सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप् इति क्विप् ॥

कैटभहा । पु । विष्णौ ॥

कैटभा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कैटभारिः । पुं । विष्णौ ॥

कैटभी । स्त्री । कात्यायन्याम् ॥

कैटभेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ तथा च देवीपुराणम् । कैटभस्तु यथा कृत्वा गृहीता तत् पुरीयथा । तेन सा गीयते देवी पुराणे कैटभेश्वरीति ॥

कैटर्य्य । पु । कट्फले । पूतिकरञ्जे । कायफल इति भाषा ॥ मदनवृक्षे ॥ केटनम् । किटचासे । घञ् । केटं राति अतितिक्तत्वात् । रा० । आ

तदस्तिकः । चतु० घ्यञ् ॥ निम्बे ॥ महानिम्बे ॥

कैडर्य्य । पु । कट्फले ॥ कटभीवृक्षे ॥

कैतकम् । न । केतकीपुष्पे ॥ केवडाभिधेगन्धजले ॥ त्रि । केतकी सम्बन्धिनि ॥

कैतवम् । न । कपटे ॥ द्यूते ॥ वैदूर्य्यमणौ ॥ धस्तूरफलपुष्पादौ ॥ स्वलतायाम् ॥ कितवस्य कर्म्म । यु० अण् ॥

कैदार । पुं । शालिधान्ये ॥ न । क्षेत्रसमूहे ॥ केदारजले ॥ केदारं क्षेत्र मुद्दिष्ट कैदारं तज्जलं स्मृतम् । कैदारं वातभिष्यन्दि मधुरं गुरुदोषकृत् ॥ केदारस्येदम् । अण् ॥

कैदारकम् । न । केदारसमूहे । क्षेत्रे ॥ केदाराणांसमूहः । केदाराद्यञ्चेति वुञ् ॥

कैदारिकम् । न । कैदारके ॥ केदाराणांसमूहः । ठञ् कवचिनश्च । चात्केदारादपि ॥

कैदार्य्यम् । न । क्षेत्रे । कैदारिके ॥ केदाराणां समूहः । केदाराद्यञ्चेति यञ् ॥

कैरवः । पु । कितवे ॥ रिपौ ॥ न । कुमुदे । शुक्लोत्पले ॥ के जले रौति । कमले । पचाद्यच् । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । कैरवस्य हंसस्येदंप्रिय

म् । तस्येदमित्यण् ॥

कैरविणी । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुमुद्युक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कैरवाणिसन्त्यस्याम् । पु०इनिः ॥

कैरविणीखण्डम् । न । कैरविणीनां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कैरविणीफलम् । न । वेरा इतिप्रसिद्धे कुमुदबीजे ॥

कैरवी । पुं । चन्द्रे ॥

कैरवी । स्त्री । चन्द्रिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कैराटः । पुं । }
कैराटकः । पु । } स्थावरविषविशेषे ॥

कैरातः । पु । बलवत्पुरुषे । दीर्घ्रहे ॥ न । शम्बरचन्दने ॥ पु । न । भूनिम्बे ॥

कैरावम् । न । विडङ्गे ॥

कैरावी । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कैलासः । पु । शिवकुवेरयोः स्थाने । कुवेराचले । गणपर्वते ॥ केजले लासो लसनं मस्य केलासः स्फटिकः । इलादमादित्वलुक् । तस्यायम् । कैलासः । अण् ॥ यद्वा । केलीनां समूहः कैलम् । तस्यसमूहइत्यण् । तेनास्यतेऽत्र । आसउपवेशने । ह लर्थोतिघञ् ॥ आश्रयाद्दूरे ॥ कैलासात्पतदूर्ध्वं तु वोधिनीमुतदूर्ध्वत

इत्युक्ते ॥

कैलासनिकेतनः । पुं । शिवे । पार्वतीपतौ ॥

कैलासौकाः । पुं । कुवेरे ॥ शिवे ॥

कैवर्त्तः । पु । धीवर इतिप्रसिद्धे वेश्यागर्भे क्षत्रियेरसजाते । धीवरे । दासे । जालिके ॥ के जले वर्त्तन्ते । इत्तु० । पचाद्यच् । केवर्त्तानां मत्स्यानामयं घातकः । तस्येदमित्यण् ॥

कैवर्त्तमुस्तम् । न । }
कैवर्त्तमुस्तकम् । न । } कैवर्त्तीमुस्तके । कुटन्नटे ॥

कैवर्त्तिका । स्त्री । मालवप्रसिद्धेलताविशेषे । वल्लरञ्जायाम् । सुरञ्जायाम् । सुभगायाम् ॥

कैवर्त्तिमुस्तकम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥

कैवर्त्ती । स्त्री । परिपेलवे ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥

कैवर्त्तीमुस्तकम् । न । कुटन्नटे । वानेये । परिपेलवे । मोथा इतिभाषा ॥ इदन्तु वितुन्नकनाम्नो दृषस्य मुस्ताकृतिस्त्वगिति भावप्रकाशः ॥ कैवर्त्तानां जातिः कैवर्त्ती । कैवर्त्त्या मुस्तकम् ॥

कैवल्यम् । न । निर्वाणे । अत्यन्तदुःखत्रयप्रशमनलक्षणायाम् मुक्तौ ॥ आत्यन्तिकोहि दुःखत्रयाभावः कैवल्यम् । तच्च पुरुषस्य स्वाभाविक

कोकिलोत्सवः । पु । आम्रवृक्षे ॥

कोङ्क । पु । देशविशेषे ॥

कोङ्कण । पु । कोंकन इति प्रसिद्धे देशे ॥ अथाभ्यङ्गं समारभ्य कोटिदेशस्य मध्यगे। समुद्रप्रान्तदेशोऽपि कोङ्कण परिकीर्त्तितः ॥ न । शस्त्रभेदे ॥

कोङ्कणासुत । पु । परशुरामे ॥

कोच. । पु । सङ्करजातिविशेषे ॥ स तु मालच्छेदिगर्भे तीवरक्षोरसजातः । इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोजागर । पु । आश्विनपौर्णमास्याम् । द्यूतपूर्णिमायाम् । कौमुद्याम् ॥

कोट । पु । दुर्गे । कुटे । गढ इति भाषा ॥ कुटनम् । कुट० । भावे घञ् ॥

कोटक. । पु । घरामि राज इति भाषा प्रसिद्धे गृहकारके ॥ सतु कुम्भकार्यां गर्भे अट्टालिकाकारस्यौरसजात ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥

कोटर । पुं । न । वृक्षस्थितगह्वरे । निष्कुहे ॥ कोटरातिि । रा० । आत इतिक. ॥

कोटवी । स्त्री । चण्डिकायाम् । दुर्गायाम् ॥ नग्निकाम् । विवसनायांस्त्रियाम् ॥ कोटं याति । या० । आतो नुपेतिक ॥ गौ० ङीष् ॥

कोटिः । स्त्री । धनुषोऽग्रभागे ॥ अस्त्रादेरग्रभागे ॥ परीक्षकपरिकल्पितनिर्णयनिरूपणीये । प्रावादुकप्राप्तनिर्णयाप्ते ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ दशप्रयुते । शतलक्षसङ्ख्यायाम् । १०००००० ॥ पिडङ्गशाक इति गौड प्रसिद्ध शाके । पृक्कायाम् ॥ कूटयते ऽनया वा । कूट अप्रदाने । चु० । अचङ् ॥ कोटयति कोट्यते वा । कुटकौटिल्ये । इ. ॥ कुट्यते वा । इनजादिभ्यइतीञ् । सर्वधातुभ्यइतीन् वा । का० गुण ॥

कोटिक । पु । शक्रगोपकीटे ॥

कोटिजित् । पु । कालिदासे । मेघादूते ॥

कोटिपात्र । पुं । केनिपातके । अरित्रे इति हेमचन्द्र. ॥

कोटिर । पु । नकुले ॥ शक्रे । इन्द्रे ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

कोटिवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटिवर्षा । स्त्री । पिडिङ्गशाक इति गौडप्रसिद्ध पृक्कायाम् । कासारक इतिभाषा ॥ कोटिभिरग्रैर्वर्षति । म धु । वृष सेचने । अच् ॥

कोटिशः । पु । लोष्टभेदने । हेंगा इति भाषा ॥ कोटिना अग्रेण श्यति । शो तनूकरणे । सुपीतिक ॥ कोटिर

स्यान्नीति वा । लोमादित्वात् श. ॥

कोटिशः । अ । कोटीकोटी ॥

कोटीर । पु । किरीटे ॥ जटायाम् ।

कोटीवर्षम् । न । वाणासुरपुरे ॥

कोटीश. । पु । कोटिशे ॥

कोट्टः । पु । पुरस्य दुर्गे । राजधान्याम् ॥ न । दुर्गे । किल्ला गढ इतिभाषा ॥ कुट्टच्छेदनभर्त्सनयोः घञ् ॥

कोट्टवी । स्त्री । मुक्तकेश्याम् नग्नायां स्त्रियि ॥ वाससा मुक्तकेशी कोट्टवीनग्निकायश्चेतिजटाधर. ॥ दुर्गायाम् ॥ वाणासुरमातरि ॥ कुट्टनम् । कुट्ट° । घञ् । वा० गुणाभाव. । कोट्टंवाति । वा०। आत इति कः । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कोट्टवीपुरम् । न । वाणासुरपुरे ॥ कोट्टव्या'पुरम् ॥

कोट्टारः । पु । नागरे ॥ कूपे ॥ पुष्करिण्या पाटके ॥ कुट्यते । कुट्टच्छेदने प्रतापनेवा । वा° आरन् गुणश्च ॥

कोठ. । पुं । चक्राकारे कुष्ठरोगे । मण्डलके । त्वग्दोषे ॥ अस्य लक्षणम् । असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मविनिग्रहैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥ उत्कोठः सानुबन्धश्च कोठ इत्यभिधीयतेइति ॥ अन्यच्च । वरटीदष्टनिकाशः कण्डूमान् लोहितोऽस्रकफपित्तात् । क्षणिकोत्पादविनाश कोठ इति निगद्यते तज्ज्ञैरिति ॥ कुण्ठति । कुठिप्रतिघाते । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्य त्वान्ननुम् ॥

कोठर' । पु । अङ्कोठवृक्षे ॥

कोठरपुष्पी । स्त्री । वृद्धदारके ॥

कोणः । पु । वाद्यप्रभेदे ॥ वीणादीनां वादने । येन धनुषाकृतिना वीणादिर्वाद्यते तस्मिन् । नेपालभाषया गज्जा इति ख्याते वाद्यवादनकाष्ठे। बाजानेकीलकडी इति भाषा ॥ गृहादीनामेकदेशे । कूना इतिभाषा ॥ अश्रौ । अस्त्रादीनामग्रभागे । पाल्याम् ॥ लगुडे ॥ मङ्गलग्रहे । शैौ मे ॥ द्वयोर्दिशोर्मध्यभागे । विदिशि ॥ लग्नान्नवमपञ्चमयोः ॥ शनौ ॥ कुण्यते ऽनेन । कुणशब्दोपकरणयोः । हलश्चेति घञ् । कुणध्वने मवा । कर्त्तर्य्यप् ॥

कोणकुणः । पुं । उत्कुणे । उद्दंशे । उडुस खटमल मङ्कुण इत्यादिभाषाप्रसिद्धे मत्कुणे

कोथ. । पु । कथो इति गौड भाषा प्रसिद्धे नेत्ररोग विशेषे ॥ त्रि । मथिते ॥ शटिते ॥ यथा । मांसकोथः मांसगलनमिति ॥

कोदण्डः । पुं । भ्रुवि । भ्रूलतायाम् ॥ न । चापे । धनुषि ॥ पु । न । नी वृद्विशेषे ॥ कोटति । कुटमन्तलभा षणे । बा॰ अण्डन् । पृषोदरादि ॥ कौतेर्विच् । कोर्दण्डोऽस्यवा ॥

कोद्रव. । पु । धान्यप्रभेदे । कोरदूषे । कोदा इति भाषा ॥ कोद्रवो वात लो । ग्राही हिम पित्तकफापह ॥ कौतिकवतेवा । कुशब्दे कुङ्शब्दे वा । विच् । द्रवति । द्रुगतौ । अच् । कोश्चाऽसौ द्रवश्च ॥ केन वायुना द्रवतीति वा । पृ॰ ॥

कोप. । पु । क्रोधे ॥ मल्लनिवृत्तेरुपाय स्तत्त्व शास्त्रे । यथा । अपकारिणि चेत् कोप कोप कोपेकथ न हि । ध र्मार्थकाममोक्षाणां प्रसह्य परिपन्थि नीति ॥ अपिच । रिपौबन्धौ स्वदेहे च समैकात्म्य प्रपश्यत । विवेकिन कुत कोप स्वदेहावयवेष्विवेति ॥ कोपनम् । कुपक्रोधे । घञ् ॥

कोपन. । त्रि । कोपविशिष्टे । क्रोधिनि ॥ कुप्यति तच्छील । क्रुधमण्डार्थे भ्यश्चेतियुच् ॥

कोपलक. । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

कोपना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ कुप्यतितच्छीला । युजन्ताट्टाप् ॥

कोपलता । स्त्री । कर्णस्फोटायांलता याम् । चित्रपर्ण्याम् । चिपुटायाम् ॥

कोपित. । त्रि । कोपम्मापिते । सञ्जा तकोपे ॥ ता॰ इतच् ॥

कोपी । पु । जलपारावते ॥ त्रि । क्रोधने ॥ अवश्यङ् कुप्यति । कुप क्रोधे । आवश्यकेतिणिनि ॥

कोपोपाय । पु । दण्डे ॥ कोपजन्यउ पाय ॥

कोमलम् । न । जले ॥ त्रि । अकठिने । मृदौ । मृदुले ॥ मनोज्ञे ॥ का म्यबे । कमुकान्तौ । बा॰ अलच् । अ तउत्त्वम् ॥ कौतिवा । कुशब्दे । ह षा॰ कल' तस्यमुट् । वा॰गुण ॥

कोमलकम् । न । कोमलार्थे ॥ मृणाले ॥

कोमलवल्कली । स्त्री । लवल्याम् ॥

कोमला । स्त्री । क्षीरिकायाम् ॥ वृ त्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥

कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । फलकीजाली इतिभाषा ॥

कोयष्टि' । पु । जलकुक्कुभे खगे ॥ कं जल यष्टिरिवास्य । पृ॰ ॥

कोयष्टिक । पु । कोंडापाखी इतिगौ डभाषप्रसिद्धे टिट्टिभखगे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कोरक । पु । न । कलिकायाम् । कु ड्मले ॥ विकारकोरकावीतिमाघ

। कोरकोऽस्त्री कुड्मले स्यात् कक्कोल-
कमृणालयोरिति मेदिनिकरः। को-
रकन्तु कुड्मलेस्यादिति हेमोऽस्त्रेका-
र्थे। तथाच कलिकाकोरकः पुमा-
निव्यमरस्य प्रमादः। प्रायिकाभि-
प्रायो वा ॥ कक्कोलके ॥ मृणाले ॥
चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ कुर्यते। कुर
शब्देतारे। कृ॰वुन् ॥ यद्वा। कोरा
ति। कुरसंस्थाने। ण्वुल्। रलयो
रैक्यम् ॥

कोरङ्गी। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम् ॥ पि
प्पल्याम् ॥ कुरति। कुर॰। बाहु
लकादङ्गच्। गौरादि ङीष् ॥

कोरदूष। पु। कोद्रवे ॥ कोर दूषय
ति। दूषवैकृत्ये। णयन्त'। कर्म
ण्यण् ॥

कोल। पु। अङ्कपाल्याम् ॥ शनौ ॥
चित्रे। चीता इतिभाषा ॥ वराहे।
शूकरे ॥ उत्सङ्गे। क्रोडे। भुजान्त
रे ॥ कोंगा केंगी इतिच भाषाप्रसि
द्धे। प्लवे। भेलके। अल्पनौकाया
म्। उडुपे ॥ अस्त्रविशेषे। टङ्कद्व
यमाने ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे। स
तु लेटात् तीवरकन्यायां जातः।
इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ म्लेच्छधारि
णि म्लेच्छजातिविशेषे ॥ सच पूर्वं
क्षत्रिय आसीत् सगरेणास्य वेद

ग्रामाद्याख्यानविषयीकृतः ॥ [illegible]
चायुधः ॥ देशविशेषे ॥ न। चव्ये ॥
मरिचे ॥ तोलकपरिमाणे ॥ बदरे
। कोलफले ॥ कोल्याः फलम्। अ
णु लुकौ। लुक् तद्धितलुकीतिङी
षोलुक् ॥ सौवीरास्त्रषु सम्पक्कं म
धुर कोलमुच्यते। कोलन्तु बदरं
ग्राहि रुच्य मुष्णञ्च वातहृत्। कफ
पित्तकर ञ्चापि गुरु सारक मीरित
म् ॥ कोलति। कुलसंस्त्याने। ज्व
लितीतिणः ॥ यद्वा। कोलतिपौन
स्त्यात्। अच् ॥ यद्वा। कोलन्यङ्गा
न्यत्र। हलश्चेतिघञ् ॥

कोलकः। पु। अङ्कोठवृक्षे ॥ बकुलतर
वृक्षे ॥ न। काँकला इतिगौडभा
षाप्रसिद्धे गन्धद्रव्यविशेषे। कक्कोले
॥ मरिचे ॥ कोलति। कुल॰। ण्वु
ल्। कृञादिभ्यो वुन्वा ॥

कोलकन्दः। पु। महाकन्दविशेषे। [illegible]
[illegible]। पुटकन्दे ॥

कोलकर्कटिका। स्त्री। मधुखर्ज्जूरिका-
याम् ॥

कोलदलम्। न। नखीनामगन्धद्रव्ये
॥ कोलस्य बदर्या इव दलम् ॥

कोलनासिका। स्त्री। वृश्चिकालीवृक्षे ॥

कोलपुच्छः। पुं। कङ्कपक्षिणि ॥

कोलमूलम्। न। पिप्पलीमूले ॥

कोलम्बक । पु । वीणाय काये । तन्त्रीहीने अलावूदण्डककुभसमुदाये ॥ कोलति । कुल० । बाहुलकाद म्बच् । तत संज्ञायां कन् । ओष्ठ्य मध्य ॥

कोलवल्ली । स्त्री । वशिरे । करिपिप्पल्याम् । कोलइववल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कोलवालुकम् । न । कक्कुष्ठे ॥

कोलशिम्बि: । स्त्री । कालकुशीति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । शूकरपादिकायाम् । कोलशिम्बि समीरघ्नीगुर्व्युष्णा कफपित्तकृत् । शुक्राग्निसादकृद्रुक्षा रुचिकृद्बद्धविट्गुरु ॥

कोला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्यभेषजे ॥ कोलिद्रुमे ॥ सुरथस्य राजधान्यन्तरे ॥ अस्त्रविशेषे ॥ कोलति । कुल० । ज्वलितीतिणा । पचाद्यच् । टाप् ॥

कोलाख. । पु । देशविशेषे ॥

कोलापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धे लक्ष्मीदेव्या स्थानविशेषे ॥

कोलाविध्वंसी । पु । कोलावासिनि ॥ कोलां विध्वंसितु शीलमस्य । विध्वंसेन धातो रन्यार्थं करणम् ॥ पर्वतवासिनिम्लेच्छ विशेषे ॥ एवंचायतत्सम्लेच्छा पर्वतवासिन । कोलाविध्वंसिन प्रागुक्ता. पृथ्वीग्रहणतत्परा इति देवीभागवतोक्ते । अत्र नामैकदेशेनामग्रहणमितिन्यायात् कोलाशब्द' कोलाहल वाचक । तथाचकोलाहलेनान्यायेनैव मधुराज्यविध्वंसनशीला. नतुयुद्धनीत्यवलम्बिनइत्यर्थइति भागवत व्याख्यानेनीलकण्ठश्चैव ॥ यद्वा । कोलां काश्चित् सुरथस्य राजधानीं विध्वंसितु सुपमर्दितु शीलमस्य णिनि. ॥

कोलाहल । पु । कलकले । बहुविध दूरगाव्यक्तध्वनौ ॥ कुल० । कोलन कोल' एकीभावः तमाहलति । हल विलेखने । अच् ॥ गिरिवि० ॥

कोलि । पु । स्त्री बदर्याम् ॥ कोलति । कुल० । इन् ॥

कोली । स्त्री । बदर्याम् । बेर इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥ कोलति घनीभवति । कुल० । अच् । गौ० ङीष् ॥

कोविद. । पु । धीरे । पण्डिते । विदुषि ॥ विवेकिनि ॥ कौति धर्मादि । कुशब्दे । कवते वा । कुङ् शब्दे । विच् । गुण । कोर्वेदस्य विदो वेत्ता । इगुपधेतिक ॥ कवि वेदे विदा यस्य वा ॥

कोविदार । पु । रक्तकाञ्चनारे । चमरिके । कचनार इति भाषा ॥ को

विदारकलिकातिकोमला तक्रसिद्ध तिलतैलपाचिता । हिङ्गुवासजम्बु वासवासिता वेसवारखचिताऽति लोभदा ॥ काञ्चनारं कषायःस्या द्रुष्मं शीतलरो लघु । रूक्षः पि त्तास्रकृत् मदरसयोशियसमुत् ॥ कुम् भूमिं विदृणाति । दॄ विदारणे । कर्मण्यण् । पृषोदरादि. ॥

कोशः । पु । न । कुड्मले ॥ चषके । पानपात्रे ॥ दिव्ये ॥ खड्गपिधाने ॥ जातिकोषे । जायफल इति भाषा ॥ अर्थसङ्घाते । अर्थचये ॥ पेश्याम् । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे ॥ योनौ ॥ शिम्बायाम् ॥ गोपनगृहे । गुप्तिस्थाने ॥ हिरण्यादिनिः क्षेपाधारे । मञ्जूषायाम् ॥ आच्छादके ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयवि ज्ञानमयानन्दमयेष्वात्मनः शरीरे षु ॥ पनसादिफलस्यान्तःस्थावय वे । कोया इति भाषा ॥ शब्दान्तर संयोगे शोषकशब्द कोशं यथा कुसु मकोश नेत्रकोश इति ॥ कुश्यते । कुशसंश्लेषणे । अकर्तरि चेति घञ् ॥ अकुड्मले । हिरण्ये । कृताकृतयोर्हे मरूप्ययो. ॥

कोशकारः । पु । कुशिकार इति प्रसि द्धे इक्षुविशेषे पञ्चालगुणान् मृदु

न्वमध्ये ॥ कोशं करोति । · रण्ण ॥

कोशकृत् । पु । कोषकाराख्ये इक्षु॰ भेदे ॥

कोशफलम् । न । कक्कोले ॥ कोशे फल मस्य ॥

कोशफला । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ महाको शातक्याम् ॥

कोशल । पुं । अयोध्यायाम् । स रयूकूले निविष्टे जनपदविशेषे ॥ कुश्यति । कुशसंश्लेषणे । बोपदेव मते तालव्यान्त । वृषादित्वात् कलः । बाहुलकाद् गुणः ॥

कोशला । स्त्री । अयोध्यानगर्याम् । साकेते ॥ टाप् ॥

कोशलात्मजा । स्त्री । श्रीरामचन्द्रस्य मातरि । कौसल्यायाम् ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

कोशशिम्बिकम् । न । मूस इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कोशस्थः । पुं । कोशस्थे जलचराख्ये गणे ॥

कोशाम्रम् । न । वृक्षविशेषे । मधुमूले । इत्कटे ॥ इतिहारावली ॥

कोशातकः । पुं । कठे ॥ कोशमतति । अत॰ । क्वुन् ॥

कोशातकी । पुं । वाणिज्ये ॥ वणिजि ॥

वहुवार्थौ ॥ इति विश्वः ॥

कोशातकी । स्त्री । पटोल्याम् ॥ घोषके । तोरई इति प्रसिद्धे शाके ॥ तत्पत्रशाकप्रकारस्तु । कोशातकी वल्लिभवाऽग्रपल्लवा तक्रेणयुक्ता सुघृतेन संस्कृता । सम्मर्जिता सैन्धवहिङ्गुमाधिके तैलेऽतिरुच्यावहुदृष्टिदायका इति ॥ तत्फले ॥ हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफल प्रत्ययस्यलुक् । गौ० ङीष् ॥

कोशाम्र । पु । कोशाम इति गौडभाषाप्रसिद्धे फलवृक्षविशेषे । सुकोषके । क्षुद्राम्रे । कृमिवृक्षे ॥ कोशाम्र कुष्ठशोथाऽस्रपित्तव्रणकफापह. । तत्फल ग्राहि वातघ्न मम्लोष्णं गुरुपित्तलम् । पक्वन्तु दीपन रुच्यं लघूष्णं कफवातहृत् ॥

कोशिका । स्त्री । मुद्रपर्ण्याम् ॥

कोशी । स्त्री । पत्रदृश्याम् । पादरण्याम् ॥

कोष । पु । न । कुड्मले ॥ पानपात्रे ॥ दिव्ये । शपथे ॥ खङ्गपिधाने ॥ जातीकोषे ॥ अर्थसमूहे ॥ यथा । मुक्ताकनकरत्नाढ्य पितृपैतामहोपार्जित: । धर्मार्जितोव्ययसह कोष कोषज्ञसम्मत ॥ धर्म हेतोस्तथा र्थाय भृत्यानाम्भरणायच । आपदर्थ ञ्चसंरक्ष्य कोष कोषवता सदेति ॥ भिक्षाच राजकोषश्चस्तोकस्तोकेन वर्द्धते । अञ्जनञ्च धनञ्चैवस्तोकस्तोकेन क्षीयते ॥ पेश्याम् । पश्चिमाण्डे ॥ कुषति निष्कामत्यस्मात् स्वयमेव कुष्यते वा । कुषनिष्कर्षे । अकर्त्तरिचेति घञ् ॥ शब्दादिसमूहे ॥ योनौ ॥ कृताकृतस्वर्णरूप्ययो' । अकुप्ये । हिरण्ये ॥ शिम्बायाम् ॥ भाण्डागारे ॥ पनसादिफलान्त.स्थावयवे ॥ अन्नमयादिपञ्चसु ॥ द्वितीयभवने ॥ शब्दान्तरसयोगे गौणकवाचकोयम् । यथा । छत्रकोषो नेत्रकोषइत्यादि ॥

कोषक । पु । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥

कोषकार । पु । कुषारि इति गौडभाषा प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कोषकारो गुरु: शीतो रक्तपित्तक्षयापह ॥ गुटिपोका इति गौ० प्रसिद्धे तन्तुकीटे ॥ कोषकारवदात्मानं वेष्टय वा ऽत्रवध्यसे ॥ अभिधानस्य कर्त्तरि ॥ कोष करोति । कर्मण्यण् ॥

कोषचञ्चु । पु । सारसखगे ॥

कोषपानम् । न । तत्तद्दितिकर्त्तव्यताकप्रकृतिषयजलपान रूपे परीक्षाविशेषे ॥

कोषफल. । पु । घोषाख्य०ध्याम् ॥

न । कर्पूरतुल्यगन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ कोषे फलमस्य ॥

कोषफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ॥

कोषवृद्धि । स्त्री । अण्डवृद्धौ ॥ कुरण्डे ॥

कोषशायिका । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

कोषस्थ । पु । जलचरजीवविशेषा वाङ्गवो ॥ यथा । शङ्खः शङ्खनकश्चापि शुक्तिशम्बूककर्कटाः । जीवा एवंविधाश्चान्ये कोषस्थाः परिकीर्त्तिता इति ॥ कोषस्थामधुरा स्निग्धाः पित्तवातहरा हिमाः । बृंहणा बहुवर्चस्का वृष्या श्च बलवर्द्धना इति ॥

कोषातक । पु । कचे । केशे ॥ कोठे ॥कोषमततति । अत० । क्वुन् ॥

कोषातकी । स्त्री । श्वेतघोषे । घोषके ॥ ज्योत्स्निकायाम् । पटोल्याम् ॥ कोषमतति । अत० । क्वुन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कोषाम्रम् । न । कोसोड़ा इतिगौड़भाषाप्रसिद्ध फलविशेषे ॥ अस्यगुणा । कफवायुनाशित्वम् अग्निदीपनत्वम् मलवद्धताकारित्वञ्चेति ॥

कोषी । पु । आम्रवृक्षे ॥

कोषी । स्त्री । पादुकायाम् ॥

कोष्ठः । पु । कुशूले ॥ गृहमध्ये ॥ कुक्षे मध्ये ॥ यथा । स्थानान्यामाग्नि पक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृदुण्डुक फुप्फुसश्च कोष्ठइत्यभिधीयते इति ॥ त्रि । आत्मीये । निजे ॥ कुष्यते । कुष० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्निति थन् ॥

कोष्ठाक । पु । पर्वतान्तरे ॥

कोष्ठागारम् । न । धान्यादिकोष्ठके । कोठार इतिभाषा ॥

कोष्णम् । न । ईषदुष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ ईषदुष्णात् कोष्णम् । ईषदर्थइतिकादेशः ॥

कोसल । पुं । सरयूतीरनिविष्ट जनपदविशेषे । अयोध्यानगयाम् ॥ कुस्यति । कुससंश्लेषणे । इन्ध्यान्तोनिर्विवादः । बाहुलकात् कलप्रत्ययोगुणश्च ॥ यद्वा । कौशृथिव्यां सलति गच्छति । सलगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात् कुशब्दस्यगुणः ॥

कोहल । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ नाट्यशास्त्रप्रवर्त्तकमुनिविशेषे ॥ मद्ये इति हेमचन्द्रः ॥

कौकृत्यम् । न । अनुतापे ॥ अयुक्तकरणे ॥

कौक्कुटिक । पु । दाम्भिके ॥ अदूरप्रेरितेक्षणे । भिक्षौ ॥ कुक्कुटीमायापादमात्रं । तौपश्यति । संचार्यां ललाटकुक्कुट्यौपश्यतीतिठक् । कु

कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशो लक्ष्यते । अन्यासीहि कीटादिवध भीत्या पादविक्षेपपर्याप्तदेशपर्यन्त मेव चक्षु सयम्य गच्छति ॥

कौकुटिकन्दल । पुं । बेडासाँप इति गौडप्रसिद्धे सर्पविशेषे । भाखडपुष्पे ॥ इतिचिकाण्डशेष ॥

कौक्ष । त्रि । कुक्षौ भवे ॥ तत्रभव. इ त्यण् ॥

कौक्षेयकः । पु । असौ । खड्गे ॥ कुक्षौ भ व । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य श्वास्यलङ्का रेष्विति ढकञ् ॥

कौङ्क. । पु ।
कौङ्कण । पु ।
कौङ्किण. । पु । } कोंकनइतिप्रसिद्धे कोङ्कणदेशे ॥

कौट. । पु । कुटजवृक्षे ॥ स्वतन्त्रे ॥

कौटज' । पु । कुरैया इतिप्रसिद्धे वृक्षे । कुटजे ॥कूटोऽद्रिशृङ्ग तएवकौट कौटेजायते स्म । सप्तम्यांजनेर्ड । न । कुटजफले ॥ कौटजन्तु लघु स्वादु मृदु ग्राहि च पित्तलम् । ज्व रहृद्रोगपित्तासृगुदावर्त्त श्रमापजि त् ॥ कुटजकुसुमे ॥ तच्छाकप्रका रोयथा । काञ्जिकेन मधुरेण मुद्ग सं स्वेदितः कुटजपुष्पगुलुच्छ' । पा चित' सलवण स्तिलतैले याति हि क्रमुरभीरुचिमत्त्वम्॥ कौटजं कु सुमं ग्राहि सुस्वादु मदुशीतलम् । लघु हृद्रोगपित्तासृगुदावर्त्तज्वरं ह रेत् ॥

कौटतक्ष । पु । स्वकर्मजीविनि स्वा धीने निजालयस्थे तक्षणि ॥ कुट्या म्भव कौटः स्वतन्त्र सचासौ तक्षा च । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्ण इतिटच् समासान्त ॥

कौटल्य. । पु । वात्स्यायनमुनौ ॥

कौटसाक्षी । पु । मिथ्यासाक्षिणि ॥

कौटिक' । त्रि । खटीक इतिप्रसि द्धे मांसविक्रयजीविनि । वैतसिके ॥ कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति । चरतीतिठक् ॥

कौटिलिक । पु । व्याधे ॥ कर्मारे ॥ कुटिलिकया हरति मृगान् अङ्गा रान्वा । अणुकुटिलिकायाइत्यण् ॥

कौटिल्यम् । न । अपसरणे ॥ चाणक्य मूलके ॥ कुटिलतायाम् ॥

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमितव्रीह्या दिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ कुडवस्य वाप. । तस्यवापइतिठञ् ॥ पात्रविशेषे ॥ कु डवंसम्भवति । सम्भवत्यवहरतिप चतीतिठञ् । कुडवस्तस्मिन् समा वेशयतीत्यर्थ' । टिड्ढेतिङीपि कौ डविकीत्याद्यपी । कुडवमुपसहर ति पचति वेत्यर्थः ॥

कौणप । पु । राक्षसे । क्रव्यादे ॥ कुणपमन्नं भक्षयितुमीशमस्य । शी लमित्यण् ॥ यद्वा । कोणं पाति । आतइतिकः । कौणपस्त्र निर्ऋते रत्न ए कौणपः । तस्येदमित्यण् ॥

कौणपदन्तः । पु । भीष्मे । इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कौण्डिन्य. । पुं । मुनिविशेषे । विष्णुगुप्ते ॥ कुण्डिन्या.गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्यात्यञ् ॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्ति कुण्डिनजितिबहुत्वेयञोलुकि । कुण्डिना: ॥

कौतुकम् । न । अपूर्वविषयदर्शनोपभोगोत्साहे । कुतूहले ॥ उत्सवे ॥ अभिलाषे ॥ नर्मणि ॥ हर्षे ॥ परम्परायातमङ्गले ॥ उद्वाहसूत्रे । हस्तसूत्रे ॥ गीतादौ भोगकाले ॥ कुतूहल्मोमिलिखात्पाणं कायति । कै० । आतानुपेतिक. । उपपदसमासः । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येति-ह्रस्वः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । कुत्साम्भन. । अध्या० ठञ् । इसुसुक्तान्तात्कः । केऽण इति ह्रस्व. ॥

कौतूहलम् । न । कुतूहले । कौतुके ॥ कुतूहलति । इच्छाविलेखने । मू० कः ॥ यद्वा । इच्छति । इच० पचाद्यच् । कुत्साचलम् । प्रज्ञाद्यण् ॥ कुतूहलस्य कर्म भावो वा । यु० अण् ॥

कौत्सः । पु । कुत्सस्यापत्ये । ऋषिविशेषे ॥ ऋष्यण् । बहुत्वे कुत्साः ॥

कौदालीकः । पु । वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुरजक्यांतीवराज्जात ॥

कौद्रविकम् । न । सौवर्चललवणे ॥

कौद्रवीण । त्रि । कोद्रवक्षेत्रे ॥ कोद्रवाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानाम्भवने क्षेत्रेखञ् ॥

कौन्तिक । त्रि । प्रासिके । कुन्तयोधिनि ॥ कुन्तः प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । भक्षागन्धिन्यौषधौ ॥ कुन्तिषु देशविशेषे सुभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

कौन्तेय. । पु । युधिष्ठिरादिकुन्तीतनयेषु ॥ अपत्ये स्त्रीभ्योढक् ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कौपम् । न । कूपोदके ॥ भूमौखातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृति. । बद्धोऽबद्ध स कूपः स्यात्तदम्भ कौपमुच्यते ॥ कौपं पयो यदि स्वादु पित्तदोषघ्नं हितं लघु । तत् क्षारं कफवातघ्नं दीपन कफकृत्परम् ॥

कौपीनम् । न । अकार्ये ॥ चीरे । मेखलाबद्धपरिधेयखण्डे ॥ गुह्यप्रदेशे ॥ पापे ॥ कूपपतनमर्हति कौपीन

म् पापम् । तत्साधनत्वात् तदङ्गोप्यत्वात् पुरुषलिङ्ग मपिकौपीनम् । तत् सम्बन्धात् तदाच्छादन मपि कौपीनम् । आलीनकौपीने अघृष्टा कार्ययोरितिसाधु । नाज्ञावयवार्थे ऽतीवाभिनिवेष्टव्यम् । रूढिशब्दत्वात् ॥

कौमारम् । न । जन्मावधिपञ्चमाब्दपर्यन्ताया मवस्थायाम् । पञ्चमाब्दमभिव्याप्यावस्थायाम् ॥ कौमारम्पञ्चमाब्दान्तमित्युक्त ॥ कुमारस्यकर्म भावोवा । वयोवचनत्वादण् ॥ तन्त्रमते षोडशवर्षपरिमितायाम वस्थायाम् ॥ जात. कु पृथिवीं पञ्चां मारयेत् तत्कुमारक. । इति प्रमाणतो विद्धि कौमारं प्राग्भवाब्दत ॥ तद्वति । पु । स्त्री ॥ पु । युवराजे । कुंवरइति भाषा ॥ सर्गविशेषे ॥ पत्यौ ॥ अपूर्वपतिङ् कुमारीं पतिरुपपन्न' । कौमारापूर्ववचन इतिद्वितीयान्तादुपयमनकर्त्तयण् प्रत्ययेनसाधु ॥

कौमारभृत्यम् । न । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथा । कुमाराभरणधात्रीक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्यग्रहसमुत्थाना ञ्च व्याधीना मुपशमनार्थं य त् तत् ॥

कौमारी । स्त्री । मातृकाविशेषे । कार्त्तिकेय शक्तौ ॥ वाराहीकन्दे ॥ भार्यायाम् ॥ अपूर्वपति कुमारी पतिमुपपन्ना । कौमारापूर्ववचनेइति प्रथमान्तात् स्वार्थे ऽण् प्रत्यये नसाधु ॥

कौमुद । पु । कार्त्तिकमासे ॥

कौमुदिका । स्त्री । उमासखीविशेषे ॥

कौमुदी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशिकायाम् ॥ आश्वयुज्यां पूर्णिमायाम् ॥ कुमुदानामियम् । तस्येदमित्यणिटिड्ढेतिङीप् ॥ कार्त्तिक्याम् । कार्त्तिकोत्सवे ॥ कुशब्देन मही ज्ञेया मुद्हर्षे ततोद्वयम् । धातुज्ञैर्नियमैश्चैव तेन सा कौमुदीस्मृता ॥ कौ मोदन्ते जना यस्यां नानाभावै परस्परम् । हृष्टा तुष्टा सुखापन्ना स्तेन सा कौमुदी स्मृता ॥

कौमुदीचार । पु । न । कोजागरपूर्णिमायाम् । शारद्याम् ॥

कौमुदीपति । पु । इन्दौ ॥ कौमुदा. पति ॥

कौमुदीवृक्ष: । पु । दीपवृक्षे । दीवट इति भाषा ।

कौमोदकी । स्त्री । विष्णोर्गदायाम् ॥ को पृथिव्या मोदक पालकत्वात् कुमोदको विष्णु: तस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

कौमोदी । स्त्री । कौमोदक्याम् ॥

कौरव । पु । कुरुराजसन्ततौ । धृतराष्ट्रादिषु । पाण्डवेषु च ॥ पाण्डो' कुरुवंशजत्वात् । कुरोरयम् । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥

कौरवक' । पु । कौरवे ॥ कुरुषु भव कुरोरयं वा । विभाषा कुरुयुगन्धराभ्यामिति वुञ् ॥

कौरव्य. । पु । कौरवे ॥ कुरोरपत्ये । कौरव्य कौरव्यौ कौरव्या ब्राह्मणा । कुर्वादिभ्योण्य' ॥ चत्रियेतु । कुरुनादिभ्योण्य इति ण्येकृते तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियामितिबहुत्वे लुकि कौरव्य कौरव्यौ कुरव. इति बोध्यम् ॥

कौर्प्यः । पु ।
कौर्प्यास्य. । पु । } वृश्चिकराशौ ॥

कौल. । त्रि । आन्वयिके । सत्कुलोत्पन्ने । कुलीने ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गते दिव्यभावरते । कुलाचाररते । ब्रह्मविदि ॥ यथा । दिव्यभावरत कौल. सर्वत्र समदर्शन इति ॥ अपि च । पशो वैष्णा ह्यव्यमन्त्र. पशुरेव न संशय । वीरा ह्यव्यमनु वीर' कौला ब्रह्मविद्भवेदिति मत्स्यानीतन्त्रम् ॥ कुलेभवः । अण् ॥

कौलटिनेयः । पु । स्त्री । कौलटेये । सतीभिक्षुक्या. सुते । सत्या भिक्षार्थं गेहाद्गेहमटन्त्याः पुत्रे ॥ कुलटाया अपत्यम् । कुलटायावेतीनङ् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेय' । पु । स्त्री । कौलटिनेये । सतीभिक्षुकीपुत्रे ॥ असतीपुत्रे । बान्धकिनेये । बन्धुले ॥ कुलटाया: अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेर' । पुं । असतीसुते । बान्धकिनेये । कौलटेये ॥ कुलटाया. अपत्यम् । क्षुद्राभ्योवेतिढ्रक् । अत्रन्हीना ग्रीवत्तीनाहि क्षुद्रा ॥

कौलत्थः । त्रि । कुलत्थसम्बन्धिनिरसादै ॥ कुलत्थस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ कुलत्थै. संस्कृते ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥

कौलत्थीनम् । त्रि । कुलत्थोद्भवक्षेत्रे॥ कुलत्थानाम्भवनङ्क्षेत्रम् धान्यानाम्भवने क्षेत्रेखञितिखञ् ॥

कौलव: । पुं । ववादिषु तृतीयकरणे॥ तत्रजातस्यफलं यथा । वाग्मी विनीतो नितरांस्वतन्त्रः प्रागल्भ्ययुक्तो मनुजो महौजा । सुसम्मत: स्या द्विदुषां कृतज्ञ श्चेत् कौलवाख्यं करणंप्रसूताविति ॥

कौलालकम् । त्रि । कुलालेन कृते ॥ कुलालादिभ्यो वुञ् ॥

कौलिक । पु । तन्तुवाये ॥ कुलमार्ग प्रवर्त्तके परशिवे ॥ शक्तकौलिक इतिश्रुते ॥ त्रि । कुलमार्गस्थे । ब्रह्मविदि ॥ पाषण्डे ॥ कुलपरम्परायाते ॥ यथाकौलिक धर्मएष. ॥

कौलीनम् । न । गुह्ये ॥ जन्ये । परीवादे । लोकापवादे ॥ अकार्ये । कुकर्मणि ॥ कुलीनत्वे ॥ अहिपशुपक्षिशुनां युधि । प्राणिद्यूते ॥ कुलीनस्य कर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥

कौलीन्यम् । न । कुलीनत्वे ॥

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कौलेय । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपो भरतस्य ॥

कौलेयक । पु । कुक्कुरे । शुनि ॥ कुलेभव. । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य श्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥ त्रि । कुलीने ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यांयड्डकञावितिढकञ् ॥

कौल्माषीणम् । त्रि । कुल्माषोद्भवक्षेत्रे ॥ कुल्माषाणां भवनङ्क्षेत्रम् । धान्यानामितिखञ् ॥

कौल्य । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपकोष' ॥

कौवलम् । न । कुवले । कोलिफले ॥

कौवेरम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुवेराऽनुगे ॥ कुवेरसम्बन्धिनि तलायैच ॥ कुवेरस्येदमित्यर्थे ऽण्

कौवेरी । स्त्री । मातृभेदे ॥ उत्तरदिशि ॥ कुवेरशक्त्याम् ॥ अणन्तान्ङीप् ॥

कौशम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कौशलम् । न । क्रियायां नैपुण्ये । कुशलतायाम् ॥ यथा । क्वचातिकर्कश शास्त्र. क्वचातिललित शुचि । एकत्र काव्ये व्याख्यातु स्ना वहो कौशलं कवे ॥ इत्यमरकमलकटीका ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । यु॰ अण्

कौशलिका । स्त्री । प्राभृते । उपायने ॥ कुशलप्रश्ने ॥

कौशली । स्त्री । कुशलप्रश्ने ॥ प्राभृते ॥

कौशलेय ।पु । श्रीरामे । रघूत्तमे ॥

कौशल्यम् । न । कुशलतायाम् ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ त्रि । कोशलायांभवे ॥

कौशल्या । स्त्री । राममातरि ॥ कुशलैव । स्वार्थेष्यञ् ॥

कौशल्यायनि. । पु । कौसल्यायनौ ॥

कौशल्येय । पु । सीतापतौ । श्रीरामे ॥ कौशल्यायाअपत्येर्थेढक् ॥ मनोमयादान्तरे विज्ञानमये कोषे ॥ कौशल्या सर्वार्थावयोमसतमर्थावुद्धिस्तस्याभव ॥

कौशाम्बी । स्त्री । कुशाम्बनिर्वृत्तायां

नगर्याम् । वत्सपत्तने ॥ कुशाम्बे न निर्वृत्ता । तेननिर्वृत्तमित्यण् । ङीप् ।

कौशिक । पु । विश्वामित्रमुनौ ॥ कुशिकस्यापत्यम् ऋष्यण् । गोत्राऽप त्येतु बिदाद्यञ् ॥ कौशभवो वा ॥ अध्या० ठञ् ॥ नकुले ॥ व्यालग्राहे ॥ गुग्गुलौ ॥ शक्रे ॥ कोषज्ञे ॥ उलूके ॥ शृङ्गाररसे ॥ मज्जनि ॥ अश्वकर्णवृक्षे ॥

कौशिकप्रिय । पुं । रामचन्द्रे ॥

कौशिकफलः । पुं । नारिकेले ॥

कौशिका । स्त्री । नारिकेलफलनिर्मिते पानपात्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौशिकात्मज. । पु । अर्जुने । पार्थे ॥

कौशिकायुधम् । न । इन्द्रचापे ॥

कौशिकाराति. । पु । काके ॥

कौशिकी । स्त्री । चण्डिकायाम् ॥ कोशान्निर्गता । तदुक्तम् । शरीर कोशाद्यत्तस्याः पार्वत्यानि. सृता म्बिका । कौशिकीतिसमस्तेषु स तोलोके षुगीयत इति पृषोदरा त्वात्साधुत्वम् ॥ तल्लसाने ॥ नदी विशेषे ॥ नाट्यवृत्तौ ॥

कौशिकद्रोज. । पु । आक्षोटवृक्षे ॥

कौशीतकी । स्त्री । उपनिषद्विशेषे ॥ अगस्त्यमुनेर्भार्यायाम् । लोपामुद्रायाम् ॥

कौशीलवम् । न । नृत्यगीतवादित्रानुबन्धे ॥

कौशेयम् । त्रि । कृमिकोशोत्थवस्त्रादौ । रेशमिकपडा इति भाषा ॥ कोशे सम्भूतम् । कोशाड्ढञ् । कोशस्यविकारो वा । विकारे वा ढञ् ॥

कौषिक । पु । कोशिकार्थेषु ॥

कौषिकी । स्त्री । उमायाम् । नदीविशेषे ॥

कौसल्या । स्त्री । श्रीरामचन्द्रजनन्याम् ॥ कोसलस्य राज्ञो ऽपत्यं स्त्री । वृद्धेत् कोसलाजादाञ्ञ्यङ् इति ञ्यङ् । यङश्चापितिचाप् ॥ सूत्र निर्देशात् कोसलशब्दो दन्त्यसकारमध्य ॥

कौसल्यानन्दन. । पु । श्रीरामे ॥ कौसल्याया नन्दन ॥

कौसल्यानन्दवर्द्धन. । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ कौसल्याया आनन्द वर्द्धयति तच्छील । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥ कौसल्यानन्दस्य वर्द्धनो वा ॥

कौसल्यायनिः । पु । श्रीरामे ॥ कोशलस्यापत्यम् । कौशल्यकार्मार्याभ्यां चेतिफिञ् । परमप्रकृतेरेवायमिष्यते । तार्हंसूत्रे विकृतिनिर्देशोव्यर्थ. स्यात् । मध्यर्थ. । यत प्रत्ययस

न्वियोगेन प्रकृतिरूपनिपात्यते ॥ कौसल्यादयस्तालव्यमध्याअपि बोध्या. ॥

कौसीद्यम् । न । आलस्ये । तन्द्रायाम् ॥ कुसीदस्यभावे ॥

कौसुमम् । न । कुसुमाञ्जने । पुष्पाञ्जने ॥

कौसुम्भ. । पु । अरण्यकुसुम्भे ॥ न । शाकविशेषे ॥ यथा । कौसुम्भ कोमल शाक कासमर्दविमर्दितम् । पाचितं तत्सुष्टते माणिमन्थविमिश्रितम् ॥ कौसुम्भं कासजि च्छ कं रूक्ष मुष्णञ्च पित्तलम् । सुस्वादु मधुरं पाके लघु रुच्य सरं हितमिति ॥ त्रि । कुसुम्भपुष्परागयुक्ते । कसूंभा कसूमी इति भाषा ॥ कुसुम्भेन रक्तम् । तेनरक्त रागादित्यण् ॥ तस्येदमित्यण् वा ॥

कौसृतिक. । त्रि । मायाकारे ॥ कुसृत्याचरति । ठक् ॥

कौस्तुभ । पु । विष्णोर्मणिभेदे ॥ यथा । आत्मान मस्य जगतो निर्लिप्त मगुणामलम् । बिभर्त्तिकौस्तुभ मणिस्वरूप भगवान् हरिरितिविष्णुपुराणम् ॥ कुत्सितं स्तुभ्नाति व्याप्नोति इतिकुस्तुभो ऽब्धि । तत्रभव । अण् ॥ कुं स्तोभते इति कुस्तुभो विष्णु । स्तुभस्तम्भे । मूःक' । तस्यायमिति वा ॥

कौस्तुभलक्षक । पु । विष्णौ ॥

कौस्तुभवक्षा । पु । पृश्निगर्भे । विष्णौ ॥

क्रकच । पु । ग्रन्थिलाख्यतरौ ॥ पु । न । करपत्रे । करवत् करौत आराइति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ षष्ठ्यादिति थयो मन्दा दिलोम क्रकच' स्मृत ॥ क्र० इति कचति । कचशब्दे । पचाद्यच् ॥

क्रकचच्छद' । पु । केतकीवृक्षे ॥ क्रकचसदृशा च्छदा यस्य सः ॥

क्रकचपत्र. । पुं । शाकवृक्षे ॥

क्रकचपात् । पु ।
क्रकचपाद । पु । } कृकलासे ॥

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । कवयी इतिप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

क्रकण' । पु । कयार इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कृकरे ॥ क्रइति कणति । कण० । अच् ॥

क्रकर । पु । करीरवृक्षे ॥ क्रकचे ॥ दीने ॥ क्रकचे ॥ क्रइतिकरोति । अच् ॥ क्रइतिशब्दकरणशील' । कृञो हेतुताच्छील्येतिट ॥

क्रतु' । पु । यज्ञे । श्रौताग्निष्टोमादौ ॥ सोमसाध्ययागे । यूपसहिते यज्ञे ॥ काम. क्रतु कर्म जन्म स्त्येषामेव

क्रमोभवेत्। तत्रकामक्रत्वोरभेदमा शङ्क्याह। पुंसो या विषयापेक्षा स काम इति भण्यते॥ स एव वर्द्धमान सन् क्रतुत्वं प्रति पद्यते। रुचेरति शय त्याम्ये विषये क्रतुरीर्यते इति॥ सङ्कल्पे॥ ब्रह्मणः कराज् जातेम रीच्याद्यन्तर्गते मुनिविशेषे॥ अध्य वसाये। यथैवैनान्ययेन्ध्य विचल प्रत्यये॥ निश्चदेश्चवि० ॥ करोति क्रियते वा। कृञ क्रतु॥ इन्द्रियेषु॥

क्रतुच्छद। पु। वृक्षभेदे॥

क्रतुदोषनुत्। पु। प्राणायामे॥ क्रतु शब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोदातेषांदो षा। विहिताननुष्ठाननिषिद्धाचर णकृता, तान् नुदति उपशमयतीति क्रतुदोषनुत्। उक्तञ्च। दह्य न्ते ध्मायमानानां धातूनाञ्च यथा मलाः। प्राणायामैस्तथा दोषा णामन्तीन्द्रियगोचराइति॥

क्रतुप्रकृट्। पुं। असुरे॥ नास्तिके॥

क्रतुद्विट्। पु। असुरे॥ नास्तिके॥ क्र तुद्वेष्टि। द्विष अप्रीतौ। सत्सूद्वि षेतिक्विप्॥

क्रतुध्वंसी। पुं। वृषाङ्के। शिवे॥ क्र तु दक्षयज्ञं ध्वंसयति। ध्वंसु०। सु प्यजातावितिणिनि॥

क्रतुपशु। पु। अश्वे॥ इतिहारावली॥

क्रतुपुरुष। पु। विष्णौ॥

क्रतुभुक्। पु। अमरे। देवे॥ क्रतुं क्रतौ वा भुङ्क्ते। भुजपालनाभ्यव हारये। अन्येभ्योपिदृश्यते इति क्विप्॥

क्रतुराज। पु। राजसूययज्ञे॥ क्रतू नाराजा। टच्॥

क्रतुविक्रयी पु। क्रतुविक्रायके। स दीययागस्य फलं तव भवत्विन्यभि धायधनग्राहिणि॥

क्रतूत्तम। पु। राजसूययज्ञे॥ क्रतुषु उत्तम॥

क्रथकैशिका। पु। भूमि। विदर्भदेशेषु॥

क्रथनम्। न। मारणे॥ क्रथहिंसाया म्। भावे ल्युट्॥ मुक्तागुणचि॥

क्रथनकम्। न। क्रथनार्थे। स्वार्थेकः॥

क्रन्दनम्। न। रोदने। शोकादिना ऽश्रुपतने॥ आह्वाने॥ क्रदिआह्वा नेरोदनेच। भावे ल्युट्॥ योधस रावे॥ पु। विडाले॥ इतिशब्दमाला॥

क्रन्दितम्। न। आह्वाने॥ रुदिते॥ युधिचीत्कृतौ॥ क्रदि०। क्त॥

क्रम.। पु। अनुक्रमे। नियतपूर्वापर भावात्मनि॥ शक्तौ॥ विधाने। क ल्पे॥ आक्रमणे॥ चरणे। अङ्घ्रौ॥ विततिविशेषे॥ भिषजांमते चिकित् सायाम्॥ क्रमया मनेन वा। क्रमु०

। घञ् । नोदात्तोपेति न वृद्धिः ॥ क्रामतिगच्छति वा । क्रमे पवादच् ॥ पादविक्षेपे ॥

क्रमक । पु । क्रमज्ञे ॥ क्रममधीते वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् ॥

क्रमण । पु । चरणे ॥ न । अतिक्रमे ॥

क्रमनिग्रह । पु । हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे ॥ क्रमनिग्रहेचाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्यादयउपाया । अध्यात्मविद्याच दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुन. एकत्वञ्चबोधयति । तथाच सति एतन्मन स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावप्रयोजनवति दृग्वस्तुनि अगोचरत्वञ्च बुद्ध्वा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति । तथा चश्रूयते । यथानिरिन्धनो वह्नि स्वयोनावुपशाम्यति । तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति ॥ योनिरात्मा ॥

क्रमपूरक । पु । वकवृक्षे ॥

क्रमशः । अ । क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे । ढवठवसे इतिभाषा ॥

क्रमागतम् । त्रि । क्रमायाते । पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते ॥ यथा । अस्वतन्त्रा स्त्रिय सर्वा पुत्रदासपरिग्रहा । अस्वतन्त्र स्तत्र गृही यत्र तत्क्रमात् क्रमागतमिति नारद ॥

क्रमायात । त्रि । क्रमागते ॥

क्रमु । पु । गुवाके ॥ क्रामति । क्रमु० । बाहुलकादु ॥

क्रमुक । पु । भद्रमुस्तके ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ कार्पासिकाया फले ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ पूगे । गुवाके ॥ क्रमति । क्रमु० । बाहुलकादु । कन् ॥

क्रमुकफलम् । न । गुवाके ॥

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकद्रुमे ॥

क्रमेल. । पु । उष्ट्रे ॥

क्रमेलक पु । उष्ट्रे । महाङ्गे ॥ क्रामति । क्रमु० । क्विप् । एलति इलगतौ । एलयतिवा । इलक्षेपे । ण्वुल् । क्रम् चासौ एलकश्च ॥

क्रय । पु । मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्वत्वस्वीकारे ॥ यथा । निश्चित्य वस्तुतन्मूल्य मुभयो: सम्मतौ शिवे । परस्परानाकरणा क्रयसिद्धिस्ततोभवेदिति ॥ अपिच । क्रयसिद्धिरदृष्टाना गुणश्रवणतोभवेत् । विपर्यये तद्गुणानामन्यथाभवतिक्रयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

क्रयलेख्यम् । न । भूम्यादिक्रयलिपौ । क्रयाला कवाला इतिभाषा ॥ यथा । गृहं क्षेत्रादिक क्रीत्वा तुल्य मूल्याक्षरान्वितम । पत्रकारयतेयत्तु क्रयलेख्य तदुच्यते ॥ इतिवृहस्पत ॥

क्रयविक्रय । पु । वाणिज्ये । बयाज इति भाषा ॥

क्रयविक्रयानुशय. । पु । क्रयविक्रययो पश्चात्तापे । अष्टादशविवादान्तर्गत विवादविशेषे ॥ यथा । क्रीत्वाविक्रीय वाकिञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् । सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्य दद्याच्चैवाददीत वेतिमनुः ॥

क्रयविक्रयिक । पु । वणिजि ॥ क्रयविक्रयाभ्यां जीवति । वस्त्रक्रयविक्रयाट्ठन् ॥

क्रयविक्रयी । त्रि । क्रयविक्रयकर्त्तरि ॥

क्रयशीर्षम् । न । } कपिशीर्षे । प्राकारा
क्रयशीर्षकम् । न । } ग्रे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

क्रयारोह । पु । हट्टे । हाट इति भाषा ॥

क्रयिकः । त्रि । क्रायके । क्रेतरि ॥ क्रयजीवनौ । वणिजि ॥ क्रयेण जीवति । वस्त्रक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहणसङ्घातविगृहीतार्थम् ॥ यद्वा । क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । क्रियष्ठकन ॥

क्रयी । त्रि । क्रयकर्त्तरि । क्रेतरि ॥ क्रयोऽस्त्यस्य । इनि ॥

क्रय्यम् । त्रि । हट्टासादितवस्तुनि । क्रेतारो ग्राहका' क्रीणीयुर्गृह्णीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारिते द्रव्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचोयत् । क्रय्यस्तदर्थे इति साधु ॥

क्रव्यम् । न । मांसे ॥

क्रव्यघातन । पु । मृगे ॥

क्रव्यात् । पुं । कैाणपे । राक्षसे ॥ त्रि । आममांसभोजिनिगृध्रादो ॥ क्रव्यमाममांसं मत्तीतिविग्रहे क्रव्येत्तिविट् ॥

क्रव्याद । पुं । अनले । राक्षसे ॥ सिंहे ॥ श्येने ॥ क्रव्यादोऽमृतभक्षये इत्युक्ते शवभक्षकाग्नौ ॥ त्रि । मांसाऽशिनि ॥ मांसमत्तीतिविग्रहे अदऽसमणश्च । पृषोदरादित्वादुपपदस्य क्रव्यादेश' ॥ कृत्तं छिन्नं सदेव पुनर्विशेषत कृत्तं पक्वं भुङ्क्ते इतिक्रव्याद. । कृत्तविकृत्तपक्वशब्दस्य प्र० क्रव्यादेश इतिकाशिका ॥

क्रशितः । त्रि । कृशीकृते ॥ कृशशब्दात् तत्करोतीतिण्यन्तात् कर्मणि क्त । णाविष्ठवद्भावे । रऋतोहलादेर्लघोरित्यृकारस्यरेफादेश ॥

क्रशिमा । पु । कार्श्ये ॥ कृशस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । रऋतोहलादोरितिरेफादेश' ॥

क्रशीयान् । त्रि । अत्यन्तकृशतरे ॥ स्थौल्ये ॥ तनीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेनकृशः । द्विवचनविभज्येत्तीयसुन्

नि रक्तशब्दतिरेफादेश.॥

क्राम.। पु। अग्रे। इये॥ क्रामति। क्रमु०। क्र॥ चि। आक्रान्ते॥ निष्क्रान्ते॥ व्याप्ते॥ सङ्क्रान्ते॥

क्रान्तदर्शी। त्रि। कवौ। अतीतानागतायशेषवस्तुदर्शिनि॥ क्रान्तमस्य दादीन्द्रियविषयतामतिक्रान्तवस्तु सर्वविषयव्यापियथा स्यात्तथावादृष्टुं शीलमस्य॥

क्रान्ता। स्त्री। इचन्याम्॥

क्रान्तिः। स्त्री। आक्रमे॥ गतौ॥ खगोलमध्यवर्त्तिसूर्यगमनार्थे तिर्य्यग्गोलरेखायाम्॥ यथा। अयनाद्यमं यावत् कक्षा तिर्यक् तथापरा। क्रान्तिसंज्ञा तया सूर्यं सदापर्य्येति भासयन्निति॥

क्रान्तिवलय। पु। क्रान्तिमण्डले। विषुवद्वृत्तात्चतुर्विंशतिभागैर्दक्षिणोत्तरे यद्वृत्तंतस्मिन्॥

क्रान्तु। पु। खगे। पक्षिणि॥ क्रामति। क्रमु०। क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च॥

क्रामन्। त्रि। पादविक्षिपति।

क्रायक। पु। क्रयिके। क्रेतरि। ग्राहके॥ क्रीणाति। डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये। ण्वुल्॥ क्रयजीविनि॥

क्रिमि.। पु। कृमौ। कीटाकृौ। ह्रस्वजन्तौ॥ लाक्षायाम्॥ कृमिले॥ खरे॥ रोगविशेषे॥ अस्यनिदानम्। यथा। अजीर्णभोजी मधुराम्लनित्यो द्रवप्रियः पिष्टगुडोपभोक्ता। व्यायामवर्जीच दिवाशयानो विरुद्धभोजी लभते क्रिमींश्चेति॥ क्रामति। क्रमु०। क्रमितमिशतिस्तम्भामतइच्चेतीन्॥

क्रिमिकण्टकम्। न। कृमिकण्टके॥

क्रिमिघ्न। पुं। विडङ्गे॥ क्रिमीन् हन्ति। हन०। अमनुष्यकर्तृकेपुचे तिटक्। अतएवैश्चेतिनियमान्नणत्वम्॥

क्रिमिघ्नी। स्त्री। सोमराज्याम्॥ टित्वान् ङीप्॥

क्रिमिजम्। न। अगुरुणि॥

क्रिमिजा। स्त्री। लाक्षायाम॥ क्रिमिभिर्जन्यते। जनी०। ड॥

क्रिमिशत्रु। पु। पारिभद्रामादार इति गौडप्रसिद्धे रक्तपुष्पकेमन्दारे॥ क्रिमीणांशत्रु॥

क्रिमिशाखव। पु। विटखदिरे॥

क्रिमिशैल। पु। वल्मीके। नाकौ। बाँबी इति बँबई इतिचभाषा॥

क्रिय। पु। मेषराशौ॥

क्रियमाणम्। न। वर्त्तमानदेहनिर्वर्त्यकर्म्मणि॥

क्रिया । स्त्री । उपाये ॥ चेष्टायाम् । इन्द्रियव्यापारे ॥ सा च पाकादिरूपा पात्रादिग्रहणानामुपलतौ निमित्तम् । आरम्भे ॥ निष्कृतौ ॥ पूजायाम् ॥ सम्प्रधारणे ॥ कर्मणि ॥ शास्त्रविहितनित्यनैमित्तिकत्वाद्यात्मककर्मक लापात्मिका क्रिया सा चेयोगपत्नी । यथा । क्रियातु योगपत्नीव पूजिता सर्वसंमता । यया विना जगत्सर्वं विधिहीनञ्च नारदेति भगवद्वाक्यं देवीभागवते ९ स्कन्धे ॥ शिक्षायाम् ॥ चिकित्सायाम् ॥ करणे ॥ धात्वर्थे करोत्यर्थो वा क्रियेति वैयाकरणा ॥ आख्याते ॥ गर्भाधानादिसंस्कारे ॥ चतुष्प्रकारव्यवहारपादान्तर्गतव्यवहारपादविशेषः क्रिया । सा द्विधा । मानुषी दैवीच । तथाच । स । स्यले खानुमानभेदेन त्रिधा । विताया घटाग्न्युदकविषकोपतप्तकुम्भतसमाषकफाल धर्मजभेदेन नवधा दिव्यपदवाच्या । यथा । द्विप्रकारा क्रिया प्रोक्ता मानुषी दैविकी तथा । साक्ष्यलेख्यानुमानञ्च मानुषी त्रिविधा स्मृता ॥ घटाद्याधर्मजान्ताश्च दैविकी नवधा स्मृतेति वृहस्पति' ॥ भावे ॥ करणाद् क्रियते वा । अन्येति योगविभागात् भावादौ कृञः श प्र

त्यय । रिङ् शयग्लिङ्क्षु । अचिश्नु धातुभ्रुवांय्वोरियङुवङाविति यङ् ॥ क्रियाकार । पु । नवच्छ मे । नवा विधार्थी इतिभाषा ॥ क्रियां करोति । अण् ॥ क्रियाया, कारो नियम, पञ्चवन्धो वाव्यवस्थापनंवा ॥ चि । क्रियाकृति ॥ क्रियादेषी । पु । साक्ष्यलिखितभुक्तियुक्तिशपथद्वेष्टरि ॥ सच व्यवहारविषयेपञ्चधाजनान्तर्गतहीनविशेषः । यथा । अन्यवादी क्रियादेषी नोपस्थायी निरुत्तर । आहूतप्रपलायी च हीन पञ्चविध स्मृतइतिनारद, ॥ त्रि । कर्मद्वेष्टरि ॥

क्रियपाद । पु । चतुष्पादव्यवहारान्तर्गततृतीयपादे ॥ यथा । पूर्वपक्ष, स्मृत पादो द्वितीयश्चोत्तर स्मृत, । क्रिया'ाद स्तथाचान्य श्चतुर्थो निर्णय, स्मृत इतिवृहस्पति । सचसाक्ष्यलिखितभुक्तियुक्तिशपथ रूपः ॥ क्रियाफलम् । न । कर्मफले ॥ उत्पत्त्यादिष ॥ यथा । उत्पत्ति राप्ति विकृति, संस्कृतिश्च चतुर्विधम् । क्रिया फल प्राहु रार्यो कैवल्ये तन्न सम्भवेदिति ॥

क्रियाभ्युपगम । पु । परस्परक्रियास्वीकारे । द्वयो पुरुषयो, कस्मिंश्चिद्विषये परस्पराङ्गीकारेणाऽनुमतौ ॥

यथा। क्रियाभ्युपगमात् क्षेत्रबीजार्थं यत् प्रदीयते। तस्येहभागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एवचेतिमनु ॥

क्रियायोग । पु । देवाराधनतद्गाखयादिकरणरूपायां पुण्यक्रियायाम् ॥ अग्रनारद प्रतिब्रह्मोवाच। ज्ञानयोगस्तु योगस्य यस्तु साधनमात्मना। यस्तुबाह्यार्थ संयोग क्रियायोग सउच्यते ॥ प्रधान कारणं योगोमुक्तेर्मुनिवरोत्तम। क्रियायोगस्तु योगस्य परम तातसाधनमिति वह्नि पुराणम्॥

क्रियावान्। त्रि। कर्मणिरते। कर्मठ्ठे ॥ क्रियाअस्ति। तदस्यास्तीति मतुप् ॥

क्रियावसन्न । त्रि । साक्ष्यादिनाप्रासपराजये॥यथा। स्वयमभ्युपपन्नोऽपि स्वचर्योवसितोऽपि सन्। क्रियावसन्नो वादेनु परसभ्यावधारणमिति॥

क्रियावादी । त्रि । प्रमाणशादिनि ॥ कार्यवादिनि। मुकाद्दफर्यादीइति चभाषा॥

क्रियासमभिहार । पु । पौन पुन्ये ॥ भृशार्थे ॥ क्रियायाह् क्रियाविशेषाणांसमभिहार समुच्चय ॥

क्रियासाधनम् । न। ज्ञाने॥ द्रव्ये॥ ज्ञानद्रव्याणां सम्यक्ता कृतः क्रियापचार॥

क्रियेन्द्रियम्। न। कर्मेन्द्रिये॥ क्रियासाधक मिन्द्रियम्॥

क्रीड । पु । परीहासे॥ इतिशब्दरत्नावली॥

क्रीडनम्। न। खेलायाम्॥

क्रीडनकम् । न। क्रीडासाधने । खिलौना इति भाषा॥ तेमय्यपेताऽखिलचापलेऽर्भके दान्ते ऽधृतक्रीडनके ऽनुवर्त्तिनि । इति भागवतम्॥ पुंसिक्रोऽपि यथा। इष्टात्मजयिनोव्ययान् नृपान्हसति भूरियम्। अहोमा विजिगीषन्ति मृत्योः क्रीडनकानरा इति॥

क्रीडा। स्त्री। खेलायाम्। परीहासे॥ अवज्ञाने। अनादरे॥ केलिप्रकारे॥

क्रीडाताल । पु। तालविशेषे॥ एक एवप्लुतो यत्रक्रीडातालःसकथ्यते। अपरं नियमं विनेतिदामोदरोक्तेः॥

क्रीडायानम् । न। क्रीडारथे । पुष्परथे॥

क्रीडारत्नम्। न। रतौ॥

क्रीडारथः। पुं। क्रीडार्थरथे॥ असौपुष्परथ. क्रीडायानं न समराय यत्॥

क्रीडोपस्करम्। न। क्रीडासाधने॥

क्रीत । त्रि। क्रयकर्मणि। कृतक्रये। मूल्यप्रदानेन गृहीते । क्रीना इ

तिभाषा ॥ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतम् पण्यन्तु य क्रयी । सएवा ऽस्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्योऽप्रयच्छत. इतिनारद ॥

क्रीतक । पु । द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्र विशेषे ॥ यथा । क्रीणीयात् य स्त्व पत्यार्थं मातापित्रो र्यमन्तिकात् । स क्रीतक सुत स्तस्य सदृशो ऽसदृ शो ऽपिवेति ॥ न । क्रये ॥ विनि मये ॥

क्रीतानुशय. । पु । द्रव्यं क्रीत्वा पश्चा दनुतापे ॥ यथा । क्रीत्वामूल्येन य. पण्यक्रेता न वहुमन्यते । क्रीतानु शयइत्येतद्विवादपदमुच्यते इतिया ज्ञवल्क्य. ॥

क्रुङ् । पु । स्त्री । क्रौञ्चपक्षिणि ॥ क्रु ञ्चति गच्छति । क्रुञ्चकौटिल्याल्पी भावयो । ऋत्विगितिसाधु. ॥

क्रुञ्च । पु । क्रौञ्चखगे ॥ क्रौञ्चगिरौ ॥

क्रुञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चविहङ्ग्याम् ॥ अ जादित्वाट्टाप ॥ वीणाभेदे इतिक श्चित् ॥

क्रुञ्ची । स्त्री । वाद्यभेदे ॥

क्रुद्ध । त्रि । उत्पन्नक्रोधे । क्रोधयुक्ते ॥ क्रुद्धमत्तयो. कुतोविवेकः ॥

क्रुध्यत् । त्रि । सञ्जातक्रोधे ॥

क्रुध् । स्त्री । कोपे ॥ क्रुधक्रोधे । सं पदादित्वात्क्विप् ॥

क्रुधा । स्त्री । कोपे । क्रोधे ॥ क्रुध॰ । स॰ क्विप । भागुरिमते टाप् ॥

क्रुश्वा । स्त्री । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रु श॰ । शीङ् क्रुशोरित्यादिनाक्वनिप् ॥

क्रुष्टम् । न । रोदने ॥ रावे ॥ क्रुशआ ह्वाने रोदनेच । भावेक्त ॥

क्रूर । त्रि । कठिने ॥ घोरे ॥ नृशंसे ॥ परद्रोहकारिणि ॥ उष्णे ॥ पु । भू ताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥ श्येनप क्षिणि ॥ कङ्कखगे ॥ कृन्तति । कृ तीछेदने । कृतेश्छक्रूचेतिरक् प्र त्ययो धातो क्रूआदेशश्च ॥ न । न क्षत्रविशेषेषु ॥ पूर्वात्रय याम्यम घे उग्रक्रूर कुजस्तथेत्युक्तेः ॥

क्रूरकर्मा । पु । कटुतुम्बीवृक्षे । कटुतु म्बिन्याम् ॥ त्रि । भयानककर्मक र्तरि ॥

क्रूरगन्धः । पु । गन्धके ॥

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थार्याम् । तीक्ष्ण कण्टकायाम् ॥

क्रूरदृक् । पु । शनैश्चरे ॥ त्रि । पिशुने ॥

क्रूरधूर्तः । पु । कृष्णधत्तूरके ॥

क्रूरप्रसादन. । पु । भक्ते ॥

क्रूरराव़ी । पु । द्रोणकाके ॥

क्रूरलोचन. । पु । शनौ । शनैश्चरे ॥

क्रूरसत्त्व. । पु । आशाढ़ौ ॥

क्रूरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ॥

क्रूराकृति. । पु । रावणे ॥ त्रि । भयानका ऽऽकारे ॥ क्रूरा आकृतिर्यस्य ॥

क्रेयि । पु । क्रयणे ॥

क्रेतव्य । त्रि । क्रयार्हे । क्रेयवस्तुनि ॥

क्रेता । त्रि । क्रयकर्त्तरि ॥ यथा । क्रेता तत्र गृहारामान् विनिर्मीते भनक्ति वा । मूल्यं दत्त्वापि नाप्नोति स्थावरं सन्निधिस्थित इति ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । तृन् तृच् वा ॥

क्रेय । त्रि । क्रेतव्यमात्रके । हट्टे प्रसारणयोग्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचोयत् । गुण ॥ कीनने योग्य वस्तु इति भाषा ॥

क्रोडः । पु । शनौ ॥ उदग्ग्रामे ॥ शूकरे ॥ वाराहीकन्दे ॥ न । स्त्री । अङ्के । भुजान्तरे ॥ रक्षसि ॥ क्रुध्यते । क्रुडबाल्ये । घञ् ॥ क्रुडनम् । क्रुडघनत्वे । घञ्वा ॥ क्रोडो ऽस्यास्ति । अर्श आदिभ्यो ऽच् वा ॥

क्रोडकन्या । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडकशेरु. । पु । मुस्तके ॥

क्रोडचूडा । स्त्री । महाश्रावणिकावृचे ॥

क्रोडपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्रोडपाद. । पु । कच्छपे ॥

क्रोडा । स्त्री । अश्मानामुरसि ॥ भुजान्तरे ॥

क्रोडाङ्घ्रि । पु । कच्छपे । कमठे ॥

क्रोडी । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडीकरणम् । न । आलिङ्गने ॥

क्रोडीकृत । त्रि । विषयीकृते ॥

क्रोडीकृति. । स्त्री । आलिङ्गने । सङ्ग्रहणे ॥

क्रोडीमुख. । पु । गण्डके । खड्गे । गैंडा इति भाषा ॥

क्रोडेष्टा । स्त्री । मुस्तायाम् ॥

क्रोथ. । पु । हनने ॥

क्रोध । पु । अमर्षे । कोपे ॥ स्वपरापकाररप्रवृत्तिहेता वभिज्वलनात्मके ऽन्तःकरणवृत्तिविशेषे । परानिष्टाभिलाषे । अनिष्टविषयद्वेषे । चेतोविकार विशेषे । नेत्रलौहित्यादिहेतौ दोष विशेषे ॥ क्रोधान्धाः किंनकुर्वन्ति ॥ स्वकृत्य क्रोध एवकथयति । अन्धीकरोमि भुवन बधिरीकरोमि धीरं सचेतन मचेतनतां नयामि । कृत्यं न पश्यति नचात्महितं शृणोति धीमा नधीत मपि न प्रतिसन्दधातीति ॥ क्रोधवशेन सर्वस्यान्ध्य भवति अधैर्यं भवति हृदयशून्यता च भवतीतिभाव । न प्रतिसन्दधाति नसस्मरतीत्यर्थः ॥ * ॥ चमै

क्रोष्टेष्वु । पु । श्वेतेक्षौ ॥

क्रोष्ट्री । स्त्री । शृगालिकायाम् ॥ कृष्ण विदार्याम् ॥ लाङ्गल्याम् ॥ शुक्लविदार्याम् ॥ क्रोशति । क्रुशआह्वाने । सितनिगमीतितुन् । स्त्रियाञ्चेति तृज्वत् । ऋन्नेभ्य इतिङीप् ॥

क्रौञ्च । पु । कोंचवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रुञ्च ॥ ढोंक इतिलोकप्रसिद्धे शरद्विहङ्गे ॥ पर्वतविशेषे ॥ कुररपक्षिणि ॥ अर्हताञ्जे ॥ दैत्यविशेषे ॥ दधिमण्डोदसमुद्रेणावृते षोडशलक्षयोजनपरिमिते द्वीपविशेषे । इतिश्रीभागवतम् ॥ क्रौञ्चे क्रौञ्चो हतो दैत्य क्रौञ्चाद्रौ हेमकन्दरे । स्कन्देन युद्धा सुचिरं विषमायी सुमायिना ॥ सशैल स्तस्य दैत्यस्य ख्यात श्चैव कर्मणा । केतुना मगमत् तस्य नाम्ना क्रौञ्चःसउच्यते इतिस्कन्दसंहिता ॥ क्रुञ्चति । क्रुञ्च० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

क्रौञ्चदारणः । पु । कार्त्तिकेये ॥ दारयति । दृविदारणे । णयुल्ताद्यु । क्रौञ्चस्य गिरिविशेषस्य दारणः ॥

क्रौञ्चनिसूदन । पु । क्रौञ्चमर्दने । पडानने । कार्त्तिकेये ॥

क्रौञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चखगस्य भार्यायाम् ॥ गाढयाम् ॥

क्रौञ्चादनम् । न । घेञ्चुली घेचु इति गौडभाषाप्रसिद्धेघेञ्चुलिकायाम् ॥ चिञ्चोटके । चेचुको इतिगौडभाषा ॥ मृणाले ॥ पिप्पल्याम् ॥

क्रौञ्चादनो । स्त्री । पद्मबीजे ॥

क्रौञ्चारण्यम् । न । जनस्थानात् क्रोशत्रयान्तरे दण्डकारण्यपार्श्ववर्त्तिन्यरण्ये ॥

क्रौञ्चाराति । पुं । कार्त्तिकेये । कुमारे ॥ क्रौञ्चस्य अराति ॥ परशुरामे ॥

क्रौर्य्यम् । न । कोपजायामनोवृत्तौ ॥ क्रूरत्वे ॥

क्रौशशतिक । पु । भिक्षौ ॥ क्रोशशतादभिगमन मर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति ठञ् ॥ त्रि । शतक्रोशगमनकर्त्तरि ॥ क्रोशशतङ्गच्छति । क्रोशशतयोजनशतयोरिति ठञ् ॥

क्लम. । पु । आयासे । श्रमे ॥ योऽनायास श्रमो देहे प्रवृद्ध श्वासवर्जित । क्लमः स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रबाधक ॥ ग्लानौ ॥ क्लमनम् । क्लमुग्लानौ । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धि ॥

क्लमथ' । पु । क्लमे ॥ क्लमनम् । क्लमु० । शमादिभ्योथच् ॥

क्लान्त । त्रि । क्लान्तियुक्त । श्रान्ते । अमार्त्ते ॥

क्लिन्न । त्रि । आर्द्रे । भीजा इतिभाषा ॥ क्लिद्यति स्म । क्लिन्दृ आर्द्रीभावे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्त ॥

क्लिन्नाक्ष । त्रि । श्लेष्मादिना क्लिन्नचक्षुषि । चक्ले ॥ क्लिन्ने अक्षिणी अस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥

क्लिशित । त्रि । क्लिष्टे । क्लेशान्विते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश उपतापे क्लिशू विबाधने वा । क्त । क्लिश क्त्वानिष्ठयोरिति वेट् ॥ न । अन्योन्यपराहते वचसि ॥

क्लिष्टम् । न । पूर्वापरविरुद्धे वचसि । परस्परपराहते । सङ्कुले ॥ त्रि । क्लिशिते । क्लेशयुक्ते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश० । क्लिशू० वा । क्त । क्लिश क्त्वानिष्ठयोरिति पक्षे इड भाव ॥

क्लिष्टि । स्त्री । क्लेशे ॥ सेवायाम् ॥

क्लीतम् । न । अधार्ष्ट्ये ॥

क्लीतकम् । न । मधुयष्ट्याम् ॥ क्लीवनम् । क्लीबृ अधार्ष्ट्ये । भावे क्त । आगमशासनमनित्यम् । क्लीतमधार्ष्ट्यं कयति । कखचोमे । चुरादिभ्योणिच्चेतिणिजभाव । अन्येभ्योपीतिड ॥

क्लीतकिका । स्त्री । नील्याम् ॥ क्लीतकं कयेोऽस्त्यस्या । कपिलकादित्वाल्लत्वम् । अतइनिठनाविति ठन् ॥

क्लीतनकम् । न । मधूलिकायाम् ॥

क्लीब । पु । न । नपुंसके । तृतीया प्रकृतौ ॥ तल्लक्षण यथा । न मूत्र फेनिल यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति । मेढ्रश्चोन्मादशुक्राभ्यां हीनः क्लीब स उच्यते इति ॥ त्रि । विक्रमहीने ॥ क्लीबते । क्लीबृ अधार्ष्ट्ये । इगुपधेतिक । अयमोष्ठ्योपध । कोषे प्यन्तस्थमध्ये पाठस्तु भ्रमादुभयोरभेदाद्वाबोध्यः ॥ धर्मकृत्यादौ निवृत्तात्मके ॥

क्लृप्त । त्रि । रचिते । कल्पिते ॥ विहिते । निर्मिते ॥

क्लेदः । पु । पूतीभावे ॥ यथा । पदस्थितस्य पद्मस्य बन्धू वरुणभास्करौ । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेदशोषकरावुभाविति ॥ क्लेदनम् । क्लिन्दृ आर्द्रीभावे । घञ् ॥

क्लेदा । पु । चन्द्रे । इन्दौ ॥ क्लिद्यति । क्लिन्दृ० । श्वमुचन पूषन् प्लीहन्क्लेदिन्निति कनिन् प्रत्यय ॥

क्लेदन । पु । कफे ॥ पञ्चप्रकारश्लेष्मान्तर्गतश्लेष्मविशेषे ॥ न । आर्द्रीभावे ॥

क्लेदु । पु । चन्द्रमसि । हिमांशौ ॥ क्लिद्यति । क्लिन्दृ० । शस्वृस्निहित्रप्य

सिवसिद्दनिक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्चे
त्थु । क्लिन्दति वा । क्लिदिपरिदेव
ने ॥

क्लेश । पु । दुःखे ॥ कोपे ॥ व्यवसाये ॥
रोगादौ ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषा
भिनिवेशेषु ॥ तत्र विद्याविरोधिनी
अविद्या । अहं मस्मीत्यहङ्कारोऽ
स्मिता । इच्छाविशेषो रागः । वै
रभावो द्वेषः । मरणभयमभिनि
वेशः ॥ क्लिश्यन्त्यनेन । क्लेशनं वा ।
क्लिशू विबाधने । घञ् । अन्वाकर्त्तरि ॥

क्लेशक । पु । क्लेशशीले ॥ क्लिश्यते
तच्छीलः । क्लिशउपतापे क्लिशू०
वा । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशप
रिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासू
यो वुञ् इति वुञ् ॥

क्लेशापह । पु । पुत्रे ॥ क्लेशमपहन्ति
इति विग्रहे अपेक्लेशतमसोरिति
अपपूर्वाद्धन्ते क्लेशकर्मोपपदे ड प्र
त्यय ॥

क्लेशित । त्रि । क्लेशयुक्ते ॥

क्लैतकिकम् । न । मद्ये ॥

क्लैव्यम् । न । ओजस्तेजआदिभङ्गरू-
पाधैर्ये । निष्पौरुषत्वे ॥ क्लीबस्यभा
वः कर्म वा । ष्यञ् ॥

क्लोम । न । फुप्फुसे । औदर्यजलाधा
रे । तिलके ॥ वाङ्क्षो हृदयोर्मध्येवच

तन्मध्ये हृदयम् तत्पार्श्वेक्लोमपिपा
सास्थानमितिवैद्याः । अधस्तु दक्षि
णे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति ।
जलवाहिशिरामूलं तृष्णाच्छादनं
क मतम् ॥ एतत्तु वातरक्तजम् ।
तदुक्तं वृद्धवाग्भटेन । रक्तादनिल
संयुक्तात् कालेयकसमुद्भव इति ॥
क्लवते । क्लुङ् गतौ । मनिन् ॥

क्व । अ । कुत्रेत्यर्थे । कहां इति भाषा ॥
कस्मिन् । किमोऽदित्यति प्रत्यये क्वा
तीतिकिमः क्वादेशः ॥ अत्यन्तास
म्भावनायां वहवः प्रयुज्यते ॥ दीक
शब्दो महदन्तरं सूचयतः ॥

क्वचन । अ । क्वचिदर्थे ॥

क्वचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्मिं
श्चिद्देशे ॥ कदाचिदर्थे ।

क्वण । पु । वीणायाः क्वणिते । निक्व
णे ॥ ध्वनिमात्रे ॥ कटकादिभूषण
शब्दे ॥ शब्दकरणे ॥ क्वणनम् । क्वण
शब्दे । क्वणो वीणायाञ्चेत्यप् ॥

क्वणनम् । न । वीणायाः क्वणिते । क्व
णे ॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्त्वभावे ल्य
ट् ॥ पु । हण्डिकासुते । छोटीहाडी
इति भाषा । मञ्जुमञ्जटु इतिचमर्षेती
बभाषा इति चिकाण्डशेषः ॥

क्वथित । त्रि । अतिशयपकव्यञ्जनद्रव्य
मूलादौ । निष्पक्के । कषाये । क्वाथे

।काढा इति भाषा ॥ क्वथ्यते स्म । क्वथनिष्पाके। क्त । वृट् ॥

क्वथिता । स्त्री । कढी इतिप्रसिद्धे व्यञ्जने ॥ यथा । स्थाल्या घृतेवातैले वा हरिद्रा हिङ्गु भर्जयेत् । अवलेहनसंयुक्ततक्रतचैवनि क्षिपेत् ॥ एषा सिद्धा समरिचा क्वथिता कथिता बुधै । क्वथिता पाचनी वह्वीवह्निप्रदीपनी ॥ कफानिलविबन्धघ्नी किञ्चित् पित्तप्रकोपनी ॥ अम्लीकामलवाः शुक्लावा किञ्चित् क्वथितया युता । हृद्या रोचना वृष्या बल्या वातगदापहा. ॥ कोष्ठशुद्धिकरा:युक्ता किञ्चित् पित्तप्रकोपना । अर्दिते सहनुस्तम्भे विशेषेण हिता स्मृता इति ॥

क्वाथः । पु । क्वथे ॥ क्वथो वीणायाञ्चेत्यवभावे पाक्षिको घञ ॥

क्वाथ. । पु । अतिदुःखे ॥ व्यसने ॥ द्रव्यस्यनिष्पाके ॥ तुर्यांशशेषमके ॥ यथा । क्वाथे विचूर्णितं चिप्त्वा तत् षोडशगुणाम्पचेत् । पादशेष प्रकर्त्तव्य मेष क्वाथविधि स्मृत. ॥ क्वाथ्यमानंतोय त्रिविधम् । पादावशेषम् । अर्द्धावशेषम् । त्रिपादावशेषञ्च । अस्य नाम पारिभाषिकमुष्णोदकम् । तत्रपादावशेषं कफनाशकं लघु अग्निवर्द्धकञ्च । अर्द्धावशेष पित्तनाशकम् । त्रिपादावशेष वातनाशकम् । तेषा मध्ये त्रिपादावशेष जल हेमन्ते शिशिरे चप्रशस्तम् । वसन्ते पादावशेषम् । शरदिग्रीष्मेचार्द्धावशेषम् । वर्षायामष्टभागावशेषं जल प्रशस्तम् ॥ दिनपक्क जल रात्रौगुरु रात्रिपक्वंजल दिवागुरु भवतीति विवेक ॥

क्वाथोद्भवम् । न । कर्प्परियाम । कृत्रिम रसाञ्जने ॥

क्षः । पु । सवर्णे ॥ राक्षसे ॥ नरसिंहे ॥ विद्युति ॥ क्षेत्रे ॥ नाशे ॥ क्षेत्रपाले ॥ एकपञ्चाशन्मातृकावर्णाना मन्तिमेवर्णे ॥ अस्यककारषकारसयोगजन्यत्वेन पृथग्वर्णत्व केचिन्नमन्यन्ते । तेषां मते तन्त्रोक्तैकपञ्चाशद्वर्णाऽनुपपत्तिरागमोक्तरीत्या क्षकारस्य मेरुत्वेन कथनाऽनुपपत्तिश्च । तस्मात् क्षकारस्य पृथग्वर्णत्व मन्तव्यम् । यथोक्तमागमे । अकारादिक्षकारान्ता वर्णा पञ्चाशदीरिता. । सयोगात् कषयोरेव क्षकारोमेरुरीरितइति ॥ तथापिमेदिनीहेमचन्द्रादिकोषानुरोधात् कषसयोगशब्देन कादिवर्णमध्येलिखित ॥

क्षण. । पु । पर्वणि ॥ उत्सवे ॥ यथा। क्षणेऽस्या कुलस्त्रियइति ॥ व्यापारे ॥ व्यापारविकलत्वे । निर्व्यापारस्थितौ ॥ अवसरे ॥ परतन्त्रतायाम् ॥ मध्ये ॥ अनेहसोमानविशेषे । त्रिंशत्कलापरिमितेकाले । दशपलपरिमिते ॥ लवद्वये ॥ निमेषक्रियावच्छिन्नस्यकालस्य चतुर्थेभागे ॥ यथा। आयुष क्षणएकोपिनलभ्यःस्वर्णकोटिभि'। सचेत् तुविफलोयाति कानो हानिस्ततोऽधिकेति ॥ क्षणोतिदु.खम् । क्षणुहिंसायाम् । अच् ॥

क्षणक्षेप । पु । क्षणविलम्बे ॥

क्षणद' । पु । गणके ॥ न । जले ॥ क्षणं ददाति। डुदाञ् । आत इतिक' ॥

क्षणदा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ क्षणमुत्सव निर्व्यापारस्थितिं वा ददाति । क । टाप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षणनम् । न । वधे ॥ क्षणोतेर्भावेल्युट् । त्यागे । दाने ॥

क्षणनि.श्वास । पु । शिशुमारे ॥ क्षणेनि श्वासोऽस्य ॥

क्षणप्रभा । स्त्री । विद्युति ॥ क्षण प्रभायस्या: ॥

क्षणभङ्ग: । पु । आशुनाशे ॥

क्षणभङ्गुर. । त्रि । क्षणैकनाश्ये ॥ दृष्टनष्टे ॥

क्षणिक । त्रि । अनित्ये ॥ क्षणमात्रस्थायिनि ॥

क्षणिकत्वम् । न । तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वे ॥ यथा। आकाशे शब्दस्य प्रथमक्षणेउत्पत्ति. द्वितीयक्षणे स्थिति तृतीयक्षणे विनाश ॥

क्षणिका । स्त्री । तडिति। विद्युति ॥

क्षणिनी । स्त्री । निशि ॥

क्षतम् । न । ईर्मे । व्रणे । खड्गादिकृतपूयादौ । घाव इतिभाषा ॥ क्षणनम् । क्षणु० । नपुंसके भावे क्त. । अनुदात्तोपदेशस्येत्यादिना णलोप. ॥ खण्डिते ॥ पलगण्डे ॥ नष्टे ॥

क्षतकास । पु । पञ्चविधकासरोगान्तर्गतकासरोगविशेषे ॥

क्षतघ्न: । पु । कुकुरोंधा इतिप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥ क्षतं हन्ति । हन० । हन्तेरमनुष्येत्यादिना टक् ॥

क्षतघ्नी । स्त्री । द्रुमामये । लाक्षायाम् ॥ टित्त्वात् ङीप् ॥

क्षतजम् । न । रक्ते । रुधिरे ॥ पूये ॥ क्षताज्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिड ॥

क्षतजतृष्णा । स्त्री । शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य पिपासायाम् ॥

क्षतविध्वंसी । पु । वृद्धदारकवृक्षे॥

क्षतव्रण । पु । षट्प्रकारव्रणरोगान्तर्गतव्रणरोगविशेषे ॥

क्षतव्रत । त्रि । ध्वस्तव्रते । अवकीर्णिनि । खण्डितब्रह्मचर्यादिव्रते ॥ क्षतं खण्डितं व्रतमस्य ॥

क्षतहरम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । क्षतघ्ने ॥

क्षतिः । स्त्री । क्षते ॥ अपचये । क्षये । घटती इति भाषा ॥ यथा । जलमुचि वितरणविमुखे का क्षतिरध्यखिलाम्बुपातॄणाम् । केवलघनरसभक्षी चातकपक्षी कमाश्रयतीत्युद्भटः ॥

क्षतोदर. । पु । उदररोगविशेषे ॥

क्षत्ता । पु । शूद्रात् क्षत्रियाया मुत्पन्ने ॥ शूद्रादायोगवः क्षत्ता चण्डालश्चाधमो नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ प्रतीहारे ॥ सारथौ ॥ भुजिष्यातनये । दासीपुत्रे ॥ नियुक्ते ॥ वेधसि ॥ क्षदति क्षयते वा । क्षदि सौत्र संवृतौ । तृन्तृचौ शंसि क्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥ क्षत्तार्यशूद्रयोः सुत इत्यमरः ॥

क्षत्त्र । पु । क्षत्रिये ॥ न । तगरे ॥ शरीरे ॥ क्षदति । क्षदसंवरणे सौत्र. । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः ॥ क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्याकारलोपः ॥ यद्वा । क्षणनम् । क्षणु हिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादित्वादनुनासिकलोपः । तुक् । क्षतो नाशात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीतियोगविभागात्कः ॥ क्षत्रियजातेः कर्मणि ॥

क्षत्रबन्धु. । पुं । क्षत्रियस्य निर्देशे ॥ निन्द्यक्षत्रिये । अधिक्षिप्तक्षत्रिये ॥ क्षत्रस्य क्षत्रियजातेर्बन्धुरेवाऽनुष्ठानाभावादिति जातिक्षत्रियोऽधिक्षिप्यते ॥

क्षत्रविद्या । स्त्री । धनुर्वेदे ॥

क्षत्रवृक्षः । पु । मुचुकुन्दे ॥

क्षत्रिय. । पु । सत्त्वोपसर्जनरजःप्रधानायां जातौ । मूर्द्धाभिषिक्ते । राजन्ये । बाहुजे ॥ क्षदति रक्षति जनान् । क्षदेष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्यादिना चोवा । क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्यय. । पृषोदरादि ॥ यद्वा क्षदति क्विब्लोपपदात् त्रायतेः कप्रत्ययः । क्षत्रस्यापत्यम् । क्षत्राद्घ. ॥ क्षत्रजं सेवते कर्म वेदाध्ययनसंयुतः । दानादानवह्निर्यस्तु स वै क्षत्रिय उच्यते ॥ क्षत्रि

या सूर्यचन्द्रवंशजा राजान. । तेषु क-ले सहस्रवर्षपर्यन्तमासन् । ततो महानन्दिसुतो नन्द. शूद्रायां सुत्पन्न शतवर्षपर्यन्त राज्यं चकार । तदन्ते चाणक्यनामा ब्राह्मणो नन्दं सपुत्रांश्च हत्वा मुरवंशजं चन्द्रगुप्तं राजानकृतवान् । कलौ नन्दान्तं क्षत्रियवंश । इति श्रीभागवते १२ स्कन्धे १ऽध्यायात् संगृहीतम् ॥

क्षत्रिया । स्त्री । क्षत्रियाणाम् ॥ अर्थ क्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे इत्यानुगागमाभावेटाप् ॥ क्षत्रियजातौ ॥ योपधत्वान्न ङीष् ॥

क्षत्रियाणी । स्त्री । क्षत्रियजातीयायाम् ॥ अर्थे क्षत्रियाभ्यामितिपाक्षिक आनुगागमोङीषच ॥

क्षत्रियी । स्त्री । क्षत्रिययोषायाम् ॥ क्षत्रियस्यस्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

क्षन्तव्य. । त्रि । क्षमणीये ॥

क्षन्ता । त्रि । क्षमायुक्ते । सहिष्णौ ॥ क्षमते । क्षमूष० । तच्छील । तृन् ॥

क्षपण । त्रि । निर्लज्जे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

क्षपणक । पु । बुद्धभेदे । दिगम्बरसिद्धान्ते ॥ सन्न्यासिनि ॥ यथा । एक क्षपणक शाकाहर्त्ता तत्र क्षपणक इति शाका । यत्र क्षपणक इति शाका तत्र क्षपणक को शाका ॥ इत्युद्भट: ॥

क्षपण्यु. । पु । अपराधे ॥

क्षपयिता । त्रि । नाशयितरि ॥ क्षपयति । क्षै० । तृच् ॥

क्षपा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ क्षपयति चेष्टाम् । क्षै क्षये । अन्तर्भावितण्यर्थात् पचाद्यच् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षपाकर । पु । चन्द्रे । नक्षत्रेशे ॥ क्षपां करोति । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इतिट: ॥ कर्पूरे ॥

क्षपाचर । पु । राक्षसे ॥

क्षपाट. । पु । राक्षसे ॥ क्षपायामटति । अट० । पचाद्यच् ॥

क्षपित. । त्रि । दूरीकृते ॥ नाशिते ॥ विस्मृते ॥

क्षमम् । न । युक्ते ॥ त्रि । शक्ते ॥ हिते ॥ क्षमावति ॥ पु । धूसरे ऽतिहृस्वे चटके । धान्यभक्षणे ॥ क्षमते क्षम्यते वा । क्षमूषसहने । पचाद्यच् । घञ्वा । नोदात्तोपदेशस्येति नवृद्धि ॥

क्षमणीय । त्रि । क्षन्तव्ये ॥ क्षमेरनीयर् ॥

क्षमता । स्त्री । योग्यतायाम् । सामर्थ्ये ॥ अर्थप्रकाशनसामर्थ्ये ॥ यथा

। अर्हिदेवसदनं हामी त्यनदामीति पदस्य छेदनप्रकाशनसामर्थ्यात् वर्हि रित्यस्य आकृतदर्भप्रकाशनसामर्थ्यात् आकृतदर्भच्छेदने समुदाय सम्बन्धनियोगो ऽवगम्यते ॥ इतिधर्मदीपिका ॥

क्षमा । स्त्री । भूमौ ॥ तितिक्षायाम् । क्षान्तौ । सत्यपि सामर्थ्ये परिभवहेतुप्रति क्रोधस्यानुत्पत्तौ आक्रुष्टस्य ताडितस्य वा निर्विकार चित्ततायाम् । हर्षविषादयो रविकृतचित्ततायाम् ॥ तल्लक्षणंयथा । बाह्ये चाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पातिके कचित् । न कुप्यति न वाहन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तितेति ॥ अपिच । आक्रुष्टो ऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेन्न हने दपि । अदुष्टैर्वाङ्मन कायै स्तितिक्षुःक्षमास्मृतेति ॥ क्रोधजेतु क्षमामेव मन्यन्तेखलु साधव । यथाऽसा । क्रोधान्धकार विकटभ्रुकुटीतरङ्ग भीमस्य सान्ध्यकिरणारुणघोरदृष्टेः । निष्कम्पनिर्मलगभीरपयोधिधीरा धीरा. परस्यपरिवादगिरः क्षमन्ते ॥ क्षमेनवाचा शिरसो नमूर्खन चित्ततामेनतनोधिमर्दे. । मन्वापिर्हिंसादिरनर्थयोग. स्लाघ्यापरक्रोधजये ऽक्षमेकेति ॥ क्रोधजयो पायमप्यार । क्रुद्धे सेरमुखावधीरणमयाविष्टे प्रसादक्रमो व्याक्रोशेक्षुश्लोक्तिरात्मदुरितच्छेदात् सवस्ताडने । धिग्जन्तोरजितात्मनोऽक्षमइती दैवोपेता विपत् दुर्वारेति दयारसार्द्रमनसा क्रोधस्य कुत्रोदय इति ॥ स्वधर्मचिन्तामपहायधैर्यं मनुपापमुद्यर्थमिहप्रवृत्त । नचेत् क्षमा मप्यहमथकुर्यामत्तः कृतघ्नोवदकोहमोन्य । इतिच ॥ क्षमते । अजन्तात् क्षमेष्टाप् ॥ क्षमणाम् । पिच्यादङ् वा ॥ खदिरे ॥

क्षमादश । पु । मिश्रौ ॥

क्षमावान् । त्रि । क्षान्तियुक्ते ॥ यथा । एक. क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते । यदेनं क्षमयायुक्त मशक्तमन्यते जन इतिगारुडे ११४ अध्याय ।

क्षमिता । त्रि । क्षमाशीले ॥ क्षमणशील । क्षमूष० । तृन् । स्वरतीति वेट् ॥

क्षमी । त्रि । क्षमितरि । तितिक्षौ । सहिष्णौ ॥ क्षमते तच्छील । क्षमूष० । शमित्यष्टाभ्योघिनुण् । नोदात्तो पदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेध ॥ केसरे । अश्वखरजे । खच्चर इति भाषा ॥

क्षयः । पुं । कासरोगविशेषे । यक्ष्मणि । शोषे ॥ क्षयति देहम् । क्षि क्षये । क्षिनिवासगत्योर्वा । अन्तर्भावितण्यर्थात् क्षियः एरच् । क्रियाक्षयकरत्वात्तु क्षय इत्युच्यते बुधैः ॥ अस्यौषधम् । यथा । श्वेतकोकिलाक्षमूलं छागीक्षीरेण संयुतम् । त्रिसप्ताहेन वै पीतं क्षयरोगं क्षयं नयेत् । रोगमार्गे ॥ वेश्मनि । निवासे ॥ प्रलये । कल्पान्ते ॥ क्षीयन्ते प्राणिनोऽत्र ॥ अपचये । हानौ ॥ क्षयणम् क्षय ॥ नीतिवेदिनां त्रिवर्गान्तर्गते प्रत्यवायवर्गे ॥ सतु राज्ञामष्टवर्गस्यापचय ॥ यथा । क्षय स्थानञ्च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनामित्यमर ॥ ध्वंसे । शरीरसामर्थ्यस्य धनस्य सेनायाश्च नाशे ॥ पश्चिमोत्तरद्वारगृहे ॥ विरामे ॥ हिंसायाम् ॥ क्षीयुर्हिंसायाम् । एरच् ॥ धातुक्षयक्षतौ ॥ क्षीयते ऽनेनेति व्यु० पुंसि संज्ञायामिति घ ॥ ६० वत्सरे ॥ मेदिनी चलते देवि सर्वभूतचराचरम् । देशभङ्गश्च दुर्भिक्षं संक्षये सञ्जीयते प्रजा ॥ सौराष्ट्रमालवे देशे दक्षिणे कोङ्कणे तथा । दुर्भिक्षं जायते घोरं क्षये संवत्सरे प्रिये ॥ कौमुदी धर्मनद्योश्च यमुनानर्मदातटे । विन्ध्यायां सैन्धवे चापि विनश्यन्ति न संशय. ॥ सिंहलं मध्यदेशश्च कालञ्जरं तथैव च । क्षये क्षयन्ति सर्वाणि नान्यथा वरवर्णिनि ॥

क्षयतरु । पु । वेलियापीपर इति प्रसिद्धे नन्दीवृक्षे । स्थालीवृक्षे ॥

क्षयथु । पु । कासे ॥

क्षयनाशिनी । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे ॥

क्षयपक्ष । पु । कृष्णपक्षे ॥

क्षयमास । पु । रविसङ्क्रान्तिद्वयसहितमासे ॥ यथा । द्विसङ्क्रान्तिमास क्षयाख्यो मास स च कदाचिदेव भवति । क्षय कार्त्तिकादित्रये नान्यत स्यात् तदा वर्षे मध्येऽधिमासद्वयं स्यादिति ॥ अपि चाह कालिदास । यौ राशिदा चन्द्रमसो गरीयान् मासो द्विसङ्क्रान्तिरसौ क्षयाख्य । स यत्तदा स्यात् क्षितिवेदरूपै १४१ रब्दैर्मिते वा क्वचिदङ्कचन्द्रैरिति ॥

क्षयित । त्रि । नाशिते ॥

क्षयी । त्रि । नाशिनी ॥ क्षयशील । जित्वक्षितिश्रीणामाद्यस्याश्वमपरिभ्रष्टस्यश्चेति इनि ॥ राजयक्ष्मान्विते ॥ क्षयोऽस्यास्ति । अत इनि ठनावितीनि ॥

क्षय्य. । त्रि । क्षेतुशक्ये ॥ क्षि० । अचो यत् । क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ॥

क्षर । पु । मेघे ॥ विनाशिनि कार्येरा

ग्रे। ॥ यथा । कार्यकारणरूपन्तु न श्वर क्षरमुच्यते। क्षराद्विलक्षणधर्मत्वा दक्षर ब्रह्म भण्यते इति ॥ क्षर सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्य त इतिच ॥ न । नीरे। जले ॥ क्षर ति। क्षरसञ्चलने। पचाद्यच्

क्षरणम् । न। च्युतौ। चूवना इति भाषा ॥

क्षरित । त्रि। च्युते। चूवा गिरा इतिच भाषा ॥

क्षरी । पु । वर्षाकाले ॥ त्रि। क्षरण विशिष्टे॥

क्षव. । पु । क्षुते । छिक्कायाम् । छीक इतिभाषा॥ राजिकायाम् ॥ राजि काप्रभेदे ॥ क्षौति। टुक्षुशब्दे। ण्यर्थे. । पचाद्यच् ॥ क्षवणम् । ऋ दोरप् वा ॥

क्षवक । पु । राजिकायाम् ॥ अपामार्गे ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षवकृत् । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ क्षवङ् करोति। कृञ क्विप् ॥

क्षवथु । पु। क्षुते ॥ कासे ॥ क्षौत्य नेन। टुक्षु०। द्वितोऽथुच् ॥

क्षवपत्रा । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् ॥ क्षव पत्रेषुयस्या ॥

क्षविका । स्त्री । दृहतीप्रभेदे । पीत तण्डुलायाम् । पुत्रप्रदायाम् । बहु फलायाम् ॥

क्षात्रम् । त्रि । क्षत्रियसम्बन्धिनि ॥

क्षात्रकर्म्म । न । क्षत्रियजाते. कर्म्मणि ॥ यथा । शौर्यं तेजो धृति र्दाक्ष्यंयु द्धेचाप्यपलायनम् । दान मीश्वरभा वश्चक्षात्र कर्मस्वभावजमिति ॥ क्षा त्रञ्चतत् कर्मचेतिविग्रहः ॥

क्षान्त । त्रि । सहिष्णौ । घोढे ॥ केन चित् पीडितोपि य समर्थ. संस्तत् पीडापराङ्मुख स्तस्मिन्नित्यर्थ. ॥ क्षम्यते स्म । क्षमूष्. । क्त । अनु नासिकस्येतिदीर्घ ॥

क्षान्ति । स्त्री। क्षमायाम्। तितिक्षा याम्। क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमने। स त्यपिसामर्थ्ये अपकारिण्यपकाराप्रि कीर्षायाम् ॥ यथा। प्रमाथाक्ष ज लवङ्ग स्तमसो भास्करोदय । क्षा न्ति कले रघोर्वस्त्रनामनङ्गीकरंनच रेरिति॥ क्षमणम् ।क्षमू सहने । दि वादि । अक्षाषित्त्वात् क्तिन्। अनु नासिकस्येतिदीर्घ ॥ तुल्यमानोपि परुष नोत्तर प्रतिपद्यते ॥

क्षान्तु । त्रि । क्षमाशीले । मर्षके ॥ क्षाम्यति । क्षमू० । क्रमिगमिक्षमि भ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्षाम । त्रि । क्षीणे ॥ अबले ॥ क्षैक्षये । गत्यर्था कर्मकेत्यादिना क्त. ।

क्षायोम इति निष्ठातक्षम । आदे चउपदेशेभितीत्वाप्त्वम् ॥

क्षामवती । स्त्री । } यागविशेषे ॥
क्षामवतीष्टि । स्त्री । } यथोक्तम्भविष्ये । क्षामवत्यादिना यद्गतकर्मणा पूतनापतेत । दैवदोषादकरणे जाते दोषकदम्बके ॥ होमेनैकेन दोषाणां सर्वेषां क्षयमादिशेत् । एवञ्च एकप्रायश्चित्तेनानेकदोषक्षयाय क्षामवतीष्टि सर्वत्रदृष्टान्त । इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥

क्षामात्मम् । न । अपथ्ये । अहिते । रोग्वे ॥ त्रि । क्षीणवदने ॥ क्षाममास्येयस्य । क्षाम क्षतदास्यस्येतिवा ॥

क्षार । पु । खार इति प्रसिद्धे रसे ॥ धूर्ते ॥ लवणे ॥ काचे ॥ भस्मनि ॥ गुडे ॥ न । टङ्कणे ॥ यवक्षारे ॥ विड्लवणे ॥ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ पलाशधवपूतीकरञ्जपाटलादिजा । क्षारा अपाचना सर्वे रक्तपित्तकरा सरा ॥ गुल्मार्श क्रिमिपुस्त्वघ्ना शर्कराऽश्मरिनाशना इति राजवल्लभ ॥ क्षरति । क्षरसञ्चलने । ज्वलिति कसन्तेभ्योण । उपधावृद्धि ॥

क्षारक । पु । पक्षिमत्स्यादिपिटके ॥ जालके । नवकलिकावृन्दे ॥ क्षरति । क्षर० । ण्वुल् ॥ मत्स्यादिनाशे ॥

क्षारकर्द्दम । पु । नरकविशेषे ॥

क्षारतैलम् । न । पक्वतैलविशेषे ॥ यथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारोहिङ्गुलनागरम् । शतपुष्पावचाकुष्ठंदेवदारु शिग्रुरसाञ्जनम् ॥ सौवर्चलयवक्षारसामुद्र सैन्धवं तथा । भुर्ज्जग्रन्थिविडं मुस्त मधुशुक्त चतुर्गुणम् ॥ मातुलुङ्गरसश्चैवकदली रसमेवच । तैलमेभिर्विपक्तव्य कर्णशूलापह परम् ॥ बाधिर्यङ्कर्णनादश्च पूयस्रावश्च दारुण । पूरणादस्यतैलस्यकृमय कर्णयो विला ॥ क्षिप्रविनाशमायान्ति शशाङ्ककृतशेखर । क्षारतैलमिदंश्रेष्ठमुखदन्तामयापहम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय ॥

क्षारत्रयम् । न । त्रिविधक्षारे ॥ यथा । सर्ज्जिकाच यवक्षारं टङ्कणक्षारमेवच । क्षारत्रयञ्च विज्ञेय क्षारत्रितयमेवच ॥

क्षारदला । स्त्री । चिल्लाम् । वास्तुकशाके ॥ क्षारोदलेष्वस्या ॥

क्षारदशकम् । न । दशविधक्षारे ॥ यथा । शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिकाचित्रकार्द्रकसनिम्बसम्भवै । इक्षुगोक्षुरिकमेचिकोद्भवै क्षारपूर्वदशक प्रकीर्त्तितम् ॥

क्षारद्रु । पु । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

चारद्वयम् । न । सर्जिकायावशूकयो. ॥ चारयोर्द्वयम् ॥

चारपत्र । पु । } वास्तूकशाके ॥
चारपत्रक । पु । }

चारभूमि । पु । समुद्रोपान्तदेशे ॥ यथा । जीवन जीवन हन्ति प्राणान् हन्ति समीरण । किमाश्चर्यं चार भूमौ प्राणदा यमदूतिका ॥ स्त्री । लवणभूमौ ॥

चारमध्य । पु । अपामार्गे ॥

चारमृत्तिका । स्त्री । ऊषे ॥ चाराचा सौमृत्तिकाच ॥

चारमेलक । पु । चारसङ्घे ॥

चारवृक्ष । पु । मुष्कके ॥

चारश्रेष्ठ । पुं । पलाशे । किंशुके ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ न । वज्रचारे ॥

चारषट्कम् । न । षड्विधचारे ॥ यथा । धवापामार्गकुटजलाङ्गलीति लमुष्ककैः । चारैरेतैस्तुमिलितैः चारषट्कमुदाहृतम् ॥

चारसिन्धु । पु । लवणसमुद्रे ॥ सतु जम्बुद्वीपस्यदक्षिणे शाकद्वीपस्यचो त्तरेवर्त्तते ॥

चाराञ्जम् । न । सामुद्रलवणे ॥

चाराब्धि. । पु । चारसिन्धौ ॥

चाराष्टकम् । न । अष्टप्रकारचारे ॥ यथा । पलाशवज्जिशिखरिचिञ्चा र्कतिलनालजा । यवज सर्जिका चेति चाराष्टकमुदाहृतम् ॥ चारा एतेऽग्निनातुल्या शूलगुल्महराभृश मिति ॥ चाराणामष्टकम् ॥

चारिका । स्त्री । भोगपिशाचिकाया म् । चुधायाम् ॥

चारित । त्रि । स्रावित ॥ चारे ॥ अ भिशस्ते । अपवादग्रस्ते । प्राप्तदो षे ॥ चार्य्यते स्म । चर० । णय न्त. । क्त ॥

चारोद । पु । लवणोदे ॥ चारमुद कं यस्मिन् । उत्तरपदस्यचेत्युदक स्योदादेश. ॥

चालनम् । न । निर्णेजने । प्रचालने ॥

चालितम् । त्रि । धौते । निर्णिक्ते । कृ त प्रचालने ॥

चि. । पु । निवासे ॥ गतौ ॥ चये

चित । चि । हिंसिते ॥ चिधातो' क र्मणि क्त ॥

चिति । स्त्री । निवासे ॥ मेदिन्याम् ॥ महालयेक्षय यातिचितिस्तेन प्र प्रकीर्त्तिता ॥ चये ॥ रोचनाख्यग न्धद्रव्ये ॥ चियति । चिनिवासगत्यो । क्तिच्क्तौचेतिक्तिच् ॥ चयणम् चीयतेऽस्यावा । चिचये । चिनिवा सगत्यो । स्त्रियाङ्क्तिन् ॥ कालभे दे । प्रलयकाले ॥

क्षितिकण । पु । } धूलौ । रजसि ॥
क्षितकणा । स्त्री । }

क्षितिक्षम । पु । खदिरद्रुमे ॥

क्षितिक्षित् । पु । क्षितीशे ॥ क्षितिङ् क्षियति । क्षि० तुदादि । क्विपि तुक् । क्षितिपतिष्वेवासौ क्षितिक्षिदितिभट्टमल्ल ॥

क्षितिज । पु । उपरसविशेषे । भूनागे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ वृक्षे । मरीचके ॥ क्षितेर्जात । जनी० । ड ॥ न । खगोले आकाशमध्यासवर्त्यंशान्तरे तिर्यग्वृत्ते ॥ त्रि । भूमिजाते ॥

क्षितिजन्तु । पु । भूनागे ॥ क्षितेर्जन्तुरिव ॥

क्षितिधर । पु । पर्वते ॥ कूर्मवासुकिदिग्गजेषु च ॥

क्षितिनाग । पु । उपरसविशेषे । भूनागे ॥

क्षितिनाथ । पु । राजनि ॥

क्षितिप । पु । भूपतौ ॥

क्षितिपति । पु । नृपे । भूपे ॥

क्षितिपाल । पु । भूपाले । राज्ञि ॥

क्षितिपालभाक् । पु । राजनि ॥

क्षितिपुत्र । पु । नरकराजे । नरकासुरे ॥

क्षितिरन्ध्रम् । न । अवटे ॥ क्षितेरन्ध्रम् ॥

क्षितिरुह । पु । वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधत्वात्क । क्षितौ रुह । सप्तमीतिसमास ॥ क्षितौ रोहतिवा । रुहेरिगुपधेतिक ॥

क्षितिवदरी । स्त्री । भूवदर्याम् । भडबेरी इतिभाषा ॥

क्षितिवर्द्धन । पु । शवे ॥ त्रि । भूमिवर्द्धके ॥

क्षितिव्युदास । पु । भुहरा इतिप्रसिद्धे भूमिगृहे ॥

क्षितिसुत । पु । भौमे ॥ नरकासुरे ॥

क्षितीश । पु । राज्ञि ॥ श्रीरामे ॥ क्षितेर्भूमेरीश ॥

क्षित्यदिति । स्त्री । देवक्याम् ॥

क्षित्वा । पु । वायौ ॥ क्षयति क्षियति वा ॥ क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । शीङ्क्रुशीत्यादिनाक्वनिपितुक् ॥ काले ॥

क्षिप । पु । क्षेपणे ॥ क्षेप्तरि ॥ क्षिपेरिगुपधेतिक ॥

क्षिपक । त्रि । योधे ॥ क्षिपति । क्षिपप्रेरके । इगुपधज्ञाप्रीकिर:क । ततोऽज्ञातादौक ॥ स्त्री । क्षिपका । क्षिपकादीनाञ्चेतीत्वाभाव ॥

क्षिपणम् । न । क्षेपणे । क्षिपायाम् ॥

क्षिपणि । स्त्री । नौकादण्डे ॥ आयुधे ॥ वडिशे ॥ क्षिप्यते ऽनयेति वा ।

क्षिप्रम् | क्षीयम।

क्षिपेः किश्चेत्यनि । क्षिपति क्षेपया मिति वेदभाष्यम् ॥

क्षिपणी । स्त्री । क्षेपण्याम् । नौकादण्डे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षिपणु । पु । वायौ ॥ क्षिपति । क्षिप० । अनुङ्नदेश्चेतिचकारात् क्षिपेरप्यनुङ् ॥

क्षिपण्यु । पु । वसन्ते । इत्युज्ज्वलदत्त ॥ देहे ॥ त्रि । सुरभौ ॥

क्षिपा । स्त्री । क्षेपणे ॥ क्षेपणम् । क्षिप० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षिप्त । त्रि । प्रेरिते ॥ निक्षेपकृतवस्तुनि । त्यक्त । नुन्ने । मुक्ते ॥ विकीर्णे ॥ अवज्ञाते ॥ न । रागद्वेषादिवशाद्विषयेष्वभिनिविष्टेचित्ते । चित्तस्यप्रथमभूमौ ॥ क्षिप्यते स्म । क्षिप० ॥ क्त ॥ वायुग्रस्ते ॥

क्षिप्तकुक्कुर । पु । अलर्के ॥

क्षिप्ता । स्त्री । रात्रौ ॥ इतिहलायुध ॥

क्षिप्नु । त्रि । निराकरिष्णौ । निराकरणशीले ॥ क्षेपणशील । क्षिप० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ॥

क्षिप्रम् । न । शीघ्रे ॥ नक्षत्रवारविशेषाणांसञ्ज्ञायाम् ॥ पुष्याश्विन्यभिजिद्धस्तालघु क्षिप्रं गुरु स्मृतम् ॥ क्षिप्यति । क्षिप० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वाद् द्रव्येवर्त्तमान क्लीबे । द्रव्येतु त्रिलिङ्ग ॥ शीघ्रगेच ॥

क्षिप्रकारी । त्रि । शीघ्रप्रयोक्तरि ॥

क्षिप्रपाकी । पु । गन्धमुण्डे । गर्दभाण्डे । गेडीतिभाषाप्रसिद्धेवृक्षे । गन्धभादालिया इतिगौडभाषा ॥ त्रि । शीघ्रपाकिनि ॥

क्षिप्रा । स्त्री । अवन्तीतलवाहिन्यांसरिति ॥

क्षिया । स्त्री । अपचये । क्षये ॥ क्षिक्षये । क्षिनिवासगत्योर्वा । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षीजनम् । न । कीचकानां नादे ॥

क्षीण । त्रि । अमांसे । दुर्बले । क्षामे ॥ क्षिक्षये । क्त । निष्ठायामण्यदर्थे इतिदीर्घः । क्षियोदीर्घादितिन ॥ धर्मार्थं क्षीणकोशस्य क्षीणत्वमपिशोभते । सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विधोरिवेति कामन्दक ॥

क्षीणचन्द्र । पु । विनष्टन्यष्टम्याष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ यथा । कृष्णाष्टमीदलादूर्द्ध्वं यावच्छुक्लाष्टमीदलम् । तावत् कालगशीणेन्दु ग्रहत्वेपौर्णिस्मृतइति ॥

क्षीणवान् । त्रि । क्षयविशिष्टे ॥

क्षीणाष्टकर्मा । पु । जिने ॥

क्षीयमाण । त्रि । अपक्षीयमाने ॥

क्षीरम्। न। जले। वारिणि॥ दुग्धे। पयसि॥ शाकाम्लफलपिण्याककुलत्थलवणा मिषैः। करीरदधिमाषैश्च प्राय क्षीरं विरुध्यते॥ स्निग्धं शीतं गुरु क्षीरं सर्वकालं न सेवयेत्। दीप्ताग्निं कुरुते मन्दं मन्दाग्निं नष्टमेव च॥ क्षीरं न भुञ्जीत कदाप्यतप्तं तप्तञ्च नैतल्लवणेन सार्द्धम्। पिष्टान्नसन्धानकमाषमुद्गकोषातकीकन्दफलादिकैश्च॥ तथाच। मत्स्यमांसगुडमुद्गमूलकैः कुष्ठमावहति सेवितं पयः। शाकजाम्बवरसादिसेवितं मारयत्यबुधमाशु सर्पवत्॥ क्षियति। क्षि निवासगत्योः। शुसिचिक्षिमीनां दीर्घश्चेति क्रन् दीर्घत्वञ्च॥ यद्वा। घस्यते। घस्लृ अदने। घसेः किच्चेति ईरन्। गमहनेत्युपधालोपः। खरि चेति चर्त्वम्। शासिवसीति षत्वम्॥ यद्वा क्षयणाम्। क्षीषु हिंसायाम्। सं० क्विप्। क्षियमीरयति। ईर गतौ। णिजन्त। कर्मण्यण्॥

क्षीरक। पु। क्षीरमोरटलतायाम्॥

क्षीरकञ्चुकी। स्त्री। क्षीरीशवृक्षे॥

क्षीरकण्ठ। पु। } बालके। स्तनन्धये॥
क्षीरकण्ठक। पु। }

क्षीरकन्द। पु। क्षीरविदार्याम्॥

क्षीरकन्दा। स्त्री। क्षीरवल्ल्याम्। काक्षभूमिकुष्माण्ड इति गौड भाषा॥

क्षीरकाकोलिका। स्त्री। क्षीरविदार्याम्। क्षीरशुक्लायाम्॥ पयस्काकोलीम्॥

क्षीरकाकोली। स्त्री। अष्टवर्गपठितौषधिविशेषे। जीववल्ल्याम्॥ रसवीर्यविपाकेषु काकोल्या सदृशी च सा॥ दुग्धिकाभेदे। शुक्लाकोल्याम्॥ पयस्काकोलीम्। अन्यत्राने ऽश्वगन्धामूलम्॥

क्षीरकाण्डक। पु। स्नुह्याम्॥ अर्कवृक्षे॥

क्षीरकाष्ठा। स्त्री। वटीवृक्षे॥

क्षीरकीट। पु। दुग्धजातकीटे। कालिकायाम्॥

क्षीरखव। पु। खिरगोखा इति गौड़भाषा प्रसिद्धे दुग्धपाषाणे॥

क्षीरजम्। न। दधनि। मक्खने॥ त्रि। क्षीरजातद्रव्ये॥

क्षीरदल। पु। अर्कवृक्षे॥ क्षीरवन्ति दलान्यस्य॥

क्षीरद्रुम। पु। अश्वत्थे। पिप्पले॥

क्षीरधेनु। स्त्री। दानार्थं क्षीरनिर्मितायाङ्गवि॥

क्षीरनाश। पु। आखोटवृक्षे॥ दुग्धक्षये॥

क्षीरनीरम्। न। आलिङ्गने॥ जलदुग्धसमाहृतौ॥

क्षीरपर्णी । स्त्री । अर्कवृक्षे । विकीरणे ॥

क्षीरपायी । त्रि । दुग्धपानकर्त्तरि ॥

क्षीरमोचकः । पु । शोभाञ्जने ॥

क्षीरमोरट । पु । मोरटे । मधुस्रवे । क्षीरमोरटा इति गौड भाषा प्रसिद्धयांलतायाम् ॥

क्षीरवल्ली । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥ क्षीरवतीवल्ली ॥

क्षीरविकृति । स्त्री । क्षीरसा इति गौडभाषाप्रसिद्धया कूर्चिकायाम् ॥ दध्ना सह पय:पक्वं यत् तत् स्याद् दधि कूर्चिका । तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं साभवेत्तक्रकूर्चिका ॥ क्षीरस्य विकृति: ॥

क्षीरविदारिका । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरविदारी । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे । महाश्वेतौषधौ ॥ क्षीरवतीविदारी ॥ शुक्लकृष्णभूकुष्माण्डयो ॥ क्षीरकन्दो द्विधा प्रोक्तो विनालस्तु सनालक । विनालो रोगहर्त्ता स्यादयत्नश्री सनालक ॥

क्षीरविषाणिका । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

क्षीरवृक्ष । पु । राजादन्याम् ॥ उदुम्बरे ॥

क्षीरशर । पु । आमिक्षायाम् । छाना इति गौडभाषा ॥

क्षीरशाकम् । न । दुग्धविकृतौ ॥ अपक्व मेव यन्नष्टक्षीरशाकंहितत्पय ॥

क्षीरशीर्ष: । पु । श्रीवासे ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरशुक्ल । पु । जलकण्टके । शृङ्गाटके । सिंघाडा इतिभाषा ॥ राजादने ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे ॥ विदार्य्याम् । क्षीरकाकोलिकायाम् । कृष्णभूकुष्माण्डे ॥ क्षीरमिवशुक्ला ॥

क्षीरस । पु । क्षीरसारे ॥

क्षीरसन्तानिका । स्त्री । छाना इति नट्क्षीर इति गौडभाषाप्रसिद्धे दुग्धविकार विशेषे । क्षीरसन्तानिका वृष्या स्निग्धा पित्तानिलापहा ॥

क्षीरसमुद्र । पु । क्षीराब्धौ ॥ अयंश्वेतद्वीपे वर्त्तते ॥

क्षीरसागर । पु । क्षीरसमुद्रे ॥

क्षीरसागरसुता । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

क्षीरसार । पु । पालजिनु इति भाषा प्रसिद्धे क्षीर विशेषे । क्षीरसे ॥ यथा । ईषच्छ्लेष्मकर गौल्य पित्तघ्नं तर्पण गुरु । पुष्टिरेषाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरस ॥ इति रा० नि० ॥ नवनीते ॥ यथा । क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृत यदि पलायन त्व

या। मानसे मम नितान्ततामसे नन्दनन्दन कथ न क्षीयसे॥ क्षीरस्यसार॥

क्षीरसिन्धु। पु। क्षीरार्णवे॥

क्षीरस्फटिक। पु। क्षीरवर्णस्फटिकविशेषे॥

क्षीरडिण्डीर। पु। दुग्धफेने। शार्करे॥

क्षीरा। स्त्री। काकोल्याम्॥

क्षीराब्धि। पु। क्षीरसागरे॥ क्षीरस्य अब्धि॥

क्षीराब्धिज। पु। चन्द्रे। इन्दौ॥ शेषे॥ तार्क्ष्ये॥ अमृतादिसमूहे॥ न। सामुद्रलवणे॥ मौक्तिके॥

क्षीराब्धिजा। स्त्री। इन्दिरायाम्। लक्ष्म्याम्॥ क्षीराब्धेर्जाता। जनी०। ड॥

क्षीराब्धितनया। स्त्री। रमायाम्। लक्ष्म्याम्॥ क्षीराब्धे तनया॥

क्षीरामृतम्। न। मधुरमांसे॥

क्षीराविका। स्त्री। क्षीराव्याम्॥

क्षीरावी। स्त्री। दुद्धीतिप्रसिद्धौषधौ। दुग्धिकायाम्॥ क्षीरमवति। अवरक्षणादौ। कर्मण्यण्। ङीप्॥

क्षीराह्व। पु। सरलद्रुमे॥

क्षीरिका। स्त्री। राजादने। फलाध्यक्षे। खिरणी इतिभाषा॥ क्षीरिकाया फल वृष्य बल्य स्निग्ध हिमङ्गुरु। तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षय दोषत्रयास्रजित्॥ अपिच। क्षीरिकाय फल पक्व गुरु विष्टम्भि शीतलम्। कषाय मधुर साम्ल नातिवातप्रकोपनम्॥ क्षीरमस्त्यस्या। अतइनिठनाविति ठन्॥ परमान्ने। पायसे। खीर इतिभाषा॥ यथा। शुद्धेऽर्द्धपक्वे दुग्धे तु घृताक्तां स्तण्डुलान् पचेत्। ते सिद्धा क्षीरिका ख्याता सासिताज्ययुतोत्तमा॥ क्षीरिका दुर्जरा बल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरु। विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्तपित्ताग्निमारुतान्॥ नालिकेरक्षीरिकातु प्रोच्यते शास्त्रतोमया॥ नालिकेर तनूकृत्य छिन्नपयसि गोक्षिपेत्। सितागव्याज्यसयुक्तां तत् पचेन् मृदुना ग्निना। नालिकेरोद्भवा क्षीरी स्निग्धा शीता तिपुष्टिदा। गुर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपित्तानिलापहा॥ ए। कुष्माण्डमज्जादौ तथा वशाङ्कुरानपि। कदलीनां फलान्मूलान् कर्त्तव्यान्नीरिकाबुधैरिति॥ नारङ्गक्षीरिणीम्यपश्य॥

क्षीरिणी। स्त्री। काञ्चनक्षीरीलतायाम्। तिक्तदुग्धायाम्। पीतदुग्धायाम्। हिमाद्रिजायाम्॥ क्षीरिणी तिक्तशीताच रेचना शोफतापनुत्।

कृमिदोषकफघ्नीच पित्तज्वरहराप
हा ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ दुग्धिका
याम् ॥ कुटुम्बिन्यामोषधौ ॥ गम्भा
र्याम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याम् । इन् । ङीप् ॥
क्षीरी । पु । क्षुद्राम् ॥ अर्कवृक्षे ॥ राजा
दने ॥ दुग्धपाषाणे ॥ वटे ॥ प्लक्षे ॥
सोमलतायाम् ॥ स्नुहीवृक्षे ॥ क्षी
रमस्त्यस्मिन् वा । अतइनिठना
वितीनि ॥

क्षीरिवृक्ष । पु । न । क्षीरयुक्तवृक्षप
ञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ
पारिशप्लक्षपादपा । पञ्चैते क्षीरि
णो वृक्षा स्तेषां त्वक् पञ्चवल्कलम्
॥ केचित्तु पारिशस्थाने शिरीष वे
तस परे । वदन्तीतिशेष ॥ क्षीरिवृ
क्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणाप
हा । रूक्षा कषाया मेदोघ्ना वि
सर्पामयनाशना ॥ शोथपित्तकफा
स्रघ्ना स्तन्या भग्नास्थियोजका । ए
षां त्वक्गुणा । त्वक्पञ्चक हिमं
ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित् । तेषाप
त्रगुणा । तेषां पत्र हिमङ्ग्राहि
कफवातास्रजुल्लघु । विष्टम्भाध्मान
जित् तिक्त कषाय लघु लेखनमि
तिराजनिर्घण्ट ॥
क्षीरी । स्त्री । क्षीरिवृक्षे ॥ शिरगो
जा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । दु

ग्धपाषाणे । वज्राभे ॥ दुग्धिकायाम् ॥
क्षीरोश　पु । क्षीरकञ्चुकी इति
गौडप्रसिद्धे वृक्षे ॥
क्षीरेयी । स्त्री । पायसे ॥ यथा । क्षी
रेय पायसं प्रोक्तं परमान्नञ्च सू
रिभिरिति हलायुध ॥
क्षीरोद । पु । दुग्धसमुद्रे । क्षीराब्धौ
॥ क्षीरमुदक यस्मिन् । उत्तरपदस्य
चेत्युदकस्योदादेश ॥
क्षीरोदतनया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ।
श्रियाम् ॥ क्षीरोदस्य तनया ॥
क्षीरोदतनयापति । पु । विष्णौ ॥
क्षीरोदनन्दन । पु । चन्द्रे ॥
क्षीव । त्रि । मत्ते ॥ क्षीवते स्म । क्षी
व मदे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्त
। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेतिसाधु ।
कोवा ॥
क्षीवा । त्रि । मत्ते ॥ वाकुलकात्मकनिम् ॥
क्षु । पु । सिद्धे ॥
क्षुण । पु । अरिष्टवृक्षे ॥
क्षुस । त्रि । अभ्यस्ते ॥ प्रहते । चू
र्णीकृते । सम्पिष्टे ॥ क्षुदे. क्त ॥
क्षुत् । स्त्री । क्षुते । क्षवे । छिक्कायाा
म् ॥ क्षवथम् । टुक्षुशब्दे । सं०
क्विप् । तुक् ॥ वक्तिनाक्षुतसक्षुत् ॥
क्षुतम् । न । नासिकात सशब्दवायो
र्नि. सरणे । क्षवे ॥ अश्वमकुनम् ।

वित्तं शस्त्राणि कार्यसिद्धिरतुलाशङ्के हुताशे भयं याम्यामग्निभयं सुरदिग्दिक्क्षुते लाभः समुद्रालये । वायव्यां वरवस्त्रगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे सैशान्यां मरणं ध्रुवं निगदितं दिग्लक्षणं क्षुज्जने ॥ ज्येष्ठीकृते क्षुतेऽप्येवं सूचुः किञ्चिद्ध कोविदाः ॥ आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसङ्ग्रहे । विवादे च विवाहे च क्षुतं सप्तसु शोभनम् ॥ असंवृतमुखस्य क्षुन्निषेधो यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्धासं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ यत्फलं खञ्जनरुते क्षुते चैवं तदेव हि ॥ त्रि । शाणादिनातीक्ष्णीकृते ॥ क्षवणम् । टुक्षु शब्दे । भावे क्तः ॥

क्षुतकः । पु । राजिकायाम् ॥

क्षुताभिजननः । पु । कृष्णसर्षपे । राई इति भाषा ॥ क्षुतमभिजनयति । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

क्षुत्करी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् ॥

क्षुत्पिपासे । स्त्री । द्वि० । लोभभयोः ॥ यथा । क्षुत्पिपासे लोभभये धन्येमान्येचपर्जिते । याभ्यांव्याप्तं जगत्सर्वं नित्यचिन्तातुरं भवेदिति ॥ चिन्तातुरस्य क्षुत्पिपासा नाशकाल्पजलाचिन्तातुरमित्यर्थः ॥

क्षुद्र । त्रि । अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ अल्पे ॥ दरिद्रे ॥ छलान्वेषिणि ॥ क्षुणत्ति । क्षुदिर् सम्पेषणे । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

क्षुद्रकण्टकारी । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्षुद्रकण्टारिका । स्त्री । क्षुपविशेषे । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्षुद्रकम्बु । पु । शङ्खनखे । शम्बूके ॥

क्षुद्रकारवेल्ली । स्त्री । कारवेल्लविशेषे । कारवेल्याम् । वनकरेला इति भाषा ॥

क्षुद्रकारविका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः

क्षुद्रकुलिश । पु । न । वैक्रान्तमणौ ॥

क्षुद्रकुष्ठम् । न । स्वल्पकुष्ठरोगे ॥ तदेकादशविधं यथा । एककुष्ठं स्मृतं पूर्वं गजचर्म ततः परम् । ततश्च मण्डलं प्रोक्तं ततश्चापि विचर्चिका ॥ विपादिकाभिधा चैव पामा कच्छूस्ततः परा । ततो दद्रुश्च विस्फोट किटिभश्च ततः परम् ॥ ततश्चालसकं प्रोक्तं शताक्षश्च ततः परम् । क्षुद्रकुष्ठानि चैतानि कथितानि भिषग्वरैरिति ॥

क्षुद्रखदिर । पु । दुष्टखदिरे ॥

क्षुद्रगोक्षुरक । पु । छोटागोखरू इति

भाषा प्रसिद्धेविकण्टके ॥

क्षुद्रघण्टिका। स्त्री। किङ्किण्याम्। घूघरू कौंधनी कर्धनी इतिच भाषा॥ घण्टेव। इवेतिकन्। यद्वा। घण्टयति घण्टतिवा। घटिदीप्तौ। ण्वुल्। क्षुद्राचासौ घण्टिकाच॥

क्षुद्रघोली। स्त्री। चिविल्लिकाक्षुपे॥

क्षुद्रचञ्चु। पु। क्षुपविशेषे। त्वक्सार भेदिन्याम्॥ स्त्री। पञ्चिकास्वल्पचञ्च्वाम्॥

क्षुद्रचन्दनम्। न। रक्तचन्दने॥

क्षुद्रचिर्भिटा। स्त्री। गोपालकर्कट्याम्। कचरी इति भाषा॥

क्षुद्रचूड। पु। धरमल्लखगे। गूथ खते॥

क्षुद्रजन्तु। पु। स्वल्पजन्तौ॥ आनकुलात् क्षुद्रजन्तव। क्षुद्रजन्तुरनस्थिस्यादथवा क्षुद्र एव य। शतं वाप्रसृतौ येषाङ् केचिदानकुलादपि॥ क्षुद्रश्चासौजन्तुश्च॥ शतपद्याम्॥

क्षुद्रजम्बू। स्त्री। भूमिजम्ब्वाम्। ह्रस्वफलायाम्॥

क्षुद्रजातीफलम्। न। आमलके॥

क्षुद्रजीरकम्। न। कणाजीरके। सुगन्धे॥

क्षुद्रजीवा स्त्री। जीवन्त्याम्॥

क्षुद्रतुलसी। स्त्री। अर्जके॥

क्षुद्रदंशी। स्त्री। क्षुद्रदंशिकायाम्। छोटाडांस इति भाषा। मसडू इति पर्वतीय भाषा॥

क्षुद्रदुस्पर्शा। स्त्री। अग्निदमन्याम्॥

क्षुद्रदुरालभा। स्त्री। स्वल्पदुरालभायाम्। मरुस्थायाम्। मरुसम्भवायाम्॥

क्षुद्रदुस्पर्शा। स्त्री। अग्निदमन्याम्॥

क्षुद्रधात्री। स्त्री। कर्कटवृक्षे॥

क्षुद्रधान्यम्। न। कङ्ग्वादिकुधान्य। तृणधान्ये॥ क्षुद्रधान्य मनुष्णं स्यात् कषाय लघु लेखनम्। मधुर कटुक पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम्॥ वातकृद्बद्धविट्कञ्च रक्तपित्तकफापहम्॥

क्षुद्रनासिक। त्रि। स्वल्पनासायुक्ते। न.क्षुद्रे॥

क्षुद्रपत्रा। स्त्री। चाङ्गेर्याम्॥

क्षुद्रपत्री। स्त्री। वचायाम्॥ इतिराजनिर्घण्ट.॥

क्षुद्रपनस। पु। लकुचे। लकुचे॥ क्षुद्रश्चासौ पनसश्च॥

क्षुद्रपर्ण। पु। अर्जके॥ त्रि। सूक्ष्मपत्रे॥

क्षुद्रपाषाणभेदा। स्त्री। क्षुपविशेषे। चतुष्पत्र्याम्। कन्दरोद्भवायाम्। शैलोद्भवायाम्॥

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् ॥
क्षुद्रपोतिका । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥
क्षुद्रफल । पु । } जीवद्रुमे । जो
क्षुद्रफलक । पु । } वनवृक्षे ॥
क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ गोपालकर्कट्याम् ॥ कण्टकार्य्याम् ॥ अग्निदमन्याम ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥
क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । बृहत्याम् । कण्टकार्याम् ॥
क्षुद्रमत्स्य । पु । छोटीमच्छीतिलोकप्रसिद्धेमत्स्ये । क्षुद्रमत्स्या स्वादुरसा दोषत्रयविनाशना । लघुपाका रुचिकरा सर्वदाते हितामता ॥ अतिवृष्या पुस्त्वहरा रुच्या कासानिलापहा. ॥
क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कसेरुकन्दे ॥
क्षुद्ररोग । पु । द्विचत्वारिंशद्भेदभिन्ने भावप्रकाशोक्ते स्वल्पव्याधौ ॥
क्षुद्रवर्वरा । स्त्री । वरटायाम् ॥
क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥
क्षुद्रवारुणी । स्त्री । सुरायाः प्रभेदे ॥
क्षुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥
क्षुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥
क्षुद्रशङ्ख । पु । शङ्खनखे । क्षुद्रश्चासौ शङ्खश्च ॥

क्षुद्रशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥
क्षुद्रशार्दूल. । पु । चित्रके । मृगान्तके । चीता इतिभाषा ॥
क्षुद्रशीर्ष । त्रि । अल्पमस्तके ॥ पु । मयूरशिखावृक्षे ॥ क्षुद्रंशीर्षमस्य ॥
क्षुद्रशुक्ति । स्त्री । } जलशुक्तिका-
क्षुद्रशुक्तिका । स्त्री । } याम् ॥
क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कटभ्याम् ॥
क्षुद्रश्लेष्मातक. । पु । भूकर्बुदारके ॥
क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मार्जारगन्धायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ न इतिसहतेवा । षह० । अच् । टाप् क्षुद्रस्सहा ॥
क्षुद्रसुवर्णम् । न । रीतौ । पित्तले ॥
क्षुद्रश्वास । पु । अल्पश्वासरोगे ॥
क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । } कण्टकार्या
क्षुद्रहिङ्गुली । स्त्री । } म् ॥ क्षुद्रा चासौहिङ्गुलीच ॥
क्षुद्रा । स्त्री । व्यङ्गायाम् ॥ नट्याम् ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कामेल्लस्याम् लघ्वाह्वम् ॥ सरघायाम् ॥ चाङ्गेर्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥ हिस्त्रायाम् ॥ मक्षिकामात्रे ॥ क्षुणत्ति क्षुद्यतेवा । क्षुदिर् संचूर्णने । स्फायितञ्चीतिरक् । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ वाहरतायाम् ॥

क्षुद्राग्निमन्थः । पुं । दशमूलप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । लघुमन्थे । तनुत्वचायाम् । छोटीगणियारी इतिभाषा ॥ अग्निमन्थद्वयञ्चैव तुल्यं वीर्यरसादिषु । तत्प्रयोगानुसारेण योजयेत् स्वमनीषया ॥

क्षुद्राञ्जनम् । न । सुश्रुतोक्तेचक्षूरोगस्यौषधे ॥

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घात । पु । पोताधाने । पोनामाच इतिगौडभाषा ॥ क्षुद्राद्ण्डाज्जातामत्स्या क्षुद्राण्डमत्स्या । तेषांसङ्घात ॥

क्षुद्रापामार्ग । पु । रक्तापामार्गे ॥

क्षुद्रामलकम् । न । आमलके । काठआवला इतिभाषा ॥

क्षुद्रामलकसञ्ज्ञ । पु । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्राम्र । पु । कोषाम्रे । सुकोशके ॥

क्षुद्राम्लपनस । पुं । लकुचे ॥

क्षुद्राम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

क्षुद्राम्लिका । स्त्री । शाखाम्लायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रिका । स्त्री । दंशे ॥

क्षुद्रिमा । पु । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भाव । इमनिच् ॥

क्षुद्रेङ्गुदी । स्त्री । यवाम्ले ॥

क्षुद्रेवारु । पु । गोपालकर्कट्याम् ॥

क्षुद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

क्षुद्रोपाय । पु । मायादिषु । क्रियोपेन्द्रजालानि क्षुद्रोपायाइमेत्रय ॥

क्षुद्रोपोदकनाम्नी । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रोपोदकी । स्त्री । स्वल्पपूतिकाशाके । मरुट्याम् ॥ रसवीर्यविपाकेषु सदृशो पूर्वयास्वयम् । पूर्वया उपोदक्या ॥

क्षुद्रोलूक । पु । डुण्डुले । शाकुनेत्रे । खखूसत् इतिभाषा ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुधायाम् । बुभुक्षायाम् ॥ क्षोधनम् । क्षुधबुभुक्षायाम् । क्विप् ॥

क्षुधा । स्त्री । भोजनेच्छायाम् । बुभुक्षायाम् । अशनायायाम् ॥ बुभुक्षोत्पादकौदर्य्याग्निविकारे ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

क्षुधाकुशल । पु । विल्वान्तरवृक्षे ॥

क्षुधातुर । त्रि । क्षुधापीडिते ॥ यथा । अर्थातुराणा न सुहृन्न बन्धु कामातुराणां नभयं नलज्जा । चिन्तातुराणा नसुख न निद्रा क्षुधातुराणांनवलंनतेजइति ॥

क्षुधाभिजनन । पुं । राजिकायाम् ॥ त्रि । क्षुज्जनके ॥ क्षुधामभिजनयति । जनी० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु ॥

क्षुधावती । स्त्री । भैषज्यरत्नावल्युक्तक्षु धोत्पादकवटिकायाम्

क्षुधासागररस । पु । भैषज्यरत्नावल्यु क्ते औषधविशेषे ॥

क्षुधित. । त्रि । अशनायिते । बुभुक्षि ते । क्षुधायुक्ते ॥ क्षुध्यति स्म । क्षु धेरकर्मकत्वात् कर्तरिक्त । वस तिक्षुधोरितीट् ॥ क्षुत् सञ्जातास्य वा । तारकादित्वादितच् ॥

क्षुधुनः । पु । म्लेच्छभेदे ॥ क्षुध्यति । क्षुध० । क्षुधिपिशिमिथिभ्य.कित्दि त्युनन् ॥

क्षुप । पु । ह्रस्वशाखाशिफे । शाखोट कादिक्षुद्रवृक्षे ॥ श्रीकृष्णात्मजे ॥ इ क्ष्वाकुभूपतनये ॥ द्वारकापश्चिमदि क्स्थपर्वते ॥ क्षौति । टुक्षुशब्दे । बाहुलकात् प. । अगुणश्च ॥

क्षुपालु । पु । पानीयालौ ॥

क्षुपडोडमुष्टि । पु । विषमुष्टिक्षुपे ॥

क्षुब्ध । पु । मन्थे । मन्थानदण्डे ॥ क्षु भ्यति स्म । क्षुभसञ्चलने । क्त । क्षु ब्धस्वान्तेत्यादिनासाधु । त्रि । क्षु भिते ॥ तथाच क्षुब्धोराजा क्षुब्धा गिरिनदीत्यादिप्रयोगास्त्वागमशा सनस्यानित्यत्वाद्बोध्या ॥

क्षुभ. । पु । प्रवर्त्तके ॥

क्षुभा । स्त्री । निग्रहानुग्रहकर्त्र्यां देव तायामिति महाभारतम् ॥

क्षुभितः । त्रि । विलोडिते ॥ आकुले । त्रस्ते ॥ क्षुभे क्त. । इट् ॥

क्षुमा । स्त्री । अतस्याम् ॥ नीलिका याम् ॥ छंब इतिपर्वतीयभाषाप्रसिद्ध लताप्रभेदे ॥ क्षौति । क्षूयते वा । टुक्षु० । बाहुलकात् मक् । अस्तिक्षु सुहुस्वधृक्षिक्षुभेतिमन्वा । संज्ञा पूर्वकत्वान्नगुणः ॥

क्षुरः । पु । लोमच्छेदनद्रव्ये । नापि तास्त्रे । छुरा इतिभाषा ॥ कोकिलाक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ शफे ॥ महापिण्डी तके ॥ शरे ॥ क्षुरति । क्षुरविलेख ने । इगुपधज्ञाप्रीकिर.क. ॥ यद्वा । क्षुब्जेन्द्राग्रेत्यादिनारन् । निपात नाद्रेफलोपोगुणाभावश्च ॥ क्षुरइव क्षुरोवा ॥

क्षुरक । पु । गोक्षुरे ॥ तिलकद्रुमे ॥ कोकिलाक्षे ॥ क्षुरक शीतलो वृ ष्य स्वादम्ल. पिच्छिल स्तथा । ति क्तो वाताश्मशोथाश्मतृष्णाहृष्टरनि लास्रजित् ॥ क्षुरति । क्षुर० । क्वु न् शिल्पिसञ्ज्ञयो. ॥ क्षुरइववा । इ वे प्रतिकृताविति कन् ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षुरकर्म्म । न । चौरे ॥ देवकार्ये पि तृश्राद्धे रवेरशपरिचये । क्षुरकर्म न कुर्वीत जन्ममासे च जन्मभे ॥

क्षुरधानम् । न । नापितोपस्करधाने । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥ क्षुरो धीयतेऽस्मिन् । धाञोल्युट् ॥

क्षुरधारः । पुं । नरकविशेषे ॥ अस्त्रविशेषे ॥

क्षुरपत्रः । पु । शरे ॥ त्रि । क्षुरतुल्यपत्रयुक्ते ॥

क्षुरपत्रिका । स्त्री । पालक्यशाके । पालक् इतिभाषा ॥

क्षुरप्रः । पु । शरविशेषे ॥ घासच्छेदनास्त्रे । खुरपा इतिभाषा ॥

क्षुरभाण्डम् । न । क्षुराधारे । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥

क्षुरमर्दी । पु । नापिते ॥

क्षुरमुण्डी । पु । नापिते ॥ मुण्डं करोतीतिमुण्डी । क्षुरेणमुण्डी ॥

क्षुराङ्गः । पु । गोक्षुरे ॥

क्षुरिका । स्त्री । पालक्यशाके ॥

क्षुरिकापत्रः । पु । शरे ॥

क्षुरिणी । स्त्री । नगरस्त्रियाम् । वराङ्गनायाम् ॥ नापितभार्यायाम् ॥

क्षुरी । पु । नापिते ॥ क्षुरोऽस्यास्तीति. ॥

क्षुरी । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

क्षुल्लः । त्रि । अल्पे ॥ लघौ ॥ क्षोदनम् । क्षुदिर् सम्पेषणे । सं०क्विप् । क्षुदंलाति । आतोऽनुपसर्गेक । तोर्लि ॥ यद्वा । क्षु यते । स्फायितञ्चीतिरक् । रलयोरैक्यम् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

क्षुल्लकः । पु । क्षुद्रशङ्खे ॥ नीचे । पामरे ॥ अल्पे ॥ कनिष्ठे ॥ दुःखिते ॥ खले ॥ क्षुल्लशब्दात् स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । क्षु यत्ति क्षुयते वा । क्षुदिर्. क्षुदचोदेवा । स्फायीतिरक् । क० लत्वम् ॥ यद्वा । क्षुधाशब्दाते । शककास्वादने । पुंसीतिघ ॥

क्षेत्रम् । न । शरीरे । इन्द्रियाणां करणसंचिते भोगायतने ॥ यथोक्तम् । इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्चचेन्द्रियगोचराः. । इच्छाद्वेषः सुखं दुःखं सङ्घात श्चेतना धृतिः ॥ एतत् क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतमिति ॥ सस्योत्पत्तिस्थाने ॥ केदारे । व्रीह्याद्युत्पत्तिस्थाने ॥ सिद्धस्थाने ॥ कलत्रे । पत्न्याम् ॥ भारतादौ ॥ भगे ॥ अङ्गे ॥ मेषादिराशौ ॥ यथा । मेषस्यकार्त्तिकेयश्च शुक्रस्यकीर्तितम् । मिथुनञ्चवृषश्चैव सोमस्य कर्कटस्तथा ॥ सूर्यस्यैवभवेत्सिंहः कन्याचैव बुधस्य च । तुलाचैवतु शुक्रस्य भौमस्य वृश्चिकस्तथा । धनुःसुरगुरोश्चैवमनेनैवकरकुम्भकौ ॥ मीन. सुरगु

रोश्चैव ग्रहक्षेत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ की खावस्थादि प्रसिद्धे गणितव्यवहारे ॥ क्षयति क्षीयते अनेन वा । क्षिच ये क्षिनिवासगत्योर्वा । ष्ट्रन् ॥
क्षेत्रकर । पु । क्षेत्रस्य कर्त्तरि ॥ क्षेत्र करोति । दिवाविभेत्यादिनाट ॥
क्षेत्रकर्कटी । स्त्री । वालुङ्क्याम् ॥
क्षेत्रचिर्भिटा । स्त्री । चिर्भिठायाम् । पाण्डुफलायाम् ॥
क्षेत्रज । पु । द्विपितृके पुत्रविशेषे । स्वपत्न्यामन्यद्वाराजनितेपुत्रे ॥ य थाव्यासे.धायन । मृतस्यच प्रसूतो यः क्लीवस्य व्याधितस्य वा । अन्येना नुमतो वा स्यात् स्वक्षेत्रे क्षेत्रजः स्मृत इति । अस्यार्थः । क्लीबादेः स्वे क्षेत्रे तदनुमतोऽन्येन प्रसूत क्षेत्रजो भवति । मनुरप्याह । यस्त ल्पजः प्रमीतस्य क्लीबस्यव्याधितस्य वा । स्वधर्मेणनियुक्तायां सपुत्र क्षेत्रजः स्मृत इति ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥
क्षेत्रजा । स्त्री । ताम्बुइति गौड भाषा प्रसिद्धेतृणविशेषे । गोमूत्रिकायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चर्चिकायाम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ शिल्पिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥
क्षेत्रज्ञ । पु । आत्मनि । पुरुषे । शरीरस्य कर्मसु प्रवर्त्तयितरि । शरीराधिदैवते ॥ योऽस्यात्मनः कारयिता तन्त् क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते । इति मनुः ॥ क्षेत्राण्यानि शरीराणि तेषाञ्चैव यथासुखम् । अतस्मान वेत्ति संयोगा इत क्षेत्रज्ञउच्यते इति ब्रह्म पुराणम् ॥ क्षेत्रज्ञो नाम व्यष्टिदेहे दक्षिणेचक्षुषि व्यवस्थितोऽष्टा चक्षुषो करणाना नियन्ता कार्यकरण स्वामी हिरण्यगर्भविराडात्मभ्यां समष्टिदेहाभ्यां मन्य इतिव्याख्यातार ॥ त्रि । छेके । निपुणे । विदग्धे ॥ कृषके ॥ क्षीयते इति क्षेत्र शरीर तज्जानाति । ज्ञाअवबोधने । आतोनुपसर्गेक ॥
क्षेत्रदूतिका । स्त्री । हहन्त्याम् ॥
क्षेत्रदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥
क्षेत्रपति । पु । क्षेत्रपाले ॥ कृषादिषु ॥ यथा । कद्रङ् क्षेत्रपतिम् प्राहु केचित् दक्षिं मया परे । स्वतन्त्र एव वा कश्चित् क्षेत्रस्यपतिरुच्यतेइति॥
क्षेत्रपर्पटी । स्त्री । खेत्पापड़ा इति प्रसिद्धे क्षुप विशेषे ॥
क्षेत्रपाल । पु । देवताविशेषे ॥ भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालस्यकीर्त्तिता । मातृकावर्णभेदेन सम्भिन्ना नाम भेदत इति ॥ प्रयोजनम्त्वेतत् । नामवत्स्वन्ताेमायोवर्णो मातृकान्तरे

। दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालक ॥ क्षेत्रपालमसम्पूज्यय' कर्म कुरुते क्वचित । तस्यकर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो नसंशयइत्यादि ॥ विशेष प्रयोगसारेद्रष्टव्य ॥

क्षेत्ररुहा । स्त्री । वालुकीकर्कव्याम् ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रवित । पु । जीवात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥

क्षेत्रसम्भव' । पु । चक्रुचुपे ॥ भिण्डाक्षुपे ॥ त्रि । भूमिजे ॥

क्षेत्रसम्भूत । पु । कुन्दरे ॥ त्रि । क्षेत्रोद्भवे ॥

क्षेत्राजीव । त्रि । कर्षके । किसाण इति प्रसिद्धे ॥ क्षेत्रम् आजीवोजीविकास्य ॥

क्षेत्राधिदेवता । स्त्री । तीर्थाधिप देवतायाम् ॥ देवं गुरुं गुरुस्थानं क्षेत्र क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्ध सिद्धाधिकाराञ्श्रीपूर्वं समुदीरयेत् ॥ इति प्रयोगसार ॥

क्षेत्राधिप । पु । मेषाद्यधिपतिग्रहेषु ॥ कुजशुक्रबुधेन्द्वर्कसौम्यशुक्रावनीभुवाम् । जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राणिस्युरजादय.॥ इतिज्योतिषम् ॥

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम्॥

क्षेत्रिक. । पु । क्षेत्रस्वामिनि ॥

क्षेत्री । पु । क्षेत्रविशिष्टे । कृषीवले ॥ इनि ॥ भर्त्तरि ॥

क्षेत्रिय । पु । असाध्यरोगे ॥ परदाररते । पारदारिके ॥ अन्यदेहचिकित्साह्ने ॥ परक्षेत्रेचिकित्स्य. । शरीरान्तरेचिकित्स्यइत्यर्थ । क्षेत्रियच् परक्षेत्रेचिकित्स्य इति परक्षेत्रशब्दात् घच् परशब्दस्यलोपश्चनिपात्यते ॥ अन्यस्यभार्यायामन्येनोत्पादिते । यथा विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रे क्षत्रियायां ब्राह्मणोत्पादिता धृतराष्ट्रादय. क्षेत्रिया ॥ न । क्षेत्रजतृणे ॥

क्षेपिचु' । पु । यावनाले । जुन्हरी जुवार इति भाष ॥

क्षेप । पु । निन्दायाम् ॥ विक्षेपे ॥ लेपने ॥ गर्वे ॥ प्रेरणे ॥ लङ्घने ॥ विलम्बे ॥ हेलायाम् ॥ गुच्छे ॥ क्षेपणम् । क्षिपप्रेरणे । घञ् ॥

क्षेपक । त्रि । क्षेपकर्त्तरि ॥

क्षेपणम् । न । प्रेरणे । क्षिपायाम् ॥ प्रस्तरादीनां दूरप्रक्षेपणार्थं रज्जुनिर्मिते शिक्ययन्त्रे । गोफिया इति भाषा ॥ यापने ॥ यथा । विधवा यौवनस्थाच नारी भवति कर्कशा । आयुष क्षेपणार्थन्तु दातव्यशोभनं सहेति शारील. ॥

क्षेपणि: । स्त्री । झाँझ इतिख्याते नौ

कादण्डे ॥ क्षिप्यते ऽनया। क्षिपप्र रणे। क्षिपे किद्वेत्यान। बाहु लकात् गुण ॥ जालप्रभेदे ॥

क्षेपणी। स्त्री। नौकादण्डे ॥ जालभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीष्॥

क्षेपणीय। पु। भिन्दिपाले। पाषाण प्रक्षेपणास्त्रे ॥ त्रि। क्षेपणार्हे॥

क्षेपिमा। पु। क्षिप्रत्वे ॥ क्षिप्रस्यभाव। पृथ्वादिभ्यइमनिच्। स्थूलदूरेति साधु ॥

क्षेपिष्ठ। त्रि। अतिक्षिप्रे ॥ अयमेषा मतिशयेनक्षिप्र'। स्थूलदूरेतीष्ठनि साधु ॥ वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवतेति श्रुति ॥

क्षेपीयान्। त्रि। क्षिप्रतरे ॥ अयमनयो क्षिप्र। द्विवचनविभज्येतीय सुनि स्थूलदूरेति साधु ॥

क्षेप्ता। त्रि। क्षेपणकर्त्तरि॥ क्षिपति। क्षिप॰। तृच्॥

क्षेमः। पु। चण्डायाम्। चोरनामगन्धद्रव्ये॥ पु। न। लब्धरक्षणे॥ कल्याणे। कुशले॥ मोक्षे॥ चतुर्थताराया म्॥ त्रि। तद्वति॥ चयन्त्यशुभम्। क्षि॰। मन्॥ क्षियोति वा। क्षिहिंसायाम्। अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निति मन्॥

क्षेमक। पु। चोरनामगन्धद्रव्ये॥ पाण्डुवंशजेराजपुत्रे॥ मरीचिदादय क्षेमकान्ता कले सहस्रवत्सरपर्यन्त राजान आसन्। ततोऽस्य वंशस्य विश्रान्ति। तत सोमवंशप्रशाखान्तरे मगधवंश्याराजान कलै बहुकालस्थिता ॥ नागविशेषे ॥ भारतप्रसिद्धे राक्षसे ॥

क्षेमकर.। त्रि। मङ्गलकारके ॥ क्षेमङ्कर' ॥

क्षेमकरी। स्त्री। भवान्याम्॥

क्षेमकार। त्रि। शुभङ्करे ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेत्यण्॥

क्षेमङ्कर। त्रि। क्षेमकारे। अरिष्टतातौ॥ क्षेमप्रियमद्रेण्चेतिचकारात् खच्। मुमागम ॥

क्षेमङ्करी। स्त्री। देवीविशेषे ॥ भगवत्याम्रूपान्तरे शङ्खचिल्लयाम् ॥ यथा। कुङ्कुमाभया सर्वाङ्गि कुन्देन्दुधवलानने। मत्स्यमांसप्रिये देवि क्षेमङ्करिनमोऽस्तुते इतिदर्शने नमस्कारमन्त्र ॥

क्षेमफला। स्त्री उदुम्बरवृक्षे ॥ क्षेमायफलान्यस्या ॥

क्षेमवान्। त्रि। मङ्गलयुक्ते॥

क्षेमधूर। त्रि। निर्भयस्थाने वसप्रकाशके॥

चेमा । स्त्री । उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ चेमङ्कर्याम् ॥ धनञ्चर्याम् चयश्चशुभम् । चि० । चियोति दुःखम् । चिञ्चिसायाम् । मन् । टाप् ॥

चेम्य । त्रि । कुशलयोग्ये ॥

चेयम् । त्रि । चेतुयोग्येपापादैा ॥ चि० । अचोयत् । गुण ॥

चैत्रम् । न । चेत्रवृन्दे । केदारे ॥ चेत्राणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

चैरेयम् । त्रि । चीरसंस्कृते ॥ चीरेसंस्कृतम् । चीराड्ढञ् ॥

चैरेयी । स्त्री । यवाग्वाम् ॥ ङीप् ॥ पायसे ॥

चोड । पु । आलाने । गजबन्धन्याम् ॥

चोणि । स्त्री । धरित्र्याम् ॥ चौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकान्नि ॥

चोणी । स्त्री । भूमैा ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

चोणीप्राचीर । पु । समुद्रे ॥

चोद । पु । रजसि । चूर्णे ॥ पेषणे ॥ चुद्यते । चुदिर् सम्पेषणे । घञ् ॥

चोदचम - । त्रि । । विचारसहे ॥

चोदितम् । न । चूर्णे ॥ त्रि । पेषिते ॥

चोदिमा । पु । चुद्रत्वे ॥ चुद्रस्य भाव । पृथ्वादिभ्यइमनिच् । स्थूलदूरेति साधु ॥

चोदिष्ठ । त्रि । अतिचुद्रे ॥ अयमेषामतिशयेनचुद्र । अतिशायनेतमबिष्ठनावितीष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधु ॥

चोदीयान् । त्रि । चुद्रतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनचुद्र । द्विवचनविभज्येतीयसुनि स्थूलदूरेतिसाधु ॥

चोद्य । त्रि । चोदनीये । चूर्णितुयोग्ये ॥

चोभ । पु । व्यर्थमितस्ततः सञ्चलने ॥ चोभणे ॥ चित्तचाञ्चल्ये ॥

चोभक । पु । कामाख्यास्थपर्वतविशेषे ॥ त्रि । चोभजनके ॥

चोभकृत् । त्रि । विघ्नकारिणि ॥

चोभण । पु । कामवाणविशेषे ॥ चोभकारके ॥ विष्णौ ॥ प्रकृतिम्पुरुषञ्चैवप्रविश्य स्वेच्छया हरि । चोभयामास सम्प्राप्ते सर्गकाले व्ययाव्ययैा ॥ परिणाम्यपरिणामिनैा उपादाननिमित्तैा । इत्यर्थः ॥ चोभयति । चुभसञ्चलने । ल्यु ॥

चोभित । त्रि । चोभयुक्ते । सञ्चालिते ॥

चोम । पु । न । मण्डपोपरिशालायाम् । हट्टे ॥ चौति । टुक्षुशब्दे । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

चोमक । पु । गणहासके । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

क्षौद्रम् । न । मधुनि ॥ पानीये ॥ कपिलवर्णे मधुनि ॥ मक्षिका कपिला सूक्ष्मा क्षुद्राख्या स्तत्कृतम्मधु । मुनिभि क्षौद्र मित्युक्तन्तद्वर्णात् कपिलम् भवेत् ॥ गुणैर्माक्षिक वत् क्षौद्र विशेषान्मेहनाशनम् ॥ क्षुद्राभिर्मक्षिकाभि कृतम् । क्षुद्रा भ्रमरवटरपादपादजित्यन् ॥ पु । क्षितिकणे । पाशौ ॥ चम्पकवृक्षे ॥ सजातीयान्मागध्यांजाते सङ्करजाति विशेषे॥ वागुरादिनाऽस्यजीविका ॥

क्षौद्रजम् । न । सिक्थे । मधूच्छिष्टे ॥ त्रि ॥ मधुजातमात्रे ॥

क्षौद्रधातु । पु । माक्षिके ॥

क्षौद्रप्रिय । पु । जलमधूकवृक्षे ॥ त्रि । मधुप्रिये ॥

क्षौद्रमेह । पु । प्रमेहरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । कषाय मधुर रूक्ष क्षौद्रमेह वदेद्बुध । कषाय कषायवर्णम् ॥

क्षौद्रेयम् । न । सिक्थके । सिथा मैण मोम इति भाषा ॥

क्षौम । पु । न । अट्टे । अट्टा अटारी इति भाषा ॥ दुकूले ॥ न । वल्कलांशुके ॥ शणजवस्त्रे ॥ अतसीवस्त्रे ॥ पट्टवस्त्रे ॥ त्रि । क्षुमायाविकारे ॥ क्षौमावृतरथे ॥ क्षुवन्त्यन्टक्षु । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् । तत प्रज्ञाद्यण् ॥ क्षुमाया विकार । तस्य विकारइत्यण् ॥ क्षौमेणदुकूलेनपरिवृतोरथ । परिवृतोरथइत्यण् ॥

क्षौमी । स्त्री । अतस्याम् ॥ क्षुमानिर्मितकन्यायाम् ॥

क्षौरम् । न । क्षुरकर्मणि । मुण्डने । वपने ॥ केशश्मश्रुनखादीना कर्त्तनसम्प्रसाधनम् । सम्प्रसाधनम् पवित्रीकरणम् ॥ व्रतादिसमये क्षौरकर्माकरणेदोषो यथा । व्रताना मुपवासानां श्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । न करोति क्षौरकर्म सोऽशुचि सर्वकर्मसु । स्वयमाल्यस्वयपुष्प स्वय दृष्टञ्च चन्दनम् । नापितस्य गृहे क्षौर शक्रादपि हरेत् श्रियम् ॥ रवौदुःख सुख चन्द्रे कुजेमृत्यु बुधेधनम् । मानहानिर्गुरौवारे शुक्रे शुक्रक्षयोभवेत् ॥ शनौचसर्वदोषा स्यु क्षौरमत्र विवर्जयेत् ॥ अन्नदुर्गणे । केशवमानन्तपुर पाटलिपुत्रपुरीमहिच्छत्राम् । दितिमदितिञ्चस्मरता क्षौर विधौ भवतिकल्याणमिति ॥ क्षुरेणनिर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमित्यण् ॥

क्षौरपव्यम् । न । क्षुरवज्रतुल्यतीक्ष्णदृढग्रहे ॥

क्षौरिक । पु । नापिते ॥ इतिशब्द

माला ॥

च्मात । चि । निर्मिते । प्राणिते ॥ च्मायतेस्क्त । च्मातेजने । क्त ॥

च्मा । स्त्री । मेदिन्याम् । भूमौ ॥ च्चम ते भारम् । च्चमूषसहने । च्चमेरु पधालोपश्चेत्यच् । टाप् ॥

च्माज । पु । भौमे ॥

च्मातलम् । न । भतले ॥

च्मापति । पु । राजनि ॥ च्मायाः पति ॥ च्मापातिवा । पारक्षणे । पा तेर्डति ॥

च्माभुक् । पु । राज्ञि ॥ च्माभुनक्ति पालयति । भुजपालनाभ्यवहारयो । क्विप् ॥

च्माभृत् । पु । न्टपे । भूपे ॥ शैले । प र्वते ॥ च्माविभर्त्ति डुभृञ् धारण पे । षणयो क्विप्चेति क्विप् । तुक् ॥

च्मालानाथ । पु । वासुदेवे । भगव ति ॥ च्मा भूमि ला लक्ष्मी । त योर्नाथ ॥

च्वेड । पु । ध्वनौ ॥ कर्णामये ॥ वि षे ॥ पीतघोषाहवे ॥ न । लोहि तार्कपर्णफले ॥ घोषपुष्पे ॥ त्रि । दुरासदे ॥ कुटिले ॥ च्वेडते मोच यति । ज्ञिड० । पचाद्यच् ॥ ज्ञि वत्यनेन वा । ञिक्ष्विदास्नेहनमो हनयो । हलश्चेतिघञ् । पृ० ॥ च्वे लतिवा । च्वल्चलने । अच् । डल योरेकत्वम् ॥

च्वेडनम् । न । त्यागे । मोचने । छो डना इति भाषा ॥

च्वेडमन्त्रम् । न । गारुडे ॥

च्वेडा । स्त्री । वंशशलाकायाम् ॥ सिंह नादे ॥ कोषातक्याम् ॥ च्वेडाट्टाप् ॥ च्वेदन वा । ञिक्ष्विदास्नेहनमोच नयो मोहनयोरित्येके । घञ् । पृ० ॥ सिंहनादे रूपभेदात्स्त्रीत्व म् । विशेषैर्यं वाधित इति परिभा षणात्पुंस्त्व ॥

च्वेडितम् । न । सिंहनादे ॥

च्वेलिका । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ च्वेलति । च्वेलृ० । पचाद्यच् । टाप् । स्वार्थेक ॥

ख

ख । पु । खकारे ॥ सूर्ये ॥ न । इन्द्रि ये ॥ पुरे ॥ च्चेत्रे ॥ शून्ये ॥ बिन्दौ ॥ विहायसि ॥ संवेदने ॥ देवलोके । स्वर्गे ॥ शर्मणि । सुखे ॥ खन्यादश

मरणौ ॥ खन्यते खनति वा। ख नुअवदारणे । अन्येभ्योपीतिड ॥ खर्वन्त्यस्मिन् वा । खर्व गतौ । ड ॥ अभ्रके ॥

खकुन्तल । पु । शम्भौ । शिवे ॥

खक्खट । पु । कक्खटे । कठिने ॥ खक्खति । खक्खहसने । शकादिभ्यो ऽटन् ॥

खग । पु । सूर्ये ॥ ग्रहे ॥ देवे ॥ मार्गेण । शरे ॥ पक्षिणि । विहङ्गमे ॥ वायौ ॥ खेगच्छति । गम्लृ गतौ । अन्येष्वपीतिड ॥

खगगतिक्रिया । स्त्री । पक्षिणां डीनादिगतिचेष्टायाम् । यथा । डीनप्रडीन मुड्डीन सण्डीन परिडीनकम् । विडीन मवडीनञ्च निडीन डीनडीनकम् ॥ गतागतप्रगतित सम्पन्नाश्चाग्यपक्षिणाम् । गतिप्रभेदा पक्षिगृह कुलायोनीडमस्त्रिया क्षितिजटाधर ॥

खगति । स्त्री । आकाशगमने ॥

खगप । पु । गरुडे ॥ खगान् पाति । पारक्षणे । आतोनुपेतिक ॥

खगपति । पु । गरुडे ॥ खगानाम् पति ॥

खगमः । पु । खेचरे ॥

खगवक्त्र । पु । लकुचवृक्षे ॥

खगवती । स्त्री । भूमौ । क्षितौ ॥

खगमचु । पु । पृश्निपर्ण्याम् ।

खगस्थानम् । न । कोटरे । निष्कुहे ॥ खगानास्थानम् ॥

खगान्तक । पु । श्येनपक्षिणि ॥

खगासन । पु । उदयाचले ॥ विष्णौ ॥ खगस्य खगानां वा आसनं यस्मिन् स ॥ खगो गरुड आसनं यस्य वा ॥

खगेन्द्र । पु । गरुडे । वैनतेये ॥ खगानामिन्द्र ॥

खगेन्द्रध्वज । पु । विष्णौ । हरौ ॥ खगेन्द्रो ध्वजे यस्य । खगेन्द्रो ध्वजश्चिह्नं यस्य वा ॥

खगेश्वर । पु । गरुडे । सुपर्णे ॥ खगानामीश्वर ॥

खगोल । पु । आकाशमण्डले । तस्य विवरणं यथा । एतद्ब्रह्माण्ड सम्पुटं कटाहद्वयस्य गोलाकारसम्पुटान्तरम् । यत्र भूर्भुव स्वर्महोजनतप सत्यसंज्ञकानि सप्त भुवनानि सन्ति । ब्रह्माण्डमध्ये य परिधि स आकाशकक्षा । तन्मध्ये परावहपरिवहप्रवहसंवहोद्वहाख्यानां पञ्चानां वायूनां स्थानानि अधोध क्रमेण सन्ति । तदधस्तात् अधोध स्थितपूर्वाभिमुखनक्षत्रस्थितिराहुकेतुमङ्गलसूर्यशुक्रबुधचन्द्रग्रहयुतं दाक्षो

त्सरस्थितध्रुवाख्यताराद्वयेन बद्धं न क्षत्रचक्रं सदापश्चिमगतिना प्रवहवायुना भ्रमति । ततोऽधोऽध क्रमेण सिद्धविद्याधरमेघविद्युदादियुक्त सदोत्तरगति रावहवायुर्भ्रमति । एतद्ब्रह्माण्डस्य मध्ये समन्तादीश्वरस्य धारणात्मिका शक्ति विभ्राणो भूगोल शून्ये तिष्ठति । पृथ्व्यन्तर्गता नागसुरसमाश्रया दिव्यौषधिरसोपेता रम्या पातालरसातलमहातलतलातलसुतलवितलातलसंज्ञका ऊर्ध्वोर्ध्वक्रमेण सप्तपातालभूमयश्च सन्ति । सुमेरुपर्वतोपरि शून्ये एका ध्रुवतारा भ्रमति । एवं वडवानलोपरि शून्येऽन्या ध्रुवतारा भ्रमतीति ॥

खगगड । पु । खागड़ा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । मोटगखे । इक्षुकाण्डे ॥

खङ्कुर । पुं । भूषकुन्तले ॥

खचमस । पु । चन्द्रे ॥ खेचमसइव ॥

खचर । पु । वायौ ॥ राक्षसे ॥ सूर्ये ॥ यथाणामुदाहरणयथा । खचरस्य सुतस्य सुत खचर खचरस्यपिता न पुन खचर' । खचरस्यसुतेन च त खचर खचरी परिरोदिति हा खचर ॥ मेघे ॥ रूपकभेदे ॥ यथा । खचरो रङ्गताले स्यात् गुरुरादौ लघुस्तथा । शान्ते ऽथवा हास्यरसे भवे देषदुग्राखरइतिसङ्गीतदामोदर ॥ त्रि । आकाशगामिनि ॥ खेचरति । चर० । चरेष्ट ॥

खचित । त्रि । करम्बिते । रूषिते । सयुक्ते । क्षुरिते । व्याप्ते ॥

खज । पु । दर्व्याम् । करछी इति भाषा ॥

खजक । पुं । वैशाखे । मन्थानदण्डे ॥

खजपम् । न । घृते ॥ दध्नि ॥ खज्यते । खजमन्थने । उषिकुटिदलिकषिखजिभ्य कपन् ॥

खजलम् । न । नीहारे ॥ खस्यजलम् ॥ दिव्योदके । आकाशवारिणि ॥ यथा । वर्षासु चरन्ति घने सङ्घोरगा म्रियति कीटलूताश्च । तदिमजुष्टमपेयं खजल मगस्त्योदयात् पूर्वम् ॥

खजा । स्त्री । मन्थ ॥ प्रहस्ते ॥ दर्व्याम् ॥

खजाक । पु । खगे । पक्षिणि ॥ खजति । खज० । खजेराक ॥

खजाका । स्त्री । दर्व्याम् । करछी चमचा इतिभाषा ॥ खजेराकप्रत्ययान्तात् टाप् ॥

खजिका । स्त्री । खाजाख्योपदंशे ॥

खजित् । पु । बुद्धभेदे ॥ खंजयति । जि० । क्विप् । तुक् ॥

खञ्ज्योतिः । पु । खद्योते ॥

खञ्ज । त्रि । विकलगतौ । खोडे । खोंडा लंगडा इतिभाषा ॥ खञ्जति । खजिगतिवैकल्ये । पचाद्यच् । तल्लक्षणं यथा । वायुः कट्याश्रितः सक्थ्नः कण्डरामाक्षिपेद्यदा । खञ्जस्तदा भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थ्नोर्द्वयोर्वधात् ॥

खञ्जक । त्रि । खोरे । खञ्जे ॥

खञ्जकारि । पु । सुखायाम् । खिसारी इतिभाषा ॥

खञ्जखेट । पु । खञ्जनाख्यविहङ्गमे ॥

खञ्जखेल । पु । खञ्जनपक्षिणि ॥

खञ्जन । पु । खञ्जरीटे । ममोला इतिभाषा ॥ अस्य लक्षणाध्याय । खञ्जननामा यो यं विहङ्गमस्तस्य दर्शने प्रथमे । प्रोक्तानि यानि मुनिभिः फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ तच्च चत्वारः खञ्जना भवन्ति । तेषां नामान्याह । स्थूलोऽभ्युन्नतकण्ठः कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः १ । आकण्ठमुखात् कृष्णः सम्पूर्णः २ पूरयत्याशाम् ॥ कृष्णो गलेऽस्य बिन्दुः सितकरटान्तः स रिक्तकृद्रिक्तः ३ । पीतो गोपीतः ४ इति चतुष्प्रकार खञ्जने दृष्टः ॥ अथ कस्मिन् स्थाने दृष्टः कीदृक्फलङ्करोतीत्याह । अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु । करितुरगभुजगमूर्द्धसु प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे । हस्तितुरङ्गमशालाच्छत्रध्वजचामराद्येषु ॥ हेमसमीपसिताम्बरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु । दधिपात्रधान्यकूटेषु च श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ अन्येष्वप्याह । पङ्के स्वादन्नाप्तिर्गोरससम्पच्च गोमयोपगते । शाद्वलगे वस्त्राप्तिः शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ गृहपटले ऽर्थभ्रंशो वध्रे बन्धोऽशुचौ भवति रोगः । पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गममावहत्याशु ॥ अन्यदप्याह । महिषोष्ट्रगर्दभास्थिश्मशानगृहकोणशर्करादिस्थः । प्राकारभस्मकेशेषु चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ पक्षौ धुन्वन्नशुभः शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः । सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टफलः खञ्जनोऽस्तमये ॥ नीराजने निवृत्ते यया दिशा खञ्जनो नृपं यातम् । पश्येत् तया गतस्य क्षिप्रं नमति बिशं सुपैति ॥ अथ प्रत्यक्षप्रदर्शनार्थमाह । तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन् यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तलेऽस्ति काचः । अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणेऽस्य त

न्कौतुकापनयनाय खनेद्वरिचीम्॥ अन्यच्छुभाशुभमाह। मृतविकल विभिन्नरोगित स्वतनुसमानफल प्रद खग। वनकूद्भिनिलीयमानको वियति च बन्धुसमागमप्रद॥ अथशुभखञ्जने दृष्टे विधानमाह। न्टपति रपि शुभ शुभप्रदेशेखग मवलोक्य महातले विदध्यात्। सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घं शुभ मभिनन्दित मेव मेति वृद्धिम्॥ अथाशुभे खञ्जने दृष्टे विधानमाह। अशुभ मपि विलोक्य खञ्जन द्विजगुरुसाधुसुरार्चने रत। न न्टपति रशुभ समाप्नुयान्नयदि सप्तसदिनानिर्मांसभुक स्यात्॥ अथ कालफलप्रदर्शनार्थ माह। आयर्षाल् प्रथमे दर्शने फल प्रतिदिनन्तु दिनशेषात्। दिक्स्थानमूर्त्तिलग्नर्क्षशान्तादीप्तादिभिश्चोह्यम्॥ इतिवाराह्याञ्चिचत्वारिंशोध्याय॥ ४३ विशेष शाकुने॥ दिग्विशेषेऽस्य शब्दफलम। वित्त ब्रह्मणि कार्यसिद्धिरतुला शक्रे हुताशेभय याम्यामग्निभय सुरद्विषिकलि लाभ समुद्रालये। वायव्यां वरवस्त्रगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यामरण ध्रुवमिगदितदिग्लक्षण ख

ञ्जने॥ ज्येष्ठीकृतच्युतेप्येवबोध्यम्॥ न। गमने॥ खञ्जति। खजि०। नन्द्यादित्त्वाल्ल्यु॥

खञ्जनक। पु। खञ्जने॥

खञ्जनरतम्। न। यतीनां गोपनीये रते॥ यमिना यद्रत गोप्य तत् खञ्जनरत विदुरित्त्युक्ते॥

खञ्जना। स्त्री। खञ्जरीटसमपक्षिणि। क्षुद्रखञ्जनजातौ। सर्षप्याम्॥

खञ्जनिका। स्त्री। खञ्जनाकृतौ। सर्षप्याम्। हापुत्रिकायाम्॥ खञ्जनैव। स्वार्थेक। टाप्। इत्त्वम्॥

खञ्जरीट। पु। खञ्जने॥ असिधारायाम्॥ ब्रतचारिणि॥ खञ्जइवचरति। चगतौ। वाहुकात् कीटन॥

खञ्जा। स्त्री। छन्द प्रभेदे॥

खट। पु। अन्धकूपे॥ कफे॥ प्रहारान्तरे॥ टङ्के॥ तृणे॥ लाङ्गले॥ कत्तृणे॥ खटकाङ्क्षायाम्। अच्॥

खटक। पु। नागवीटे। टाङ्करे॥

खटकामुख। पु। शराकर्षणमुद्रायम्॥ हस्तकविशेषे॥

खटिक। पु। कुञ्जितपाणौ॥

खटका। स्त्री। शेलखडी इति प्रसिद्धायाकठिन्याम्। लेखनद्रव्ये॥ कर्परखे॥ वीरणे॥

खटिनी। स्त्री। खट्याम्। खटिका

याम् ॥

खटी । स्त्री । कठिन्याम् । धवलमृत्तिकायाम् ॥ खटी दाहास्रजित् शीता मधुरा विषशोथजित् । लेपादौ तद्गुणा प्रोक्ता भक्षिता मृत्तिकासमा ॥ खटी गौरखटी द्वेच गुणै स्तुल्ये प्रकीर्त्तिते ॥

खट्टन । त्रि । खर्वे ॥

खट्टाश । पु । गन्धोतौ । वनवासने ॥ खाटास गन्धगोकुला इतिच गौड भाषा ॥

खट्टाशी । स्त्री । पूतिशारिजायाम् ॥

खट्टि । पु । शवयाने । अन्तशय्यायाम् ॥

खट्टिक । पु । खटीक इतिख्याते मांसविक्रयिणि ॥ महिषीक्षीरफेने ॥ शाकुनिके । चिडीमार इतिभाषा ॥

खट्टिका । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । निषद्यायाम् ॥ शवयाने ॥

खट्टेरक । त्रि । खर्वे ॥

खट्वका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ अभाषितपुंस्काच्चेति पक्षेऽत्त्वाभाव ॥

खट्वा । स्त्री । पर्य्यङ्के । शयने । मञ्चे ॥ खट्यते निद्रालुभि । खटकाङ्क्षायाम् । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ अष्टाभि काष्ठखण्डैश्च खट्वेति प्रतिचक्षते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौ ॥ कोलशियाम् ॥

खट्वाका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ आदाचार्य्याणामितिपक्षे आत्त्वम् ॥

खट्वाङ्ग । पु । सूर्य्यवंशीयराजर्षिविशेषे ॥ न । नरपञ्जरे ॥ दण्डारोपितनरशिरस्के ईशायुधविशेषे ॥ पृष्ठवंशे ॥ खट्वापादे ॥

खट्वाङ्गभृत् । पु । शिवे ॥

खट्वाङ्गी । पु । शिवे ॥

खट्वारूढ । त्रि । खट्वाश्रिते ॥ अविनीते । प्रमादिनि ॥ जाल्मे । निषिद्धाऽनुष्ठानपरे ॥ वेद व्रतानिच समाप्य समावृत्तेन हि खट्वारोढव्या ब्रह्मचर्य्यएव भूमिशयन तदापि य खट्वामारोहति सजाल्म । रूढश्चायम् । तेन खट्वा मारोढतु मावा निषिद्धानुष्ठानपर सर्व्वोपिखट्वारूढउच्यते । खट्वाक्षेप इति नित्यतत्पुरुष ॥

खट्विका । स्त्री । शयने । क्षुद्रखट्वायाम् । खटिया खटोला इतिभाषा ॥ खल्पाखट्वा । कन् । ह्रस्व । अभाषितपुंस्काच्चेतीत्त्वम् ॥

खड । पु । पानान्तरे ॥ भेदे ॥ पु । न । लघुतृणे । खड इतिभाषा ॥

खडक्किका । स्त्री । } पश्चद्वारे । खिडकीइतिभाषा
खडक्की । स्त्री । }
॥ इति हारावली ॥

खडयूष । पु । यूषवि० ॥ यथा । तक्रं

वचित्यचाङ्गेरीमरिचा जाजिचित्र- कैः। सुपक्क खडयूषोय चक्रदत्तेन भाषित ॥

खडिका। स्त्री। } सेलखडी इतिभा
खडी। स्त्री। } षा प्रसिद्धायां कठिन्याम्॥

खडु। पु। मृतशय्यायाम्॥

खड्गम्। न। लोहे॥

खड्ग। पु। खागइतिख्याते गण्डकशृङ्गे॥ बुद्धभेदे॥ गण्डके। गेंडा इति प्रसिद्धवन मृगे॥ चोरकनामगन्ध द्रव्ये॥ खाँडा तरवारिइतिच ख्याते शस्त्रे। असौ। चन्द्रहासे॥ खण्डति। खण्डिभेदने। छापूखडिभ्य किदितिगन्। आगमशास्त्रस्याऽनिश्चयत्वा न्नेनुम्॥ अथ खड्गविषयकत्रयोदश विधसञ्चरणं महाभारते। यथा मण्डलाकारत. खड्गभ्रामणमुद्भ्रान्तमुच्यते १। तदेवबाहुमुद्यम्यकृतमुद्भ्रान्तमीरितम् २॥ भ्रामणं स्वस्य परित खड्गस्याविद्ध मुच्यते ३। परप्रयुक्तशस्त्र निवारणार्थ मिदन्त्रयम्॥ शत्रो राक्रमणार्थाय गमनन्त्वाप्लुत मतम् ४। खड्गस्याग्रेण तद्देहस्पर्शनं प्रसृत मतम् ५॥ वञ्चयित्वा रिपौ शस्त्रपातन गदितं स्मृतम् ६। परिवृत्य भवेच्छत्रो र्वामदक्षिणतो गतिः ७॥ पश्चात् पदापसरणं निवृत्तं सम्प्रचक्षते ८। अन्योन्यताडनं प्राहु सम्पातमुभयो रपि ९॥ आधिक्य मात्मनो यत् तत् समुदीर्णं मुदाहृतम् १०। अङ्गप्रत्यङ्गदेशेषु भ्रामणं भारतं स्मृतम् ११॥ विचित्र खड्गसञ्चारदर्शनं कौशिकं स्मृतम् १२। निर्ण्णीय चर्मणि क्षेपो दर्शे सात्त्वत हितत् १३॥ इति॥

खड्गकोष। पु। असिपिधाने। खड्गपत्रे॥

खड्गज्ञानम्। न। खड्गपरीक्षायाम्॥

खड्गट। पु। इक्षुकाशे॥

खड्गधेनु.। स्त्री। खड्गपुत्रिकायाम्। छुरी इति भाषा॥ गण्डकस्त्रियाम्॥

खड्गपत्र। पु। असिकोषे। खड्गलतायाम्॥

खड्गपरीक्षा। स्त्री। खड्गज्ञाने॥ यथा। अङ्ग रूप तथा जाति र्नेत्रारिष्टे च भूमिका। ध्वनि मान मिति प्रोक्त खड्गज्ञानाष्टकं शुभम्॥ अभिन्ने दृश्यते यादृक् विभिन्न घटिते तथा। यदेव दृश्यते चिह्न तदङ्ग सम्प्रचक्षते १॥ नीलकृष्णादिक खड्गे रूप मित्यभिधीयते २। तेनैव यत् प्रतीत स्यात् तज्जाति रिति गद्यते ३॥ अङ्गातिरिक्त यज्जाति स्तन्माक्षाक्ष्यो पञ्चकम्। तन्नेत्र

मिति। जानीयात् खड्गे खड्गविशारद ४॥ अङ्गातिरिक्त खड्गादि यच्छुद्रुखापदूषकम्। तदरिष्टमिति प्राहु ५ भूमिरङ्गादिधारणम् ६॥ य खड्गे जायते शब्दो नखदण्डादिना हते। स ध्वनि ७ स्तुलनामान ८ श्चानमष्टविधन्त्विदम्॥ पश्चाद्या निपुणै खड्गे सम्भाव्यन्ते पिकृत्रिमा.। अन्या वक्ष्यमाणा च्चैता ता वेव सहजा विति॥ शत मङ्गानि चत्वारि रूपाणि जातय स्तथा। चिम्न्नेत्राणि जानीया दरिष्टानि तथैव च॥ भूमिश्च द्विविधा ज्ञेया ध्वनि रष्ट विधो मत। मानन्तु द्विविध प्रोक्तमित्येषासङ्ग्रहोमत॥ इति॥ विशेषस्तु लोहार्णवलोहदीपयुक्तिकल्पतरुप्रभृतिग्रन्थेषु द्रष्टव्य॥

खड्गपिधानम्। न। } खड्गकोशे। प
खड्गपिधानकम्। न। } रीवारे। प्रत्याकारे। कोषे॥

खड्गलक्षणम्। न। खड्गस्वरूपज्ञाने॥ तत्रादौखड्गस्यप्रमाण शुभाशुभज्ञानार्थमाह। अङ्गुलशताद्दैमुत्तम ऊन स्यात् पञ्चविंशति खड्ग। अङ्गुलमानाज् ज्ञेयो व्रणोशुभोविषमपर्वस्थ॥ *॥ व्रणानामाकृतिलक्षणमाह। श्रीवृक्षवर्द्धमानातपत्रशिवलिङ्गकुण्डलाब्जानाम्। सदृशा व्रणा. प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्तिकानाञ्च॥ *॥ अशुभलक्षणानि। कृकलासकाककङ्कक्रव्यादकबन्धवृश्चिकाकृतय। खड्गेव्रणान शुभदा वंशानुगता प्रभूताश्च॥ स्फुटितो ह्रस्व कुण्ठो वंशच्छिन्नो नदृक्मनोनुगत। अस्वनदृतिचानिष्ट प्रोक्तविपर्ययस्तदृष्टफल.॥ *॥ खड्गचेष्टितमाह। क्वणित मरणायोक्त पराजययायाप्रवर्त्तन कोशात्। स्वयमुत्तीर्णे युद्धं ज्वलिते विजयो भविल खड्गे॥ *॥ अथपरिभाषार्थमाह। नाऽकारण विवृणुया न्नविघट्टयेत्र पश्येन्नतत्रवदन नवदेत्रमूल्यम्। देश नचास्य कथयेत् प्रतिमानयेन्न नैवस्पृशेन्नृपति रप्रयतोऽसियष्टिम्॥ *॥ अन्यल्लक्षणमाह। गोजिह्वासस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च। करवीरपत्रशूलाग्रमण्डलाग्रा. प्रशस्ता स्यु॥ निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषे कार्यः प्रमाणयुक्त स। मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्रसच्छिन्ने॥ *॥ अथ मुष्टौदृष्टाया व्रणज्ञानमाह। यस्मिन् तसरुप्रदेशे व्रणोभवेत्तद्वदेवखड्गस्य। वनितानामिव तिलको गुह्येवाच्यो मु

स्वप्नः ॥ * ॥ अथ व्रणोपायमाह ।
अथवा स्पृशति यदङ्ग प्रष्टानिम्नश
भृत् तद्वधाय । कोशस्यस्यादिष्यो
क्ष्मादि शास्त्र विदिच्चैवम् ॥ शिर
सिस्पृष्ट प्रथमेङ्गुले द्वितीयेललाट
संस्पर्शे । भ्रूमध्येचतृतीये नेत्रस्पर्शेच
तुर्थेच ॥ नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्री
वासकेचपञ्चाद्या । उरसिद्वादश
सप्तस्तयोदश कक्षयोर्भेय ॥ स्तन
हृदयोदरकुक्षौ नाभौतु चतुर्दशा
द्येयाज्ञेया । नाभीमूलेकव्या गुह्ये
एकोनविंशतित ॥ ऊर्वोर्द्वाविंशेस्या
दूर्वामध्येत्रयस्त्रयोविंशे । जानुनिच
चतुर्विंशजङ्घायापञ्चविंशेच ॥ जङ्घा
मध्येगुल्फेपार्ष्णौपादे तथाङ्गुलिष्व
पिच । षड्विंशादिषु यावत् त्रिंशदि
तिमतेन गर्गस्य ॥ * ॥ अथैतेषाव्र
णानाफलान्याह । पुत्रमरण धना
प्तिर्धनहानि सम्पदश्च बन्धश्च ।
एकाद्यङ्गलसस्थे व्रणे फल निर्दिशे
त् क्रमश ॥ सुतलाभ कलहो ह
स्तिलब्धि पुत्रमरणधनलाभ । क्रम
शा विनाशवनितासिवित्तदु खानि
षट्प्रभृति ॥ लब्धिर्हानि, स्त्रीलब्धा
ये वधहृद्धिमरणपरितोषा । त्रेया
श्चतुर्दशादिषु धनहानि श्चैकविंशे
स्यात् ॥ वित्तासिर निर्वाणधनाग

मोमृत्युसम्पदोऽस्वत्त्वम् । ऐश्वर्य
मृत्यु राज्यानिचक्रमात् त्रिंशदिति
यावत् ॥ अनिर्वाणिमृत्यु ॥ परतो
न विशेष फल विषमसमस्थाश्च पा
पशुभफलदा । केचिदफला प्रदिष्टा
स्त्रिंशतपरतोऽग्रमितियावत् ॥ * ॥
अथगन्धलक्षणमाह । करवीरोत्प
लगजमदघृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसग
न्ध । शुभदोनिष्टोगोमूत्रपङ्कजमे
दस सदृशगन्ध ॥ कूर्मवसारक्त्क्षौ
रोपमस्त्रभयदु खदोभवतिगन्ध । वै
दूर्यकनकविद्युत् प्रभोजयारोग्यवृ
द्धिकर ॥ * ॥ अथशस्त्रपानम् । इ
दमौशनसञ्च शस्त्रपान रुधिरेण
श्रियमिच्छत प्रदीप्ताम् । हविषा
गुणवत्सुताभिलिप्सो सलिलेनाक्ष
यमिच्छतश्चवित्तम ॥ वडवोष्ट्रकरेणु
दुग्धपानयदिपापेन समीहतेर्थसि
द्धिम् । झषपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धै क
रिहस्तच्छिदये सतालगर्भे ॥ आर्क
पयोहुडविषाणमसीसमेत पाराव
ताखुशकृताचयुत प्रलेप । शस्त्रस्य
तैलमथितस्य ततोस्यपानपश्चाच्छि
तस्य नशिलासुभवेद्विघात ॥ क्षारे
कदल्या मथितेनयुक्ते द्दिनोषितेपा
यसमायसतत् । सम्यक् छित चाश्म
निनैतिभङ्ग नचान्यलोहेष्वपितस्य

कैाण्व्यम्॥ इतिवाराह्याम् ४८ऽ ध्याय' ॥

खङ्गिक। पु। महिषीचीरफेने॥ सै निके। मांसविक्रयिणि॥

खङ्गी। पु। गण्डके। तुङ्गमुखे। वज्र चर्म्मणि॥ खङ्ग शृङ्गमस्यस्य। इनि॥ मञ्जुघोषे॥ त्रि। खङ्गधरे॥

खण्ड। पु। इक्षोर्विकारविशेषे। ऐ चवे। चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे॥ प्रयुज्यतेचरसालायाम। खण्ड स्यषोडशपलानिशशिप्रभस्येत्यच॥ खण्डस्तुमधुरोवृष्यश्चक्षुष्योवृंह-णोहिम। वातपित्तहर स्निग्धोव ल्योवान्तिहर पर॥ मणिदोषे॥ न। विडलवणे॥ *॥ पु। न। भि न्ने। शकले॥ खण्ड्यते। खडिभेद ने। कर्म्मणि भावेवा घञ्॥ खन्य ते वा। खन्॰। अमन्ताड्डः॥

खण्डक। पुं। सितायाम्। चीनी इ तिभाषा॥ त्रि। छेदकारिणि॥

खण्डकथा। स्त्री। वाङ्मयप्रभेदे॥

खण्डकर्ण। पु। आलुविशेषे। वज्रक न्दे। सकरकन्द इतिभाषा॥ कटु पाको खण्डकर्ण कफपित्तविनाश न॥

खण्डकालु। न। आलुविशेषे॥

खण्डखर्ज्जूरम्। न। खजाइतिख्याते

पक्वान्ने॥

खण्डज। पु। गुडे॥ यवासशर्करा याम्॥

खण्डजोद्भवज। पु। तवराजोद्भवख ण्डे॥ इतिराजनिर्घण्ट॥

खण्डताल। पु। तालविशेषे॥ यथा। द्रुतमेक भवेद्यत्र खण्डताल स उच्यते। अपर नियत विनेति दा मोदर॥

खण्डधारा। स्त्री। कर्त्तर्याम्। कैंची इतिभाषा॥

खण्डनम्। न। भञ्जने॥ निराकरणे॥ छेदने। भेदने॥

खण्डपरशु। पु। शिवे॥ खण्डयतीति खण्ड। खण्ड परशुरस्य॥ जामद ग्न्ये॥ खण्डयति शत्रून्। खडि॰। पचाद्यच्। खण्ड' परशुरस्य॥

खण्डपर्शु। पु। पर्शुरामे। भार्गवे॥ शङ्करे। शिवे॥ चूर्णलेपिनि॥ ख ण्डामलकभैषज्ये॥ राहौ। सैंहिके ये॥ खण्डयतीति खण्ड। सद्यऽसु रवधे खण्ड पर्शुरस्य॥ भग्नदन्तह स्तिनीतिशब्दरत्नावली॥

खण्डपाल। पुं। शशया चत्रियाज्जा ते। मयरा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वर्णसङ्करविशेषे। खाण्डिके। मोद के॥ इतिहारावली॥

खण्डमोदक । पु । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डलवणम् । न । धूर्त्ते । बिडलवणे ॥

खण्डविकार । पु । मत्स्यण्डयाम् ॥ ख ण्डो विकारोऽस्याः ॥

खण्डविकृति । स्त्री । शर्करायाम् ॥ खण्डस्य चीनीतिख्यातस्य विकृतिः ॥

खण्डशाखा । स्त्री । मत्स्यण्ड्याम् ॥

खण्डसर । पु । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डाभ्रम् । न । अभ्रलेशे । फटामेघ इतिभाषा ॥ स्त्रीणांदन्तक्षतान्तरे ॥

खण्डि । स्त्री । खण्डने ॥

खण्डिक । पु । कलाये ॥ काद्यन्तरे ॥ कक्षे । काख इतिभाषा ॥ खण्डोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥

खण्डिका । स्त्री । ह्रस्वखण्डे ॥

खण्डित । त्रि । भेदिते ॥ छिते । छेदिते । लूने ॥ यथा । चन्द्रे कलङ्कः सुजनेदरिद्रता विकाशलक्ष्मीः कमलेषु चञ्चला । मुखेऽप्रसादः सधनेषु सर्वदा यशोविधातुः कथयन्ति खण्डितमिति ॥ ह्रासङ्गमिते ॥ खण्डा सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

खण्डिता । स्त्री । स्त्रीयादिनायिकाभेदे । भर्त्तुरन्यासङ्गज्ञानकलुषितायाम् ॥ ज्ञाते ऽन्यासङ्गविकृते खण्डितेर्ष्याकषायितेत्युक्ते । अपिच । नीत्वा ऽन्यत्र निशां प्रातरागते प्राणवल्लभे । अन्यासम्भोगचिह्नैस्तु खण्डितेर्ष्याकषायितेति ॥

खण्डी । पु । वनमुद्गे ॥

खण्डिनी । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

खण्डिमा । पु । खण्डतायाम् ॥ खण्डस्य भावः । इमनिच् ॥

खण्डीर । पु । पीतमुद्गे । सोनामूग इति भाषा ॥

खतमाल । पु । पयोधरे । मेघे ॥ धूमे ॥

खदिका । स्त्री । लाजासु । खील इतिभाषा ॥

खदिर । पु । खैरसार इतिप्रसिद्धे गायत्रिणि । बालतनयद्रुमे । दन्तधावने । वक्रकण्टे ॥ खदिरः शीतलो दन्त्यः कण्डूकासारुचिप्रणुत् । तिक्तः कषायो मेदोघ्नः कृमिमेहज्वरव्रणान् ॥ श्वित्रशोथामपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान् हरेत् ॥ इन्द्रे ॥ चन्द्रे ॥ खदति । खद स्थैर्ये हिंसायाञ्च । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिरा इतिकिरच् ॥

खदिरपत्रिका । स्त्री । अरिखदिरे ॥ लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरपत्री । स्त्री । लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरसार । पु । खादिरे । खैरसार

इतिभाषा ॥

खदिरिका । स्त्री । लाजायाम् ॥

खदिरी । स्त्री । शाकभेदे । लज्जालुकायाम् । नमस्कार्याम् । शायाजोडी इतिभाषा ॥ खदति । खदे कि रच् । ङीप् ॥

खदिरोपमम् । न । खदिराभे । श्वेतखदिरे । सोमवल्के । काँटावावला इतिगौडभाषा ॥

खदूरवासिनी । स्त्री । तारायाम् । बुद्धशक्तिविशेषे ॥

खद्योत । पु । ज्योतिरिङ्गणे । कीटमणौ । प्रभाकीटे ॥ खेद्योतते । द्युत दीप्तौ । अच् ॥ खद्योतयति वा अण् । सूर्ये ॥

खद्योतन । पु । अर्के । सूर्ये ॥ खस्य द्योतन ॥

खधूप । पु । कश्चित्क्रीडाविशेषे । हवाई इतिभाषा ॥ यथा । उच्चैः प्रचक्रुर्नगरस्य मार्गान् ध्वजान् ववन्धुः मुमुचुः खधूपान् । इतिभट्टिः ॥ वन्धूक इतिप्रसिद्धे वन्धूके ॥

खनक । पु । उन्दुरौ ॥ सन्धिचौरे ॥ त्रि । अवदारके । खननकर्त्तरि । भूमिविलक्षे । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानाभिज्ञे ॥ खनति । खनु अवदारणे । शिल्पिनिष्वुन् ॥ स्त्रियांपित्त्वात् ङीषि खनकी ॥

खननम् । न । विदारणे । खोदना इतिभाषा ॥

खनयित्री । स्त्री । अस्त्रभेदे ॥

खनि । स्त्री । आकरे । गर्त्तायाम् । धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने ॥ खन्यते । खनु० । खनिकष्यज्यसीति इ । खनने ॥

खनित्रम् । न । अवदारणे । कुदाल इतिभाषा ॥ खन्यते ऽनेन । खन खनने । अर्त्तिलूध्विति इत्र ॥

खनित्रिम । त्रि । खननेननिर्वृत्ते ।

खनी । स्त्री । खनौ ॥ कृदिकारादिति पाक्षिकोङीष् ॥

खपाच्य । पु । ग्रहे ॥ खस्यपाच्य ॥

खपुर । पु । क्रमुके । गुवाके । सुपारी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तके ॥ व्याकरणे ॥ न । घटे ॥ जङ्गमेपुरे । नभपर्व्याम् । हरिश्चन्द्रपुरे । हरचंदावली इति भाषा ॥ त्रि । अलसके ॥ खम् इन्द्रियम् आकाशं वा पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयोः । मूलविभुजादित्वात् क । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥

खभ्रान्ति । पु । चिल्ले । चील इति प्रसिद्धे खगे । नभो भ्रमे ॥ खेआकाशे भ्रान्तिर्भ्रमणं यस्य ॥

खमणि । पु । सूर्य ॥ खस्यमणिरिव ॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥

खमूलि । स्त्री । वारिपर्ण्याम् । कुम्भिकायाम् ॥

खमूलिका । स्त्री । } वारिपर्ण्याम् ॥
खमूली । स्त्री । }

खर । पु । गर्द्दभे । रासभे ॥ खं मुखबिलमतिशयितं अस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानमिति रः ॥ घर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्षविशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ २५ वत्सरे ॥ उपद्रुतं जगत्सर्वं तस्करैर्मूषिकैः खगैः । पीडिताश्च प्रजाः सर्वा देशभङ्गः खरे प्रिये ॥ पश्चिमद्वारगृहे ॥ रवे पार्श्वगे ॥ तिग्मे । तीक्ष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ दुःस्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यमिति ॥ खमिन्द्रियं राति अभिभवति । रा० । क ॥

खरकाष्ठिका । स्त्री । बलायाम् ॥

खरकुटी । स्त्री । नापितशालायाम् ॥

खरकोण । पु । तित्तिरिखगे ॥

खरगन्धा । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरगृहम् । न । } गर्द्दभशालायाम् ॥
खरगेह । पु । }

खरघातन । पुं । नागकेशरे ॥

खरच्छद । पु । उलखड इति गौडभाषा प्रसिद्धे तृणविशेषे । उलके ॥ इत्कटे । ओकडा इति गौडभाषा ॥ कुदरतृणे ॥ शाखोटे ॥ भूमीसहे ॥

खरणा । त्रि । खरणसे ॥ खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यां वा नस । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥

खरणस । त्रि । तीक्ष्णनासिके । खरणासि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यां वा नसिति पक्षे अच् नासिकायाः इत्यच् नसादेशश्च । णत्वम् ॥

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लताप्रभेदे ॥

खरदण्डम् । न । पद्मे ॥

खरदला । स्त्री । काष्ठोदुम्बरे ॥

खरदूषण । पु । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेणसहदूषणे ॥ दोषबहुले ॥

खरध्वंसी । पु । रघूत्तमे । श्रीरामचन्द्रे ॥ खरध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीति णिनि ॥

खरनादिनी । स्त्री । रेणुकानामगन्धवस्तुनि ॥

खरपत्र । पु । शाकाख्यद्रुमे ॥ क्षुद्रपत्रतुलस्याम् । मरुवके ॥ यावनालशरे ॥ खराणि पत्राणि यस्य ॥

खरपत्रक । पु । तिलकवृक्षे ।

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । ट विकायाम् । अथ पुष्प्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लौहपात्रे ॥

खरपादाढ्य । पु । कपित्थद्रुमे ।

खरपुष्प । पु । मरुवके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । वर्बराशाके । कवर्याम् । वावुइतुलसी इति गौडभाषा ॥ खराणि पुष्पाण्यस्या ॥

खरपुष्पी । स्त्री । वर्बराम् ॥ पाककर्णादित्वान्ङीष् ॥

खरप्रिय । पु । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे ॥ खरा मञ्जरिरस्या गौरादित्वान्ङीष ॥

खररोमा । पु । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागवल्लायाम् ॥

खरशब्द । पु । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरशाक । पु । फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥

खरशालम् । न । खरगृहे ॥ खरा

खरशाला । स्त्री । शांशाला विभाषासेनेतिपाक्षिकक्लीवत्वम् ॥ चि । खरशालेजाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थस्यलुक् ॥

खरस्कन्ध । पु प्रियालवृक्षे ॥

खरस्कन्धा । स्त्री । खर्ज्जूर्य्याम् ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशु । पु । सूर्ये । खरास्तीक्ष्णाअंशवो ऽस्य ॥

खराग्नि । पु । अर्कोर्थमग्निविशेषे ॥

खराब्दाङ्करकम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

खराश्वा । स्त्री । मयरशिखायाम् । वृक्षजटा इति गौडभाषा । कारव्याम् । चोचयमानिकेतिकेचित् ॥ खरमश्नुते खरैरश्यत वा । अशूव्याप्तौस ङ्घाते च अशभोजनेवा । उलुल्वादयश्चेतिव ॥

खराह्वा । स्त्री अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । सा तु चूर्णाकृतिरिति जगन्निर्घण्टः ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥

खर्ब । पु । दर्पे ॥ हरौ ॥ हये ॥ दन्ते ॥ श्वेतशर्णो ॥ कामदेवे पीतिदीचिन्त ॥ त्रि । ग्वने ॥ निषिद्धेककचै ॥ निर्बोधे । मूर्खेपीतिदशपादीवृत्ति ॥ क्रूरे ॥ स्त्री । पतिम्वराकन्यायाम् ॥ खर्बसयोगेगा पधान्तेतिनङीष् ॥ खर्बति । खर्बु । खर्बशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु इतिकु रेफश्चान्तादेश ॥

खर्ज्जनम् । न । कण्डूयने ॥

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदंशे ॥

खर्ज्जु । पु । खर्ज्वाम् ॥

खर्ज्जू । स्त्री । कीटान्तरे । कानखजूरा गोजर इतिचभाषा ॥ खर्जूरोपाद्ये ॥ कण्डूयाम् ॥ खर्जनम् खर्जतिवा । खर्जपूजनेच चाद्यथने । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊ ॥

खर्ज्जूघ । पु । चक्रमर्द्दे ॥ धत्तूरे ॥ अर्कवृक्षे ॥

खर्ज्जूर । पु । वृश्चिककीटे ॥ न । रूप्ये ॥ खर्जूरफले ॥ पु । स्त्री । तृणद्रुमे ॥ खर्जति । खर्ज० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविस्थर ॥ खर्जूरस्यफलम् । फलेविहितस्याणोलुप् ॥

खर्ज्जूरी । स्त्री । वनखजूरे ॥ जातेरस्त्रीतिङीष ॥ गौरादिर्वा ॥

खर्ज्जूरीत्रितयम् । न । छोहारा पिण्डखजूरी चुद्रखर्जूरिका तथा । खर्जूरीत्रितय प्रोक्तं ग्रन्थेभावेननिर्मिते ॥ खर्जूरीत्रितय शीत मधुरं रसपाकयो । स्निग्ध रुचिकरं हृद्य चतचयहर गुरु ॥ तर्पणं रक्तपित्तघ्न पुष्टिविष्टम्भशुक्रदम् । कोष्ठमारुतकृद्वल्य वान्तिवातकफापहम् ॥ ज्वराभिघातचत्तृष्णाकासश्वासनिवारणम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्तमद्योद्भूतगदान्तकृत् ॥ महतीभ्यागुणैरल्पा स्वल्पाखर्जरिकास्मृता ॥ खर्जूरीतरुतोयन्तुमदपित्तकरम्भवेत् । वातश्लेष्महरंरुच्यदीपनवलशुक्रकृत् ॥

खर्प्पर । पु । तस्करे ॥ धूर्त्ते ॥ भिक्षाभाण्डे । भिक्षापात्रे ॥ कपाले । भिन्नभाण्डशकले ॥ न । धातुभेदे । खर्परोतुत्थे ॥ अस्यशोधनम् । नरमूत्रे च गोमूत्रे सप्ताह रसक पचेत् । दोलायन्त्रेण शुद्ध स्यात् ततकार्येषु योजयेत् ॥ खर्पर कटुक चारं कषाय वामक लघु । लेखन भेदन शीत चक्षुष्य कफपित्तहृत् । विषाश्मकुष्ठकण्डूना नाशन परमम्तम् ॥

खर्प्परी । स्त्री । } खर्परीरसके । चक्षुष्ये ॥
खर्प्परीतुत्थम् । न । }

खर्ब्ब । पु । कुञ्जकवृक्षे ॥ निधिभेदे ॥ न । दशशङ्खे । दशाङ्कसंख्यायाम् । १०००००००००० ॥ त्रि । नीचे । वामने ॥ खर्वति । खर्वगतौ । पचाद्यच् ॥

खर्ब्बट । पु । न । गिरितटग्रामे ॥ एकतो धनतुग्रामो नगरञ्चैकत स्थितम । मिश्रन्तु खर्वट नाम नदीगिरिसमाश्रयम् ॥ चतुश्शतग्राममध्यस्थले ॥

खर्ब्बशाख । त्रि । ह्रस्वे । वामने ॥ ह्र

स्वर्गाखट्टमे ॥

खर्बा । स्त्री । खर्वप्रमाणायाङ्गवि ॥

खर्बुरा । स्त्री । तरदीटचे ॥

खर्बूजम् । न । दशाङ्गुले लताफलवि शेषे ॥ खर्बूज मूत्रल बल्य कोष्ठशुद्धि कर गुरु । स्निग्ध स्वादुतर शीत वृष्य पित्तानिलापहम् ॥ तेषु यच्चाम्लमधुर सचार स्वरसाङ्गवेत् । रक्तपित्तकर तत्तुमूत्रकृच्छ्रकरपरम् ॥

खर्म्मम् । न । पौरुषे ॥ कौषजांशुके । चौमे ॥

खल । पु । सूर्य्ये ॥ तमालवृचे ॥ धत्तूरवृचे ॥ न । भुवि ॥ स्थाने ॥ कल्के ॥ खलाधाने । सस्यमर्द्दनस्थाने ॥ त्रि । क्रूरे ॥ कर्णेजपे । नीचे । परस्परभेदके ॥ अधमे ॥ खलति । खलसञ्चये । पचाद्यच् ॥ ख छिद्रलातिवा । लादाने । क ॥

खलता । स्त्री । खलत्वे ॥ अद्रोहिणि तथा शान्ते विद्वेष खलता स्मृता ॥ भावकर्मयोस्तल् ॥ गगनलतिकाया म् ॥ खस्थलता ॥

खलति । पु । खल्वाटे । शिपिविष्टे । ऐन्द्रलुप्तिके । इन्द्रलुप्तरोगवति ॥ स्खलति । स्खलसञ्चलने । खलति रिति स्खलते सलोपोऽतच् प्रत्ययान्तस्य इत्त्वञ्च निपात्यते ॥

खलतिक । पु । पर्व्वते ॥

खलपू । त्रि । बहुकरे । भूवमार्जयति । भूमिमार्जनकारिणि । फरासझाडूवरदार इति भाषा ॥ खलंभूस्थानकल्कोषु । खलपुनाति । पूञ् पवने । क्विप् ॥

खलमूर्त्ति । पु । पारदे ॥

खलाधानम् । न । खले । शस्यमर्द्दनस्थाने खलान इति भाषा ॥

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तिलचट्टा इति भाषा ॥

खलि । पु । तैलकिट्टे । खल इति भाषा ॥

खलिन । पु । न । कविकायाम् ॥ खलिन श्याय दद्यादितिलक्ष्यम् ॥

खलिनी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥ खलवृन्दे । खल्यायाम् । धानोंके अनेक खल्यान इति भाषा ॥ खलानासमूह इनित्रकव्यचश्चेतीनि ॥

खलिवर्द्धन । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदन । खलिवर्द्धन सज्ञोऽसौ जाते रुक् च प्रशाम्यति ॥

खलिश । पु । खलिशामाच् इति गौ भाषा प्रसिद्ध मत्स्ये । कङ्कोटे । खलेशये ॥

खलीकार । पु । अपकारे । द्रोहे ॥

निर्भर्त्सने ॥

खलीन । पु । न । कविकायाम् ॥ खे ऽश्वमुखविले लीन ॥

खलीनक । पु । कविकायाम् । कवियान्नी इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कन् ।

खलु । अ । वाकाभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ माने ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अनुनये ॥ निश्चये ॥ खलति । खलसञ्चये । बाहुलकादुः ॥

खलुक् । पु । अन्धकारे ॥ जान्त' ॥

खलुरेष । पु । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ खलो वर्द्दवन्धनाय निखातोमेढि खलेवालीतिमोभासकः ॥

खलेश । पु । } खलिशे । खले शये ॥
खलेशय । पु । }

खल्य । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथादितियत् ॥ चि । खलहिते ॥ खलायहितम् । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

खल्ल । पु । वस्त्रभेदे ॥ गर्त्ते ॥ निम्ने ॥ चर्मणि ॥ चातके ॥ औषधमर्द्दनपात्रे । खरल इतिभाषा ॥ दृतौ । खाल मयखालमसक इतिचभाषा ॥

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्द्दनाख्यरोगे ॥ तस्यलक्षणं यथा । खल्लीतुपादजङ्घोरुकरमूलावमोटनीति ॥ तस्यौषध यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कश्चुक्रतैलसमन्वित । सुखोष्णोमर्द्दने योज्य खल्लीशूलनिवारणः ॥

खल्लीट । चि । खलतौ । खल्वाटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलुचअपिचेति विग्रहः ॥

खल्वाट । पु । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्विका । स्त्री । ऋजीषे । पिष्टकादिभर्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्ल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥ खवल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिलाऽक्ष्यामयापहा । तुवराऽग्निकरीहृद्यापित्तश्लेष्मामनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खवाष्प । पु । रजनीजले । हिमे । ओस इतिभाषा ॥

खश । पु । देशविशेषे । हिमालयप्रान्तैकदेशे ॥ खशदेशोद्भवे । आदौ क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपात् ब्राह्मणानाञ्च याजनाध्यापनप्रायश्चित्ताद्यर्थदर्शनाभावेन शनैः शनैः शूद्रतामापन्ने इत्युपदवाच्ये ॥

खशा । स्त्री । तालपर्ण्याम् । मुराना मगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दक्षकन्यायाम् । यक्षरक्षसामातरि ॥

खशेट । पु । खलेशे । खलिशामच्छी इतिभाषा ॥

खश्वास । पु । पवने । वायौ ॥

खष्प । पु । क्रोधे ॥ बलात् कृतौ ॥ खनति । खनु अवदारणे । खष्पशि ल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा इतिप नि पातनात् खनतेर्नकारस्यषत्वम् ॥

खस । पु । पामरोगे । विचर्चिकाया म् ॥ ब्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णाया मुत्पन्ने सङ्कीर्णजातौ । तस्यनामा नियथा । झल्लो मल्लश्च राजन्यात् ब्रात्यान्निच्छिवि रेवच । नटश्चकर णश्चैव खसो द्रविड एवचेति ॥

खसकन्द । पु । क्षीरकञ्चुकी वृक्षे ॥

खसतिल । पु । खाखसे । खस्खसे ॥

खसम । पु । सौगते । बुद्धे ॥

खसम्भवा । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥

खसर्पण । पु । बुद्धविशेषे ॥

खसबीजम् । न । खाखसतिले ॥ खसबी जानि वल्यानि वृष्याणि सुगुरूणि च । जनयन्ति कफं तानिशमयन्ति समीरणम् ॥ तैलन्तु खसबीजाना वल्यं वृष्यं गुरु स्मृतम् । वातघ्नं क फघ्नं श्चीतं स्वादुपाकरसञ्चतत् ॥

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मज । पु । राक्षसे ॥ खसाया आ त्मज ॥

खसूम । पु । विप्रचित्ते पुत्रे ॥

खस्खस । पु । वृक्षविशेषे । सूक्ष्मबी जे । पोस्त इतिभाषा ॥

खस्खसरस । पु । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खस्तनी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिक । पु । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सू र्यकान्तमणौ ॥

खाखस । पु । खसतिले । खस्खसे ॥ स्या त्वाखसफलोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृ त् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषक रूक्षं मदकृद्वाग्निवर्द्धनम् । मुहुर्मो हकरं वच्यं सेवनात् पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसबीजे ॥

खाङ्गाह । पु । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खाजिक । पु । लाजेषु ॥

खाटि । स्त्री । असङ्गृहे ॥ किणे ॥ शव रथे ॥ खटति । खटकाङ्क्षायाम् । वाहुलकादिञ् ॥

खाटिका । स्त्री ।
खाटी । स्त्री ।　} खाटिशब्दार्थे ॥

खाडवम् । न । चूर्णविशेषे ॥ यथा । कोलामलकजं चूर्णं गुडव्योषाश्रया

रान्वितम् । मातुलुङ्गरसेनार्क्तं शोषित सूर्यरश्मिभि ॥ एवन्तुबहुशोऽभ्यक्त शोषितञ्च पुन पुन । ईष ल्लवणसयुक्त चूर्णखाडवमुच्यते ॥ खाडव मुखवैशद्यकारक रुचिधारणम् । हृद्रोगशमनञ्चेतिमुखवैरस्यनाशनम् ॥ भोजनान्ते विशेषेण भोक्तव्यख.डवसदा ॥

खाण्डव' । पु । इन्द्रस्यवने ॥

खाण्डवी । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

खाण्डिक: । पु । खण्डपाले ॥ खण्डजीविनि ॥ न । खण्डिकाना समूहे ॥ खण्डिकादिभ्यश्चेत्यञ् ॥

खातम् । न । पुष्करिण्याम् ॥ शतेनध नुर्भि. पुष्करिणीति तत्परिमाणम् ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तो धनुस्तच्चतुरुत्तर' । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत् पुष्करिणीशुभा ॥ गर्ते ॥ खनु० । क्त । जनसन खनामित्यात्वम् ॥

खातक । पु । अधमर्णे । रिणी इति भाषा ॥ यथा। उत्तमर्णो धनस्वामी अधमर्णं स्तुखातक इतिकश्चित् ॥ न । खातार्थे ॥ परिखायाम् । खाई इ तिभाषा ॥

खातभू । स्त्री । परिखायाम् । प्रति कूपे ॥

खात्रम् । न । खाते ॥ खनित्रे ॥ जला धारे ॥ खन्यते । खनु० । उषिखनि भ्यांकिदितिष्ट्रन् ॥

खादक । त्रि । भक्षके ॥ यथा । विक्रयै गांविनिमयै दत्त्वा गोमासखादके । व्रत चान्द्रायण कुर्यादघे साक्षादधीभवेदितिगोभिल ॥ ऋणग्रहीतरि ॥ खादति तच्छील तद्धर्म त तसाधुकारी वा । खाद्द० । निन्दहिंसेतिवुञ् ॥

खादन । पु । दन्ते ॥ न । आहारे । भक्षणे । खाना इतिभाषा ॥

खादित । त्रि । गिलिते । खाया इति भाषा ॥ खाद्यतेस्म । खाद्द० । क्त ॥

खादिर । पु । यूपे॥ त्रि। खदिरविकृतौ ॥ खदिरस्यविकार । पलाशादिभ्यो वेत्यण् ॥ खदिरसार इतिप्रसिद्धे । अद्भुतसारे ॥

खादिरसार. । पु । खदिरवृक्षनिर्यासे । खादिरे । सत्सारे ॥

खादुक । त्रि । हिंसालुके ॥ इतिहारावली ॥

खाद्य । त्रि । भक्षणीयद्रव्ये ॥

खान । पु । हिन्दुधर्मप्रलोसरिम्लेच्छ जाति विशेषे ॥

खानि. । स्त्री । खनौ । धातुरत्नाद्याकरे ॥ खनु० । ण्यन्तादिञ् ॥

खानिकम् । न । कुड्यच्छेदे । भीतका

गढा इति भाषा। आला इतिच॥

खानोदक. । पु । नारिकेले । शिर फले॥

खापगा । स्त्री । गङ्गायाम्॥

खार. । पु । खारीपरिमाणे ॥ इतिहेमचन्द्र.॥

खारि । स्त्री । खार्य्याम् । द्रोणचतुष्टये॥

खारिकम् । न । महापारे वते॥

खारिम्पच । त्रि । खारीपरिमितान्नादिपाककर्त्तरि॥पु। कटाहे॥खारिम्पचतीतिविग्रहे। परिमाणे पच इति पचेः कर्त्तरिखश्॥

खारी । स्त्री । धान्यमानभेदे ॥ यदाहु । पल प्रकुञ्चक मुष्टि कुडवस्तच्चतुष्टयम्। चत्वार कुडवा प्रस्थश्चतु. प्रस्थ मथाढकम्॥ अष्टाढको भवेद्द्रोणो द्विद्रोण. शूर्पउच्यते । सार्द्धशूर्पो भवेत् खारीद्वे खार्य्यौ गोण्युदाहृता॥ तामेव भारं जानीयात् वाहोभारचतुष्टयम्। इतिभरत.॥ षोडशद्रोणपरिमाणे। इतिलीलावती॥ गोणीचतुष्टये॥तत्तुपञ्चसप्ताधिकचतु सहस्रपलानीति वैद्यकपरिभाषा॥द्रोणचतुष्टये॥यथा।चतुराढकोभवेद्द्रोण. खारीद्रोणचतुष्टमितिस्मृतिः॥

खारीकम् । त्रि । खारीवापे । खारीपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्येक्षेत्रे॥खार्य्यां वाप । खारीपरिमाणमस्य वा । खार्य्याईकन्नित्यार्हीयईकन्॥

खारीवाप. । त्रि । खारीके॥ खार्य्यावाप॥

खाङ्गार । पु । गर्दभजातिशब्दे॥

खार्ज्जूर. । पु। वेधवि०॥ यथा। व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वशूलान्त्यव ज्रेपरिघातिगण्डे। योगे विरुद्धे स्वभिजित्समेते खार्ज्जूरमर्कोविषमेशशी चेत्॥ यस्मिन्दिने व्याघातादिविरुद्धयोगेसति अर्कनक्षत्रात् चन्द्रोऽभिजित्समेते विषमे विषमसंख्यकनक्षत्रे चेत् स्यात् तदाखार्ज्जूराख्यो दोष.। यदातु सम. स्यात् तदा नदोष॥

खार्बुजेयम्। न। रसालप्रभेदे॥ यथा। मधुरदधनिमध्ये शर्करा सन्नियोज्य शुचि विदलितखण्ड प्रक्षिपेत् खार्बुजेयम्। करविलुलित मेवं वासित नाभिगन्धे र्जिगमिषुजठराग्निस्थापयत्येव नूनम्॥ रसाल खार्बुजस्तद् विष्टम्भि रुचिकारकम्। हृद्यञ्च कफदं वल्य पित्तघ्न मूत्रकृद्रम्॥

खिखि । स्त्री । उल्कामुख्याम्। लोम

डी इतिभाषा ॥

खिङ्खिरः । पु । उल्कामुख्याम् ॥ खट्वाङ्गे । शिवस्यास्त्रविशेषे ॥ वारिवालके । ह्रीबेरे ॥

खिदिर । पु । इन्दौ । कुमुदबान्धवे ॥ खिद्यते । खिद दैन्ये । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्य. किरच् ॥

खिद्यमान. । त्रि । खेदयुक्ते । दैन्ययुक्ते । उपतप्ते ॥

खिद्र । पु । रोगे ॥ दरिद्रे ॥ श्रमे ॥ खिद्यते ऽनेन । खिद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

खिन्न । त्रि । अलसे ॥ खेदयुक्ते । दैन्ययुक्ते ॥ खिद० । क्तः ॥

खिरहिट्टी । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

खिलम् । त्रि । हलादिना ऽकृष्टभूमौ । अप्रहते ॥ पु । सारसङ्ग्रहे ॥ वेधसि ॥ शून्ये ॥ न्यूने ॥ पूर्वग्रन्थानुक्तपरिशिष्ट वस्तु खिलशब्दवाच्यमिति व्याख्यातारः ॥ नीलकण्ठशिवसङ्ख्याद्यौ ॥ खिलो नारायणः प्रोक्त इत्येव सङ्ख्या स्मृता । इति खिलेषु हरिवंशे इत्यत्र नीलकण्ठटीका ॥ खिलति । खिल उञ्छे । इगुपधेति क ॥ खिल्यते ऽस्मिन्वा । हलश्चेति घञ् ।

संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥

खिलीकृत । त्रि । दुर्गमीकृते ॥

खुङ्गाह । पु । कृष्णवर्णघोटके ॥

खुज्जाक । पु । देवताडवृक्षे ॥ इति रत्नमाला । खुज्जाकइतिक्वचित्पाठ ॥

खुर । पु । कोलदले । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ शफे ॥ खट्वादीनां पादुके । पाया इतिभाषा ॥ खुरति । खुरच्छेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिरःक ॥ यद्वा । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामाला । इतिरन् रलोपो गुणाभावश्च ॥

खुरणा । त्रि । खुरणसे ॥ खुरइवनासिकास्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खुरणस । त्रि । खुरणसि । पशुखुरसदृशनासिके । चिपटीनाकवाला इतिभाषा ॥ खुरइव नासिकाऽस्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अच् नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । पूर्वपदात् संज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

खुरली । स्त्री । शरक्षिपणे । शराभ्यासे ॥

खुराका । पु । पशौ ॥

खुराणक । पु । लौहमयेवाणे ॥

खुराचिक । पु । ग्रामणीभाण्डनारा

चे । नापितकाचुरधान इतिभाषा ॥ उपधाने ॥ खरालिकोपिपाठ ॥

खुरासान । पु । देशविशेषे ॥ सिन्धुपीठ समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि । खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायण ॥

खुल्लम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । नीचे ॥ अल्पे ॥ खदनम् । खदहिंसायाम् । सपदादित्वात् क्विप् । पृ० । खुद्लाति । कः ॥

खुल्लक । पु । नीचे ॥ स्वल्पे ॥ खुद्लाति । बा० । कुन् ॥

खुल्लम । पु । अयने । पथि । मार्गे ॥

खेखीरक । पु । सशब्दयष्ट्याम् ॥

खेगमन । पु । कालकण्ठविहगे ॥

खेचर । पु । विद्याधरे ॥ ग्रहे ॥ शिवे ॥ पारदे ॥ त्रि । आकाशचारिणि ॥ न । कासीसे ॥

खेचरी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥ यथा । चित्तं चरति खे यस्मा ज्जिह्वाचरति खेगता । भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टिर्मुद्राभवति खेचरी ॥ नचासन सिद्धसमं नकुम्भसदृशोनिल । नखेचरी समा मुद्रा सत्यसत्यञ्चनारदेति ॥

खेट । पु । ग्रहे ॥ कफे ॥ यष्ट्याम् ॥ ग्रामभेदे । कर्षकग्रामे ॥ पु । न० । चर्मणि ॥ त्रि । स्फारे ॥ मृगव्ये ॥ अधर्मे ॥ खेटति । खिटत्रासे । पचाद्यच् ॥

खेटक' । पु । कर्षकग्रामे ॥ यष्ट्यभिधाने ऽस्त्रे ॥ न । चर्मणि । फलके ॥ मूलार्थवृद्धे । वसुनन्दके ॥ स्वार्थेकः ॥

खेटिताल । पु । खेडिताले ॥

खेटी । पु । नागरे ॥ त्रि । खेटवति ॥

खेड्डम् । न । तृण विशेषे ॥

खेडिताल । पु । वैतालिके ॥

खेद । पु । अवसादे ॥ शोके ॥ निर्वेदे ॥ खेदयतीति खेदोरोग इतिकैयट ॥

खेदित । त्रि । खेदयुक्ते ॥

खेदिनी । स्त्री । लतायाम् ॥ अशनपर्ण्याम् ॥

खेयम् । न । परिखायाम् । दुर्गादिपरित खाते । खाई इति भाषा ॥ खन्यते । खनु० । ईचखन इतिक्यप् । ईकारश्चान्तादेश. । गुण' ॥ त्रि । खननीये ॥

खेलनम् । न । क्रीडने । विहरणे ॥

खेलनी । स्त्री । शारिफले ॥ शारे ॥

खेला । स्त्री । कूर्दने । क्रीडायाम् ॥ खेलनम् । खेलृचलने । गुरोश्चेत्य.॥

खेलि । स्त्री । गीते ॥ वाणे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ जन्तौ ॥

खेसर' । पु । खच्चर इति प्रसिद्ध अश्वतरे । मिश्रशब्दे । अश्वगे ॥

खोङ्गाह । पु । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥
खोटि । स्त्री । चतुरायां नार्याम् ॥ इतिशब्दमाला ॥ पालङ्क्याम् ॥
खोटी । स्त्री । पालङ्कीवृक्षे ॥ चतुरायाम् ॥
खोड । त्रि । खञ्जे । खोडा इतिप्रसिद्धे विकलगतौ ॥ खोडति । खोडृ गति प्रतिघाते । पचाद्यच् ॥
खोडकशीर्षकम् । न । प्राकाराग्रे । कपिशीर्षे ॥
खोर । त्रि । } खञ्जे ॥
खोरक । त्रि । }
खोल । त्रि । खञ्जे ॥ दृढे ॥ खोडतेरच् । डलयोरभेदः ॥
खोलक । पु । पाके ॥ शिरस्त्रे ॥ वल्मीके ॥ पूगकोषे । सुपारीकाछिलका इतिभाषा ॥
खोल्मुक । पु । मङ्गलग्रहे ॥
ख्यात । त्रि । प्रतीते । प्रथिते । ख्यातियुक्ते ॥ आख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङः ख्याञ्वा । क्त । नख्यातेति नख्याभावः ॥
ख्यातगर्हण । त्रि । विख्यातनिन्दने । अवगीते ॥ ख्याता गर्हणायस्य ॥
ख्यातगर्हित । त्रि । ख्यातगर्हणे ॥
ख्याति । स्त्री । प्रसिद्धौ । प्रथायाम् ॥ आख्यायाम् । नामनि ॥ ज्ञाने ॥ ख्यातिश्चतुर्विधा । असख्यात्यात्मख्यात्यसत्ख्यात्यन्यथाख्यातिभेदात् । ख्यानम् । ख्या प्रकथने । चक्षिङादेशो वा । क्तिन् ॥
ख्यापनम् । न । प्रकाशने ॥
ख्यापित । त्रि । प्रकाशिते ॥

ग

ग । पु । गकारे ॥ गणेशे ॥ गन्धर्वे ॥ गुर्वक्षरे ॥ न । गीते ॥ गम्यते । गम्लृ गतौ । गमेर्डः ॥
गगनम् । न । अन्तरिक्षे । नभसि । अनन्ते ॥ गच्छन्त्यनेनाक्षिरन्त्वा । गमेर्गश्चेतियुच् गश्चान्तादेशः ॥
गगनग । पु । रव्यादिग्रहे ॥ विद्याधरादौ ॥
गगनध्वज । पु । मेघे ॥ दिवाकरे ॥
गगनाङ्गनम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । षट्कलमादौ विरचय शेषे रगणविभूषित मध्ये नियमविहीनं द्वादशके यतिसङ्गतम् । फणिपतिपिङ्गलवर्णित कविकुलहृदयरञ्जनपञ्चाधिकविंशतिकलवृत्तमिदं गगना

ङ्गनम् ॥ यथा । गिरिवरतनयाकुच रसपानविमुद्रितलोचने निद्राश्वसितसमीरणदूरदुरितभवमोचने। अतिवलविचरदसुरवरतारितसुरवरनायके अनुगतजनतातारिणि मम मतिरस्तु विनायके ॥

गगनाध्वग । पु । सूर्ये ॥

गगनेचर । पु । ग्रहे ॥ नचत्रे ॥

गगनोल्मुक । पु । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

गगनोपम । त्रि । सर्वगते ॥ गगनमुपमा यस्य ॥

गङ्गका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थे क । अभाषितपुस्काच्चेति पाचिक इत्वाभाव ॥

गङ्गा । स्त्री । स्वनाम्नातिप्रसिद्धायां देवनद्याम् । भागीरथ्याम् ॥ विष्णुपादविनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् । समन्ताद् ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गापतति वै दिव ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा च वङ्क्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥ ध्यानम् । सिताम्भोजनयनसा ङ्गता भवेत् ॥ सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलशोद्यत्सूत्पला भीत्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपा सेन्दुकोटीरजूटां कलितसितदुकूलां जाह्नवीं तां नमामीति । गच्छति गम्यते ऽर्थिभिर्वा । गम्लृ० । गमुगम्योरितिगन् ॥

गङ्गाका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थे क । केण इतिह्रस्व । आदाचार्याणामितिपाक्षिक आदादेश ॥

गङ्गाक्षेत्रम् । न । गङ्गातीरविशेषे ॥ तीराद् गव्यूतिमात्रन्तु परित क्षेत्रमुच्यते । अत्रयथत् कृत कर्मगङ्गायां नाशसमय ॥ अत्रस्याखिदिवयाम्नि येऽमृता स्ते ऽपुनर्भवा ॥

गङ्गागर्भ । पु । गङ्गाया गर्भ ॥ सयथा । भाद्रकृष्णचतुर्दश्या यावदाक्रमते जलम् । तावद् गर्भं विजानीयात् तदूर्ध्वं तीरमुच्यते ॥ तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्य स्त्याज्यो धर्मस्य विक्रय ॥

गङ्गाचिल्ली । स्त्री । चिल्लविशेषे । देवटृथ्याम् । विश्वकायाम् ॥

गङ्गाज । पु । कार्त्तिकेये । षडानने ॥ भीष्मे ॥ गङ्गाया जात । जनी० । ड ॥

गङ्गटेय । पु । चिङ्गिडिमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । गवाडि ले ॥

गङ्गातीरम् । न । गङ्गागर्भादूर्ध्वप्रदेशे ॥ सार्द्धहस्तशत यावद्गर्भतस्तीरमुच्यते । तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रय ॥

गङ्गाधरः । पु । शिवे ॥ अब्धौ ॥ धर

ति । धृष्ण० । अच् । गङ्गायाः धर ॥ जीर्णातिसारनाशके चूर्णे ॥ यथा हलोलिम्बराज । धातक्यामलकी पयोधरहकीकट्वङ्गयष्टीमधुश्रीजंब्वा म्रफलास्थिनागरविषाह्वीवेरलोध्रे- न्द्रजै । तुल्यांश विहित सतण्डुल जलंगङ्गाधराख्यं महच्चूर्णं तूर्णं मपा करोति सकल जीर्णातिसार पर मिति ॥

गङ्गापत्री । स्त्री । वृक्षविशेषे । गन्धप त्रिकायाम् ॥

गङ्गापुत्र । पु । भीष्मपितामहे ॥ वर्ण सङ्करजातिविशेषे । लेटात् तीवर कन्यायाजाते । मुरदारफरोस इ तिपारस्यभाषा ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपु राणम् ॥

गङ्गासुत । पु । कार्त्तिकेये ॥ भीष्मे ॥ गङ्गाया. सुत ॥ गङ्गापुत्रे ॥

गङ्गास्वरूपम् । न । तद्ध्याननिरूपित स्वरूपे ॥

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाता थर्थेक । ह्रस्व । अभाषितपुंस्काच्चे तिपाक्षिकोतइदादेश ॥

गच्छ । पु । वृक्षे । गाछ इति भाषा ॥ इति चिन्ताभ्यलेष ॥

गज । पु । मानविशेषे ॥ अरत्नीना मतान्यऽष्टावे कायप्यधिकानिच । गजप्रमाण माख्यातं मुनिभि र्ब्रह्म वादिभि ॥ मानसामान्ये ॥ साधार णो नराङ्गुल्या त्रिंशद्ङ्गुलको गजा ॥ हस्तद्वये पादोनहस्तद्वयेच ॥ ह स्तिनि । मतङ्गजे ॥ भद्रो मन्द्रो मृगश्चैव विज्ञेया त्रिविधागज. ॥ वास्तुस्थान विशेषे । प्रस्तारे दैर्घ्ये मानन्तु स्वहस्तेन तथानरै । कृत्वा त्रिंशगजैर्हृत्वा वास्तुस्थाननिरूपणा- म् ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च श्वा वृष. खर एवच । गज काकपदश्चैवस्था नान्यष्टौच वास्तुन. ॥ ध्वजे विभू ति र्मरणञ्चधूमे सिंहेजय श्वाचक रोत्यनर्थम् । वृषेचभोगी चयण खरेच पुष्टिर्गजे काकपदे विनाश: ॥ औषधपाकार्थं गर्त्तविशेषे । गज पुटे ॥ अष्टसु ॥ चतुर्मात्रिकस्यादिमे ऽऽ पर्याये ॥ ऽगणे । ऽ । मध्यगुरु सञ्ज्ञायाम् ॥ गजति । गजमदे । प चाद्यच् ॥

गजकन्द । पु । हस्तिकन्दे । स्थूलकन्दे ॥

गजकर्णी । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ गजकर्णीतु तिक्तोष्णा तथा वात कफाम् जयेत् । शीतज्वरहरी स्वा दु पाके सस्यासृकन्दक ॥ पाण्डु रोग कृमिप्लीह गल्मानाह्वोदराप- ह । ग्रहण्यर्शोविकारघ्नो वनकूरण

कल्पवत् ॥

गजकूर्म्माशी । पु । गरुडे ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

गजकृष्णा । स्त्री । कपिवल्ल्याम् । गज पिप्पल्याम् ॥ गजइवकृष्णा । वृह त्वात् ॥

गजगति । स्त्री । अनुष्टुप्वृत्तभेदे ॥ यथा । नभलगागजगति । यथा । रविसुतापरिसरे विहरतो दृशिह रे. । व्रजवधूगजगति मुंद मत्त व्य तनुत ॥

गजचिर्भटा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गजचिर्भिट । पुं । गोडुम्बायाम् ॥

गजचिर्भिटा । स्त्री । महेन्द्रवारु णयाम् ॥

गजच्छाया । स्त्री । दर्शापराह्णे ॥ दि गुणाद्यात्मन स्छाया दर्शेसा दाप राह्णिकी । गजच्छायेति सा प्रोक्ता पितॄणां तृप्तिकारिणी ॥ कुञ्जरच्छा यायाम् ॥ योगविशेषे ॥ यदेन्दु पि तृदैवत्ये हसस्यैवकरेस्थित । या म्यातिथिर्भवेत् साहिगजच्छायाप्र कीर्त्तितेतिमिताक्षरापरिभाषा ॥ अपिच । कृष्णपक्षे त्रयोदश्यांमघा स्विन्दु करेरवि । यदा तदा गज च्छायाश्राद्धेपुण्यैरवाप्यत इति कृ त्यचिन्तामणि ॥ अमावास्याश्राद्ध काले ॥ यथा । अमावास्यां गतेसोमे छायायामाङ्मुखीभवेत् । गजच्छा यातुसा प्रोक्ता तत्रश्राद्धंप्रकल्पये- दिति ॥ चन्द्रार्कयोर्ग्रहणकाले ॥ यथा । सैंहिकेयो यदाभानुग्रसते पर्वसन्धिषु । गजच्छायातुसा प्रोक्ता श्राद्ध तत्र प्रकल्पयेदितिवराह ॥

गजढक्का । स्त्री । महानाते । गजोपरि स्थवृहड्ढक्कायाम् ॥

गजता । स्त्री । गजसमूहे हास्तिके ॥ गजानांसमूह । गजसहायाभ्यामि तितल् ॥

गजतुरगविलसितम् । न । ऋषभग जविलसिताख्यवृत्ते ॥

गजदघ्न । त्रि । गजपरिमाणे ॥

गजदन्त । पु । श्रीगणेशे ॥ गजस्यद न्ताविव दन्तावस्य ॥ गजस्यदन्ते । हा थीदांत इति भाषा ॥ नागदन्ते । द्रव्यस्थापनार्थं भित्तिस्थेदारुदये । खूंटा इति भाषा ॥

गजदन्तफला । स्त्री । डङ्गरीलता याम् ॥

गजदानम् । न । हस्तिमदे ॥ मतङ्ग जस्यत्यागे ॥ गजस्यदानम् ॥

गजपादप । पु । नन्दीवृक्षे । स्थाली वृक्षे ॥

गजपिप्पली । स्त्री । इभकणायाम् ।

करिपिप्पल्याम्॥ चविकाया फल प्रान्ते कथिता गजपिप्पली । गज कृष्णा कटु वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धिनी ॥ उष्णा निहन्त्यती सारश्वासकण्ठा मयकृमीन्॥ गजइवपिप्पली । वृ हत्वात ॥

गजपुट । पु । औषधपाकार्थं हस्तपरिमिते गर्त्ते ॥ यथा । हस्तप्रमाणो गर्त्ताय पुट सतु गजाह्वय. । इत्य चारत्निकेकुण्डेपुटो वाराह उच्यते॥

गजपुष्पी । स्त्री । नागपुष्प्यां लतायाम्॥

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

गजबन्ध । पु । आकरेभ्योगजग्रहणे ॥

गजबन्धनी । स्त्री । हस्तिबन्धनशालायाम् । वार्य्याम् । हथीथान इति भाषा ॥ बध्यन्तेऽस्याम् । बन्धबन्धने । ल्युट् । ङीप् । गजस्यबन्धनी ॥

गजभक्षक । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥

गजभक्ष्या । स्त्री । शल्लकीद्रुमे । सालै इति भाषा ॥ गजैर्भक्ष्यते । यत्वा ॥

गजमाचल । पु । स्त्री । सिंहे ॥

गजमात्र । त्रि । गजदघ्ने ॥

गजवदन. । पु । लम्बोदरे । हेरम्बे ॥ गजस्यवदनमिव वदनमस्य ॥

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । व कुवीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥ श ल्लक्याम् ॥

गजवीथी । स्त्री । उत्तरमार्गे । नक्षत्र विशेषाणां सज्ञायाम् ॥ यथा । रोहिण्यार्द्रामृगशिरो गजवीथ्यभिधीयत इति ॥

गजसाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे॥ गजेनसहित आह्वयो नामयस्य। हस्ती नामराजा तेन निर्मितत्वात ॥

गजास्य. । पु । चक्रमर्दवृक्षे ॥

गजाग्रणी । पु । ऐरावतगजे ॥ गजानामग्रणी ॥

गजाजीव । पु । आधोरणे । हस्तिपके । इभपालके॥ गजआजीवोयस्य॥

गजाण्डम् । न । पिप्पलमूले ॥

गजानन । पु । गजवदने । विनायके ॥ यथा । वागीशाद्या सुमनस सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्या. स्युस्त नमामि गजाननमिति ॥ गजआननमस्य । समुदायशब्दा अवयवेऽपिवर्त्तन्तइति गजमुखपरो गजशब्द ॥ गजाननमिवाननमस्येतवा । उष्ट्रमुखवत् समासोत्तरपदलोपौ ॥

गजारि । पु । तरुविशेषे ॥ सिंहे ॥ इतिहडुचन्द्र ॥

गजारोह. । पु । हस्तिपके ॥ गजमारो

इति । दृढे कर्मणट्ठच् ॥

गजाशन । पु । पिप्पलवृक्षे ॥ गजेन अश्यते । अश० । कर्मणिल्युट् ॥

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ पद्ममूले ॥ शल्लक्याम ॥

गजास्य । पु । गणाधिपे । द्वैमातुरे ॥ गजस्य आस्यमिव आस्य मस्य ॥

गजाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

गजेष्टा । स्त्री । विदार्याम् ॥

गजोषणा । स्त्री । करिपिप्पल्याम् ॥

गञ्ज. । पु । रीढायाम् । अवज्ञायाम् ॥ पु । न । भाण्डागारे ॥ खनौ ॥ गोष्ठागारे ॥

गञ्जनम् । न । नाशे ॥

गञ्जा । स्त्री । मदिरागृहे ॥ खन्याम् ॥ पामरसद्मनि ॥ मद्यभाण्डे ॥ गञ्जन्त्यस्याम् । गजिशब्दे । गुरोश्चहलइत्यप्रत्यय ॥

गञ्जिका । स्त्री । मदिरागृहे ॥ गञ्जैव । स्वार्थे क । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

गड. । पु । गडुइमाछ् इतिगौडभाषा प्रसिद्धेमत्स्ये ॥ पुच्छशीर्षेण रहिता कासमर्दविमर्दिता । हिङ्गुतैलेच सन्तप्ता गडमत्स्यस्यखण्डका ॥ गडो वातहरो बल्योरुष्य. पथ्यो ऽग्निवर्द्धन' । मुख्य शुक्रदो रुच्यश्च किञ्चित्कफकर. सर ॥ अन्तराये ॥ परिखायाम् ॥ व्यवधाने ॥ शाकम्भरीये । साँभर इतिभाषाप्रसिद्धे लवणे ॥ गडाख्य लघु वातघ्न मत्युष्णं भेदि पित्तलम् । तीक्ष्णं व्यवायि सूक्ष्मञ्चा भिष्यन्दि कटुपाकि च ॥ गडति । गड० । अच् ॥ देशविशेषे ॥

गडक । पु । मत्स्यविशेषे । शकुलार्भके । गडुइमाछ् इतिगौडभाषा ॥ गडति । गडसेचने । कुन् शिल्पि संज्ञयोरितिकुन् ॥

गडयन्त । पु । मेघे ॥ गडेसूभूदृशीति झच् । वटादित्वान् भित्त्व ह्रस्व । अयामन्तेतिणेरयादेश ॥

गडदेशजम् । न । साम्बरे । साँभर नून इतिभाषा ॥

गडलवणम् । न । साँभर इति प्रसिद्धे लवणे । साम्बरे । शुभ्रे । पृथ्वीजे ॥

गडाख्य । पु । शाकम्भरीयेलवणे ॥

गडि । पु । वत्सतरे ॥ अलसेगवादौ । गडिया इति भाषा ॥ यथा । गुणानामेव दौरात्म्या द्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्ध. सुखं स्वपिति गौर्गडिरितिकाव्यप्रकाश ॥

गडु । पु । पृष्ठगुडे । घाटामस्तकयोर्मध्ये मांसवृद्धौ ॥ कुब्जे ॥ किञ्चलु

के ॥ विषमग्रन्थौ ॥ अङ्गप्रभेदे । गल्याख्ये ॥ गडति गड्यते वा । गड सेचने । वाहुलकादुः ॥

गडुर. । त्रि । कुब्जे ॥

गडुल । त्रि । कुब्जे ॥ गडुरस्यास्ति । सि० लच । गौ०ङीषि गडुली ॥

गडेर । पु । मेघे ॥ गडति । गड० । पतिकठिकुठि गडिगुडीत्येरक् ॥

गडोत्थम् । न । गडलवणे ॥

गडोल. । पु । गुडे ॥ गुडके ॥ ग्रासे ॥ गडति । गड० । कपिगडिगण्डी त्योलच् ॥

गड्डरिका । स्त्री । मेषयूथैरनुगम्यमानायां मेष्याम् ॥ अज्ञातप्रवाहागममूले धारावाहिनि ॥

गड्डु । पु ।
गड्डुक. । पु ।
गड्डूक. । पु । } गडुआ० इति प्रसिद्धे जलपात्रविशेषे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

गण । पु । प्रमथे । रुद्रानुचरे ॥ सङ्ख्यायाम् ॥ ओघे। समूहे॥ चण्डायाम् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ सैन्यप्रभेदे । त्रिषुगुल्मेषु । इभा २८ - या. २७ अश्वा. ८१ पदातिका १३५ समस्तसङ्ख्यया २७०। एतत्परिमाणविशिष्टायां सेनायाम् ॥ गणेशे ॥ यथा । गणपस्तु महेशानि गण दीक्षा प्रवर्त्तक इति ॥ गण्यते गण

यति वा । गण सङ्ख्याने । अच् अच्वा । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः ॥ धातुसमूहे ॥ यथा । भ्वादादी जुहोत्यादि र्दिवादिः स्वादिरेवच । तुदादश्च तनुक्र्यादि श्चुरादिश्च गणा दशेति ॥ अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुष राक्षस इति पारिभाषिके ॥ यथा । देवरा मर्त्यमादे देरा राममदरादरा । देरा राम मदेरा रा म मदेतिगणत्रयम् ॥ अपिच । पूर्वोत्तरात्रयञ्चैव भरण्याद्रीचरोहिणी । इमानि मानुषाण्याहुर्नक्षत्राणि मनीषिणः ॥ ज्येष्ठा शत भिषा मूल धनिष्ठा श्लेषकृत्तिकाः । चित्रामघाविशाखा. स्युस्तारा राक्षसदेवताः ॥ अश्विनी रेवतीपुष्य. स्वातीहस्त पुनर्वसुः । अनुराधा मृगशिरःश्रवण देवतारका इति ॥ अस्यफलन्तु । स्वकुलेचोत्तमा प्रीति र्मध्यमा देवमानुषे । देवासुरेकनिष्ठाच मृत्युर्मानुषराक्षसे ॥ राक्षसी च यदाकन्या मानुषस्य वरो भवेत् । तदा मृत्युर्न दूरस्थो निर्द्धनत्वम थापिवेतिश्रीपतिराह । निजनिजगणमध्ये प्रीति रत्युत्तमा स्या दमरमनुजयो सामध्यमा सम्प्रदिष्टा । असुरमनुजयो श्चेन्मृत्यु

रेव प्रदिष्टो दनुजनिबुधयो सार्द्धे रमेकान्त मेवेति राम ॥

गणक । पु । सांवत्सरे । ज्योतिषिके । दैवज्ञे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषोयम् । देवज्ञाद्वैश्यागर्भजात तिथिवारादिज्ञापनञ्च तस्यकर्मोक्त मरागरपद्धतौ ॥ तल्लक्षणंयथा । ज्योतिःशास्त्रविशेषज्ञ सुन्दराङ्ग सभापटु कुलक्रमागत शुद्धो गणक स्यान्मठी पतेरितियुक्तिकल्पतरु ॥ अस्पृश्योयधर्मानुष्ठाने । यथा । कलिकाले महेशानि पाषण्डा बहवो जना । सङ्गदोषान् महेशानि तत्क्षणाद्गानितां व्रजेत् ॥ तस्मात् प्रयत्नतो देविससर्गं वर्जयेत् सुधी । वर चण्डालसंस्पर्शं कुर्यात्तु साधको त्तम । तथाप्यस्पृश्यगणक सर्वदात परित्यजे दिति मन्त्रिमर्दिनीतन्त्रम् ॥ त्रि । गणेनक्रीते ॥ सङ्ख्या या इतिकन् ॥ गणयतिवा । गण० । ण्वुल् ॥

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गणकार । पु । धातुसङ्ग्रहकर्त्तरि भीमसेने ॥

गणकी । स्त्री । गणकयोषायाम् ॥ गणकस्यस्त्री । पुयेगादितिङीष् ॥

गणकूट । पु । न । गणमैत्रे ॥

गणचक्रम् । न । } धार्मिकाणांसम्भूय
गणचक्रकम् । न । } भोजने ॥ गणाना चक्र ॥

गणता । स्त्री । गणसमूहे ॥

गणतिथ । त्रि । गणानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् । तस्यतिथुगागम ॥

गणदीक्षी । पु । बहुयाजके ॥

गणदेवता । स्त्री । सङ्घचारिदेवताविशेषे ॥ यथा । आदित्यविश्ववसवस्तुषिता भास्वरानिला । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवता इति ॥ तत्र आदित्याद्वादशप्रोक्ता विश्वेदेवादशस्मृता । वसवश्चाष्टसङ्ख्याता षट्त्रिंशत्तुषितामता ॥ आभास्वराश्चतु षष्टि वाता पञ्चाशदूनका । महाराजिकनामानो द्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ साध्याद्वादश विख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृता । एतेच सहता देवा पुराणेषुनिरूपिताइतिविशेष ॥ समुदायेष्वृत्ता शब्दा अवयवेष्वपिवर्त्तन्ते इतिन्यायादस्मीषा शब्दानामेकवचनमपिसाधु ॥

गणद्रव्यम् । न । साधारणद्रव्ये ॥

गणनम् । न । सङ्ख्याने । गिणना ठीकदेना इतिभाषा ॥ येनैवलिख मङ्क्यात् तेनैवगणन स्मृतम् ॥

गणना । स्त्री । गणने । सङ्ख्यायाम् ॥

गणनाथ । पु । गणेशे ॥ गणानां प्रमथानां नाथ ॥

गणनायक । पु । गणेशे ॥

गणनायिका । स्त्री । दुर्गायाम ॥

गणनीय । त्रि । सङ्ख्येये । गणेये ॥ गण्यते। गणसङ्ख्याने । अनीयर् ॥

गणपति । पु । श्रीगणेशे ॥ गणानां प्रमथानां पति ॥ पुष्टिर्गणपतेः पत्नी ॥

गणपर्वत. । पु । कैलासाचले ॥

गणपीठ । पु । न । } वक्षसि ॥
गणपीठकम् । न । }

गणभर्त्ता । पु । प्रमथनाथे ॥

गणमैत्रम् । न । गणकूटे ॥ पञ्चास्यवि वराणगणशब्दे । अश्विन्यादिजन्मन चत्रानुसारेण देवमानुषराक्षसग णइतिपारिभाषिकनक्षत्र ॥

गणयाजक । पु । विनायकादिगणया गकृति ॥ गणानांयाजक ॥

गणरात्रम् । न । रात्रिवृन्दे ॥ गणानां वह्वीनां रात्रीणां समाहार । गण शब्दस्यसङ्ख्यात्वात् तद्धितार्थेतिद्वि गु । अह सर्वैकदेशे त्यच् । सङ्ख्या पूर्वंरात्रक्लीवमिति लिङ्गानुशासने क्लीवत्वविधानात् रात्राह्नाहा पुंसी तिपुंस्त्वंन ॥

गणरूप । पु । अर्कपादपे ॥ श्वेतार्के ॥ नानात्वात् गणा बहूनि रूपाण्यस्य ॥

गणरूपक । पु । राजार्के ॥

गणरूपी । पु । श्वेतार्के ॥

गणवतीसुत । पु । दिवोदासे ॥

गणशः । अ । बहुश । गणान् इति । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्या मितिगणाच्छस ॥

गणहास । पु । } चोरकनामग
गणहासक । पु । } न्धद्रव्ये । चण्डा

याम् ॥ गणहासयति । हसे०। ण्य न्त । अच् ॥ ण्वुल् कृत्वा ॥

गणाग्रणी । पु । गणेशे ॥ गणाना म ग्रणी ॥

गणाचल । पु । कैलासपर्वते ॥ गणा नामचल ॥

गणाधिप । पु । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणा नां प्रमथानामधिप ॥

गणाधिपति । पु । गणेशे ॥ शिवे ॥ ग णानामधिपति ॥

गणान्नम् । न । मठब्राह्मणसङ्घान्ने ॥

गणाभ्यन्तर । पु । गणार्थोत्सृष्टमठ धनाद्युपजीविनि । गणार्थोपसृष्टस म्बन्धिधनाद्युपजीविनि ॥

गणिका । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ गणःसमू होऽस्यस्या भर्त्तृत्वेन । ठन् ॥ यूथि कायाम् ॥ चित्ताकर्षकत्वात् गणि केव ॥ गणकारिकाद्रव्ये ॥ इभ्याम । हस्तिन्याम् ॥ गणयति । गण०-

रवुल् ॥

गणिकारिका । स्त्री । ओषधौ । अग्निमन्थे । वड़गणियारी इति गौड़भाषा । अरणी इति भाषा ॥ गणनम् । गण । इकक्कृष्यादिभ्य । गणं करोति । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । करोति । कृ । ण्वुल् । गणिकाचासावारिकाच ॥ जयपर्णे ॥

गणिकारी । स्त्री । गणियारी इति गौड़भाषाप्रसिद्धे पुष्पवृक्ष विशेषे । काञ्चनिकायाम् । वसन्तदूत्याम् । अग्निमोदायाम् ॥

गणितम् । न । अङ्कशास्त्रे ॥ तद्द्विविधम् । द्विविधगणितमुक्तव्यक्तमव्यक्तयुक्तमित्युक्ते । व्यक्त पाटीगणितम् । अव्यक्तबीजगणितम् ॥ गणने ॥ त्रि । सङ्ख्याते । कृतगणने ॥ गण्यतेस्म । गण । क्त ॥

गणिपिटका । स्त्री । जिनानाविद्याविभागे । द्वादशाङ्ग्याम् ॥

गणेय । त्रि । गणनीये । सङ्ख्येये । गाणेये ॥ गणेरेय ॥

गणेरु । पु । कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेरुका । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

गणेरू । स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेश । पु । विनायके । विघ्नराजे । व्रकतुण्डे ॥ यथा । योत्र कश्चित्तीर्थयात्रान्तुगच्छेत् सुसयत सच पूर्वं गृहेस्वे । कृतोपवास शुचिरप्रमत्त सम्पूजयेद्भक्तिनम्रो गणेशमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ शिवे ॥ गणानामीश ॥

गणेशकुसुमम् । न । रक्तकरवीरे ॥

गणेशभूषणम् । न । सिन्दूरे ॥

गणोत्साह । पु । खड्गे । गण्डके । गैंडा इति भाषा ॥

गण्ड । पु । खड्गिनि । तुङ्गमखे । वज्रचर्मणि ॥ वीष्यङ्गे ॥ पिटके ॥ चिह्ने ॥ वीरे ॥ कपोले । गाल इति भाषा ॥ यथा । गण्डं गण्डे सन्दधत्या आदात ताम्बूलचर्वितमिति श्रीभागवते कोलचर्यो ॥ हयभूषणबुद्बुदे ॥ करिकपोले । कटे । करटे ॥ गण्डति । गडिवदनैकदेशे । अच् ॥ ग्रहभेदे ॥ विष्कम्भादिषु दशमेयोगे ॥ तत्रजातस्य फलम् । स्वकार्यकर्ता परकार्यहर्त्ता गण्डोद्भव स्यादतिगण्डवाक्य । अत्यन्तधूर्त्त पुरुष कुरूप सुहृज्जनाना मतितापदाता ॥ दोषजनकेऽश्विन्यादीनां भागविशेषे ॥ यथा । अश्वनीमघमूलाना तिस्रो गण्डाद्यनाडिका । अन्त्या पौष्णोरगेन्द्राणां पञ्चैवजवनाडिगु

॥ मूलेन्द्रयोर्दिवागण्डो निशायां पितृसर्पयोः । सन्ध्याद्वये तथाश्वयो रेवतीतुरगर्क्षयोः ॥ तत्रोत्पन्नस्य दोषो यथा । सन्ध्यारात्रिदिवाभागे गण्डयोगोद्भवः शिशुः । आत्मानं मातरं तातं विनिहन्ति यथाक्रमम् ॥ चतुष्कले ऽ ॥ आदिगुरौ संज्ञायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ० । अमन्ताड्डः ॥

गण्डकः । पुं । खड्गे । गैंडा इति भाषा । एकचरे ॥ सङ्ख्याप्रभेदे । गण्डा इति भाषा ॥ विद्याप्रभेदे ॥ अवच्छेदे ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ स्वा० कः ॥

गण्डकारी । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । लाजालोडी इति भाषा ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु कारी ॥

गण्डकाली । स्त्री । खदिर्याम् । नमस्कार्याम् । समङ्गायाम् ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु काली ॥

गण्डकी । स्त्री । नदीविशेषे ॥ गण्डक्याश्चैकदेशेच शालग्रामस्थलस्मृतम् । पाषाणं तद्भवं यत्तत्शालग्राममितिस्मृतम् ॥

गण्डकीपुत्रः । पुं । शालग्रामे ॥

गण्डकीशिला । स्त्री । शालग्रामे ॥

गण्डकुसुमम् । न । उत्कटे । सञ्जातमदे दन्तिनि ॥ इति हारावली ॥

गण्डकूपः । पुं । पर्वतस्योच्चस्थले ॥ उद्दीशो गण्डकूपस्तु पर्वतस्याभिधीयते ॥

गण्डगात्रम् । न । आतृप्ये । सीताफल सारीफा इति भाषा । आता इति गौडभाषा ॥ गण्डः गात्रेयस्य ।

गण्डदूर्वा । स्त्री । गोलोम्याम् । श्वेतदूर्वायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । गांडरदुवी इति भाषा ॥ गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघुः । तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी ॥ दाहतृष्णा बलासास्रकुष्ठपित्तज्वरापहा ॥

गण्डमाला । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षांसमन्यागलवङ्क्षणेषु । मेदः कफाभ्यांचिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्चगण्डैरिति ॥

गण्डमालिका । स्त्री । लज्जालुवाम् ॥

गण्डमाली । त्रि । गण्डमालाख्यव्याधियुक्ते ॥

गण्डयन्तः । पुं । मेघे ॥ गण्डयति । गडि० । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति झच् सचचित् । गडेर्घटादित्वान्मित्वम् । ह्रस्व । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गण्डलेखा । स्त्री । गण्डस्थल्याम् ॥

गण्डशैल. । पु । गिरेश्च्युते स्थूलोपले ॥ भूकम्पादिना शैलात् स्खलिते महति प्रस्तरे ॥ ललाटे ॥ गण्डइवशैल । शैलशब्दः शैलावयवे वर्त्तते । विशेषणं विशेष्येण बहुलमितिसमास ॥ शैलस्य गण्डइवेति वा । राजदन्तादि ॥

गण्डाङ्ग । पु । खड्गिनि । गण्डके ॥

गण्डान्तम् । न । तिथिनक्षत्रलग्नानां सन्धौ ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानां गण्डान्तं त्रिविधं स्मृतम् । नवपञ्चचतुर्थीनां द्व्येकार्द्धघटिकामितम् ॥

गण्डारि. । पु । कोविदारवृक्षे ॥

गण्डाली । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ गण्डयति । गडि० । वाहुलकादालच् । गौ० ङीष् ॥ यद्वा गण्ड मलति । मल० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गण्डि । पु । वृक्षस्यमूलाच्छाखावधिभागे ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

गण्डीर. । पु । गण्डरदुवीति प्रसिद्धे शाके । समष्ठिलायाम् ॥ शूरे ॥ गण्डयति । गडि० । गण्ड्यते वा । बा० ईरन् ॥ यद्वा । गण्डान् ग्रन्थीन् ईरयति । ईरप्रेरणे । कर्मण्यण् ॥

गण्डीरी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ सेहुण्डे ॥

गण्डु. । पु । स्त्री । ग्रन्थौ ॥ उपधाने ॥

गण्डूपद । पु । किञ्चुलुके । केचुआ इति भाषा ॥ गण्डुः ग्रन्थयः पदान्यस्य ॥

गण्डूपदी । स्त्री । किञ्चुलुकस्त्रियाम् । क्षुद्र किञ्चुलुकजातौ । शिल्याम् ॥ जातेरस्त्रीति ङीष् ॥

गण्डूष । पु । मुखपूर्त्तौ । मुखपूर्णतोये ॥ यथा । अपादाहस्रगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयतेइति ॥ इभशुण्डाग्रे । पुष्करे ॥ प्रसृतोन्मिते । प्रसृत्याप्रमिते ॥ कराङ्गुलौ ॥ गण्ड्यते । गडि० । गण्डेश्चेन्त्यूषन् ॥

गण्डूषा । स्त्री । गण्डूषशब्दार्थे ॥ उक्तनाभौ ॥ टाप् ॥

गण्डोल । पु । गुडे ॥ ग्रासे ॥ गण्डति । गडि० । कपिगडिगण्डिकटीभ्यो लच् ॥

गण्य. । पु । गणनीये । सङ्ख्येये ॥ गणनार्हे ॥ गणसङ्ख्या । धनगर्वंलब्धेतियत् ॥

गत. । त्रि । विख्याते ॥ याते ॥ समाप्ते ॥ पतिते ॥ प्राप्ते ॥ न । गमने ॥ गम्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । अनुदात्तोपदेशेति मलोप ॥

गतत्रप । त्रि । त्यक्तलज्जे ॥ गतात्रपायस्यस ॥

गतनासिक. । त्रि । नासिकारहिते ।

विशेषे ॥ गता नासिकास्य ॥

गतबुद्धिः । त्रि । ज्ञानशून्ये ॥ गता बुद्धि र्यस्य ॥

गतरसः । त्रि । विरसतां प्राप्ते । उद्गृ हसारे मथितदुग्धादौ ॥ गतो रसोऽस्मात् ॥

गतव्यथ. । त्रि । अनुत्पन्नदुःखे ॥ गता व्यथा यस्य यस्माद्वा ॥

गतसङ्गः । त्रि । कलासङ्गशून्ये ॥ गत सङ्गोयस्य सः ॥

गतसन्देह' । त्रि । निरस्तसर्वसंशये ॥ गतःसन्देहोयस्य स' ॥

गतसन्नक. । पुं । निर्मदे हस्तिनि ॥

गतस्मयः । त्रि । निरहङ्कारे ॥ गत'स्मयो गर्वोयस्य ॥

गतागतम् । न । यातायाते ॥ गताग 'तं कामकामा लभन्ते ॥ पक्षिणां गतिविशेषे ॥

गतार्त्तका । स्त्री । सन्ध्यायाम् ॥ छट्ठायाम् ॥

गतिः । स्त्री । मार्गे ॥ दशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ पादयोर्व्यापारे । यात्रायाम् ॥ अभ्युपाये ॥नाडीव्रणसरण्याम् । वृ हद्व्रणे ॥ कर्मफले स्वर्गादौ ॥ मुक्तौ ॥ आश्रये ॥ प्राप्तौ ॥ गम्यते । गम्लृ० । क्तिन् ॥ गरणे ॥

गतिका । स्त्री । नदीविशेषे ॥ परम्परा विशेषे ॥

गत्वरः । त्रि । गमनशीले ॥ गच्छति । तच्छीलादि । गम्लृ० । गत्वरश्चेति क्वरप् अनुनासिकलोपश्चनिपात्यते । ङीपि गत्वरी ॥

गद' । पुं । श्रीकृष्णानुजे ॥ आमये । रोगे ॥ भाषणे ॥ गदति । गदव्य क्तायां वाचि । पचाद्यच् ॥ न । विषे ॥

गदनम् । न । निगादे ॥ गद० । ल्युट् ॥

गदयित्नुः । पु । कन्दर्पे । अनङ्गे ॥ शरासने । कार्मुके ॥ जल्पाके ॥ गदयति । गद० । स्तनिहृषिपुषिगदिम दिभ्योणेरित्नुच् । अयामन्तेतिणेर यादेश' ॥

गदा । स्त्री । आयुधे । स्वनाम्ना प्रसिद्धे लोहमये शस्त्रे ॥ पाटलावृक्षे ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

गदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

गदागदौ । पु । अश्विनीकुमारयोः । स्वर्वैद्ययो. ॥

गदाग्रज । पु । श्रीकृष्णे । श्रीहरौ ॥ निगदेन मन्त्रेणाग्रे जायते । निश ब्दलोपं कृत्वा गदाग्रज ॥ यद्वा । गदोनाम वासुदेवस्यावर' । तस्मादग्रेजात. । सप्तम्यांजनेर्ड. ॥

गदाग्रणी । पु । क्षयरोगे ॥

गदाधर । पु । हरौ ॥ धरतीतिधर. । वुद्धितत्त्वात्मिका कौमोदकी नाम गदा । तस्या धर ॥ त्रि । गदाधारिणि ॥

गदाभृत् । न । विष्णौ ॥

गदाम्बर । पु । घने । मेघे ॥

गदाराति । पु । औषधे ॥

गदार्त्त । त्रि । रोगिणि ॥ गदेन रोगेण आर्त्त ॥

गदावान् । त्रि । गदिनि ॥ पु । अच्युते ॥

गदाह्वम् । न ।
गदाह्वयम् । न । } कुष्ठौषधे ॥

गदी । पु । कौस्तुभवक्षसि । विष्णौ ॥ गदा अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनि. ॥ त्रि । गदाविशिष्टे ॥ रोगयुक्ते ॥

गदिनी । स्त्री । गदावत्याम् ॥ नान्तत्वात् ङीप् ॥ रोगिण्याम् ॥

गद्गद । पु । वाक्स्खलिते । कण्ठकम्पने ॥ अव्यक्तस्पष्टवक्तरि ॥ तस्य सव्याप्तिपूर्वकं लक्षणम । यथा । आवृत्य वायु सकफो धमनी शब्दवाहिनी । नरान् करोत्यवचनान् मूकमिन्मिनगद्गदानिति ॥

गद्गदध्वनि । पु । हर्षशोकादिना अस्फुटध्वनौ । मन्मने ॥ गद्गदस्यावौध्वनिश्च ॥ मन्याने ॥ गद्गदोध्वनिर्यश्च ॥

गद्यम् । न । पद्यभिन्नैकविकृते । अपादे पदसन्ताने ॥ अपाद पदसन्तान गद्यं तत्तु त्रिधामतम् । वृत्तकोत्कलिकाप्रायवृत्तगन्धिप्रभेदत ॥ गद्यते । गद° । गदमदचर यमश्चानुपसर्गैइति यत् ॥

गद्याणक । पु । अष्टचत्वारि शद्गुञ्जिकापरिमाणे ॥ वैद्यकमतेचतु षष्ठिगुञ्जापरिमाणे ॥

गन्तव्य. । त्रि । प्राप्ये ॥

गन्तु । पु । पथिके ॥ गच्छति । गम्लृ गतौ । सितनीतितुन् ॥

गन्ता । त्रि । गामुके । गमनशीले ॥ गच्छति तच्छील । गम्लृ° । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्त्यस्य प्रायिकत्वात्तृन् ॥

गन्त्री । स्त्री । कम्बलिवाह्यके । वृषवहनीयशकटे । गाडीइतिभाषा ॥ गम्यतेऽनया । गम्लृ° । ष्ट्रन् । ङीप् ॥

गन्त्रीरथ. । स्त्री । मठे । शकटे ॥ इतिहारावली ॥

गन्ध । पु । सम्बन्धे । लेशे ॥ गन्धके ॥ गर्वे ॥ शिग्रौ ॥ घृष्टचन्दने ॥ चन्दनकुङ्कुमादिषु गन्धा । यथोक्तम् । गन्धस्तु सौरभेयोगे गन्धकेगर्वलेशयो. । सएवद्रव्यवचनो बहुत्वेपुंसि

च स्मृत. इति ॥ सपञ्चविधो यथा
। चूर्णीकृतोवा घृष्टोवा दाहाकर्षित
एववा । रस सम्मर्द्दजोवापि प्राण्य
ङ्गोद्भवएववा । गन्ध पञ्चविध प्रोक्तो
। देवाना प्रीतिदायक इति । तच्च
यातत्तच्छब्देद्रष्टव्यम् ॥ गन्धोमलय
जो यस्तु दैवे पैत्रेच सम्मत ॥ कर्पू
रगन्धसाराद्या. चोरेष्वष्टेच संस्थि
ता । चन्द्रभागादयश्चापि रसेपङ्केच
सङ्गता: ॥ गन्धसारस्तु सर्वत्र संसर्गा
दौ प्रयुज्यते । मृगनाभिर्भवेद्दृष्ट
श्चूर्णो ऽप्यन्यस्ययोगत. ॥ एवं सर्व
स्तु सर्वत्र गन्धो भवति पञ्चधा । इ
ष्टादिभावादन्योन्य गन्ध. प्रीतिकर
पर ॥ गन्धस्य विस्तरोभेद प्रोक्त
कालीयकादय । सर्वे पञ्चविधेष्वे
वप्रविष्टो भवतीत्यवादिति कालि
कापुराणम् ॥ आमोदे ॥ सतुघ्राण
ग्राह्य पृथिवीगुण । यथा । घ्राण
ग्राह्योभवेद् गन्धो घ्राणस्योपका
रक । सौरभ्याऽसौरभ्यसद्विधा
परिकीर्त्तित ॥ सतुदशविधोयथा ।
इष्ट १ कस्तूरिकादौ । अनिष्ट २
शवादौ । मधुर ३ मधुपुष्पादौ ।
कटु ४ मरिचादौ । निर्हारी ५ हि
ङ्ग्वादौ । संहत ६ चित्रगन्धोऽ
नेककल्कगत । स्निग्ध ७ सद्यस्तप
घृतादौ । रूक्ष ८ सार्षपतैलादौ ।
। विसद ९ शाल्यन्नादौ । अम्ल
१० आम्रातकादौ ॥ मात्रा माघे
॥ न । कृष्णागुरुणि ॥ त्रि । प्रतिवे
शिनि ॥ गन्धयते । गन्धअर्द्दने । प
चाद्यच् ॥

गन्धक । पु । शिग्रौ । शोभाञ्जने ॥ ग
न्धाश्मनि । सौगन्धिके । उपधातुवि
शेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । श्वेतद्वीपे
पुरा देव्या क्रीडन्त्या रजसा प्लुतम् ।
दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नाताया क्षीरनी
रधौ ॥ प्रसृत यद्रज स्तस्माद्गन्धक.
समजायत ॥ तस्यभेदा । चतुर्द्धाग
न्धक प्रोक्तो रक्त पीत सितोऽसित:
। रक्तोहेमक्रियासूक्त पीतश्चैवर
सायने । व्रणादिलेपनेश्वेत कृष्ण:
श्रेष्ठ स दुर्लभ ॥ श्रेष्ठो हेमक्रिया
दिषु सर्वत्रप्रशस्ततरइत्यर्थ. । अस्य
गुणा । गन्धक कटुक स्तिक्तो वीर्यो
ष्णस्तुवर सर । पित्तल. कटुक पा
के कण्डुवीसर्पजन्तुजित् ॥ हन्ति कु
ष्ठक्षयप्लीहकफवात.न् रसायन ॥ अ
शोधितो गन्धक एष कुष्ठं करोति
ताप विषमं शरीरे । सौख्यञ्च रू
पञ्च बल तथौज शुक्रं निहन्त्येव क
रोतिचास्रम् ॥ शोधितो यस्तु गन्ध
स्यात् जरामृत्युरुजापह । अग्निस

न्दीपनः श्रेष्ठो वीर्यवृद्धिकरोऽस्थि कृत् ॥ शोधनविधिस्तु । लोहपात्रे विनिक्षिप्य घृतमग्नौ प्रतापयेत् । तप्ते घृते तत्समान क्षिपेद्गन्धकज रज ॥ विद्रुत गन्धक दृष्ट्वा तनुवस्त्रे विनिक्षिपेत् । यथा वस्त्रादिन सुत्य दुग्धमध्येऽखिलं क्षिपेत् ॥ एवस गन्धक शुध्येत् सर्वकर्मोचितो भवेत् ॥ गन्धोऽस्याऽस्ति। अर्श आद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

गन्धकन्दक । पु । कशेरुणि ॥

गन्धकचूर्ण । पु । न । दारु बरूद इति प्रसिद्धे पदार्थे ॥ गन्धकप्रधान च्चूर्ण ॥

गन्धकान्तम् । न । कैरवे ॥

गन्धकारिका । स्त्री । सैरन्ध्र्याम् ॥

गन्धकालिका । स्त्री । } व्यासमातरि ॥
गन्धकाली । स्त्री । }

गन्धकाष्ठम् । न । अम्बरचन्दने ॥ अगुरुकाष्ठे ॥

गन्धकुटी । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ लेख्यस्थाने ॥ गन्धसकुटी इव ॥

गन्धकुसुमा । स्त्री । गणिकायाम् ॥

गन्धकेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धकोकिला । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ स्निग्धोष्णा कफहृत् तिक्ता सुगन्धा गन्धकोकिला ॥

गन्धखेडम् । न । गन्धवीरणे । भूतृणे । रौहिषे । गन्धशेणा इति गौड भाषा ॥

गन्धखेडकम् । न । गन्धतृणे । सुगन्ध भूतृणे ॥

गन्धचेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धजलम् । न । केतकादिजले ॥

गन्धजातम् । न । तेजपत्रे ॥

गन्धज्ञा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धतूर्य्यम् । न । वाद्यविशेषे । रणतूर्ये । महास्वने ॥

गन्धतृणम् । न । सुगन्धभूतृणे । सुरभे । मुखवासे ॥

गन्धतैलम् । न । गन्धद्रव्याणाम गुर्वादीनां मलियोगेन निष्कासिते स्नेहे । अतर इति भाषा ॥

गन्धत्वक । न । एलवालुके ॥

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

गन्धधूमजः । पु । स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धधूलि । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धनम् । न । उत्साहे ॥ प्रकाशने ॥ सूचने ॥ हिंसायाम् ॥ तृणविशेषे ॥ गन्ध० । भावकमकरणाधिकरणे ल्युट् ॥

गन्धनकुल । पु । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धनाकुली । स्त्री । रास्नायाम् । नाइ इतिभाषाप्रसिद्धे रास्नाभेदे ॥ का

न्धविशेषे । महासुगन्धायाम् । म हाश्विगन्धायाम् ॥ गन्धवती मा कुली ॥

गन्धनामा । पु । रक्ततुलस्याम् ॥ गन्ध पाषाणे ॥

गन्धनाम्नी । स्त्री । कच्चासदृशे क्षुद्ररोगे ॥

गन्धनाली । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

गन्धनिशा । स्त्री । पलाश इतिमालव देशप्रसिद्धगन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपत्र । पु । श्वेततुलस्याम् ॥ मरुवे ॥ बर्बरे ॥ नारङ्गे ॥ बिल्वे ॥

गन्धपत्रा । स्त्री । शटीभेदे । गकपत्रि कायाम् । तवक्षीर्याम ॥

गन्धपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । दी घपत्रायाम् शटीविशेषे ॥ अजमो दायाम् ॥

गन्धपर्णी । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ अ म्बष्ठायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

गन्धपलाशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

गन्धपलाशी । स्त्री । शट्याम् । गन्धमू ल्याम् ॥ भवेद् गन्धपलाशीतु कषा या ग्राहिणी लघु । तिक्ता तीक्ष्णा च कटुका ऽनुष्णाऽऽस्यमलनाशिनी । दोषकासव्रणश्वासशूलहिध्माग्रहा- पहा ॥

गन्धपाषाण । पु । गन्धके ॥ गन्धयुक्त पाषाण । शाकपार्थिवादि ॥

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे ॥

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपुष्प । पु । अङ्कोटे ॥ वेतसपादपे ॥ अशोकद्रुमे ॥ बहुवारवृक्षे ॥

गन्धपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥ गणि कायाम् ॥ नील्याम् ॥

गन्धफणिज्झक । पु । रक्ततुलस्याम् ॥

गन्धफल । पु । कपित्थे ॥ बिल्वे ॥ ते ज' फलवृक्षे ॥

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ मेथि कायाम् ॥ विदार्याम् ॥ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् ॥ गन्ध फलेऽस्या ॥

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गन्धव न्तिफलान्यस्या । पाककर्णेति ङी ष् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥ गन्ध.फ लंसाध्यमस्या ॥

गन्धबन्धु । पु । आम्रवृक्षे ॥ गन्धोबन्धु रस्य ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् ॥

गन्धभद्रा । स्त्री । गन्धाल्याम् । गन्धभा दालिया इतिगौडभाषा ॥ गन्धेन भद्रा ॥ गन्ध भद्रो ऽस्या वा ॥

गन्धभाण्ड । पु । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ न । गन्धार्थं भाण्डे ॥

गन्धमांसी । स्त्री । भूतकेश्यामोषधौ ॥

गन्धमाता । स्त्री । भूमौ ॥ गन्धस्य माता ॥

गन्धमादन । पु । न । पर्वतविशेषे ।

कुवेरस्यमैले । इलावृतस्य पूर्वे उत्त रतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषध पर्यन्तमुदीर्घे भद्राश्ववर्षस्य सीमाप वते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे ॥ मेरोर्याम्यत. पीतवर्णे विष्कम्भशै ले । अयञ्च पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्राय । यत्र सहस्रयोजनोन्नतिमान् ज म्बूपादपोऽस्ति ॥ गन्धेन मादयति । मदी हर्षे णिजन्त. । नंद्यादिल्यु. ॥ पु । गन्धके ॥ भ्रमरे ॥ रामायणप्रसि द्धे वैवस्वतपुत्रे वानरविशेषे ॥

गन्धमादनी । स्त्री । सुरायाम् ॥ लक्षा के ॥ चीडानाम्नि गन्धद्रव्ये ॥

गन्धमादिनी । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ सु गन्धिद्रव्यविशेषे । सुरायाम् ॥

गन्धमार्जारः । पु । खट्टासे ॥ गन्धमा र्जारवीर्यन्तु वीर्यकृत् कफवातहृत् । कण्डुकोठहर नेत्र्य सुगन्धं स्वेदगन्ध नुत् ॥ गन्धेनोपलक्षितो मार्जार ॥

गन्धमालती । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्ध मालती ॥

गन्धमुखी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥ गन्धो मुखेऽस्या ॥

गन्धमुण्ड । पु । गन्धभादुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । ख दीवृक्षे । गर्दभाण्डे ॥

गन्धमूल । पुं । कुलञ्जनाख्ये ॥ कर्चूरे ॥

गन्धमूलक । पु । शट्याम् ॥

गन्धमूला । स्त्री । शट्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥

गन्धमूलिका । स्त्री । माकन्द्याम् ॥ श ट्याम् ॥

गन्धमूली । स्त्री । शट्याम् ॥ गन्धं मूल मस्या पाककर्णेतिङीष् ॥

गन्धमूषा । स्त्री । } छुच्छुन्दर्याम् ।
गन्धमूषक । पु । } स्थिके । वेशम
गन्धमूषी । स्त्री । } नकुले ॥

गन्धमृग । पु । खट्टासे ॥ गन्धेनोपल क्षितोमृग. ॥

गन्धमैथुन. । पु । वृषे ॥

गन्धमोहन । पु । गन्धके ॥

गन्धमोहिनी । स्त्री । चम्पककलिका याम् ॥

गन्धयुक्ति । स्त्री । कुङ्कुमादिसम्पादने ॥ अस्या विवरणं वाराह्या' बृहत्संहि तमेऽध्यायेद्रष्टव्यम् ॥

गन्धरस । पु । गन्धद्रव्यविशेषे । बोले ॥ फुलसत्व इति गौडभाषाप्रसिद्ध उपधातु विशेषे ॥ गन्धवान् रसोऽस्य ॥

गन्धरसाङ्गक । पु । श्रीवेष्टनामसुग न्धिद्रव्ये ॥

गन्धराज. । पु । कणगुग्गुलौ ॥ मुद्गर वृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामग न्धद्रव्ये ॥ स्वनामाख्याते पुष्पवर्षे पु

ध्वविशेषे ॥ लवङ्गलतायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

गन्धराजी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये॥

गन्धर्व । पु । पशुप्रभेदे । सतुकस्तूरीमृग इति कश्चित् ॥ पुंस्कोकिले ॥ घोटके । तुरङ्गे ॥ अन्तराभवसत्त्वे॥ अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं सत्त्वं यातना शरीरम् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ गुप्तप्राणीतिकेचित् । यथा । गन्धर्वो पतयोममेतिविराटे ॥ गायनधर्मिणि ॥ खेचरे ॥ स्वर्गगायके । देवयोनिविशेषे । हाहाहूहूप्रभृतिषु ॥ यथा । हाहा हूहू श्चित्ररथो हंसो विश्वावसु स्तथा । गोमायु स्तुम्बुरु र्नन्दिरेवमाद्यास्ततेस्मृता' । इति ॥ गानधर्मागन्धर्वोद्विविध । मर्त्यगन्धर्वोदेवगन्धर्वश्चेति । यथाहुः । अस्मिन कल्पे मनुष्य' सन्-पुण्यपाकविशेषतः । गन्धर्वत्त्व समापन्नोमर्त्यगन्धर्वउच्यते ॥ पूर्वकल्पेकृतात् पुण्यात् कल्पादावेवचेद्भवेत् । गन्धर्वत्व तादृशो ऽत्रदेवगन्धर्वउच्यते इति ॥ गन्धसौरभम् अर्वति इतिगन्धर्वः । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । ग० ॥ गन्धयति गम्यते वा । गन्ध । कु० । अच् घञ् वा । अर्वति । अर्वगतौ । अच् । गन्धश्चासावर्वश्च । शकं

ध्वादिर्वा ॥ गन्धोऽर्वो ऽस्येति वा ॥

गन्धर्वतैलम् । न । एरण्डतैले ॥

गन्धर्वनगरम् । न । राजनगराकारेनीलपीतादिमेघरचनाविशेषे ॥ तद्दिग्वशेन फलप्रदर्शनार्थमाह । उद्गादिपुरोहितनृपबलपतियुवराजदोषदंखपुरम् । सितरक्तपीतकृष्णं विप्रादीना मभवाय ॥ दोषदमशुभप्रदम् ॥ नागरनृपविजयावहमुद ग्विदिकस्थं विवर्णनाशाय । श्रान्ताया तद्दृष्टं सतोरणं नृपतिविजयाय ॥ विवर्णाःसङ्कराः ॥ सर्वदिगुत्थं सततोत्थितञ्च भयद नरेन्द्रराष्ट्राणाम् । चौराटविकान् हन्याद्धूमानलशक्रचापाभम् ॥ गन्धर्वनगर मुत्थितमापाण्डुर मशनिपातवातकरम् । दीप्ते नरेन्द्रमृत्यु र्वामे रिभयं जयप्रदंसव्ये । अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम् । यदा तदा नागमनुष्यवाजिनांपिव त्यसृग् भूरिरणे वसुन्धरा ॥ गन्धर्वाणांनगरमिव ॥ इन्द्रजाले ॥

गन्धर्वपुरम् । न । गन्धर्वनगरे । शून्याऽधिष्ठाने मायाविनिर्मितेपत्तने ॥ गन्धर्वाणां पुरमिव ॥

गन्धर्वलोक । पु । गुह्यकलोकोपरि विद्याधरलोकाधोवर्त्तमानेलोके॥

गन्धर्ववेद । पु । सङ्गीतविद्यायाम् । साम वेदस्योपवेदे ॥

गन्धर्वहस्त । पु । } गन्धर्वहस्तक । पु । } एरण्डे ॥ गन्धर्वस्य हस्त इव हस्तः पत्रमस्य ॥

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् ॥ गन्धेलोलुपा ॥

गन्धवणिक् । पु । गन्धी इतिप्रसिद्धे अ म्बष्ठात् राजपुत्र्यां जाते वर्णसङ्करजा तिविशेषे । गन्धाजीवे । गान्धिके ॥ अस्य कर्मलिखनं गन्धदानञ्चेति प राशरभाष्यम् ॥

गन्धवती । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ पुरीभे दे । वरुणपुर्याम् ॥ योजनगन्धाया म् । व्यासमातरि ॥ सुरायाम् । ग न्धोत्तमायाम् ॥ वायोर्नगर्याम् ॥ य था । वायोर्गन्धवती तुङ्गश्वेतपीत ध्वजाकुला । वलवद्भूतसञ्जुष्टा सर्व रत्नविनिर्मितेतिमृगेन्द्रसंहिता ॥ व नमल्लिकायाम् ॥ मुरानामनिगन्ध द्रव्ये ॥ गन्धोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चे तिमतुप् । ङीप् ॥

गन्धवधू । स्त्री । शट्याम् ॥ चीडाख्यग न्धद्रव्ये ॥

गन्धवल्कलम् । न । त्वचे । दारचीनी इतिभाषा ॥

गन्धवल्लरी । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

गन्धवल्ली । स्त्री । डानिपोखा इतिगौ डभाषाप्रसिद्धे पीतपुष्पे क्षुपोत्पन्ने । गोवन्द्याम् । सहदेव्याम् ॥

गन्धवहः । पु । वायौ ॥ वहति । वह प्रापणे । अच् । गन्धस्य वहः ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धवहलः । पुं । सितार्जके ॥

गन्धवहा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ वह ति । वह० । पचाद्यच् । टाप् । ग न्धस्य वहा ॥

गन्धवल्कुषा । स्त्री । गोरक्षीक्षुपे ॥

गन्धवारि । न । गन्धवासितोदके । ग न्धजले ॥

गन्धवाह । पु । वायौ ॥ कस्तूरीमृगे ॥ गन्ध वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

गन्धवाहा । स्त्री । घ्राणे । नासिकाया म् ॥ गन्धस्य वाहो वहनं यस्यां सा ॥

गन्धविह्वल । पु । गोधूमे ॥

गन्धबीजा । स्त्री । मेथिकायाम् ॥

गन्धवृक्षक । पु । शालवृक्षे ॥

गन्धव्याकुलम् । न । कक्कोले ॥

गन्धशटी । स्त्री शट्याम् ॥

गन्धशाकम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

गन्धशालि । पु । वासमतीतिख्याते क लमोत्तमे । गन्धतण्डुले ॥

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुछुन्दर्याम् ॥

गन्धशेखरः । पु । कस्तूर्याम् ॥

गन्धसलिलम् । न । गन्धद्रव्याणामग्नि संयोगेन निष्कासितेजले ॥

गन्धसारः । पु । चन्दनवृक्षे ॥ गन्धवान् सारः स्थिरभागोऽस्य । गन्धएव सारोऽस्य वा । मुद्गरवृक्षे ॥

गन्धसारण । पु । छुछुन्दर्याम् ॥

गन्धसोमम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥

गन्धहस्ती । पु । मत्तेभे ॥ यस्य मदगन्धेन अन्ये गजा पलायन्ते स गन्धहस्तीत्युच्यते ॥

गन्धहारिका । स्त्री । परगृहं गत्वा कर्मकारिण्यां शिल्पिन्याम् ॥ गन्धहरणकर्त्र्याम् ॥

गन्धा । स्त्री । शठ्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धाखु । पु । छुछुन्दर्याम् ॥

गन्धाजीवः । पुं । गन्धवणिजि ॥ गन्ध आजीवोऽस्य ॥

गन्धाढ्य । पु । नारङ्गवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धाढ्या । स्त्री । गन्धपत्रायाम ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ गन्धाल्याम् ॥

गन्धाधिकम् । न । ष्टथ्वकुङ्कुमे ॥

गन्धाम्ला । स्त्री । वनवीजपूरके ॥

गन्धारः । पु । रागे ॥ सिन्दूरे ॥ स्वरविशेषे ॥ पुवहुत्वे नीवृदन्तरे । खन्धार इति भाषा ॥

गन्धाला । स्त्री । जियतीति गौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गन्धालिका । स्त्री । }　लताविशेषे । प्रसारण्याम् । भद्रपर्ण्याम् ॥
गन्धाली । स्त्री । }

गन्धालीगर्भ । पुं । सूक्ष्मैलायाम् ॥

गन्धाश्मा । पु । गन्धके ॥ गन्धयुक्तोऽश्मा । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धाष्टकम् । न । शक्त्यादिदेवताभ्योदीयमाने गन्धानामष्टके ॥ यथा । चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचना । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ १ ॥ चन्दनागुरुह्रीवेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यकाः । जटामांसी मुरमिति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ २ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् । कुशीद कुष्ठसयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं विदुः ॥ ३ ॥ स्वरूप चन्दनं चोर रोचनाऽगुरु मेव च । मद द्वगद्वयोद्भूत कस्तूरी चन्द्रसंयुतम् ॥ गन्धाष्टक विनिर्दिष्टं गणेशस्य मंहेशितु ॥ ४ ॥ इति शारदातिलकम् ॥ अपिच । चन्दनागुरुकर्पूररोचना

कुङ्कुम मदम् । रक्तचन्दनह्रीवेर गाग्यपत्थ्यमुदाहृम ॥ ४ ॥ जलका श्मीरकुष्ठै स्तु रक्तचन्दनचन्दनै । उशीरागुरुकर्पूरै शैर गन्धाष्टक विदु्रितिसेकतन्त्रम् ॥ ५ ॥ भिष जागन्धाष्टक यथा । जातीपत्र लव-ङ्गञ्च त्वगे ला नागकेसरम् । मरि चञ्चगनाभिञ्च विदु र्गन्धाष्टकत्विद मिति ॥

गन्धि । न । तृणाकुङ्कुमे ॥ इति राज निर्घण्ट ॥

गन्धिक । पु । गन्धके ॥ गन्धोऽस्य स्ति । अतइनिठना विति ठन् ॥

गन्धिनी । स्त्री । गन्धकुट्याम् । मुरा याम् ॥ प्रशस्तोगन्धोऽस्या । इनि ॥

गन्धिपर्ण । पु । सप्तच्छदवृचे ॥

गन्धोतु । पुं । खट्टाशे ॥

गन्धोत्कटा । स्त्री । दमनकवृचे ॥

गन्धोत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । मद्ये ॥ गन्धेनोत्तमा । गन्ध उत्तमोयस्या वा । राजदन्तादि ॥

गन्धोली । स्त्री । वरटायाम् । ततैया वरडे इतिचभाषाप्रसिद्धे सपक्षकी टे ॥ शुण्ठ्याम् ॥ भद्रायाम् ॥ गन्ध यति । गन्धअर्दने । बाहुलकात् ओ लच् । गौरादि ङीष् ॥

गभस्ति । पु । किरणे ॥ सूर्ये ॥ स्त्री । वह्नियोषिति । स्वाहायाम् ॥ गम्यते । अन्यत्रापीतिड । गोभिर्वेधर्गौ तब भस्ति दीपयति इति गभस्ति । भस भर्त्सनदीप्त्योः । जु० । क्तिच्क्तौ चेतिक्तिच् ॥

गभस्तिनेमि । पु । गभस्तिचक्रस्य मध्ये सूर्यात्मनास्थिते हरौ ॥ नेमिपदे न चक्रावयववाचिनाऽवयविचक्र ल क्ष्यते । गभस्त्यात्मिका नेमि श्चक्रमस्य । गभस्तिचक्रमध्यवर्त्तिन सूर्यात्म न परमेश्वरस्येति गभस्तिनेमि ॥

गभस्तिमान् । पु । सूर्ये ॥ न । तलात लाख्ये पातालभेदे ॥ भारतवर्षीये पद्मीपविशेषे ॥ गभस्तयो विद्यन्ते ऽस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

गभस्तिहस्त । पु सूर्ये ॥ गभस्तयोह स्तायस्य ॥

गभीर । त्रि । निम्ने । गम्भीरे ॥ अगा धे ॥ गच्छते ॥ गःते जलमच गच्छति वा । गाङ्गतौ गम्लृगतौ वा । गम्भीरा दयश्चेति गभीरगम्भीरावितिवा ग मेरीरन भश्चान्तादेश. ॥

गभीरिका । स्त्री । दण्डढक्कायाम् । वृहड्ढक्कायाम् । दमामा नगारा इति च भाषा ॥

गभोलिक । पु । मसूरे ॥

गम । पु । द्यूतप्रभेदे । अध्वविव

न्तें ॥ अपर्यालोचने ॥ अध्वनि । वर्त्मनि ॥ सट्टकपाठे ॥ याने । जिगीषोर्गमने ॥ गमनम् । गम्लृ गतौ । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

गमक । पु । बोधके । ज्ञापके ॥ स्वरविशेषे ॥

गमकारित्वम् । न । रभसे । हर्षे ॥

गमथ । पु । पथि ॥ त्रि । अध्वगे । पथिके ॥ गच्छति गम्यते वा । गम्लृ॰ । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथच्छ्यय प्रत्ययः ॥

गमनम् । न । यात्रायाम् । जिगीषोः प्रयाणे । कूंच इति पारसीक भाषा ॥ पादविहरणे । पञ्चविधकर्मान्तर्गतकर्मविशेषे । तद्भेदायथा । भ्रमणा रेचन स्यन्दनो र्द्धज्वलनमेवच । तिर्यग्गमन मप्यत्र गमनान्युच्यते ॥ गम्लृ॰ । ल्युट् ॥

गमनीय । त्रि । पदनीये ॥ गन्तुमर्हः । अर्हे कृत्यतृचश्चेति गमेरनीयर् ॥

गमयिता । त्रि । प्रापयितरि ॥

गमित । त्रि । प्रापिते ॥

गमी । त्रि । गमिष्यति ॥ गम्लृ॰ । गमेरिनि । सचभविष्यति गम्यादय इति भविष्यत्काले ॥ गमनकर्त्तरि ॥

गम्भारिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गम्भारी । स्त्री । सर्वतोभद्रायाम् । काश्मीर्याम् ॥ गम्भार्या फलमूलञ्च गम्भारी । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकशुषामितिलुपि युक्तवद्भाव. । काश्म विभर्त्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । कर्मण्यण् । पृ॰ गत्वम् ॥

गम्भीरः । पु । जम्बीरे ॥ पङ्कजे । पद्मे ॥ कफ्फुन्ते ॥ त्रि । गभीरे । निम्ने ॥ गहने । दुरवगाहे ॥ गाते अत्र गच्छति वा । गाङ्॰ गम्लृ॰ वा । गम्भीरादयश्चेति गभीर गम्भीराविति वा गमेरीरन् भश्चान्तादेशो नुमागमश्च निपातसिद्ध ॥ स्वरः सत्त्वञ्च नाभिश्च गम्भीरन्त्रिषुप्रशस्यते ॥

गम्भीरवेदी । पुं । दुर्दान्तहस्तिनि । अवमताङ्कुशे । वारणे ॥ अस्य लक्षणं यथा । चिरकालेन यो वेत्ति शिक्षां परिचितामपि । गम्भीरवेदी विज्ञेय. स गजोगजवेदिभिरिति ॥ अन्यच्च । त्वग्भेदाच्छोणितस्रावान्मांसस्यमथनादपि । आत्मानं यो न जानाति स स्याद्गम्भीरवेदितेति ॥ गम्भीरं मन्द वेत्तीति ॥

गम्य । त्रि । प्राप्ये ॥ मन्तव्ये ॥ गम्यते । गम्लृ॰ । पोरदुपधादितियत् ॥

गम्यदिक् । स्त्री । गन्तुमिष्टायां दिशि ॥

गम्यमान । त्रि । बुध्यमाने ॥ वर्त्तमान

गमन। अर्थे ग्रामादौ ॥

गम्या। स्त्री। पतन्याम् ॥ खेदात् स्त्रीषु प्रवृत्तिर्भवति। समानस्य खेदविगमो गम्याया अगम्यायाश्च। तत्र नियम क्रियते इयङ्गम्येतिभाष्यम्। खेदयतीति खेदोरोग। इन्द्रियनियमासामर्थ्यं वा खेद इति कैयट ॥ एवञ्चागम्यानिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतयास्वदारगमने दोषाभाव ॥

गय'। पु। असुरविशेषे ॥ अमूर्त्तरय पुत्रे राजर्षिप्रभेदे ॥ वैवस्वतपुत्रे रामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे ॥

गयपुरी। स्त्री। गयातीर्थे ॥

गया। स्त्री। तीर्थविशेषे। गयराजर्षिपुर्याम् ॥ गयाशिरआदिपरिमाणम्। नागा ज्जनार्दना द्र्कूपा च्चोत्तरमानसात्। एतद् गयाशिर प्रोक्त फल्गुतीर्थं तदुच्यते ॥ पितामह समासाद्य यावदुत्तरमानसम्। फल्गुतीर्थं तु विज्ञेय देवानामपि दुर्लभम् ॥ क्रौञ्चपादात् फल्गुतीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिर। मुख्य गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमथाक्षयम् ॥ मुण्डपृष्ठाद्य पूर्वस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे। अर्द्धक्रोशद्वय मान गयायां ब्रह्मणेरितम् ॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेक गयाशिर। तन्मध्येसर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्ति वै ॥ गयायां नहि तत् स्थान यत्रतीर्थं न विद्यते। सान्निध्य सर्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरम् ॥ ब्रह्मज्ञानेन किसाध्य गोग्रहे मरणे न किम्। वासेन किङ् कुरुक्षेत्रे यदिपुत्रो गयां व्रजेत् ॥ श्राद्धकृद् यो गयाक्षेत्रे पितृणामनृणोपिस। शिरसि श्राद्धकृद् यस्तु कुलानामशत मुद्धरेत ॥ गयाशिरसिय पिण्डान् येषां नाम्नातु निर्वपेत्। नरकस्थादिव यान्ति स्वर्गस्थामोक्षमाप्नुयु ॥ गत्वा वणिग् गयाशीर्षे प्रेतराजस्य पिण्डकम्। प्रददौ मनुजै सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ ॥ प्रेता प्रेतत्वनिर्मुक्ता वणिक् च गृहमागत। प्रेतराज सह प्रेतै र्गयाश्राद्धा द्दिवगत ॥ ॥ गयायां सर्वकालेषु पिण्ड दद्या द्विचक्षण। अधिमासे जन्मदिने चास्तेऽपि गुरुशुक्रयो ॥ न त्यक्तव्य गयाश्राद्ध सिंहस्थेऽपि वृहस्पतौ। तथा दैवप्रमादेन प्रवर्त्तत् सुप्रसेषु च ॥ पूत कर्म्माधिकारी च श्राद्धकृद् ब्रह्मलोकभाक् ॥ मीने मेषेस्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे। नारदर्षिमुखोक्तेषु गया श्राद्धं सुदुर्लभम् ॥ ॥ मुण्डनञ्चोपवा

सन्नसवेतीर्थेष्वयं विधिः । प्रजीविश्वा कुरुक्षेत्रं विशाखां विरजां गयाम् ॥ इत्युक्तं प्रदर्शयेद् भिन्न गयामधा न पिण्डदः । इत्युक्त त्वस्य विष्णुपदे पि तृभिः सममुच्यते ॥ गयागतो गयासिरोगायषीच गदाधर. । गया गया सुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिका: ॥ इतिगया माहात्म्यादिकं वायुपुराणे॥ गयायां सर्वसत्त्वानामानं व र्त्तते इति देवीगीता । गयायाम्बग वेश्वरीत्यागमः ॥

गयाशेषम् । न । धन्वनोऽयात्मके क्षत्ति वेषेषे ॥

गरः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । वत्सकरणे ॥ तन्नाजातकफल म् । विचारदक्षो विजितारिपक्षः शूरो ऽतिधीरो मृदुहास्ययुक्तः । दाता दयालु गुणवान् नरः स्याद् गरे परेषामुपकारकर्त्तेति ॥ वत्सना भाख्यविषे॥ गरणे॥ गरण म् । गृनि गरणे । ऋदोरप् ॥ गिरति वा । गृ० । पचाद्यच् ॥

गरगः । पु । कृष्णार्जके ॥ बर्बरे ॥

गरग्नी । स्त्री । गरह इति प्रसिद्धे मत्स्य विशेषे ॥ गरग्नी मधुरा तिक्ता तुव रा कफपित्तहृत् । कपघ्नी वनिकृ त्सप्ती दीपनी बलवीर्यकृत् ॥

गरणम् । न । निगारे । भक्षणे ॥ से चने ॥

गरदम् । न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । मरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गर ददा ति । तुदाज्० । आतद्गति क. ॥

गरभः । पु । गर्भे ॥ गिरति गृह्णातिवा । गृ० । बा० अभच् ॥ स्वर्गे ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम् । गृ० । अ च् । गरं लाति । ला० । क. । भाव परत्वं गरमत्वस्य ॥ गिरतेः बाहुल कात् कल् मा ॥

गरलारि. । पु । मरकतमणौ ॥

गरलः । पु । मयूरे ॥

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ भूषि कविषघ्नत्वात् गरम् आगिरति । अच् । ङीप् ॥

गराधकम् । न । शिग्रुबीजे ॥

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

गरिमा । पु । गुरुत्वे ॥ गुरोर्भाव । पृ थ्वादिभ्यइमनिच् । प्रियस्थिरेत्या दिना गुरोर्गर् आदेशः ॥

गरिष्ठः । त्रि । अतिशयेनगुरौ । गुरुत मे ॥ प्रियस्थिरेति साधु ॥

गरी । स्त्री । देवताडड्डमे ॥ गृणाति । गृ शब्दे । अच् । गौरादि ॥ यद्वा हैो गरडितिपाठात् ङीप् वा ॥

गरीयान् । त्रि । प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ यथा । उत्पादकब्रह्मदावो र्गरीयान् ब्रह्मदः पितेति ॥ अयमनयो रतिशयेन गुरु. । द्विवचनविभज्योपपदे तरवी यसुनाविती यसुन् ॥

गरुड' । पु । मरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैनतेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहायसागतै । अन्येभ्योपीतिडः । पृषोदरादित्वात् तलोप'॥ गिरउडजितिउडजुदा । केचिदिमंनपठन्ति । तदा पूर्ववदेव विग्रह. ॥ पञ्चमाभिनास्य द्वितीये ऽ । ऽ पर्याये ॥

गरुडध्वज' । पु । विष्णौ ॥ गरुडोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

गरुडपुराणम् । न । गारुडे ॥

गरुडव्रतम् । न । अष्टिसप्तकषोडश्या चरहसिप्रभेदे ॥ यथा । गरुडरुतनजौ भजतमायदाद्युक्ता ॥ अमरमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्गरुडरुत मुरारि भुजगेन्द्रसन्त्रासने । धरणिमरावतारविधिखिखिडमाडम्बरः सजयतिकसरक्षभुवि सिंहनादोकरे दिति ॥

गरुडव्यूह । पु । गरुडाकृतिवत् कृतरचने व्यूहप्रभेदे ॥ सूक्ष्ममुखश्मश्रुभागः पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भवति । अनेन पार्श्वयो र्भये सति मार्गं व्रजेत् ॥

गरुडाग्रज । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रज' ॥

गरुडाङ्कितम् । न ।
गरुडाश्मा । पु ।
गरुडोत्तीर्णम् । न ।
} मरकतमणौ ॥

गरुत् । पु । पक्षे । पर्ख इति भाषाप्रसिद्धे ॥ गिरतिं । गृ नि गरत्रो । गृणाति वा । गृ शब्दे । मृग्रोरुति ॥

गरुत्मान् । पु । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुत पक्षा सन्त्यस्य । मतुप् । यवादित्वाज्झय इति वत्वं न । तसौमत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुबोधी । पु । भारतीखगे । भारद्द इति गौड भाष ॥

गर्ग' । पु । ब्रह्मण पुत्रे मुनिविशेषे ॥ वृषे ॥ किञ्चुलुके ॥ गृणाति । ग० । मुदिग्रोर्गग्गाविति ग ॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्रुत विरामान्त ताल्लो ऽयंगर्गसञ्ज्ञित इति ॥

गर्गर । पु । वेलगगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे । गागरा इति गौड भाषा॥ गर्गर पित्तल किञ्चिद्वातजित्कफकोपन ॥ अस्याकारगुणौ यथा

। य पीतवर्णोऽपिच्छपिच्छलाङ्ग पृष्ठेषु रेखा बहुला.सग्रन्थ । सगर्गरो वर्द्धनाद्वयो जडश्च शीतकफवातकारी इति ॥ तद्यापथ्यो ॥ दधिमन्थनभाण्डे। गर्ग इति शब्दं राति रा०। आतइति क ॥ गिरतिवा । गृ०। वा० गरन् ॥ गृ०। यथायथ् उणादयो बहुलमितिबहुलवचनाद्दिर्वचनमभ्यासेरुगागमश्च ॥

गर्गरी । स्त्री । मन्थनपात्रे । मन्थन्याम् । मथानी इति भाषा ॥ कलश्याम । गगरी इति भाषा ॥ यथा ॥ मेघा दैासक्तवो देया वारिपूर्णा चगर्गरी इति ॥ गौरादि ङीष ॥

गर्ग्गाट । पु । मत्स्यविशेषे । योगनाविके ॥

गर्ज्जम् । न । हस्तिशब्दे॥मेघादिशब्दे॥

गर्ज्जक । पु। गजाड इति गौडभाषा प्रसिद्ध शालमत्स्ये । शालजे॥

गर्ज्जनम् । न । निनदे । स्वनिते॥ कोपे ॥ गर्ज शब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इति प्रसिद्ध मूले । स्वादुमूले । नारङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

गर्ज्जाफल । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥ युद्धे ॥

गर्ज्जि । पु । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पु । मत्तकुञ्जरे ॥ गर्ज०। भावे क्त ॥ गर्जयति । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि वा क्त. ॥ गर्जोजातोऽस्यवा । ता० इतच् ॥

गर्त्त । पु । अवटे । क्षितिरन्ध्रे । गढा इति भाषा ॥ त्रिगर्त्तदेशांशे ॥ कुकुन्दरे । नितम्बस्थकूपे ॥ अष्टधनुःसहस्रेभ्यो न्यूनगतीजलाशयविशेषे ॥ तदुक्तं परिशिष्टे । धनु सहस्रा ण्यष्टौच गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहागर्त्तास्ता परिकीर्त्तिताः इति ॥ गिरति । गृ० । हसिमृग्रिणितन् ॥

गर्त्ता । स्त्री । अवटे । भूरन्ध्रे ॥ टाप्॥

गर्त्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । तांतघर इति भाषा ॥

गर्द्दभ । पु । गधा इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे । चक्रीवति । रासभे॥ यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णञ्चन विन्दति । ससन्तोष स्तथा नित्य त्रीणि शिक्षेत गर्द्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वेतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्द्दति । गर्द्द शब्दे । कृशशलिकलिगर्द्दिभ्योऽभच् ॥

गर्द्दभगद । पुं । आखगर्द्दभरोगे॥

गर्द्दभशाक । पु । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्द्दभभक्ष्यशाकत्वात् गर्द्दभशाक ॥

गर्द्दभशाका । स्त्री । ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

गर्द्दभशाखी । स्त्री । भार्ग्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्द्दभाण्ड । पु । निर्गोडी पीलगा इति प्रसिद्धे वृक्षे । कन्दराले । कपीतने । प्लक्ष ॥ अथ पचकाण्डफला दिभि रस्वत्याकार ॥ गर्द्दभ गन्धविशेषम् अमति । अमगत्यादिषु । अमन्ताड्ढ ॥

गर्द्दभाह्वय । पु । कुमुदे ॥

गर्द्दभिका । स्त्री । चुद्ररोगविशेषे ॥ तत्स्वरूप यथा । मण्डल वृत्त मुत्सन्न सरक्त पिडकावृतम् । रुजाकरीं गर्द्दभिकां ता विद्याद्वातपित्तजामिति ॥

गर्द्दभी । स्त्री । चुद्रजन्तुविशेषे । गोमयकीटे ॥ गर्द्दभिकारोगे ॥ रासभ्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटभ्याम् ॥

गर्द्ध । पु । अभिलाषातिशये । स्पृहायाम् ॥ गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । घञ् ॥

गर्द्धन । चि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशील । गृधु० । जुचङ्क्रम्येतियुच् ॥

गर्द्धी । चि । अभिलाषातिशयवति ॥ गर्द्धोऽस्यास्ति । इनि ॥

गर्भ । पु । भ्रूणे । जन्मकारणे ॥ तल्लक्षणं यथा । गर्भाशयगतं शुक्रमार्त्तवं जीवसंभृतकम् । प्रकृति सविकाराचततत्सर्वं गर्भसञ्चकम् ॥ कालेन वर्द्धितो गर्भो यच्चाङ्गोपाङ्गसंयुत । भवेत् तदा स मुनिभि शरीरीति निगद्यते इति ॥ अपिच । क्षाम ता गरिमा कुक्षे मूर्च्छा छर्दि ररोचकम् । जृम्भा प्रसेकसदने रोमराज्या प्रकाशनमिति ॥ अर्भके । शिशौ ॥ कुक्षौ ॥ सन्धौ ॥ नाटकसन्धौ ॥ पनसकण्टके ॥ मध्यमे ॥ अपवरके ॥ गङ्गाद्युषितस्थले ॥ भाद्रकृष्णचतुर्द्दश्या याव दाक्रमते जलम् । ताव द्गर्भं विजानीयात तदूर्द्धं तीरमुच्यते ॥ गिरति गृणाति वा गीर्यते वा । गॄ निगरणे गॄ शब्दे वा । अत्तिगॄभ्याभन् ॥ गर्भोपवरकेऽग्नौ सुतेपनसकण्टके । कुक्षौकुक्षिस्थ जन्तौचेतिकोशान्तरम् ॥ अत्रप्रावृट्कालपरीक्षार्थं गर्भलक्षणकारी ति वराहमिहिर ॥ तत्रादौ प्रयोजन प्रदर्शनार्थमाह । अन्नं जगत प्राणा प्रावृट्कालस्य चान्नमायत्तम् । यस्मा दत परीक्ष्य प्रावृट्काल प्रयत्नेन ॥ तल्लक्षणानि मुनिभि र्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वे दम् । क्रियते गर्गपराशरकश्यपवज्रादिरचितानि ॥ दैवविदविहतचित्तो द्युनिशं

यो गर्भलक्षणे भवति । तस्य मुनेरिव वाणी भवति न मिथ्या क्वचिदपि ॥ किञ्चातः परमन्यच्छास्त्रज्यायोऽस्ति यद्विदित्वैव । प्रध्वस्तेऽपि काले त्रिकालदर्शी कलौ भवति ॥ अत्र परमतं स्वमतं चाह । केचिद्वदन्ति कार्तिकशुक्लान्तमतीत्य गर्भदिवसाः स्युः । न तु तन्मतं बहूनां गर्गादीनां मतवक्ष्ये ॥ मार्गशिरः सितपक्षप्रतिपत्प्रभृति क्षपाकरेऽषाढाम् । पूर्वां वा समुपगते गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ अथ धृतस्य गर्भस्य प्रसवकालज्ञानमाह । यन्नक्षत्रमुपगते गर्भश्चन्द्रे भवेत् स चन्द्रवशात् । पञ्चनवतिशते तद्दिवसे तत्रैव प्रसवमायाति ॥ सितपक्षभवाः कृष्णे शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा रात्रौ । नक्तं प्रभवाश्चाह्नि सन्ध्याजाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ * ॥ गर्भाणां विशेषलक्षणकालनिर्देशमाह । मृगशीर्षाद्या गर्भा मन्दफलाः पौषशुक्लजाताश्च । पौषस्य कृष्णपक्षेण विनिर्दिशेच्छ्रावणस्य सितम् ॥ माघसितोत्था गर्भाः श्रावणकृष्णे प्रसूतिमायान्ति । माघस्य कृष्णपक्षेण विनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥ फाल्गुनशुक्लसमुत्था भाद्रपदस्यासिते विनिर्देश्याः । तस्यैव कृष्णपक्षोद्भवास्तु ये तेऽश्वयुक् शुक्ले ॥ चैत्रसितपक्षजाताः कृष्णेऽश्वयुजस्य वारिदा गर्भाः । चैत्रासितसम्भूताः कार्त्तिकशुक्लेऽभिवर्षन्ति ॥ * ॥ मेघानां वायोश्च लक्षणम् ॥ पूर्वोद्भूताः पश्चादपरोत्थाः प्राग्भवन्ति जीमूताः । शेषास्वपि दिक्ष्वेवं विपर्ययो भवति वायोश्च ॥ * ॥ गर्भसम्भवल० । ह्लादिमृदूदक्शिवशक्रदिग्भवो मारुतो वियद्विमलम् । स्निग्धसितबहुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखार्कौ ॥ पृथुबहुलस्निग्धघनं घनसूचीक्षुरकलोहिताभ्रयुतम् । काकाण्डमेचकाभं वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥ सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्यकाः शुभा सन्ध्या । शशिशिवशक्राशास्थाः शान्तरवाः पक्षिमृगसङ्घाः ॥ विपुलाः प्रदक्षिणचराः स्निग्धमयूखा ग्रहा निरुपसर्गाः । तरवश्च निरुपसृष्टाङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥ गर्भाणां पुष्टिकराः सर्वेषामेव यो न तु विशेषः । स्वर्तुस्वभावजनितो गर्भविवृद्धौ तमभिधास्ये ॥ तल्ल० । पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बुदाः सपरिवेषाः । नात्यर्थं मृगशीर्षे पौषे शीतश्च हिमपातः ॥ माघे

गर्भः

अनल्लो वायुसुधाकरसुप्रयुती र
श्मिसमाङ्को । अतिशीत सयनस्वच
भानो रक्ताद्यैा धन्यैा ॥ २० ॥ फा
ल्गुनमासे रूच चण्ड पवनो अस
भूप्रया स्निग्धा । परिवेषा श्वासक
लाः कपिल स्ताम्रो रविश्च शुभ. ॥
पवनघनवृष्टियुक्ता श्चैत्रे गर्भा शु
भा. सपरिवेषा । घनपवनसलिल
विद्युत्स्तनितैश्च चिताय वैशाखे ॥
* ॥ गर्भकाले मेघानाल० । मु
क्तारजतनिकाशा स्तमालनीलोत्प
लाञ्जनाभास । जलचरसत्त्वाकारा
गर्भेषु घना. प्रभूतजला ॥ तीव्र
दिवा करकिरणाभितापिता मन्दमा
रुता जलदा. । रुषिता इव धाराभि
र्विसृजन्त्यम्भ प्रसवकाले ॥ * ॥ ग
र्भोपघातल० । गर्भोपघातलिङ्गा
न्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहा. ।
क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्ध
निर्घाता ॥ रुष्टै रुधिरादिवैकृत
परिघेन्द्रधनूंषि दर्शन राहो । इ
त्युत्पातै स्त्रिविधै स्त्रान्यै श्चैयो ह
तो गर्भ ॥ स्वर्तुस्वभावजनितै सा
मान्यैर्यैश्च लक्षणै र्वृद्धि. । गर्भाणा
विपरीतै स्तै रेव विपर्ययो भवति
॥ भद्रपदाद्वयविश्वेदेवाम्बुदेवयैता
मषंपञ्च । एतेष्वेषु विहितो गर्भो ब

गर्भः

हुलोय्यदो भवति ॥ * ॥ येषु नक्ष
त्रेषु गर्भ सम्भूतो बहुन्यहानिवर्षे
तितान्याह । शतभिषगश्लेषार्द्रा
स्वातिमघासयुत शुभो गर्भ. । पुष्णा
ति बहून् दिवसान् हन्त्युत्पाते
र्हत स्त्रिविधै ॥ त्रिविधोत्पातल०
। दिव्यं ग्रहर्क्षजात भुवि भौमस्थिर
चरोद्भवयत । दिग्दाहोल्कानाक
लपरिवेषाद्य वियत्प्रभवम् ॥ * ॥
अनन्तरोक्ताया दिवससख्याया निय
मकरोति । मृगमासादिष्वष्टौ ष
ट् षोडश विंशति श्चतुर्युता । विंश
तिरथ दिवसत्रय मेकतमर्क्षेण प
ञ्चभ्यः ॥ ३० ॥ पञ्चनिमित्त. शत-
योजन मर्द्धार्द्ध मेकहान्या ऽतं ।.
वर्षति पञ्च समका द्रूपेणैकेन यो
गर्भ. ॥ * ॥ प्रत्येकनिमित्तसमुत्था
ना गर्भाणा मानीयसङ्ख्यामाह ॥
द्रोण पञ्चनिमित्ते गर्भे त्रीण्याढका
नि पवनेन । षट् विद्युता नवाभ्रै. स्त
नितेन द्वादशप्रसव ॥ * ॥ अत्रैव
विशेषमाह । क्रूरग्रहसयुक्ते करका
शनिमत्स्यवर्षदा गर्भा । शशिनि
रवौ वा शुभसंयुते क्षिते भूरिवृष्टि
करा ॥ * गर्भ सम्भवे विशेषमन्य
माह । गर्भसमये ऽतिवृष्टिर्गर्भा
भावाय निर्निमित्तकृता । द्रोणाष्टां

ग्रेऽभ्यधिके दृष्टे गर्भः परिस्नुतो भवति ॥ * ॥ अत्रैव विशेषफलमाह। गर्भं पुष्टं प्रसवे ग्रहोपघातादिभि र्यदि न दृष्टं। आत्मीयगर्भसमये करकामिश्रं ददात्यम्भ ॥ * ॥ अत्र दृष्टान्तमाह। काठिन्य याति यथा चिरकालधृत पयः पयस्विन्याः। कालातीत तद्वत् सलिलं काठिन्यमुपयाति ॥ * ॥ अथ गर्भलक्षणं पुष्टिकरमाह। पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितो य स भवति बहुतोय पञ्चरूपोऽभ्युपेत। विसृजति यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि प्रसवसमय मित्त्वा शीकराम्भ करोति॥ ३७॥ इति वाराह्यामेकविंशोध्याय ॥२१॥ अत्र गर्भवायुधारणापि। तत्र तासां लक्षणम्। ज्येष्ठसित ऽष्टम्याद्याश्चत्वारो वायुधारणा दिवसा। मृदुशुभपवनाः शस्ता स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ विशेषमाह। तत्रैवस्वात्याद्येवृष्टे भचतुष्टये क्रमान्मासाः। श्रावणपूर्वा ज्ञेया, परिस्रुता धारणास्तास्ते ॥ यदि ता स्युरेकरूपा स्त शुभा सान्तरास्तु न शिवाय। तस्करभयदा प्रोक्ताः श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठा ॥ तानाह। सविद्युत सपृषत, सपांशूत्करमारुता। सार्कचन्द्रपरिच्छिन्ना धारणा, शुभधारणा. ॥ यदा तु विद्युत श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिता। तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ सर्पांशुवर्षा, सा पञ्च शुभा वालक्रिया अपि। पतत्रिणां सुस्वना वा क्रीडापांशुजलादिषु ॥ रविचन्द्रपरीवेषा स्निग्धा नात्यन्तदूषिता.। वृष्टि स्तथापि विज्ञेया सर्वशस्यार्थसाधिका॥ मेघा, स्निग्धा संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रिया। तदा स्या न्महती वृष्टि सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ इतिवाराह्यांगर्भवायुधारणाध्यायोद्वाविंशतितम ॥२२॥

गर्भक । पु । केशमध्येस्थितमाल्ये ॥ गर्भइव। इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ न। रजनीद्वन्द्वे। दोरात इति भाषा॥

गर्भकर । पु । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भगृहम् । न। गर्भागारे ॥ गर्भइव गृहम् ॥

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलिक्याम् ॥

गर्भण्ड । पु । नाभिगुडके। नाभिकी गांठ इति भाषा ॥ गर्भस्य अण्ड इव ॥ शकन्ध्वादि.

गर्भद । पुं। पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भदात्री । स्त्री । क्षुपविशेषे । अपत्यदायाम्। प्राणिमातरि। तापसद्रुमसन्निभायाम् ॥

गर्भनाश । पु । गर्भध्वंसे॥ अस्यलक्षणं यथा । अपविद्धशिरा यातु शीताङ्गी निरपत्रपा । नीलोद्गतशिरा हन्ति सा गर्भं सच तां तथा ॥ मानसागन्तुभि र्मातु रुपतापैः प्रपीडित.। गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीडित ॥ अन्तर्मृतगर्भलक्षणं यथा। गर्भास्पन्दन मार्धीनां प्रणाश श्यावपाण्डुता ।भवेदुच्छ्वासपूतित्वं शोथश्चा न्तर्मृते शिशाविति ॥

गर्भनुत् । पु । कलिकार्याम् । विषलाङ्गलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे॥

गर्भपाकी । स्त्री । षष्टिकाख्यव्रीहौ । सट्ठी धान इतिभाषा ॥

गर्भपात । पु । पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतने ॥

गर्भपातक । पु । रक्तशोभाञ्जने ॥

गर्भपातन. । पु । अरिष्टद्रुमे । फेनिले । रीठा इतिभाषा ॥

गर्भपातनी । स्त्री । कलिकार्याम् ॥

गर्भपातिनी । स्त्री । विशल्यावृक्षे ॥

गर्भरूप । पु । तरुणे ॥

गर्भवती । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । आपन्नसत्वायाम् । गुर्विण्याम् ॥ * सद्योगृहीतगर्भाया लक्षणं । शुक्रशोणितयो र्योने रस्रावो ऽथश्रमोद्भव । सावसाद पिपासा च ग्लानि स्फूर्तिभंगे भवेदिति ॥ * ॥ तस्या उत्तरोत्तरकालीनलक्षणं यथा । स्तनयो र्मुखकार्ष्ण्यं स्या द्रोमराज्युद्गमस्तथा । अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्या संमील्यन्ते विशेषत. । छर्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजते ऽशुभात् । प्रसेक सदनञ्चैव गर्भिण्यालिङ्गमुच्यते ॥ * ॥ पुत्रगर्भवत्यालक्षणं यथा । पुत्रगर्भयुतायास्तु नार्या मासि द्वितीयके । गर्भो गर्भाशये लक्ष्य. पिण्डाकारो ऽपरंशृणु ॥ दक्षिणाक्षि महत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने । दक्षिणोरु सुपुष्ट स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता ॥ पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथ । आम्रादिफल माप्नोति स्वप्नेषु कमलादि च ॥ * ॥ कन्यागर्भवतीलक्षणं यथा । कन्यागर्भवती गर्भे मेषीं मासि द्वितीयके । पुत्रगर्भस्य लिङ्गानि विपरीत सवेच्यते ॥ * ॥ नपुंसकगर्भवतीलक्षणं यथा । नपुंसक यदा गर्भो भवेद्गर्भो ऽर्बुदाकृति । उन्नते मध्य पार्श्वे पुरस्तादुदर महद्भिति भाव प्रकाश ॥

गर्भशय्या । स्त्री । पित्ताशयपक्वाशययो र्मध्यवर्त्तिन गर्भाशयस्थाने ग र्भोत्पत्तिस्थाने ॥ तत्स्वरूपं यथा । शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा

श्च कीर्त्तिता। तस्या स्तृतीये चाव र्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यथा रोहितमत्स्यस्य मुखं भवति रूपतः। तत्संस्थानं तथा रूपं गर्भशय्यां विदुर्बुधाः॥ इतिभावप्रकाशः॥

गर्भस्रावः। पु। चतुर्थमासपर्य्यन्तं शोणितरूपगर्भस्य स्रवणे॥ तस्यनिदानलक्षणे यथा। भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात्। गर्भे पतति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत्॥ आचतुर्थात्ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भविद्रवः। ततः स्थिरशरीरस्य पातः पञ्चमषष्ठयोः॥ गर्भोऽभिघातविषमाशनपीडनाद्यैः पक्वं द्रुमादिव फलं पतति क्षणेन। मूढः करोति पवनः खलुमूढगर्भं शूलञ्च योनिजठरादिषु मूत्रसङ्गम्॥

गर्भस्रावी। पु। हिन्तालवृक्षे॥

गर्भागारम्। न। वासगृहे। गृहमध्यभागे॥ गर्भस्य आगारम्॥ गर्भाशये॥

गर्भाधानम्। न। दशसंस्कारान्तर्गतप्रथमसंस्कारे॥ तत्प्रयोगः। ऋतुस्नानादूर्द्ध्वं निषेकदिवसे सायं सन्ध्यायां भर्त्ता तां पतिः शुचिः सुगन्धिसुवेशोऽनन्यो कुर्य्यादर्घ्यं दत्त्वा पूर्वाभिमुखोपविष्टायास्तस्या दक्षिणहस्तेनो पस्थस्पृशन् पद्मस्युक्तं मन्त्रं संजपेत। ततः पुनरप्युपस्थं स्पृशन् मन्त्रं जपेत्। ततो भार्य्यामुपेयादिति भवदेवभट्टः॥ विशेषो मन्त्रानिर्णये द्रष्टव्यः॥

गर्भाशयः। पुं। गर्भवेष्टनचर्मणि। जरायौ॥ गर्भशय्यायाम्॥ गर्भ आशेते ऽत्र। शीङ्०। पुसीतिघ॥

गर्भाष्टमः। पु। निषेकतोऽष्टमेमासे। देवमासे॥ गर्भग्रहणमासः सम्वत्सरो वाऽष्टमोयस्य॥

गर्भिणी। स्त्री। अन्तर्वत्न्याम्। गुर्विण्याम्॥ गर्भोस्त्यस्याम्। अतइनि॥ क्षीराबीरक्षे। क्षीराइ इतिगौड भाषा॥

गर्भिणीअवेक्षणम्। न। कुमारभृत्याम्। गर्भिणीपरिचर्यायाम्॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

गर्भोपघातिनी। स्त्री। वेहति। गर्भपातकारिगव्याम्॥ गर्भमुपहन्ति। सुप्यजातावितिणिनि॥

गर्म्मुत। स्त्री। स्वर्णे॥ लतायाम्॥ मयना इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणधान्यविशेषे॥ गिरति गीर्य्यते वा। गॄ०। ग्रोमुट्चेत्युति॥

गर्म्मूटिका। स्त्री। मडुवा इति प्रसिद्धे व्रीहिभेदे। गर्म्मुति॥

गर्व्वाटिका । स्त्री । नरडीतृणे ॥

गर्व्व । पु । अभिमाने । अहङ्कारे ॥ अ हङ्कार स्तथाध्यात्म्य सर्वसंसारकार णम् । अभिमानोऽधिभूतञ्च रुद्र स्तत्राधिदैवतम् ॥ ऐश्वर्य्यरूपतारुण्यकुलविद्याबलैरपि । इष्टलाभादिनान्येषामवज्ञागर्व्व ईरित ॥ गर्व्वमाने । । यत् ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गृ० । कृगृशृदृभ्योव ॥

गर्व्वर । त्रि । अहङ्कारिणि ॥ गिरति । गृ० । कृगृशृदृभ्यश्चेतिष्वरच् ॥ स्त्री । षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष् गर्व्वरी ॥ पु । गन्धर्व्वे ॥

गर्व्वाट । पुं । दौवारिके । द्वारपाले ॥

गर्व्वित । त्रि । गर्व्वसंयुक्ते । अहङ्कृते । दृप्ते ॥ गर्व्वं सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्हणम् । न । कुत्सायाम् । निन्दायाम् ॥ गर्ह मलह कुत्सायाम् । ल्युट् ॥

गर्हा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ गर्हणम् । गर्ह० । गुरोश्चहल इति स्त्रियाम् अप्रत्यय । टाप् ॥

गर्हित । त्रि । निन्दिते ॥ गर्हा सञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्ह्य । त्रि । अधमे । निन्द्ये । कुपूये ॥ गर्ह्यते । गर्ह० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गर्ह्यवादी । त्रि । कद्वदे ॥ गर्ह्यं वदति । वद० । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये इति णिनि ॥

गल । पु । गला इति प्रसिद्धे कण्ठे । ग्रीवाग्रभागे ॥ सर्ज्जरसे । राल इति भाषा ॥ गडक इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ वाद्य वि० ॥ गिलति । गृ० । पचाद्यच् । अचिविभाषेति लः ॥ यद्वा । गीर्य्यते ऽनेन । पुंसीति घ ॥ गलति वा । गल अदने । अच् ॥

गलक । पुं । शकुलार्भके । गडके ॥ डलयोरभेद ॥

गलकम्बल । पु । सास्नायाम् । गवांगलस्थिते कम्बलाकारेमांसे ॥ गलस्य कम्बल । गलेकम्बलइववा ॥

गलगण्ड । पु । स्वनाम्ना ख्यातेरोगविशेषे । गिलड इति भाषा ॥ तस्य ल० यथा । निबद्ध श्वयथु र्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले । महान्वा यदिवा ह्रस्वो गलगण्डंत मादिशेदिति ॥

गलग्रह । पु । तिथिविशेषे ॥ यथा । कृष्णपक्षे चतुर्थीच सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशीचतुष्कञ्च अष्टावेतेगलग्रहा इति नारद ॥ अपिच । आरम्भानन्तर यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते । गर्गादिमुनय सर्वे तमेवाहु

गेलग्रहमिति राजमार्त्तण्ड ॥ व्य
ञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्टे ॥

गलत् । त्रि । स्रंसमाने ॥ स्रवति ॥

गलन्तिका । स्त्री । कर्कर्याम् । स्वल्प
वारिधान्याम् । झाल्याम् ॥ गलति
। गल० । लट शतृशानचाविति श
तृ । उगित्वात् ङीप् । शप्श्यनो-
रितिनुम् । स्वार्थे कन् ॥

गलमेखला । स्त्री । कण्ठाभरणविशेषे
। कण्ठसूत्रे । सूत्राख्याम् । सकरी
तोडा इतिच भाषा ॥

गलव्रतः । पु । मयूरे ॥ इति त्रिकाण्ड
शेष ॥

गलशुण्डिका । स्त्री । तालूर्ध्वलम्ब
जिह्वायाम् । घण्टिकायाम् । सुधा
स्रवायाम् ॥

गलस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलहस्त । पु । अर्द्धचन्द्रे ॥ गलेहस्त ॥

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लज्जालु
प्रभेदे ॥

गलाङ्कुर । पु । गलरोगविशेषे । रोहि
ण्याम् ॥ तस्य सम्प्राप्तिपूर्वक लक्षण
यथा । गलेऽनिल पित्तकफौच
मूर्च्छितौ प्रदूष्य मांसञ्च तथैव शो
णितम् । गलोपसंरोधकरै स्तथा
ङ्कुरैर्निहन्त्यसून् व्याधिरयञ्च रो
हिणीति ॥

गलानिल । पु । चिङ्गिडिमाछ् इति
गौडप्रसिद्धे मत्स्ये । गङ्गाटेये ॥
गलानिक गलाविल इतिच क्वचि
त्पाठ ॥

गलि । पु । दुष्टवृषे । शक्तोप्यधुर्वे हो
दृषो गलिरित्युच्यते । गलियाबैल
इति भाषा ॥ गुणानामेव दौरात्म्या
द्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकि
णस्कन्ध सुखंस्वपिति गौर्गलिः ॥

गलित । त्रि । च्युते । पतिते । स्रस्ते
। हस्तादितोभ्रष्टे ॥ गल्यतेस्म ।
गल० । क्त ॥ गत्यर्थाकर्मकेतिक
र्त्तरि वा क्त ॥ रिक्ते ॥

गलेगण्ड । पुं । पक्षिविशेषे । मर्कटे ।
अस्थिगिला हाडगिला इतिच भाषा ॥

गलेस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलोद्देश । पुं । निगारे ॥ गलस्योद्दे
श समीपभाग: ॥

गल्या । स्त्री । गलसमूहे ॥ गलानांस
मूह । पाशा०य । गलोहस्तकाव ॥

गल्ल । पु । गण्डे । गाल इति भाषा ॥

गल्लक । पु । चषके । मद्यपानपात्रे ॥

गल्वर्क । पु । चषके ॥ इन्द्रनीलमणौ ॥

गवय । पु । रोझ इति भाषाप्रसिद्धे
गलकम्बलहीने गोसदृशपशौ । ग
वाकूके । बलभद्रे । महागन्ध ॥
अस्य मांसपाकविधिर्यथा । तैले स

म्याचिते तप्ते हिङ्गुसैन्धवसंयुते । मांसं गवयसम्भूतं सुस्विन्नं भूरिवाखेति ॥ गवयो मधुरो वृष्य स्निग्धो ष्णः कफपित्तल । विदाही गुरुविष्ट म्भी विपाके विरस. सदेच्यस्य मांसस्य गुणा ॥ वैवस्वतपुत्रे वानरविशेषे । यथा । रामायणे । पुत्रा वैवस्वतस्यात्र पञ्चकालान्तकोपमा । गयो गवाक्षो गवय शरभो गन्धमादन. इति ॥ गवते । गुङ् शब्दे । वा० अय ॥ यद्वा । गवनम् । ऋदोरप् । गव गवेनवा याति । या० । मू० क ॥

गवयी । स्त्री । गवययोषायाम् । वनधेनौ । भिल्लगव्याम् ॥ योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम प्रतिषेधइति जातिलक्षणोङीष् ॥

गवराज. । मह्रोक्षे । वृषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गवलः । पु । वनमहिषे ॥ न । महिष शृङ्गे ॥ अलति । अलभूषणादौ । अच् । गवामलम् ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । ऋदोरप् । गवलाति । क ॥

गवाक्ष । पु । जाली झरोखा इतिच भाषाप्रसिद्धे वातायने । वधूदृगयने । जालके ॥ वैवस्वतपुत्रे कपिविशेषे ॥ गवाक्षिरणा नामश्चीव । अक्षिशब्दो ऽत्र स्वुवाची । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥ गावो जलानि किरणानि वा । अक्षन्ति व्याप्नुवन्ति एतमनेन वा । अक्ष्याप्तौ । अकर्त्तर्यर्थे घञ् ॥

गवाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गोडुम्बायाम् । गोमक् इति गौडभाषा ॥ आखोटे । शेउडा इति भाषा ॥ अपराजितायाम् ॥ गां भूमिमश्नोति । अशू० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गवाची । स्त्री । पाँकालमाच् इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

गवादनम् । न । घासे ॥ गोभिरद्यते । अद० । ल्युट् ॥

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गवादनीद्वयं तिक्तं पाके कटुरसं लघु । वीर्येऽष्णं कामलापित्तकफप्लीहोदरापहम् ॥ श्वासकासापह कुष्ठगुल्मग्रन्थिव्रणप्रणुत् । प्रमेहमूढगर्भाम गण्डामयविषापहम् ॥ गवांघासाद्दनाश्रये । नांद लडावनीइतिच भाषा ॥ नीलापराजितायाम् ॥ गौ० ङीष ॥

गवाशिकः । पु । गवये । गोसदृशे ऽरण्यपशौ ॥

गवाशन । पु । गोभक्षके । मोचौ इति भाषा ॥ यथा । मातापि एका पितापि एको मम तस्य च पक्षिण । अहं मुनिभि रानीत सचनीतो गवाशनै रित्युद्भट ॥

गवाषिका । स्त्री । लाक्षायाम् । जतुनि ॥

गविनी । स्त्री । गवांसमूहे ॥ खला दिभ्यइनिर्वक्तव्य: ॥

गविष्ठ: । त्रि । भूमिस्थे ॥ स्वर्गस्थे ॥

गविष्ठिर: । त्रि । गविस्थिरे ॥ हलद न्तादित्यलुक् । गवियुधिभ्यांस्थिर इतिषत्वम् ॥

गवीश्वर: । पु । गवांस्वामिनि । गोम ति । गोमिनि ॥ गवामीश्वर: ॥

गवेङ्गितम् । नं । शुभाशुभाय गवामाका रे ॥ यथा । गावो दीना पार्थिवस्या ऽशिवाय पादै भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगाय । मृत्युं कुर्वन्त्यस्तुपूर्णाय ताश्च: पत्युर्भीता स्तस्करानाक्ष न्त्य: ॥ अकारेण क्रोशति चेदनर्थो भयाय राज्ञो वृषभ: शिवाय । भूश निवृत्ता यदि मक्षिकाभि स्तदाशुर ष्टिंसरमात्मजैर्वा ॥ आगच्छन्त्यो वे श्म दम्भारवेण संसेवन्त्यो गोष्ठवृद्ध्यै गवांगा: । आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरो मा॰ प्रहृष्टा धन्या गाव स्युर्महिषि ष्योपिचैवम् ॥ इतिवाराह्यामेकोन नवति: ॥

गवेडु । स्त्री । आरण्यगोधूमाख्ये म न्यके । गड्गड् इतिगौडभाषा ॥ गवे गवार्थंदीयते । दीङ्क्षये । मृगय्वादित्वात् कु । नैवलोदकार स्य ङ. । तत्पुरुषेकृतोत्थलुक् ॥

गवेधु । स्त्री । गवेडौ ॥ गवेधु कटुका स्वाद्वी कार्श्यकृत् कफनाशिनी ॥

गवेधुकम् । न । गैरिके ॥ इतिराज निघंराट: ॥

गवेधुका । स्त्री । तृणधान्यविशेषे । ग ङ्गड्इति देधानइतिचगौडभाषा । गवेडौ ॥ नागबलायाम् ॥ गक्षिभूमौ श्चते । यथा॰ । काष्ठककादु । संज्ञा यांकन् ॥

गवेरुकम् । न । गैरिके ॥

गवेश्का । स्त्री । गोरक्षचाकुलिका इ तिगौडप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

गवेषणा । स्त्री । अन्वेषणायाम् । पर्ये षणायाम् । मार्गणे ॥ धर्मोन्वेषणे ॥ गवेषमार्गणे । चु॰ । युच्च्नायुच् ॥

गवेषितम् । त्रि । अन्वेषिते । मार्गिते ॥ गवेष्यते स्म । गवेष॰ । क्त: ॥

गव्यम् । न । ज्यायाम् ॥ रामइत्यो ॥ त्रि । गोदुग्धादौ । गोसम्बन्धिनि सर्व स्मिन् ॥ गव्य त्रिषु गवां सर्वम् । स र्वम् भयविकारावयवादि गवां गव्य म् ॥ गविभवम् गौर्देवतास्य वा । गोरजादिप्रसङ्गे यत् ॥ गोहिते ॥ गवेच्छितम् । उगवादिभ्यो यत् ॥ गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा । गोद्ब्यो ऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत

॥ गोरिदम् । गोपयसोर्यत । वान्तो यि प्रत्यये ॥

गव्या । स्त्री । गोव्रायाम् । गोहन्दे ॥ गवांसमूह । खलगोरथात् इतिय ॥ गव्यूतौ ॥ गोरोचनायाम् ॥

गव्यूतम् । न । क्रोशे ॥ गव्यूतौ ॥

गव्यूति । स्त्री । क्रोशयुगे । द्विसहस्र धनुषि । गोरुते ॥ धन्वन्तरसहस्र न्तु क्रोश. क्रोशद्वय पुन । गव्यूत स्त्रीतु गव्यूति गोरुत गोमतञ्च तत् ॥ गोर्यूतौ छन्दस्युपसख्यानम् । अ ध्वपरिमाणेचेत्यवादेश. ॥

गहनम् । न । घना इति भाषा प्रसिद्धे कानने । वने ॥ गह्वरे ॥ दु खे ॥ त्रि । कलिले । दुर्गमे । दुष्प्रवेशे ॥ पुं । परमात्मनि ॥ दुष्प्रवेशत्वात अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वात् वा गहन. परमात्मा । अस्यस्वरूप सा मर्थ्येवेहितं वाग्मातुंनशक्यते ऽतो गहन' ॥ गाह्यते गाहूविलोडने । बहुलमन्यत्रापीति युच् । पृषोदरा दित्वात् ह्रस्व । कृच्छ्रगहनयोरिति निर्देशाद्वा ह्रस्व: ॥

गह्वला । स्त्री । अलङ्कारे ॥ इति देवी पुराणम ॥

गह्वर. । पु । निकुञ्जे ॥ न । गुहा याम् ॥ दम्भे ॥ वने ॥ विषमस्था

ने । अनेका ऽनर्थसङ्कटे ॥ गाह्यते । गाहू० । छित्वर छत्वरेतिसाधु. ॥

गह्वरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

गा । स्त्री । गाथायाम् ॥

गाङ्ग । पु । भीष्मपितामहे ॥ कार्त्ति केये । गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शि वादिभ्योऽण् ॥ त्रि । गङ्गासम्भूते ॥ न । गङ्गाजले ॥ धाराजले ॥ यदा स्या दाश्विने मासिसूर्ये स्वाति विशा खयो । तदा न्तु जलदैर्मुक्त गाङ्ग मुक्त मनीषिभि ॥ आकाशगङ्गास म्बन्धि जल माहाय दिग्गजा । मे घै रन्तरिता वृष्टि कुर्वन्तीतिवच सताम् ॥ गाङ्ग माश्वयुजे मासि प्रा यो वर्षति वारिद । सर्वथा तज्जल देय तथैवचरकेवच. ॥ स्थापिते हेमजेपात्रे राजते मृन्मये ऽपिवा । शाल्यन्नं येन ससिक्त भवे दक्लेद वर्णवत् । तद् गाङ्गं सर्वदोषघ्नं ज्ञेय सामुद्र मन्यथा ॥ सामुद्र माश्विने मासि गुणै गाङ्गवदादिशेत् । यतो ऽगस्त्यस्य दिव्यर्षे रुदयात् सकलं ज लम् । निर्मलं निर्विषं स्वादु शुक्लं स्या ऽदृदोषकम् ॥ यत आह । फू त्कारविषवातेन नागाना व्योमचा रिणाम् । वर्षासु सविष तोय दि व्य माश्विनं विनेत्ति ॥

गाङ्गट । पु । } चिङ्गडिमाच् इति
गाङ्गटक । पु । } गौडभाषाप्रसिद्धे
गाङ्गटेय । पु । } मत्स्ये ॥ इतिशब्दर
त्नावली ॥

गाङ्गायनि । पु । भीष्मे । शान्तनवे ॥ गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । तिकादिभ्य फिञ् ॥

गाङ्गेय । पु । भीष्मे ॥ स्कन्दे ॥ इल्लीशमीने ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ न । कशेरुणि ॥ मुस्ते ॥ स्वर्णे ॥ य गर्भं सुषुवे गङ्गा पावकाद्दीप्ततेजसम् । तदुल्ब पर्वते न्यस्तं हिरण्यसमपद्यत ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शुभ्रादिभ्य श्चेति ढक् ॥

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । नागबलायाम् ॥ गाङ् गजनमीरयति । ईरगतौ चेपणेच । मृगय्वादयश्चेति कु । स्वार्थेकन् । गौरादिङीष् ॥

गाङ्गेष्ठी । स्त्री । कटशर्करालतायाम् । नटा इतिगौडभाषाइति हारावली॥

गाजरम् । न । गृञ्जने । नारङ्गवर्णके ॥ गाजर मधुरं तीक्ष्णं तिक्तोष्णं दीपन लघु । संग्राहि रक्तपित्तार्शोग्रहणीकफवातजित् ॥

गाञ्जिकाय' पु । वर्त्तिकापक्षिणि ॥

गाढम् । न । दृढे ॥ तीव्रे ॥ त्रि । तद्युते ॥ अवगाढे । सेविते ॥ तपस्विगाढांतमसां प्रापेतिरघु' ॥ गाह्यते स्म । गाहूञ्विलोडने । क्त ॥

गाढमुष्टि । पुं । खड्गे ॥ त्रि । कृपणे ॥ गाढामुष्टिर्यस्य ॥

गाढावटी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडामध्ये क्रीडाविशेषे ॥ यथा । नौकैका वटिका यस्य विद्यते खेलने यदि । गाढावटीति विख्याता पद तस्य न दुष्यतीति ॥

गाणपत । त्रि । गणपतिर्देवताके ॥ गणेशोपासके ॥ गणपतिर्देवता ऽस्य । अश्वपत्यादिभ्यश्चेतिण्यापवादो ऽण् । गाणपत्योमन्त्रइतितु प्रामादिकमेव । गणपतिश्चेनपत्यादीनामश्वपत्यादिषुपाठात् ॥ गणपतिसम्बन्धिनि ॥

गाणपत्यम् । न । गणपतित्वे ॥ गणपते कर्मभावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य कर्मणिचेतिष्यञ् । गणपत्यधिपतिशब्दयोर्ब्राह्मणादिषु पाठात् ॥

गाणिक्यम् । न । वेश्यावृन्दे ॥ गणिकानां समूह' । गणिकाया यञिति वक्तव्यमिति यञ् ॥

गाणेय; । त्रि । गणनीये । गणयितु शक्ये ॥ गणयते । गणसङ्ख्याने । श

चोयत् । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्न गिलोप । चिन्तिपूजी त्यङ्‌वि धानाद्वा भावार्थाद्वा ॥ अन्यथा कप्रत्ययादित्यनन्तर पठित्वा अकारमेव विदध्यात् ॥

गाण्डिव । पु । न । अर्जुनस्यधनुषि ॥ कार्मुकमात्रे ॥ गाण्डि ग्रन्थि रस्यास्ति । गाण्ड्यजगात्सञ्ज्ञायामितिव ॥

गाण्डीव । पु । न । गाण्डिवे ॥ गाण्डी ग्रन्थिरस्यास्ति । कृदिकारादितिङी षन्तात् गाण्ड्यजगादितिव ॥

गाण्डीवभूषण । पु । अर्जुने ॥ धनुष्के । धनुष्मति ॥ गाण्डीव भूषणमस्य ॥

गाण्डीवी । पु । अर्जुने । कौन्तेये ॥ चापिनि । धानुष्के ॥ अर्जुनवृक्षे ॥ गाण्डीवोस्त्यस्य । इनि ॥

गातु । पु । पुंस्कोकिले ॥ भृङ्गे ॥ गन्धर्वे ॥ त्रि । रोषणे ॥ गायति । गैशब्दे । गातेवा । गाङ्‌गतौ । कमिमनिजनिगाभा याहिभ्यश्चेतितु ॥ गायने ॥

गाता । पु । गायके ॥ गायति । गै० ॥ तृच् ॥

गात्रम् । न । गजाग्रजङ्घादौ । गजाग्र भागे ॥ अङ्गे ॥ कलेवरे । इन्द्रियायतने । शिर पाण्याद्यवयव नां समुदये । गात इति भाषा ॥ गातेऽने न वा । गाङ्‌गतौ । ष्ट्रन् ॥ इति वा । बहुलतर्णीति इत्योगा ॥ यद्वा । गच्छति । गम्लृ० । गमेगाचेति इन् । आचान्तादेश ॥

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम ॥

गात्रवृन्त । पु । तापसविशेषे ॥ केवल गात्रैरेव य शेते स ॥

गात्रसङ्कोची । पु । जाहकजन्तौ ॥

गात्रसम्प्लव । पु । प्लवपक्षिणि ॥

गात्रानुलेपनी । स्त्री । अनुलेपनवर्त्तम् । वर्णके । विलेपने । गात्रानुलेपयोग्ये पिष्टद्दष्टसुगन्धिद्रव्ये ॥ गात्रमनुलिप्यते ऽनया । करणेति ल्युट् । ङीप् ॥

गात्रिका । स्त्री । गाती इति लोकप्रसिद्धे ॥

गाथक । पु । गायके । गानोपजीविनि ॥ गायति । गै० । गस्थकन् ॥

गाथा । स्त्री । श्लोके ॥ संस्कृतान्यभाषायाम् । प्राकृतभाषायाम् ॥ गेये ॥ वृत्ते । अचरसङ्ख्यातपद्ये ॥ यथा । पादे द्वादश विषमे मात्रास्त्वष्टादश द्वितीयेहि । पञ्चदश चैत तुरीये कथिता गाथा तथैवार्येति ॥ गीयतेऽसौ । गाङ्० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन् ॥

गाध । पु । तलस्पर्शे । स्थाने ॥ गुप्त

रे। गाहन इति पाँजइतिचभाषा॥ स्त्रिस्नायाम्॥

गाधि। पु। कान्यकुब्जदेशाधिपेचन्द्रवंशीयकुशिकराजस्य पुत्रे विश्वामित्रमुने पितरि॥

गाधिज। पु। विश्वामित्रमुनौ॥ गाधेर्जात। जनी०। ड॥

गाधिपुरम्। न। कान्यकुब्जे कनौज इतिख्याते महोदयपुरे॥

गाधिभू। पु।
गाधिसुत.। पु। } विश्वामित्रे॥
गाधेय:। पु।

गानम्। न। गीते। गेये॥ ध्वनौ॥ गैशब्दे। ल्युट्॥ मार्गो देशीच गानस्य प्रकारौ द्वा बुदोरितौ॥

गानिनी। स्त्री। वचायाम्॥

गान्तु। त्रि। गन्तरि॥ गच्छति। गम्लृ०। क्रमिगमि क्षमिभ्यस्तुन्‌वृद्धिश्च॥

गान्त्रम्। न। शकटे॥ गम्यतेऽनेन। गम्लृ०। भ्रसृजिगमिनमिहनिविध्यशांवृद्धिश्चेतिष्ट्रन॥

गान्दिनी। स्त्री। श्रीगङ्गायाम। जाक्ष्याम्॥ अक्रूरयादवमातरि॥

गान्दिनीसुत। पु। भीष्मपितामहे॥ अक्रूरयादवे॥

गान्धर्वः। पु। गन्धर्वे॥ विवाहविशेषे यथा। इच्छयाऽन्योन्यसयोग' कन्यायाश्च वरस्य च। गान्धर्वं स तु विज्ञेयो मैथुन्य. कामसम्भव इति॥ गान्धर्वे. समयान्मिथइतिच। यत्र कन्यावरयो रन्योन्यानुरागात् त्व मे भार्य्या त्व मेपति रितिनिश्चय स इत्यर्थ.॥ अष्टविधदैवसर्गान्तरे॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे॥ न। गाने॥ सामवेदस्योपवेदे। पदावस्थितत्वानपरिच्छेदप्रयुक्तावधानेन पृथक्‌षड्जादिस्वरसमुदाये॥ तदाहदत्तिल। पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेन समितस्तथा। प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते॥ इति॥ गन्ध सौरभम् अर्वति। अर्वगतौ। कर्मण्यण्। शकन्ध्वादि। तत पररूपम्॥ त्रि। गन्धर्वसम्बन्धिनि॥

गान्धार'। पु। सिन्दूरे॥ रागभेदे॥ तत्स्वरूप यथा। जटां दधानः कृतभूतिभूषः काषायवासा स्तमुदेहयष्टि'। सयोगपट्ट कृतनेत्रमुद्रो गान्धाररागः कथित स्तपस्वीति॥ अयंभैरवरागस्य पुत्र। प्रत्यूषोऽस्य गानसमय॥ कन्धार इति भाषाप्रसिद्धे देशे॥ गन्धारदेशे भव। कच्छादिभ्यश्चेत्यण्॥ गन्धारोऽभिजनोऽस्यवा सिन्ध्वादण्॥ रूपान्तरं॥ गान्धारिः अपत्यम्। साल्वेयगान्धारि-

भ्याश्चेत्यण् । तस्य राजन्यप्येवम् ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थिते सप्तस्वरान्तर्गते तृतीयस्वरे ॥ अजाविकौच गान्धार नदत । तस्योत्पत्त्यादि यथा । वायु समुद्गतो नाभे कण्ठशीर्षसमाहत । नानागन्धवह पुण्योगान्धारस्तेन हेतुनेति ॥ अपिच । नाभे समुद्गतो वायुर्मध्यश्चोचे च चालयन् । स शब्दस्तेन निर्यातिगान्धारस्तेन कथ्यते ॥ चतस्र पञ्चमे षड्जे मध्यमे श्रुतयो मता । ऋषभे धैवते तिस्रो द्वे गान्धारनिषादकेइति ॥ न । गन्धरसे ॥

गान्धारराज । पु । महाभारतप्रसिद्धे शकुनिनाम्नाख्याते दुर्योधनस्य मातुले ॥

गान्धारी । स्त्री । धृतराष्ट्रस्य पत्न्याम् ॥ जिनानां शासनदेवताविशेषे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ नाडीविशेषे ॥ यथा । इडापृष्ठेतु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्तागान्धारीपरिकीर्त्तितेति ॥ गाँभा इतिप्रसिद्धे मादक द्रव्यविशेषे ॥ इति विष्णुसिद्धान्तसारावली वैद्यक ग्रन्थ ॥

गान्धारेय । पु । दुर्योधनन्टपे ॥ गान्धार्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक ॥

गान्धिक । पु । लेखके ॥ सुगन्धिद्रव्यकारिणि । गन्धवणिजि ॥ सतु अम्बष्ठात् राजपुत्र्यांजात. सङ्करजाति । अस्यकर्म लिखन गन्धदानञ्चेति पराशर ॥ गाँधियोका इति गौडभाषा प्रसिद्धे कीटविशेषे ॥

गामुक । त्रि । गमनशीले । गन्तरि ॥ गच्छति तच्छील । गम्लृ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्यउकञ् इत्युकञ् ॥

गाम्भीर्य्यम् । न । अक्षोभ्यत्वे ॥ गम्भीरेभवम् । गम्भीराञ्ज्य. ॥ गम्भीरत्वे । अगाधत्वे ॥ पीत्वा यन्त्यप कौ दिवि दिशि जलदा एव यस्याप्यगरीयांरूपामानासभाजा मकरविटपिनां जन्मभूमि स्वमेव । गाम्भीर्यं किञ्च तादृक् त्वयि सलिलनिधे किम्बविच्मापदयाम सर्वोपायेन मैत्रावरुणिमुनिकृपाहृष्टय काकुत्स्थीया ॥

गायक । त्रि । गातरि । गायने ॥ गन्धर्वे ॥ गायति । गै० । ण्वुल ॥

गायत्रम् । न । सामविशेषे ॥ त्रि । गायत्री सम्बन्धिनि ॥

गायत्री । पु । खदिरवृक्षे ॥ वह्निगायत्रिवातयेति वैद्योक्ते । ब्री० इनि ॥ गायत्रस्तोत्रवत्युद्गातरि ॥

गायत्री । स्त्री । त्रिपदादेव्याम् । वेद

मातरि ॥ गायन्तं त्रायते । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गे इति क । गौ० ङीष् ॥ यथाह व्यास । प्रतिग्रहान्न दोषाच्च पातका दुपपातकात् । गायत्री प्रोच्यते तस्माद्गायन्तं त्रायते यत इति ॥ अपिच । न भिन्नां प्रतिपद्येत गायत्री ब्रह्मणा सह । सोहमस्मीत्युपासीत विधिनायेनकेनचिदिति ॥ अस्या स्थान पुष्करे ॥ उपलभ्यचसाविर्नी नोपतिष्ठेतयो द्विज । कालेचिकालं सप्ताहात् सपतेन्नाच संशय ॥ गायत्रीमन्त्रतो याज्ञ-दत्तयेनाञ्जलित्रम् । कालेसाविचिकेण स्यात् तेनदत्त जगत्त्रयमिति पद्मपुराणम् ॥ दुर्गायां देव्याम् । भवान्याम् ॥ यथा । गायनाद् गमनाद्वापि गायत्रीत्रिदशार्चितेति देवी निरुक्ताध्याय ॥ यथा । गानङ् गाय । भावे घञ् । युक् । गायेन गानेन त्रायते । त्रैङ्० । सुपीतियोगविभागात् क ॥ खदिरद्रुमे ॥ षडक्षरे छन्दोवि । तस्यावृत्तिस्त्रिविधा । यथा । तनुमध्या १ शशिवदना २ सोमराजीति । उदाहरणन्तु तत् तत् स्थाने द्रष्टव्यम् ॥

गायन । त्रि । गायके । गाथके ॥ गायति । गै० । ल्युट्चेति शिल्पिनि कर्त्तरि ल्युट । आतोयुक् ॥ जल्पाके ॥

गायनी । स्त्री । गानकर्त्र्याम् ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥

गायिका । स्त्री । गायन्याम् ॥ ण्वुलन्तात् गायकात् स्त्रियां टाप । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

गारित्रम् । न । ओदने ॥ गीर्य्यते । गॄ० । भूवादिगॄभ्योणित्रन् इति णित्रन् प्रत्यय ॥

गारुडम् । न । क्ष्वेडमन्त्रे ॥ मरकतमणौ ॥ विषशास्त्रे ॥ गरुडपुराणे ॥ अस्यश्लोकसङ्ख्योक्तादेवीभागवते यथा । एकोनविंशत्साहस्र गारुडं हरि भाषितमिति ॥ स्वर्णे ॥

गारुडिक । पु । विषवैद्ये ॥

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीलतायाम् ॥ विद्याविशेषे ॥

गारुत्मतम् । न । मरकते । हरिन्मणौ । पन्ना इति भाषा ॥ गरुत्मतो जातम् । तस्येदमित्यण् ॥

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । पाचीलतायाम् ॥

गार्गी । स्त्री । बृहदारण्यकोपनिषत्प्रसिद्धायां ब्रह्मवादिन्या वचक्नुतनयायाम् । वाचक्नव्याम् ॥ गर्गस्यापत्यं स्त्री । गर्गादियञ् । यञश्चेतिङीप ।

त्वलस्तद्धितस्येतियलोप ॥

गार्गीयम् त्रि । गर्गप्रोक्त ॥

गार्ग्य पु । मुनिविशेषे ॥ गर्गस्यगो त्रापत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् । बहुत्वेगर्गा ॥

गार्ध्यम् न । लिप्सायाम् । आकाङ्क्षायाम् । तृष्णाभरे ॥ गर्द्धनव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

गार्ध्रपत्र । पु । गृध्रपत्रयुक्ते वाणे ॥

गार्भ पु । गर्भशुद्ध्यर्थं क्रियमाणे कर्मविशेषे ॥ त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् ॥ गर्भाधानादौ ॥

गार्भिकम् । त्रि गर्भसम्बन्धिनि ॥

गार्भिणम् । न । गर्भिणीनां समूहे ॥ तस्यसमूह इत्यधिकारे भिक्षादिभ्योण् इत्यणि भस्याढे इति पुंवद्भावेषकृते इनण्यनपत्य इति प्रकृतिभाव ॥

गार्हपत्य । पु गृहपतेरपत्ये ॥ गृहपत्याऽपत्यम् । गृहपत्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥

गार्हपत्य । पु । यज्ञाग्निविशेषे ॥ गृहपति यजमान तेन संयुक्त । गृहपतिना संयुक्तेञ्य । ञ्यसंज्ञायामित्यनुवृत्ते राजन्यनीयादीनामिति प्रसङ्ग ॥

गार्हस्थ । पु । गृहस्थे यागपुत्रादिकार्यो द्वितीयाश्रमे ॥ स्वार्थिकोऽण् ॥

गार्हस्थ्यम् । गृहस्थत्वे ॥ गृहस्थस्य कर्म भावोवा । ष्यञ् ।

गालनम् । न । क्षारणे चुवावना पसावना इति गलाना इतिच भाषा ॥

गालव । पु । मुनिविशेषे ॥ लोध्रे ॥ केन्दुके ॥ गालवस्यापत्यम् । कस्य न्यश्रेत्यण ॥

गालि । पु । शापे ॥ इतिद्विरूपकोशे । यथा । ददतु ददतु गालिं गालिमन्तो भवन्तोवयमिह तदभावाद्गालिदानेप्यशक्ता । जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं नहि शशकविषाणं दीयतेय कदाप्यैरित्युद्भट ॥

गालित । त्रि कृतगालने । चुवायानि चोड़ा इतिच भाषा॥ यथा । गालितं दधि सुस्निग्ध मित्यादि ॥ द्रवीकृते ॥ यथा । गालितस्य सुवर्णस्य षोडशांशेन सीसकम् इति । गलाया इति भाषा ॥

गालिनी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥

गालोड्यम् । न । पद्मबीजे । कमलगट्टा इति भाषा ॥

गावल्गणि । पु । सञ्जये ॥ गवल्गणस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

गावेधुक । त्रि गवेधुकायाअवयवे । तद्विकारेच ॥ बिल्वाद्यण् ।

गाहनम् । न । प्रवेशने ॥ गाहनादूनि

ख्याते विलोडने ॥

गी । स्त्री । भाषायाम् । वाचि । सरस्वत्याम् ॥ गृणात्यनेताम् । गृशब्दे । । सं० क्विप् । ऋतइद्धातो ॥

गिरा । स्त्री । भणितौ । वचने ॥

गिरि । पु । गोत्रे । पर्वते ॥ मेरुमन्दरकैलासमलया गन्धमादन । महेन्द्र श्रीपर्वतश्च हेमकूट स्तथैव च ॥ अष्टा वेते तु सम्पूज्यागिरय पूर्वादिक् क्रमात् ॥ गिरियके ॥ नेत्ररुक्प्रभेदे ॥ पारदस्यदोषविशेषे ॥ सन्यासिना नामविशेषे ॥ यथा । सदोर्द्धवाहु र्यो वीरो मुक्तकेशो दिगम्बर । सर्वत्र समभावेन भावये द्योगिरोत्तम ॥ इष्टदेवीधिया नारीं स गिरि परिकीर्त्तितइति ॥ स्त्री । गोर्ध्वा । गिलनार्थसि भाषा ॥ बालमूषिकायाम् ॥ त्रि । पूज्ये ॥ गिलनम् । गृ० । इक् कृष्यादिभ्य ॥ धातुग्रहणात् किर्वा । ऋतइत् ॥ गिरतिवा । इगुपधज्ञाप्रीकिर इ किस् ॥

गिरिकण्टक । पु । वज्रे ॥

गिरिकदम्ब । पु । धाराकदम्बे । नीपे ।

गिरिकदली । स्त्री । बहुवीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥

गिरिकर्णिका । स्त्र. । पृथिव्याम् ॥ श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ अपराजितायाम् ॥

गिरिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ यवासे ॥ गिरि र्बालमूषिका कर्णोस्या' तत्कर्ण तुल्यपत्रत्वात् । ङीष् ॥

गिरिका । स्त्री । बालमूषिकायाम् ॥ गिरे सञ्ज्ञायाकन् ॥

गिरिकाण. । त्रि । गिरिरोगेणैकचक्षुर्हीने ॥

गिरिगुड । पु । गेन्दुके ॥

गिरिज । पु । मधूकवृक्षविशेषे । गौरशाके ॥ न । अभ्रके ॥ शिलाजतुनि ॥ शैलजे ॥ लोहे ॥ गैरिके ॥ त्रि । गिरिसम्भूते ॥ गिरेर्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिड ॥ गिरौ जात वा । सप्तम्यांजनेर्ड. ॥

गिरिजा । स्त्री । गौर्याम् । पार्वत्याम् ॥ मातुलुङ्गयाम् ॥ श्वेतवुङ्भायाम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ त्रायमाणालतायाम् ॥ कारीवृक्षे ॥ मल्लिकायाम् ॥ गिरिकदल्याम् ॥ गिरेर्जाता । जनी० । पञ्चम्यामजाताविति ड. ॥

गिरिजामलम् । न । अभ्रके ॥ गिरौजात गिरिजम् । कर्म.त । अमगतौ । इषादित्वात् कल । न मलमस्ति तत्र । गिरिजञ्चतदमलञ्च ॥ गिरिजाया मलं वा ॥

गिरिज्वर । पु । वज्रे ॥

गिरिश । पु । शिवे ॥

गिरिदुर्गम् । न । पर्वतपृष्ठे ऽतिदुरारोहे सङ्कटैकमार्गोपेते ऽन्तर्नदीप्रस्रवणाद्युदकयुक्ते बहुसस्योत्पन्नक्षेत्रवृक्षान्विते राज्ञां निवासस्थाने ॥ सर्वेषां तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । एषां हि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ एषां धन्वदुर्गादीनाम् । गिरिदुर्गं ह्यतिदुरारोहत्व महत्प्रदेशादल्पप्रयत्नप्रेरितशिलादिना बहुविपक्षसैन्यव्यापादनमित्यादयो बहवो गुणा विद्यन्ते तस्मात् प्रयत्नेन तदाश्रयेत् ॥

गिरिधातु । पु । गैरिके ॥

गिरिनदी । स्त्री । शैलापगायाम् ॥ गिरेः प्रभवा नदी । गिरिनद्यादीनां वेतिपाक्षिको णत्वाभाव. । तेन पक्षे गिरिणदीत्यपि बोध्यम् ॥

गिरिनिम्ब । पु । महारिष्टवृक्षे ॥

गिरिपीलु । पु । परूषकवृक्षे । फालसा इति भाषा ॥ इति राजनिर्घण्टु ॥

गिरिपुष्पकम् । न । शैलेये ॥

गिरिप्रिया । स्त्री । चमर्याम् ॥

गिरिभिद् । पु । पाषाणभेदवृक्षे ॥

गिरिभू । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदे ॥

गिरिमल्लिका । स्त्री । कुरैया इतिभाषाप्रसिद्धे कुटजवृक्षे ॥ गिरिमल्ली च । इत्यादिकम् ॥

गिरिमल्ली । स्त्री । गिरिमल्लिकायाम् ॥

गिरिमृद् । स्त्री । गैरिके ॥

गिरिमृद्भवम् । न । गैरिके ॥

गिरिमेद । पु । विट्खदिरे ॥ इरिमेद इत्यपिपाठ ॥

गिरियक । पु । कन्दुके । गेण्डुके ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥

गिरिवासी । पुं । हस्तिकन्दे ॥

गिरिश । पु । सदाशिवे । शङ्करे ॥ गिरि राजमन्त्रेना ऽस्यास्तीतिविग्रहे लोमादित्वात् श ॥ गिरौशेते गिरिश्यति उपभोगेन तनूकरोति वा । गिरौडच्छन्दसि । लोकेतु छान्दसानां क्वचिद्भाषायामपि प्रयोग इत्याशु मुखबिव दित्याह स्वामी ॥

गिरिशालिनी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

गिरिशृङ्ग. । पु । गणेशे । विनायके ॥ न । अद्रिशिखरे ॥

गिरिसार. । पु । लौहे ॥ रङ्गे ॥ मलयाचले ॥

गिरिसुत. । पु । मैनाकपर्वते ॥

गिरिसुता । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ यथा । अवतु वो गिरिसुता प्रशिभूत. प्रि

यतमा। विशतु वो हृदि सदा भगवत पदयुगमिति ॥

गिरीश। पु। खामी। रुद्रे। शिवे॥ अद्रिपतौ। हिमाचले॥ दृहस्पतौ॥ गिरे कैलासस्य ईश ॥

गिलः। पु। जम्बीरे॥ गिलति। गॄ०। मू० क। अचिविभाषेति लत्त्वम्॥

गिलग्राह। पु। कुम्भीरे। नाक्रा इति भाषा॥

गिलनम। न। गिरणे। भक्षणे॥

गिलि। स्त्री। गिलने॥ गरणम्। गॄ०। इक् कृष्यादिभ्य। अचिविभाषेति लत्त्वम्॥

गिलित। त्रि। भक्षिते॥ गिलिर्जाताऽस्य। तारकादित्वादितच॥

गिष्ण। पु। सामवेदविदि॥ गायके॥

गीतम्। न। गाने॥ तल्लक्ष० यथा। धातुमातुसमायुक्तं गीतमित्युच्यते बुधैः। तत्र नादात्मको धातुर्मातुरक्षरसञ्चय इति॥ तद्विधं यथा। गीतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्रगात्रविभागतः। यन्त्रं स्याद्वेणुवीणादि गात्रन्तु मुखजं मतम्॥ अपिच। निबद्धमनिबद्धञ्च गीतं द्विविधमुच्यते। अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनियमं विना॥ यत्तालमकधातुर्ये रनिबद्धं विना कृतम्। निबद्धञ्च भवे दृगीत तालमानरसान्वितम्॥ छन्दोगमकधातुश्च वर्णादिनियमैः कृतम्॥ * ॥ कल्मिम प्राप्य समभूद्गीत सामभ्य समपद्यत। यजुर्भ्योऽभिनयाजाता रसाश्चाऽथर्वणः स्मृताः॥ ॥ अङ्गे रागञ्चये गीत हस्तेनार्थं प्रदर्शयेत् दृष्टिभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां तालनिर्णयः॥ गीतपीनपयोधरा समदना नारी विचित्रा कथा रम्यं हर्म्यतलं सुधांशुकिरणप्रोद्दीपिता यामिनी। चित्तज्ञाः सुहृदः सुताः सुमनसो भक्ताः पुनः सेवकाः शुद्धं गीतफलं कविस्तु मतमेतत् संसारसारामता॥ सङ्गीतकेन रम्येण सुखं यस्य न चेतसि। मनुष्यवृषभो लोके विधिनैव स वञ्चितः॥ संसारदुःखदग्धानामुत्तमानामनुग्रहात्। प्रभुणा शङ्करेणात्र गीतं वाद्यं प्रकाशितम्॥ गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम्। रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते॥ गीतेन हरिणा रङ्गं प्रामुवन्त्यपि पक्षिणः। वनादायान्ति फणिनः, शिशवो न रुदन्ति च॥ कृतिचमत्कृतये किमत परं फणिवरोऽश्वतरो बलपन्नगः। आपस्तंतौ यद्वापमसादालसा मधुरगीतवशीकृतशङ्कर॥

परमानन्दविवर्द्धन मभिमतफल व शीकरणम्। सकल जनचित्तहरण विमुक्तिवीज परगीतमिति प्रशसा ॥ चि। शब्दिते ॥ गै॰। क्त ॥

गीतमोदी । पु। किन्नरे ॥ चि। गा नानुरागिणि ॥

गीता। स्त्री। कृष्णार्जुनसंवादात्मकेशा स्त्रविशेषे ॥ यथा। भारते सर्ववेदाऽ र्थो भारतार्थश्च कृत्स्नश । गीताया मस्ति तेनेय सर्वशास्त्रमयी मता ॥ इय मष्टादशाध्यायी क्रमात् षट् कत्रयेण हि। कर्मोपास्तिज्ञानका- ण्डत्रितयात्मा निगद्यते इतिनीलक ण्ठचतुर्धर ॥ गीतासुगीताकर्त्तव्या किमन्यै शास्त्रविस्तरै रित्यादिश्री धरस्वामी ॥ एतदन्या । आश्वमेधि कपर्वोक्ते ब्राह्मणगीतानुगीते। दे- वीभागवतोक्ताभगवतीगीता। अ ध्यात्मरामायणोक्तारामगीता।श्री विष्णुभागवतोक्ता गोपीगीता।शि वगीताद्याश्चवह्वश्यो ऽ ध्यात्मविद्या निरूपणपरा सन्ति ॥

गीतासार । पु श्रीकृष्णार्जुनसवादा त्मकेमुक्त्यर्थे ऽष्टाङ्गादियोगग्रन्थे ग रुडपुराणोक्ते ॥

गीति । स्त्री। गाने ॥ आर्याछन्दोवि शेषे ॥ यथा। आर्याप्रथमार्द्धसमद्वि तीय मपि चार्द्ध मीच्यते यस्याम् । सागीति फणिपतिना निर्मलम तिना निवेदिता नूनमिति ॥

गीतिका । स्त्री। कृतिसञ्ज्ञकविंशत्य क्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा। सजजा भरौसलगा यदा कथिता तदा खलु गीतिका ॥ वरपाणिशोभिसुवर्ण क ङ्कणरत्नरज्जुविभूषिता सुपयोधरा प दसङ्गिनूपुररूपकुण्डलमण्डिता। फ णिराजपिङ्गलवर्णिता कविसार्थमा नसहारिका वरकामिनीव मनोहि ता नहि कस्यसा किलगीतिकेति॥

गीरथ । न। जीवे। वृहस्पतौ ॥

गीर्ण । त्रि। वर्णिते।स्तुते ॥ गिलिते॥ गीर्यतेस्म। गृनिगरणे शब्देच। क्त. ॥

गीर्णि । स्त्री। गिरौ। गिलने ॥ गि लनम्। गृ॰। क्तिन्। ऋल्वादिभ्य. क्तिन्निष्ठावत्। तेननत्वम् ॥

गीर्देवी। स्त्री। सरस्वत्याम् ॥

गीर्लता। स्त्री।महाज्योतिष्मत्याम्॥

गीर्वाण । पुं। देवे। सुरे॥ गीरेव नियहाऽनुग्रहसमर्थो वाणो ऽस्त्र यस्य स ॥ दन्तोष्ठ्यपाठे गिरवनुते याचते स्तुतिप्रियत्वात्।वनुयाचने । कर्मण्यण्। पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

गीर्वाणकुसुमम्। न। लवङ्गे ॥

गीष्पति । पु। धिषणे। गुरौ। वृह

स्पतौ ॥ गिराम्पति । अहरादी नामितिरेफाभावपक्षे इदुदुपधस्येति ष । अहरादीनामिति रेफपक्षे गीर्पति । रेफाभावपक्षे गीःपति गीष्पति ॥ पण्डिते ॥

गीष्पतीष्टि । स्त्री । बृहस्पतिसवनाम यागे ॥

गुग्गुल । पुं । स्वनामप्रसिद्धे वृक्षविशेषनिर्यासे । गुग्गुलौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥

गुग्गुलु । पु । कुम्भे । उलूखलके । पुरे ॥ अस्य गुणादय । महिषाक्षो महानील कुमुद पद्म इत्यपि । हिरण्य पञ्चमो ज्ञेयो गुग्गुलो पञ्च जातय ॥ भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इतिस्मृत । महानीलस्तु विज्ञेय स्वनामसमलक्षण ॥ कुमुद कुमुदाभ स्यात् पद्मोमाणिक्यसन्निभ । हिरण्याख्यस्तु हेमाभ पञ्चानां लिङ्गमीरितम् ॥ महिषाक्षमहानीलौ गजेन्द्राणां हितावुभौ । हयानां कुमुद पद्म स्वास्थ्यारोग्यकरौपरौ ॥ विशेषेण मनुष्याणां कनक परिकीर्त्तित । कदाचि न्महिषाक्षस्तु मत कैश्चिन्नृणा मपि ॥ गुग्गुलु र्विशद स्तिक्तो वीर्योष्ण पित्तल सर । कषाय कटुक पाके कटू रूक्षो लघु पर ॥ भग्नसन्धानकृद्वृष्य सूक्ष्म स्वर्यो रसायन । दीपन पिच्छिलोवल्य कफवातव्रणापचि । मेदोमेहाश्मवाताश्च क्लेदकुष्ठामममारुतान् ॥ पिडकाग्रन्थिशोफार्शोगण्डमालाकृमीन जयेत् ॥ माधुर्या च्छमये द्वात कषायत्वा च्च पित्तहा । तिक्तत्वात् कफजित् तेन गुग्गुलु सर्वदोषहा ॥ स नवो बृंहणोवृष्य पुराणस्त्वतिलेखन । स्निग्ध काञ्चनसङ्काश पक्वजम्बूफलोपम ॥ नूतनो गुग्गुलु प्रोक्त सुगन्धि र्यस्तु पिच्छिल । शुष्को दुर्गन्धक श्चैव त्यक्तप्रकृतवर्णक ॥ पुराण स तु विज्ञेयो गुग्गुलु र्वीर्यवर्जित ॥ अम्लं तीक्ष्ण मजीर्णञ्च व्यवाय श्रम मातपम् । मद्य रोष त्यजेत् सम्यग् गुणार्थी पुरसेवक ॥ अस्योत्पत्तिविशेषे जन्मादिकथन यथा । जायन्ते पुरपादपा मरुभुवि ग्रीष्मे ऽर्कसन्तापित शीतार्त्ता शिशिरे ऽपि गुग्गुलुरस मुञ्चन्ति ते पञ्चधा । हेमाभ महिषाक्षतुल्य मपर सतपद्मरागोपम भृङ्गाभ कुमुदद्युतिञ्च विधिना ग्राह्या परीक्षा तत ॥ यज्ञौ ज्वलन्ति तपने विलय प्रयान्ति क्लिद्यन्ति कोष्णसलिले पयस समाना

। ग्राह्या शुभाः परिहरे च्चिरकाल जातान् अङ्गारवर्णसमपूयविगन्धव र्णानितिप्रयोगामृतम् ॥ पक्वस्यास्य पूर्णवीर्यत्त्व मासत्रयपर्यन्त तिष्ठती तिवैद्यकपरिभाषा ॥ गोजति । गु जस्तेये । क्विप् । गुजो व्याधे गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकात् क । डल योरैक्यम् ॥

गुच्छ । पु । स्तवके । मल्लिकादिकद म्बे । बहुभि पुष्पै फलैर्वा सम्बा ध पल्लवग्रन्थिर्गुच्छ । गुच्छा इति भाषा ॥ स्तम्बे । मूलत एव यत्र ल तासमूहो भवति नच प्रकाण्डानि ते गुच्छा मल्लिकादय । झुण्ड इति भाषा ॥ हारविशेषे । द्वात्रिंशद्यष्टि केहारे ॥ कलापे । मोरपङ्ख इति भाषा ॥ गुध्यते । गुधपरिवेष्टने । स स्यादिभ्यश्छ इति श्रीभोज ॥ गूय ते । गुङ् शब्दे । बाहुलकात् छगुवा ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ् । संज्ञि प् । तुक् । गुतश्छ्यति । छो छेदने । आतोनुपेतिक ॥

गुच्छक । पु । स्तवके । पुष्पसङ्घाते ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कला पे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न । ग्रन्थिपर्णे ॥ गुच्छात्स्वार्थे कन् ॥

गुच्छकणिश । पु । रागीधान्ये । तृणधा न्यविशेषोयम् ॥

गुच्छकरञ्ज । पु । सानन्दे । स्निग्ध दले ॥

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदल्याम् ॥

गुच्छपत्र । पु । तालवृक्षे ॥

गुच्छपुष्प । पु । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पक । पु । गुच्छकरञ्जे ॥ री ठाकरञ्जे ॥

गुच्छपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ शिम्ब डीवृक्षे ॥

गुच्छफल । पु । रीठाकरञ्जे ॥ राजा दन्याम् ॥ कतके ॥

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ निष्पाव्याम ॥ द्रा क्षायाम ॥ कदल्याम् ॥

गुच्छबध्ना । स्त्री । गुण्डालावृक्षे ॥

गुच्छमूलिका । स्त्री । गुण्डासिनी तृणे ॥

गुच्छार्द्ध । पु । चतुर्विंशतियष्टिके हा रे ॥ न । अर्द्धगुच्छे । गुच्छस्य अर्द्ध । ग्रामार्द्धवत् समास ॥

गुच्छाल । पु । भूतृणे । गन्धखेड ॥

गुच्छाह्वकन्द । पु । गुलच्चकन्दे । नि र्यासिकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जे ॥

गुञ्जरी । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥ अ

स्वरूप यथा । श्यामा सुकेशी म गरदुमाणां मृदूल्लसत्पल्लवतल्पयाता । श्रुत स्वराणा दधती विभाग तन्त्रीमुखाद् दक्षिणगुज्जरीयम् ॥ अस्या कालनियमो यथा। नाटो गौडो वराडी च गुज्जरी देशि रेव च। पूर्वोक्ते गान मेतेषां निषिद्धमिति तद्विद ॥ मतभेदेन पूर्वोक्ते पिगीयते ॥

गुञ्ज । पु । गुच्छे । पुष्पस्तवके ॥

गुञ्जकृत् । पु । भ्रमरे ॥ गुञ्ज ध्वनिविशेष करोति । डुकृञ् । क्विसुकौ ॥

गुञ्जनम् । न । भ्रमरादीना गुणगुण ध्वनौ । गुञ्जिते ॥

गुञ्जा । स्त्री । लताविशेषे । काकचिञ्च्याम् । रक्तिकायाम् । घुघची चिरम्ठी रत्ती इत्यादिभाषाप्रसिद्धायाम् भिल्लभूषणायाम् ॥ श्वेत रक्त प्रभेदेन ज्ञेय गुञ्जाद्वय बुधै. गुञ्जाद्वयन्तु केश्य स्या द्वातपित्तज्वरापहम् । मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णामदविनाशनम् ॥ नेत्रामयहर र्वृष्य बल्य कण्डूव्रण हरेत् । कृमीन्द्रलुप्त कुष्ठानि रक्ताचर्दुर्वेतापि च ॥ मानविशेषे ॥ तुल्या यवाभ्यां कथितात्र गुञ्जेति लीलावती ॥ त्रियवपरिमाणे । इति वैद्या ॥ चतुर्द्रोण्यपरिमा

णे ॥ गोधूमद्वयमाने ॥ पटहे ॥ मधुरध्वनौ ॥ मदिरागृहे । चर्व्वायाम् ॥ गुञ्जति । गुजि अव्यक्ते शब्दे । पचाद्यच ॥

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जार्थे ॥ स्वार्थे क ॥

गुञ्जित म् । न । गुञ्जने ॥ न गुञ्जित तन्नजश.. यन्मन. इतिभट्टि ॥

गुटि । स्त्री ।
गुटिका । स्त्री ।
गुटी । स्त्री ।
} गोले । जपसङ्ख्यानसाधने । वटिकायाम् । गोली वडी इतिच भाषा ॥

गुड । पु । गोलके ॥ हस्तिसन्नाहे ॥ ग्रासे ॥ कार्पास्याम् ॥ इक्षोर्विकारे । इक्षुसारे । शिशुप्रिये ॥ इक्षो रसो य सम्पक्वो जायते लोष्टवद्दृढ । स गुडो गौडदेशे तु मत्स्यण्डीव गुडो मत ॥ गुडो वृष्यो गुरु स्निग्धो वातघ्नो मूत्रशोधन । नाऽति पित्तहरो मेद कफकृमिबलप्रद ॥ गुडो जीर्णो लघु पथ्यो ऽनभिष्यन्द्यग्निपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो वृष्यो वातघ्नो ऽसृक् प्रसादन. ॥ गुडो नव कफश्वासकासकृमिकरोऽग्निहृत ॥ श्लेष्माण माशु विनिहन्ति सदार्द्रकेण पित्त निहन्ति च स एव हरीतकीभि । शुण्ठ्या सम हरति वात मशेष मित्थ दोषत्रयक्षयकरा

गुडाय ॥ गुडति । गुडवेष्ट ने ... पधेष्टिक ॥ यद्वा । गवते । गुड् अव्यक्तेशब्दे । क्वादिभ्यःकिदिति ड ॥ सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुड ॥

गुडक । पु । गुडद्वारापक्वौषधविशेषे ॥ अस्य पूर्णातेज षण्मासपर्यन्त तिष्ठतीतिपरिभाषा ॥

गुडकरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

गुडतृणम् । न । इक्षौ ॥ गुडस्यतृणम् ॥

गुडत्वक् । न । त्वचे । चोचे । । दारुचीनी इतिभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये ॥

गुडत्वचम् । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि ॥

गुडदारु । न । इक्षौ । रसाले ॥

गुडधाना । स्त्री । गुडमिश्रितधानासु । गुडधानी इतिभाषा ॥ गुडेन धाना गुडधाना । भक्ष्येणमिश्रीकरणमिति समास । मिश्रणक्रियाद्वारासामर्थ्यम् । तांविना मिश्रीकरणत्वायेगात् । बहुवचनान्तोऽयं धानाभृष्टयवेस्त्रिय इतिबहुवचननिर्देशात् ॥

गुडधेनु । स्त्री । दानार्थंगुडादिनिर्मितायां धेनौ ॥

गुडपुष्प । पु । मधूकवृक्षे । महुवा इतिभाषा ॥ गुडइवपुष्पमस्य ॥

गुडफल । पु । पीलुवृक्षे ॥

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

गुडमूल । पु । अल्पमारिषशाके ॥

गुडलम् । न । गौडीमदिरायाम् ॥ त्रि । गुडयुक्त । गुडला गुडली इति चभाषा ॥

गुडबीज । पु । मसूरे ॥

गुडशर्करा । स्त्री । पिष्टायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

गुडशिग्रु । पु । रक्तशोभाञ्जने ॥

गुडा । स्त्री । स्नुह्याम् ॥ गुडिकायाम् ॥ उशीर्याम् । लघुकाशे ॥ गुडात् टाप् ॥

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् इतिश्रीधरस्वामिन ॥

गुडाकेश । पु । सदाशिवे ॥ गुडा स्नुहीतद्वत् केशा अस्य जटाधारित्वात् ॥ अर्जुने ॥ गुडाकायाईश ॥ त्रि । जितनिद्रे ॥ सर्वत्र सावधाने ॥

गुडालक । पु । न । केशचक्र ॥ मुख मकुन्दस्य गुडालकावृतम् ॥

गुडाशय । पु । आखोटे ॥ त्रि । गुडेच्छौ ॥

गुडिका । स्त्री । इक्षुदटिकायाम् ॥ वटिका गुडिका चेति संज्ञाऽन्तरभेदत । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

गुडुची । स्त्री । गुडूच्याम् । अमृतायाम् ॥

गुडूची । स्त्री । गिलोय इति भाषाप्रसिद्धायां लतायाम् । वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । अमृतायाम् ॥ अस्या उत्पत्त्यादिकं यथा । अथ लङ्केश्वरो मानी रावणो राक्षसाधिपः । रामपत्नीं वनाच्छीतां जहार मदनातुरः ॥ ततः स बलवान् रामो रिपुं जायापहारिणम् । हत्वा वानरसैन्येन जघान रणमूर्द्धनि ॥ हते तस्मिन् सुराराती रावणे बलगर्विते । देवराजः सहस्राक्षः परितुष्टोऽतिराघवे ॥ तत्र ये वानराः केचिद्राक्षसैर्निहता रणे । तानिन्द्रो जीवयामास सिक्त्वा ऽमृतवृष्टिभिः ॥ ततो येषु प्रदेशेषु कपिगात्रात् परिच्युताः । पीयूषबिन्दवः पेतुस्तेभ्यो जाता गुडूचिका ॥ गुडूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । संग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी ॥ दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरक्रिमिवमीन् हरेत् ॥ गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकादूचट् । ङीप् ॥

गुडूचीकल्कः । पुं । कल्कविशेषे ॥ स यथा । अमृताया घनं चूर्णं वाससा परिशोधितम् । पृथक् षोडशभागा-

-स्तु गुडमाक्षिकसर्पिषाम् ॥ यथाग्नि भक्षयेदेतन्नरो हितमिताशनः । न तस्य कश्चिद्व्याधिः स्यान्न जरापलितं न च ॥ न ज्वरा विषमा नैव मेहना निखरक्तकम् । न च नेत्रगता रोगाः परमेतद्रसायनम् ॥ मेधाकरं विदोषघ्नं प्रयोगादस्य बुद्धिमान् । जीवेद्वर्षशतं साग्रं यथैवादितिजः स-येति ॥

गुडूचीपत्रम् । क्लीं । अमृतापत्रे ॥ गुडूचीपत्रमाग्नेयं सर्वज्वरहरं लघु । कषायं कटु तिक्तञ्च स्वादुपाकं रसायनम् ॥ बल्यमुष्णञ्च संग्राहि हन्याद्दोषत्रयं तृषाम् । दाहप्रमेहवातास्रकामलाकुष्ठपाण्डुताः ॥

गुडेरः । पुं । गुडके ॥ ग्रासे ॥ गुडति गुड॰ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्यएरक् ॥

गुडेरकः । पुं । ग्रासे ॥

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् ॥

गुणः । पुं ॥ मौर्व्याम् । ज्यायाम् । धनुराकर्षरज्जौ । चिल्ला इति भाषा ॥ अप्रधाने । शौर्यादौ रसगन्धादौ च ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वे निविशते ऽपैति पृथक्जातिषु दृश्यते । आधेयश्च क्रियाजश्च सोऽसत्त्वप्रकृतिर्गुणः ॥ सत्त्वं द्रव्यम् । सत्त्वएव

नि विद्यतेइतिसावधारणव्याख्येयम्।
एतेनसत्ताव्यावर्त्यते। साहिनकेव
ल द्रव्येवर्त्तते किन्तुद्रव्यगुणकर्मसु।
ननुद्रव्यएवद्रव्य त्ववर्त्ततेइतितत्रातिव्याप्तिरतआह । अपैतीति । अप
गच्छतीत्यर्थः । अर्थात्सत्त्वादेव । य
थापोसतायां जातायां फलादेर्नील
तापैति नैवद्रव्यत्वं द्रव्यादपैति। एव
मपि गोत्वंगोषुवर्त्तते अश्वादेस्त्वपैति तत्रातिव्याप्तिरतआह। पृथग्जा
तिषुदृश्यतइति । गोत्व हिद्रव्यत्वा
वान्तरनानाजातिषु नदृश्यते गुण
स्तुदृश्यते। यथा अश्वेदृष्टा नीलताघ
टादिष्वपिदृश्यते। एतेन पूर्वोक्तेन स
कलजातेर्व्यवच्छेदः । एवंतर्हिकर्म
द्रव्येवर्त्तते ततोऽपैति पृथग्जातिषु
दृश्यतेचेतितत्रातिव्याप्तिरतआह ।
आधेयश्चाक्रियाजश्चेति ।उत्पाद्या
नुत्पाद्यइत्यर्थः । उत्पाद्योयथा । घ
टादेः पाकजोरूपादि । अक्रियाज
अनुत्पाद्य ।सयथा। आकाशादेर्मह
त्त्वादि । क्रियातु सर्वाप्युत्पाद्यैव न
नित्येति तस्या द्वैविध्याभावान्नगुणत्वा
भाव ।एवमपि द्रव्यस्यगुणत्वप्राप्नोति
अवयविद्रव्यं हि अवयवद्रव्येषुनिवि
शते। असमवायिकारणसंयोगनिवृ
त्तौ विनाशात्ततोऽपैति भिन्नजातो

गुण

येषु च हस्तपादादिषुदृश्यते । द्विवि
धश्चभवति नित्यानित्यभेदेन। निर
वयवस्यात्मपरमाण्वादेर्नित्यत्वादव
यविद्रव्यस्यतु घटादेर नित्यत्वादत
आह । असत्वप्रकृतिरिति । अद्रव्य
स्वभावइत्यर्थः ॥ ॥ उपैत्यन्यज्जहा
त्यन्यद्दृष्टो द्रव्यान्तरेष्वपि। वाचक
सर्वलिङ्गानां द्रव्यादन्यो गुण स्मृत
॥ इति पारिभाषिकोगुणो ऽप्रधान
एवान्तर्भवति ॥ तेजोबलवीर्यैश्व
र्यवैराग्यमन्त्रयत्नपराश्रितत्वादेव
गुणा ॥ शुक्लादौ ॥ सचशुक्लादिश
ब्दानां पटादौ प्रवृत्तिनिमित्तंभव
ति ॥ विशेषाधानहेतौ सिद्धेवस्तुध
र्मे। शुक्लादयोहि गवादिकं स्वजा
तीयेभ्य कृष्णगवादिभ्यो व्यावर्त्तय
न्ति ॥ अपिच । द्रव्यत्वव्यापकतावच्छे
दकसत्तान्यजातिमत्त्व तदर्थ ॥ यथा
। रूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यापरिमाण
पृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरु
त्वद्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छा-
द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारास्तुविंश
तिगुणाइति ॥ कर्मव्यतिरिक्तत्वेसति
जातिमात्राश्रये ॥ विवेकवैराग्योप
रतितितिक्षासमाधनेषु ॥ आकाशा
दौ । सांसिद्धिकवैनयिकप्राकृति
कभेदभिन्ने ॥ द्रव्याश्रिते फलादेर

समन्धादौ ॥ सूदे ॥ इन्द्रिये ॥ त्यागे ॥ शौर्यादौ ॥ सत्त्वरजस्तमस्सु ॥ गुणानाम् परम रूप न दृष्टिपथमृच्छति । यत्तु दृष्टिपथ प्राप्त तन्मायैव सुतुच्छकमिति भगवान्वार्षगण्य । गुणानासत्त्वादीनाम् परमरूपम् अधिष्ठानमात्मेत्यर्थः ॥ राज्ञः सन्धिविग्रहादौ ॥ यथा । सन्धिविग्रहयानानि सस्था प्यासन मेवच । द्वैधीभावश्च विज्ञेया षड्गुणा नीतिवेदिनामिति ॥ देशकालज्ञतादिचतुर्दशसु ॥ तेच । देशकालज्ञता दार्ढ्य सर्वक्लेशसहिष्णुता । सर्वविज्ञानता दाक्ष्य मूर्ज सवृतमन्त्रता ॥ अविसवादिता शौर्यशक्तिश्चच्च कृतज्ञता । शरणागतवात्सल्य ममर्षित्वमचापलम् ॥ एतेचतुर्दश गुणा प्रोक्ता' शास्त्रेषुसूरिभि' ॥ गौतमोक्तागुणा यथा । दयासर्वभूतेषु क्षान्ति अनसूया शौचम् अनायास मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहेति ॥ काव्यगुणल०। यथा । ये रसस्याङ्गिनो धर्मा शौर्यादय इवात्मन । उत्कर्षहेतव स्तेस्यु रचलस्थितयो गुणा इति ॥ तद्भेदा यथा । श्लेष' प्रसाद समता माधुर्य सुकुमारता । अर्थव्यक्ति रुदारत्व मोज कान्तिस

माधय' ॥ इतिवैदर्भमार्गस्य प्राणा दशगुणा स्मृता । माधुर्यौज प्रसादाख्या स्त्रय स्ते न पुनर्दश ॥ तस्य दशसङ्ख्याभावे हेतुर्यथा । केचिदन्तर्भवन्त्येषु दोषत्त्यागात परेश्रिता । अन्येभजन्ति दोषत्व कुत्रचिन्न ततोदश ॥ आवृत्तौ ॥ रज्जौ ॥ तन्तौ ॥ भीमसेने ॥ उत्कर्षे । दोषान्यस्मिन् विशेषणे ॥ समानभागे ॥ यथा । सङ्ख्यायागुणस्यनिमानेमयडित्यत्र ॥ संज्ञाजातिक्रियाशब्दान् हित्वा ऽन्येगुणवाचिन । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरित्याकरग्रन्थनिष्कर्षादेषनिर्णय ॥ गुण्यते । गुणआमन्त्रणे । घञ् ॥ गुणा कुर्वन्ति दूतत्व दूरेपि वसतां सताम् । केतकी गन्धमाघ्राय स्वय गच्छन्तिषट्पद ॥

गुणक । पु । पूरकाङ्के ॥ यथा । गुण्यान्तमङ्कगुणकेनहन्यादिति ॥

गुणकार । पु । भीमसेने ॥ त्रि । गुणकारके ॥

गुणगृह्य । त्रि । गुणपक्षपातिनि ॥ गुणानाद्गृह्य । पद्मास्वैरिवाद्याप‍क्ष्ये षचेति ग्रहे क्यप् ॥

गुणज्ञ. । त्रि । गुणवेत्तरि ॥ यथा । गुणिनि गुणज्ञो रमते ना ऽगुणशीलस्य गुणिनि परितोष. । अलि रेति

वनात् कमल नहि भेक स्त्वेकवासोपि ॥

गुणचयविनिर्म्मित । पु । मायाकल्पिते ससारवृक्षे ॥

गुणधर्म्म । पु । गुणाश्रितधर्मे ॥ यथा । यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्म सउच्यते । यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनमिति ॥

गुणनिका । स्त्री । नृत्ये ॥ शून्याङ्के ॥ पाठनिश्चये ॥ मालायाम् ॥ आम्रेडिते ॥ गुणआम्रेडने । चु० । गुणास अन्योयुजितियुच् । कात्पूर्वस्येकार ॥ शास्त्रादीनांशीलने ॥

गुणनी । स्त्री । पाठनिश्चये । शीलने ॥

गुणनीय । पुं । शास्त्राद्यभ्यासे ॥ इति हारावली ॥

गुणप्रवाह । पु । चेतनाचेतनात्मके प्रपञ्चे ॥

गुणप्रवृद्ध । पु । ससारवृक्षे ॥ तच्छाखायाम् ॥ गुणै सत्त्वरजस्तमोभिर्देहेन्द्रिय विषयाकारपरिणतै र्जल सेचनीयैरिव स्थूलीभूतत्वात् ॥ गुणै प्रवृद्ध ॥

गुणभोक्तृ । न । क्षेत्रज्ञाणा ॥ सत्त्वरजस्तमसा शब्दादिद्वारा सुखदुःख मोहाकारेण परिणतानामुपलब्धृत्वात् ॥

गुणभ्रंश । पु । गुणनाशे । षर्य्यन्तिकायाम् ॥

गुणलयनिका । स्त्री । वस्त्रनिर्मितगृहे । केणिकायाम् ॥ इति हेमचन्द्र ॥

गुणलयनी । स्त्री । गुणलयनिकायाम् । पटकुट्याम् ॥ इति हलायुध ॥

गुणवान् । त्रि । गुणविशिष्टे । मद्धीना एते गुणा इत्यभिमानवति ॥ गुणवन्त नियुञ्जीत गुणहीनन्तु वर्जयेत् । पण्डितस्यगुणा सर्वे मूर्खे दोषाहिकेवलमितिगारुडेनीतिसार ॥ गुणोस्त्यस्य । मतुप् ॥ सम्बन्धिनि ॥

गुणवाद । पु । प्रमाणान्तरविरोधेसत्यर्थवादे ॥ यथा । आदित्योयूप इत्यादिषु यूपे आदित्याभेदस्यप्रत्यक्षबाधितत्वात् आदित्यपदुज्ज्वलरूपोगुणो ऽनेनलक्षणया प्रतिपाद्यते । इति ॥

गुणवित् । त्रि । साङ्ख्यज्ञे ॥ सच सत्त्वरजस्तमासि त्रयोगुणा साम्येनावस्थिता जगतो महदादिलक्षणस्य कारणमिति कल्पयति ॥ गुणज्ञे ॥

गुणवृक्ष । पु । कूपके । नैाक मध्यस्थे रज्जुबन्धनस्तम्भे । गुणधरा मसतूला इति भाषा ॥ गुणानां रज्जूनां वृक्ष ॥

गुणवृक्षक । पु । कूपके ॥ संज्ञायां-

कन् ॥

गुणसङ्ग । पु । शब्दादिषु सुखदुःख मोहात्मकेष्वभिलाषे॥ गुणेषु सङ्गः ॥

गुणसङ्ख्यानम् । न । साङ्ख्ये कापिलशास्त्रे ॥ गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि सम्यक् कार्यभेदेन ख्यायन्ते प्रतिपाद्यन्ते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेः ॥

गुणसम्मूढ । त्रि । गुणैः कार्यतया धर्म्मैर्देहादिभिर्विकारैः सम्यङ् मूढे । स्वरूपास्फुरणेन तानेवात्मत्वेन मन्यमाने ॥

गुणसागर । पु । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ बुद्धविशेषे ॥ त्रि । सकलगुणाधारे॥ गुणानां सागरः ॥

गुणा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

गुणाकर । पु । बुद्धे ॥ त्रि । गुणान्विते ॥ गुणानामाकरः ॥

गुणातीत । त्रि । परमेश्वरे॥ गुणाः शीतोष्णसुखदुःखादय सत्त्वादयो वा तान् अतीतो ऽतिक्रान्तः ॥ स्थितप्रज्ञे ॥

गुणान्वित । त्रि । विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधानयुक्ते ॥ सुखदुःखमोहात्मकगुणैर्युक्ते ॥ गुणयुक्ते ॥

गुणित । त्रि । आहते । पूरिते ॥ यथा । पञ्चधा गुणिता पञ्चसङ्ख्या पञ्चविंशतिर्भवतीत्यादि. ॥ पिण्डिते ॥ आवर्त्तिते । अभ्यस्ते ॥ गुण्यते स्म । गुण आमन्त्रणे क्त ॥

गुणी । पु । धनुषि । शरासने । चापे ॥ त्रि । गुणविशिष्टे ॥ गुणोऽस्यास्ति । इनि ॥

गुणीभूत । त्रि । अप्रधानीभूते ॥

गुणीभूतव्यङ्ग्य । पु । काव्यविशेषे ॥ यथा । अतादृशि गुणीभूतव्यङ्ग्यं व्यङ्ग्ये तु मध्यमम् ॥

गुणेश । त्रि । सत्त्वादिगुणानां नियामके । ईश्वरे ॥

गुणेश्वर । पु । चित्रकूटाचले ॥ त्रि । गुणाढ्ये ॥ गुणानाम् ईश्वरः ॥

गुणोत्कर्ष । पु । अतिशये । गुणप्राधान्ये । परभागे ॥

गुणोत्कीर्त्तनम् । न । गुणकथने ॥ विरहकालिक मित्रादिविषयकप्रशंसा प्रतिपादने ॥

गुण्ठित । त्रि । वेष्टिते ॥ गुण्डिते । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्त ॥

गुण्ड । पु । असिपत्रे । नीलपत्रे । तृणविशेषे ॥ यस्य कन्दः कशेरुः ॥

गुण्डक । पु । मलिने ॥ धूलौ ॥ कलौ ॥ कङ्कौ ॥ स्नेहपात्रे ॥

गुण्डकन्द । पु । कशेरुणि ॥

गुण्डारोचनिका । स्त्री काम्पिल्ले । कवीला इति भाषा ॥

गुण्डाला । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । जलोद्भतायाम् । गुच्छवभायाम् ॥

गुण्डासिनी । स्त्री । तृणविशेषे । गुच्छमूलिकायाम् । चिपिटायाम् ॥

गुण्डिक । पु । स्त्री । गुण्डके । तण्डुलादिचूर्णे ॥ गुण्डिके सितपीते च मण्डयन्तो गृहाङ्गनम् ॥

गुण्डिचा । स्त्री । श्रीपुरुषोत्तमदेवस्य रथारोहणानन्तर वासार्थं मण्डपविशेषे । गुण्डीचावाडी इतिभाषा ॥ सप्ताह ये प्रपश्यन्ति गुण्डिचामण्डपस्थितम् । मान्च राम सुभद्रान्च मम सायुज्य माप्नुयुरित्युत्कलखण्डम् ॥

गुण्डित । त्रि । रजसाकीर्णे । क्षुषिते ॥ गुण्ड्यतेस्म । गुडिवेष्टने । क्त ॥

गुण्य । त्रि । गुणवति । प्रशस्तगुणयुक्ते ॥ अन्येभ्योपिदृश्यतइतियप् ॥

गुत्थ । पु । गवेधुकायाम् ॥

गुत्थकम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्स । पु । स्तबके । विकासोन्मुखकलिकायाम् ॥ कलिकादिकदम्बे ॥ गुध्यते गुधपरिवेष्टने । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेतिस कित् ॥ सर्गे ॥ हारिभ्रयष्टिकेहारे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सक । पु । स्तबके । गुच्छा इतिभाषा ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥

गुत्सकपुष्प । पु । सप्तपर्णे ॥

गुत्सार्द्ध । पु । गुच्छार्द्धे । चतुर्विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारे ॥ गुत्सस्य अर्द्ध ॥

गुदम् । न । अपाने ॥ गुदस्य मान सर्वस्यसार्द्धं स्याच्चतुरङ्गुलम् । तस्य स्युर्वलय स्तिस्त्र शङ्खावर्त्तनिभा स्तता ॥ प्रवाहिनीभवेत् पूर्वा सार्द्धाङ्गुलमितामता उतसर्जनीच तद्वत सा सार्द्धाङ्गुलसम्मिता ॥ तस्याश्च सवरणी स्या देकाङ्गुलसम्मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणन्तु बुधै र्गुदमुखं मतम् ॥ मलोत्सर्गस्य मार्गोय पायुर्देहे विनिर्मित ॥ गोदते । गुदक्रीडायाम् । इगुपधेतिक ॥ यद्वा । गूयते ऽनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । गवते वा । गुङ्शब्दे । अब्दादयइतिसाधु ॥

गुदकील । पु । } अर्शोरोगे ॥
गुदकीलक । पु । }

गुदग्रह । पु । उदावर्त्तरोगे ॥

गुदभ्रंश । पु । रोगविशेषे ॥ तल्लक्ष० यथा । प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुद वहि । रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंश त मादिशेदिति ॥

गुदयोनि । पु । कुम्भीके ॥

गुदाङ्कुर । पु । अर्शोरोगे ॥

गुधेर । पु । लौहभ्रातके ॥ गोप्तरि । रक्षके ॥ गुध्यति । गुधपरिवेष्टने । मूलेराद्यश्चेत्येरक् ॥

गुन्दल । पु । मर्द्दलशब्दे ॥

गुन्द्र । पु । तेजनके । शराभिधतृणे ॥ गोंद्पटेरा इतिभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । पटेरके । शृङ्गवेराभमूले ॥ गुन्द्र कषायो मधुर शिशिर पित्तरक्तजित् । स्तन्यशुक्राजोमूत्रशोधनो मूत्रकृच्छ्रजित् ॥ गोदते । गुद० । बाहुलकात् रक् । पृषोदरादि ॥

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकायाम् ॥

गुन्द्रा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ भद्रमुस्तके ॥ गांजल इति । द्रागतौ । आतोनुपेतिक । पृषोदरादि । टाप् ॥ एरकायाम् ॥ गवेधुकायाम् ॥ गुन्द्रयति । गुद्रिक्रीडे । पचाद्यच् ॥

गुन्द्राल । पु । जीवञ्जीवपक्षिणि ॥

गुपिल । पु । राज्ञि ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे गुपादिभ्य किदिति इलच् ॥

गुप्त । त्रि । रक्षिते । कृतरक्षणे । याते ॥ गूढे । कृतगोपने ॥ संहते ॥ आहारनिर्हारविहारयोगा सुसंवृताधर्मविदातु कार्या । वाग्गुप्तिकार्याणि तप स्तथैव धन युषी गुप्ततमेतुकार्ये ॥ इतिवशिष्ठ ॥ वैश्यस्य संज्ञाबोधने ॥ गुप्यते स्म । गुपगोपनादौ । क्त ॥

गुप्तगति । पु । अपसर्पे । चरे ॥ गुप्ता गतिर्यस्य ॥

गुप्तचर । पु । बलदेवे । हलायुधे ॥ गुप्तचारे ॥ गुप्तश्चासौ चरश्च ॥ त्रि पूर्वंगुप्ते ॥

गुप्तस्नेह. । पु । अङ्कोठवृक्षे ॥

गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छ्राम् ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥

गुप्ति । स्त्री । रक्षणे ॥ राज्ञा मात्मगतायां राष्ट्रगतायाञ्च रक्षायाम् ॥ कारागारे ॥ भूगर्त्ते ॥ अवस्करस्थाने । मोखरा इतिभाषा ॥ भूगर्त्ते ॥ यमे ॥ गुप्यते । गोपनञ्च । गुपू० । क्तिन् ॥ गोपने ॥ नगुप्तिरक्षत विना ॥

गुप्तिकर्म्म । न । प्राकारपरिखादिनिर्म्माणे ॥

गुफित । त्रि । गुम्फिते । ग्रथिते ॥

गुम्फ । पु । गुम्फने । ग्रन्थने ॥ बाहोरलङ्कारे । दोर्भूषणे ॥ श्मश्रुणि ॥

गुम्फनम् । न । ग्रथिते । दृब्धे ॥

गुम्फना । स्त्री । रचनायाम् ॥ यथा । वाक्ये शब्दार्थयो सम्यग्रचना गुम्फना स्मृता । शब्दार्थक्रमपर्यायपदवाक्यकृताचसेति ॥

गुम्फित. । त्रि । दृब्धे । ग्रथिते ॥ गुम्फ

ग्रन्थे । ग्रथ्नन्त । क्त ॥

गुरणम् । न । उद्यमे । भाराद्युद्यमने ॥ गुरीउद्यमे । कुटादि । ल्युट् ॥

गुरु । पु । निषेकादिकृति ॥ निषेकोगर्भाधानम् आदिना सीमन्तोन्नयनादे मन्त्रविद्यादानादेश्च ग्रहणम् । तत्कर्त्ता पित्रादिर्गुरु स्यात् । यथा । निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि । सम्भावयति चान्नेन स विप्रोगुरुरुच्यते इति मनु ॥ सगुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ॥ पितृमात्राचार्यादौ ॥ शास्त्रोपदेष्टरि ॥ साङ्गवेदबोधके ॥ उपदेष्टरि । सम्प्रदायप्रवर्त्तके ॥ शान्तो दान्त कुलीनश्च विनीत शुद्धवेशवान् । शुद्धाचार सुप्रतिष्ठ शुचिर्दक्ष सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्याननिष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारद । निग्रहानुग्रहेशक्तो गुरुरित्यभिधीयते ॥ उद्धर्त्तुं चैव संहर्त्तुं समर्थो ब्राह्मणोत्तम । तपस्वी सत्यवादी च गृहस्थो गुरुरुच्यते ॥ तस्य देशभेदे न विशेषो यथा । मध्यदेशकुरुक्षेत्रलाटकोङ्कणसम्भवा । अन्तर्वेदी प्रतिष्ठाना आवन्त्याश्च गुरूत्तमा ॥ गौडा शाल्वोद्भवा सौरा मागधा केरलास्तथा । कोसलाश्च दशार्णाश्च गुरव सप्तमध्यमा ॥ कर्णाटनर्मदारेवाकच्छातीरोद्भवा स्तथा । कालिङ्गाश्च कम्बलाश्च काम्बोजाश्चाऽधमा मता ॥ मध्यदेशसमुद्भूत. शान्त सर्वगुणैर्युत । पुत्रदारैश्च सम्पन्नोगुरुरागमसम्मत ॥ मध्यदेशसमुद्भूत इति श्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् ॥ शाक्ते शाक्तो गुरु शस्त शैवे शैवो गुरु मत । वैष्णवे वैष्णव सौरे सौरो गुरु रुदाहृत ॥ गाणपे गाणपश्चैव कौल सर्वत्र सद्गुरु ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ रोगग्रस्तो यथा वैद्य परोरोगचिकित्सक. । तथा गुरु र्मुमुक्षोर्मे गृहस्थो य विडम्बनेति श्रीदेवीभागवतम् ॥ विशेषस्तन्त्रसारादू ज्ञेय ॥ शिष्येण सद्गुरो निन्दादिकं न श्रोतव्यं तत्रप्रमाणमाह । गुरो र्यत्र परीवादो निन्दावापि प्रवर्त्तते । कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोन्यत इति ॥ अत्र निन्दापरीवादयो सदसद्दोषविषयकत्वेन भेदोबोध्य ॥ द्विमात्रे । दीर्घे ॥ दीर्घस्वरो बिन्दुयुतो विसर्गी संयुक्तपूर्वश्च गुरु द्विमात्र । पादान्तगामी तु गुरुर्लघुर्वा वर्णो विकल्पेन गुरु र्नियुक्त ॥ बृहस्पतौ । सुराचार्ये ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कपिकच्छ्वा

म् ॥ त्रि । गम्भीरार्थे ॥ वलवति ॥ पूज्ये ॥ महति ॥ दुर्ज्जरे ॥ अलघौ ॥ गृणाति उपदिशतिधर्मादि । गॄ शब्दे । गिरत्यज्ञानं वा । गॄ निगरणे । कृग्रोरुच्चेतिकु । उत्वान्तादेश ॥

गुरुक्रम । पु । इतिह । पारम्पर्योपदेशे ॥ इतिहलायुध ॥

गुरुशास्त्रम् । न । आचार्यवेश्मनि ॥ धनुर्मीनराश्योः ॥

गुरुम । पु । गौरसर्षपे ॥ त्रि । गुरुह न्तरि ॥

गुरुफलकः । पुं । तिलमयूरे ॥ इतित्रिकाण्डशेष. ॥

गुरुतर' । त्रि । गरीयसि॥सारवत्तरे॥

गुरुतल्पगः । पुं । विमातृगन्तरि ॥

गुरुता । स्त्री । गुरुत्वे ॥ भावेतल् ॥

गुरुताल' । पु । तालविशेषे ॥ यथा । एक एव गुरुर्यत्र गुरुतालः स कथ्यते । अपर नियमविनेति ॥

गुरुत्वम् । न । महत्वे ॥ पतनप्रतियोगिनिगुणे । आद्यपतनासमवायिकारणे । अलघुतायाम् । यथा । अतीन्द्रियंगुरुत्वं स्यात् पृथिव्यादिद्वयेतु तत् । अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्येनित्यमुदाहृतम् ॥ तदेवासमवायि स्यात् पतनाख्येतु कर्मणि ॥ इतिभाषा परिच्छेद ॥ गुरोर्भाव । तस्यभावस्त्वतलाविितित्व । त्वान्तक्लीवम् ॥ पिण्डपुष्टौ ॥

गुरुदैवतम् । न । पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि । गुरुतत्परे ॥ गुरुर्दैवत यस्य ॥

गुरुपत्रम् । न । रङ्गे ॥

गुरुपत्रा । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥

गुरुभारिकम् । न । लघुपाके ॥

गुरुमर्दल । पु । डिण्डिमवाद्ये ॥

गुरुरत्नम् । न । पुष्परागमणौ ॥

गुरुवर्षांग्र. । पु । निम्पाके । कागदीनींबू इतिभाषा ॥

गुरुवर्त्ती । त्रि । गुरुशुश्रूषके ॥

गुरुवासी । पुं । नैष्ठिकब्रह्मचारिणि ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीना मूर्द्ध रेतसाम् । स्मृतं स्थानन्तु यत्तेषां तदेवगुरुवासिनाम् ॥

गुरुशिंशपा । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥

गुरुशुश्रूषा । पु । विद्यादातु सेवायाम् ॥ यथाहभगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेनवा । तुष्येय सर्वभूतात्मागुरुशुश्रूषयायथेति ॥

गुरुसारा । पु । शिंशपायाम् ॥

गुरुस्कन्ध । पु । श्लेष्मवृक्षे ॥

गुरुहा । पु । गुरुघ्ने । नरकीलके ॥

गुरूपदिष्टः । त्रि । शास्त्रीये ॥

गुर्ज्जर । पु । देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे ॥

पुम्भूम्नि ॥

गुर्ज्जरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ रीतिभेदे ॥ गुर्जरदेशवनितायाम् ॥ वसतिरतिपतिर्गुर्जरीणा कुचेषु ॥

गुर्वादित्य । पुं । योगविशेषे । सूर्यजीवयोरेकराशिस्थितौ ॥

गुर्विणी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ गुरुर्दुर्जरो लघुर्वा गर्भोऽस्त्यस्याः । व्रीह्यादित्वात् इनि । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्नगुण ॥ यद्वा । गर्वति । गर्वगतौ । गर्वेरतउन्नेतीनन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

गुर्वी । स्त्री । गुर्विण्याम् । गर्भवत्याम् ॥ नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वीप्रसववेदनाम् ॥ गुरुपत्न्याम् ॥ गुरुत्वयुक्तायाम् ॥

गुल' । पु । ऐक्षवे । गुडे ॥

गुलञ्चकन्द । पु । गुच्छालुकन्दे । निघण्टिकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुला । स्त्री । सुचीवृक्षे । भूचर इति भाषा ॥

गुलिका । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ गोली इतिभाषाप्रसिद्धे आधेयास्त्रप्रक्षेप्य वस्तुनि ॥ गुडयुक्तकुष्माण्डव्यञ्जन विशेषे ॥ घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् क्षीरमरिचै रिमान् सुगुलिका विदुः ॥

रोगविशेषे ॥

गुली । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ सीतला इति भाषा प्रसिद्धे रोगे ॥

गुलुच्छ । पु । गुच्छे । स्तबके ॥ पशुजङ्घायाम् । गुलुछु इति पर्वतीय भाषा ॥ गुच्छशब्दार्थेषु । गुत्सो गुच्छो गुलुच्छवदिति द्विरूपकोषात् ॥

गुलुञ्छ । पु । गुच्छे ॥

गुल्फ । पु । घुटिकायाम् । पादग्रन्थौ । टकुना इति भाषा ॥ गलति गलते वा । गलअदने । कलिगलिभ्याफगस्योच्चेतिफक् प्रत्यय । अतउत्त्वञ्च ॥

गुल्म । पु । सत्त्वप्रधानपुरुषाधिष्ठितेरक्षिपुरुषसमूहे ॥ त्रिषुसेनामुखेषु ॥ तत्र इभा ९ रथा ९ अश्वा २७ पदातय ४५ । समुदायेन ९० । एततपरिमाणविशिष्टासेना गुल्म इत्यर्थ ॥ सैन्यरक्षणे ॥ पट्टपभेदे ॥ रक्षार्थं सैन्यस्थाने ॥ अप्रकाण्ड-स्तम्बे । स्तम्बे । लताप्रतानादौ । तृणसमूहे । एकमूला सङ्घा जाता शरेक्षुप्रभृतयो गुल्मा ॥ प्लीहरोगे ॥ वायुगोला इति प्रसिद्धरोगे ॥ यथा । दुष्टा वातादयो ऽत्यर्थं मिथ्याहारविहारत । कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्मं कोष्ठान्तर्ग्रन्थिरूपिणम् ॥

तस्य पञ्चविध स्थान पार्श्वहृन्नाभिव स्तयः ॥ हृन्नाभ्योरन्तरे ग्रन्थिः सञ्चारी यदिवा चल । हत्त श्चयापचय वाम् स गुल्मइतिकीर्त्तित ॥ स व्यस्तैर्जायते दोषैः समस्तै रपिचोच्छ्रिते । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापरइति ॥ गुल्यतेऽस्मात् । भीमादयोपादाने इतिसाधु ॥ यद्वा । गुल्यते गुडतिवा । गुडवेष्टने रक्षणे वा । बाहुलकात मक् । डलयो रैकत्वञ्च ॥

गुल्मकेतु । पु । अम्लवेतसे ॥

गुल्ममूलम् । न । आर्द्रके ॥

गुल्मवल्ली । स्त्री । सोमलतायाम् ॥

गुल्मी । त्रि । गुल्मवति । गुल्मविशिष्टे ॥

गुल्मिनी । स्त्री । त्रपुषीद्राक्षाताम्बूल्यादिरूपायां प्रतानिन्यां लतायाम् । समाखलतायाम् । उलपे ॥ गुल्मः प्रतानोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनाविती नि । ङीप् ॥

गुल्मी । स्त्री । आमलक्याम् ॥ लवल्याम् ॥ एलायाम् ॥ वस्त्रवेश्मे । पटौकसि ॥ वन्याम् ॥ गृध्रनखीवृक्षे । गुडकाँ आली इतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥

गुल्य. । पु । मधुरे । स्वादौ ॥

गुवाकः । पु । सुपारी इतिप्रसिद्धे वृक्षे । घोण्टायाम् । पूगे । क्रमुके ॥ गुवत्यनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । पिनाकादयश्चेति साधु ॥

गुहः । पु । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ अश्वे । घोटके ॥ शृङ्गबेरपुरवासिनि निषादाधिपतौ श्रीरामसखे ॥ गूहति रक्षति सेनाम् । गुहूसंवरणे । इगुपधेतिक ॥ विष्णौ ॥ गूहते संवृणोति स्वरूपादीनिमाययेतियोगात् ॥

गुहषष्ठी । स्त्री । मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्याम् ॥

गुहा । स्त्री । सिंहपुच्छीलतायाम् ॥ गर्त्ते ॥ अकृत्रिमेऽद्रिविवरे । पर्वतान्तरावकाशे । देवखाते । बिले । गुफा डुार इतिचभाषा ॥ कप्रत्ययान्ताट्टाप् ॥ भिदायङ् वा ॥ गूढा अस्यां ज्ञानज्ञेयज्ञातृपदार्था. इतिव्याख्यानात् विदुषांबुद्धौ ॥ हृदये हृदाकाशे ॥ अज्ञाने ॥

गुहाचर । त्रि । बुद्धावुपलभ्यमाने ॥ गुहायाचरति । चरेष्ट. ॥

गुहाशय । पु । मूषिके ॥ सिंहादिषु ॥ सिंहव्याघ्रवृका ऋक्षतरक्षुद्वीपिनस्तथा । बभ्रुजम्बुकमार्जारा इत्याद्याः स्युः गुहाशयाः ॥ गुहाशया वातहारा गुरूष्णा मधुराश्च ते । स्निग्धा बल्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारि

णाम् ॥ विष्णौ । परमात्मनि ॥ प्रत्यु
त्थानप्रश्रयणाभिवादन विधीयते सा
धु मिथ सुमध्यमे । प्रायै परस्मै
पुरुषाय चेतसा गुहाशयायैव नदे
हमानिने ॥ गुहाया शेते । शीङ्० ।
अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

गुहाहित । त्रि । बुद्धिस्थे । गुहायामा
हित ॥

गुहिलम् । न । धने ॥ वने ॥ गूहति
गूहते वा । गुहू० । गुपादिभ्य किदि
तीलच् ॥

गुहेर । पु । गोप्तरि ॥ लौहकारे ॥
गूहति गूहते वा । गुहू० । मूलेराद
यश्चेत्येरक् ॥

गुह्य । पु । कमठे ॥ दम्भे ॥ परमात्म
नि । विष्णौ ॥ रहस्योपनिषद्वेद्यत्वा
त् गुहाया बुद्धौ हृदयाकाशे वा नि
हित इति वा गुह्य । गुहामर्हति
। दण्डादिभ्यश्चेतियत् ॥ न । रहसि ॥
उपस्थे । भगलिङ्गयो ॥ गुदे ॥ त्रि ।
रहस्ये । गोप्ये । यस्मै कस्मै चिदवक्त
मनर्हे ॥ निर्जने ॥ गुहानिवासिनि ॥
गूहनम् गुह्यते वा । गुहू० । प्रसिद्ध
त्वीतिक्यप् ॥

गुह्यक । पु । देवयोनिविशेषे । कुबे
रनिधिरक्षके मणिभद्रादौ ॥ गूह
ति निधिरक्षति । गुहू० । ण्वुल् ।
पृषोदरादित्वाद्यगागम ॥ निधि रक्ष
न्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुह्यकसञ्ज्ञका इति
व्याडि ॥ यद्वा । गुह्यं कुत्सितकायास
। कैशब्दे । आतइतिक ॥ गुह्यगोपनी
य क सुख यस्य ति वा । अनयो पञ्च
यो प्रसिद्धिः गुह्यिभ्योवेतिकाशिको
क्तो क्यप् ॥ गूंझा इति प्रसिद्धे पक्वान्ने ।
तस्य प्रकार । समितां सर्पिषा भृष्टां
सिताद्राक्षादिसम्भृताम् । एलालवङ्ग
कर्पूरमरीचपरिवासिताम् ॥ क्षिप्
त्वान्यसमितालम्बपुटे वेष्टयेद्धृते प
चेत् । तत खण्डेन्यसेत् पक्वे गुह्य
कोऽय मुदाहृत ॥ गुह्यको बृंहणो
हृद्यो हृष्य पित्तानिलापह । मधु
रोऽतिगुरु पाके किञ्चित् सन्धान
कृत्सर ॥

गुह्यकलोक । पु । पिशाचलोकादुप
रि गन्धर्वलोकादधो वर्त्तमाने भुवने ॥

गुह्यकाली । स्त्री । देवीविशेषे ॥ ने
पालस्थेतत्स्थाने ॥

गुह्यकेश्वर । पु । मनुष्यधर्मणि । कुबे
रे ॥ गुह्यकायन्तीतिगुह्यका । तेषा
मीश्वर ॥

गुह्यगुरु । पु । शिवे ॥

गुह्यदीपक । पु । खद्योते ॥

गुह्यनिष्यन्द । पु । मूत्रे ॥

गुह्यपुष्प । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥

गुह्यभाषितम् । न । मन्त्रे ॥ गुह्यमाख्यं ॥ गुह्यमनलं भाषितञ्च ॥

गुह्यबीजः । पु । भूतृणे ॥

गुह्याष्टकम् । न । भारभूत्यादिषु ॥ तेच यथा । भारभूत्याषाढिडिण्डिखा ऽऽम्रातकपुष्करा । प्रभासनैमिषे ऽके तिगुह्याष्टकमिहोच्यते ॥ इति म मेन्द्रसंहिता ॥

गूः । स्त्री । मले । विष्ठायाम् ॥ गच्छति । गम्° । क्विप् । गमः क्वौ । इति वार्त्तिकेन मलोपो ऽकारस्य ऊकारादेशः ॥

गूढम् । न । रहसि ॥ गुह्ये ॥ त्रि । अप्रकटे । गुप्ते । संवृते ॥ प्रच्छन्ने । कुर्विमेचने ॥ गुह्यते स्म । गुह्° । क्तः । यस्यविभाषेतीडभावः ॥

गूढजः । पु । गूढोत्पन्नपुत्रे ॥

गूढनीडः । पु । खञ्जनखगे ॥

गूढपत्रः । पु । करीरे ॥ अङ्कोठे ॥

गूढपथः । पु । अन्तःकरणे ॥ गुप्तवर्त्मनि ॥

गूढपात् । पु । सर्पे ॥ गूढा पादा अस्य । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । गूढं पादयति । पदगतौ । ण्यन्तात् क्विप् ॥

गूढपादः । पु । सर्पे ॥ गूढा सन्तता पादा अस्य । पादाभावा अपि शिशवे दृश्यन्ते दे च विंशती इत्यागमः ॥

गूढपुरुषः । पु । प्रणिधौ । राजचारे ॥ गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥

गूढपुष्पकः । पुं । अश्वत्थपादपे ॥

गूढफलः । पु । बदरे ॥

गूढमार्गः । पु । भूमध्यमार्गे । सुरङ्गायाम् । सुरङ्ग इति भाषा ॥ गूढश्चासौ मार्गश्च ॥

गूढमैथुनः । पु । काके ॥ गूढं मैथुनमस्य ॥

गूढवर्चाः । पु । दर्दुरे ॥ गूढं वर्चोऽस्य ॥

गूढवल्लिका । स्त्री । अङ्कोठवृक्षे ॥

गूढसाक्षी । त्रि । योऽर्थिना गूढतया प्रत्यर्थिवचनं श्रावितः सः ॥ तथाच नारदः । अर्थिना स्वार्थसिद्ध्यर्थं प्रत्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते तदा गूढो गूढसाक्षी स उच्यते । इति ॥

गूढाङ्गः । पुं । कच्छपे ॥

गूढाङ्घ्रिः । पु । सर्पे ॥

गूढोत्पन्नः । पु । पुत्रविशेषे ॥ यथा । उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत कस्य सः । स गृहे गूढउत्पन्नस्तस्य स्यात् यस्यतल्पजः ॥

गूथः । पु । न । मले । मकृति ॥ गूयते । गु पुरीषोत्सर्गे वा । तिथपृष्ठगूथेतिसाधु ॥

गूथकः । पु । ग्रामस्थे । कुक्कुटे । गुये सालिक इति गौड़भाषा ॥ सि

द्रे खगे ॥

गूनः । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । हन्ने ॥ गूयते स्म । गू० । क्तः । दुग्वोर्दीर्घश्चेति नत्वम् ॥

गूरणम् । न । उद्यमे ॥

गूवाकः । पु । क्रमुके । गुवाके ॥ गुवन्त्यनेन । गु० । पिना० साधु ॥

गूषणा । स्त्री । मेचके । मयूरपिच्छचक्र ॥

गृञ्जन । पु । लसुन इति प्रसिद्धे रसोनके ॥ रक्तलशुने ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ न । विषदिग्धपशोर्मांसे ॥ सालगम इति प्रसिद्धे कन्दे । शिखिमूले । वर्त्तुले । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनः पित्तलो ग्राही तीक्ष्णोष्णो रोगनाशनः । गन्धाकृतिरसैस्तुल्य स्सूक्ष्म मात्र पलाण्डुना ॥ गृञ्ज्यते भक्ष्यत्वेन कथ्यते रोगेषु । गृजिशब्दे । कर्मणिल्युट् ॥

गृडीव । पु । लोपाके । पृथुशृगाले । बड़ा मोटा सियार इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

गृत्सः । पु । कन्दर्पे ॥ गृध्यति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । गृधिपण्योर्दकौ चेति स । धातोर्दान्तादेश ॥

गृत्समद । पु । ऋषिविशेष ॥

गृधि । स्त्री । मत्स्यभिलाषे ॥

गृधु । पुं । कामदेवे ॥ गृध्यति । गृधु० । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः-ति कुः ॥

गृध्नु । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशील । गृधु० । त्रसिगृधिधृषीति क्नुः । नेड्वशि कृतीतीट्निषेध ॥

गृध्नुता । स्त्री । लुब्धत्वे । रागे । सङ्गे ॥

गृध्र । पु । दाक्षाय्ये । वज्रतुण्डे । परमांसभक्षणाभिकाङ्क्षिणि खगे । गीध इति भाषा ॥ आसन्नमृत्यो र्निपतन्ति गृध्राद्यो मूर्द्धि गृहोर्द्धभागे ॥ त्रि । लुब्धके ॥ गृध्यति । गृधु० । सुसूधागृधिभ्य क्रन् ॥

गृध्रकूट । पु । मगधदेशस्थसीमाशैले ॥

गृध्रनखी । स्त्री । कोलिवृक्षे । बदरीम् ॥ कालियाकड़ा इति गौड़भाषाप्रसिद्धे कुब्जकवृक्षे ॥ छिन्नायाम् । हींस इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूम्रपत्रावृक्षे ॥

गृध्रराज । पु । जटायुपक्षिणि ॥

गृध्रसी । स्त्री । ऊरुसन्धौ वातरोगविशेषे ॥ स० यथा । स्फिक्पायूरुकटिपृष्ठजानुजङ्घापद क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥ वाताद्वातकफात्तन्द्रागौरवाऽरोचकान्विता । इति ॥ गृध्रमपि स्यति । षो अन्तकर्मणि । आतइति कः । गौरा-

दिश्याम् ङीष् ॥

गृहि । स्त्री । सङ्कुतप्रसृतायां गवि ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ बदरायामोषधौ ॥ काश्मर्याम् ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । क्विप् । पृषोदरादिः ॥ सङ्कुतप्रसृतायाम् ॥ अतएव गृष्ट्यास्तुल्यत्वेपि गृष्ट्यादिभ्यश्चेत्यत्र पुनर्ग्रहणकृतम् ॥

गृहम् । न । इष्टकादिरचिते वासस्थाने । गेहे । उदवसिते । वेश्मनि । घर इति भाषा ॥ गृह्णाति धान्यादिकम् । ग्रह० । गेहेक. ॥ यद्वा । गृहू ग्रहणे । गर्हते । इगुपधेतिक. ॥ कलत्रे । भार्यायाम् । दारपरिग्रहश्चाश्रमे श्रौतस्मार्तयोरन्यतराग्निनिषेविते सर्वकर्मसम्पादके त्रिवर्गकारणे ॥ न गृहं गृहमित्याहु गृहिणी गृहमुच्यते । तया हि सहित. सर्वान् पुरुषार्थान् समश्नुते ॥ नामनि ॥ भवने । राशौ ॥ चतुर्थभवने ॥ गृह्णाति पुरुषं यस्माद्गृहं तेन प्रकीर्त्तितम् ॥ अत्राहव्यास । न गृहं बन्धनागारं बन्धनेन च कारणम् । मनसा यो विनिर्मुक्तो गृहस्थोपि विमुच्यत इति ॥ नहि जड गृहं पुरुष बध्नाति नचान्यद्बन्धने कारणमस्ति किन्तु मनस आसक्तिमात्रं कारणं तां विहाय संसारं कुर्वाणो मुच्यत एवेत्यर्थ ॥

गृहा. । पुभूम्नि । कलत्रे । दारेषु ॥ तात्स्थ्यात् । भवतिहि तात्स्थ्यात्ताच्छब्द्यम् । अन्या क्रोशन्तीत्यादै। अन्यशब्देन पुरुषाश्रयिण्यपदिश्यन्ते । एवञ्च गृहशब्दो वेश्मनि मुख्यो दारेषुत्वौपचारिक. । अचेदमवधेयम् । गृहशब्दोयमर्द्धर्चादित्वादुभयलिङ्ग । तत्र नपुंसकलिङ्गोऽभिधेयवचन. । पुंलिङ्गस्तु बहुवचनान्त एवेति ॥

गृहकच्छप. । पु । पेषणशिलायाम् ॥

गृहकन्या । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् ॥

गृहकपोत. । पु । प्रासादकुक्कुटे । भित्तीकपोते । पारावते ॥

गृहकर्त्ता । पु । धूसरेऽतिकृष्णचटके । धान्यभक्षके ॥

गृहकारक । पु । घरामी राज इतिच प्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । प्रतिमाघटकादेव कन्यायां नाभितश्च । सूत्रकारस्य सम्भूति सोपानगृहकारक इति पराशरपद्धति ॥

गृहकारी । पु । कुम्हारी इतिभाषाप्रसिद्धे कीटे ॥

गृहकूलक. । पु । चिचिण्डाख्यशाके ॥

गृहगोधा । स्त्री । विशम्बरायाम् । प-

ल्लिकायाम। छिपकली बिस्तुय्याइति भाषा ॥

गृहगोधिका । स्त्री । मुषल्याम् । गृह गोधायाम् ॥ अल्पागोधा । अल्पार्थे कम् । गृहस्यगोधिका ॥

गृहगोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृहजात । पुं । दास्यामुत्पन्ने दासविशेषे ॥

गृहणी । स्त्री । काञ्जिके ॥

गृहतटी । स्त्री । वीथ्याम् ॥ इतिहारावली ॥

गृहद्रुम । पु । मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

गृहधूप । पु । गेहधूमे ॥

गृहनाशन: । पुं । वनकपोते । चित्रकाष्ठे । घुघुती पिण्डुकिया इतिचभाषा ॥

गृहनीड । पु । चटके ॥

गृहपङ्क्ति । स्त्री । एकजनावासपङ्क्तौ । जिसे अववारिक कहते ॥

गृहपति । पु । गृहस्थे ॥ सत्रिणि । सदान्नदानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ मन्त्रिविशेषे ॥ धर्मे ॥ गृहस्यपति ॥ स्त्री । गृहपत्न्याम् ॥ विभाषासपूर्वस्येतिपाक्षिकीनन्ताभाव ॥

गृहपाश । पु । मुनि ॥ गृहपाशेयति । पाशरज्जवो । कर्मण्यण् ॥

गृहपोतक । पु । वास्तौ । हवेली घर इति चभाषा ॥ इतिशब्दरत्ना-वली ॥

गृहप्रवेश । पुं । गृहान्तर्गमने ॥

गृहबभ्रु । पु । गेहनकुले ॥

गृहबलिप्रिय: । पु । बकपक्षिणि ॥

गृहबलिभुक् । पुं । चटके ॥ काके ॥ बके ॥

गृहभूमि । स्त्री । वास्तौ । वेश्मभुवि ॥

गृहमणि । पु । दीपे ॥

गृहमाचिका । स्त्री । चर्मचट्याम् । अजिनपत्रायाम् । चाम चिरय्या इति भाषा ॥

गृहमृग: । पुं । कुकुरे ॥

गृहमेधी । पु । कृतदारपरिग्रहे । गृहस्थे ॥ गृहै दारै र्मेधते सङ्गच्छते । मेधृसङ्गमेच । सुप्यजातौणिनि ॥

गृहमेधिनी । स्त्री । सात्त्विकायांबुद्धौ ॥ गृहस्थपत्न्याम् ॥

गृहमेधीयम् । न । गृहमेध्ये ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतिछ: ॥

गृहमेधीय । पु । गृहाश्रमविहितेकर्म्मादौ ॥

गृहमेध्यम् । न । गृहमेधीये ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतियत् ॥

गृहयाय्य । पु । गृहस्वामिनि ॥ गृहयतेर्गृहयति । श्रुदृच्चिस्पृहिगृहिभ्य आय्य: ॥

गृहयालुः । पु । गृहीतरि । ग्रहणशीले ॥ गृह्यते तच्छील । गृह॰यु॰ । स्पृहिगृहिपतीत्यालुच् । अयामन्तेतिणेरयादेश ॥

गृहवाटिका । स्त्री । गृहान्तिककुलारामे ॥

गृहसंवेशक । पु । गृहसन्निवेशोपदेशके । वास्तुविद्योपजीविनि ॥

गृहस्थ । पु । गृहिणि । गृहपतै । ज्येष्ठाश्रमिणि । द्वितीयाश्रमिणि ॥ न्यायार्जितधन स्तत्व ज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रिय. । श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपिविमुच्यते ॥ गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् कृतदारपरिग्रहोगृहस्थ । गृहेतिष्ठति । ष्ठा॰ । सुपिस्थइतिक. ॥

गृहस्थूणम् । न । गृहस्तम्भे ॥ गृहस्य स्थूणा ॥

गृहाक्ष । पु । वातायने ॥

गृहागत. । पु । अतिथै ॥ त्रि । गेहमायाते ॥

गृहाधिप । पु । गृहस्थे ॥

गृहाम्लम् । न । काञ्जिके ॥

गृहायनिक । पु । गृहिणि ॥

गृहाराम । पु । निष्कुटे । गृहोपवने ॥ गृहस्यआराम ॥

गृहाक्षिका । स्त्री । मकुलकायाम् । गृहगोधिकायाम् ॥

गृहावग्रहणी । स्त्री । देहल्याम् ॥ गृहमवगृह्यतेऽनया । ग्रहउपादाने । करणे ल्युट् ॥

गृहाश्रया । स्त्री । ताम्बूल्याम् । नागवल्ल्याम् । पानकी बेल इतिभाषा ॥

गृहाश्मा । पु । मेषशृङ्गिकायाम् । सिल इतिभाषा ॥

गृहासक्त । पु । गृध्रके ॥ त्रि । गृहेआसक्तिविशिष्टे ॥

गृहिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इनिमत्वर्थीय । ङीप् । गेहकर्मकुशलायाम् ॥

गृही । पु । गृहस्थे ॥ गृहा दारा सन्त्यस्य । इनि ॥

गृहीत । त्रि । स्वीकृते ॥ज्ञाते ॥ प्राप्ते ॥ धृते ॥ गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

गृहीतदिक् । त्रि । पलायिते । तिरोहिते ॥

गृहीति । स्त्री । ग्रहणे ॥

गृहीती । स्त्री । गृहीतवति ॥ गृहीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनि ॥

गृहेनर्दी । पु । गेहेशूरे ॥

गृहेश । पु । गृहपतै ॥

गृहोक्षिका । स्त्री । पल्याम् ॥

गृह्यः । पु । गृहासक्तमृगपक्षिणोः ॥ गृह्यते । गृह० । पदास्वैरीतिक्यप् ॥ न । मलवर्त्मनि । गुदे ॥ ग्रन्थप्रभेदे । गृह्यसूत्रे ॥ त्रि । अस्वैरिणि ॥ पक्षे ॥ गृह० । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥ गृहेभवो वा । यत् ॥

गृह्यक । पु । छेके । गृहासक्तपक्षिमृगयोः ॥ त्रि । निघ्ने । आयत्ते ॥ क्य बन्तात् स्वार्थे ऽनुकम्पायां वाकन् ॥

गृह्या । स्त्री । शाखापुरे ॥ इतिमेदिनी । टाप् ॥

गेन्दु । पु । } कन्दुके । गेंद इतिभाषा ॥ गे गमने इन्दुरिव ॥ गे इन्दुरिव प्रतिकृतिर्वा । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पृषोदरादित्वाद्दीर्घः ॥
गेन्दुक । पु ।
गेन्दूक । पु ।

गेयम् । न । गीते ॥ यथा । गेयगीतानामसहस्रम् ॥ त्रि । गातव्ये ॥ गायने ॥ अर्हेकृत्यतृचश्चेति योग्यतायामचोयत् । ईद्यति । गुण ॥ गायति । गैशब्दे । भव्यगेयेति कर्त्तरिवायत् । गीयते इतिवा ॥

गेष्ण । पु । पर्वणि ॥

गेष्णु । पु । गायने ॥ नटे ॥ गायति । गै० । गादाभ्यामिष्णुच् ॥ सामगानकर्त्तरि ॥

गेहम् । न । उदवसिते । गृहे ॥ गेन गणेशेन ईह्यते काम्यते । ईह० । कर्मणि घञ् ॥ गोगणेशो गन्धर्वो वा ईह ईप्सितोऽस्मिन् वा ॥

गेहधूप । पु । अपराजितधूपे ॥ यथा । मयूरपिच्छं निम्बस्यपत्राणि बृहतीफलम् । मरिचं हिङ्गु मांसी च बीजं कर्पाससम्भवम् ॥ छागरोमा ऽहिनिर्मोको विष्ठा वैडालिकी तथा । गजदन्तस्य तच्चूर्णं किञ्चिद्घृतविमिश्रितम् ॥ गेहेषु धूपनं दत्त सर्वान् बालग्रहान् जयेत् । पिशाचान् राक्षसान् हत्वा सर्वज्वरहरं भवेदिति॥

गेही । पु । गृहिणि ॥

गेहेनर्दी । पु । कापुरुषे । पिण्डीशूरे॥

गेहेशूर । पु । गेहेनर्दिनि ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

गैरिकम् । न । रक्तधातौ । गेरू इति भाषा ॥ गैरिकं रक्तधातुः स्याद्गैरेयं गिरिजन्तथा । सुवर्णगैरिकं त्वन्यत् ततो रक्ततरं हि तत् ॥ गैरिकद्वितयं स्निग्धं मधुरं तुवरं हिमम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥ स्वर्णे ॥ गिरौ भवम् ॥ अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

गैरिकाक्ष । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥

गैरी । स्त्री । बाह्लिकोद्भवे ॥

गैरेयम् । न । शिलाजतुनि ॥ गिरौ भव

वम् । नवादिश्चेतिङक् ॥

गो. । पु । बलीवर्दे । अनडुहि ॥ स्वर्गे । रश्मौ ॥ कुलिशे । वज्रे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ गोमेधयज्ञे ॥ ऋषभनामौषधे ॥ स्त्री । सौरभेय्याम् । अर्जुन्याम् । उस्रायाम् ॥ गोमांसगुरु सुस्निग्धं पित्तश्लेष्मविवर्द्धनम् । बृंहणं वातहृद्बल्यं अपथ्यं पीनसप्रणुत् ॥ चक्षुषि ॥ वाणे ॥ दिशि ॥ मातरि ॥ वाचि ॥ भूमौ ॥ वृषराशौ ॥ नवाङ्के ॥ गच्छति गम्यते वा ऽनेन वा । गम्॰ । गमेर्डोः ॥

गाव । पुभूम्नि । उदके । जले ॥

गोकण्टक । पु । गोक्षुरके ॥ स्थपुटे । विषमोन्नते ॥ गोक्षुरे स्थपुटीकृते इति हेमचन्द्रः ॥ गवां खुरे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ गोर्भूमेः पृथिव्या वा कण्टकः ॥

गोकर्ण । पुं । अश्वतरे ॥ सर्पे ॥ गौः कर्णोयस्य । गोश्चक्षुः चक्षुः परत्वात् गोकर्णः सर्पः ॥ सारङ्गे । मृगविशेषे ॥ गोरिवकर्णोयस्य ॥ गणदेवताविशेषे ॥ अङ्गुष्ठानामिकोन्माने । अनामिकायुक्तविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ गोः कर्णइव ॥ शिवलिङ्गविशेषे ॥ यथा । महाबलस्य गोकर्णेत्रिषभद्रार्चचलिङ्गकेच्छागम. । गोकर्णे भद्रकर्णीत्यादि-तिदेवीगीता ॥

गोकर्णी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ गो. कर्णइव । गौ. कर्णोयस्या वा ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोकिराटिका । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

गोकिराटी । स्त्री । सारिकाख्यखगे ॥

गोकिल. । पु । मुसले ॥ हले ॥

गोकील' । पु । मुषले ॥ लाङ्गले ॥

गोकुलम् । न । गोसमूहे । गोधने ॥ गोस्थाने ॥ यथा । गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयोः । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च ॥ व्रजेप्रसिद्धेनन्दावासे ॥ समीकुलम् ॥

गोकुलिक. । पु । कैकरे । वक्रिते ॥ पङ्कस्थगव्युपेक्षके ॥

गोकृतम् । न । गोमये ॥ त्रि । गोभिः चरिते ॥

गोक्षुर' । पु । गोक्षुरके ॥ गोक्षुर. शीतल. स्वादुर्बलकृद्बस्तिशोधनः । मधुरो दीपनो वृष्यः पुष्टिदश्चाश्मरीहर ॥ प्रमेहश्वासकासार्शः कृच्छ्रहृद्रोगवातनुत् ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । गोर्गोर्वाक्षुर. ॥

गोक्षुरक. । पु । गोक्षुर इतिभाषायाम्

सिद्धार्थपत्रकषायाम् । स्वादुकण्टके ॥ गोर्गवां क्षुर: ॥ स्वार्थेकन् ॥

गोखुर । पु । गोक्षुरे ॥ न । गवांशफे ॥

गोगोयुगम् । न । गोद्वये ॥ द्वौगावौ । द्विरूवेगोयुगच् ॥

गोगोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गोष्ठजादय: स्थानादिषु पशुनामभ्य: ॥

गोग्रन्थि । पु । करीषे ॥ गोष्ठे ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥

गोघृतम् । न । गव्येघृते ॥ वर्षणे ॥

गोघ्न । पु । अतिथौ ॥ त्रि । गोघातके ॥

गोचर । पुं । इन्द्रियार्थे । रूपशब्दगन्धरसस्पर्शस्वरूपे ॥ प्रयुज्यतेहि । उपादानगोचरज्ञानमिति ॥ देशे । गवांअधिस्थाने । वने ॥ तथाचभारवि । उपारता: पश्चिमरात्रिगोचरादिति ॥ जन्मराश्यवधिग्रहचक्रस्यराशिषु ॥ गावइन्द्रियाणि चरन्त्यस्मिन् । गोचरसञ्चरेतिनिपातित ॥ त्रि । गोगामिनि ॥

गोचरफलम् । न । जन्मराशे सकाशात् ग्रहाणां सञ्चारवशेन शुभ शुभफले ॥ गोचरशुद्धिर्यथा । केतूपग्रहभौमजमन्दगतय: षष्ठत्रिसस्था शुभा अच्छ्राकावपि तेचतौच दशमौ चन्द्र पुन: सप्तम: । जीव: सप्तनवद्विपञ्चमगतो युग्मेषु सोमात्मज शुक्र: षड्दशसप्तवर्ज्जमितरे सर्वेष्युपान्ते शुभा इति ॥

गोचर्म्म । न । गोस्त्वचि ॥ परिमाणविशेषे ॥ सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्त्तनम् । दशतान्येव गोचर्म्म दत्वा स्वर्गे महीयतइति बृहस्पति: ॥ यत् किञ्चित् कुरुते पाप ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपिवा । अपि गोचर्म्ममात्रेण भूमिदानेन शुद्ध्यतीत्याचारे मिताक्षरा ॥

गोची । स्त्री । हिमालयपत्न्याम् ॥ गाव स्तुतिरूपा श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिसम्बन्धिनी महादेवविषयिणी वाच अञ्चति पूजयति यद्वा गच्छति प्राप्नोति तात्पर्यरूपेण शृणोति । अञ्चु० । क्विप् । ङीप् ॥

गोछाग । पु । भूकदम्बे । कोकशिमा इति गौडभाषा ॥

गोजर: । पु । वृद्धवलीवर्द्दे ॥

गोजलम् । न । गोमूत्रे ॥

गोजा । स्त्री । गोलोमिकायाम् ॥ पृथिव्यां व्रीहियवादिरूपेणोत्पन्नायाम् ॥ गोषु जायते । जनी० । जनसनेति विट् । विड्वनोरित्यात्वम् ॥

गोजागरिक । पु । भव्यकारके ॥ न । मङ्गले ॥

गोजापर्णी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । दुग्धफेनीवृक्षे । शब्दकेतुघ्न्याम् ॥ गोजिह्वा । स्त्री । दार्विकायाम् । गोजियालता दारियाशाक इतिचगौडभाषा ॥ गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफपित्तनुत् । हृद्याप्रमेहकासास्रव्रणज्वरहरी लघु ॥ कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा स्मृता ॥ पत्रशाकस्य तु गुणाः । गोजिह्वा कुष्ठमेहास्रकृच्छ्रज्वरहरी लघु ॥ गोजिह्वेव ॥

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥ गोजिह्वेव । कन ॥

गोडिम्ब । पु । शृगालजम्ब्वाम् ॥

गोडुम्ब । पु । शीर्षद्वन्ते । तरमूज इति भाषा ॥

गोडुम्बा । स्त्री । गवादन्याम् । चित्राख्यकर्कट्याम् । गोमुक इतिगौडभाषा ॥ गांभुवं तुम्बति । तुम्बिअर्दने । मूलक । पृषोदरादि. ॥

गोडुम्बिका । स्त्री । गोडुम्बायाम् ॥

गोणी । स्त्री । धान्याधारे गूण इतिभाषाप्रसिद्धे आवपने ॥ गोणशब्दादावपनेर्थे जानपदकुण्डगोणेतिङीष् ॥ छिद्रवस्त्रे । शाण्याम् ॥ धान्यमानभेदे ॥ द्विशूर्पोमोणुदाहृता तामेव भारंजानीयादित्युक्तः ॥ द्रोणीपरिमाणमिति वैद्यकपरिभाषा ॥

गोणीतरी । स्त्री । ह्रस्वगोण्याम् ॥ ह्रस्वागोणी । कासूगोंणीभ्यांष्टरच् । षित्त्वात् ङीष् ॥

गोण्ड । पु । पामरजातौ ॥ वृद्धनाभौ । नाभिगुडके ॥ त्रि । दृढनाभिवति ॥ गो अण्ड इत्र ॥

गोतम । पु । ब्रह्मण्य पुत्रे गौतममुनौ ॥

गोतमान्वय । पु । शाक्यमुनौ ॥

गोतीर्थम् । न । गोष्ठे ॥

गोत्र । पु । अद्रौ । पर्वते ॥ न । आख्यायाम् । नामनि ॥ सम्भावनीयबोधे ॥ कानने ॥ क्षेत्रे ॥ वर्त्मनि ॥ छत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ पूर्वाचार्याणांमतेनाऽपत्ये ॥ कुले । अभिजने । ऋषिशब्दवाच्ये आदिपुरुषे स्वसन्तानसमाकारिणि ब्राह्मणरूपे ॥ क्षत्रियवैश्ययो रुपदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । शूद्रस्यातिदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देतेत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इतिचेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरितिनिर्णय.॥ क्षत्रियवैश्यशूद्राणा मतिदिष्टातिदिष्टगोत्रप्रवरम् अतएवैतेषांपुरोहितगोत्रप्रवरमित्यर्थः । तथाचाग्निपुराणे

वर्णसङ्करोपाख्याने । क्षत्रियवैश्यशूद्राणां गोत्रञ्च प्रवरादिकम् । तथा न्यवर्णसङ्कराणां येषां विप्राश्च याजकाइति ॥ गोत्राणितुचतुर्विंशति । तथाचमनुः । शाण्डिल्य काश्यपश्चैव वात्स्य सावर्णक स्तथा । भरद्वाजो गौतमश्च सौकालीन स्तथापरः ॥ कल्किष श्चाग्निवेश्यश्च कृष्णात्रेयव शिष्ठकौ । विश्वामित्र कुशिकश्च कौशिक श्चतथापरः ॥ घृतकौशिकमौ द्गल्यौ आलम्यानः पराशरः । सौपायन स्तथाऽत्रिश्च वासुकी रोहितस्तथा ॥ वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्य स्तथापरः । चतुर्विंशति गोत्राणां कथितापूर्वपण्डितैः ॥ अपिचमनुः । जमदग्नि भरद्वाजो विश्वामित्रात्रिगौतमाः । वशिष्ठकाश्यपागस्त्या मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानिगोत्राणिमन्वते । एतदुपलक्षण मन्येषामपि दर्शनात् । तथाच । सौकालीनकमौद्गल्यौ पराशरबृहस्पती । काश्यनोविष्णुकौशिकौ कात्यायनात्रेयकाण्वका ॥ कृष्णात्रेय साङ्कृतिश्च कौण्डिन्यो गर्गसञ्ज्ञकः । आङ्गिरसइति ख्यात अनादिकाख्यसञ्ज्ञितः ॥ अव्य जैमिनिरुद्दाख्या. शाण्डिल्यो वात्स्य एवच ॥ सावर्णोऽलम्यानवैयाघ्रपद्याश्च घृतकौशिक ॥ शक्तिः कात्यायनश्चैव वासुकीगौतम स्तथा । शुनक सौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्राणि मन्वते । सर्वेदिक्चत्वारिंशद्गोत्रा ॥ इतिवनञ्जयकूलधर्मप्रदीपः ॥ गूयते शब्द्यते स्वसन्तानप्रभवोऽनेन । गुङ्शब्दे । ष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्यादिनात्रो वा ॥ गां त्रायते वा । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गे इति कः ॥

गोत्रजः । त्रि । गोत्रोत्पन्ने ॥ सतु जन्मनामस्मृतिपर्यन्तसमशौदकभावात् पश्चाद्भवति ॥

गोत्रभिद् । पुं । इन्द्रे । शक्रे ॥ गोत्रान् गिरीन् भिनत्ति । भिदिर्० । 'सत् सूद्विषेति भिदे क्विप् ॥

गोत्रवृक्ष । पु । धन्वनवृक्षे ॥

गोत्रसम्भव । पु । पक्षिविशेषे ॥

गोत्रस्खलनम् । न । अन्यस्त्रीनाम ग्रहणे ॥ यथा । गोत्रस्खलने भ्रान्ति मानिनिजानीहि केवलां मेऽच । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति पाणिनीयइवेति ॥

गोत्रा । स्त्री । कौ । पृथिव्याम् ॥ गोत्राः शैला सन्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् ॥ गाः जलानि त्रायते वा । त्रैङ्० । कः ।

टाप् ॥ गव्यायाम् । गवांगणे ॥ गवां समूह । इनित्रकव्यश्चेति च ॥
गोद । पु । मस्तिष्के ॥ चि । गोप्रदे ॥ गां ददाति । इदाम्० । आतश्चेति कः ॥
गोदन्तम् । न । नटमण्डने । हरिताले ॥ पु । गोदन्ते ॥
गोदा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥
गोदानम् । न । व्रतविशेषे । केशान्ते ॥ गावः केशा दीयन्ते खण्ड्यन्तेऽस्मिन् । इदाम्० । कर्मणि ल्युट ॥
गोदारणम् । न । हले ॥ कुद्दाले ॥ गां भूमिं दारयति । दृविदारणे । ल्युट् ॥ गौर्भूमिर्दार्यतेऽनेन । करणेल्युड्वा ॥
गोदावरी । स्त्री । नदीविशेषे । गौतमसम्भवायाम् । ब्रह्माद्रिजातायाम् ॥
गोदुग्धम् । न । गोः क्षीरे ॥ अस्यगुणा । गव्यं दुग्धं विशेषेण मधुररसपाकयोः । शीतलं स्तन्यकृत् स्निग्ध वातपित्तास्रनाशनम् ॥ दोषधातुमलस्रोत किञ्चित् क्लेदकरं गुरु । जरासमस्तरोगाणां शान्तिकृत् सेवितं सदा ॥ * ॥ कृष्णाया गोर्भवं दुग्धं वातहारिगुणाधिकम् । पीताया हरते पित्तं तथा वात हरं भवेत् ॥ श्लेष्मलं गुरु शुक्लाया रक्ताचित्राच वातहृत् । बाखवत्सविवत्सानां गवां दुग्धं त्रिदोषहृत् ॥ वष्कयिण्या स्त्रिदोषघ्नं तर्पणं बलकृत् पयः । आङ्गलानूपशैलेषु चरन्तीनां यथोत्तरम् । पयो गुरुतरं स्नेहो यथाहारं प्रवर्त्तते ॥ अल्पतृणभक्षणाज्जातं क्षीरं गुरु कफप्रदम् । तत्तु बल्यं परं वृष्यं स्वस्थानां गुणदायकम् ॥ पलालतृणकार्पासबीजजं रोगिणो हितम् ॥ * ॥ अपिचाह राजनिर्घण्टः । गवां प्रत्यूषसि क्षीरं गुरुविष्टम्भि दुर्जरम् । तस्मा दभ्युदिते सूर्ये यामं यामार्द्धमेववा ॥ समुत्तार्य पयो ग्राह्यं तत पथ्यं दीपनं लघु । विवत्सावालवत्सानां पयो दोषलमीरितम् ॥ अस्तु वत्सैकवर्णायाध वलीकृष्णायोरपि । इत्याद्या माषपर्णाद्या ऊर्द्ध्वशृङ्गी च या भवेत् ॥ तासां गवां हितं क्षीरं शृतं वाऽशृतमेव वा । गवां सितानां वातघ्नं कृष्णानां पित्तनाशनम् ॥ श्लेष्मघ्नं रक्तवर्णानां त्रीन् हन्ति कपिलापयः ॥ इति ॥
गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकाख्ये सुनीलायाम् ॥
गोधुक् । पु । गोपे । गोदोग्धरि ॥ गां दोग्धि । दुह प्रपूरणे । सत्सूद्विषेतिक्किप् ॥

गोदुह । पुं । गोदुहि । गोपे ॥ गां दोग्धि । दुह० । मू० क ॥

गोदोहनम् । न । गवां दोहनस्थाने ॥ गावोदुह्यन्ते ऽस्मिन् । ल्युट ॥ कालविशेषे । मुहूर्त्ताऽष्टमभागे ॥ यथा। आचम्य च ततःकुर्यात् प्राज्ञो द्वारावलोकनम् । मुहूर्त्तस्याष्टम भागमुद्दीच्योह्यतिथिर्भवेत्इति ॥

गोदोहनी । स्त्री । गोदोहनपात्रे । पात्र्याम् ॥ गौर्दुह्यते यस्याम् । दुहेः करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ।ङीप्॥

गोद्रुम । पु । गोमूत्रे ॥

गोधन । पु। स्थूलाग्रवाणे । तुक्का इति भाषा ॥ इतिहरिवंश ॥ न । गोसमूहे । गोकुले ॥ गवांधन समूह ॥

गोधा । स्त्री । तलायाम् । ज्याघात वारणे । धनुर्गुणाघातवारणाय प्रकोष्ठतआवद्धायां चर्मपट्याम् ॥ निहाकायाम् । गोधिकायाम । गोह इति भाषा ॥ अस्या मांसपाकविधि' । गोधा च्चोष्णजलेर्भूय चालितां त्वचम कृताम् । स्विन्नाञ्च तक्रतोयाभ्यां चालितां खण्डखण्डिताम् ॥ तथैव दृवैसवाराद्ये प्रलेहो वा विधानतः ॥ विपाके मधुरा गोधा वातपित्तप्रशामिनी । कषाया कटुका प्रोक्ता कफघ्नी बलवर्द्धनी ॥ सा तु स्वल्प जनभेदाद्द्विधेति व्याख्यातार ॥ गुध्यते बाहुर्यया । गुधपरिवेष्टने । हलश्चेतिघञ् ॥

गोधापदिका । स्त्री । गोधापदीलताम् । गोयाखिया इति गौड भाषा॥

गोधापदी । स्त्री । सुवहायाम् । गोधापदिकायाम् ॥ गोधा इवपादोमूलमस्या । कुम्भपदीषुचेति साधु ॥

गोधास्कन्ध. । पु । विट्खदिरे ॥

गोधि । पु । ललाटे ॥ गोधिकायम् ॥ गुध्यते । गुध० । इन ॥ गावो नेत्रेधीयते यस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेति किर्वा ॥

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । निहाकायाम् ॥ गोहीति प्रसिद्धेजलचरे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् ॥

गोधिकापुत्र । पु । गोधाशावके । गौधेये । सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने बम्हनगोह इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ गुध्यति । गुध० ।ण्वुल् । गोधिकायाः पुत्र' ॥

गोधिनी । स्त्री । वृहतीभेदे । चविकायाम् ॥

गोधुमः । पु । गोधूमे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूम । पु । नागरङ्गे ॥ ओषधीविशेषे ॥ गीहूं इति प्रसिद्धे व्रीहिविशे

गोनन्दी । स्त्री । सारसखगस्त्रियाम् ॥

गोनर्द । पु । सारसखगे ॥ पर्वतविशेषे ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गांजलं नर्दयति । नर्द शब्दे । कर्मण्यण् ॥

गोनर्दीय । पु । पतञ्जलिमुनौ । गोनर्दे ॥ गोमर्द्दंभव । इत्याच्छ ॥

गोनस । पु । सर्पविशेषे । तिलित्से । मण्डलीबोडे ॥ गोरिव नासिका अस्य । अच्नासिकाया इत्यच् नसादेशश्च ॥ वैक्रान्तमणौ ॥

गोनाथ । पु । अनडुहि ॥

गोनाय । पु । गोपाले ॥ गांनयति । णीञ् प्रापणे । कर्मण्यण् ॥

गोनास । पु । गोनसे ॥ गोरिव नासा यस्य ॥ न । वैक्रान्तमणौ ॥

गोनिष्यन्द । पु । गोमूत्रे ॥

गोप । पु । गुवाल इति भाषाप्रसिद्धे सङ्करजातिविशेषे । आभीरे । वल्लवे ॥ मणिबन्ध्यां तन्त्रवायात् गोपजाते श्च सम्भव इति पराशरपद्धति ॥ गोष्ठाध्यक्षे ॥ भूपतौ ॥ ग्रामौघाधिकृते ॥ बोले ॥ चि । रक्षके । उपकारके ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे । आयादय आर्द्धधातुकेवा । अच् ॥ गांपातिवा । पारक्षणे । आतोनुपेतक ॥ गोर्जलात् पातिवा । पा० । सुधीतिक ॥

गोपक । पुं । गोपशब्दार्थे ॥ स्वार्थेक ॥

गोपकन्या । स्त्री । आभीरसुतायाम् ॥ शारिवौषधौ ॥

गोपघोण्टा । स्त्री । हस्तिकोलौ । बदरीच्छदायाम् ॥ वदरीसदृशाकारो वृक्ष. क्षुद्रफलो भवेत् । अटव्यामेवसा घोण्टा गोपघोण्टेतिचोच्यते ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

गोपति । पु । शिवे । शम्भौ ॥ षण्डे । साँड इति भाषाप्रसिद्धे वृषे ॥ स्वर्गे ॥ भास्करे ॥ चिदशाधिपे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ गवांपति. ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालनात् । गोर्भूमेस्तस्या पतिर्वा ॥

गोपदल । पु । गुवाके ॥

गोपनम् । न । अपलापे ॥ गोपनाद्दीयते सत्वनगुप्तिरन्वर्तविना ॥ रक्षायाम ॥ तेजपात इति भाषाप्रसिद्धे तमालपत्रे ॥

गोपनीय । त्रि । गोपितव्ये । गोप्ये ॥

गोपभद्रम् । न । शालूके ॥

गोपभद्रा । स्त्री । काश्मर्याम ॥

गोपभद्रिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गोपवधू । स्त्री । शारिवायाम् ॥ गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपीएववधू । स्त्रिया पुंवदित्यादिनापुंवद्भाव. ॥

गोपरस. । पु । बोले । गन्धरसे ॥ गो

पे उत्पत्तौ रसोत्य ॥

गोपवल्ली । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ शारिवायाम् ॥ श्यामालतिकायाम् ॥

गोपा । स्त्री । गोपालिकायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ गोपायति । गुपू० । पचाद्यजन्तात् अजादित्वाट्टाप् इति केचित् ॥ गा पाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गे इति कप्राप्ते । वास रूपन्यायेन आतोमनिन् क्वनिब्वनिपश्चेति चेन विचि अदन्तत्वाभावात् विधेरभावे गोपा' विश्वपावदिति बोध्यम् ॥

गोपानसी । स्त्री । छादनाश्रयदारुविशेषे । वडभ्याम् । कुड्येषु छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे ॥ छादनाधारे । पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ गोपायति । गुपू० । बाहुलकात् असच् प्रत्यय । अल्लोपय लोपौ ॥ गवां गोभि र्वा पानम् किरणानां ग्रहणम् किरणैर्वा शोषणम् । तत् स्यति निवर्त्तयति । षोन्तकर्मणि । आतोनुपेतिक । गौ० ङी ॥ष्

गोपायित । त्रि । रक्षिते ॥ गोपाय्यते स्म । गुपू० । क्त । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

गोपाल । पु । नृपे । भूपे ॥ गोपे । गवां पालके ॥ ईशे ॥ श्रीकृष्णे ॥ तन्नाम यथा । अथादृध्याकोपनीवाल्लु-

नकवि रक्षयामोजनेषो ऽमृजस्यो वालो जङ्गाकटीरस्थलकलितरयान् किङ्किणीको मुकुन्द । दोर्भ्यां हैय ङ्गवीन दधद ऽतिविमलं पायसं विश्ववन्द्यो गोगोपीगोपवीतो रुरुनखविलसत्कण्ठभूष श्चिरंव इतितन्त्रसार' ॥ सर्वस्य जगतः पालनात् । विष्णौ ॥ गां भूमिं वेदं तन्मूलं यज्ञादिकंवा । पालयति । गा पालयतिवा । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ छगणे । मध्यगुरौ । ऽ । ॥

गोपालक' । पु । शिवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालके ॥ गोपालएव । स्वार्थेकन् ॥

गोपालकर्कटी । स्त्री । ग्वालकाकडी इति प्रसिद्धे कर्कटीप्रभेदे । क्षुद्रेर्वारौ । क्षुद्रचिर्भिटायाम् ॥

गोपालिका । स्त्री । गोपालकस्त्रियाम् ॥ अत्पुयोगलक्षणोङीषप्राप्त. पालकान्तान्नेति निषिध्यते ॥ कीटविशेषे । महाभीरौ ॥ शारिवायां मोषधौ ॥

गोपाली । स्त्री । गोपालकस्त्र्याम् ॥ गोरक्ष्याम् ॥ गोप्याम् ॥ गोपाली करतालीनर्त्तनशाली पुनातुवनमाली ॥

गोपाष्टमी । स्त्री । गोष्ठाष्टम्याम् ॥ यथा । युक्ताष्टीकार्त्तिकेतु स्मृता गोपाष्ट

मी बुधे । तद्दिने वासुदेवोऽभू द्गोप पूर्वन्तु वत्सप ॥ तत्र कुर्या द्गवां पूजा गोग्रास गोप्रदक्षिणम् । गवानुगमन कार्यं सर्वान् कामान ऽभीप्सता ॥

गोपिका । स्त्री । गोपस्त्र्याम् ॥ गोपाय ति । गुपू॰। ण्वुल् ॥ गोप्याम् ॥

गोपित्तम् । न । गोरोचनायाम् ॥

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायम् ॥

गोपी । स्त्री । गोपस्त्रनार्याम् ॥ गोप स्य स्त्रीत्वर्थं पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥ शारिवायाम् ॥ रक्तिकाया म् ॥ रक्तिकायाम् । मूलप्रकृतौ ॥ गोपायति । गुपू॰। आयाभावे । प चाद्यच् । गौरादिङीष्॰ ॥

गोपीथ । पु । न । रक्षणे ॥ न । तीर्थे ॥ जलद्रोण्याम् ॥ गाव पिबन्त्यस्मि न् । पा॰। निशीथगोपीथावगथाद्द तिथक् ॥ गोपीथ.सोमपानमिति वेदभाष्यम् ॥

गोपुच्छ । पु । हारविशेषे ॥ गोलाङ्गू ले ॥ गोलाङ्गूलवानरे ॥

गोपुटा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

गोपुटिकम् । न । शिववृषस्यमस्तके ॥

गोपुरम् । न । पुरद्वारे ॥ द्वारमात्रे ॥ कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गां जल पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयो । मू॰ क.॥ गौर्न ल पुरमस्येतिवा ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेति क. । ग वापुरम् ॥ गोपायति वा । गुपू॰। बाहु लकादुरच् ॥ यद्वा । गोपते । गुपमह त्वे । इगुपधत्वात् क । रलयोरभेद. गोभि पुरम् ॥ गा पुरति वा । पुर॰। मू॰ कोवा ॥

गोपुरक । पु । कुन्दुरुके । बहुगन्धे॥

गोपुरीषम् । न । गोमये ॥

गोपेन्द्र । पु । विष्णौ ॥ गोपराजे ॥

गोपेश । पु । शाक्यमुनौ ॥ गोपराजे ॥ नन्दघोषे ॥

गोप्ता । त्रि । रक्षके ॥ गोपायति । गुपू॰। तृच् ॥ श्रीकृष्णे ॥ सखिस्वमा यया स्वात्मान सवृणोति ॥

गोप्त्री । स्त्री । गोपिकायाम् ॥ रक्षि कायाम् ॥

गोप्य: । पु । दासीपुत्रे ॥ त्रि । रक्षणी ये ॥ गुह्ये ॥ सङ्गोपनीये ॥ यथा । आयु र्वित्तं गृहच्छिद्र मन्त्रमैथुन भेषजम् । अपमान तपो दान नव गोप्यानि यत्नत इति ॥ गुप्यते । गुपू॰। ऋहलोर्ण्यत् ॥

गोप्यक. । पु । दासे ॥ गोप्यात् स्वार्थे क. ॥ गोप्य कायति वा । कै॰। आतश्चोपक

गोप्याधि । पु । बन्धकविशेषे ॥ तथा च नारद: । अधिक्रियत इत्याधि.

स विज्ञेयो द्विलक्षणः । भूतकालो ऽपनेयश्च धार्यश्चेवात्र सथा ॥ स पुनर्द्विविध प्रोक्तो गोप्यो भोग्यस्तथैव च । गोप्योरक्षणीयः ॥

गोवाली । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोभण्डीर' । पु । जलकुक्कुभखगे ॥

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । दृषे । डांस इतिभाषा ॥

गोमान् । त्रि । गवीश्वरे । गोमिनि ॥ बहवोगावोऽस्य । भूम्नि तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

गोमतम् । न । गव्यूतौ ॥

गोमतल्लिका । स्त्री । प्रशस्तायांगवि ॥ प्रशसावचनैश्चेति नित्यसमास ॥

गोमती । स्त्री । स्वनामाख्यातायां नद्याम् । वाशिष्ठ्याम् ॥ वैदिकमन्त्रविशेषे ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

गोमन्त: । पु । विन्ध्यप्रत्यन्तपर्वते ॥

गोमय । पु । न । गोविष्ठि ॥ गो.पुरीषम् । गोश्चपुरीषे इतिमयट् ॥ अत्यन्तजीर्णदेहाया वन्ध्यायास्तु विशेषत । रोगार्त्ताया. प्रसूताया न गोर्गोमयमाहरेत् ॥

गोमयच्छत्रम् । न । शिलीन्ध्रके ॥

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । उच्छिलीन्ध्रे । शिलीन्ध्रे । छिलीरे ॥

गोमयप्रियम् । न । भूतृणे ॥

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकीटविशेषे । गर्द्दभ्याम् । गोबरौला इति भाषा ॥

गोमायु । पु । शृगाले ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ गां भिकृतां वाचं मिनोति । डुमिञ्० । कृवापेत्युण् ॥

गोमी । पुं । शृगाले ॥ बुद्धभिक्षुशिष्ये । आमलेरे ॥ त्रि । गोमति ॥ उपासके ॥

गोमीन: । पु । मत्स्यविशेषे ॥

गोमुख' । पु । मातलिपुत्रे ॥ वाद्यदेवगणान्तरे ॥ नक्रे ॥ यक्षविशेषे ॥ न । कुटिलागारे ॥ वाद्यभाण्डे ॥ लेपने ॥ चौरैःक्रियमाणे सुरङ्गाया' प्रभेदे ॥ जपमालागोपनाय पट्टवस्त्रादिनिर्मिते गोमुखी इति प्रसिद्धे यन्त्रविशेषे ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलमित पट्टवस्त्रादिसम्भवम् । निर्माया ऽष्टाङ्गुलिमुख ग्रीवां तत् षड्दशाङ्गुलम् ॥ चेयं गोमुखयन्त्रञ्च सर्वतन्त्रेषु गोपितम् । तन्मुखे स्थापयेन्मालां ग्रीवामध्यगतं करं ॥ प्रजपेद्विधिनागुह्यंवर्णमालाधिकंप्रिये । इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥ गोमुखादै ततोमालां गोपयेन्मातृजारवत् । इति भयातन्त्रम् ॥

गोमुखी । स्त्री । मन्त्रजपार्थं कर्पटादि निर्मितगुप्तिकायाम् । गोमुखे ॥ राढ देशस्थनदीविशेषे ॥

गोमूत्रम् । न । गो.जले ॥ अस्यगुणाः । गोमूत्र कटु तीक्ष्णोष्ण क्षारं तिक्त कषायकम् । लघ्वग्निदीपन मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मो दरानाहकण्डुक्षि मुखरोगजित् । कि लासगदवातामवस्तिरुक् कुष्ठनाशन म् ॥ कासश्वासापह शोथकामलापा ण्डुरोगहृत् ॥ * ॥ कण्डूकिलासग दशूलमुखाक्षिरोगान् गुल्मातिसा रमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकु ष्ठजठरकृमिपाण्डुरोगान् गोमूत्र मे क मपि पीत मपाकरोति ॥ सर्वेष्व पिचमूत्रेषु गोमूत्र गुणतोधिकम् । अतो विशेषाकथने मूत्रं गोमूत्र मुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथव र्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाह कामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं ति क्ततीक्ष्णञ्च पूरणात् कर्णशूलहृत् ॥

गोमूत्रिका । स्त्री । तृणविशेषे । क्षेत्र जायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चित्रका व्यविशेषे । यथा । गतिरुत्रावचा य त्र मार्गे मूत्रस्य गोरिव । गोमूत्रिके ति तत् प्राहु दुंष्कराञ्चित्रवेदिन ॥ अपिच । वर्णानामेकरूपत्त्व यद्ये कान्तरमर्द्धयो । गोमूत्रिकेति तत् प्राहु दुंष्करतद्विदोविदुरिति ॥ षो डशकोष्ठद्वये पङ्क्तिद्वये ऽर्द्धद्वय क्रमे ण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिर्भवतीत्युद्धार ॥

उदाहरणयथा ॥

प्र	व्र	त्ते	वि	ग	स	द्दा	नं	सा	ध	ने	प्य	त्रि	षा	दि	भि ।
व	ह	पि	वि	क	स	हा	न	यु	ध	ना	प्य	ति	षा	खि	भि ॥

इतिमाघे १९ सर्गे ४६ श्लोक ॥ अस्याश्चत्त्वारोभेदा' । पादगोमूत्रि का अर्द्धगोमूत्रिका श्लोकगोमूत्रिका विपरीतगोमूत्रिकेतिभेदा इति स रस्वतीकण्ठाभरणम् ॥

गोमेदः । पु । गोमेदकमणौ ॥ द्वीप विशेषे ॥ यथा । गोमेदे गोपति र्मा म राजा भूत्नोसवोद्यत । याज्यो ऽ भूद्वञ्जिकल्याना मौतघ्यानां मनो कुले ॥ स तेष हरियज्ञाय प्रवृत्तेषु भृगूनगुरून् । वव्रे न गौतम को पादशपत् सोऽगमत् क्षयम् ॥ य त्रवाटे ऽस्य ता गावो दग्धा कोपा ग्निना मुने. । तन्मेदसा मही छन्ना

गोमेद सततोऽभवदिति ॥

गोमेदक । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे मणिविशेषे ॥ न । पीतमणौ ॥ राहुरत्ने । तमोमणौ ॥ अस्यपरीक्षा यथा । हिमालयेवा सिन्धौवा गोमेदमणिसम्भव । स्वच्छकान्तिगुरु स्निग्धो वर्णाढ्यो दीप्तिमानपि ॥ वक्ष्च पिञ्जरो धन्यो गोमेदइतिकीर्त्तित । चतुर्धा जातिभेदस्तु गोमेदेपि प्रकाश्यते ॥ ब्राह्मण शुक्लवर्णः स्यात् क्षत्रियोरक्तउच्यते । आपीतोवैश्यजातिस्तु शूद्रस्त्वानीलउच्यते ॥ छाया चतुर्विधा श्वेता रक्ता पीताऽसिता तथा ॥ गुरुप्रभाढ्य सितवर्णरूप स्निग्धो मृदुर्वातिमहापुरोक्त ॥ स्वच्छस्तु गोमेदमणि धंरताय करोति लक्ष्मी धनधान्य वृद्धिम् । लघु बिंरूपेऽतिखरोऽन्यमान से होपलिप्तो मलिन खरोपि ॥ करोति गोमेदमणि विनाश सम्पत्तिभोगावलवीर्य्यराशे ॥ ये दोषा हीरके प्रोक्तास्ते गोमेदमणावपि । परीक्षा वज्रित कार्या मणिवा रत्नकोविदै ॥ स्फटिकेनैवकुर्वन्ति गोमेदप्रतिरूपिणम् । शुद्धस्य गोमेदमणेस्तु मूल्यं सुवर्णतो द्वैगुणमाहुरेके । अन्येतथा विद्रुमतुल्यमूल्यं तथा परेत्वामरतुल्य माहु ॥ चतुर्विधानामेषान्तु धारणं परिसम्भतमिति ॥ काकोले ॥ पत्रके ॥

गोमेदसन्निभ । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

गोमेध । पु । यज्ञविशेषे ॥ तस्यकलौनिषेधो यथा । अश्वालम्भं गवालम्भ सन्न्यासंपलपैतृकम् । देवराच्चसुतोत्पत्तिं कलौपञ्चविवर्जयेत् ॥

गोयुगम् । न । गोद्वये ॥ गवांयुगम् ॥

गोरक्ष । पु । नागरङ्गे । नारङ्गे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ त्रि । गोरक्षके । गोपे ॥ रक्षतीतिरक्ष । गो रक्ष. ॥

गोरक्षकर्कटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥

गोरक्षजम्बू । स्त्री । गोधूमे ॥ गोरक्षतण्डुलायाम् ॥ घोण्टाफले ॥

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । गोरक्षचाउलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रलताविशेषे । गाङ्गेरुक्याम् । नागबलायाम् ॥

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षदुग्धा । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । ताम्रदुग्धायाम् । बहुपत्रायाम् । अमृतसञ्जीवन्याम् ॥

गोरक्षी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गन्धबहुलायाम् । पञ्चपर्णिकायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्ष्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥ गोरक्षतो

ति गोरच । तस्मात्का व्यम् ॥

गोरक्षु । पु । पक्षिविशेषे ॥ बकवके ॥ बन्दिनि ॥

गोरट' । पु । दुष्खदिरे ॥

गोरणम् । न । गुरणे । उद्यमे । भारा युद्यमने ॥ गूर उद्यमे । चु० । ल्युट् ॥

गोरस. । पु । दुग्धे ॥ दधि ॥ दधड़ा न्नते । घोले । तक्र ॥ गोरसस्य दु ग्धस्य विकारत्वात् उपचारात् ॥

गोरसजम् । न । तक्रे ॥

गोराटी । स्त्री ।
गोराटिका । स्त्री । } शारिकाविहगे ॥
गोरिका । स्त्री ।

गोरसम् । न । क्रोशयुग्मे ॥ गो'शब्दे ॥

गोरोचम् । न । हरिताले ॥

गोरोचना । स्त्री । स्वनामख्यातपीत वर्णद्रव्ये । शोभनायाम् । मङ्गलाया म् । मेध्यायाम् ॥ गोरोचनातिलका तिलका वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषा ऽलक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्रावक्षतास्र कृत् ॥

गोर्दम् । न । मस्तिष्के । मस्तकभवस्ने हे ॥ गुर्यते गुरतेवा । गुरी उद्यम ने । कव्यादय इतिसाधु ॥

गोल. । पु । सर्ववर्तुले ॥ मदनवृक्षे ॥ जारात् विधवासुते ॥ भूगोले ॥ ख गोले ॥ यथा । गोल गोलु वदि तव

मति र्भास्करीय शृणु ज्वमिति नि द्दिग्दि रोमणि ॥ एकराशौ षड्ग्रहयोगे ॥ यथा । षड्ग्रहा मेकस्मिन् यदि भव ति यस्मिं निवसति सदा गोलोयो । ग प्रवदपद मिन्द्रोपि लभते भ वे लोको रक्ष परिहरति पुत्रञ्च जननी स्वपाशौ न य. स्तज्ज्वल ति वसुधा शुष्यतिनदीति ॥ एकरा शौ सप्तग्रहयोगे ॥ यथा । सप्तग्रहा यदैकस्था गोलयोग सदाभवेत् । दुर्भिक्ष राष्ट्रपीडाच तस्मिन् काले क्षयञ्च ॥ इति ॥ न । मण्डले ॥ गुडे च । लयोरभेद' ॥

गोलक' । पु । जारतोद्धिधवासुते ॥ म णिके । अलिञ्जरे । गोल इतिभाट इ तिचभाषा ॥ गुडे ॥ पिण्डे ॥ यथा । ते जसा गोलक सूर्यौग्रहर्क्षाण्यम्बु गो लका. । प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्य रश्मिविदीपिता ॥ इतिसूर्यसिद्धान्त ॥ गन्धरसे । बोले ॥ न । गोलोके ॥ गुल्यते । गुडरचायाम् । वञ् । स्वा र्थेकन् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलञ्चयम् । न । गवा प्रशस्ताप्रशस्त स्वरूपे ॥ यथा । परापर' प्राक्च वृ- हद्रथाय गोलञ्चय तत् क्रियते ततो ऽयम् । मया समास' शुभलक्षणा- क्ता सर्वां स्तथा व्यागमतो ऽभिधा

स्ये ॥ अशुभलक्षणा गावश्चाह । सा
स्रुाविलरूक्षाक्ष्यो मूषिकनयनाश्च
न शुभा गाव. । प्रचला स्फिपिटवि-
षाणा करटा खरसदृशवर्णा स्व ॥
दशसप्तचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुण्डानना
विनतपृष्ठा । ह्रस्वस्थूलग्रीवायवम-
ध्या दारित खुराश्च ॥ श्यावातिदी
र्घजिह्वा गुल्फै रतितनुभि रति
स्थूलैर्वा । अतिककुदा' कृशदेहा
नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥ अथ
वृषलक्षणम् । वृषभोऽप्येवंस्थूलातिद
न्तवृषश्च' सिराततक्रोड । स्थूलसि
राचितगण्ड स्त्रिस्थूलं मेहतेयश्च ॥
मार्जाराक्ष कपिलः करटो वा न
शुभदो द्विजस्येव । कृष्णोष्ठताल्वाजि
ह्व श्वसनो यूथस्य घातकर: ॥ ६ ॥
स्थूलशकृन्मणिशृङ्ग सितोदर: कृष्ण
सारवर्णश्च । गृहजातोऽपि त्याज्यो
यूथविनाशावहो वृषभ' ॥ ७ ॥ श्या
मकपुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसन्निभो
विडालाक्ष: । विप्राणा मपि न शु
भंकरोति वृषभ' परिगृहीत: ॥ ये
चोद्धरन्ति पादान् पङ्कादिव योजि
ता. कृशग्रीवा: । कातरनयना ही
नाश्च पृष्ठत स्ते न भारसहा: ॥ ८ ॥ अ
थशुभलक्षणसंहितानाह । मृदुसंह
तताम्रोष्ठा स्तनुस्फिज स्ताम्रतालुजि

ह्वाश्च । ह्रस्वतनूच्चश्रवणा: सुकुक्षय:
स्पृष्टजङ्घाश्च ॥ आताम्रसंहतखुरा व्यू
ढोरस्का वृहत्ककुदयुक्ता । स्निग्धश्ल
क्ष्णतनुत्वग्रोमाण स्ताम्रतनुशृङ्गा: ॥
तनुभूस्पृग्वालधयो रक्तान्तविलोच
ना महोच्छ्वासा: । सिंहस्कन्धा स्त
न्वल्पकम्बला' पूजिता' सुगता: ॥
११ ॥ वामावर्तैर्वामे दक्षिणपार्श्वे
च दक्षिणावर्तै । शुभदा भवन्त्यन
डुहो जङ्घाभिश्चैणकनिभाभि' ॥ वै
दूर्यमल्लिकाबुद्बुदेक्षणा: स्थूलनेत्र
तारान' । पार्ष्णिभि रस्फुटिताभि: श
स्ता. सर्वे च भारसहा' ॥ घ्राणोद्दे
शे सवलि मार्जारमुख' सितश्च द
क्षिणत: । कमलोत्पललाक्षाभ' सु
वालधि र्वाजितुल्यजव' ॥ लम्बै र्वृष
णै र्मेषोदरैश्च सङ्क्षिप्तवङ्क्षणक्रोड:
। ज्ञेयो भाराध्वसहो जवेऽश्वतुल्य
श्च शस्तफल: ॥ १५ ॥ सितवर्ण' पिङ्ग
च स्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्र: । हं
सो नाम्न शुभफलो यूथस्य विवर्द्धन
प्रोक्त ॥ १६ ॥ भूस्पृग्वालधि राता
म्रविषाणो रक्तदृक् ककुद्मांश्च । क
ल्माष श्च स्वामिन मचिरात् कुरु
ते पतिं लक्ष्म्या' ॥ १७ ॥ योवा सि
तैश्च चरणै र्यथेष्टवर्णश्च सोपि शु
भफलकृत् । मिश्रफलोऽपि शस्तो

यदि नैकान्तप्रशस्तोऽपि ॥ १८ ॥

इति वाराहीसंहितायां गोलक्षणनामाष्टपञ्चाशोऽध्याय ॥ ५८॥

गोला । स्त्री । गोदावर्याम् ॥ सख्याम् ॥ कुनव्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ पत्राञ्जने ॥ मण्डले ॥ अलिञ्जरे ॥ वालखेलने । वालक्रीडनकाष्ठे ॥ गां दीप्तिं लाति । ला० । आतइति कः ॥ गुड्यते वा । गुडवेष्टने । घञ् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलाङ्गूल । पु । असितमुखे कपिविशेषे । कपित्थाख्ये । दधिशोणे ॥ कृष्णवानरे ॥

गोलास । पु । शिलीन्ध्रे ॥

गोलिह । पु । घण्टापाटलौ ॥

गोलीढ । पु । लोध्रविशेषे । घण्टापाटलौ ॥ गोभिर्लिह्यतेऽस्य । लिह० । क्त ॥

गोलोक । पु । न । श्रीकृष्णस्य नित्ये धामनि ॥ श्रीकृष्णस्थाने ॥ यथा । वैकुण्ठस्य दक्षभागे गोलोकं सर्वमोहनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधर ॥ यद्रूपं गोलकं धाम तद्रूपं नास्ति भामके । स्थाने वा चक्षुषो किं वा ध्यानयोगे न विद्यते ॥ मुद्गतस्वमयं देवि नानादेवेन शोभितम् । मध्यदेशे गोलकाख्यं श्रीविष्णो सौभमन्दिरम् ॥ श्रीविष्णोः स्वरूपस्य यत् स्थानं चित्तमोहनम् । तत्स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुनेत्यादि माहात्म्यादिकं तन्त्रशास्त्रे ब्रह्मवैवर्त्तपुराणे च द्रष्टव्यम् ॥

गोलोमिका । स्त्री । गोधुमा इति पार्वती इति च गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे । क्रोष्टुकपुच्छिकायाम् । प्रसारिण्याम् ॥

गोलोमी । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ गोलोमसु जाता । तत्रजात इत्यण् ॥ वचायाम् ॥ भूतकेशे ॥ गोलोमानिव । तस्येदमित्यण् । सभापूर्वकत्वाद्वृद्धिः ॥ वेश्यायाम् ॥ गोलोमा- स्या । गोशब्दो गोलोमसदृशे लाक्षणिक । अनउपधालोपिन इति ङीप् ॥ गोलोमिकायाम् ॥

गोवत्सादी । पु । वृके ॥

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । फणिज्याम् ॥ गविभूमौ वन्द्यते । वदि० । कर्मणि ल्युट् ॥ पीतदण्डोत्पले ॥

गोवरम् । न । गोमयविशेषे ॥ गोष्ठान्त गोखुरक्षुण्ण शुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवर तत् समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने ॥

गोवर्द्धन । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पर्वतविशेषे । गिरिराजे ॥ यथाहि हरि

दाघो ऽयं भूधरो नास्ति संशय । शुक्ल प्रतिपदि प्रात कार्त्तिके ऽर्च्यो ऽत्रवे-श्रवै ॥ पूजामन्त्रस्तु । गोवर्द्धनध राधारगोकुलत्राणकारक । विष्णु बाहुकृतोच्छ्रायोगवां कोटिप्रदो भवेति ॥ त्रि । गोवर्द्धके ॥ गवां वर्द्धने ॥

गोवर्द्धनधर । पु । श्रीकृष्णे । नन्दनन्दने ॥ गोवर्द्धनस्य गिरे धरो धारक ॥

गोवर्द्धनधारी । पु । श्रीकृष्णे । यशोदानन्दने ॥

गोवशा । स्त्री । वन्ध्यायाङ्गवि ॥

गोविन्द । पुं । वासुदेवे ॥ तद्ध्यानं यथा । फुल्लेन्दीवरकान्ति मिन्दुवदनं वर्हावतंसप्रियं श्रीवत्साङ्कमुदारकौस्तुभधरं पीताम्बरं सुन्दरम् । गोपीनां नयनोत्पलार्चिततनुं गोगोपसङ्घावृतं गोविन्दं कलवेणुवादनपरं दिव्याङ्गभूषं भजेदिति ॥ गोशब्दवाच्यानि इन्द्रियाणि नियन्तृं प्राप्तो ॥ गां वेदलक्षणां वाणीं विन्दति इति व्युत्पत्त्या सर्ववेदोपादानत्वेन सर्वज्ञे ॥ गां भुवं धेनुं स्वर्गं वेदं वा अविदत् विन्दति वा । विद° विदॢ° । गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति श° । वाराहरूपेणोद्धरणात् कामधेनोरैश्वर्यप्राप्ते । इन्द्रेणस्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदोद्धरणाद्वा ॥ गोभिर्वाणी भिर्वेदान्तवाक्यैर्विन्दते वा । गोभिरेव यतो वेद्यो गोविन्द समुदाहृत इति विष्णुतिलकम् ॥ वह्निपुराणे यमानुशासने तन्नाममाहात्म्य यथा । ये तिष्ठन्त स्वपन्तश्च गच्छन्त स्खलिते क्षुते । सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्दं ते वश्याज्या सुदूरतः इति ॥ गवाध्यक्षे ॥ बृहस्पतौ ॥

गोविन्दद्वादशी । स्त्री । फाल्गुनशुक्लद्वादश्याम् ॥

गोविट् । पु । गोमये ॥ गोविंट् ॥

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये ॥ वनोपले । गोर्विष्ठा ॥

गोवीथी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । ह स्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति तु शब्दितेति ॥

गोवृन्दम् । न । गोसमूहे ॥

गोशकृत् । न । गोमये ॥

गोशरण्य । पु । व्याघ्रादितो दुर्गोश गो परित्राणकारके ॥ गो गवां वा शरण्य ॥

गोशालम् । न । गोगृहे ॥ गवां शाला । विभाषासेनेति पाक्षिक क्लीवत्वम् ॥ त्रि । गोशाले जाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥

गोशाला । स्त्री । गोशाले । गौशाला

इतिभाषा ॥ गवां शाला ॥

गोशीर्षम् । न । चन्दने ॥ चन्दनविशेषे । हरिचन्दने ॥ गोशीर्षाकारेमलयै कदेशेजाते कालताम्रश्यामिश्रवर्णो उत्पलगन्धिनि अतिसुरभिशीतलतया सदैव सर्पैर्वेष्टिते इति व्याख्यातार ॥ गो शीर्षमिवगोशीर्षांगिरिस्तत्राकर इति स्वामी॥ गवांमस्तके ॥

गोशीर्षक । पु । द्रोणपुष्पीवृक्षे ॥ कपभाद्रिसमुद्भवे गोरोचनासदृशवर्णे चन्दनजातिविशेषे ॥ गोमस्तके ॥

गोशृङ्ग । पु । बर्बुरवृक्षे ॥ न । गोर्विषाणे ॥

गोश्रुति । पु । वैयाघ्रपद्येकषिविशेषे ॥

गोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गावस्तिष्ठन्त्यत्र । ष्ठा॰। घनर्थे इति सुपिस्थ इति वा क । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ विद्वधिष्ठिताहङ्कारे॥गाव ओवादीनीन्द्रियाणि तिष्ठन्त्यत्रेति पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ गोष्ठीश्राद्धे ॥

गोष्ठपति । पु गवांस्थानाध्यक्षे ॥

गोष्ठश्व । पु । परहिंसके । य स्वगृहाङ्गनेश्विव परान्द्वेष्टितस्मिन् ॥ गोष्ठेश्वा इति सप्तमीतत्पुरुषे अचतुरेत्यादिनाऽच् । मस्त्रहितइतिटिलोप ॥ षष्ठीतत्पुरुषेतु गोष्ठश्वाइत्येव॥

गोष्ठाष्टमी । स्त्री । गोपाष्टम्याम् ॥

गोष्ठी । स्त्री । सभायाम् । परिषदि॥ सलापे॥ पोष्यवर्गे ॥ विष गोष्ठी दरिद्रस्य ॥ गावोऽनेकावाच स्तिष्ठन्त्यस्याम् । घनर्थेक । अम्बाम्बगोभूमीतिषत्वम् । गौरादित्वात् ङीष ॥

गोष्ठीपति । पु । पोष्यवर्गाभिपालके ॥ सभापतौ ॥

गोष्ठीभेद । पु । क्रीडाविशेषे ॥

गोष्पदम् । न । गोखुरश्वभ्रे ॥ त्रि । गवां गतिगोचरे ॥ गोपद प्रमाणे ॥ गो पदम् । गाव पद्यन्ते यस्मिन् देशे स गोभि सेवितो गोष्पद । गोष्पदसेवितासेवितप्रमाणेष्विति सुट् सस्यषत्वञ्चनिपात्यते । असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्पदमात्रंक्षेत्रम् ॥

गोस । पु । बोले ॥ उष काले । विभाते ॥ गां जल स्यति । घोऽन्तकर्मणि । आत इतिक ॥

गोसङ्ख्य । पु । गोपे ॥ गाव सञ्चष्टे । चक्षिङ् । चक्षिङ ख्याञ । समिख्य इतिक: ॥

गोसदृक्ष । पु । गवये ॥

गोसन्दाय । पु । गोदानकर्तरि ॥

गोसम्भवा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ त्रि ।

गोर्जाते ॥

गोसर्गः । पु । प्रभाते ॥

गोसव । पु । गोमेधयज्ञे ॥

गोस्तन । पु । चतुर्यष्टिकहारे ॥ गो। कुचे ॥

गोस्तनी । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । द्राक्षायाम् । मनक्कादाख इतिभाषा ॥ गौः स्तनोऽस्याः । गोस्तनसदृशे गाशब्दो गौणः । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीष् ॥

गोस्थानम् । न । गोष्ठे ॥ गवास्थानम् ॥

गोस्थानकम् । न । गोष्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥

गोस्वामी । त्रि । गोपतौ ॥

गोहलम् । न । गोमये ॥

गोहरीतकी । स्त्री । विल्वे ॥

गोहालिया । स्त्री । गोवालिया इति ख्याते लताविशेषे ॥

गोहित । पु । घोषलतायाम् ॥ विल्वे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवा विरक्षार्थं गोवर्द्धनगिरिं धृतवान् इतिगोभ्योहित. । चतुर्थीतदर्थे त्यादिना चतुर्थी तत्पुरुष । गोभूमे भौरावतरणेच्छया शरीर ग्रहणंकुर्वन् वा हित. ॥ त्रि । गवा हितकारके । गोग्रासाहर्त्तरि ॥

गोहिरम् । न । पादमूले ॥

गौञ्चः । पु । मेनासुते । मैनाके ॥ गौर्या हिमालयपत्न्या. अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढकिप्राप्ते छन्दसि व्यत्ययो बहुलमिति व्यत्ययेन गर्गादिभ्योयञितियञ् ॥

गौञ्जिक । पु । स्वर्णकारे ॥ गुञ्जाव हर्त्तरि ॥

गौड. । पु । देशविशेषे ॥ तद्देशसीमा यथा । वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तगं शिवे । गौडदेशः समाख्यात. सर्वविद्याविशारद. ॥ तद्देशस्थे पुंभूम्नि गौडा ॥ ते च पञ्चोक्ता स्कान्दपुराणे । सारस्वता कान्यकुब्जाः गौड मैथिलकौत्कला । पञ्चगौडा इति ख्याता विन्ध्यस्योत्तरवासिन. इति ॥

गौडवास्तुक. । पु । न । वास्तूक प्रभेदे ॥ तदेवतु इहत् यच रक्त स्याद्गौडवास्तुकम् ॥

गौडिक । पु । इक्षुकुट्टके ॥ इक्षौ ॥ गुडेसाधु । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ न । मद्यविशेषे ॥

गौडी । स्त्री । सुराप्रभेदे । वालकल्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मेघरागस्य योषिति ॥ काव्यरीतिप्रभेदे ॥ यथा । ओज प्रसादमाधुर्यं गुणत्रितयभेदत । गौडवैदर्भपाञ्चालरीतय. परिकीर्त्तिता इति ॥

गौण. । त्रि । गुणयोगात्प्रवृत्ते ॥ अमु

ख्ये ॥ श्लोपपादितेर्थे ॥ गुणादागत । अण् ॥

गौणधातु । पु । उपधातौ ॥

गौणसन्न्यासी । स्त्री । अत्यागिनि । कर्मफलत्यागित्वेपिकर्मानुष्ठायिनि । अन्ये ॥

गौणी । स्त्री । वृत्तिविशेषे ॥ लक्षणेति प्रकारलक्षणान्तर्गतलक्षणाविशेषे ॥ पद्यात साहित्यदर्पणम् ॥

गौतम । पु । नचिकेतस. पितरि मुनिविशेषे । उद्दालके गोतमो गौतम इति प्रसिद्धे ॥ मुनिविशेषे । शतानन्दे ॥ शाक्यवंशावतीर्णे बुद्धमुनिविशेषे । शाक्यसिंहे । गौतोदनौ ॥ कृपे ॥ गौतमस्यायंशिष्य । तस्येदमित्यण् । तद्गोत्रावतारत्वा ॥ गोतमस्यापत्ये । ऋष्यण् । बहुत्वे गोतमा ॥

गौतमसम्भवा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥

गौतमी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ गोदावर्याम् ॥ कृप्याम् ॥ शाक्यलक्षणगौतमप्रणीतायां विद्यायाम् ॥ षोडशपदार्थप्रतिपादिकायामक्षपादतिगौतमप्रोक्तान्तर्थविद्यायाम् ॥ शार्ङ्गरवाद्यणो ङीन् ॥ राक्षसीविशेषे ॥

गौतम । पुं । स्थावरविषस्य प्रभेदे ॥

गौधार । पु । गोधिकासुते । अजगरो गोधायाजाते चन्दनगोहेतिख्याते ॥ गोधाया अपत्यम् । आरगुदीचामित्यारक् ॥

गौधूम । पुं । गोधूमविकारे ॥ गोधूमस्यावयवो विकारो वा । बिल्वादिभ्यण् ॥

गौधूमीनम् । न । गोधूमक्षेत्रे ॥ गोधूमानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

गौधेय. । पु । गोधिकात्मजे । गौधेरे ॥ गोधाया अपत्यम् । शुभ्रादिभ्यो ढक् ॥

गौधेर । पु । गौधारे ॥ गोधायाः अपत्यम् । गोधायाढ्रक् ॥

गौर । पुं । श्वेतसर्षपे ॥ चन्द्रे ॥ धववृक्षे ॥ अरुणवर्णे ॥ गौरा इतिख्याते पीतिवर्णे ॥ श्वेतवर्णे ॥ त्रि । तत्तद्वर्णवति ॥ विशुद्धे ॥ न । पद्मकेसरे ॥ कुङ्कुमे ॥ स्वर्णे ॥ गुरति गवते मनोऽत्र वा । गुरीउद्यमने गुङ्गतौ वा । ऋज्रेन्द्रेतिसाधु. ॥ गूर्यते ऽनेन वा । गुरी० । हलश्चेति घञ् । गौरएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

गौरव्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥

गौरजीरकः । पु । अजाज्याम् । श्वेतजीरके ॥

गौरतित्तिर । पुं । कपिञ्जले ॥

गौरत्वक । पु । इङ्गुदीवृक्षे ॥

गौरवम् । न । अभ्युत्थाने ॥ गुरुत्वे । लाघवाभावे ॥ गुरोर्भावः । इगन्ता च्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

गौरवित । त्रि । आर्यमिश्रे ॥ गौरव सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥

गौरशाक । पु । गिरजमधूके । अल्प पत्रे ॥

गौरसर्षप । पु । श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥ गौरश्चासौसर्षपश्च ॥ त्रिभी राज सर्षपै परिमिते ॥

गौरसुवर्णम् । न । चित्रकूटप्रसिद्धे प त्रशाकप्रभेदे । वारिजे । गन्धशाके ॥

गौरा । स्त्री । गौर्याम् । शिवायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

गौराद्रैक । पु । स्थावरविषविशेषे ॥

गौरास्य । पु । कृष्णवानरे ॥

गौरिका । स्त्री । अष्टवर्षीयाकन्याया- म् ॥ गौर्येव । क. ॥

गौरिल । पु । सिद्धार्थे ॥ लौहचूर्णे ॥

गौरी । स्त्री । पार्वत्याम ॥ योगाग्नि दग्धदेहा या पुनर्जाता हिमालये । शङ्खेन्दुकुन्दधवला ततो गौरीति सा स्मृता ॥ असञ्जातरजः कन्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ व- सुधायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ वरुणभा र्यायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । माया देव्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्वेतदूर्वा याम ॥ मल्लिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् ॥ आकाशमास्याम् ॥ रागिणी विशेषे । मालवरागभार्या याम् ॥ गौरवर्णान्वितायाम् ॥ गूयते । गुङ्शब्दे । ऋज्रेन्द्रेतिरन्प्रत्ययो गौ रो निपातित । गौरोवर्णोऽस्त्यस्याः । गौरादित्वात् ङीष् ॥

गौरीगुरु । पुं । हिमवति ॥ गौर्या गुरु ॥

गौरीजम् । न । अभ्रके ॥

गौरीतक्रम् । न । तक्रविशेषे ॥ यथा । लवणं मरिचं विश्वं जीरं नार ङ्गजन्वचम् । एलाचूर्णान्वितं तक्रं धूपयेद् घृतहिङ्गुना ॥ पार्वत्या वि हितं तक्रं सर्वदोषनिवर्हणम् । सुरु च्यं पावनं दिव्यं महेशस्य महत्प्रि यमिति ॥

गौरीपुत्र । पु । कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

गौरीपुष्प । पु । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

गौरीललितम् । न । हरिताले ॥

गौरीशिखरम् । न । तीर्थविशेषे ॥

गौरीसुत । त्रि । दशवर्षोढात्मजे ॥

गौरुतल्पिक । पु । गुरुस्त्रीगामिनि ॥ गुरुतल्पं गच्छति । गच्छतौ परदा

गादिभ्यः इति ठक् ॥

गैाल्मिक । पु । मुष्ककदृचे ॥

गैाल्यम् । न । मधुरे ॥

गैाग्रतिक । त्रि । गोग्रतस्वामिनि ॥

गैाष्ठीनम् । न । भूतपूर्वगोष्ठे ॥ पूर्वंभूत गोष्ठम् । गोष्ठात् खञ्भूतपूर्वे इतिखञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

ग्रथित । त्रि । गुम्फिते । दृब्धे । कृतग्रन्थने । गाँथा इतिगूथा इतिचभाषा ॥आक्रान्ते ॥ हते । हिंसिते॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रन्थसन्दर्भे । क्त

ग्रथितमाल । पु । वद्धपङ्क्तौ ॥

ग्रन्थ । पु । गुम्फे । ग्रन्थनायाम् ॥ धने ॥ शास्त्रे ॥ अक्षरसङ्ख्यायाम् । द्वात्रिंशदर्णनिर्मितौ । अनुष्टुप्श्लोके ॥ प्रबन्धे । विवचितार्थप्रतिपत्त्यनुकूलत्वे सति निबद्धमानवाक्यसमुदाये । सन्दर्भे ॥ ग्रन्थनम् । ग्रन्थ० । घञ् ॥

ग्रन्थक । पु । द्वात्रिंशदक्षरान्विते अनुष्टुप्छन्द श्लोके ॥ सञ्ज्ञायांकन् ॥

ग्रन्थकर्त्ता । पु । ग्रन्थकारे ॥

ग्रन्थकुटी । स्त्री । लेख्यभूमौ । लेख्यस्थाने । दफतरखाना इति आफिस् इतिच रूपराज्जनभाषा ॥

ग्रन्थनम् । न । गुम्फने । ग्रन्थने । सन्दर्भे ॥

ग्रन्थना । स्त्री । ग्रन्थने ॥

ग्रन्थसन्धि । पु । काण्डे ॥ पटले ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ पर्वणि ॥ अध्याये ॥ आह्निके ॥ उल्लासे ॥

ग्रन्थि । पु । ग्रन्थिपर्णे ॥ गाँठ इति भाषा प्रसिद्धे वस्त्रादिबन्धे ॥ वंशादिसन्धौ । पर्वणि । पोरी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ हिंतावल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ कौटिल्ये ॥ अन्योन्याध्यासे ॥ मायाख्यपाशे ॥ रुग्भेदे ॥ ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । वातादयो मांसमसृक्प्रदुष्टा सन्दूष्य मेदश्च तथा शिराश्च वृत्तोन्नतं विग्रथितन्तु शोथ कुर्वन्त्यतो ग्रन्थिरितिप्रदिष्ट इति॥ग्रन्थते। ग्रन्थि० । सर्वधातुभ्यइन्॥खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिचरिभ्यश्चेति इर्वा । स्वरभेद ॥

ग्रन्थिक । पु । करीरे ॥ दैवज्ञे ॥ सहदेवपाण्डवे ॥ न । पिप्पलीमूले॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ पु । न । गुग्गुलौ ॥ ग्रन्थिप्रतिकृति । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

ग्रन्थिका । स्त्री । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थित । त्रि । ग्रथिते । गुम्फिते ॥ ॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रथि० । क्त ॥

ग्रन्थिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णं । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ न । बर्हिपुष्पे । कुक्कुरे । कुकुरौंदा इति ख्याते ॥ ग्रन्थिपर्णं तिक्ततीक्ष्णं कटूष्णं दीपनलघु । कफवातविषश्वासकण्डूदौर्गन्ध्यनाशनम् ॥ अस्त्रले पनगुणा । स्त्र्यता ऽलक्ष्मीराक्षसज्वरनाशित्वमिति ॥ ग्रन्थीपर्णान्यस्य । ग्रन्थयइवपर्णान्यस्येतिवा ॥

ग्रन्थिपर्णा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपाश । पु । ग्रन्थ्यात्मनिमायाख्यपाशे ॥

ग्रन्थिफल । पु । याकुरण्डवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ कपित्थवृक्षे ॥

ग्रन्थिभेद । पु । गँठकटा इति भाषाप्रसिद्धे तस्करविशेषे । य पटप्रान्तस्थित सुवर्णादिक ग्रन्थिमोक्षणेन चोरयतिसइत्यर्थः ॥

ग्रन्थिमान् । पु । अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इति भाषा ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

ग्रन्थिमत्फल । पु । लकुचे ॥

ग्रन्थिमूलम् । न । गृञ्जने । शिखिमूले ॥

ग्रन्थिमूला । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिल । पु । करीरद्रुमे ॥ विकङ्कततरौ ॥ तण्डुलीयशाके ॥ हिताव ल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ आर्द्रके ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ ग्रन्थिं लाति वा । ला० । क ॥

ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णी । पु । ग्रन्थिपर्णे ॥

ग्रन्थिहर । पु । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥

ग्रन्थीकम् । न । पिप्पलीमूले ॥

ग्रसनम् । न । ग्रासे ॥ ग्रसुअदने । ल्युट् ॥

ग्रसित । त्रि । कृतग्रासे । कवलिते ॥

ग्रसिष्णु । त्रि । ग्रसनशीले ॥ न । प्रलयकाले ॥

ग्रस्त । त्रि । लुप्तवर्णपदे । असम्पूर्णोच्चारिते । अपूर्णवचसि ॥ लुप्तो वर्णः पदंवा यत्रवाक्ये पदेवा ॥ ग्रसते । ग्रसु० । क्त । यस्यविभाषेति पाक्षिक इडभाव. ॥ भक्षिते । भुक्ते ॥

ग्रह । पु । अनुग्रहे ॥ निर्बन्धे । आग्रहे । अभिनिवेशे ॥ ग्रहणे ॥ रणोद्यमे ॥ पूतनादिबालग्रहे ॥ सैंहिकेये ॥ उपरागे । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ सोमादिपात्रे ॥ यथा । सौत्रामण्यां सुराग्रहान् गृह्णाति ॥ सूर्यादिनवसु

॥ सेचयथा । सूर्य श्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्चापि बृहस्पति । शुक्रः शनैश्च रो राहुः केतुश्चेति नव ग्रहाः ॥ एषामष्टधा गति यथा । वक्रा ऽतिवक्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा । शीघ्रा शीघ्रतरा चैव ग्रहाणां गतिरष्टधा ॥ ग्रहणम् गृह्णातिवा । ग्रह उपादाने । ग्रहवृद्निश्चिगमश्चेत्य प् । विभाषाग्रहरत्यज्वा ॥ बन्धने ॥ गृह्यते बध्यते येनसौ येन ग्रहणं चक्रेण बन्धनेनेतिभाष्यम् ॥

ग्रहकल्लोल. । पु । राहौ ॥

ग्रहणम् । न । स्वीकारे ॥ हस्तयोर्व्यापारे । आदाने ॥ आदरे ॥ करे । हस्ते ॥ उपलब्धौ ॥ वन्द्याम् ॥ धीगुणे ॥ प्रत्याये ॥ इन्द्रिये ॥ बन्धने ॥ उपरागे । पर्वप्रतिपत्सन्धौ राहुणा सूर्यचन्द्रमसोर्ग्रसने ॥ अथ सूर्यचन्द्रयो ग्रहणकारणम् । यथा । भविपादान्तरे राहो केतोर्वा सस्थितो रवि । चतुष्पादन्तरे चन्द्र सदासम्भाव्यतेग्रह ॥ यस्मिन्नृक्षे रविस्तस्मा च्चतुर्दशगत. शशी । पूर्णिमा प्रतिपत्सन्धौ राहुणाग्रस्यते शशी ॥ कृष्णपक्षे तृतीयाश्च मासर्क्षं यदि जायते । तत सूर्योदये सूर्यो राहुणा ग्रस्यते रविः ॥ ग्रहणकालिकरविचन्द्रयो र्मेघेनाच्छादनानाच्छादनकारणं यथा । रविर्भौमनवांशेतु निरभ्रं ग्रास मादिशेत् । बुधशौरिनवांशेतु भविन्न चन्द्रदर्शनम् ॥ गुरो रंशक मासाद्य दृश्यते सवलाहक । शशिशुक्रनवांशेतु प्रावृट्काले मत्र ज्जलम् ॥ अन्यत्राव्यक्तभूतौ तौ दृश्येते छादिताम्बरा विति ॥ चन्द्रग्रहश्चन्द्रवारे सूर्ये सूर्यग्रहस्तथा । चूडामणिरयं योगस्तत्रानन्तफलं स्मृतम ॥ अन्यस्मान्नुग्रहणात् कोटिगुणम पुण्यफलं लभेत् ॥ इतिविशेष ॥ गृह्यते ऽनेन । ग्रह० । करणेल्युट् । सामान्येनपुंसकम् ॥

ग्रहणि । स्त्री । ग्रहणीरोगे ॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रहेरनि ॥

ग्रहणी । स्त्री । पुरीषपूर्णायामग्न्यधिष्ठाननाड्याम् ॥ रोगविशेषे । प्रवाहिकायाम् । संग्रहण्याम् ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे निवृत्ते ऽपि मन्दाग्ने रहिताशिन. । भूय सन्दूषितो वह्नि र्ग्रहणीमपि दूषयेत् ॥ एकैकश सर्वशस्र दोषैरत्यर्थमूर्च्छितै । सा दुष्टा बहुशो भुक्त माम मेव विमुञ्चति ॥ पक्वं वा सरुजं पूति मुहुर्बद्ध मुहुर्द्रवम । ग्रहणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदोज

ना इति । अतीसारे द्रवधातुप्रवृत्ति ग्रहण्याम्बहुलस्यापिमलस्य प्रवृत्तिरितितयोर्भेदः ॥ गृह्णाति जाठराग्निम् गृह्यते वा । ग्रह० । कृत्यल्युटोबहुलमितिल्युट् । ङीप् ॥ यद्वा । ग्रहेरनि । कृदिकारादितिङीष् ॥

ग्रहणीरुक् । स्त्री । ग्रहण्याम् । प्रवाहिकायाम् ॥

ग्रहणीहरम् । न । लवङ्गे ॥ त्रि । ग्रहणीहारिणि ॥

ग्रहदेवता । स्त्री । ग्रहाणांदेवते ॥ यथा । शिवाधिदैवतं सूर्यं वह्निप्रत्यधिदैवतम् । १ । उमाधिदैवतसोम जलप्रत्यधिदैवतम् । २ । स्कन्दाधिदैवतभौम क्षितिप्रत्यधिदैवतम ३ ॥ नारायणाधिदैवञ्च विष्णु प्रत्यधिदैवतम् । बुधम् । ४ । ब्रह्माधिदैव सूर्यास्य मिन्द्रप्रत्यधिदैवतम् । ५ । शक्राधिदैवतं शुक्रं शचीप्रत्यधिदैवतम् ६ ॥ यमाधिदैवतं प्रजापतिप्रत्यधिदैवतम् ७ ॥ कालाधिदैवं सूर्यास्यं सर्पप्रत्यधिदैवतम् । ८ ॥ चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदैवतम् ९ ॥ कम्न्यादिषु च । अग्निरापो धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राणी प्रजापतिः । सार्पराजी तथाब्रह्मा ग्रहाणां देवता. स्मृता. । इतिलघुशौनकीमतम । मृद्धशौनकस्यान्तु शिवादीनामेव ग्रहदेवतात्वमुक्तम् ॥

ग्रहद्रुम । पु । शाकवृक्षे ॥

ग्रहनायक. । पु । सूर्ये ॥ शनैश्चरे ॥

ग्रहनाश. । पुं । छातियान इतिगौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

ग्रहनाशन । पु । ग्रहनाशे ॥

ग्रहनेमि । पु । चन्द्रे ॥

ग्रहपति । पु । सूर्ये ॥ ग्रहाणांपति. ॥ अर्कद्रुमे ॥

ग्रहपुष । पु । भानौ । सूर्ये ॥

ग्रहभक्ति । स्त्री । केषां जनपदानां को ग्रहोऽधिपतिरित्येतत् यत्र निरूप्यते तत्र ग्रन्थे ॥ ग्रहाणां भक्तिर्विभाग' ॥ विशेषपथ्यशराख्यां १६ अध्याये ॥

ग्रहभिन्नम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने ॥ ग्रहेण ग्रहैर्वाभिन्नम् ॥

ग्रहभिन्नभम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने नक्षत्रे ॥ ग्रहभिन्नञ्चतत् भञ्च ॥

ग्रहभीतिजित् । पु । गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् । दारुगन्धायाम् ॥

ग्रहमैत्रम् । न । ग्रहाणामित्रामित्रादिविचारे ॥ यथा । सूर्यस्य मित्राणि कुजेन्दुजीवा समो बुधोऽरी शनिभार्गवौ च । चन्द्रस्य मित्रेतु दिवाकरज्ञौ समा स्मृतामन्दसितेज्य

भौमा ॥ कुजस्य मित्राणि रवीन्दुजीवा समौ तथा मन्दभृगू बुधोरिः । बुधस्यमित्रे सितभास्करौ समाः कुजेज्यमन्दा रिपुरिन्दुरेव ॥ मित्राणि जीवस्यकुजेन्दुसूर्याः शनिसमः शुक्रबुधौतु शत्रू । शुक्रस्य मित्रेशनि-सौम्यपुत्रौ समौ कुजेज्यौतु रिपुरवीन्दू ॥ शनेस्तुमित्रे भृगुचन्द्रपुत्रौ जीवः समोऽन्येप्यरयस्तुशेषाः ॥

ग्रहयाग । पु । ग्रहाणायज्ञः ॥ अस्यप्रयोजनन्तु । शान्तौपुष्टौ महेशानि तथा क्रूरेऽपिकर्मणि । ग्रहयागं प्रकुर्वाणो वाञ्छितार्थ मवाप्नुयादिति महानिर्वाणतन्त्रम् । तस्यशान्तिकस्वेमलमासादावपि कर्त्तव्यत्वम् । पौष्टिकस्वेतु शुद्धकाले ॥ अपिच । गोचरे वा विलग्ने वा ये ग्रहारिष्टसूचकाः । पूजयेत् तान् प्रयत्नेन पूजिताः स्युः शुभावहाः ॥ श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञंसमाचरेत् । वृष्ट्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाऽभिचरन्नपीति ग्रहयागतत्त्वम् ॥ अस्य प्रयोगो महानिर्वाणे द्रष्टव्यः ॥

ग्रहयुद्धम् । न । ग्रहयोरायोधने ॥ वियति चरतां ग्रहाणा मुपर्य्युपर्य्यात्ममार्गसंस्थान न् । अतिदूराद्दृग्विषये समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ आ

सन्नकमयोगाद्भेदोल्लेखांऽशुमर्द्दनासव्यैः । युद्धं चतुष्प्रकारं पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् ॥ भेदे वृष्टिविनाशो भेदः सुहृदां महाकुलानाञ्च । उल्लेखे शस्त्रभयं मन्त्रिविरोधः प्रियान्नत्वम् ॥ अंशुविरोधे युद्धानि भूभृतां शस्त्रकक्षुदवमर्द्दः । युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति युद्धानि भूपानाम् ॥ विशेषोवाराह्यां १७ अध्याये॥

ग्रहयुद्धभम् । न । ग्रहयुद्धर्क्षं । यस्मिन्नक्षत्रे ग्रहयोर्युद्धंजात तस्मिन् ॥

ग्रहराज । पु । रवौ ॥ चन्द्रे ॥ ग्रहाणां राजा । टच् ॥ गुरौ ॥

ग्रहवर्षफलाध्याय । पु । कस्य ग्रहस्यकस्मिन्वर्षे कीदृशानि शुभफलानि भवन्ति तन्निरूपणपरे ग्रन्थसन्धौ ॥ यतोवराहमिहिरेण पूर्वमेवप्रतिज्ञातमासीत् । वर्षेयथास्यफलमासेचमुनिप्रणीतमालोक्य । तद्वत्सर्वंवक्ष्येहं होरातन्त्रोक्तविधानइति ॥ विशेषं पश्यवाराह्यां १९ अध्याये ॥

ग्रहवह्नि । पु । ग्रहाणां होमाधिकरणे ॥ तेच नव सङ्ख्यकाः । यथा । कपिलः पिङ्गलो धूम्रः केतुस्स जठराग्निकः । शिखीच हाटकश्चैव महातेजा हुताशनः । हुताशनस्य विज्ञेया नवैतेग्रहवह्नयइति ॥

ग्रहशृङ्गाटक । पु । वाराह्या २० अ ध्याये ॥

ग्रहसमागम । पु । वाराह्या १८अध्याये निरूपित ॥

ग्रहाधार । पु । ध्रुवर्क्षे ॥

ग्रहामय । पु । भूतादिनाजाते रोगे । आवेशे ॥

ग्रहाशी । पु । ग्रहनाशवृक्षे ॥

ग्रहाह्वय । पु । भूताङ्कुशद्रुमे ॥

ग्रहीता । त्रि । गृहयालौ । ग्रहणकर्त्तरि ॥ गृह्णाति । ग्रह० । तृन् ॥

ग्राम । पु । संवसथे । विप्रादिवर्णमात्रे प्राकारपरिखादिरहिते हट्टादिशून्ये बहुजनवासस्थाने ॥ विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्रचैव वसन्तिहि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वास एव वा ॥ तथा शूद्रजनप्रायाः सुसमृद्धकृषीवलाः । क्षेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसञ्ज्ञिका ॥ शब्दादिपूर्वको ग्रामः समूहार्थे । यथा । शब्दग्राम भूतग्राम । इत्यादि ॥ सपूर्व सयुगेस्मृत ॥ स्वरविशेषे ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छना एकविंशति ॥ तेच षड्जग्रामो मध्यमग्राम पञ्चमग्रामश्चेति त्रय । ग्रामलक्षण । यथा कुटुम्बिन सर्वेप्येकी भूता भवन्तिहि । तथा स्वराणां सन्दोहो ग्राम इत्यभिधीयते ॥ षड्जग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एवच । गान्धारग्राम इत्येतत् ग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ तथा । नन्द्यावर्त्तो षड्जेमत सुभद्रो ग्रामवाक्षय । षड्जमध्यमगान्धाराख्ययाणांजन्महेतव ॥ ग्रसते ग्रसतेवा । ग्रमुअदने । ग्रसे रात्वेतिमन् आत्वञ्च ॥

ग्रामकूट । पु । शूद्रविशेषे । महत्तमे । महता इतिभाषा ॥

ग्रामगृह्या । स्त्री । ग्रामरहिर्भूतसेनाय.म् ॥ पदास्वैरबाह्यापक्ष्येषु,चेति क्यप् ॥

ग्रामजनान्यवीं । स्त्री । नखनिष्पाव्याम् ॥

ग्रामणी । पु । नापिते ॥ यक्षौ ॥ त्रि । प्रधाने ॥ ग्रामाधिपतौ ॥ भोगिके ॥ स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ग्रामेयायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ ग्रामनयति । णी ञ० । सत्सूद्विषद्रुस्यादिनाक्विप् । अग्रग्रामाभ्यामितिणत्वम् ॥

ग्रामतक्ष । पु । बहूनांसाधारणो काष्ठतक्षि ग्रामाधीने वर्द्धकौ ॥ ग्रामस्यतक्षा । ग्रामकौटाभ्यातक्ष्णइति टच् ॥

ग्रामता । स्त्री । ग्रामसमूहे ॥ ग्रामाणांसमूह । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥

ग्रामधर्म्म । पु । व्यवाये ॥ ग्रामेभव । युवादित्वादण् । मद्यावौ धर्मश्च ॥

ग्रामभृत । पु । ग्रामप्रेष्ये ॥ विप्रश्चेत् सपत्नमा ...॥

ग्राममद्गुरिका । स्त्री । ग्रामयुद्धे ॥ मृ ... ह्रीभाषे ॥

ग्राममुख । पु । हट्टे ॥

ग्राममृग । पु । कुक्कुरे ॥

ग्रामयाजक । पु । अग्रासद्धर्णविशेषे । ग्रामस्थनानावर्णानां पुरोहिते ॥ ग्रामार्थं यज्वनि ॥ इतिश्रीधरस्वामी ॥

ग्रामयाजी । पु । बहूनांयाजके ॥

ग्रामशासक । पु । भगिनीपतौ ॥

ग्रामाधानम् । न । मृगयायाम् ॥

ग्रामाधीन । त्रि । ग्रामवशवर्त्तिनि नापितवर्द्धक्यादौ ॥ ग्रामेऽधि । सप्तमीतिसमासः । अलुपप्रयोगिषत्व ॥

ग्रामान्तम् । न । उपशल्ये । ग्रामसन्निकटे ॥ ग्रामस्यान्तम् समीपम् ॥

ग्रामिणी । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

ग्रामी । त्रि । ग्रामविशिष्टे । ग्रासनइति भाषा ॥ यथा । अहीअवास हरीस वास इत्यादि ॥

ग्रामीण । पु । ग्राम्यशूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ काके ॥ त्रि । ग्रामोद्भूते ॥ ग्रामेभवः । खञ् ॥

ग्रामीणा । स्त्री । नीलिकौषधौ ॥ पालक्यशाके ॥ ग्रामेभवा । ग्रामाद्यख्ञावितिखञ् । टाप् ॥

ग्रामेयक । पु । ग्राम्ये ॥ ग्रामेभव । कत्र्यादित्वात्ढकञ् ॥

ग्रामेया । स्त्री । ग्राम्यनार्याम् ॥

ग्रामेश । पु । ग्रामस्याधीशे । ग्रामेश्वरे ॥

ग्राम्यम् । न । स्त्रीकरणे । रतबन्धे ॥ त्रि । प्राकृते । मूढे । ग्रामभवे । ग्रामीणे ॥ इन्द्रालिकन्याघटतौलिचापा ग्राम्या निशायां वृषमेषकौच ॥ अश्लीले । भण्डादिवचने ॥ छागादिषु ॥ छागमेषवृषाश्वाद्या ग्राम्या प्रोक्ता महर्षिभिः । ग्राम्या वातहरा सर्वे दीपना कफपित्तला: ॥ मधुरा रसपाकाभ्या वृंहणा बलवर्द्धना ॥ ग्रामेभवः । ग्रामाद्यख्ञा वितियौ च कोय ॥

ग्राम्यकन्द । पु । स्थलकन्दे । बनचोल इति भाषा ॥ ग्राम्यकन्दसुदोषल ॥

ग्राम्यकर्कटी । स्त्री । कुष्माण्डे ॥

ग्राम्यकुङ्कुमम् । न । कुसुम्भे ॥

ग्राम्यधर्म्म । पुं । ग्रामधर्मे । मैथुने ॥ ग्रामेभवा ग्राम्या ह्वालिकशाकटिकप्रभृतयः । तेषाधर्मः ॥

ग्राम्यपशु । पु । ग्रामजातजन्तौ ॥ सतु सप्तविधो यथा । गौ मेषो ऽजो

मनुष्यस्य अश्वाश्वतरगर्द्दभाः। इति॥

ग्राम्यमद्गुरिका । स्त्री । भृङ्गीमत्स्ये ॥

ग्राम्यमृग । पु । कुक्कुरे ॥

ग्राम्यराशि. । पु । मिथुनकन्यातुलावृश्चिक धनुष्कुम्भेषु ॥ राशौ मेषवृषयो' ॥

ग्राम्यवल्लभा । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥

ग्राम्यशूकर. । पु । ग्रामोत्पन्नवराहे । विड्वराहे ॥

ग्राम्या । स्त्री । तुलस्याम् ॥ नखनिष्पाविकायाम् ॥ नील्याम् ॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदेषु कोमलापर्याये ॥

ग्राम्याश्व । पु गर्द्दभे ॥

ग्रावा । पु । प्रस्तरे ॥ पृथ्वीधरे । पर्वते ॥ ग्रसते । ग्रसुअदने । अन्येभ्योपीति ड । आवनति । वनसम्भक्तौ शब्दे वा । विच् । ग्रश्चासावावाच ॥ ग्रसते । अन्ये० वनिप् । पृ० वा ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गृनिगरणेशब्दे वा । अन्येभ्योपीति वनिप् । पृ० ॥ यद्वा । गरति । गसेके । मू० क' । अवति । अवरक्षणादैा । बाहुलकात् कनि । ग्रश्चासावावाच ॥ मेघ ॥ इतिविश्व ॥ त्रि । दृढे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

ग्रावस्तुत् । पु । ऋत्विग्विशेषे ॥ आजभासे.तत्किप् ॥

ग्रासः । पु । कवले । पिण्डे । मुखपूरणमात्रादैा ॥ यथा । कुक्कुटाण्डप्रमाणस्स्याद्यावान्वा प्रविशेन्मुखम् । एतं ग्रास विजानीयात् शुद्ध्यर्थं कायशोधनम् ॥ इति प्रायश्चित्तेपराशर. ॥ ग्रसते । ग्रसु० । अकर्त्तरीतिघञ् ॥

ग्राह । पु । गाह इति भाषा प्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे । अवहारे ॥ ग्रहणे ॥ गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रहइति व्यवस्थितविभाषया जलचरे नित्यमेव ण प्रत्यय । स्वार्थग्रहणादृत्. घञ्वा ॥ शिशुके ॥

ग्राहक' । पु । व्याधानांघातिपक्षिणि । श्येने ॥ सितावरशाके ॥ विषवैद्ये ॥ त्रि । गाहक इति भाषाप्रसिद्धे ग्रहीतरि ॥ धान्यानांग्रहीतरि ॥ गृह्णाति । ग्रहउपादाने । ण्वुल् ॥

ग्राहयिता । त्रि । ग्रहणकारयितरि ॥

ग्राहिणी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥ च्चिरइति इतिगैाडभाषाप्रसिद्धे ताम्रमूलावृक्षे ॥

ग्राहित । त्रि । ग्रहणं प्रापिते । ग्रहणकराया इतिभाषा ॥

ग्राही । पु । कपित्थे ॥ त्रि । ग्रहणकर्त्तरि । ग्राहके ॥ मलवद्धके । धारके ॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रह्यादिभ्यो णिनिः ॥

ग्राहिफलः । पुं । कपित्थागमे ॥

ग्राह्यः । त्रि । उपादेये । ग्रहीतुमुचिते ॥

ग्रीवा । स्त्री । कन्धरायाम् । शिरोधरायाम् ॥ तच्छिरायाम् ॥ गिरत्यनया गीर्य्यतेऽनयावा । शेवयह्वजिह्वाग्रीवेतिसाधु ॥

ग्रीवी । पु । स्त्री । उष्ट्रे ॥ त्रि । प्रशस्तग्रीवायुक्ते ॥ अतिशयिता प्रशस्तावा ग्रीवा अस्यास्य । ब्रीह्यादित्वादिनि ॥

ग्रीष्मः । पु । निदाघर्त्तौ । ज्येष्ठाषाढयोः । उष्मागमे ॥ अस्यजातस्य फलं यथा । ग्रीष्मोद्भवो भोगभवानुरक्तो वक्ता सुशीलो जलकेलिशील । विवाधनैश्वर्य्ययशोमनोज्ञो धन्वी सुवेश परदारचित्तइति ॥ त्रि । तद्वति ॥ ग्रसतेरसाम् । ग्रसु० । ग्रीष्मइत्युणादिसूत्रेणनिपातितः ॥

ग्रीष्मजा । स्त्री । नवत्याम् । नोणा इति गौडप्रसिद्धे फलद्रव्ये ॥ ग्रीष्मे जायते । जनी० । ड ॥ नवमाल्याम् ॥

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । करुणीपुष्पद्रव्ये ॥

ग्रीष्मभवा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मेभवोऽस्या ॥

ग्रीष्मसुन्दरः । पु । } गीमाइति
ग्रीष्मसुन्दरक । पु । } गौडप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ग्रीष्महासम् । न । वृक्षतूले । वृद्धसूचके । बुढियाकाडूल इति भाषा ॥

ग्रीष्मी । स्त्री । } नवमल्लिकायाम् ॥
ग्रीष्मोद्भवा । स्त्री । }

ग्रैवम् । न । ग्रीवाभरणे ॥ ग्रीवायांभव । अण् ॥ त्रि । तन्नस्थे ॥

ग्रैवेयम् । न । कण्ठभूषणे ॥ ग्रीवायांभवम् । ग्रीवाभ्योऽणचेतिढञ् ॥

ग्रैवेयकम् । न । कण्ठभूषायाम् ॥ ग्रीवायांभवम् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥

ग्रैष्मिक. । पुं । ग्रीष्मसहचरितोग्रन्थो ग्रीष्म । तमधीतेवेदवा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

ग्रैष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मजायाम् ॥ ग्रीष्मेजातादिः । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । ङीप् ॥

ग्लपित । त्रि । कर्शिते ॥

ग्लस्त । त्रि । भक्षिते ॥ ग्लस्यतेस्म । ग्लसुअदने । क्त ॥

ग्लह । पु । पणे । द्यूते । अक्षस्थाने । द्यूतादौजय्यत्वेनस्थापिते ॥ ग्लह्यते ऽनेन वा । ग्लहआदाने । पुसीतिघ. । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि ॥ गृह्यते इतिवा ग्लह । अक्षेषुग्लहइति देवनविषये प्रग्रहरूपेग्रहाद्योवक्तुनिविपालनंवा ॥

ग्लाता । चि । ग्लानियुक्ते ॥

ग्लान । त्रि । रोगात् क्षीणकाये । ग्लानौ ॥ रोगिणि ॥ ग्लायतिस्म । ग्लैङ् हर्षक्षये । गत्यर्थेति क्तः । संयोगादेरितिनत्वम् ॥

ग्लानि । स्त्री । अस्वाच्छन्द्ये । चक्षदीनतायाम् ॥ रोगे ॥ हानौ ॥ अनुत्साहे ॥ ग्लानम् । ग्लै॰ । ग्लाज्याहाभ्योनि' ॥

ग्लानिच्छेदी । चि । खेदहारिणि ॥

ग्लावः । पुं । मैघेये । वकासुषैौ । चैकितायने ॥

ग्लास्नु । त्रि । ग्लाने । रोगक्षीणदेहे ॥ ग्लानशील । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ॥

ग्लेपनम् । न । दैन्ये ॥ ग्लेपृ दैन्ये । ल्युट् ॥

ग्लौ' । पु । मृगाङ्के । चन्द्रमसि ॥ कर्पूरे ॥ ग्लायति । ग्लै० । ग्लानुदिभ्यांडौ ॥

घ

घ' । पुं । घकारे ॥ घण्टायाम् ॥ घर्घरशब्दे ॥ इतिमेदिनिकर ॥

घट' । पुं । समाधिभेदे । कुम्भके ॥ इभशिरः कूटे ॥ कुटे । पृथुबुध्नोदराकारे । कम्बुग्रीवादिमदाकारादिकमे । कलसे ॥ कुम्भराशौ ॥ द्रोणपरिमाणे ॥ घटते । घटचेष्टायाम् । पचाद्यच् ॥

घटक. । पु । वनस्पतौ ॥ योजके । व्यवहारे ॥ तल्लक्षणं यथा । धावको भावक श्चैव योजक श्चापक स्तथा । दूषक स्तावक श्चैव षडेते घटका. स्मृताः ॥ अन्यच्च' । के नो विदन्ति पुरुषा. पुरुषानुपूर्वीमुर्वीतले कुलभृतांपरिवर्त्तनं वा । अत्यन्तकुत्सनमपि येकुलतारतम्यंजानन्तितेपि घटकाः नतु योजकाद्याः ॥ इत्याधुनिकैर्गौडदेशोद्भवै कल्पिता कुलदीपिका ॥ ह्रस्वघटे ॥ घटयति । ण्यन्तात् घटेर्ण्वुल् ॥

घटजन्मा । पु । अगस्त्यमुनौ ॥

घटदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् । रततालयाम् ॥

घटनम । न । निर्माणे । घडना इति भाषा ॥ घटेर्ल्युट् ॥

घटना । स्त्री । हस्तिसङ्घे ॥ करिणांघटना घटा ॥ मेलने । योजनायाम् ॥ यथा । अघटनघटनापटीयसी मायेति ॥ घटनम् । घटसङ्घाते । चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

घटयोनि. । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटराज । पुं । कुम्भे ॥

घटा । स्त्री । घटने ॥ गजसंहतौ । घटनायाम् ॥ गोष्ठग्राम् ॥ समूहे ॥ घटनम् । घट० । घटादय षितइतिषिद्भ्यादङ् ॥

घटालावु । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

घटिक । पु । चक्रिके । घटिकावादके ॥ घटीकायति । कै० । आतइतिक । ड्यापोरितिह्रस्व ॥ न । नितम्बे ॥ त्रि । घटेनतरणशीले ॥ घटेनतरति । नौद्व्यचष्ठन् ॥

घटिका । स्त्री । घटी इति भाषाप्रसिद्धे दण्डे । नाडिकायाम् ॥ घटिकामानोपायो यथा । निमेषो मानुषो योयं मात्रामात्रप्रमाणक । तैः पञ्चदशभि काष्ठा त्रिंशत्काष्ठास्तथाकला ॥ नाडिकातु प्रमाणेनकलादशचपञ्चच । उन्मानेनाम्भस सातु पलान्यर्द्धत्रयोदश ॥ हेममाषैःकृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसम्मृत ॥इतिविष्णुपुराणम् ॥ नैमित्तिकलयप्रपञ्चयिष्यन् निमेषादिक्रमेण प्रथमांशोक्तमेवकल्पप्रमाणं मनुस्मारयति निमेषइति सप्तभि । मात्रैव मात्रं प्रमाणं यस्य । एकमात्रलघ्वक्षरोच्चारणकालसम्मितोहि निमेष । निमेषकालतुल्याहि मात्रा लघ्वक्षरञ्च यत इतिब्रह्माण्डोक्ते: ॥ नाडिकामानोपायमाह । उन्मानेनेति सार्द्धेन । अम्भस उन्मानेन उन्मीयते ऽनेनेत्युन्मान पात्रम् । अर्द्धेनयोगे त्रयोदश सार्द्धद्वादशेत्यर्थं । उन्मानरूपेण घटितानि सार्द्धद्वादशपलानि सानाडिका । सार्द्धद्वादशपलताम्रनिर्मितपात्रेण सानाडिकामानतश्चेत्यर्थ. । किप्रमाणतत्पात्रं कार्यं तदाह । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसम्मृत इति । सार्द्धद्वादशपलजलेनहि मागधदेशप्रस्थ: पूर्यते । तत् प्रमाणपात्रं कार्यमित्यर्थात् सिद्धम् । ननु तथापि पात्रेण कथं नाडिकाज्ञानं क्रियापरिच्छेदकत्वात् कालस्य त्याशङ्क्य क्रियासिद्धये-प्रस्थादि विशिनष्टि । हेमेति । माष पञ्चगुञ्ज । हेम्नो माषैः चतुर्भिश्चतुरङ्गुलेन शलाकारूपेण रचितैः कृतच्छिद्रा । एतदुक्त भवति । सार्द्धद्वादशपलताम्रमयं मागधप्रस्थसमित मृन्मयंत पात्र चतुर्माषचतुरङ्गुलहेमशलाकया कृताधश्छिद्र जलेस्थापित तेन छिद्रेण यावता कालेन पूर्यते तावान् कालोनाडिकेति । तथाचयुक्त । द्वादशार्द्धप

लोम्नानं चतुर्भिं स्तुरङ्गुलैः । स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत् प्रस्थजलप्लुतमिति । इतिसद्दीकायांश्रीधरस्वामिनः ॥ गुर्वचराणा मुदितः । घघ्वा पञ्च पलानां घटिका किलैकेति कालिदासः ॥ मुहूर्त्ते ॥ कल्से घटे ॥ प्रक्षेप । स्वार्थे क ॥

घटित । त्रि । निर्मिते ॥

घटी । स्त्री । घटिकायाम् । दण्डे । घडी इतिभाषा ॥ यथा । अलभ्यं यदायुःपलं स्वर्णभारै रहो मस्य दण्डो वृथा याति याम । इदानीमपि श्रीश्वरे भक्त चेतो विलम्बिस्य स घोषयन्तीघटीयन्त्रमिति ॥ स्वल्पे कुम्भे । घडिया इतिभाषा ॥ घटते । घट० । अच् । जातित्वात् ङीष् ॥

घटीकार । पुं । कुलाले ॥ घटीं करोति । कुम्भकारवत् ॥

घटीयन्त्रम् । न । अरघट्टे । कूपादे र्जलोद्धारयन्त्रे । उद्घाटने ॥ घटीनांयन्त्रम् ॥ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । प्रसुप्ति पार्श्वयो शूलं तथा जलघटीध्वनि । तवदन्ति घटीयन्त्रमसाध्यं ग्राहणीगदमिति ॥

घटोत्कच । पुं । हिडम्बायां भीमसेनाज्जाते राक्षसविशेषे ॥

घटोत्कचान्तक । पुं । कर्णे । राधेये । युधिष्ठिराग्रजे ॥

घटोद्भव । पुं । अगस्त्यमुनौ

घट्ट । पुं । नद्यादौ स्नानार्थ भवतरणस्थाने । घाट इति भाषा । तीर्थावतारे ॥ शुल्कग्रहस्थाने । जगात इति भाषा ॥ घट्यतेऽत्र । घट्टचलने । हलश्चेतिघञ् ॥

घट्टगा । स्त्री । नदीविशेषे ॥ यथा । महापगा भीमरथीच घट्टगा यथा च कृष्णा जलसाम्यता गुणे । महापगाघट्टपयस्तथापि पथ्य लघु स्वादुतर सुकान्तिदम् ॥ इति राजनिघंटः ॥

घट्टजीवा । पुं । पाटुनि इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वैश्यायां रजका ज्जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

घट्टनम् । न । अभिघाते ॥

घट्टना । स्त्री । चलनायाम् ॥ वृत्तौ ॥

घट्टित । त्रि । निर्मिते । घडागयाइति भाषा ॥ चित्रपटार्थं रञ्जनायाञ्जेन घृष्टे वस्त्रादौ ॥

घण्टः । पुं । व्यञ्जनविशेषे ॥

घण्टकः । पुं । } घेंटकोलाइति
घण्टकर्ण । पुं । } गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुप्रविशेषे ॥

घण्टा । स्त्री । कांस्यनिर्मिते वाद्यवि

शेषे । यथा । सर्ववाद्यमयी घण्टा वाद्याभावे नियोजयेदिति ॥ अतिबलायाम् ॥ नागबलायाम् ॥ घण्टापाटलै ॥ अहानि । बाहुलकाद्दन्तेष्टो घच्च । टाप् ॥

घण्टाकर्ण । पु । शिवस्यातिवल्लभे गणविशेषे ॥

घण्टाताड । पु । घडियावली घण्टापाँडे इतिचभाषाप्रसिद्धे घण्टावादिनि ॥

घण्टानाद । पु । कुबेरमन्त्रिणि ॥

घण्टापथ । पु । पुरप्रधानमार्गे । महतिराजमार्गे । संसरणे ॥ यथा । दशधन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथ स्मृत ॥ घण्टोपलक्षित पन्था । शाकपार्थिवादि ॥ यद्वा । घण्टानापन्था । घण्टाग्रहण वादित्राणां तदर्थं हस्त्यादीनां वोपलक्षणम् । ऋक्पूरित्यच ॥

घण्टापाटलि । पु । गोलीढे । मुष्कद्रुमे ॥ अहानि इति घण्टा । पटनम् । पटगतौ । घञ् । पाटं लाति । ला० । बाहुलकाटडि । घण्टाचासौ पाटलिश्च ॥

घण्टारवा । स्त्री । क्षुपविशेषे । शणपुष्पिकायाम् । वनसण इति भाषा झणझणिया इतिच भाषा ॥ घण्टेव आरौति । क्वचिद्वे । अच् ॥

घण्टाली । स्त्री । कोशातक्याम् ॥

घण्टाबीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टाशब्दम् । न । कांस्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

घण्टिक । पु । घरियारारख्ये यादोविशेषे ॥

घण्टिका । स्त्री । तालूर्ध्वलघुजिह्वायाम् । क्षुद्रिकायाम् ॥

घण्टिनीबीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टु । पुं । गजघण्टायाम् ॥ प्रतापे ॥

घण्टेश्वर । पु । मङ्गलपुत्रे शस्यदातरि देवताविशेषे ॥

घतन । पु । मारके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्युत्वाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे ॥

घन । पु । मुस्तायाम् ॥ अब्दे । मेघे ॥ ओघे ॥ दार्ढ्ये । काठिन्ये ॥ मूर्त्तिगुणः काठिन्यम् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणं मूर्त्तिः । सैवगुण ॥ विस्तारे ॥ लोहमुद्गरे ॥ हन्यते ऽनेनवा ॥ शरीरे ॥ कफे ॥ अभ्रके ॥ सजातीयाङ्कत्रयसपूरणे ॥ समत्रिघातश्च घन प्रदिष्टइति भास्कराचार्योक्ते ॥ न । कांस्यताला दिवाद्ये ॥ मध्यमनृत्ये ॥ त्वक्पत्रइत्युपलक्षणगातवाद्ययो. ॥ त्वचे ॥ लोहे ॥ त्रि । निविडे । सान्द्रे ॥ निरन्तरे । पूर्णे ॥ दृढे ॥ हननम् । हन्य

तैवायुनावा । घन० ॥ मूर्त्तौ घन इति घ्नन्तेरप्घनादेशश्च ॥

घनकफः । पु । वर्षोपले । करकायाम् ॥ घनस्य कफइव ॥

घनकालः । पु । वर्षाकाले ॥ घनस्य मेघस्य कालः ॥

घनगोलकः । पु । संश्लिष्टरजतसुवर्णे । सोनारूपामिला इतिभाषा । इति हेमचन्द्रः ॥

घनच्छदः । पु । शिग्रौ ॥

घनजम्बालः । पुं । वुलुके ॥

घनज्वाला । स्त्री । मेघदीप्तौ । वज्राग्नौ ॥

घनतालः । पुं । सारङ्गविहगे ॥

घनतोलः । पु । चातकपक्षिणि ॥

घनत्वम् । न । सान्द्रतायाम् ॥

घनत्वक् । पु । लोध्रे ॥

घनद्रुमः । पुं । विकण्टककृक्षे ॥

घननाभिः । पु । धूमे ॥

घनपत्रः । पुं । पुनर्नवायाम् ॥

घनपदवी । स्त्री । आकाशे ॥

घनपल्लवः । पुं । शोभाञ्जने ॥

घनपाषण्डः । पु । मयूरे ॥

घनप्रज्ञः । पु । प्राज्ञे । विशेष विज्ञान विरञ्चिनि ॥ घनीभूताप्रज्ञायस्य ॥

घनफलः । पुं । विकण्टकवृक्षे ॥

घनमूलः । पुं । मोरटे ॥ न । पूरित सजाती याङ्कत्रयघाताङ्के ॥

घनरसः । पु । न । मेघपुष्पे । जले ॥ पु । सान्द्रे ॥ निर्यासे ॥ मोरटे ॥ कर्पूरे ॥ पीलुपर्ण्याम् ॥ सम्यक्सिद्ध रसे ॥

घनवर्त्म । न । आकाशे ॥

घनवल्लिका । स्त्री । विद्युति ॥

घनवल्ली । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

घनवातः । पु । नरकविशेषे ॥

घनवासः । पुं । कूष्माण्डे ॥

घनवाहनः । पु । शिवे ॥ मेघवाहने । इन्द्रे ॥ घनो वाहनं यस्य ॥

घनवीथिः । स्त्री । अन्तरीक्षे ॥

घनश्यामः । पु । श्रीरामे ॥ श्रीकृष्णे ॥ त्रि । निविडकृष्णवर्णे ॥

घनसारः । पु । कर्पूरे ॥ दक्षिणावर्त्त पारदे ॥ वृक्षविशेषे ॥ जले ॥ वर वारिदे ॥ घनो दृढः सारो ऽस्य ॥ घनस्य सारइव वा शीतत्वात् ॥

घनसूची । स्त्री । सूच्याकारमेघे ॥

घनस्कन्धः । पु । कोशाम्रवृक्षे ॥

घनस्वनः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥ मेघध्वनौ ॥

घना । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

घनाकरः । पु । वर्षाकाले ॥ घनानामाकर इव ॥

घनाघनः । पु । वर्षुकाब्दे ॥ मत्तघा

तुककुञ्जरे ॥ चक्रे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ अन्योन्यघट्टने ॥ त्रि । निरन्तरे ॥ घातुके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्घत्व च्चेति पचाद्यचि द्वित्वम् आकृताभ्यासस्य ॥

घनाघना । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

घनात्यय' । पु । शरत्काले ॥

घनामयः । पुं । खर्जूरागमे ॥

घनामलः । पु । शाकवीरे ॥ पुनर्नवायाम् ॥

घनाश्रय । पु । आकाशे ॥

घनोदधिः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनोपलः । पु । करकायाम् ॥

घर । पु । गृहे । गेहे ॥ हन्ति हन्यते गम्यते ऽतिथिभिर्वा । हन० । हन्ते रन्घचेति रन् घादेशो नलोपश्चेति दृशपादीवृत्तिकृत् ॥

घरट्ट' । पु । घराट इति पर्वतीयजन प्रसिद्धायां पेषण्याम् । जाँता चक्की इति चदेशभाषा ॥

घर्घट' । पु । चिकटमत्स्ये । आङ्गरा इति गौड भाषाप्रसिद्धे ॥

घर्घर. । पु । चलद्वारिध्वनौ ॥ घाघरा इति प्रसिद्धे नदविशेषे ॥ घूके ॥ द्वारे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरक. । पु । घर्घरनदे ॥ यथा । शोणा घर्घरके शौणस्तु क्वचिद् सन्तापशोषापहं पथ्यं द.क्षकरं तथा चवलद् वीर्याग्निवृद्धिप्रदमिति राजनिर्घण्ट ॥

घर्घरा । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ वीणाप्रभेदे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरिका । स्त्री । क्षुद्रघण्टायाम् ॥ वादित्रदण्डे ॥ भृष्टधान्ये ॥ नदीविशेषे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥

घर्घरी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

घर्घुर्घा । स्त्री । घुर्घुरे । घुरघुरिया इति गौड प्रसिद्धे कीटे ॥

घर्म्म । पु । निदाघे । स्वेदे । श्रमवारिणि । पसीना इति भाषा ॥ आतपे ॥ ग्रीष्मे ॥ उष्मणि ॥ जिघर्त्यं ङ्गमनेन । घृक्षरणदीप्त्यो । घरत्यङ्ग मनेनवा । घसेके । घर्मइति इ धातोर्मगुणश्चनिपात्यते ॥

घर्म्मवारयम् । न । क्वचे ॥

घर्म्मचर्च्चिका । स्त्री । घर्मचर्च्याम् । घमाची अमौरी घमौरी अलाई इत्यादि भाषा ॥ स्वेदवाहीनि दुष्यन्ति क्रोधशोकभये स्तथा । तत स्वेद प्रवर्त्तेत दौर्गन्ध्य घर्मचर्च्चिका ॥ राजिकाकृति रुष्णोत्था यतो घर्मचर्च्चिका ॥

घर्म्मान्त । पु । वर्षाकाले ॥

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । वलाकायाम् ॥

घर्म्मित । त्रि । सञ्जातघर्म्मो ॥ तारका

ड्वित्वादितच् ॥

घर्ष । पु । विमर्द्दे । घसना इतिभाषा ॥

घर्षणम् । न । घर्षे । निघर्षे । घसना इतिभाषा ॥ घृषुसङ्घर्षे । ल्युट् ॥

घर्षणाल । पु । पेषणाश्मनि । शिलापुत्रे । लोढा वट्टा रगणा इत्यादि भाषा ॥

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

घसि । पु । आहारे ॥

घस्मर । पु । अमरे । भक्षके ॥ घसति तच्छील । घस्लृ अदने । सृघस्यदः क्मरच् ॥

घस्र । पु । अहनि । दिवसे ॥ घसत्यन्धकारम् । घस्लृ० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ न । कुङ्कुमे ॥ त्रि । हिंस्रे ॥

घा । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ घाते ॥

घाट । पुं । अवटौ । ग्रीवापश्चाद्भागे । घाटायाम् ॥ घाटेरण् घञ्वा ॥ घाटाऽस्याऽस्ति वा । अर्शआद्यच् ॥

घाटा । स्त्री । घाटे । कृकाटिकायाम् । शिरस पश्चात् सन्धौ ॥ घाटयति । घाट्यते वा । घटसङ्घाते । चु० । अच् घञ्वा ॥

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् ॥ घाटैव ॥

घाण्टिक । पु । चाक्रिके । मिलितानां राजस्तावकानां संघेयम् । वहुभिर्मिलित्वास्तुतिपाठके ॥ घण्टया चरति । चरतीतिठक ॥ अन्यत्रतु । राज्ञ. प्रबोधसमये घण्टाशिल्पास्तु घाण्टिका. ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । घण्टावादिनि ॥

घात । पु । काण्डे । वाणे ॥ प्रहारे ॥ मारणे ॥ अङ्कपूरणे ॥ यथा । समन्निघातस्त्वघन प्रदिष्ट ॥ हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलो । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातक । त्रि । वधकृति । हननकर्त्तरि ॥ वहूना मेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातकस्तत्र सर्वेते घातका. स्मृता ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । हनस्तोचिण्णलो । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातनम् । न । हनने ॥ वधे ॥ यथा यँपशुवधे ॥ त्रि । वधकर्त्तरि ॥

घातवार । पु । राशिविशेषे विशेषवारे ॥ यथा । नक्रे भौमो गोहरिण्यो शुमन्द श्चन्द्रोद्वन्द्वेऽर्कोऽजभे च श्चकर्के । शुक्र कोदण्डालिमीने घुक्रश्चयूकेजीवो घातवारानशस्ता इति ॥

घाति. । स्त्री । पक्षिबन्धने ॥

घाती । त्रि । हननशीले ॥ घातयति हन्ति तच्छील । णिनि. ॥

घातिपक्षी । पुं । श्येने ॥

घातुकः । त्रि । क्रूरे ॥ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । लषपतपदेत्युकञ् ॥

घात्य । त्रि । हननयोग्ये ॥ यथा । सत्य भाव न विन्ति व्यंपनुदति यत कर्मनाश्यो घटादि मिथ्याभूत स्व कर्म क्षपयति न तथा विन्तिघात्य यत स्तत् । इत्थ सिद्धे विभागे श्रुति शिखरगिरा विन्तिघात्यप्रतीतो बन्धो मिथ्येतिसिद्धे न तदपहतये कर्म जात समर्थ मिति ॥

घार. । पु । सेचने ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

घारि । न । छन्दोविशेषे ॥ र विधाय सं निधाय । घारिनाम वृत्तमेषि ॥ यथा । रामराम रामराम । सार मे तदेव नाम ॥

घार्त्तिकः । पु । घृतपूरे ॥

घासः । पुं । यवसे । स्वनामाख्याते दृणे ॥ अद्यते गवादिभि । अद० । घञ् । घञपोश्चेति अदेर्घस्लृ ॥

घासि । पु । अग्नौ ॥ भक्ष्ये ॥ घसति । घस्लृ अदने । जनिघसिभ्यामिण् ॥

घु. । पु । ध्वनौ ॥ इतिजटाधर ॥

घुट । पु ।
घुटि । स्त्री ।
घुटिक । पु । } पादग्रन्थौ । गुल्फे । टकुना इतिभाषा ॥

घुटिका । स्त्री । गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥ घोटतेऽनया । घुटिपरिवर्त्तने । कुन् । टाप् । इत्वम् ॥

घुटी । स्त्री । गुल्फे ॥ इतिद्विरूप ॥

घुण । पु । काष्ठकृमौ । काष्ठवेधके ॥ घोणते । घुणभ्रमणे । इगुपधेतिक ॥

घुणप्रिया । स्त्री । दन्त्याम् । उदुम्बरपर्ण्याम् ॥

घुणवल्लभा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

घुण्ट । पु ।
घुण्टक । पु । } गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥

घुण्ड । पु । भृङ्गे ॥ घोणते । घुण । कादिभ्य किदितिड. ॥

घुर्घुर. । पु । यमकीटे । घुर्घुरिया इतिगौडभाषा ॥ शूकरशब्दे ॥

घुर्घुरी । स्त्री । जलजन्तुविशेषे । झल्लिकायाम् ॥

घुलञ्च । पुं । गवेधुकायाम् ॥

घुलघुलारव । पु । पारावतप्रभेदे ॥

घुषित । त्रि । शब्दिते ॥ शब्देन प्रकटीकृताभिप्राये वाक्ये ॥ घुषिर् विशब्दने । क्त ॥

घुष्ट. । त्रि । शब्दिते ॥ घुष्यतेस्म । घुषिर्० । क्त ॥

घुष्टान्नम् । न । के। भोक्तेत्युद्घुष्य सत्रादौ दीयमानेऽन्ने ॥

घुसृणम् । न । कुङ्कुमे ॥

घूक. । पु । कौशिके । उलूके ॥

घूकारि । पु । वायसे । काके ॥
घूकावास । पु । शाखोटद्रुमे ॥
घूर्ण । पु । शीघ्रसुन्दरके । गुमा इति प्रसिद्धे ॥
घूर्णनम् । न । चक्रावर्त्ते । भ्रमणे ॥
घूर्णायमान । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ घूर्णायमानेचक्षणेतियथा ॥
घूर्णि । स्त्री । घूर्णने ॥
घूर्णित । त्रि । प्रचलायिते । भ्रमिते । य उपविष्टो निद्रयाघूर्णते तस्मिन् ॥ घूर्णतेस्म । घूर्णभ्रमणे । गत्यर्थेति क्त ॥ घूर्णासञ्जातास्यवा । तारकादित्वादितच् ॥ कम्पिते ॥
घूर्यमान । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ वायुनाघूर्यमानोवृक्ष ॥
घृणा । स्त्री । जुगुप्सायाम् ॥ करुणायाम् । कृपायाम् ॥ घ्रियन्तेऽनया । घृसेचने । बाहुलकान नक् । टाप् ॥ घर्णनम् । घृणुदीप्तौ । भिदाद्यङ्वा ॥
घृणावास । पु । कुष्माण्डे ॥ त्रि । घृणायुते ॥
घृणि । पु । किरणे । अंशौ ॥ ज्वालायाम् ॥ तरङ्गे ॥ सूर्य्ये ॥ घरति । घृ । जिघर्त्तिवा । घृक्षरणदीप्त्योः । घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययो गुणाभावश्चनिपातित ॥

घृतम् । त्रि । प्रदीप्ते ॥ न । जले ॥ आज्ये । पक्वनवनीते । सर्पिषि ॥ अस्यगुणा. ॥ घृत रसायन स्वादु चक्षुष्यंवह्निदीपनम् । शीतवीर्य्यं विषालक्ष्मीपापपित्तानिलापहम् ॥ अल्पाभिष्यन्दि कान्त्योजस्तेजोलावण्यवृद्धिकृत् । स्वरस्मृतिकरं मेध्यमायुष्यंवलकृद्गुरु ॥ उदावर्त्तज्वरोन्मादशूलानाहव्रणान् हरेत् । स्निग्धं कफकरं रक्षक्षयवीसर्परक्तनुत् ॥ * ॥ गव्य घृत विशेषेण चक्षुष्य वृष्य मग्निकृत् । स्वादुपाकरस शीत वातपित्तकफापहम् ॥ मेधालावण्यकान्त्योजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । अलक्ष्मीपापरक्षोघ्न वयस स्थापक गुरु ॥ बल्य पवित्र मायुष्य सुमङ्गल्य रसायनम् । सुगन्ध रोचन चारु सर्वाज्येषु गुणाधिकम् ॥ * ॥ माहिषन्तु घृतं स्वादु पित्तरक्तानिलापहम् । शीतल श्लेष्मल वृष्य गुरु स्वादुविपच्यते ॥ * ॥ आज माज्य करोत्यग्नि चक्षुष्य वलवर्द्धनम् । कासे श्वासे क्षये चापि हितं पाके भवेत् कटु ॥ * ॥ घृत दुग्धभव ग्राहि शीतल नेत्ररोगहृत् । निहन्ति पित्तदाहास्रमदमूर्च्छाभ्रमानिलान् ॥ * ॥ हस्तिहस्तिनदुग्धोत्थं तत् स्याद्धैयङ्गवी

नकम्। हैयङ्गवीन चचुष्य दीपनं रुचिकृत् परम्। वलकृद्वृंहणं वृष्य विशेषाज्ज्वरनाशनम् ॥ * ॥ वर्षादूर्द्ध्वं भवेदाज्यपुराणंतत् त्रिदोषनुत्। मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहम् ॥ यथायथाऽखिलसर्पि पुराण मधिक भवेत्। तथा तथागुणै स्वै स्वै रधिकतदुदाहृतम् ॥ * ॥ योजयेन्नव मेवाज्य भोजने तर्पणे श्रमे। वलच्चये पाण्डुरोगे कामलानेत्ररोगयो ॥ * ॥ राजयक्ष्मणि वाले च वृद्धे श्लेष्मकृते मदे। रोगे सामे विषूच्याञ्च विवन्धे च मदात्यये ॥ ज्वरेच दहने मन्देनसर्पिर्वहुमन्यते ॥ * ॥ घृत मब्दात् पर पक्क हीनवीर्यत्त्व माप्नुयात्। तैल पक्क मपक्कवा चिरस्थायि गुणाधिकमिति ॥ * ॥ औषधघटित पक्कघृतस्य पूर्णवीर्यत्त्वं षण्मासपर्यन्त तिष्ठति ॥ घ्रियते जिघर्त्तिवा। घृ०। अज्झिष्टसिध्य क्त ॥

घृतकरञ्ज। पु। करञ्जभेदे। प्रकीर्य्ये। घृतपर्णके। घियाकरञ्ज इति भाषा ॥

घृतकुमारिका। स्त्री। घृतकुमार्याम् ॥

घृतकुमारी। स्त्री। कुमार्याम्। सहायाम्। तरुण्याम् ॥

घृतदीधिति। पु। अग्नौ ॥

घृतपर्णक। पु। घृतकरञ्जे ॥

घृतपूर। पु। घेवर इतिप्रसिद्धेपक्वान्नविशेषे। घृतवरे। पिष्टपूरे ॥ यथा। मर्द्दिता समिता चीरनालिकेरघृतादिभि.। अवगाह्य घृते पक्त्वा घृतपूरोऽयमुच्यते ॥ घृतपूरो गुरु र्वृष्य. कफकृद्रक्तमासद। रक्तपित्तहरो-हृद्य स्वादु पित्तहरोऽनिल ॥ अपि च। चीरेण मर्द्दित चूर्णं गोधूमानां सुगालितम्। विस्तार्य्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम् ॥ घृतपूरोऽयमुद्दिष्ट कर्पूरमरिचान्वित ॥ नालिकेरजस्तु। समिता मर्द्दिता चीरे नालिकेरसिताद्रके। अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपरस्मृत ॥ दुग्धजोपि। पाकपिण्डीकृत चीरशर्कराचूर्णमिश्रितम्। घृतपूरविनिर्म्माण कारयेत् स्वल्पसर्पिषि ॥ शालिभवोपि। सुशालिपिष्ट दुग्धन्तु क्वथित वस्त्रगालितम्। खण्डयुक्त घृते पक्क घृतपूरो भवेदयम् ॥ कशेरुजोपि। कशेरुचूर्णं निक्षिप्य पाकपिण्डीकृतं पय। निर्म्माण घृतपूराणा शर्करासहितं भवेत् ॥ आम्ररसभवोपि। पक्काम्रस्य घृते तप्ते रसस्तनलपिण्डित। शुद्धशर्करया

योज्यो घृतपूरो यदृच्छया ॥ चीर माध्य स्वच्छपिच्छिलश्च चूर्णं तत स्मृतम्। योजिते योविशेषो ऽनलदा ख्यास्वर्णसञ्चित' ॥ घृतपूरो गुरुर्दृष्यो हृद्य. पित्तानिलापह ।सद्य प्राणप्रदो बल्य सुरुच्योऽग्निप्रदीपन ॥ शृङ्गाटकमुखाना मध्येवस्याद् घृत पूरक. । विचार्य वस्तुसयोगं तद्गुणा नपिचारयेदिति ॥

घृतपूर. । पु । } करञ्जवृक्षे ॥
घृतपूर्णक । पु । }

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे॥

घृतमण्डा । स्त्री । वायसुरयी इतिख्याते वायसोळीवृक्षे ॥

घृतवर. । पु । घृतपूरे । घेवर इति-भाषा ॥

घृता । स्त्री । घृतमण्डायाम् ॥

घृताची । स्त्री । अप्सरोविशेषे ॥

घृताचीगर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैला याम् ॥

घृताह्व । पु । } सरलद्रवे ॥
घृताह्वय. । पु । }

घृतेली । स्त्री । पिङ्गकपिशायाम् ॥

घृतौद । पु । घृताब्धौ ॥ घृतमुदकमस्य । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योद ॥

घृष्ट । त्रि । घर्षिते । निघृष्टे । घसा इति भाषा । पु । गन्धविशेषे ॥ यथा । घृष्टोमलयजो गन्ध सरलस्य नमेरुणा । अगुरुप्रभृतिश्चापि यस्यपङ्क प्रदीयते । घृष्टासघृष्टो गन्धोऽय द्वितीय परिकीर्त्तितइति ॥

घृष्टि । पु । किरौ । वराहे ॥ स्त्री । घर्षणे ॥ स्पर्द्धायाम् ॥ विष्णुक्रान्ताया म् । अपराजितायाम् ॥ वाराह्याम् । चामर आलु इति गौड भाषा ॥ घर्षति । घृषुसङ्घर्षे । क्तिच् ॥

घृष्टिला । स्त्री । चित्रपर्णिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

घृष्वि. । पु । वराहे । शूकरे ॥ घर्षति । घृषु० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीर्दिविरिति क्विन्नन्तोनिपातसिद्ध ॥

घेञ्चुलिका । स्त्री । कौञ्चादने । घेंचु इतिगौडभाषा ॥

घोङ्क । पु । खगान्तरे ॥

घोट' । पु । अश्वे । घोटके ॥ घोटते । घुटपरिवेष्टने । पचाद्यच् ॥

घोटक । पु । घोडा इतिभाषाप्रसिद्धे पशुविशेषे । अश्वे । तुरगे । पीतौ । तुरङ्गमे ॥ अथाऽश्वलक्षणम् । दं। र्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथु स्ताम्रताल्वोष्ठजिह्व सूक्ष्मत्वक्केशवाल सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णौष्ठपुच्छ. । जङ्घाजानूरुवृत्त: समसितदशन श्चा

दसस्थानरूपो वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपते शुनाशाय नित्यम् ॥ * ॥ अशुभाना रोमावर्त्ता ना लक्षणमाह । अश्रुपातहनुगण्डहृद्गलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुषु । मुष्कनाभिककुदे तथागुदे सव्यकुक्षिचरणे तथाऽशुभा ॥ ० ॥ शुभावर्त्तानाह । ये प्रपानगलकर्णसंस्थिता पृष्ठमध्यनयनोपरिस्थिता.। अेाष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा स्ते ललाटसहिता' सुशोभना ॥ *॥ ध्रुवावर्त्तानाह । तेषा प्रपान एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्ता । रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्द्धनि वक्षसिचेतिस्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ॥ अश्वानांवयोज्ञानमाह । षड्भिर्दन्तै सिताभै र्भवति हयशिशुस्तै कषायै र्द्विवर्ष सन्देशै र्मध्यमान्त्यै. पतितसमुचितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दकाश्वा. । सन्देशानुक्रमेण त्रिकपरिगुणिता कालिकापीतशुक्ला काचामक्षीकशङ्खावटचलन मतो दन्तपातञ्चविद्धि ॥ धृतिवाराह्यांचतुषष्ठितमोध्याय. ॥ ६४ ॥

घोटकारि: । पुं । महिषे ॥

घोटकेङ्गितम् । न । अश्वचेष्टायाम् ॥ सायथा । उत्सर्गो ऽशुभदस्त्वासनापरस्थं वामेषञ्ज्वलन मतोऽपर प्र

शस्तम् । सर्वाङ्गज्वलन मवृद्धिदं द्वयानां द्वेवर्षे दहनकणाश्च धूपन वा ॥ अन्त पुर नाश मुपैति मेढ्रे कोश चयं याव्युदरे प्रदीप्ते । पायौ च पुच्छेच पराजय स्याद्वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय वन्धाय पादज्वलन प्रदिष्टम् । ललाटवक्षोक्षिभुजेच धूम पराभवाय ज्वलनजयाय ॥ नासापुटप्रोथशिरोश्रुपातनेत्रे च रात्रौज्वलन जयाय । पलाशताम्रासितकर्वुराणां नित्यं शुक्राभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ प्रद्वेषो यवसोम्भसां प्रपतनस्वेदोनिमित्त विना कम्पोवा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्यवा सम्भव । अस्वप्नश्च विरोधिनां निशि दिवा निद्रालसध्यानता सादोऽधोमुखता विचेष्टित मिदं नेष्ट स्मृत वाजिनाम् ॥ आरोहण मन्यवाजिनां पर्याणादियुतस्य वाजिन । उपवाह्यतुरङ्गमस्यवा कल्यस्येव विपन्न शोभना ॥ * ॥ हेषितलक्षणमाह । क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषित ग्रीवया त्वचलयाच सोन्मुखम् । स्निग्ध मुच्च मनुनादि हृष्टवद्ग्रासरुद्धवदनै श्च वाजिभि' ॥ पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाञ्चना-दिकम् । द्रव्य मिष्ट मथवाऽपर भ

ने हृेषतां यदि समीपतो जय' ॥ भक्ष्यपानखलिनाभिनन्दिन. पथ्यु दैपथिकनन्दिनो ऽथवा । सव्यपार्श्व गतदृष्टयोऽथवा वाञ्छितार्थफलदा स्तुरङ्गमा ॥ वामैश्च पादै रभिता डयन्तो भर्त्तॄं प्रवासाय भवन्ति भर्त्तुः । सन्ध्यासु दीप्ता मवलोकयन्तो हे षन्ति चेद्बन्धपराजयाय ॥ अतीव हे षन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च प्रवदन्ति यात्राम् । रोमत्यजो दीन खरस्वनाश्च पांसून् ग्रसन्तश्च भया वहाः ॥ *॥ समुन्नवद्दक्षिण पार्श्व शायिनः पादसमुत्क्षिप्यच दक्षिण स्थिता । जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्वि दं फलं यथा सम्भव मादिशेद्बुध ॥ आ रोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो । यात्रानुगो न्यतुरग प्रति हेषितश्च । । वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिण मात्म पार्श्वं योऽश्व सभर्त्तु रचिरात्प्रय च्छतिलक्ष्मीम् ॥ मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृ त् करोति न ताड्यमानोप्यऽनुलो मयायो । अकार्यभीतोऽश्रुविलो चनश्च शिवं न भर्त्तु स्तुरगोऽभिध त्ते ॥ इति वाराह्या ९१ अध्याय. ॥

घोटिका । स्त्री । हल्लोखाम् । बो नी इतिभाषा ॥ घोटिका ऽम्लरसा चोष्णा वातहृत् कफपित्तकृत् । त्व-ग्दोषव्रणगुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेह-नुत् ॥ शोथे लोचनरोगेच हिता तज्ज्ञै रुदाहृता ॥ दृक्षविशेषे । तु रङ्ग्याम् । चतुरङ्गायाम् ॥

घोणा । स्त्री । नासायाम् ॥ शोथे । अश्वनासिकायाम् ॥ घोणति अनया वा । घुणभ्रमणे । अच हलश्चेति घञ्वा ॥

घोणी । पु । वराहे । स्वऋरोमणि ॥ घोणानासाऽस्यास्य । व्री० इनि ॥

घोण्टा । स्त्री । वदर्याम् । गोपघोण्टा याम् । भडवेरी इति भाषा ॥ पूगवृ क्षे ॥ घोणते । घुण० । वाहुलका त् ट ॥ वदरीफलवृक्षयो ॥

घोलार । पु । नासिकाया शब्दे । घु रौटा इति भाषा ॥

घोनस । पु । गोनसे । तिलित्सेसर्पे ॥

घोर । पु । त्रिपुरान्तके ॥ आङ्गिरस गोत्रोत्पन्ने ऋषिविशेषे ॥ आकाशा दिषु स्थूलेषु दुःखप्रकाशका अनव स्थिता रजःप्रधानतया केचिद्विशेषा स्तेच घोरसञ्ज्ञकाः ॥ न । विषे ॥ त्रि । दारुणे । भयानके ॥ हिंसाद्यनेकाया सवहुलेक्रूरे ॥ परस्यात्मनश्चपीडा करे ॥ दुर्गमे ॥ घोरयति । घुरभी मार्थशब्दयो । णयन्तादच् ॥ यद्वा । हन्यते । हन० । हन्तेर्घघुरजि-

स्यच धातोर्घुरादेश ॥

घोरदर्शन । पु । उलूके ॥ त्रि । भयानकरूपे ॥

घोरपुष्पम् । न । कांस्ये ॥

घोरवासन । पु । } शृगाले । भरि
घोरवासी । पु । } माये ॥

घोरवासितम् । न । भयानकशब्दे ॥

घोरा । स्त्री । रात्रौ ॥ देवदालीलतायाम् ॥ भयानकायाम् ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ रवावुग्रभे सङ्क्रमे भास्करस्यमवेद् घोरनाम्नी सुखीशूद्रवर्गे ॥ राजस्यां मनसोहत्तौ ॥

घोलम् । न । मथितेदधनि । दण्डाहते ॥ ससर निजल घोल वातपित्तहरं स्मृतम् ॥ * ॥ मस्तुना रहित गाल्य दधिशुभ्रतरे पटे । जीरसैन्धवसम्मिश्र घोल घनतर स्मृतम् ॥ जीरसैन्धवसयुक्त घोल वातप्रनाशनम् । अतीसारेच मन्देग्नौ हित रुच्य बलप्रदम् ॥

घोलिः । स्त्री । } पत्रशाकविशेषे
घोलिका । स्त्री । } । कुवकालुका
घोली । स्त्री । } याम् ॥

घोष । पु । आभीरपल्ल्याम् ॥ घोषन्तिशब्दा अत्र । घुषिर् विशब्दने । हलश्चेतिघञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ ॥ अम्बुदनादे ॥ अपामार्गे ॥ घोषके ॥ वाह्यप्रयत्नविशेषे ॥ पु । कांस्ये ॥

घोषणम् । घुषघुष्टौ । घञ् ॥

घोषक । पु । महाकोशातक्याम् । श्वेतघोषके ॥ घोषति । घुषिर्० । पचाद्यच् । स्वार्थेकन् ॥

घोषकाकृति । पु । घोषके ॥

घोषणा । स्त्री । उच्चैर्घुष्टे । लोकविज्ञापनायोच्चै शब्दिते ॥ यथा । न कर्मणा कनोयस्ता हविर्वा नान्तरात्मन. । इति वाहु मिवोद्धृत्य वेदान्ते घोषणा कृतेति ॥ घुषिर्० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

घोषयित्नु । पु । विप्रे ॥ कोकिले ॥ घोषयति । घुषिर्० । वाहुलकात् इत्नुच् ॥ वन्दिनि ॥

घोषवती । स्त्री । वीणायाम् ॥

घोषा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कोशातक्याम् । तुरयी तोरञी इति चप्रसिद्धे फलशाके ॥

घ्रन् । त्रि । नुदति ॥

घ्राणम् । न । नासिकायाम् । गन्धग्रहणलिङ्गेन्द्रिये ॥ न्यायमते घ्राणेन्द्रियग्राह्योगन्धस्त्वादौ ॥ त्रि । घ्राते ॥ घ्रायतेऽनेन । घ्रागन्धोपादाने । करणेल्युट ॥ घ्रायतेस्मवा । घ्रा० । क्त. । नुदविदेति वा नत्वम् ॥

घ्रात	ङ
घ्राणतर्पण' । पुं । सुगन्धौ ॥ घ्राणदुःखदा । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ घ्रात. । त्रि । घ्राणविषयीकृते पुष्पादौ । आत्तगन्धे । आघ्राते । घ्राणे ॥ घ्रायते स्म । घ्रा० । क्त' । नुदविदेति पाक्षिकोनत्वाभाव ॥	घ्राति । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ घ्राते ॥ घ्राणम् । घ्रा० । क्तिन् ॥ ङ ङ । पु । विषये ॥ विषयस्पृहायाम ॥ भैरवे ॥ ङ कारे ॥ * ॥ * ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाऽौचवाऽप्रधानोपनामतुलारामभिश्रात्मज श्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिमिश्रेभ्यो प्राप्तावधूतश्रीसुखानन्दनाथपर नामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ कवर्गः समाप्तिकृत ॥ * ॥ * ॥

सर्वार्थसिद्धौ सर्वेषां सुखानन्देन निर्मित ॥
श्रीघासीराममिश्रैस्तु मुद्राशिप्या प्रकाशित. ॥

वैक्रमे १९२१ शरदि । शालिवाहनीये १७८६ शके मार्गशीर्षासितैका दृश्यां सुराचार्यवारे सुम्नपुरे श्रीघासीरामकनहियालालयो' स्वकीयसत्कृतयन्त्रे वर्णयोजकाध्यक्षकायस्थवंशोद्भव श्रीरामप्रसाददासद्दष्ट्या मुद्राङ्कित: ॥